

Muş Alparslan Üniversitesi

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ / MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY

www.alparslan.edu.tr

e-ISSN: 2149-4622

Ekim/October 2021

Cilt/Volume 09

Sayı/Issue 05

ANEMON

**SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ**

**THE JOURNAL of
SOCIAL SCIENCES**

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2021 • CILT/VOLUME: 9 • SAYI/NUMBER: 5

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
25/10/2021	:	Basım Tarihi	Published Date	:	25/10/2021
Ekim 2021	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	October/ 2021
9	:	Cilt	Volume	:	9
5	:	Sayı	Number	:	5
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda altı defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published bi-monthly
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	February, April, June, August, October and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
http://dergipark.gov.tr/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	http://dergipark.gov.tr/anemon

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Arş. Gör. Dr. Abdül Samet ÇELİKÇİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulmecit YILDIRIM Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Atike YILMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Burçak GÜNDAL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Ebru KORKMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Hülya KAYA HASDEMİR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Metin SÖYLEMEZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Arş. Gör. Dr. Necip DÜNDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Öğr. Gör. Dr. Okan TÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Özgür YEŞİLYURT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Arş. Gör. Dr. Vedat ALMALI Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDIN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Fuat ELKONCA Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Görkem CEYHAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin YEŞİLÇINAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Teknik Editör	Arş. Gör. Emrah BAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

**Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members**

- Prof. Dr. Alper KARADAĞ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. H. Mustafa AÇIKÖZ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Murat SERDAR**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN**
İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Robert FREDERICKS**
Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxaca / Meksika
- Doç. Dr. Canser KARDAŞ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Dilmurod ERNAZAROV**
Tashkent State University of Economics / Uzbekistan
- Doç. Dr. Gabur OZIEV**
International Islamic University / Malezya
- Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI**
Yarmouk University / Ürdün
- Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR**
University of Malaya / Malezya
- Doç. Dr. Rahmi SAYLIK**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA**
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
- Dr. Öğr. Üyesi Şirin GÜL**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Öğr. Gör. Dr. İnan KAYNAK**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Arş. Gör. Dr. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ**
- Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU**
- Arş. Gör. Ayşe Nur LEBLEBİCİER**
- Öğr. Gör. Tuğba ADIGÜZEL**

Sekreteryası / Secretariat

Dizgi/ Layout Editor

Grafik Tasarım / Design

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Number: 5

Amaç ve Kapsam

Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayıları olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayımlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Number: 5

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saim KAYADİBİ Karabük Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün	Doç. Dr. Sûdabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU / EDITOR'S NOTE

<i>Editörden</i>	1177
------------------------	------

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

<i>İsmail Bakan, Hamran Amırlı</i>	1179
Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunun Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi The Investigation of Life Satisfaction in University Students in Turkey, Azerbaijan and Poland in Terms of Demographic Variables	
<i>Hikmet Akyol</i>	1201
Cari Dengesizlikler ve Ticari Serbestleşmenin Bankacılık Sektöründeki Sistemik Riskleri Tetikleyebilme İhtimali The Probability that Current Imbalances and Trade Openness May Trigger Systemic Risks in the Banking Sector	
<i>Mehmet Orhan, İbrahim Yalçın</i>	1217
Comparison of Universities in Turkey in Terms of Entrepreneurship and Innovation Türkiye'deki Üniversitelerin Girişimcilik ve Yenilikçilik Bakımından Kıyaslanması	
<i>İrfan Yıldırım</i>	1237
Sosyal Medya, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık Ekseninde Değişen Aile İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme An Evaluation on the Changing Family Relationships On The Axis Of The Social Media, Digital Addiction And Cyberbullying	
<i>Ali Cüneyt Çetin</i>	1259
Türkiye'de Tüketici Güven Endeksini Etkileyen Faktörlerin Analizi Analyzing the Factors That Influence Consumer Confidence Index in Turkey	
<i>Fatma Kızılkaya, Esra Canpolat Gökçe</i>	1279
Türkiye'de Finansal Gelişme ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Fourier Yaklaşımı Financial Development and Energy Consumption Nexus in Turkey: Fourier Approach	
<i>Mehmet Tekeli, İrem Bozkurt</i>	1291
Recreation and Tourism: A Bibliometric Analysis Based on a Scopus Database Rekreasyon ve Turizm: Scopus Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Bir Analiz	
<i>Adnan Talha Mutlu, Yakup Durmaz</i>	1309
Bankaların Satış ve Pazarlama Faaliyetlerinin İncelenmesi ve Oluşan Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi Investigation of Sales and Marketing Activities of Banks and Measurement of Service Quality	
<i>Neslihan Derin, Hakan Tuna</i>	1333
Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Uygulamalarına Dönük Adalet Algısının Psikolojik Rahatlığa Etkisinde Kuruma Güvenin Aracılık Rolü The Mediating Role of Institutional Trust in the Effect of Justice Perception From Human Resources Management Practices Human At Hotel Businesses on Psychological Safety	
<i>Ahmet Alkan, Ramazan Erdem, Zeynep Kuh</i>	1353
Solunum Yolları Hastalıklarının Toplumsal Görüngüleri Üzerine Nitel Bir Araştırma A Qualitative Research on The Social Phenomena of Respiratory Diseases	
<i>Ahmet Emrah Tayyar</i>	1381
Türkiye'de Politik Parasal Dalgalanmalar: 1986-2016 Dönemi İçin SARIMA Analizi Political Monetary Cycles in Turkey: SARIMA Analysis For The Period 1986-2016	
<i>Hasan Batmaz, Caner Doğrusever, Nuri Türk</i>	1403
The Mediating Role of Hope and Loneliness in the Relationship Between Meaningful Life and Psychological Resilience in the Covid-19 Pandemic During Covid-19 Salgın Sürecinde Anlamlı Yaşam ve Yılmazlık Arasındaki İlişkide Umut ve Yalnızlığın Aracı Rolü	

<i>Burak Özdemir</i>	1421
İşyerinde Yalnızlığın Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Tükenmişliğin Aracı Rolünün İncelenmesi Examining the Mediating Role of the Burnout in the Effect of Workplace Loneliness on Organizational Cynicism	
<i>İsmail Aydın</i>	1441
Serbest Zaman Engelleri ile Serbest Zaman Kolaylaştırıcılarını Etkileyen Faktörlerin Çoklu Göstergeler Çoklu Nedenler (ÇGÇN) Modeliyle İncelenmesi Investigation of Factors Affecting Leisure Constraints and Leisure Facilitates with Multiple Indicators and Multiple Causes Model (MIMIC)	
<i>Beyza Erkoç</i>	1455
Sosyal Sağlık Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması Turkish Adaptation of Social Health Scale: A Validity and Reliability Study	
<i>Musa Atgür</i>	1467
Türkiye’de Doğal İşsizlik Oranı Hipotezinin Geçersizliği ve İşsizlikte Histerisis Hipotezinin Geçerliliği (1988-2018) Invalidity of Natural Unemployment Rate Hypothesis and Validity of Unemployment Hysteresis Hypothesis in Turkey (1988-2018)	
<i>Serdar Öztürk , Mert Anıl Atamer</i>	1483
Analysis of The Relationship Between GDP Growth and Foreign Direct Investment in Underdeveloped Countries: Tar Model Az Gelişmiş Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYH Büyümesi ve Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki İlişkinin Analizi: Tar Modeli	
<i>Tuğba Erhan, Hasan Hüseyin Uzunbacak, Tahsin Akçakanat</i>	1491
Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması Validity and Reliability Study of the Turkish Version of the Organizational Indifference Scale	
T. Şükrü Yapraklı, Başak Gül	1507
Tüketici Yenilikçiliği, Algılanan Risk ve Ürün İlgileniminin Online Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi The Effect of Consumer Innovation, Perceived Risk and Product Involvement on Online Purchase Behavior	
<i>Yazım Kuralları / Author Guidelines</i>	1535
<i>Değerlendirme Süreci / Peer Review Process</i>	1539
<i>Yayın İlkeleri / Editorial Principles</i>	1541

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN
m.burakcakin@alparslan.edu.tr

Editörün Notu • Editor's Note

Editörden...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin 2021 Ekim sayısını selam ve muhabbetlerimizle birlikte sizlere sunuyoruz.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her sayıda daha nitelikli çalışmalarını yayınlama ve sizlere ulaştırma hedefiyle daha nitelikli süreçlerle ve indekslerle yoluna devam etmektedir. Dergimizin yayınlanma sürecinde aktif olarak yer alan Sayın Rektörümüze, saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarlarıyla katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer çalışanlarımıza şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Dergimiz 2013 yılından bu yana oldukça disiplinli bir şekilde yayın faaliyetlerini sürdürmekte olup aynı disiplinle daha birçok yıl akademik yazına katkılar sunmaya devam edecektir. Alan editörlerimiz, dergimize gelen makalelerin süreçlerini en hızlı ve nitelikli bir biçimde işletmek ve yayına hazır hale getirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Dergimize yönelik oluşturduğunuz yoğun taleplere en iyi bir biçimde cevap vermek için çalışmaktayız. Bizden bağımsız işleyen hakemlik süreci, bazı makalelerin sürecinin uzamasına sebep olabilmektedir. Bunun için kıymetli yazarlarımıza özrü bir borç bilip, onların sabırlarını temenni etmekteyiz.

Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 19 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz. Özgün ve nitelikli çalışmalarını bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunun Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

The Investigation of Life Satisfaction in University Students in Turkey, Azerbaijan and Poland in Terms of Demographic Variables

İsmail Bakan*, Hamran Amırlı**

Öz: Bu araştırmanın amacı, Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarını çeşitli demografik değişkenler açısından incelemektir. Araştırma grubunu 302'si Türkiye'de, 215'i Azerbaycan'da, 98'i Polonya'da eğitim görmekte olan toplam 615 İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi son sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Türkiye'deki katılımcıların %63,0'ü kadın, %37,0'si erkek; Azerbaycan'daki katılımcıların %43,7'si kadın, %56,3'ü erkek; Polonya'daki katılımcıların ise %49,0'u kadın, %51,0'i erkeklerden oluşmaktadır. Bu çalışma için, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırmalar Yayın Etik Kurulu'nun 19.02.2021 tarih ve 2021-12 nolu kararı ile çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna dair gerekli izin alınmıştır. Araştırmada Kişisel Bilgi Formu ve Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Sonuçlara göre, Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin iş tecrübesi, baba eğitim düzeyi, aile gelir düzeyi değişkenlerine; Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin ailede ticaretle uğraşan birinin olması durumu, anne eğitim düzeyi değişkenlerine; Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin ise ikamet yeri, aile gelir düzeyi değişkenlerine göre farklılaştığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Doyumu, Demografik Değişkenler, Üniversite Öğrencileri

Abstract: He aim of this study is to examine the life satisfaction of university students in Turkey, Azerbaijan and Poland in terms of various demographic variables. The research group consists of a total of 615 final year students of the Faculty of economic and Administrative Sciences, 302 of whom are studying in Turkey, 215 in Azerbaijan and 98 in Poland. 63.0% of the participants in Turkey are women and 37.0% are men; 43.7% of the participants in Azerbaijan were women, 56.3% were men; 49.0% of respondents in Poland are women and 51.0% are men. For this study, the necessary permission was obtained with the decision of the Social and Human Sciences Scientific Research Publication Ethics Committee of Kahramanmaraş Sütçü İmam University, dated 19.02.2021 and numbered 2021-12. Personal Information Form and Life Satisfaction Scale developed by Diener et al. (1985) were used in the study. According to the results, it was determined that the life satisfaction levels of university students in Turkey differ according to the variables of work experience, father's education level, family income level; in Azerbaijan differ according to the variables of having someone in the family engaged in trade, mother's education level; in Poland differ according to the variables of residence, family income level.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0001-8644-8778, ibakan63@hotmail.com

** Doktora öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0003-3619-6562, hamran.amirli@gmail.com (Sorumlu yazar)

Received/Geliş: 11 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 27 April/Nisan 2021

Accepted/Kabul: 03 May/Mayıs 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

Keywords: Life Satisfaction, Demographic Variables, University Students

Giriş

Herkes yaşamı boyunca pek çok olumlu ve olumsuz durum yaşayabilir. Özellikle üniversite yıllarında, bireyler birçok farklı sorun alanlarıyla karşılaşabilirler. Üniversite dönemi, öğrencilerin iş hayatına hazırlandıkları, romantik ve sosyal ilişkiler kurduğu, çeşitli kişisel sorumluluklar üstlendiği ve karşılaştıkları sorunlarla başa çıkmak için çok çalıştıkları bir dönem olarak görülmektedir. Bu durumda, bireyler geçmiş birikimleri aracılığıyla yeni yaşamlarına yön vermeye başlamaktadırlar. Tüm olumlu ve olumsuz durumları kapsayan süreçte, bireyin kendisi ve yaşamı hakkındaki genel anlayışı, yaşam doyumu kavramını da açıklamaktadır (Akgül Gök, 2020: 867).

Bireyin yaşamının hem duygusal hem de bilişsel değerlendirmesini içeren bir kavram olan yaşam doyumu (Diener vd., 2003: 403), ilk defa Neugarten vd. (1961) tarafından “bireyin bir şeyden beklentisi sonucu kazandığı ile arzusunu karşılaştırması sonucu hissettiği haz, mutluluk” şeklinde tanımlanmıştır (Bakan ve Güler, 2017: 2). Pavot ve Diener (1993, 164) ve Lewis vd. (2011: 250) ise yaşam doyumunu, bireyin yaşam kalitesini kendi belirlediği kriterler doğrultusunda değerlendiği yargısal bir süreç olarak tanımlamışlardır. Bireyin belirlenen kriterleri karşılama yeteneği yaşam doyumunu artırmaktadır. Aksine, algılanan kriterler ile gerçek performans arasındaki fark arttığında yaşam doyumu azalmaktadır (Çapan, 2010: 1667). Yaşam doyumu aynı zamanda bir bireyin yaşam deneyiminin hem fiziksel hem de psikolojik açıdan kişisel istek ve ihtiyaçlarını karşılama düzeyi şeklinde tanımlanmıştır (Rice, 1984: 3). Bu istek ve ihtiyaçlar, bireylerin çalışan, ebeveyn, eş veya arkadaş rollerini üstlenmesi gibi birçok farklı alanlarında görülebilir (Demerouti vd., 2000: 456; Çivitci ve Çivitci, 2009: 955).

Yaşam doyumu, bireyin sahip olduklarından memnun olmasını gösteren bir kavramdır. Bir başka deyişle, bireyin sahip olduğu şeyleri düşünerek, memnun olma durumu onun yaşam doyumu halini ortaya koyan önemli bir durumdur (Avşaroğlu ve Okutan, 2018: 63). Ancak, mutluluk ve yaşam doyumu bazen birbirinin yerine kullanılan kavramlar olsalar da iki kavramın aynı olduğu görüşü doğru değildir. Mutluluk, anlık yaşanan bir mutluluğu ifade ederken (Ahmadi ve Ahmadi, 2019: 196), yaşam doyumu, bir bütün olarak bireyin yaşamının küresel bir bilişsel değerlendirmesidir (Suldo ve Huebner, 2004: 94).

Araştırmacılar yaşam doyumunun, öğrencilerin çalışma süreçleri boyunca çeşitli hedeflere ulaşmalarına yol açabileceğine inanmaktadırlar. Örneğin, O'Neill (1981), öğrencilerin yaşam doyumunu güçlendirmenin hem erkek hem de kız öğrenciler için kaliteli eğitim almanın önemli bir faktörü olarak görüldüğünü belirtmektedir (Akt. Saad vd., 2020: 2825).

Bazı araştırmalar, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları arttıkça daha fazla sorumluluk alma eğiliminde olduklarını göstermektedir (Bailey ve Miller, 1998, Akt. Akbay ve Aktas, 2020: 102). Değişen yaşam koşulları, bireylerde bazı uyumsuzluk sorunlarını beraberinde getirir. Bu uyumsuzluk sorunları, yaşam doyumunu azalttığı için bireylerin üstlendikleri görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerine engel olabilir (Akbay ve Aktas, 2020: 102). Ayrıca araştırmalar, öğrencilerin yaşamlarından memnun oldukları zaman akademik yaşamlarını ertelediklerini, yani yaşamdan duydukları doyumun akademik görevler için sorumluluk almayı kolaylaştırdığını da göstermektedir (Savithri, 2014: 379).

Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları ile ilgili olarak iki veya daha fazla ülkede yapılan karşılaştırmalı araştırmalar:

Tuzgöl Dost (2010)'un yaptığı çalışmanın araştırma grubunu 400'ü Güney Afrika'da, 403'ü Türkiye'de eğitim gören toplam 803 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada iki ülke öğrencilerinin öznel iyi oluş ve yaşam doyumu düzeyleri çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Güney Afrika'daki üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluş ve yaşam doyumu puanlarının Türkiye'deki üniversite öğrencilerinkinden fazla olduğu saptanmıştır. Her iki ülkenin üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluş ve yaşam doyumu düzeylerinin algılanan akademik başarı, algılanan anne-baba tutumu ve algılanan ekonomik durum değişkenlerine göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

Deniz vd. tarafından (2012), Türkiye ve diğer ülke (Ukrayna, İngiltere, İtalya, Fransa, Brezilya, Polonya, Romanya, İspanya) üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarını karşılaştırmak amacıyla yapılan araştırma sonucunda, Türk öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin diğer ülke öğrencilerinkinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.

Gnilka vd. (2015) ise yaptıkları araştırma sonucunda, ABD'li öğrencilerin Tayvanlı öğrencilere göre daha fazla yaşam doyumuna sahip olduğunu bulmuşlardır.

Saad vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, örneklem olarak 60 Afganistanlı ve 60 Hindistanlı öğrenci seçilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Afganistanlı öğrencilerin yaşam doyumlarının Hindistanlı öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuçlar ayrıca, Afganistanlı kadın öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin Hindistanlı kadın öğrencilerden yüksek, erkeklerde ise bu oranın Hindistanlı öğrenciler lehine olduğunu göstermektedir.

Yurtdışında üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları ile ilgili olarak yapılan araştırmalar:

Chow (2005)'un Kanada'da eğitim gören üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları üzerine yaptığı çalışmanın araştırma grubu 315 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma sonucunda, katılımcıların yaşam doyumu düzeyleriyle anne ile ilişkiler, yakın arkadaşlar ile ilişkiler, kardeşleri ile ilişkiler ve yaşam tarzları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Zullig vd. (2009)'nin yapmış olduğu çalışma sonucuna göre, öğrencilerin yaşam doyumları cinsiyet ve sınıflarına göre önemli ölçüde farklılık göstermemiştir.

Wang vd. (2019)'nin Çin'de 1271 tıp fakültesi öğrencisi üzerine yaptığı araştırma sonucunda; öğrencilerin yaşı, sınıfı, ailedeki çocuk sayısı, ikamet yeri ve anne-baba eğitim düzeylerine göre yaşam doyumları önemli farklılıklar göstermiştir.

Joshanloo ve Afshari tarafından (2019), İran Tahran Üniversitesinde eğitim gören 235 öğrenci üzerinde yapılan araştırma sonucunda, kadın öğrencilerin yaşam doyumlarının erkek öğrencilerinkine göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'de üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları ile ilgili olarak yapılan araştırmalar:

Bozgeyikli vd. (2010)'nin yapmış olduğu çalışma sonucunda, öğrencilerin yaşam doyumları ile anne-baba eğitimleri, okul, çevre, aile ve benlik duygusu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Sungur vd. (2016) yabancı uyruklu öğrencilerin yaşam doyumları ve sosyal uyumlarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla 72 yabancı uyruklu öğrenciden topladıkları veriler ile bir araştırma yapmışlardır. Çalışmada öğrencilerin yaşam doyumları ile cinsiyetleri, aylık gelirleri, Türkiye'de bulunma süreleri, kalınan yerleri, kaldıkları yerden doyumları, Türkçe eğitim almaları, önceden Türkçe bilmeleri, insanların arkadaşlıktan çekindiğini düşünmeleri ve Türkiye'de yaşamak istemeleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına bakılmıştır. Sonuçlara göre, yabancı öğrencilerin bir tek aylık gelirleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Kazımoğlu ve Duran (2019), Türkiye'de eğitim gören Ahıskalı öğrencilerin yaşam doyumlarını farklı demografik değişkenler açısından incelemişlerdir. Öğrencilerin yaşam doyumları ile Türkiye'de eğitime başlama kademeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, Türkiye'de ilköğretim düzeyinden eğitim görmeye başlayan Ahıskalı öğrencilerin ortaokul ve lise düzeyinde eğitime başlayan öğrencilere göre daha fazla yaşam doyumuna sahip olduğu da ortaya çıkmıştır.

Aynı zamanda, alanyazın incelemesi sonucu; stres (Chang, 1998; Makinen ve Pychyl, 2001; Simons vd., 2002), fiziksel sağlık (Pilcher, 1998), iyimserlik (Avşaroğlu ve Koç, 2019), çalışma tarzı (Cheung, 2000), ebeveynlik tarzı (Seibel ve Johnson, 2001; Tuzgöl Dost, 2010) ve kişilik yapılarının (Cha, 2003; Yetim, 2003) çoğu öğrenci açısından yaşam doyumunun ana belirleyicileri olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu araştırmada, Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki son sınıf İİBF öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin doğum sırası, ailede ticaretle uğraşan kimsenin olması, üniversiteden önceki ikamet ettiği yer, iş tecrübesi, şu anda ikamet ettiği yer, baba ve anne eğitim düzeyi, aile geliri, not ortalaması değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığının ve üç ülkenin öğrencilerinin yaşam doyumları ile ilişkili değişkenlerde benzerlik olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylece, bu araştırma ile yaşam doyumu ile ilgili gerçekleştirilen ülkelerarası çalışmalara katkıda bulunulacağı düşünülmektedir. Ayrıca, alanyazında Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki üniversite öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin birlikte ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olması bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında mevcut araştırma için oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

H1a: Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, doğum sırasına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H1b: Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, doğum sırasına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H3a: Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H3b: Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H3c: Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H4a: Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, iş tecrübelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H4b: Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, iş tecrübelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H4c: Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, iş tecrübelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H5a: Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, mevcut ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H5b: Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, mevcut ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H5c: Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, mevcut ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H6a: Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H6b: Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H6c: Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H7a: Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H7b: Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H7c: Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H8a: Türkiye’deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, aile gelirlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H8b: Azerbaycan’daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, aile gelirlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H8c: Polonya’daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, aile gelirlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H9a: Türkiye’deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, not ortalamalarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H9b: Azerbaycan’daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, not ortalamalarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H9c: Polonya’daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, not ortalamalarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Yöntem

Araştırmanın Yöntemi

Yaşam doyumunun demografik özellikler açısından incelenmesi planlanan bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden faydalanılmıştır. Ankette yer alan sorular belirlenirken orijinal dilden Türkçeye ve Lehçeye çevrilmiş, anketin uygulanacağı insanlar için kolayca anlaşılır bir duruma getirilmiştir. Ölçeğin çevirisi dil uzmanlarına kontrol ettirilmiş ve alanyazında de bu tür uygulamalarda dikkat edilen tercüme ve geri tercüme yönteminden yararlanılmıştır. Toplanacak olan verilerin sağlıklı olması için, ankete katılacak olan öğrencilerden tanımlayıcı özel bir bilgi istenmemiş ve ayrıca bilgilerin üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı da açıklanmıştır. Ölçekte yer alan her bir önerme, “1 Kesinlikle Katılmıyorum”, “2 Katılmıyorum”, “3 Kararsızım”, “4 Katılıyorum” ve “5 Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerinden oluşan 5’li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Polonya’daki katılımcılara İngilizce ve Lehçe olarak sunulan anket soruları, Türkiye ve Azerbaycan’daki katılımcılara ise Türkçe olarak sunulmuştur.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırmalar Yayın Etik Kurulu’nun 19.02.2021 tarih ve 2020-12 nolu kararı ile çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna karar verilmiştir.

Katılımcıların demografik özelliklerini belirleyebilmek için frekans ve yüzde analizleri, yaşam doyumuna ilişkin algıların farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek için ise T-Testi, ANOVA ve Tukey analizleri kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Türkiye’de Akdeniz Bölgesinde eğitim veren bir devlet üniversitesi, Azerbaycan’da başkentte eğitim veren iki üniversite (bir devlet, bir özel) ve Polonya’da eğitim veren bir özel üniversitenin İİBF son sınıf öğrencileri bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Türkiye’de Akdeniz Bölgesinde eğitim veren bir üniversitenin İİBF son sınıf öğrenci sayısı toplam 993, Azerbaycan’da başkentte eğitim veren iki üniversitenin İİBF son sınıf öğrenci sayısı toplam 450 ve Polonya’da eğitim veren bir özel üniversitenin İİBF son sınıf öğrenci sayısı ise 135’dir. Örneklem sayısı aşağıdaki formül yardımıyla belirlenmiştir (Ural ve Kılıç, 2013: 35-45).

$$n = \frac{N \cdot z^2 \cdot \sigma^2}{(N - 1) \cdot H^2 + z^2 \cdot \sigma^2}$$

Güven aralığı %95 (z=1,96); örneklem hatası (H) 0,05; standart sapma (σ) 0,5 ile evren büyüklüğü (N) (993; 450; 135) değerleri formüle yerleştirildiğinde; ulaşılması gerekli örneklem sayısının Türkiye’de 277, Azerbaycan’da 207, Polonya’da ise 100 olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında; Türkiye’de 360, Azerbaycan’da 255 anket elden; Polonya’da ise 112 anket elden ve online

olarak dağıtılmış olup, bu anketlerin uygun şekilde doldurulup doldurulmadığı kontrol edilmiştir. Türkiye’de 58, Azerbaycan’da 40, Polonya’da ise 14 anket eksik doldurulduğundan, kapsam dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla, araştırma örnekleme 302’si Türkiye’de, 215’i Azerbaycan’da, 98’i Polonya’daki üniversitelerde eğitim görmekte olan toplam 615 İİBF son sınıf üniversite öğrencisinden oluşmaktadır.

Türkiye’deki öğrencilerin %94,7’sinin 21-25 yaş aralığında olduğu, %63,0’nün kadın öğrencilerden oluştuğu, %34,3’nün ailenin ilk çocuğu olduğu, %36,6’sının aile yanında ikamet ettiği saptanmıştır.

Azerbaycan’daki öğrencilerin %51,2’sinin 21-25 yaş aralığında olduğu, %43,7’sinin kadın öğrencilerden oluştuğu, %43,7’sinin ailenin ilk çocuğu olduğu, %71,6’sının aile yanında ikamet ettiği saptanmıştır.

Polonya’daki öğrencilerin %71,4’nün 21-25 yaş aralığında olduğu, %49,0’nun kadın öğrencilerden oluştuğu, %57,1’nin ailenin ilk çocuğu olduğu, %18,4’nün aile yanında ikamet ettiği saptanmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Kullanılan Ölçek

Araştırmada 615 kişiye anket uygulaması yapılmış olup, ankette yer alan sorular üniversite öğrencileri için uyarlanmıştır. Ankette katılımcılar ile ilgili demografik sorulara ve yaşam doyumunu ölçen önermelere yer verilmiştir.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Yaşam doyumunu ölçmek adına Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen tek boyutlu ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 5 önermeden oluşmaktadır. Bu önermeler; “Şimdiye kadar hayatta istediğim önemli şeyleri aldım”, “Yaşamımdan memnunum”, “Yaşam koşullarım mükemmeldir”, “Hayatımı tekrar yaşama şansım olsaydı, neredeyse hiçbir şeyi değiştirmedim”, “Pek çok açıdan idealime yakın yaşamım var” şeklindedir.

Araştırmanın Bulguları

Ölçeğin Güvenilirliği ve Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Güvenirlilik bir ölçeğin ölçmeyi hedeflediği özelliği ne kadar doğru ölçtüğünü gösterirken, geçerlilik ise ölçülmesi hedeflenen özelliğin amaca uygun olarak ölçülmesi şeklinde ifade edilmiştir (Ural ve Kılıç, 2013: 66). Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda Cronbach Alfa değerinin 0.70 ve üzeri olması yeterli olacaktır (Kayış, 2010: 405; Hair vd., 2014: 107). Tablo 1’e bakıldığında; her üç ülke için yaşam doyumu ölçeğinin Cronbach’s Alfa katsayılarının (α) 0,70 üzerinde değerlere sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla, araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeğe İlişkin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Değişkenler	Önerme Sayısı	Cronbach Alfa Değeri		
		Türkiye	Azerbaycan	Polonya
Yaşam Doyumu	5	0,807	0,743	0,852

Öncelikle, araştırmada yer alan ölçek önermeleri KMO ve Bartlett's Testi doğrultusunda incelenmiştir. Kabul edilebilir bir faktör analizi yapılabilmesi için KMO örneklem değerinin 0,5’den yüksek ve Bartlett testinin anlamlı olması gerekmektedir (Field, 2009).

Tablo 2’de KMO ve Bartlett's testi değeri açısından incelendiğinde, ankette yer alan yaşam doyumu ölçeğinin geçerlilik düzeyinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (KMO=0,796; sig=,000). Dolayısıyla, faktör analizinin yapılması için herhangi bir engel olmadığı görülmüştür (Nakip, 2003: 409-410).

Tablo 2. Yaşam Doymu Ölçeğine İlişkin KMO ve Bartlett's Testi Sonuçları

KMO ve Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü	0,796	
Bartlett's küresellik testi	Ki-kare	867,893
	df	10
	Anlamlılık	,000

Tablo 3'te belirtilen faktör analizi sonucunda yaşam doyumu ölçeğinin tek faktöre yüklendiği, faktör yükü değerlerinin ,624 ile ,796 arasında olduğu ve ölçeğin toplam varyansın %55,125'ini açıkladığı görülmüştür.

Tablo 3. Yaşam Doymu Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Değişken	Önermeler	Faktör Yüğü
Yaşam Doymu	y4-Şimdiye kadar hayatta istediğim önemli şeyleri aldım	,796
	y2-Yaşam koşullarım mükemmeldir.	,776
	y5-Hayatımı tekrar yaşama şansım olsaydı, neredeyse hiçbir şeyi değiştirmezdim.	,755
	y3-Yaşamımdan memnunum.	,753
	y1-Pek çok açıdan idealime yakın yaşamım var.	,624
Açıklanan toplam varyans		55,125

Normallik Testi

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) ölçümleri ile belirlenebilir. Yaşam doyumu ölçeğine ait çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine ilişkin verilere Tablo 4'de yer verilmiştir. Verinin çarpıklık katsayısı Türkiye'de -,220; Azerbaycan'da -,226; Polonya'da -,657'dir. Basıklık katsayısı ise Türkiye'de -,323; Azerbaycan'da -,177; Polonya'da -,222'dir. Tabachnick ve Fidell (2013), George ve Mallery (2010) ve Hair vd. (2014)'ne göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2.5 ile 2.5 arasında olması durumunda normal dağılım olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda, verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilir.

Tablo 4. Normallik Testi

Ülke	Yaşam Doymu Ölçeği		
	N	Skewness	Kurtosis
Türkiye	302	-,220	-,323
Azerbaycan	215	-,226	-,177
Polonya	98	-,657	-,222

Hipotez Testine İlişkin Bulgular

Araştırmada Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri doğum sırasına, ailede ticaretle uğraşan kimsenin olmasına, üniversiteden önceki ikamet yerlerine, iş tecrübelerine, mevcut ikamet yerlerine, baba ve annelerinin eğitim düzeylerine, aile gelirlerine ve not ortalamalarına göre incelenmiş ve sonuçlara aşağıda sırasıyla yer verilmiştir.

Yaşam doyumu puanlarının doğum sırasına göre incelenmesine ilişkin bulgular

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin doğum sırasına göre incelenmesi için ANOVA testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Öğrencilerin Doğum Sırasına Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ülke	Sıra	N	Ort.	ss	F	p
Türkiye	İlk	103	3,0743	,85149	1,555	,213
	Son	74	3,3020	,86331		
	Diğer	125	3,1544	,84273		
Azerbaycan	İlk	94	3,1766	,83010	1,141	,322
	Son	74	3,0655	,85983		
	Diğer	47	3,3032	,86655		
Polonya	İlk	56	3,5107	,81968	2,771	,068
	Son	21	2,9714	1,10686		
	Diğer	21	3,1905	1,07606		

Tablo 5'de görüldüğü gibi; Türkiye (F=1,555; p=,213), Azerbaycan (F=1,141; p=,322) ve Polonyalı (F=2,771; p=,068) öğrencilerin doğum sıralarına göre yaşam doyumu puanları arasında anlamlı (p>.05) bir farklılık tespit edilememiştir. Buna göre; Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki öğrencilerin doğum sıralarının ilk, son ya da diğer olması yaşam doyumu düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmamaktadır. Dolayısıyla H1a, H1b ve H1c hipotezleri reddedilmiştir.

Yaşam doyumu puanlarının ailede ticaretle uğraşan kimsenin olup olmaması durumuna göre incelenmesine ilişkin bulgular

Yaşam doyumu puanlarının öğrencilerin ailelerinde ticaretle uğraşan kimsenin olması durumuna göre incelenmesi amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Öğrencilerin Ailelerinde Ticaretle Uğraşan Kimsenin Olması Durumuna Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin T-Testi Sonuçları

Ülke	Yanıt	N	Ort.	ss	t	p
Türkiye	Evet	123	3,1768	,90970	,229	,819
	Hayır	179	3,1539	,81309		
Azerbaycan	Evet	97	3,3830	,83606	3,485	,001
	Hayır	118	2,9877	,82075		
Polonya	Evet	33	3,5758	3,5758	1,852	,067
	Hayır	65	3,2000	3,2000		

Tablo 6'da görüldüğü gibi ailesinde ticaretle uğraşan birilerinin olup olmadığına bağlı olarak Türkiye (p=,819) ve Polonyalı (p=,067) öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Azerbaycanlı öğrencilerin ise ailesinde ticaretle uğraşan ve uğraşmayan kimsenin olması durumu ile yaşam doyumları karşılaştırıldığında anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır (p=,001). Azerbaycan'da ailesinde ticaretle uğraşan birileri olan öğrencilerin yaşam doyumuna ilişkin görüşlerinin ortalamalarının, ailesinde ticaretle uğraşan birileri olmayan öğrencilerinkinden daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre; ailelerinde ticaretle uğraşan ya da uğraşmayan birilerinin olması Türkiye ve Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmazken, Azerbaycan'da ise ailesinde ticaretle uğraşan birileri olan öğrencilerin olmayanlara göre yaşam doyumlarının daha fazla olduğu görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda H2a ve H2c hipotezlerinin ret, H2b hipotezinin ise kabul edildiği söylenebilmektedir.

Yaşam doyumu puanlarının öğrencilerin üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre incelenmesine ilişkin bulgular

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'da eğitim gören öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre incelenmesi için ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Öğrencilerin Üniversiteden Önceki İkamet Yerlerine Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ülke	İkamet Yeri	N	Ort.	ss	F	p
Türkiye	Köy	44	3,0125	,7934	1,064	,346
	Kasaba/İlçe	77	3,1305	,8468		
	İl/Metropol	181	3,2138	,8679		
Azerbaycan	Köy	25	3,0300	,8044	,386	,680
	Kasaba/İlçe	78	3,1673	,9327		
	İl/Metropol	112	3,1955	,8007		
Polonya	Köy	18	3,4556	,8368	,198	,821
	Kasaba/İlçe	44	3,3045	1,0037		
	İl/Metropol	36	3,2889	,98497		

Türkiye (F=1,064; p=,346), Azerbaycan (F=,386; p=,680) ve Polonya'daki (F=,198; p=,821) öğrencilerin üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre yaşam doyumları düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (Tablo 7). Bu durum, üniversiteye gelmeden önceki ikamet yerleri köy, kasaba/ilçe ve il/metropol olan öğrencilerin yaşam doyumlarına ilişkin benzer algılarının olduğu şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla H3a, H3b ve H3c hipotezleri reddedilmiştir.

Yaşam doyumu puanlarının iş tecrübesine göre incelenmesine ilişkin bulgular

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumlarının iş tecrübe durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ANOVA testi uygulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Öğrencilerin İş Tecrübelerine Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ülke	Süre	N	Ort.	ss	F	p
Türkiye	Yok	103	3,1408	,8556	2,346	,041
	0-3 ay	47	2,8734	,8443		
	3-6 ay	30	3,1150	,8384		
	6-9 ay	19	3,3211	,9181		
	9-12 ay	9	2,8778	,6704		
	1 yıl ve üzeri	94	3,3436	,8280		
	Azerbaycan	Yok	80	3,1337		
0-3 ay		48	3,0896	,9932		
3-6 ay		37	3,1541	,8279		
6-9 ay		16	3,1625	,6898		
9-12 ay		6	3,6167	1,1566		
1 yıl ve üzeri		28	3,3107	,6652		
Polonya		Yok	17	3,4353	,9387	,742
	0-3 ay	12	2,8667	,9921		
	3-6 ay	11	3,4182	,8830		
	6-9 ay	7	3,4000	,81650		
	9-12 ay	24	3,4750	1,0727		
	1 yıl ve üzeri	27	3,2741	,9383		

ANOVA testi sonucunda; Türkiye'deki (F=2,346; p=,041) öğrencilerin yaşam doyumlarının iş tecrübe durumlarına göre anlamlı (p<.05) düzeyde farklılaştığı, Azerbaycan (F=,598; p=,702) ve Polonya'daki (F=,742; p=,594) öğrencilerin ise yaşam doyumlarının iş tecrübe durumlarına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Tablo 8). Anlamlı farklılığın nerden kaynaklandığını belirleyebilmek için ise Tukey analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Türkiye'deki Öğrencilerin Yaşam Doyumu Durumları ve İş Tecrübe Süreleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Tukey Testi Sonucu

Tukey HSD				
	(I) Süre	(J) Süre	Ortalama Fark (I-J)	p
YDÖ	1 yıl ve üzeri	Yok	,20284	,542
		0-3 ay	,47021*	,024
		3-6 ay	,22862	,789
		6-9 ay	,02256	1,000
		9-12 ay	,46584	,610

Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri ile iş tecrübeleri arasındaki anlamlı farklılık analiz edildiğinde, en yüksek yaşam doyumu düzeyinin 1 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahip olan öğrencilerde, en düşük yaşam doyumu düzeyinin ise 0-3 ay iş deneyimine sahip olan öğrencilerde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; 1 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahip olan öğrencilerin 0-3 ay iş tecrübesine sahip olan öğrencilere göre yaşam doyumlarının daha fazla olduğu görülmüştür (Tablo 9). Bu bulgular doğrultusunda H4a hipotezinin kabul, H4b ve H4c hipotezlerinin ise reddedildiği söylenebilmektedir.

Yaşam doyumu puanlarının ikamet yerlerine göre incelenmesine ilişkin bulgular

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'da eğitim gören öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin ikamet yerlerine göre incelenmesi için ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Öğrencilerin İkamet Yerlerine Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ülke	İkamet Yeri	N	Ort.	ss	F	p
Türkiye	Aile Yanı	110	3,1800	,91702	,460	,710
	Özel Ev	99	3,2207	,78464		
	Devlet Yurdu	80	3,0906	,82742		
	Özel Yurt	13	3,0308	,98267		
Azerbaycan	Aile Yanı	154	3,1201	,81597	,601	,615
	Özel Ev	45	3,3000	,91720		
	Devlet Yurdu	8	3,3125	,90623		
	Özel Yurt	8	3,1500	1,08891		
Polonya	Aile Yanı	18	3,0000	,78815	3,273	,025
	Özel Ev	32	3,3812	,85059		
	Devlet Yurdu	26	3,0846	1,08837		
	Özel Yurt	22	3,8000	,93808		

ANOVA testi sonucunda; Polonya'daki ($F=3,273$; $p=,025$) öğrencilerin yaşam doyumlarının ikamet yerlerine göre anlamlı ölçüde farklılaştığı, Türkiye ($F=,460$; $p=,710$) ve Azerbaycan'daki ($F=,601$; $p=,615$) öğrencilerin ise yaşam doyumlarının ikamet yerlerine göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır (Tablo 10). Polonya'daki farklılığın kaynağını belirleyebilmek için ise Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Polonya'daki Öğrencilerin Yaşam Doyumu Durumları ve İkamet Yerleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Tukey Testi Sonucu

Tukey HSD				
	(I) İkamet Yeri	(J) İkamet Yeri	Ortalama Fark (I-J)	p
YDÖ	Özel Yurt	Aile Yanı	,80000*	,039
		Özel Ev	,41875	,368
		Devlet Yurdu	,71538*	,045

Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri ile ikamet yerleri arasındaki anlamlı farklılık analiz edildiğinde, en yüksek yaşam doyumu düzeyinin özel yurttaki ikamet eden öğrencilerde, en düşük

yaşam doyumunu düzeyinin ise aile yanında ikamet eden öğrencilerde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; özel yurttan ikamet eden öğrencilerin aile yanı ve devlet yurdunda ikamet eden öğrencilere göre yaşam doyumlarının daha fazla olduğu görülmüştür (Tablo 11). Bu bulgular doğrultusunda H5c hipotezinin kabul, H5a ve H5b hipotezlerinin ise reddedildiği yorumu yapılabilmektedir.

Yaşam doyumunu puanlarının babalarının eğitim düzeylerine göre incelenmesine ilişkin bulgular

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya’da eğitim gören öğrencilerin yaşam doyumunu düzeylerinin babalarının eğitim düzeylerine göre incelenmesi için ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya’daki Öğrencilerin Babalarının Eğitim Düzeylerine Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ülke	Baba Eğitim Düzeyi	N	Ort.	ss	F	p
Türkiye	İlköğretim	168	3,0723	,7891	3,104	,046
	Lise	89	3,2067	,9054		
	Üniversite	45	3,4167	,9308		
Azerbaycan	İlköğretim	26	3,0769	,7779	,571	,566
	Lise	54	3,0898	,9290		
	Üniversite	135	3,2137	,8310		
Polonya	İlköğretim	20	3,0000	,9603	2,393	,097
	Lise	40	3,2700	1,0353		
	Üniversite	38	3,5579	,8372		

Tablo 12’de görüldüğü gibi; Türkiye, Azerbaycan ve Polonya’daki öğrencilerin yaşam doyumlarının babalarının eğitim düzeylerine göre farklılaşmış farklılaşmadığını açığa çıkartmak için yapılan ANOVA testi verileri incelendiğinde; Türkiye’de ($F=3,104$; $p=,046$) öğrencilerin yaşam doyum düzeylerinde babalarının eğitim düzeylerine bağlı olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, Azerbaycan ($F=,571$; $p=,566$) ve Polonya’da ise ($F=2,393$; $p=,097$) öğrencilerin yaşam doyumları ve babalarının eğitim düzeyleri arasında herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Türkiye’deki farklılığın kaynağını tespit edebilmek için ise Tukey testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 13’de sunulmuştur.

Tablo 13. Türkiye’deki Öğrencilerin Yaşam Doyumu Durumları ve Babalarının Eğitim Düzeyleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Tukey Testi Sonucu

Tukey HSD				
	(I) Baba Eğitim Düzeyi	(J) Baba Eğitim Düzeyi	Ortalama Fark (I-J)	p
YDÖ	Üniversite	İlköğretim	,34435*	,042
		Lise	,20993	,366

Tablo 13’de görüldüğü gibi; Türkiye’deki öğrencilerin babalarının eğitim düzeylerine göre yaşam doyumları Tukey testi ile analiz edilmiş bu analiz sonucunda; babaları üniversite eğitim düzeyine sahip olan öğrencilerin, babaları ilköğretim eğitim düzeyine sahip olan öğrencilere göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla H6a kabul, H6b ve H6c hipotezleri ise reddedilmiştir.

Yaşam doyumunu puanlarının annelerinin eğitim düzeylerine göre incelenmesine ilişkin bulgular

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya’da eğitim gören öğrencilerin yaşam doyumunu düzeylerinin annelerinin eğitim düzeylerine göre incelenmesi için ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Düzeylerine Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ülke	Anne Eğitim Düzeyi	N	Ort.	ss	F	p
Türkiye	İlköğretim	237	3,1141	,84060	2,426	,090
	Lise	45	3,2667	,86963		
	Üniversite	20	3,5125	,89294		
Azerbaycan	İlköğretim	33	2,9848	,82920	9,004	,000
	Lise	75	2,9080	,89224		
	Üniversite	107	3,4028	,76015		
Polonya	İlköğretim	29	3,1379	1,00584	,917	,403
	Lise	33	3,3455	,89481		
	Üniversite	36	3,4611	,98424		

Tablo 14'de görüldüğü gibi; Azerbaycan'daki ($F=9,004$; $p=,000$) öğrencilerin annelerinin eğitim düzeylerine göre yaşam doyumları düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunurken, Türkiye ($F=2,426$; $p=,090$) ve Polonya'daki ($F=,917$; $p=,403$) öğrencilerin annelerinin eğitim düzeylerine göre yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Azerbaycan'daki farklılaşmanın kaynağını ortaya çıkarmak için ise Tukey testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 15'de verilmiştir.

Tablo 15. Azerbaycan'daki Öğrencilerin Yaşam Doyumu Durumları ve Annelerinin Eğitim Düzeyleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Tukey Testi Sonucu

Tukey HSD				
	(I) Anne Eğitim Düzeyi	(J) Anne Eğitim Düzeyi	Ortalama Fark (I-J)	p
YDÖ	Üniversite	İlköğretim	,41796*	,030
		Lise	,49480*	,000

Azerbaycan'daki öğrencilerin annelerinin eğitim düzeylerine göre yaşam doyum düzeylerindeki farklılık durumu Tukey testi ile analiz edilmiş bu analiz sonucunda; anneleri üniversite eğitim düzeyine sahip olan öğrencilerin diğerlerine göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu bulgusu ortaya çıkmıştır (Tablo 15). Dolayısıyla H7b kabul, H7a ve H7c hipotezleri ise reddedilmiştir.

Yaşam doyumunu puanlarının aile gelir düzeylerine göre incelenmesine ilişkin bulgular

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'da eğitim gören öğrencilerin yaşam doyum düzeylerinin aile gelir düzeylerine göre incelenmesi için ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Öğrencilerin Aile Gelir Düzeylerine Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ülke	Aile Gelir Düzeyi	N	Ort.	ss	F	p
Türkiye	500-1500 TL	45	3,1844	,73018	7,215	,000
	1501-2500 TL	103	2,9966	,84799		
	2501-3500 TL	67	2,9396	,79988		
	3501-4500 TL	41	3,3634	1,00044		
	4501 TL ve üzeri	46	3,6630	,67069		
Azerbaycan	500-1500 TL	106	3,0486	,79097	2,142	,077
	1501-2500 TL	60	3,2592	,95914		
	2501-3500 TL	18	3,6278	,63041		
	3501-4500 TL	16	3,0500	,86564		
	4501 TL ve üzeri	15	3,1933	,85458		
Polonya	500-1500 TL	31	2,8129	,90765	4,254	,003
	1501-2500 TL	20	3,4600	,97354		
	2501-3500 TL	21	3,6000	,83905		
	3501-4500 TL	13	3,3692	,66756		
	4501 TL ve üzeri	13	3,8615	1,06265		

ANOVA testi sonucunda; Türkiye ($F=7,215$; $p=,000$) ve Polonya'daki ($F=4,254$; $p=,003$) öğrencilerin yaşam doyumlarının aile gelir düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı,

Azerbaycan'daki ($F=2,142$; $p=,077$) öğrencilerin ise farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır (Tablo 16). Türkiye ve Polonya'daki farklılaşmanın kaynağını belirlemek için Tukey testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 17. Türkiye ve Polonya'daki Öğrencilerin Yaşam Doyumu Durumları ve Aile Gelir Düzeyleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Tukey Testi Sonucu

		Tukey HSD			
Ülke	(I) Aile Gelir Düzeyi	(J) Aile Gelir Düzeyi	Ortalama Fark (I-J)	p	
YDÖ	Türkiye	4501 TL ve üzeri	500-1500 TL	,47860*	,045
			1501-2500 TL	,66644*	,000
			2501-3500 TL	,72349*	,000
			3501-4500 TL	,29963	,434
			500-1500 TL	1,04864*	,022
Polonya	4501 TL ve üzeri	1501-2500 TL	,40154	,987	
		2501-3500 TL	,26154	,950	
		3501-4500 TL	,49231	,923	

Tablo 17'de görüldüğü gibi; Türkiye ve Polonya'daki öğrencilerin ailelerinin gelir düzeylerine göre yaşam doyum düzeylerindeki farklılıklar Tukey testi ile analiz edilmiş bu analiz sonucunda; Türkiye'de aile gelir düzeyi 4500 TL ve üzeri olan öğrencilerin 500-1500 TL, 1501-2500 TL ve 2501-3500 TL aile gelir düzeyine sahip öğrencilere göre, Polonya'da ise aile gelir düzeyi 4500 TL ve üzeri olan öğrencilerin 500-1500 TL aile gelir düzeyine sahip öğrencilere göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Tablo 17). Bu bulgular doğrultusunda H8a ve H8c hipotezlerinin kabul, H8b hipotezinin ise reddedildiği yorumu yapılabilmektedir.

Yaşam doyumu puanlarının not ortalamalarına göre incelenmesine ilişkin bulgular

Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'da eğitim gören öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin not ortalamalarına göre incelenmesi için ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18. Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki Öğrencilerin Not Ortalamalarına Göre Yaşam Doyum Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ülke	Not Ortalaması	N	Ort.	ss	F	p
Türkiye	1.50 - 2.00	61	3,0984	,90346	,892	,469
	2.01 - 2.50	95	3,1121	,87909		
	2.51 - 3.00	91	3,1434	,78903		
	3.01 - 3.50	45	3,3600	,87838		
	3.51 - 4.00	10	3,3400	,70585		
Azerbaycan	1.50 - 2.00	15	3,0400	,50256	1,226	,301
	2.01 - 2.50	53	3,3443	,77780		
	2.51 - 3.00	43	3,2419	,98131		
	3.01 - 3.50	60	3,1017	,86077		
	3.51 - 4.00	44	3,0080	,85677		
Polonya	1.50 - 2.00	3	2,8667	1,22202	,842	,502
	2.01 - 2.50	8	3,2000	,84177		
	2.51 - 3.00	21	3,1048	1,10746		
	3.01 - 3.50	33	3,3394	,82536		
	3.51 - 4.00	33	3,5273	1,00227		

ANOVA testi sonucunda; Türkiye ($F=,892$; $p=,469$), Azerbaycan ($F=1,226$; $p=,301$) ve Polonya'daki ($F=,842$; $p=,502$) öğrencilerin yaşam doyumlarının not ortalamalarına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır (Tablo 18). Dolayısıyla H9a, H9b ve H9c hipotezleri reddedilmiştir.

Hipotezlere İlişkin Sonuçlar Tablosu

Araştırmada analiz edilen toplam 27 adet hipoteze ilişkin sonuçlar Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19. Hipotezlere İlişkin Sonuçlar

No	Hipotezler	Sonuç
H _{1a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, doğum sırasına göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{1b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, doğum sırasına göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{1c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, doğum sırasına göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{2a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, ailede ticaretle uğraşan kimsenin olması durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{2b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, ailede ticaretle uğraşan kimsenin olması durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Kabul
H _{2c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, ailede ticaretle uğraşan kimsenin olması durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{3a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{3b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{3c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, üniversiteden önceki ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{4a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, iş tecrübelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Kabul
H _{4b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, iş tecrübelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{4c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, iş tecrübelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{5a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{5b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{5c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, ikamet yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Kabul
H _{6a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Kabul
H _{6b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{6c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{7a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{7b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Kabul
H _{7c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{8a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, aile gelirlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Kabul
H _{8b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, aile gelirlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{8c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, aile gelirlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Kabul
H _{9a}	Türkiye'deki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, not ortalamalarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{9b}	Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, not ortalamalarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret
H _{9c}	Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri, not ortalamalarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.	Ret

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki son sınıf İİBF öğrencilerinin yaşam doyumlarını çeşitli demografik değişkenlerle (doğum sırası, ailede ticaretle uğraşan kimsenin olması, üniversiteden önceki ikamet ettiği yer, iş tecrübesi, ikamet ettiği yer, baba ve anne eğitim düzeyi, aile geliri, not ortalaması) ilişkileri açısından inceleyerek, bu konuda gelecekte yapılabilecek çalışmalara ışık tutmak amaçlanmıştır. Araştırmada öncelikle Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumlarının doğum sırasına göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Buna göre; bu öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri ailenin ilk, son ya da diğer çocuğu olmaları bakımından farklılaşmamaktadır. Bu bulgu, yerli ve yabancı alanyazındaki, öğrencilerin yaşam doyumunun doğum sırasına göre farklılaşmadığı yönündeki geçmiş araştırmaların bulguları ile desteklenmektedir (Koçak ve İçmenoğlu, 2012; Akcan, 2018; Söylemez, 2016; Aksoy vd., 2016; Özcan ve Kiraz, 2017; Johson, 2014; Smith, 2014). Bu bakımdan; Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki son sınıf İİBF öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri üzerinde doğum sırasının yalnız başına belirleyici olmadığı söylenebilir.

Araştırmada Azerbaycan'daki öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin ailede ticaretle uğraşan birinin olup olmaması bakımından anlamlı bir farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Azerbaycan'daki öğrenciler üzerinde bu konuda daha önce herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Ancak, alanyazında daha önce Sümer ve Knight, (2001) tarafından yapılan bir araştırmada, ABD'deki öğrencilerin aile meslekleri ile yaşam doyumları arasında ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan'daki öğrenciler üzerinde yapılan bu araştırmanın bulgular ile ABD'de yapılan (Sümer ve Knight, 2001) araştırma bulguları uyumludur. Ayrıca, Türkiye ve Polonya'daki öğrencilerin ailesinde ticaretle uğraşan kimsenin olup olmaması durumu ile yaşam doyumları arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla, Türkiye ve Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumlarının ebeveynlerinin meslekleri ile herhangi bir ilişkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılan bu araştırma bulguları da Yiğit vd. (2014) tarafından üniversite öğrencileri üzerine yapılmış çalışma ile uyumludur.

Önceki ikamet yerlerinin Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki öğrencilerin yaşam doyumu puanlarında anlamlı bir fark yaratmadığı, bu araştırmada elde edilen bir diğer bulgudur. Ayrıca, öğrencilerin mevcut ikamet yerleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda; hem Türkiye'deki hem Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinde mevcut ikamet yerleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmazken, Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinde ise mevcut ikamet yeri bakımından anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir. Bazı araştırmalar yaşam doyumunun ikamet yerine göre farklılaştığına işaret ederken (Kahyaoglu, 2008; Prezza, 2001), bazı araştırmalar yaşam doyumuyla ikamet yeri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir (Göker, 2013; Öngören, 2020).

Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri iş tecrübesi değişkenine göre farklılaşırken, Azerbaycan ve Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinde iş tecrübesine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Sonuçlara göre 1 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahip olan Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri, düşük iş tecrübesine sahip olanlara kıyasla daha yüksektir. Yapılan alanyazın incelemesi sonucunda, çalışmaların çoğunluğunda yaşam doyumu ile iş tecrübesi arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı (Avşaroğlu vd., 2005; Yılmaz vd., 2010; Zhao vd., 2016; Uludağ, 2019) görülmüştür. Türkiye'deki öğrencilere yönelik bulgu daha önce yapılan araştırma sonuçlarının aksine bir durum oluşabileceğini ifade ederken, Azerbaycan ve Polonya'daki öğrencilere yönelik sonuç ise mevcut araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Bir diğer bulguya göre, Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu baba eğitim düzeyine göre farklılaşırken, Azerbaycan ile Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunda baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Sonuçlara göre baba eğitim düzeyi üniversite olan Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri daha yüksektir. Anne eğitim düzeyine göre ise, Türkiye ve Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinde anlamlı bir farklılığa rastlanamamıştır. Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinde ise

annelerin üniversite mezunu olması durumu, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Anne-baba eğitim düzeyi ve yaşam doyumu arasında ilişkinin olduğu bulguları Ergin vd. (2011), Bozgeyikli vd. (2010), Ayvasik ve Sümer (2010) ve Akbıyık (2020)'in araştırmalarında da görülmektedir. Alanyazında yaşam doyumu puanlarında anne-baba eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılığın bulunmadığı (Gürsoy, 2009; Özdemir, 2012) çalışmalar da mevcuttur. Anne-baba eğitim düzeyleriyle ilgili bulgularda ilgi çekici olan durum, Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin baba eğitim durumuna, Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin ise anne eğitim durumuna göre farklılaşmasıdır. Bu bulgu, Türkiye'nin kültürel yapısına bağlı olarak çalışan baba sayısının annelere kıyasla daha yüksek olması ile ilgili olabilir.

Diğer yandan, Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu ile Polonya'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri aile gelir düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır. Genel sonuçlara göre, Türkiye ve Polonya'da aile gelir düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri de yüksektir. Benzer sonuçları Møller (1996), Chow (2005) ve Yildirim vd. (2013) da çalışmalarında saptamışlardır. Azerbaycan'daki üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları ile aile gelir düzeyleri arasında ise anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgu daha önce boş zamanlarını gençlik merkezlerinde geçiren üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmanın (Baştuğ vd., 2020) bulgularıyla aynıdır.

Son olarak, araştırmada Türkiye, Azerbaycan ve Polonya'daki üniversite öğrencilerinin not ortalamaları ile yaşam doyumu düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Alanyazında daha önce Stack-Cutler (2016) ve Stavrukaki vd. (2020) tarafından yapılan araştırmalarda da üniversite öğrencilerinin akademik başarılarıyla yaşam doyumu düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu bulgu mevcut araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Farklı kültürel ve sosyo-ekonomik yapıya sahip üç ülkeden son sınıf İİBF öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri ile belirli demografik değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, elde edilen sonuçlar daha önceki araştırma bulgularıyla birtakım farklılıklar ortaya koysa da çoğunlukla benzerlik göstermektedir. Bu araştırmanın bulgularını, farklı kültürel yapıya sahip üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin çeşitli demografik özelliklere bağlı olarak farklılaşabileceği yönünde yorumlayabilmek ve genelleştirebilmek için farklı üniversitelerde çeşitli fakülte ve sınıflardaki öğrencilerin de evren olarak ele alınması ya da Tuzgöl Dost (2010)'un belirttiği gibi, bu konuda uluslararası araştırmaların daha da artırılması ve benzer bulguların tekrarlanmasının gerektiği bir öneri olarak ileri sürülebilir. Ayrıca, gelecekte yapılacak olan çalışmalarda mevcut araştırmada yer almayan demografik değişkenler (örn: öğrencilerin dini inançları, sosyal etkileşim ve sosyal destek durumları, ebeveynleri ile ilişki durumları vb.) de kullanılabilir. Araştırmanın sınırlılıklarından bir diğeri de tek boyutlu yaşam doyumu ölçeğinin kullanılmış olmasıdır. Bu bağlamda, gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda çok boyutlu yaşam doyumu ölçekleri kullanılarak daha detaylı incelemeler gerçekleştirilebilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar %60, ikinci yazar %40'dır.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Kaynakça

- Ahmadi, F., & Ahmadi, S. (2020). School-related predictors of students' life satisfaction: the mediating role of school belongingness. *Contemporary School Psychology*, 24(2), 196-205. <https://doi.org/10.1007/s40688-019-00262-z>
- Akbay, S. E., & Aktas, M. (2020). Academic responsibility of university students according to gender: the role of self-esteem and life satisfaction. *International Online Journal of Educational Sciences*, 12(4), 100-110.

- Akbıyık, M. (2020). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarının çeşitli değişkenler bağlamında incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 51(51), 280-301. <https://doi.org/10.15285/maruaebd.620972>
- Akcan, E. (2018). Lise öğrencilerinde benlik saygısı ve yaşam doyumu ilişkisi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aksoy, A. B., Aydar, A. G., & Kaytez, N. (2017). Üniversite öğrencilerinin mutluluk ve alçakgönüllülük düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(3), 1119-1132.
- Avşaroğlu, S., & Hayri, K. O. Ç. (2019). Yaşam doyumu ile sıkıntıyı tolere etme arasındaki ilişkiyi iyimserliğin aracı etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(53), 565-588.
- Avşaroğlu, S., & Okutan, H. (2018). Zihin engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumları, iyimserlik ve psikolojik belirti düzeylerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 59-76.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E., & Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 115-129.
- Ayvasik, H. B., & Sümer, H. C. (2010). Individual differences as predictors of illicit drug use among Turkish college students. *The Journal of psychology*, 144(6), 489-505. <https://doi.org/10.1080/00223980.2010.496671>
- Bakan, İ., & Güler, B. (2017). Duygusal zekânın, yaşam doyumu ve akademik başarıya etkileri ve demografik özellikler bağlamında algı farklılıkları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 1-11. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.399210>
- Baştuğ, G., Dikici, İ., & Günel, İ. (2020). The investigation of leisure time satisfaction, life satisfaction and happiness of university students who spend their leisure times in youth Centres. *Journal of Recreation and Tourism Research/JRTR*, 7(3), 392-404. <https://doi.org/10.31771/jrtr.2020.70>
- Bozgeyikli, H., Işıklar, A., & Eroğlu, S. E. (2010). Demographic variables and levels of life satisfaction: The case of students enrolled in apprenticeship training. *African Journal of Business Management*, 4(7), 1336-1345.
- Cha, K. H. (2003). Subjective well-being among college students. *Social Indicators Research*, 62(1-3), 455-477.
- Chang, E. C. (1998). Does dispositional optimism moderate the relation between perceived stress and psychological well-being? A preliminary investigation. *Personality and individual differences*, 25(2), 233-240. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(98\)00028-2](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(98)00028-2)
- Cheung, C. K. (2000). Studying as a source of life satisfaction among university students. *College Student Journal*, 34(1), 79-79.
- Chow, H. P. (2005). Life satisfaction among university students in a Canadian prairie city: A multivariate analysis. *Social Indicators Research*, 70(2), 139-150. <https://doi.org/10.1007/s11205-004-7526-0>
- Çapan, B. E. (2010). Relationship among perfectionism, academic procrastination and life satisfaction of university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 1665-1671. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.342>
- Çivitci, N., & Çivitci, A. (2009). Self-esteem as mediator and moderator of the relationship between loneliness and life satisfaction in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 47(8), 954-958. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.07.022>

- Demerouti, E., Bakker, A.B., Nachreiner, F. ve Schaufeli, W.B. (2000). A model of burnout and life satisfaction amongst nurses. *Journal of Advanced Nursing*, 32(2), 454-464. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2000.01496.x>
- Deniz, M. E., Arslan, C., Özyeşil, Z., & İzmirli, M. (2012). Öz-anlayış, yaşam doyumu, negatif ve pozitif duygu: türk ve diğer ülke üniversite öğrencileri arasında bir karşılaştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 428-446.
- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R.E. (2003). Personality, culture, and subjective wellbeing: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54,403-425. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056>
- Dost, M. T. (2010). Güney Afrika ve Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin bazı değişkenlere göre öznel iyi oluş ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 75-89.
- Ergin, A., Hatipoğlu, C., Bozkurt, A. İ., Bostancı, M., Atak, B. M., Kısaoglu, S., ... & Karasu, E. (2011). Tıp fakültesi öğrencilerinin yaşam doyumu ve öz-bakım gücü düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Pamukkale Tıp Dergisi*, (3), 144-151.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. 3rd Edition, Sage Publications Ltd., London.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Gnilka, P. B., Ashby, J. S., Matheny, K. B., Chung, Y. B., & Chang, Y. (2015). Comparison of coping, stress, and life satisfaction between Taiwanese and US college students. *Journal of Mental Health Counseling*, 37(3), 234-249. <https://doi.org/10.17744/mehc.37.3.04>
- Gök, A.F. (2020). Üniversite öğrencilerinin yaşam tatminini yordayan değişkenlerin incelenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), 866-873.
- Göker, Y. (2013). Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları ve psikolojik yardıma ilişkin tutumlarının incelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gürsoy, Ü. (2009). Üniversite öğrencilerinin gestalt temas biçimleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hair, F. Jr., Sarstedt, J., Hopkins, M.L. ve Kuppelwieser, G.V. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) an emerging tool in business research. *European Business Review*, 26(2), 106-121.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis: Pearson new international edition*. Essex: Pearson Education Limited, 1, 2.
- Johson, S. (2014). *Investigating the effects birth order has on personality, self-esteem, satisfaction with life and age*, Higher Diploma in Arts in Psychology at DBS School of Arts, Dublin.
- Joshanloo, M., & Afshari, S. (2011). Big Five personality traits and self-esteem as predictors of life satisfaction in Iranian Muslim university students. *Journal of Happiness Studies*, 12(1), 105-113. <https://doi.org/10.1007/s10902-009-9177-y>
- Kahyaoğlu, O. (2008). Yaşam memnuniyeti ve yaşam memnuniyetini etkileyen değişkenler ile ekonometrik uygulama: Türkiye örneği (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Kayış, A. (2010). Güvenilirlik analizi (Ed. Kalaycı, Ş.) *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kazımoğlu, M., & Duran, N. O. (2019). Türkiye'de üniversite öğrenimi gören ahıskalı öğrencilerin yaşam doyumlarının demografik değişkenler açısından incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 1070-1093. <https://doi.org/10.26466/opus.612655>

- Koçak, R., & İçmenoğlu, E. (2016). Üstün yetenekli öğrencilerin duygusal zekâ ve yaratıcılık düzeylerinin yaşam doyumlarını yordayıcı rolü. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(37), 73-85.
- Lewis, A. D., Huebner, E. S., Malone, P. S., & Valois, R. F. (2011). Life satisfaction and student engagement in adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(3), 249-262. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9517-6>
- Makinen, J. A., & Pychyl, T. A. (2001). The differential effects of project stress on life-satisfaction. *Social Indicators Research*, 53(1), 1-16. <https://doi.org/10.1023/A:1007140527056>
- Møller, V. (1996). Life satisfaction and expectations for the future in a sample of university students: A research note. *South African Journal of Sociology*, 27(1), 16-26. <https://doi.org/10.1080/02580144.1996.10430699>
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama araştırmaları teknikler ve (SPSS destekli) uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öngören, B. (2020). Ergenlikte öznel iyi oluş ile riskli davranışlar arasındaki ilişki. *Karya Journal of Health Science*, 1(2), 14-18.
- Özdemir, Y. (2012). Parental behavioral and psychological control relationships to self-esteem, life satisfaction, depression, and antisocial behaviors. *Journal of Human Sciences*, 9(2), 1581-1590.
- Pavot, W., & Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5(2), 164-172. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.5.2.164>
- Pilcher, J. J. (1998). Affective and daily event predictors of life satisfaction in college students. *Social indicators research*, 43(3), 291-306. <https://doi.org/10.1023/A:1006883231707>
- Prezza, M., Amici, M., Roberti, T., & Tedeschi, G. (2001). Sense of community referred to the whole town: Its relations with neighboring, loneliness, life satisfaction, and area of residence. *Journal of community psychology*, 29(1), 29-52. [https://doi.org/10.1002/1520-6629\(200101\)29:1<29::AID-JCOP3>3.0.CO;2-C](https://doi.org/10.1002/1520-6629(200101)29:1<29::AID-JCOP3>3.0.CO;2-C)
- Rice, R.W. (1984). Organizational work and the overall quality of life. *Applied Social Psychology Annual*, 5, 155-178.
- Saad, J., Saad, M. N., & Sahibzada, A. (2020). Self-esteem and life satisfaction amongst afghan and indian university students. *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*, 8(7), 2824-2829.
- Savithri, J. J. (2014). Interactive effect of academic procrastination and academic performance on life satisfaction. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 3(3), 377-381.
- Seibel, F. L., & Johnson, W. B. (2001). Parental control, trait anxiety, and satisfaction with life in college students. *Psychological Reports*, 88(2), 473-480. <https://doi.org/10.2466/pr0.2001.88.2.473>
- Simons, C., Aysan, F., Thompson, D., Hamarat, E., & Steele, D. (2002). Coping resource availability and level of perceived stress as predictors of life satisfaction in a cohort of Turkish college students. *College Student Journal*, 36(1), 129-142. <https://doi.org/10.1080/036107301750074051>
- Smith, C. (2014). *Are birth order and gender, good predictors of materialistic values, empathy, and life satisfaction?*, The BA Hons in Psychology at Dublin Business School, School of Arts, Dublin.
- Söylemez, A. (2016). Manevi zekânın yaşamın anlamı ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya

- Stack-Cutler, H. L., Parrila, R. K., & Torppa, M. (2016). University students with reading difficulties: do perceived supports and comorbid difficulties predict well-being and GPA?. *Learning Disabilities Research & Practice*, 31(1), 45-55. <https://doi.org/10.1111/ldrp.12092>
- Stavroulaki, E., Li, M., & Gupta, J. (2020). Perceived parenting styles, academic achievement, and life satisfaction of college students: the mediating role of motivation orientation. *European Journal of Psychology of Education*, 1-25.
- Suldo, S. M., & Huebner, E. S. (2004). Does life satisfaction moderate the effects of stressful life events on psychopathological behavior during adolescence?. *School Psychology Quarterly*, 19(2), 93-105. <https://doi.org/10.1521/scpq.19.2.93.33313>
- Sungur, M. A., Şahin, M., Gökhan, C., Şahin, M. F., Duman, K., Pektaş, B., ... & Hasan, O. (2016). Düzce üniversitesinde yükseköğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin yaşam doyumları ve sosyal uyumlarını etkileyen faktörler. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 101-109.
- Sümer, C. H. & Knight A. P. (2001), How do people with different attachment styles balance work ve family?, a personality perspective on work-family linkage. *Journal of Applied Psychology*, 86(4), 653-63. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.4.653>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.
- Uludağ, G. (2019). Yaşam Doyumu ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 291-300. <https://doi.org/10.18506/anemon.520926>
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Wang, Q., Wang, L., Shi, M., Li, X., Liu, R., Liu, J., ... & Wu, H. (2019). Empathy, burnout, life satisfaction, correlations and associated socio-demographic factors among Chinese undergraduate medical students: an exploratory cross-sectional study. *BMC Medical Education*, 19(1), 341. <https://doi.org/10.1186/s12909-019-1788-3>
- Yetim, U. (2003). The impacts of individualism/collectivism, self-esteem, and feeling of mastery on life satisfaction among the Turkish university students and academicians. *Social Indicators Research*, 61(3), 297-317. <https://doi.org/10.1023/A:1021911504113>
- Yılmaz, G., Keser, A., & Yorgun, S. (2010). Konaklama işletmelerinde çalışan sendika üyelerinin iş ve yaşam doyumunu belirlemeye yönelik bir alan araştırması. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6(1), 87-107.
- Yigit, A., Ragip, A. & Kandemir, M. (2014). Emotion regulation strategies as a predictor of life satisfaction in university students. *Psychology*, 5, 523-532. <https://doi.org/10.4236/psych.2014.56062>
- Yildirim, Y., Kilic, S. P., & Akyol, A. D. (2013). Relationship between life satisfaction and quality of life in Turkish nursing school students. *Nursing & Health Sciences*, 15(4), 415-422. <https://doi.org/10.1111/nhs.12029>
- Zhao, X. R., Ghiselli, R., Law, R., & Ma, J. (2016). Motivating frontline employees: Role of job characteristics in work and life satisfaction. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 27, 27-38. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2016.01.010>
- Zullig, K. J., Huebner, E. S., & Pun, S. M. (2009). Demographic correlates of domain-based life satisfaction reports of college students. *Journal of Happiness Studies*, 10(2), 229-238. <https://doi.org/10.1007/s10902-007-9077-y>

Extended Abstract

Introduction

Everyone can experience many positive and negative situations during their lifetime. Especially during university years, individuals may encounter many different problem areas. The university period is seen as a period in which students prepare for business life, establish romantic and social relationships, assume various personal responsibilities and work hard to cope with the problems they encounter. In this case, individuals begin to direct their new lives through their past knowledge. In the process that includes all positive and negative situations, the general understanding of the individual about himself and his life also explains the concept of life satisfaction (Akgül Gök, 2020: 867).

In this study, it was aimed to reveal whether the life satisfaction levels of senior FEAS students in Turkey, Azerbaijan and Poland differ significantly according to various demographic variables (birth order, having someone in the family engaged in trade, place of residence before university, work experience, current place of residence, education level of father and mother, family income, GPA) and whether there is a similarity in the variables related to the life satisfaction of the students of the three countries. Thus, it is believed that this research will contribute to inter-country studies related to life satisfaction. In addition, the fact that there is no study in the literature that examines the life satisfaction levels of university students in Turkey, Azerbaijan and Poland together makes this study important.

Methodology

In this study, the survey technique was used as a data collection tool. The questions in the survey have been translated from the original language into Turkish and Polish, making it easy to understand for the people to whom the survey will be applied. The translation of the scale was checked by language experts, and the translation and back translation method, which is considered in such applications, was used in the literature. In order for the data to be collected to be healthy, no special descriptive information was requested from the students who will participate in the survey and it was also explained that the information would not be shared with third parties. Survey questions were presented to the participants in Poland in English and Polish, and to the participants in Turkey and Azerbaijan in Turkish.

A state university providing education in the Mediterranean Region in Turkey, two universities in the capital of Azerbaijan (one state and one private) and a private university providing education in Poland constitute the universe of this research. The research sample consists of a total of 615 senior university students from the Faculty of Economics and Administrative Sciences, 302 in Turkey, 215 in Azerbaijan, 98 in Poland. While evaluating the data, frequency distribution, percentage, t-test, ANOVA and Tukey tests were used.

Personal information form and life satisfaction scale were used to collect data. Life satisfaction scale: This Scale developed by Diener et al. (1985) was used to measure the life satisfaction perceptions of the participants. The scale consists of 5 statements. For this study, the Cronbach alpha value of the scale was determined as 0.807 for Turkey, 0.743 for Azerbaijan and 0.852 for Poland. According to these results, the scale is quite reliable. Each statement in the scale was evaluated with a 5-point Likert scale consisting of "1 Strongly Disagree", "2 Disagree", "3 Undecided", "4 Agree" and "5 Strongly Agree".

Discussion, Result and Suggestions

According to the results, it was determined that the life satisfaction levels of university students in Turkey differ according to the variables of work experience, father's education level, family income level; in Azerbaijan differ according to the variables of having someone in the family engaged in trade, mother's education level; in Poland differ according to the variables of residence, family income level.

When examining the relationships between life satisfaction levels of senior students of the Faculty of Economics and Administrative Sciences from three countries with different cultural and socio-economic backgrounds and certain demographic variables, the results obtained show some differences with the previous research findings, but they are mostly similar. In order to interpret and generalize the findings of this study that the life satisfaction levels of university students with different cultural backgrounds may differ depending on various demographic characteristics, it is possible to consider the students in different faculties and classes as a universe in different universities or, as Tuzgöl Dost (2010) has revealed, it can be suggested as a suggestion that international research should be increased further and similar findings should be repeated. In addition, demographic variables that are not included in the current study (e.g. religious beliefs of students, social interaction and social support status, relationship with their parents, etc.) can be used in future studies. Another limitation of the study is that the one-dimensional life satisfaction scale was used. In this context, more detailed investigations can be carried out using multidimensional life satisfaction scales in future research.

Araştırma Makalesi • Research Article

Cari Dengesizlikler ve Ticari Serbestleşmenin Bankacılık Sektöründeki Sistemik Riskleri Tetikleyebilme İhtimali

The Probability that Current Imbalances and Trade Openness May Trigger Systemic Risks in the Banking Sector

Hikmet Akyol*

Öz: Uluslararası ticaretin ve serbestleşmenin artmasıyla birlikte ülkeler arasındaki finansal ve reel işlemler önemli bir ivme kazanmıştır. Artan reel akımlar ve uluslararası bağlantılar, mal ve hizmet üretim hacmini arttırmış, yatırımcıların risklerini azaltmış, çeşitlendirme ve ihtiyaç duyulan fonlara kolay erişim gibi birçok fayda sağlamıştır. Bununla birlikte, bu durum Türkiye başta olmak üzere birçok ülkede cari açıkları yapısal bir sorun haline getirmiştir. Bu çalışmada artan uluslararası bağlantıların ve cari açıkların bankaların sistemik risklerini ne yönde ve ölçüde etkilediği incelenmiştir. Bu amaçla Türkiye’de faaliyet gösteren dokuz bankanın 2006-2019 dönemi Pesaran vd. (1999) tarafından geliştirilen PMG-ARDL yöntemi uygulanarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre cari açıkların artması bankaların sistemik risk düzeylerini artırarak, finansal sistemin olası istikrarsızlığını yükseltmektedir. Bu bulgu cari açığın yalnız bir makroekonomik sorun olmadığını, aynı zamanda Türk Banacılık Sektörü ve finansal kesim için de ciddi bir problem olduğunu göstermiştir. Cari dengesizliklerin artması bankaların sistemik risklerini tetiklemektedir. Artan cari açıkların çok yüksek boyutlara ulaşması, Türk Finansal Sisteminin istikrarsızlığa girme potansiyelini arttırmaktadır. Bu, aynı zamanda cari açıkların sistemik riskler üzerinden finansal krizlere neden olabilecek bir iletim mekanizması ürettiğini göstermektedir. Benzer şekilde, uluslararası ticaretin ve bağlantıların artmasının göstergesi olan ticari serbestliğin sistemik riskler üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Ticari Serbestleşme, Sistemik Riskler, Makroekonomi.

Abstract: With the increase in international trade and liberalization, financial and real transactions between countries have gained significant momentum. Increasing real flows and international connections have increased the volume of goods and services production, reduced investors’ risks, and provided many benefits, such as diversification and easy access to needed funds. However, this situation has become a structural problem of the current account deficits in many countries, especially Turkey. In this study, it has been examined how and to what extent the increasing international connections and current account deficits affect the systemic risks of banks. For this purpose, the period between 2006 and 2019 of nine banks operating in Turkey was analyzed by applying the PMG-ARDL method proposed by Pesaran et al. (1999). The results showed that increasing current account deficits had a positive impact on systemic risks. Trade openness has been found to reduce systemic risks. According to the analysis results, increasing current account deficits increases the systemic risk levels of banks and increases the possible instability of the financial system. This finding has shown that the current account deficit is not only a macroeconomic problem but also a serious problem for the Turkish Banking Sector and the financial sector.

* Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü
ORCID: ORCID: 0000-0001-9119-7416, hikmetakyol76@gmail.com (Sorumlu yazar)

Received/Geliş: 05 Month/November 2020

Düzeltilme/Revised form: 25 April/Nisan 2021

Accepted/Kabul: 03 May/Mayıs 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

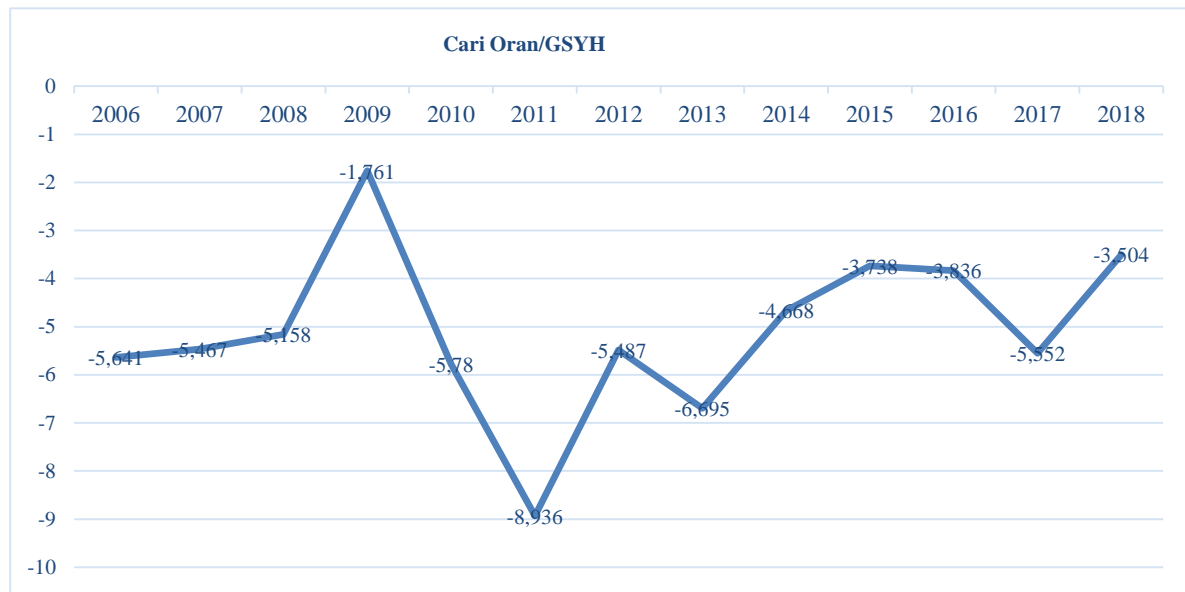
Increasing current account imbalances trigger systemic risks of banks. That the increasing current account deficits have reached top levels increases the potential of the Turkish Financial System to enter instability. This also shows that current account deficits produce a transmission mechanism that can cause financial crises over systemic risks. Similarly, the impact of trade openness, which is an indicator of increasing international trade and connections, on systemic risks is positively directional and meaningful.

Keywords: Current Account Deficit, Trade Openness, Systemic Risks, Macroeconomics.

Giriş

Uluslararası ticaretin ve serbestleşmenin artmasıyla birlikte ülkeler arasındaki finansal ve reel işlemler önemli bir ivme kazanmıştır. Bu durum ticaret akışlarını arttırması, tüketicilere kendi iç ekonomilerinin ürettiğinden daha fazla mal ve hizmete erişim imkânı sağlaması, küreselleşme ile ilgili uluslararası finansal akışların yatırımcıların risklerini azaltmasına ve varlıklarını küresel olarak çeşitlendirerek getirilerini optimize etmesine yardımcı olması ve firmaların yatırım kararlarını iç finansman kısıtlamalarından kurtarması gibi birçok olumlu fayda getirmiştir (BIS, 2011:33).

Ancak söz konusu uluslararası bütünleşme dünyada belli başlı makroekonomik ve finansal sorunların artmasına da neden olmuştur. Özellikle, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ihracatından daha fazlasını ithal etmesi, cari açığı kronik bir sorun haline getirmiştir. Günümüzde pek çok hükümet ve politikacı için bu sorun çözülmesi zor ve sürdürülemez bir hal almıştır. Türkiye’de 1980’lerden itibaren serbestleşme politikalarının hâkim olmasıyla birlikte dış dünyaya açılım ivme kazanmış, bunun sonucunda ise cari açık sorunu ülkenin yapısal bir problemi haline dönüşmüştür. Şekil 1’de Türkiye’de cari açığın GSYH oranı 2006-2018 dönemi için verilmiştir. Tablo incelendiğinde kimi yıllarda cari açığın GSYH’ye oranı düşme gösterse de bütün dönem boyunca ülke için ciddi bir sorun olmayı sürdürdüğü görülmüştür. Bilhassa 2011’de cari açık son derece yüksek bir boyuta ulaşmıştır.

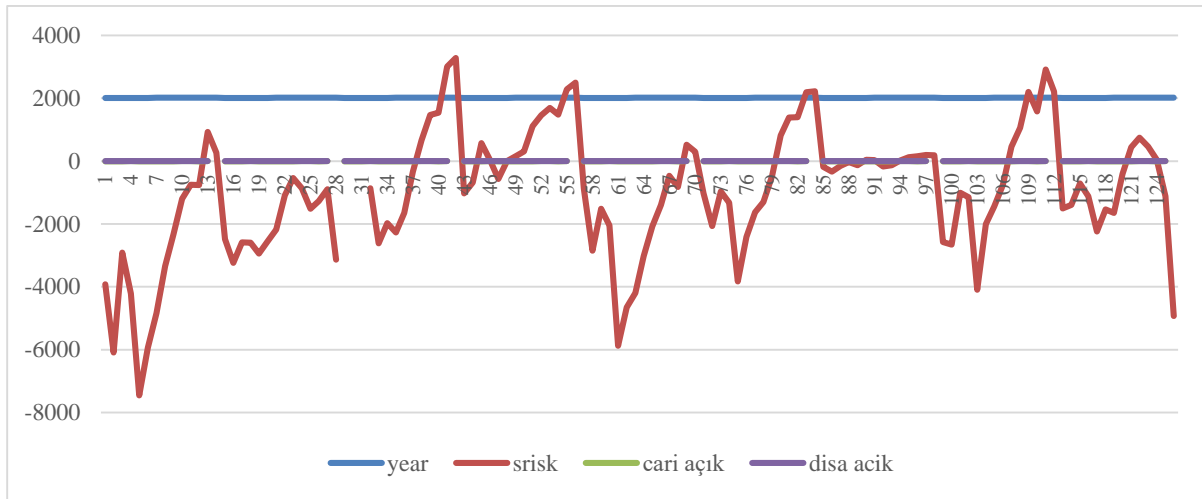
Şekil 1. Türkiye’de Cari Açık (2006-2018)

Kaynak: Dünya Bankası’ndan alınmış ve düzenlenmiştir.

Cari açığın yanında ülkeler arasında artan ekonomik faaliyetler ve uluslararası bağlantılar istikrarsızlıkların ülkelere bulaşma riskini arttırmış ve 2007-2009 Küresel Krizinde olduğu gibi yaşanan finansal ve ekonomik şokların yayılımına hizmet etmiştir (BIS, 2011:33). Bu şoklar aynı zamanda bankaların risk alma davranışlarını ve sistemik risklerini arttırarak, finansal bozulmalara yol açabilir. Sistemik risk, bir finansal sistem içerisindeki herhangi bir kurumda meydana gelen sorun ve bozulmaların bütün finansal sisteme yayılmasına denir. Sistemik riskler doğrudan söz konusu uluslararası bağlantıların etkisiyle ortaya çıkabileceği gibi cari dengesizliklerin yarattığı yapısal

Kaynak: Dünya Bankasından temin edilen veriler araştırmacı tarafından düzenlenmiştir.

Cari dengesizliklerin yanında ticari serbestleşmenin de finansal kesimin istikrarı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Literatürdeki çalışmalar, genellikle ticari serbestleşmenin bankaların kredi faaliyetlerini olumlu etkileyerek riski azalttığını, onlara çeşitlendirme imkânı tanıdığını ve ihracata katkı sağladığını göstermiştir (Ashraf vd., 2017; Caballero ve Hale, 2016; Hossain vd., 2020). Bunun yanında, ticari serbestleşmenin sistemik risklerle de yakın ilişkisi olduğu söylenebilir. Artan uluslararası ticarete bağlı olarak sistemik riskler azalabilir (artabilir). Cauwenberge vd. (2019), uluslararası ticaretin yoğun olduğu sektörlerdeki firmaların düşük ticaret yoğunluğuna sahip sektörlerdeki firmalara kıyasla sistemik riske daha az katkı sağladığını göstermiştir. Şekil 2’de Türk bankalarının 2006-2019 dönemine ilişkin sistemik riskleri, cari dengesizlikler ve dışa açıklık verileri gösterilmiştir.

Şekil 2. Bankacılık Sektöründeki Sistemik Riskler, Cari Açık ve Dışa Açıklık (2006-2019)

Kaynak: New York Üniversitesi V-Lab ve Dünya Bankası’ndan temin edilen veriler araştırmacı tarafından düzenlenmiştir.

Bu araştırmada cari işlemler hesabında meydana gelen dengesizliklerin ve dışa açıklık olarak ifade edilen ticari serbestleşmenin Türkiye’deki bankacılık sektörünün risk alma davranışlarını ve sistemik risklerini nasıl etkilediği incelenmiştir. Literatür incelendiğinde, Türkiye’de bu konuda yapılmış herhangi bir çalışma olmadığı görülmüştür. Bu araştırma, özellikle cari dengesizliklerin Türk Finans Sistemindeki bankaların sistemik risklerini ne ölçüde ve ne yönde etkilediğini göstermesi bakımından, makro finans alanına önemli bir katkı sağlayacaktır. Araştırma dört bölümden oluşmuştur. Birincisi giriş bölümüdür. İkinci bölümde daha önce yapılmış ampirik araştırmalar verilmiştir. Üçüncü bölümde ise araştırmanın yöntem ve veri setinden bahsedilmiştir. Son bölümde uygulanan ekonometrik analizler sonucunda elde edilen bulgular verilmiş ve yorumlanmıştır.

1. Cari Dengesizlikler ve Dışa Açıklık ile Sistemik Riskler Arasındaki İlişkiye Dair Akademik Araştırmalar

Literatür incelendiğinde cari dengesizlikler ve ticari serbestleşme ile sistemik riskler arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen araştırmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Hanh (2010), 1994-2008 döneminde 29 adet Asya ülkesinde finansal gelişme ile finansal ve ticari açıklık (serbestleşme) ilişkisini incelemiştir. Pedroni eşbütünleşme ve panel GMM yöntemlerinin uygulandığı çalışmada değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Aynı zamanda finansal gelişme ile finansal açıklık arasındaki ilişkinin heterojenlik gösterdiği gözlenmiştir. Kim vd. (2010), 1960-2005 döneminde 87 ülkede finansal gelişim ve ticari serbestleşme ilişkisini incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada finansal gelişme ve ticaret açıklığı arasındaki uzun dönemli tamamlayıcılığın, iki politika değişkeni arasındaki kısa dönemli ikame ile bir arada bulunduğu gösterilmiştir. Araştırmada ayrıca, finansal kırılganlığın olumsuz ticari etkileri ile finansal derinliğin olumlu ticari etkilerinin bir arada var olduğu gözlenmiştir. Boissay (2011), finansal dengesizlikler ve finansal krizler arasındaki

ilişkiyi kurduğu denge modelleri üzerinden incelemiştir. Araştırmacı cari açığın, gelişmiş ülkelerde likidite emme kapasitesini aştığında finansal krizleri daha olası hale getirdiğini göstermiştir. Bu bakımdan, araştırmada bazı koşullar altında gelişmekte olan ülkelerin finansal entegrasyonunun uluslararası finansal sistemin kırılmasını artırdığı savunulmuştur. Angelini ve Farina (2012), 1979-1999 ve 1999-2010 dönemlerinde AVRO bölgesinde yaşanan cari dengesizliklerin küresel kriz sırasında sistemik riskleri artırıp artırmadığını incelemiştir. Regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada AVRO ülkelerinde güçlenen finansal ve reel bağlantıların, merkez ve çevresel ekonomiler arasındaki yakınsamayı kolaylaştırmaktan ziyade dengesizlikleri büyüttüğünü ve karşılıklı olarak daha da arttırdığı gösterilmiştir. Dinger ve Kaat (2015), 2001-2012 döneminde Avro Bölgesinde cari dengenin bankaların risk alma davranışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada cari açıkların bankaların risk alma davranışlarını pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmacılara göre bunun nedeni, hem büyük dış açıklara sahip ülkelerdeki bankaların varlık piyasalarındaki yeni yatırımları tipik olarak daha riskli kredilerle ikame etmeleri hem de banka kredilerinin ortalama kalitesinin bozulmasıdır. Niepmann ve Eisenlohr (2015), çalışmalarında uluslararası ticaretin ihracatçıları ve ithalatçıları önemli risklere maruz bıraktığını vurgulamış ve akreditifler bazı destinasyonlar için yoğun bir şekilde kullanıldığı için, artan durum tespiti gerekliliği ile sermaye ve kaldıraç konusundaki yeni kurallardan (usul) kaynaklanabilen ticaret finansmanındaki maliyet artışlarının, reel ekonomik faaliyeti etkileme potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir. Caballero ve Hale (2016), uluslararası ticaret ve bankacılık sektörü arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmacılar, belirli ülkelerdeki bankalar arasındaki ilişkilerin ticari ilişkileri arttırdığını göstermiştir. Aynı zamanda banka bağlantılarının farklılaştırılmış malların ihracatında önemli bir rol oynadığı gözlenmiştir. Ashraf vd. (2017), 1998-2012 döneminde 37 gelişmekte olan ülkeden 291 bankayı inceleyerek, ticari serbestleşmenin risk alma davranışları üzerindeki etkisini sorgulamıştır. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada Ticari serbestliğin genel banka riskini azaltan kredi verme faaliyetlerinde bankalara çeşitlendirme fırsatları sağladığını savunulmuş ve bu doğrultuda yüksek ticari serbestliğin yerel bankaların gelir oynaklığını gidermelerine yardımcı olduğu ve finansal krizin bankalar üzerindeki etkisini azalttığı gösterilmiştir. Cauwenberge vd. (2019), 2006-2015 döneminde Hollanda'da 67 firma üzerinden uluslararası ticaret, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve sistemik riskler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada yüksek sistemik risk etkisinin sadece finans sektöründe değil, aynı zamanda ekonominin diğer sektörlerinde de gerçekleştiği gösterilmiştir. Aynı zamanda finans sektöründeki firmaların, finansal kriz öncesi sistemik risk katkısı seviyesine geri dönme konusunda finansal olmayan firmalardan daha yetenekli olduğu gözlenmiştir. Araştırmacılar son olarak, uluslararası ticaret yoğun sektörlerdeki firmaların düşük ticaret yoğunluğuna sahip sektörlerdeki firmalara göre sistemik riske daha az katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Hossain vd. (2020), 2000-2017 döneminde Bangladeş'te 32 ticari banka üzerinden ticari serbestleşmenin risk alma davranışı üzerindeki etkisini incelemiştir. Panel-GMM yönteminin uygulandığı çalışmada ticarete açıklığın (serbestliğin) ticari bankaların kredi verme faaliyetlerinde geniş fırsatlar sağladığı ve genel banka riskinin yanı sıra kredi riskini azaltmaya yardımcı olduğu gösterilmiştir.

2. Yöntem ve Uygulama

Bu araştırmada cari işlemler dengesi ve ticari serbestleşmenin Türk bankacılık Sektöründeki risk alma davranışlarını ve sistemik riskleri ne ölçüde etkilediği incelenmiştir. Başka bir ifadeyle, artan uluslararası bağlantıların ve ülke için önemli bir yapısal sorun olan cari açıkların bankaların sistemik risklerini nasıl etkilediği sorgulanmıştır. Bu amaçla, 9 Türk Bankasının¹ 2006-2019 dönemi arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Kao (1999) eşbütünleşme testi kullanılarak incelenmiştir. Uzun dönem esnekliklerin tahmini için ise Pesaran vd. (1999) tarafından önerilmiş Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG-ARDL) tahmincisi kullanılmıştır. PMG-ARDL yöntemi, değişken parametrelerinin uzun dönemde homojen, kısa dönemde ise heterojen olduğunu kabul etmektedir. Bu yöntemin özgün özelliği, ekonometrik modellerde içsellik sorunlarına uyma kapasitesinden ileri gelir (Alola vd., 2019:705, Adedoyin vd., 2020:10). Aynı zamanda, standart eşbütünleşme testi kullanılarak uygulanamayan çeşitli

¹ Akbank, Finansbank, Halk Bankası, Vakıf Bank, Garanti Bankası, Yapı Kredi Bankası, Şeker Bank, İş Bankası ve Deniz Bank.

gecikmeleri de içerebilmektedir (Alsaleh ve Rahim, 2019:4). PMG-ARDL yönteminin bir diğer avantajı, farklı seviyelerde regresörlerin² (I [0] ya da I [1]) birlikte tahmin edilmesine imkân tanınmasıdır. Değişkenler arasındaki eşbütünlük incelenirken aşağıdaki varsayımlar uygulanmaktadır (Alsaleh ve Rahim, 2019:5):

Model-1 için;

$H_0: \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = \theta_4 = 0$ (Eşbütünlük yoktur)

$H_0: \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq \theta_4 \neq 0$ (Eşbütünlük vardır)

Model-2 için;

$H_0: \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = \theta_4 = \theta_5 = 0$ (Eşbütünlük yoktur)

$H_0: \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq \theta_4 \neq \theta_5 \neq 0$ (Eşbütünlük vardır)

Araştırma kapsamında kullanılan veri setine ilişkin bilgiler Tablo 3’de verilmiştir. Sistemik riski temsil eden çeşitli vekil göstergeler literatürde kullanılmaktadır. Adrian ve Brunnermeier (2011) Koşullu Riske Maruz Değer (CoVaR), Huang vd. (2012) tehlike sigorta primi (DIP), Acharya vd. (2010) sistemik beklenen kayıp (SES), Brownlees ve Engle (2012, 2017), sistemik risk (SRISK) ile beklenen marjinal kayıp (MES) endeksleri söz konusu göstergeler arasında çok sık kullanılanlarıdır. Tablo 3’te görüldüğü üzere bu araştırmada bankaların sistemik riskinin vekil göstergesi olarak Brownlees ve Engle (2017) tarafından geliştirilen SRISK endeksi (ABD Doları) kullanılmıştır. SRISK, herhangi bir kriz anında firmanın beklenen sermaye kaybı olup, kriz döneminde yüksek oranda sermaye kaybı olan firmalar, sadece krizde en çok zarar görenler değil, aynı zamanda krize en çok katkıda bulunanlardır (<https://vlab.stern.nyu.edu/docs/srisk/MES>, Erişim:24.01.2021). Bu bakımdan, SRISK’i yüksek olan firmalardan meydana gelebilecek iflasların tüm sektöre ya da piyasa hakim olasılığı yüksektir. SRISK aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (<https://vlab.stern.nyu.edu/docs/srisk/MES>, Erişim:24.01.2021):

$$SRISK = k \cdot DEBT - (1-k) \cdot EQUITY \cdot (1-LRMES) \quad (1)$$

Burada;

k, sermaye gereksinimidir (yeterlilik).

LRMES, uzun dönemli marjinal kayıptır³.

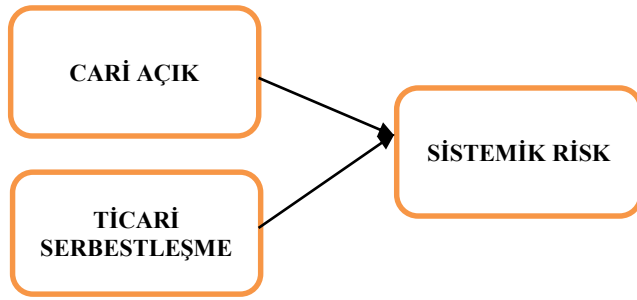
EQUITY, firmaların mevcut piyasa değeridir.

DEBT, varlıkların defter değeri-özkaynakların defter değeridir.

Açıklayıcı değişkenlerden cari denge için bu değişkenin GSYH’ye oranı, ticari serbestlik göstergesi olarak ise 2010 sabit fiyatlarıyla ABD doları cinsinden ihracat ve ithalat toplamının GSYH’ye oranı alınmıştır. Araştırmada, aynı zamanda cari denge ve ticari serbestleşme ile sistemik riskler ilişkisini yöneten kontrol değişkenleri kullanılmıştır. Bankaların sermaye yapısını temsilen, banka sermayesinin aktiflere oranı alınmıştır. Parasal politikaların etkilerini temsilen para arzının GSYH’ye oranı alınmıştır. Uluslararası akımların ve reel ilişkilerin vekil göstergesi olarak resmi döviz kurları modele dahil edilmiştir. Son olarak genel fiyat düzeylerini temsilen TUF kullanılmıştır. Araştırmanın modeli aşağıdaki Şekil 2’de verilmiştir.

²Ekonometrik anlamda bu konuda çok büyük yanlışlıklar yapılabilmektedir. PMG-ARDL yöntemi ARDL tabanlı olduğu için bağımlı değişkeninin mutlaka I [1] olması gerekmektedir. Regresörlerden kasıt ise açıklayıcı değişkenlerdir.

³ Spesifik olarak, $1 - \exp(\log(1-d) * \beta)$ olarak hesaplanır; burada d, piyasa endeksi düşüşü için altı aylık kriz eşikidir ve varsayılan değer i %40’dır ve β , firmanın β katsayısıdır (<https://vlab.stern.nyu.edu/docs/srisk/MES>, Erişim Tarihi: 24.01.2021).

Şekil 2. Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında kurulan hipotezler ise aşağıdaki gibidir:

- **H₀**: Araştırma değişkenleri arasında anlamlı herhangi bir ilişki yoktur.
- **H_{1a}**: Cari açıkların bankaların sistemik riskleri üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.
- **H_{1b}**: Ticari serbestleşmenin bankaların sistemik riskleri üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.

Araştırma kapsamında kurulan modellerin temel formülasyonu aşağıdaki gibidir:

$$SRISK = f(CID, DACIK, SER) \quad (2)$$

$$SRISK = f(CID, M2, LN(KUR), TUF E) \quad (3)$$

PMG-ARDL yöntemine göre uyarlanmış uzun dönem modelleri ise aşağıdaki gibidir (Asteriou vd., 2020:7):

$$SRISK_{it} = \alpha_i + \sum_{l=1}^k \beta_0 LN(SRISK)_{t-1} + \sum_{l=0}^m \beta_1 CID_{t-1} + \sum_{l=0}^q \beta_2 DACIK_{t-1} + \sum_{l=0}^p \beta_3 SER_{t-1} + \mu_{it} \quad (4)$$

$$SRISK_{it} = \alpha_i + \sum_{l=1}^k \beta_0 SRISK_{t-1} + \sum_{l=0}^m \beta_1 CID_{t-1} + \sum_{l=0}^q \beta_2 M2_{t-1} + \sum_{l=0}^p \beta_3 LN(KUR)_{t-1} + \sum_{l=1}^k \beta_4 TUF E_{t-1} + \mu_{it} \quad (5)$$

Hata düzeltme modelleri ise aşağıdaki gibidir:

$$\Delta SRISK_{it} = \alpha_i + \Phi_i (SRISK_{i,t-1} - \theta_1 CID_{i,t-1} - \theta_2 DACIK_{i,t-1} - \theta_3 SER_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{p-1} \lambda'_i \Delta SRISK_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta CID_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta DACIK_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta SER_{i,t-1} + \mu_{it}) \quad (6)$$

$$\Delta SRISK_{it} = \alpha_i + \Phi_i (SRISK_{i,t-1} - \theta_1 CID_{i,t-1} - \theta_2 M2_{i,t-1} - \theta_3 LN(DKUR)_{i,t-1} - \theta_4 TUF E_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{p-1} \lambda'_i \Delta SRISK_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta CID_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta M2_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta LN(KUR)_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta TUF E_{i,t-1} + \mu_{it}) \quad (7)$$

Tablo 3. Araştırma Değişkenleri

Değişken	Açıklama	Türü	Kaynak
SRISK	Sistemik riskin vekil göstergesi	Eksi yönlü veriler içerdiği için endeksin düzey değerleri kullanılmıştır.	https://vlab.stern.nyu.edu/
CID	Cari işlemler dengesi	GSYH'ye oranı alınmıştır.	Dünya Bankası
DACIK	Ticari serbestlik	İthalat ve ihracat toplamının GSYH'ye oranı alınmıştır.	Dünya Bankası
LN(KUR)	Döviz kuru	ABD Doları cinsinden ortalama resmi döviz kurları alınmıştır.	Dünya Bankası
M2	Para arzı	Yıllık yüzde büyüme oranları alınmıştır.	Dünya Bankası
SER	Sermaye	Banka sermayesinin aktiflere oranı (%) alınmıştır.	Dünya Bankası
TUFE	Enflasyon	Yıllık yüzde değişim oranları alınmıştır.	Dünya Bankası

3. Bulgular

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 4'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde, kullanılan değişkenlere ilişkin verilerin dengeli dağıldığı görülebilir. Aynı zamanda tablo üzerinden verilerin niteliği hakkında bilgi sahibi olunabilir. Örneğin, CID değişkeninin söz konusu araştırma döneminde hep negatif yönlü olduğu (bütün dönem boyunca cari açık söz konusudur) gözlenmiştir. Bağımlı değişken olan SRISK'in ortalama değeri -1056.650 iken maksimum değeri 3008.675, minimum değeri ise -7456.350'dir. Açıklayıcı değişkenler olan CID'in ortalama değeri -5.085, DACIK'ın ise 0.458'dir. CID'in maksimum değeri -1.761, minimum değeri ise -8.936'dır. DACIK'ın maksimum değeri 0.482, minimum değeri ise 0.436'dır. Görüldüğü üzere, DACIK değerleri birbirine yakındır. Model seti bir bütün olarak incelendiğinde, panelin dengeli olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	S. Sapma	Min.	Max.
SRISK	-1056.650	1917.864	-7456.350	3008.675
CID	-5.085	1.688	-8.936	-1.761
DACIK	0.458	0.014	0.436	0.482
M2	50.676	4.311	40.731	55.604
SER	11.600	0.695	10.719	12.833
TUFE	9.082	2.527	6.250	16.332
LN(KUR)	0.721	0.401	0.263	1.574

Araştırmada kapsamında modeller kurulmadan önce açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi göz önünde bulundurulmuştur. Zira, değişkenler arasında, korelasyon katsayılarının yüksek olmasından kaynaklanan çoklu doğrusallık problemi, ekonometrik modellemelerde çok sık karşılaşılan bir durumdur. Tablo Ek-1 incelendiğinde, değişkenler arasındaki korelasyon ilişkilerinin kabul edilebilir seviyelerde olduğu görülmüştür.

Araştırmada kullanılan serilerin yatay kesit bağımlılığı problemi içerip içermediği Breusch-Pagan LM ve Pesaran (2015) düzeltilmiş CD testleri kullanılarak incelenmiştir. Ancak, araştırma

örneklemının zaman aralığının 15 yılın altında olmasından ötürü ($T < 15$) yatay kesit bağımlılığı hesaplanamamıştır⁴. Bu bakımdan araştırmada kullanılan değişkenlerin durağanlıkları IPS, Fisher-ADF ve Fisher-PP panel birim kök testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Tablo 5’de test sonuçları verilmiştir. Panel birim kök test sonuçlarına göre, serilerin bir kısmı düzey seviyesinde (I [0]) bir kısmı ise birinci farklarında (I [1]) durağan hale gelmiştir. Daha önce ifade edildiği üzere, PMG-ARDL yöntemi hata düzeltme temelli bir yöntem olduğundan farklı seviyelerden regresörlerin birlikte tahmin edilmesine olanak tanır. Ancak ikinci farklarında durağanlaşan seriler (I [2]) istisna olarak kabul edilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bağımlı değişkenin I [1] olmasıdır. Panel birim kök test sonuçlarına göre bağımlı değişken olan SRISK tüm testlerde I [1] ‘de durağanlaşmıştır. Bu bakımdan, seçili değişkenlerin, PMG-ARDL yöntemi kullanılarak tahmin edilmesinde ekonometrik bakımdan herhangi bir problem yoktur.

Tablo 5. IPS, Fisher-ADF ve Fisher-PP Panel Birim Kök Testleri

	IPS		Fisher-ADF		Fisher-PP	
	I[0]	I [1]	I[0]	I [1]	I[0]	I [1]
SRISK	2.304	-6.152 ^a	5.727	70.903 ^a	4.876	89.792 ^a
CID	-3.848 ^a	-7.452 ^a	43.841 ^a	78.384 ^a	41.769 ^a	156.137 ^a
LN (KUR)	13.143	-2.515 ^a	0.001	31.671 ^a	0.001	29.713 ^a
DACIK	0.645	-5.390 ^a	9.295	58.526 ^a	10.369	74.673 ^a
M2	-3.053 ^a	-3.403 ^a	36.360 ^a	41.745 ^a	117.894 ^a	21.903
SER	3.355	-24.052 ^a	1.851	205.147 ^a	7.859	227.663 ^a
TUFE	2.221	-6.072 ^a	4.183	65.104 ^a	3.420	65.445 ^a

a, %5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmiştir.

Araştırmada tahmin edilecek modellerin homojenlik durumu Swamy testi kullanılarak analiz edilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde her üç modelin de heterojen olduğu görülmüştür. Bu bakımdan, araştırmanın veri seti PMG-ARDL yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Tablo 6. Swamy S Homojenite Testi

Model	Swamy (χ^2)	Prob.
1	569.18	0.000
2	586.26	0.000

Tablo 7’de Kao (1999) eşbütünleşme testi ve PMG-ARDL tahmini sonuçları verilmiştir. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler uzun dönem eşbütünleşiktir. Hausman test sonuçları ise PMG-ARDL yönteminin Ortalama Grup tahmincisine (MG) kıyasla daha etkin olduğunu göstermiştir. Uzun dönem hata düzeltme parametresi beklenildiği gibi, negatif yönlü ve anlamlı çıkmıştır. Uzun dönemde CID, DACIK, SER, M2 ve TUFE değişkenlerinin SRISK üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. LN (KUR)’un ise uzun dönemde SRISK üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır. Cari işlemler dengesi azaldıkça (cari açık arttıkça), bankaların sistemik risk eğilimleri artmıştır. Bu bulgu cari açığın yalnız bir makroekonomik sorun olmadığını, aynı zamanda Türk Banacılık Sektörü ve finansal kesim için de ciddi bir problem olduğunu göstermiştir. Buna karşın,

⁴Zaman aralığının çok küçük olmasından ötürü test istatistiği hesaplanamamıştır. Dolayısıyla, yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı varsayılmıştır.

uluslararası ticaretin ve reel bağlantıların artmasını gösteren ticari serbestleşmenin artması sistemik riskleri düşürmüştür. Buna göre, uluslararası ticaretin teşvik edilmesi, aynı zamanda finansal istikrarın sürdürülmesine katkı sağlayacaktır. Sermaye yeterliliği, bankaların herhangi bir kriz anındaki direncini göstermektedir. Analiz sonuçları, banka sermayesinin aktiflerine oranı arttıkça sistemik risklerinin düştüğünü göstermiştir. Para arzı artışının GSYH'ye oranının artması ve enflasyon oranlarındaki artış sistemik riski düşüren diğer değişkenlerdir. Döviz kurlarındaki artışın ise sistemik riskleri arttırdığı görülmüştür. Kur riski bankalar açısından ciddi bir piyasa problemidir. Yüksek kur, özel kesim ve ekonomik aktivitenin yanında finansal sistem içinde ciddi sorunlara açabilmekte, borçlanma maliyetlerini arttırmaktadır. Kısa dönemde SER'in SRISK üzerinde negatif yönlü ve anlamlı, diğer değişkenlerin ise pozitif yönlü ve anlamlı etkisi olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Kao (1999) Eşbütünleşme ve PMG-ARDL Tahmini

	Model-1	Model-2
	Uzun Dönem	
CID	-1405.277 ^a (495.579)	-782.317 ^a (239.029)
DACIK	-191824.5 ^a (43272.39)	
SER	-1451.997 ^a (369.782)	
M2		-539.521 ^a (83.024)
LN(KUR)		7544.684 ^a (669.487)
TUFE		-778.283 ^a (142.203)
	Kısa Dönem	
Ψ	-.226 ^a (.071)	-.457 ^a (.109)
ΔCID	445.358 ^a	87.062 ^a (19.431)
ΔDACIK	24462.26 ^a (6864.202)	
ΔM2		404.859 ^a (111.005)
ΔLN (KUR)		7912.942 ^a (2203.206)
ΔTUFE		298.841 ^a (96.198)
ΔSER	-714.208 ^a (235.501)	
C (SABIT)	21889.6 ^a (6892.3)	9555.753 ^a (2167.163)
HAUSMAN (χ^2)	6.15 (0.104)	1.13 (0.890)
	Kao Eşbütünleşme	
Test İstatistiği	-2.332	-2.712
Prob.	0.009 ^a	0.003 ^a

a, %5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmiştir.

Talo 8'de kısa dönemde açıklayıcı ve kontrol değişkenlerin sistemik riskleri nasıl etkilediği bankalar bazında incelenmiştir. Finansbank, Vakıfbank, Şekerbank ve Denizbank'ın hata düzeltme parametresi anlamsız bulunmuştur. Kısa dönemde cari işlemler dengesinin Akbank, Halkbank, Garanti, Yapı Kredi ve İşbank'ın sistemik riskleri üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır. DACIK'ın SRISK üzerindeki etkisi Akbank, Yapı Kredi ve İşbank için pozitif yönlü ve anlamlı iken diğer bankalar için anlamsızdır. Kontrol değişkeni SER'in SRISK üzerindeki etkisi Akbank için pozitif yönlü ve anlamlı, diğer bankalar için ise negatif yönlü ve anlamlıdır.

Tablo 8. Model-1 için PMG-ARDL Kısa Dönem Katsayıları

BANKA	Ψ	CID	SER	DACIK
AKBANK	-.382 ^a (.156)	945.228 ^a (176.334)	-2046.292 ^a (663.285)	57630.16 ^a (25611.59)
FINANSBANK	-.017 (0.66)	-	-	-
HALKBANK	-.503 ^a (.118)	420.356 ^a (65.853)	415.989 ^a (218.323)	-702.354 (12110.51)
VAKIFBANK	-.082 (.071)	-	-	-
GARANTI	-.296 ^a (.093)	723.430 ^a (155.282)	-1276.108 ^a (538.64)	31173.05 (22988.59)
YAPI KREDİ	-.305 ^a (.092)	674.075 ^a (108.857)	-1054.279 ^a (347.231)	46985.69 ^a (15552.29)
ŞEKERBANK	-.010 (.013)	-	-	-
İŞBANK	-.485 ^a (.155)	772.575 ^a (163.398)	-645.893 (495.888)	40147.49 ^b (22687.19)
DENİZBANK	.049 (.097)	-	-	-

a ve b sırasıyla; %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmiştir.

Tablo 9’da ikinci model için değişkenler arasındaki ilişkinin kısa dönemde bankalara göre nasıl değiştiği incelenmiştir. Finansbank, Halkbank ve Şekerbank’ın hata düzeltme parametreleri anlamsızdır. Kısa dönemde CID’in SRISK üzerindeki etkisi Garanti, Yapı Kredi ve İşbank için pozitif yönlü ve anlamlı iken, Akbank, Vakıfbank ve Denizbank için anlamsızdır. LN (KUR)’un SRISK üzerindeki etkisi kısa dönemde Akbank, Garanti, Yapı Kredi ve İş Bankası için pozitif yönlü ve anlamlı iken, Vakıfbank ve Denizbank için anlamsızdır. TUF ve M2’nin SRISK üzerindeki etkisi Denizbank dışındaki tüm bankalar için anlamlı ve pozitif yönlüdür.

Tablo 9. Model-2 için PMG-ARDL Kısa Dönem Katsayıları

BANKA	Ψ	CID	LN(KUR)	M2	TUFE
AKBANK	-.922 ^a (.131)	110.531 (88.339)	19082.64 ^a (2680.553)	961.289 ^a (121.254)	807.727 ^a (123.014)
FINANS	-.140 (.136)	-	-	-	-
HALKBANK	-.185 (.190)	-	-	-	-
VAKIFBANK	-.307 ^a (.103)	67.483 (55.079)	2434.572 (1626.008)	216.592 ^a (95.261)	218.521 ^a (77.360)
GARANTI	-.718 ^a (.113)	177.309 ^a (79.020)	11077.65 ^a (2452.346)	739.097 ^a (119.861)	502.223 ^a (111.4)
YAPI KREDİ	-.695 ^a (.122)	129.826 ^a (54.835)	11278.62 ^a (1706.507)	568.941 ^a (69.717)	465.935 ^a (81.162)
ŞEKERBANK	-.005 (.025)	-	-	-	-
İŞBANK	-.795 ^a (.152)	143.343 ^b (86.428)	14043.18 ^a (2675.372)	657.717 ^a (132.035)	537.909 ^a (131.358)
DENİZBANK	-.349 ^a (.136)	56.192 (71.881)	1278.765 (2031.848)	201.941 (129.934)	45.622 (103.204)

a ve b sırasıyla; %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmiştir.

Tablo 10’da model kapsamında kurulan hipotezlerin geçerlilik durumları verilmiştir. Buna göre, “ H_{1a} ” tamamen, “ H_{1b} ” ise kısmen doğrulanmıştır.

Tablo 10. Araştırma Hipotezlerinin Geçerliliği

Hipotez	Red/Kabul
H₀: Değişkenler arasında herhangi anlamlı bir ilişki yoktur.	Reddedildi.
H_{1a}: Cari açıkların bankaların sistemik riskleri üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.	Kabul edildi.
H_{1b}: Ticari serbestleşmenin bankaların sistemik riskleri üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.	Red edildi.

4. Sonuç

Ticari serbestleşme, bankaların kredi faaliyetlerini olumlu etkileyerek, çeşitlendirme imkânı sağlamakta ve mal ve hizmet ticaretini teşvik etmektedir. Bununla birlikte, ticari serbestleşmenin artması birçok ülkede ithalatın ihracatı geçmesine neden olmuş ve cari açık problemini yapısal bir soruna dönüştürmüştür. Türkiye’de diğer birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi 1980’li yıllardan itibaren küreselleşme rüzgarlarına ayak uydurmuş ve ticari serbestleşme politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bunun sonucunda cari açık kronik bir sorun olmuştur. Özellikle 2000’li yıllardan sonraki dönemde cari açığın çok ciddi boyutlara ulaştığı gözlenmiştir. Cari açıklar, sadece makroekonomik yapı için değil finansal sistem içinde bozucu bir unsur olabilmektedir.

Bu çalışmada cari dengesizliklerin ve ticari serbestleşmenin Türk bankalarının sistemik riskleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Başka bir ifadeyle, artan uluslararası bağlantıların ve ülke için önemli bir yapısal sorun olan cari açıkların bankaların sistemik risklerini nasıl etkilediği PMG-ARDL yöntemi uygulanarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre cari açıkların artması bankaların sistemik risk düzeylerini arttırarak, finansal sistemin olası istikrarsızlığını yükseltmektedir. Bu bulgu cari açığın yalnız bir makroekonomik sorun olmadığını, aynı zamanda Türk Banacılık Sektörü ve finansal kesim için de ciddi bir problem olduğunu göstermiştir. Cari dengesizliklerin artması bankaların sistemik risklerini tetiklemektedir. Artan cari açıkların çok yüksek boyutlara ulaşması, Türk Finansal Sisteminin istikrarsızlığa girme potansiyelini arttırmaktadır. Bu, aynı zamanda cari açıkların sistemik riskler üzerinden finansal krizlere neden olabilecek bir iletim mekanizması ürettiğini göstermektedir. Analiz sonuçları, bir bakıma Boissay (2011), Angelini ve Farina (2012) ile Dinger ve Kaat (2015), bulgularıyla uyumaktadır. Benzer şekilde, uluslararası ticaretin ve bağlantıların artmasının göstergesi olan ticari serbestliğin sistemik riskler üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Bu bulgu, Türk Bankacılık Sektörüne ilişkin sistemik risklerin uluslararası ticaret ile son derece güçlü bir etkileşim içerisinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda, Türk bankalarının sistemik risk eğilimlerinin, uluslararası ticaretteki değişimlere karşı son derece duyarlı olduğunu göstermektedir. Buna göre, artan ticaret hacmi ve uluslararası reel bağlantılar, sistemik riskleri düşürmekte, finansal istikrarsızlığın azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Bulgular, Ashraf vd. (2017) çalışmasını desteklemiştir. Araştırmada kullanılan kontrol değişkenlerinden sermaye oranları, para arzı ve enflasyonun sistemik riskler üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlı iken, döviz kurundaki artışların sistemik riskleri arttırdığı tespit edilmiştir. Sermaye yeterliliği, bankaların herhangi bir kriz anındaki direncini göstermektedir. Analiz sonuçları, banka sermayesinin aktiflerine oranı arttıkça sistemik risklerinin düştüğünü göstermiştir. Benzer şekilde, Para arzı artışının GSYH’ye oranının artması ve enflasyon oranlarındaki artış sistemik riski düşüren diğer değişkenlerdir. Buna göre, özellikle genişletici para politikalarının uygulanması bankaların sistemik risklerini olumlu etkileyecektir. Yüksek enflasyon, Türkiye için on yıllardır ciddi bir makro sorundur. Bu bakımdan, artan enflasyon karşısında, Akyol (2020)’de ifade edildiği gibi, bankalar daha temkinli davranmaktave sistemik risk eğilimlerini azalmaktadır. Bunun sonucunda ise sistemik riskler gerilemektedir. Bu bulgu Akyol (2020), çalışmasını desteklemiştir. Döviz kurlarındaki artışın ise sistemik riskleri arttırdığı görülmüştür. Kur riski bankalar açısından ciddi bir piyasa problemidir. Yüksek kur, özel kesim ve ekonomik aktivitenin yanında finansal sistem içinde ciddi sorunlara açabilmekte, borçlanma maliyetlerini arttırmaktadır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular üzerinden politika uygulayıcıları, araştırmacılar ve piyasa katılımcılarına aşağıdaki öneriler yapılabilir:

- İleride yapılacak araştırmalar özellikle kriz dönemlerinde cari açığın bankaların sistemik risklerini ne yönde ve ölçüde etkilediğini açığa çıkarması bakımından önemli olacaktır.
- Politika uygulayıcıları cari açıkların bankaların sistemik risklerini arttırıcı etkilerini göz önünde bulundurarak, uyguladıkları politikalarda hassas balans ayarlamaları yapabilir.
- Cari işlemler dengesini olumlu etkileyecek politikaların uygulanması, kısa dönemde sistemik riskleri arttırsa dahi uzun dönemde olumlu etkileyecektir.
- Aynı zamanda, uluslararası ticareti teşvik edecek politikalar, sistemik risklerin ve finansal istikrarsızlıkların azaltılmasına katkı sağlayacaktır.
- Banka yöneticileri ve idarecileri cari açıkların bankaların risk alma davranışları üzerindeki olumsuz etkisini göz önüne alarak, politikalarını ve uygulamalarını güncelleyebilir, finansal istikrarsızlığın azaltılmasına katkı sağlayabilir.
- Bu araştırma, Türkiye’de cari açıkların ve ticari serbestleşmenin sistemik riskler üzerindeki etkisini göstermesi bakımından alanında özgün ve önemlidir. Bu bakımdan ileride yapılacak araştırmalar, bu konuya ve makro-fınans alanına önemli katkılar sağlayabilir.
- Araştırma sonuçları, cari açığın sadece makroekonomi için değil, özellikle kriz dönemlerinde finansal sistem için de çok ciddi bir sorun potansiyeli taşıdığını ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Acharya, V. V., Pedersen, L. H., Philippon, T., & Richardson, M. P. (2010). Measuring systemic risk, 1-46. <http://pages.stern.nyu.edu/~lpederse/papers/MeasuringSystemicRisk.pdf>/ Erişim Tarihi: 20.10.2020
- Adedoyin, F. F., Gumede, M. I., Bekun, F. V., Etokakpan, M. U. & Lobre-Lorente, D. (2020). Modelling coal rent, economic growth and CO2 emissions: Does regulatory quality matter in BRICS economies? *Science of the Total Environment*, 710, 136284, 1-15. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136284>
- Adrian, T. ve Brunnermeier, M. K. (2011). CoVaR, NBER, *Working Paper*, 17454, 1-43.
- Akyol, H. (2020). Politik belirsizlikler altında Türk bankalarının risk alma davranışlarının belirlenmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 61-78. DOI: [iiibfdkastamonu.797633](https://doi.org/10.1501/iiibfdkastamonu.797633)
- Alsaleh, M. & Abdul-Rahim, A. S. (2019). Financial development and bioenergy consumption in the EU28 region: Evidence from panel auto-regressive distributed lag bound approach. *Resources*, 8(44), 1-13. doi: <https://doi.org/10.3390/resources8010044>
- Angelini, E. C., & Farina, F. (2012). Current account imbalances and systemic risk within a monetary union. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 83, 647– 656.
- Alola, A. A., Bekun, F. V., & Sarkodie, S. A. (2019). Dynamic impact of trade policy, economic growth, fertility rate, renewable and non-renewable energy consumption on ecological footprint in Europe. *Science of the Total Environment*, 685, 702–709. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.05.139>
- Ashraf, B. N., Arshad, S., & Yan, L. (2017). Trade openness and bank risk-taking behavior: evidence from emerging economies. *J. Risk Financial Manag.*, 10, 15, 1-18. doi: <https://doi.org/10.3390/jrfm10030015>
- Asteriou, D., Pilbeam, K., & Pratiwi, C. E. (2020). Public debt and economic growth: panel data evidence for asian countries. *Journal of Economics and Finance*, 1-18. Doi: <https://doi.org/10.1007/s12197-020-09515-7>

- Bank for International Settlements (2011). *81st Annual report. basel*, <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2011e.pdf>. Erişim Tarihi: 10.09.2020
- Boissay, F. (2011). Financial imbalances and financial fragility. *European Central Bank, Working Paper Series*, 1317, 1-36.
- Brownlees, C. T., & Engle, R. F. (2012). Volatility, correlation and tails for systemic risk measurement, SSRN Scholarly Paper ID 1611229. *Rochester, NY: Social Science Research Network*.
- Brownlees, C., & Engle, R. F. (2017). SRISK: A conditional capital shortfall measure of systemic risk. *The Review of Financial Studies*, 30 (1), 48-79.
- Caballero, J., & Hale, G. (2016). Bank linkages and international trade. *Federal Reserve Bank of San Francisco, Working Paper Series, 2013-14*, 1-40.
- Cauwenberge, A. V., Vancauteran, M., Breakers, R., & Vandemaele, S. (2019). International trade, foreign direct investments, and firms' systemic risk: Evidence from the Netherlands. *Economic Modelling*, 81, 361–386. doi: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2019.07.001>
- Hanh, P. T. H. (2010). Financial development, financial openness and trade openness: New evidence. *FIW Working Paper, 60, FIW- Research Centre International Economics*, Vienna, 1-31.
- Hossain, S. A., Moudud-Ul-Huq, S., & Kader, M. B. (2020). Impact of trade openness on bank risk-taking behavior: Evidence from a developing country. *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 1-14. doi: <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1765468>
- Kaat, T., Marcel, D., & Dinger, V. (2015). Global imbalances and bank risk-taking. *Ökonomische Entwicklung -Theorie und Politik*, Session: Credit and Liquidity Risks in Financially Integrated Markets: Policy Implications and Real Effects, A02-V2, 1-37.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90, 1-44.
- Kim, D. H., Lin, S. C., & Suen, Y. B. (2010). Are financial development and trade openness complements or substitutes? *Southern Economic Journal*, Jan., 76(3), 827-845.
- Niepmann, F., & Schmidt-Eisenlohr, T. (2014). International trade, risk, and the role of banks. *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, 633, 1-69.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- University of New York (V-LAB). <https://vlab.stern.nyu.edu/> Erişim Tarihi:24.01.2021
- World Bank. Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>. Erişim Tarihi: 10.09.2020

Extended Abstract

Introduction: With the increase of international trade and liberalization, financial and real transactions between countries have gained significant momentum. This has brought many positive benefits, such as increasing trade flows, giving consumers access to more goods and services than their domestic economies produce, helping investors reduce risks and optimizing their returns by diversifying their assets globally, and saving firms' investment decisions from internal financing restrictions (BIS, 2011:33). However, such international integration has also led to an increase in major macroeconomic and financial problems in the world. In particular, that developing countries such as Turkey import more than their exports have made the current account deficit a chronic problem. Today, for many governments and politicians, this problem has become difficult and unsustainable to solve. With the dominance of liberalization policies in Turkey since the 1980s, the opening up to the outside world gained momentum, and as a result, the current account deficit problem became a structural problem of the country. Besides the current account deficit, increased economic activity and international connections between countries increased the risk of instability infecting countries and served to spread financial and economic shocks as in the 2007-2009 Global Crisis (BIS, 2011:33). These shocks can also lead to financial disruptions by increasing the risk-taking behavior and systemic risks of banks. In this research, it was examined how imbalances in the current account and commercial liberalization expressed as external openness affect the risk-taking behaviors and systemic risks of the banking sector in Turkey. When the literature was examined, it was seen that there were no studies on this subject in Turkey. This research will contribute importantly to the field of macro-finance, especially to show the extent to which current imbalances affect the systemic risks of banks in the Turkish Financial System. The research comprised four parts. The first is the introduction. In the second part, empirical researches are given. In the third part, the method and data set of the research are mentioned.

Literature Review: When the literature was examined, it was seen that researches that directly examined the relationship between current imbalances and commercial liberalization and systemic risks were limited. Hanh (2010) examined the relationship between financial development and financial and commercial openness (liberalization) in 29 Asian countries during the period 1994-2008. In the study where Pedroni co-ordination and panel GMM methods were applied, a two-way causality relationship was found between the variables. At the same time, it has been observed that the relationship between financial development and financial openness is heterogeneous. Kim et al. (2010) examined the relationship between financial development and commercial liberalization in 87 countries during the period 1960-2005. In the study where panel data analyses were applied, it was shown that the long-term complementarity between financial development and trade deficit is combined with the short-term substitute between the two policy variables. The study also observed that the negative commercial effects of financial fragility and the positive commercial effects of financial depth coexist. Boissay (2011) examined the relationship between financial imbalances and financial crises through the balance models it established. The researcher has shown that the current account deficit makes financial crises more likely when they exceed the capacity to absorb liquidity in developed countries. Angelini and Farina (2012) examined whether current imbalances in the EUROZONE during the periods 1979-1999 and 1999-2010 increased systemic risks during the global crisis. In the study where regression analyses were applied, it was shown that the financial and real connections strengthened in EURO countries magnified imbalances and mutually increased rather than facilitating convergence between central and environmental economies. Dinger and Kaat (2015) examined the impact of the current balance in the eurozone on banks' risk-taking behavior in 2001-2012. In the study where regression analyses were applied, it was determined that current account deficits positively affected the risk-taking behavior of banks. Caballero and Hale (2016) examined the relationship between international trade and the banking sector. Researchers have shown that relationships between banks in certain countries increase trade relations. At the same time, it has been observed that bank connections play an important role in the export of differentiated goods. Ashraf et al. (2017) examined 291 banks from 37 developing countries in the 1998-2012 period, questioned the impact of commercial release on risk-taking behavior. In the study where the panel data analysis is applied, it has been defended that commercial freedoms provide diversification opportunities to banks in crediting activities that reduce the risk of general banks and in this direction; it has been shown that high commercial freedom helps local banks to eliminate the income volatility of local banks and reduce the impact of the financial crisis on banks. Cauwenberge et al. (2019) In the period of 2006-2015, international trade over 67 companies in the Netherlands examined the relationship between foreign capital investments and systemic risks. In the study where panel data analyzes are applied, it has been shown that the high systemic risk effect is not only in the financial sector but also in other sectors of the economy. It was also observed that companies in the financial sector are more skilled than non-financial companies to return to the pre-financial crisis systemic risk contribution level. In the last, the researchers have found that the companies in international trade intensive sectors have less contributed to systemic risk according to the companies in the sectors with low trade density.

Method: In this research, the extent to which current account balance and commercial liberalization affect risk-taking behaviors and systemic risks in the Turkish banking sector has been examined. In other words, it has been questioned how increased international connections and current account deficits, a major structural problem for the country, affect the systemic risks of banks. For this purpose, the co-integration relationship of 9 Turkish Banks between 2006 and 2019 was examined using the Kao (1999) co-integration test. Pooled Average Group (PMG-ARDL) forecaster recommended by Pesaran et al. (1999) was used to estimate long-term flexibility. The PMG-ARDL method accepts that its variable parameters are homogeneous in the long term and heterogeneous in the short term. The original feature of this method is because of its capacity to comply with internality problems in econometric models (Alola et al., 2019:705, Adedoyin et al., 2020:10).

Conclusion: In this research, the effect of current imbalances and commercial liberalization on the systemic risks of Turkish banks was examined. In other words, how increased international connections and current account deficits, which are an important structural problem for the country, affect the systemic risks of banks has been analyzed by applying the PMG-ARDL method. According to the analysis results, increasing current account deficits increases the systemic risk levels of banks and increases the possible instability of the financial system. This finding has shown that the current account deficit is not only a macroeconomic problem but also a serious problem for the Turkish Banking Sector and the financial sector. Increasing current imbalances triggers systemic risks of banks. The increasing current account deficits increase the potential of the Turkish Financial System to become instability. This also shows that current account deficits produce a transmission mechanism that can cause financial crises through systemic risks. Similarly, the effect of trade freedom on systemic risks, which indicates increased international trade and connections, is positive and meaningful. This finding is important in that it shows that the seismic risks associated with the Turkish Banking Sector interact strongly with international trade. At the same time, it shows that the systemic risk trends of Turkish banks are highly sensitive to changes in international trade. Accordingly, increased trade volume and international real connections reduce systemic risks and contribute to the reduction of financial instability. While the effect of capital ratios, money supply and inflation on systemic risks from the control variables used in the study was negative and significant, it was determined that increases in the exchange rate increased systemic risks.

Ek Tablo 1. Korelasyon Matrisi

	SRISK	CID	DACIK	M2	SER	TUFE	LN(DKUR)
SRISK	1.000						
CID	0.324	1.000					
DACIK	-0.497*	-0.632**	1.000				
M2	0.310	0.212	-0.570*	1.000			
SER	-0.541*	-0.023	0.621**	-0.580*	1.000		
TUFE	0.344	0.191	-0.308	0.021	-0.344	1.000	
LN(DKUR)	0.587*	0.302	-0.733**	0.653**	-0.838***	0.590**	1.000

***; çok yüksek, **; yüksek ve *; orta düzey korelasyon ilişkisini temsil etmiştir.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Comparison of Universities in Turkey in Terms of Entrepreneurship and Innovation

Türkiye'deki Üniversitelerin Girişimcilik ve Yenilikçilik Bakımından Kıyaslanması

Mehmet Orhan*, İbrahim Yalçın**

Abstract: This study aims to analyze the entrepreneurship and innovation effectiveness of universities in Turkey, determine the universities (reference set) that inefficient universities can refer to, and rank the universities according to their relative efficiency. In the study, firstly, the criteria to be considered in the ranking / used in the analysis were determined by reviewing the literature. Data Envelopment Analysis (DEA) method was used in this study to evaluate the entrepreneurship and innovation effectiveness of universities. According to the findings; Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Hasan Kalyoncu University, Sabancı University, and TOBB Economy and Technology University, among the 49 universities evaluated in terms of entrepreneurship and innovation, are efficient; others are inefficient. Istanbul Okan University, Özyeğin University, and Yaşar University with efficiency scores between 0.9-1 are the closest universities to being efficient. The 10 universities with the lowest efficiency scores in terms of Entrepreneurship and Innovation are Çukurova University, Süleyman Demirel University, Gazi University, Ege University, Akdeniz University, Dokuz Eylül University, Istanbul University, Atatürk University, Marmara University and Hacettepe University. In addition, at the end of the study, universities that inactive universities can take as an example were also determined.

Keywords: Entrepreneurship, Innovation, Efficiency, Data Envelopment Analysis (DEA)

Öz: Bu çalışmada, Türkiye'deki üniversitelerin girişimcilik ve yenilikçilik etkinliklerinin analiz edilmesi, etkin olmayan üniversitelerin referans alabilecekleri üniversitelerin (referans kümesinin) tespit edilmesi ve üniversitelerin göreceli etkinliklerine göre sıralanması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak sıralamada dikkate alınacak/analizlerde kullanılacak kriterler belirlenmiştir. Üniversitelerin girişimcilik ve yenilikçilik etkinliklerinin değerlendirilmesinde Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; girişimcilik ve yenilikçilik bakımından değerlendirilen üniversitelerden Abdullah Gül Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Bezm-İ Âlem Vakıf Üniversitesi, Çankaya Üniversitesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi etkin; diğerleri etkin değildir. Etkinlik puanları 0,9-1 arasında olan İstanbul Okan Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi ve Yaşar Üniversitesi etkili olmaya en yakın üniversitelerdir. Girişimcilik ve Yenilikçilik açısından en düşük etkinlik puanına sahip 10 üniversite ise Çukurova Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Marmara Üniversitesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Niğde Sosyal Bilimler MYO
ORCID:0000-0003-1160-0258, mehmetorhan01@gmail.com (Sorumlu yazar)

**Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0001-7203-8030, iyalcin@ohu.edu.tr

Received/Geliş: 31 May/Mayıs 2021

Accepted/Kabul: 22 September/Eylül 2021

Düzeltilme/Revised form: 12 September/Eylül 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

ve Hacettepe Üniversitesi'dir. Ayrıca çalışma sonunda etkin olmayan üniversitelerin kendilerine örnek alabilecekleri üniversiteler de belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Yenilikçilik, Etkinlik Veri Zarflama Analizi (VZA)

1. Introduction

In today's world, where competition is at the forefront of globalization, innovation and entrepreneurship deeply affect all organizations regardless of their sector. Organizations that adopt an innovative culture and succeed in establishing this structure, which is accepted as the driving force and prerequisite of entrepreneurship (Karadal, 2016: 121), can adapt more easily to the environment and developments they are in and can perform successful venture activities (Çağlar, 2013: 356). It is accepted by the authorities that there is a relation between innovation and entrepreneurship (Capello and Lenzi 2016; Galindo and Méndez-Picazo 2013; Pradhan et al. 2020) and It is stated that innovation capacity consists of the variables of the nature of research institutions, R&D expenditures of the business world, university-industry cooperation for R&D (Looy, Debackere, and Andries 2003; Maietta 2015), public procurement policies for advanced technologies, the presence of scientists, patents, and protection of intellectual property rights (Barrichello, Santos, and Morano 2020). In this case, countries must have a good education system (Yavuz Konokman, Yelken, Yokuş, 2016: 858) to raise innovative individuals (Gündüz, 2017: 56-58). They need to work on innovation to restructure their programs and create an innovative society (Yavuz Konokman, Yelken, Yokuş, 2016: 858).

It is a known fact that education accelerates economic growth by increasing labor productivity, and economic growth raises human development to high levels by increasing health, education, and social expenditures through income increases (Altinişik and Peker, 2012; Bozkurt, 2010; Çakmak, 2008; Taş and Yenilmez, 2008). Today, education is a source of strength and value for development by forming the basis of the information society. In the age of information and technology we live in, the quality of education of the people of a society is a criterion that determines the development level of that country (Buyruk, 2016; Günkör, 2017). Well-educated, well-trained entrepreneurial, and innovative human resources, who can read the changes and developments that occur, are considered the driving force in increasing the welfare level and development. Universities, which have universal importance as the place where scientific thought flourishes, blends, and spreads for the welfare of the large mass of people, have great duties in raising this entrepreneurial, innovative, and quality driving force, ensuring the development of the country and the region (Gündüz, 2017: 56-58; Balyer and Hesapçioğlu 2013: 53; Zengin and Yüksel 2021; Gündüz, 2017: 56-58; Durak, 2020, 218-219). Because producing, teaching, and disseminating knowledge are the universities' primary (essential) functions (Torun 2013).

In addition to being an indispensable element that enables individuals to become more qualified by increasing the knowledge level of individuals in the society, universities are institutions that increase the living standards of individuals by meeting the demand for the increased production of goods and services as a result of economic development (Gündüz, 2017: 56-58). The globalization process imposes new tasks on higher education besides its classical duties, such as teaching and research (Yıldız and Talih 2011). Universities that train qualified personnel who can produce and use high knowledge and technology; also make significant contributions to regional development by creating income streams (Yıldız and Talih 2011). The changing global economy and increasing financial pressures (Etzkowitz et al., 2000; Huang-Saad, Fay, and Sheridan 2017: 1467) have forced universities traditionally responsible for student character development and the advancement of knowledge (Brubacher and Rudy, 1997) to reconsider their goals and stakeholders, and to take a more active role in economic development (Etzkowitz et al., 2000; Huang-Saad, Fay, and Sheridan 2017: 1467).

The socio-economic, socio-political, and socio-cultural changes created by globalization have also caused radical changes in the functions, areas of responsibility, structure, and processes of universities, their ability to create funds, and the level of perception of their environment, and it has forced them to take on a new mission to develop their entrepreneurship-related sensibilities and to place the entrepreneurial ecosystem in the university at the institutional level. (Tekin, Geçkil, Koyuncuoğlu,

Tekin, 2018: 139). In this context, since the 1990s, higher education has been given more importance to higher education in Turkey and direct investments by the public; foundations have also been supported to make investments by providing significant support. As a result of these efforts, 203 universities, 74 of which are the foundation and 129 state universities, have been reached in Turkey by 2020. With the considerable increase in the number of universities, many studies have been made and are being carried out in the academy to evaluate the universities' performance, efficiency, and productivity. In this context, with the data obtained from the Scientific Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK), the Turkish Academy of Sciences (TÜBA), the Higher Education Council (YÖK), and some units affiliated with the Ministry of Science-Industry and Technology since 2012 (Tosun 2020: 196) an "Entrepreneurial and Innovative University Index (GYÜE)" is created by taking 22 indicators in 4 factors into account. Universities are evaluated in the context of Entrepreneurship and Innovation. GYÜE index consists 4 dimensions as "Scientific and Technological Research Competency Dimension (15%)", "Intellectual Property Pool Size (20%)", "Cooperation and Interaction Dimension (25%)" and "Economic Contribution and Commercialization Dimension (40%)", evaluates universities in terms of Entrepreneurship and Innovation (TUBİTAK, 2020). The dimension of "Entrepreneurship and Innovation Culture", which was taken into account in the evaluation between 2012 and 2017, was excluded in 2018 and the weights were redefined as above (TUBİTAK, 2020).

2. Literature Review

Efficiency for businesses; It is one of the important criteria is showing how adequately or effectively the inputs (materials, raw materials, workmanship, etc.) are used in line with the purpose (s) determined within the enterprise (Yükçü and Atağan 2010: 3). In the globalized business world where competition is intense, efficiency and performance evaluation are among the priority concepts that businesses should consider to survive and achieve their goals (Orhan, Karakaya and Uçar, 2020: 333; Yükçü and Atağan, 2010: 3).

When studies on efficiency comparisons in the literature are examined, it is seen that DEA is used in many efficiency studies (Orhan, 2019). Studies conducted with DEA in the literature are presented in Table 1.

Tablo 1. Studies Conducted with DEA in the Literature

Writer(s)	Method (s) used	Term / institutions	Input (s)	Output (s)
Kutlar and Kartal (2004)	Dea	2000-2004 8 faculties of Cumhuriyet University	Personnel expenses, travel allowances, consumables, service procurement, surface measurement, number of academic and administrative staff	Student fees, projects, undergraduate and graduate student numbers.
Özden (2008)	CCR models	2006 24 foundation universities in Turkey	Number of other academic staff, number of faculty members and total expenses,	Number of associate and undergraduate students, number of graduate students, the number of publications, education, and other income
Dikmen (2008)	Dea	2000-2001 51 state universities in Turkey	Number of faculty members, number of administrative staff, and budget allocations;	The number of undergraduate students, the number of graduate students and the number of domestic/international publications.
Yeşilyurt (2009)	Dea	2006 Teaching performances of economics departments of 48 foundation	Education time	Raw score averages were obtained from general skills and general culture tests and raw score averages in 10 different branches, including labor economics and industrial relations, econometrics, law,

		and state universities operating in Turkey		economics, statistics, business administration, public administration, finance, accounting, and international relations.
Gündüz vd., (2013)	Dea	2010-2011 Vocational schools in İnönü, Ondokuz Mayıs and Karamanoğlu Mehmet Bey universities	Number of academic staff, number of administrative staff, number of programs, number of students enrolled in the academic year, number of classrooms, the educational area (m ²), the budget (TL), number of computers belonging to the instructors and number of computers belonging to the students	Number of scientific articles, number of graduates of 2010-2011, and the GPA of graduate students
Özel (2014)	BCC model for DEA output super efficiency model	2009-2010 52 Public universities in Turkey	While the number of research assistants, assistant professors, associate professors and professors, and the total budget expenses;	The number of associates, undergraduate and graduate students, and number of international publications and projects
Türkan and Özel (2017)	DEA and super efficiency model	2014-2015 43 state universities in Turkey	Total expenses, the number of faculty members and the number of lecturers.	Number of citations, the total number of the associate degree, undergraduate and graduate students, number of supporting infrastructure and public projects, and number of publications indexed in SCI, SSCI, AHCI.
Günay, Dulupçu and Oruç (2017)	Total factor productivity	2004-2013 23 state universities established in 1992 in Turkey	Inputs related to human resources (number of academic and administrative staff), amount of closed space and financial inputs (personnel expenses, purchase of goods and services expenses, capital expenses related to construction and maintenance, and capital expenses related to purchasing goods)	Number of students, number of publications and number of projects
Orhan et al., (2020)	BCC model for output	2018-2019 31 foundation universities in Istanbul	Number of faculty members (total of professors, associate professors, and doctor faculty members) and number of teaching staff (research assistants and lecturers total)	Total number of associate degree graduates, number of undergraduate graduates, number of graduate students and academic evaluation score of the university (URAP)

3. Material and Method

This study aims to analyze the entrepreneurship and innovation activities of universities located in Turkey, determine the universities (reference set) that inefficient universities can take reference, and rank the universities according to their relative efficiency. For this purpose, the DEA method was used to evaluate the entrepreneurship and innovation activities of universities.

3.1. Data Envelopment Analysis

Data Envelopment Analysis (DEA) has been one of the important techniques that contribute to the production and efficiency evaluations, which are frequently used in health, technology, education, transportation, accommodation, economy and finance. DEA is an application type of linear programming that can produce similar products such as schools, hospitals, universities, airports, and banks and measure their businesses' efficiency and effectiveness (Selamzade and Özdemir, 2020: 981). DEA emerged with Farrell's proposal for Border Production Function in 1957 and turned into its current form with the works of Charnes, Cooper, Banker and Rhodes (Charnes et al., 1994:3-4; Yeşilyurt and Alan, 2003: 95; Yıldırım, Yıldız ve Durak, 2020). DEA can be resolved as input or output-oriented (Öncü, Çömlekçi and Coşkun, 2013). Input orientation is defined as keeping the output quantity constant and evaluating the changes that may occur in the input quantity, output orientation is defined as the evaluation of the changes that will occur in the output amounts by keeping the input amounts constant (Akyüz, Çamur and Yıldırım, 2015; Çakmak and Örcü, 2016; Pala ve Aksaraylı, 2017).

Analysis with the DEA method can be done in two ways: input or output (Akbulut and Rençber, 2016). Two methods are widely used in the literature, namely the "BCC (Banker-Chaenes-Cooper) Method" and the "CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) Method" (Okursoy and Tezsürücü, 2015; Özel, Şahin ve Göröl, 2017; Özen ve Öztornacı, 2015).

3.1.1. Selection of Decision Units

Selection of Decision Units is the first stage of DEA application and constitutes one of the most important stages (Boussofiane, Dyson and Thanassoulis, 1991: 8; Orhan, 2019: 1463). In this study, universities were chosen as decision units. When choosing decision units, if the number of input (s) to be selected is "m" and the number of output (s) is "p", determining at least "p + m + 1" decision unit is an important criterion for the reliability of DEA application. Another important criterion is that the number of decision units determined in DEA application is at least twice the total number of variables (Orhan, 2019: 1463; Boussofiane et al., 1991: 15). These two criteria are also provided in this study.

In this study, it is aimed to compare the top 50 universities in the Entrepreneurial and Innovative University Index. Some of the Istanbul Şişli Vocational School data, one of these institutions, could not be reached, so it was not included in the analysis.

3.1.2. Determination of the Output and Input Variables

The output and input variables used in the analysis in the application phase of the study were formed based on the output and input variables that are frequently used in the literature. As Input Variables in the analysis made by DEA method: number of graduate students, number of doctorate students, number of faculty members, the number of teaching staff, Amount Transferred to Ongoing Projects (Amount of Fund Transferred to Ongoing Projects); As output variable: Entrepreneurial and Innovative University Index Total score, Scientific and Technological Research Competency score, Intellectual Property Pool score, Cooperation and Interaction score, Economic Contribution and Commercialization score are used. While analyzing the efficiency, an efficiency analysis was made according to 5 models. The input and output variables used in these models and the explanations about these variables are shown in Table 2.

Table 2. Input and Output Variables Used in All Research Models

Input Variables		Descriptions
All Models	Number of faculty members	Total number of Professors, Associate Professors and Doctor Faculty Members
	Number of teaching staff	The total number of Research Assistants and Instructors
	Number of graduate students	The total number of graduate students enrolled
	Number of Ph.D. students	Total number of registered Ph.D. students
	Funds Transferred to Ongoing Projects	Amount of Fund Transferred to Current Projects by TÜBİTAK (Million TL)
Output Variables		Descriptions
Model 1	Scientific and Technological Research Competence	Scientific and Technological Research Competence is calculated based on the following variables.
		Number of scientific publications
		Number of citations
		Number of projects received from R&D and innovation support programs
		Amount of funds received from R&D and innovation support programs
Model 2	Intellectual Property Pool	Number of national and international science awards
		The number of Ph.D. graduates
		The Intellectual Property Pool is calculated based on the following variables.
		1. Number of patent applications
		2. Number of patent documents
Model 3	Cooperation and Interaction	3. Number of utility models/design documents
		4. Number of international patent applications
		Cooperation and Interaction are calculated based on the following variables.
		1. Number of R&D and innovation projects conducted in university-industry cooperation
		2. Amount of funds received from R&D and innovation projects in university-industry cooperation
Model 4	Economic Contribution and Commercialization	3. Number of R&D and innovation projects carried out with international cooperation
		4. Amount of funds obtained from international R&D and innovation collaborations
		5. Number of teaching staff/students in circulation
		Economic Contribution and Commercialization is calculated based on the following variables.
		1. Number of active companies that academicians have partners or owned in technoparks, incubation centers, TEKMERs
Model 5	Entrepreneurship and Innovation total score	2. The number of active companies that university students or those who have graduated in the last five years, in technoparks, incubation centers, TEKMER's partners, or owned.
		3. Number of people employed by academics in technoparks, incubation centers, TEKMER's partners, or companies owned by them
		4. Number of patents/utility models/designs licensed
		Entrepreneurial and Innovativeness total score is calculated based on the following variables.
		1. Scientific and Technological Research Competence (Weight Ratio: 23.75%)
		2. Intellectual Property Pool (Weight Ratio: 18.75%):
		3. Cooperation and Interaction (Weight Ratio: 28.75%)
		4. Economic Contribution and Commercialization (Weight Ratio: 28.75%)

Source: TUBITAK, (2020). Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi <https://tubitak.gov.tr/tr/girisimci-ve-yenilikci-universite-endeksi> (Accessed on 12.03.2021)

The data of the variables are compiled from the Entrepreneurial and Innovative University Index (tubitak.gov.tr/tr/girisimci-ve-yenilikci-universite-index) developed by TUBITAK, and the web page of the Higher Education Information Management System (www.statistic.yok.gov.tr), which includes statistical information about higher education institutions. Universities' data of input variables and output variables are shown in Table 3.

Table 3. Universities' Data of Input Variables and Output Variables

Universities	Input Variables					Output Variables				
	I1	I2	I3	I4	I5	O1	O2	O3	O4	O5
Abdullah Gül U.	85	160	104	102	14,56	39,7	6,6	9,2	14,6	9,3
Akdeniz U.	1347	1509	3768	1342	64,03	47,2	7	7,1	14,3	18,8
Anadolu U.	769	771	3825	1761	13,16	46	6,9	7,2	13,2	18,6
Ankara U.	1762	1946	7884	6170	0,49	57,9	9,8	6,1	15,8	26,2
Ataturk U.	1550	1212	4675	2376	35,85	40,3	7,1	4,4	11,3	17,6
Atılım U.	251	262	952	183	15,56	43,4	5,8	4,4	14,8	18,4
Bahçeşehir U.	507	294	4887	469	12,8	40,4	4,2	4,3	12,8	19,2
Bezm-İ Âlem Vakıf U.	234	439	93	74	8,42	37	5	7,7	8,1	16,3
Boğaziçi U.	480	537	1866	1027	84,34	70,2	9,7	10,1	19,3	31
Bursa Uludağ U.	1153	1385	4422	2110	32,57	49,1	6,3	6,8	15,7	20,2
Çankaya U.	177	149	515	67	3,05	40,3	6	5,4	12,1	16,7
Çukurova U.	1046	1206	4709	1821	26,19	43,9	6,1	6,3	13,3	18,2
Dokuz Eylül U.	1610	1693	4262	2222	80,83	53,2	8,3	7,3	15,6	22
Düzce U.	570	659	1602	370	4,03	36	3,8	3,7	11,8	16,6
Ege U.	1651	1564	4324	2852	128,01	60,7	9,2	8,9	18,7	23,8
Erciyes U.	1114	1169	5360	1949	45,04	56,8	7,6	5,8	13,9	29,5
Eskişehir Osmangazi U.	827	891	2541	920	19,17	42	5,8	3,1	12,4	20,7
Eskişehir Teknik U.	401	254	1639	592	9,26	49,1	5,1	9,8	12,7	21,7
Fırat U.	970	992	2722	991	18,13	40,1	6,3	3,1	10,6	20,1
Gazi U.	1485	1736	5409	3400	46,46	52,7	8,8	6	14,1	23,9
Gaziantep U.	722	1059	3624	700	10,33	39,4	5,3	7,4	10,2	16,4
Gebze Teknik U.	291	378	2174	747	65,08	64,4	8,4	7,9	17,8	30,2
Hacettepe U.	1849	2162	5223	4140	128,26	60,6	11,5	7,8	17,5	23,8
Hasan Kalyoncu U.	172	125	1111	250	1,76	42,2	3,3	7,7	1,4	29,8
İhsan Doğramacı Bilkent U.	362	389	789	429	122,8	74,9	11,7	13,3	20,9	29
İstanbul Bilgi U.	315	355	2507	161	4,75	43,7	4,1	2,5	12,8	24,4
İstanbul Kültür U.	224	241	1062	166	4,03	33,4	3	3,6	9,8	17
İstanbul Medipol U.	694	512	1072	579	47,53	41,1	5,3	11,7	14,1	10
İstanbul Okan U.	450	209	2469	422	1,41	34,8	2,9	4,2	11,5	16,2
İstanbul Şişli MYO	15	72	0	0	-	74,9	11,5	12,5	21,8	29,2
İstanbul U.	1927	1641	8151	5738	58,58	57,6	10,1	10,7	15,5	21,4
İstanbul U.-Cerrahpaşa	1162	956	2488	2219	8,82	46,3	7	9,1	13	17,3
İzmir Yüksek Teknoloji Ens.	208	388	820	412	81,83	63,2	9,4	9,9	19,9	24
Karadeniz Teknik U.	969	1223	2060	1240	44,61	41,8	7,1	6,2	14,3	14,2
Kocaeli U.	992	1183	5045	1156	27,1	47,7	5,2	5,2	14,1	23,2
Koç U.	415	211	758	676	122,02	65,4	11,4	10,1	18,6	25,3
Konya Teknik U.	233	179	1277	412	5,73	33,5	4,3	3,4	15,2	10,5
Marmara U.	1679	1396	8479	4322	36,36	45,5	7	5	15,2	18,2
Orta Doğu Teknik U.	829	1379	4499	3293	210,37	81,9	12,6	11,4	22,7	35,2
Özyeğin U.	213	183	476	192	30,59	63,7	5,9	14,4	18,5	25
Pamukkale U.	1009	1180	2033	716	15,26	38,6	4,6	3,9	10,9	19,1
Sabancı U.	212	141	676	336	100,76	73,6	9,8	14,5	22,7	26,7
Sakarya U.	892	706	4664	1559	19,64	44,6	6,3	5,4	13,7	19,1
Selçuk U.	1171	1474	4007	1698	23,98	47,5	6,8	7,9	12,3	20,5
SÜleyman Demirel U.	912	925	2880	1309	27,01	35,8	5,6	1,2	10,1	19
Tekirdağ Namık Kemal U.	559	659	1401	244	8,78	34,7	3,8	2	11,3	17,7

TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.	219	96	556	165	32,39	55,5	5,4	9,5	16,7	23,8
Yaşar U.	196	255	502	196	3,61	37,9	4,4	3,9	13,9	15,8
Yeditepe U.	561	396	2650	1167	24,81	38	5,4	11,5	14,5	6,6
Yıldız Teknik U.	893	787	4649	2260	55,94	67,9	9,4	12,2	18,3	28,1

3.1.3. Calculation of efficiency values of the universities

At this stage, using the Data Envelopment Analysis (DEA) method, the entrepreneurship and innovation efficiency values of the universities calculated, and the university/universities that inefficient universities can take reference were determined. MaxDEA 8 Basic (maxdea.com/Download.htm) program was used in calculations performed in the DEA method. The output-oriented efficiency values of universities in terms of entrepreneurship and innovation and the universities that ineffective universities can take reference are given in the findings section

4. Findings

In this section, the findings obtained result from the analysis made by the DEA method regarding entrepreneurship and innovation efficiency of universities, and determination of universities (reference set) that ineffective universities can take reference, and ranking of universities in their relative efficiency are presented.

4.1. DEA Method Findings

As a result of the analyzes made with the output-oriented total efficiency (CCR) model of DEA method, the efficiency scores of universities according to entrepreneurship and innovativeness and the universities (reference set) to which inefficient universities can be taken as reference were determined. Information on efficiency scores reference clusters was presented. According to the efficiency scores, the university/universities with 1 efficiency score is/are considered as effective university/universities and the university (s) with a score below 1 are considered as ineffective university/universities (Orhan et al., 2020b).

Output-oriented efficiency analysis values of universities made according to Model 1, Model 2, Model 3, Model 4, and Model 5, universities that ineffective universities can take reference (reference set) and the number of reference universities for ineffective universities presented in tables (Table 4, Table 5, Table 6, Table 7, and Table 8) in the appendix section.

In Model 1, an efficiency analysis was made according to the universities' scientific and technological research competence. The efficiency analysis findings are given in Table 4. When Table 4 is examined, 6 out of 49 universities are efficient; others are not efficient. Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Sabancı University, and Tobb University of Economics and Technology are efficient universities with an efficiency score of "1". Since these universities are active, their names are written in the references column.

According to Scientific and Technological Research Competence, 10 universities with the lowest efficiency score: Gazi University (0.156), Istanbul University (0.151), Bursa Uludağ University (0.148), Atatürk University (0.144), Koç University (0.143), Ege University (0.139), Hacettepe University (0,130), Marmara University (0,124), Akdeniz University (0,122) and Dokuz Eylül University (0,120).

In Model 2, efficiency analysis has been made in terms of the Intellectual Property Pool of Universities. The efficiency analysis findings are given in Table 5. When Table 5 is examined, 8 out of 49 universities are efficient; others are not efficient. Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Hasan Kalyoncu University, Özyeğin University, Sabancı University, and Tobb University of Economics and Technology are effective universities with an efficiency score of "1".

The 10 universities with the lowest efficiency score in terms of Intellectual Property Pool: Eskişehir Osmangazi University (0.105), Fırat University (0.101), Erciyes University (0.097), Dokuz

Eylül University (0.095), Ege University (0.094), Gazi University (0.093). Atatürk University (0.084), Hacettepe University (0.071), Marmara University (0.068) and Süleyman Demirel University (0.034).

In Model 3, an effectiveness analysis was made according to the Cooperation and Interaction of Universities. The efficiency analysis findings are given in Table 6. When Table 6 is examined, 8 out of 49 universities are efficient; others are not efficient. Abdullah Gül University, Ankara University, Çankaya University, İstanbul Okan University, Konya Technical University, Sabancı University, TOBB University of Economics and Technology, and Yaşar University are effective universities with an efficiency score of “1”.

The 10 universities with the lowest efficiency score according to the Cooperation and Interaction of their universities: Selçuk University (0.146), Süleyman Demirel University (0.144), Marmara University (0.132), Ege University (0.126), Gazi University (0.121), Akdeniz University (0.119), İstanbul University (0.111), Atatürk University (0.111), Dokuz Eylül University (0.108) and Hacettepe University (0.093).

In Model 4, efficiency analysis has been made according to the Economic Contribution and Commercialization of Universities. The efficiency analysis findings are given in Table 7. When Table 7 is examined, 8 out of 49 universities are efficient; others are not efficient. Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Hasan Kalyoncu University, Özyeğin University, Sabancı University, and TOBB University of Economics and Technology are effective universities with an efficiency score of “1”.

The 10 universities with the lowest efficiency score according to Economic Contribution and Commercialization of their universities: Ege University (0,132), Dokuz Eylül University (0,131), Gazi University (0,128), Akdeniz University (0,128), Çukurova University (0,123), Atatürk University (0,116).), Hacettepe University (0.110), İstanbul University (0.085), Yeditepe University (0.083) and Marmara University (0.074).

In Model 5, the efficiency analysis of universities in terms of Entrepreneurship and Innovation has been made. The efficiency analysis findings are given in Table 8. When Table 8 is examined, 7 out of 49 universities are efficient; others are not efficient. Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Hasan Kalyoncu University, Sabancı University, and TOBB University of Economics and Technology are effective universities with an efficiency score of “1”. İstanbul Okan University (0.981), Özyeğin University (0.968), and Yaşar University (0.909) with efficiency scores between 0.9-1 are the closest universities to be effective.

The 10 universities with the lowest efficiency score in terms of Entrepreneurship and Innovation: Çukurova University (0.165), Süleyman Demirel University (0.157), Gazi University (0.138), Ege University (0.131), Akdeniz University (0.127), Dokuz Eylül University (0.119). İstanbul University (0.118), Atatürk University (0.117), Marmara University (0.107) and Hacettepe University (0.106).

5. Conclusion and Suggestions

This study aims to calculate the effectiveness of the universities in Turkey in terms of entrepreneurship and innovation by using the data of 2019 with the Data Envelopment Analysis (DEA) method and to determine the university/universities that inefficient universities can take reference. In this study; The number of faculty members (the sum of the number of Professors, Associate Professors, and Doctor Instructors) and the number of teaching staff (the sum of the number of Research Assistants and Lecturers) were used as input variables; and as output variable: Entrepreneurial and Innovative University Index scores (Entrepreneurial and Innovative University Index Total value, Scientific and Technological Research Competence, Intellectual Property Pool, Cooperation and Interaction, Economic Contribution and Commercialization) were used. The study aimed to compare the top 50 universities according to the Entrepreneurial and Innovative University Index. However, İstanbul Şişli Vocational School, whose data could not be accessed, was excluded from the evaluation, and the efficiency analyses of the remaining 49 universities were made. 5 models have been developed for

efficiency analysis. According to the Scientific and Technological Research Competence with Model 1, according to the Intellectual Property Pool with model 2, According to the Cooperation and Interaction with model 3 and according to the Economic Contribution and Commercialization with model 4; Efficiency evaluations were made according to Entrepreneurship and Innovativeness with Model 5

According to the efficiency analysis conducted according to the Scientific and Technological Research Competence of the universities using Model 1, 6 out of 49 universities (Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Sabancı University, and TOBB University of Economics, and Technology) are effective; other universities are not effective.

According to the efficiency analysis conducted according to the Intellectual Property Pool of their Universities using Model 2, 8 out of 49 universities (Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Hasan Kalyoncu University, Özyeğin University, Sabancı University, and TOBB University of Economics and Technology) effective; other universities are not effective.

According to the efficiency analysis conducted according to Cooperation and Interaction using Model 3, 8 out of 49 universities (Abdullah Gül University, Ankara University, Çankaya University, İstanbul Okan University, Konya Technical University, Sabancı University, TOBB University of Economics and Technology, and Yaşar University) are effective; other universities are not effective.

According to the efficiency analysis conducted according to Economic Contribution and Commercialization using Model 4, 8 out of 49 universities (Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Hasan Kalyoncu University, Özyeğin University, Sabancı University, and TOBB University of Economics and Technology) are effective; other universities are not effective.

According to the efficiency analysis of universities in terms of Entrepreneurship and Innovation using Model 5, 6 of 49 universities (Abdullah Gül University, Ankara University, Bezm-İ Âlem Vakıf University, Çankaya University, Hasan Kalyoncu University, Sabancı University, and TOBB University of Economics and Technology) are effective; other universities are not effective.

As a result, when the findings were examined, it was seen that the 10 universities with the lowest score in terms of efficiency score were generally large universities. Although this study is one of the first studies in which entrepreneurship, innovativeness, and its sub-components are used in efficiency analysis; entrepreneurship and innovation activities of higher education institutions according to the size of the universities; according to whether it is a public or foundation university; according to the years of foundation. According to countries, different studies can be done according to inputs, outputs, and the weights of the elements in the processes, which can contribute to the literature.

The major limitation of this study is the small sample of universities studied (only 49 universities). Small sample size may result in some universities becoming efficient by default (as a result of not having a comparator from within the small sample).

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 50, Second author % 50.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors

References

- Akbulut, R, & Ömer, R. (2016). Veri Zarflama ve Lojistik Regresyon Analizi ile çimento işletmelerinde finansal performansa dayalı etkinliklerin değerlendirilmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 91-103.

- Akyüz, K. C., Çamur, G. & Yıldırım, İ. (2015). Mobilya ve levha sektöründe veri zarflama analizi yardımıyla etkinlik ölçümü. *Turkish Journal of Forestry*, 16(1), 50-59. doi:10.18182/tjf.91910
- Altınışik, İ. & Peker, H. S. (2012). Eğitimin ekonomik kalkınmaya etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 1-13.
- Balyer, A., & Hesapçioğlu, M. (2013). University establishment policies in Turkey comparing to some industrialized countries: theory and practice. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 53-78.
- Barrichello, A., Santos, E. G. dos & Morano, R. S. (2020). Determinant and priority factors of innovation for the development of nations. *Innovation & Management Review*, 17(3), 307-320. doi:10.1108/INMR-04-2019-0040
- Boussofiâne, A., Dyson, R. G. & Thanassoulis, E. (1991). Applied data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 52(1), 1-15. doi:10.1016/0377-2217(91)90331-O
- Bozkurt, Y. (2010). Eğitim, sağlık ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler: Türkiye için bir analiz. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 7-27.
- Brubacher, J. S., & Rudy, W. (1997). *Higher education in transition: a history of American colleges and universities* (4th ed.). BOOK TP - Book, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers. http://mirlyn.lib.umich.edu/Record/003961781 CN - LA 226.B89 1997.
- Buyruk, H. (2016). Ekonomik kalkınma hedefinden bin yıl kalkınma hedeflerine: eğitim-kalkınma ilişkisine dair bir çözümleme. *Mülkiye Dergisi*, 40(1), 11-142.
- Capello, R. & Lenzi, C. (2016). Relevance and utility of European Union research, technological development and innovation policies for a smart growth. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 34(1), 52-72. doi:10.1177/0263774X15614655
- Charnes, Abraham, W.W. Cooper, A.Y. Lewin and L. M. Seiford, (1994). *Data Envelopment Analysis: Theory, methodology and application*, Kluwer Academic Publishers.
- Çağlar, İ. (2013). *Küresel Normlu Çağdaş Değişim yönetimi Aracı Olarak Örgüt Geliştirme*, Nobel Yayın No: 654, Ankara
- Çakmak, E. & Örcü, H. H. (2016). Türkiye'deki illerin etkinliklerinin sosyo-ekonomik temel göstergelerle Veri Zarflama Analizi kullanarak incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 30-48.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitim ve kalkınma ilişkisinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 33-41.
- Dikmen, F. C. (2008). Veri zarflama analizi ile üniversitelerin etkinliğinin ölçülmesi. *Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3-4(3-6.), 1-22.
- Durak, İ. (2020). Girişimcilik eğilimi, eğitimi ve niyeti arasındaki ilişkinin parametrik tekniklerle analizi: Düzce Üniversitesi örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 217-232.
- Etzkowitz, H., Webster, A., Gebhardt, C., & Terra, B. R. C. (2000). The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*, 29(2), 313-330. doi:10.1016/S0048-7333(99)00069-4.
- European Statistical Office (Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat>) database. (Accessed on 12.01.2021)
- Galindo, M. & Méndez-Picazo, M. (2013). Innovation, entrepreneurship and economic growth. *Management Decision*, 51(3), 501-514. doi:10.1108/00251741311309625

- Günay, A., Dulupçu, M. A., & Oruç, K. O. (2017). Türkiye’de devlet üniversitelerinin etkinlik ve verimlilik analizi: veri zarflama analizi ve malmquist toplam faktör verimlilik endeksi uygulamaları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 85-113.
- Gündüz, A. Y. (2017). Ülke kalkınmasında üniversitelerin rolü: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üniversiteleri örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(1), 56-69.
- Günkör, C. (2017). Eğitim ve Kalkınma İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 3(1), 14-32.
- <https://istatistik.yok.gov.tr> (Accessed on: 17.05.2021)
- https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/18842/9_universiteler_bazinda_ardeb_destek_istatistikleri_2016-2020.pdf (Accessed on: 15.05.2021)
- <https://tubitak.gov.tr/tr/girisimci-ve-yenilikci-universite-endeksi> (Accessed on: 12.05.2021)
- Huang-Saad, A., Fay, J., & Sheridan, L. (2017). Closing the divide: Accelerating technology commercialization by catalyzing the university entrepreneurial ecosystem with I-Corps™. *The Journal of Technology Transfer*, 42(6), 1466-1486. <https://doi.org/10.1007/s10961-016-9531-2>
- Karadal H. (2016). *Girişimcilik bilgisi ve stratejik girişimcilik*. H., Karadal (Ed.), Girişimcilik içinde, 4.Baskı, İstanbul, Beta.
- Looy, B. V., Debackere, K. & Andries, P. (2003). Policies to stimulate regional innovation capabilities via university–industry collaboration: An analysis and an assessment. *R&D Management*, 33(2), 209-229. doi:10.1111/1467-9310.00293
- Maietta, O. W. (2015). Determinants of university–firm R&D collaboration and its impact on innovation: A perspective from a low-tech industry. *Research Policy*, 44(7), 1341-1359. doi:10.1016/j.respol.2015.03.006
- Okursoy, D. & Tezsürücü, A. (2015). Veri Zarflama Analizi ile görelî etkinliklerin karşılaştırılması: Türkiye’deki illerin kültürel göstergelerine ilişkin bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(2), 1-18. doi:10.18657/yecbu.92031
- Orhan, M. (2019). Türkiye’deki havalimanlarının etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile değerlendirilmesi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14(4), 1455-1472. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.39243>
- Orhan, M., Karakaya, A., & Uçar, M. B. (2020). İstanbul’daki vakıf üniversitelerinin kuruluş dönemlerine göre etkinlik analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 326-352. <https://doi.org/10.15869/itobiad.655525>
- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ. & Coşkun, E. (2013). Havayolu yolcu taşıma işletmelerinin finansal etkinliklerinin ölçümüne ilişkin bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 77-86.
- Özel, N. G., Şahin, İ. E. & Göral, R. (2017). Türk bankacılık sektöründe etkinlik ve verimlilik analizinin Veri Zarflama Yöntemi ile incelenmesi: 2013- 2015 dönemi uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(30. Yıl Özel Sayısı), 85-100. doi:10.30976/susead.348135
- Özel, G. (2014). Devlet üniversitelerinin etkinlik analizi: Türkiye örneği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 29(3). 124-136.
- Özen, A. & Öztornaci, E. (2015). Çeşitli ülkelerde iç denetim-performans denetimi ilişkisi ve Türkiye uygulamasının değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(1), 1-18.
- Pala, O. & Aksaraylı, M. (2017). Veri Zarflama Analizi ve Kümeleme Analizi kullanılarak OECD’ye üye ülkelerin ekonomik performansları, Yaşam Memnuniyeti ve İnovasyon Düzeyleri Açısından İncelenmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 67-80.

- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Nair, M. & Bennett, S. E. (2020). The dynamics among entrepreneurship, innovation, and economic growth in the Eurozone countries. *Journal of Policy Modeling*, 42(5), 1106-1122. doi:10.1016/j.jpolmod.2020.01.004
- Selamzade, F., & Özdemir, Y. (2020). COVID-19'a karşı OECD ülkelerinin etkinliğinin VZA ile değerlendirilmesi. *Journal of Turkish Studies*, 15(4), 977-991. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.43718>
- Taş, U. & Yenilmez, F. (2008). Türkiye'de eğitimin kalkınma üzerindeki rolü ve eğitim yatırımlarının geri dönüş oranı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 155-186.
- Tekin, M., Geçkil, T., Koyuncuoğlu, Ö. ve Tekin, E. (2018). Girişimci dostu üniversiteler indeksi ve bir model geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(39), 138-150.
- Torun, İ. (2013). Yüksököğrenimin etkinleştirilmesi ve taşra üniversitelerinin önemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 197-208.
- Tosun, H. (2020). Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Bağlamında Vakıf Üniversiteleri, *TURAN-SAM*, 12(47), 195-203.
- TUBITAK, (2020). Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi <https://tubitak.gov.tr/tr/girisimci-ve-yenilikci-universite-endeksi>; (Accessed on 12.03.2021)
- Yavuz Konokman, G., Yokuş, G. & Yanpar Yelken, T. (2016). Yenilikçi materyal tasarlamanın sınıf öğretmeni adaylarının yenilikçilik düzeylerine etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 857-878. doi:10.14686/buefad.v5i3.5000203433
- Yeşilyurt, C. & Alan, M. A. (2003). Fen Liselerinin 2002 Yılı Göreceli Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemi ile Ölçülmesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 91-104.
- Yıldırım, M., Yıldız, M. S. & Durak, İ. (2020). Industry 4.0 performances of OECD Countries: A Data Envelope Analysis. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2788-2798.
- Yıldız, E., & Talih, D. (2011). Üniversitelerin kalkınmadaki rolü: Babaeski Meslek Yüksekokulu örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 269-287.
- Yükçü, S., & Atağan, G. (2010). Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramlarının yarattığı karışıklık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.
- Zengin, A. Y., & Yüksel, A. (2021). Yükselen pazar Türkiye'de proaktif kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki: Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama. 3. *Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(1), 72-92. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.02.1443>

Appendix

Tablo 4. Efficiency Analysis Results According to Scientific and Technological Research Competence

University	Score	Universities that can be referenced
Abdullah Gül U.	1	Abdullah Gül U.(1,000000)
Akdeniz U.	0,122	Abdullah Gül U.(3,117069); Çankaya U.(6,113272)
Anadolu U.	0,266	Ankara U.(0,003051); Çankaya U.(4,314264)
Ankara U.	1	Ankara U.(1,000000)
Atatürk U.	0,144	Çankaya U.(7,900426); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,362881)
Atılım U.	0,537	Abdullah Gül U.(0,588679); Çankaya U.(1,091891); Sabancı U.(0,036310)
Bahçeşehir U.	0,345	Çankaya U.(1,829537); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,222906)
Bezm-İ Âlem Vakıf U.	1	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,000000)
Boğaziçi U.	0,401	Abdullah Gül U.(1,735635); Çankaya U.(1,220457); Sabancı U.(0,549293)
Bursa Uludağ U.	0,148	Abdullah Gül U.(0,969959); Çankaya U.(6,048325)
Çankaya U.	1	Çankaya U.(1,000000)
Çukurova U.	0,161	Abdullah Gül U.(0,623560); Çankaya U.(5,610155)
Dokuz Eylül U.	0,120	Abdullah Gül U.(3,830759); Çankaya U.(7,220373); Sabancı U.(0,030091)
Düzce U.	0,456	Ankara U.(0,045699); Çankaya U.(1,313970)
Ege U.	0,139	Abdullah Gül U.(2,999603); Çankaya U.(6,367368); Sabancı U.(0,362060); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,877867)
Erciyes U.	0,169	Abdullah Gül U.(1,973527); Çankaya U.(5,346046)
Eskişehir Osmangazi U.	0,197	Abdullah Gül U.(0,375664); Çankaya U.(4,491913)
Eskişehir Teknik U.	0,489	Çankaya U.(1,618707); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,133465)
Fırat U.	0,193	Abdullah Gül U.(0,055426); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,157138); Çankaya U.(5,245868)
Gazi U.	0,156	Abdullah Gül U.(1,593778); Çankaya U.(7,624457)
Gaziantep U.	0,253	Ankara U.(0,070676); Çankaya U.(3,375531)
Gebze Teknik U.	0,491	Abdullah Gül U.(1,670690); Çankaya U.(0,370747); Sabancı U.(0,393251)
Hacettepe U.	0,130	Abdullah Gül U.(6,873776); Çankaya U.(7,066614); Sabancı U.(0,065747)
Hasan Kalyoncu U.	0,906	Ankara U.(0,020301); Çankaya U.(0,573788)
İhsan Doğramacı Bilkent U.	0,614	Abdullah Gül U.(1,556699); Çankaya U.(0,219496); Sabancı U.(0,760448)
İstanbul Bilgi U.	0,435	Ankara U.(0,009199); Çankaya U.(1,555899)
İstanbul Kültür U.	0,393	Abdullah Gül U.(0,012990); Çankaya U.(1,259298)
İstanbul Medipol U.	0,244	Abdullah Gül U.(1,823966); Çankaya U.(1,128920); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,541212)
İstanbul Okan U.	0,870	Ankara U.(0,063486); Çankaya U.(0,452096)
İstanbul U.	0,151	Abdullah Gül U.(0,306161); Çankaya U.(10,476454); Sabancı U.(0,220019)
İstanbul U.-Cerrahpaşa	0,379	Ankara U.(0,128020); Çankaya U.(2,871236)
İzmir Yüksek Teknoloji Ens.	0,585	Abdullah Gül U.(2,412947); Sabancı U.(0,013677)
Karadeniz Teknik U.	0,191	Abdullah Gül U.(1,849741); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,840879); Çankaya U.(3,474612)
Koç U.	0,143	Abdullah Gül U.(0,382455); Sabancı U.(1,062463)
Kocaeli U.	0,881	Abdullah Gül U.(0,764107); Çankaya U.(5,237576)
Konya Teknik U.	0,588	Çankaya U.(1,157593); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,067902)
Marmara U.	0,124	Çankaya U.(9,228067); Sabancı U.(0,021114); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,187927)
Orta Doğu Teknik U.	0,211	Abdullah Gül U.(7,999043); Sabancı U.(0,703214)
Özyeğin U.	0,699	Abdullah Gül U.(0,658258); Çankaya U.(0,118660); Sabancı U.(0,007533); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,613919)
Pamukkale U.	0,182	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,409177); Çankaya U.(3,873683)
Sabancı U.	1	Sabancı U.(1,000000)
Sakarya U.	0,220	Çankaya U.(4,628384); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,170529)
Selçuk U.	0,167	Abdullah Gül U.(0,290314); Çankaya U.(6,476403)
Süleyman Demirel U.	0,164	Abdullah Gül U.(0,862503); Çankaya U.(4,738346)

Tekirdağ Namık Kemal U.	0,229	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,061355); Çankaya U.(2,709309)
TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.	1	TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,000000)
Yaşar U.	0,714	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,080947); Çankaya U.(0,960140)
Yeditepe U.	0,322	Çankaya U.(2,303985); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,549023)
Yıldız Teknik U.	0,283	Abdullah Gül U.(0,544505); Çankaya U.(4,371481); Sabancı U.(0,344174)

Tablo 5. Intellectual Property Pool Efficiency Analysis Results

University	Score	Universities that can be referenced
Abdullah Gül U.	1	Abdullah Gül U.(1,000000)
Akdeniz U.	0,111	Abdullah Gül U.(3,031256); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,520990); Çankaya U.(4,527536); Hasan Kalyoncu U.(0,965451)
Anadolu U.	0,222	Abdullah Gül U.(0,043389); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,769069); Çankaya U.(0,050910); Hasan Kalyoncu U.(3,350806)
Ankara U.	1	Ankara U.(1,000000)
Atatürk U.	0,084	Abdullah Gül U.(1,079541); Çankaya U.(5,775690); Hasan Kalyoncu U.(1,429566)
Atılım U.	0,333	Abdullah Gül U.(0,917334); Çankaya U.(0,610481); Hasan Kalyoncu U.(0,194119)
Bahçeşehir U.	0,237	Abdullah Gül U.(0,460644); Hasan Kalyoncu U.(1,606051); Özyeğin U.(0,106779)
Bezm-İ Âlem Vakıf U.	1	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,000000)
Boğaziçi U.	0,268	Abdullah Gül U.(1,512410); Özyeğin U.(1,482287); Sabancı U.(0,168481)
Bursa Uludağ U.	0,137	Abdullah Gül U.(0,715944); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,744662); Çankaya U.(0,369553); Hasan Kalyoncu U.(3,595831)
Çankaya U.	1	Çankaya U.(1,000000)
Çukurova U.	0,136	Abdullah Gül U.(0,575387); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,262875); Hasan Kalyoncu U.(4,078949)
Dokuz Eylül U.	0,095	Abdullah Gül U.(4,118825); Çankaya U.(6,618514); Hasan Kalyoncu U.(0,382635)
Düzce U.	0,299	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,180122); Çankaya U.(0,000934); Hasan Kalyoncu U.(1,426434)
Ege U.	0,094	Abdullah Gül U.(6,428407); Hasan Kalyoncu U.(2,879225); Özyeğin U.(0,959299)
Erciyes U.	0,097	Abdullah Gül U.(2,213821); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,513021); Çankaya U.(0,195313); Hasan Kalyoncu U.(4,483767)
Eskişehir Osmangazi U.	0,105	Abdullah Gül U.(0,198343); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,818847); Çankaya U.(2,468669); Hasan Kalyoncu U.(1,055675)
Eskişehir Teknik U.	0,641	Abdullah Gül U.(0,460741); Çankaya U.(0,013911); Hasan Kalyoncu U.(1,425670)
Fırat U.	0,101	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,341494); Çankaya U.(1,217540); Hasan Kalyoncu U.(1,773365)
Gazi U.	0,093	Abdullah Gül U.(1,333657); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,836319); Çankaya U.(1,567343); Hasan Kalyoncu U.(3,863493)
Gaziantep U.	0,265	Abdullah Gül U.(0,049227); Çankaya U.(1,830886); Hasan Kalyoncu U.(2,289238)
Gebze Teknik U.	0,313	Abdullah Gül U.(1,602879); Özyeğin U.(0,450284); Sabancı U.(0,277569)
Hacettepe U.	0,071	Abdullah Gül U.(7,563518); Çankaya U.(4,971549); Hasan Kalyoncu U.(1,688611)
Hasan Kalyoncu U.	1	Hasan Kalyoncu U.(1,000000)
İhsan Doğramacı Bilkent U.	0,471	Abdullah Gül U.(1,261340); Özyeğin U.(0,596989); Sabancı U.(0,552743)
İstanbul Bilgi U.	0,259	Çankaya U.(1,402681); Hasan Kalyoncu U.(0,268082)
İstanbul Kültür U.	0,439	Abdullah Gül U.(0,051577); Çankaya U.(0,832881); Hasan Kalyoncu U.(0,419744)

İstanbul Medipol U.	0,372	Abdullah Gül U.(2,242950); Hasan Kalyoncu U.(0,560445); Özyeğin U.(0,453948)
İstanbul Okan U.	0,665	Ankara U.(0,036345); Hasan Kalyoncu U.(0,791018)
İstanbul U.	0,125	Abdullah Gül U.(2,594265); Çankaya U.(3,725089); Hasan Kalyoncu U.(5,367035)
İstanbul U.-Cerrahpaşa	0,425	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,589726); Hasan Kalyoncu U.(2,190059)
İzmir Yüksek Teknoloji Ens.	0,442	Abdullah Gül U.(2,412947); Sabancı U.(0,013677)
Karadeniz Teknik U.	0,146	Abdullah Gül U.(1,799581); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,039935); Çankaya U.(3,060743); Hasan Kalyoncu U.(0,179880)
Koç U.	0,534	Abdullah Gül U.(0,382455); Sabancı U.(1,062463)
Kocaeli U.	0,111	Abdullah Gül U.(1,111759); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,005541); Çankaya U.(1,368765); Hasan Kalyoncu U.(3,801933)
Konya Teknik U.	0,311	Abdullah Gül U.(0,224127); Hasan Kalyoncu U.(1,121532); Özyeğin U.(0,016110)
Marmara U.	0,068	Abdullah Gül U.(1,127580); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,020653); Çankaya U.(2,920680); Hasan Kalyoncu U.(6,170712)
Orta Doğu Teknik U.	0,136	Abdullah Gül U.(7,999043); Sabancı U.(0,703214)
Özyeğin U.	1	Özyeğin U.(1,000000)
Pamukkale U.	0,160	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,455322); Hasan Kalyoncu U.(1,708060)
Sabancı U.	1	Sabancı U.(1,000000)
Sakarya U.	0,135	Abdullah Gül U.(0,725546); Çankaya U.(0,808835); Hasan Kalyoncu U.(3,755169)
Selçuk U.	0,185	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(2,131388); Hasan Kalyoncu U.(3,428246)
Süleyman Demirel U.	0,034	Abdullah Gül U.(0,806735); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,435080); Çankaya U.(3,238443); Hasan Kalyoncu U.(0,979153)
Tekirdağ Namık Kemal U.	0,132	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,308849); Çankaya U.(1,792885); Hasan Kalyoncu U.(0,404088)
TOBB Ekonomi ve Teknoloji	1	TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,000000)
Yaşar U.	0,663	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,340247); Hasan Kalyoncu U.(0,423364)
Yeditepe U.	0,437	Abdullah Gül U.(0,098074); Hasan Kalyoncu U.(2,100344); Özyeğin U.(0,643525)
Yıldız Teknik U.	0,238	Abdullah Gül U.(1,081760); Hasan Kalyoncu U.(3,262750); Özyeğin U.(1,126092)

Tablo 6. Cooperation and Interaction Efficiency Analysis Results

University	Score	Universities that can be referenced
Abdullah Gül U.	1	Abdullah Gül U.(1,000000)
Akdeniz U.	0,119	Abdullah Gül U.(3,097106); Çankaya U.(4,878317); Yaşar U.(1,123897)
Anadolu U.	0,252	Çankaya U.(4,308114); İstanbul Okan U.(0,014364)
Ankara U.	1	Ankara U.(1,000000)
Atatürk U.	0,111	Çankaya U.(7,172267); Konya Teknik U.(0,629028); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,320168)
Atılım U.	0,640	Abdullah Gül U.(0,662596); Çankaya U.(0,989284); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,089388)
Bahçeşehir U.	0,494	Çankaya U.(0,720634); Konya Teknik U.(0,957938); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,157860)
Bezm-İ Âlem Vakıf U.	0,885	Abdullah Gül U.(0,561190); Yaşar U.(0,068997)
Boğaziçi U.	0,329	Abdullah Gül U.(2,614847); Sabancı U.(0,117405); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,063234)
Bursa Uludağ U.	0,177	Abdullah Gül U.(0,903959); Çankaya U.(1,965341); Yaşar U.(3,715807)
Çankaya U.	1	Çankaya U.(1,000000)
Çukurova U.	0,170	Abdullah Gül U.(0,569267); Çankaya U.(2,251418); Yaşar U.(3,056690)
Dokuz Eylül U.	0,108	Abdullah Gül U.(3,892017); Çankaya U.(7,135339); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,074080)

Düzce U.	0,640	Çankaya U.(1,130351); İstanbul Okan U.(0,413070)
Ege U.	0,126	Abdullah Gül U.(3,736663); Çankaya U.(5,344235); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,769196)
Erciyes U.	0,148	Abdullah Gül U.(1,962144); Çankaya U.(4,641854); Yaşar U.(0,640866)
Eskişehir Osmangazi U.	0,205	Abdullah Gül U.(0,343207); Çankaya U.(2,484022); Yaşar U.(1,827324)
Eskişehir Teknik U.	0,580	Çankaya U.(0,302576); Konya Teknik U.(1,136954); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,056264)
Fırat U.	0,156	Abdullah Gül U.(0,074759); Çankaya U.(3,367149); Yaşar U.(1,875817)
Gazi U.	0,121	Abdullah Gül U.(1,524495); Çankaya U.(3,338380); Yaşar U.(3,900636)
Gaziantep U.	0,238	Çankaya U.(3,233042); İstanbul Okan U.(0,332781)
Gebze Teknik U.	0,449	Abdullah Gül U.(1,937774); Sabancı U.(0,262053); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,322986)
Hacettepe U.	0,093	Abdullah Gül U.(7,007619); Çankaya U.(6,880823); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,161857)
Hasan Kalyoncu U.	0,173	Çankaya U.(0,489327); İstanbul Okan U.(0,189754)
İhsan Doğramacı Bilkent U.	0,471	Abdullah Gül U.(1,6); Sabancı U.(0,55); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,430387)
İstanbul Bilgi U.	0,657	Çankaya U.(1,507975); İstanbul Okan U.(0,106863)
İstanbul Kültür U.	0,627	Abdullah Gül U.(0,002690); Çankaya U.(0,622061); Yaşar U.(0,579932)
İstanbul Medipol U.	0,286	Abdullah Gül U.(1,823966); Çankaya U.(1,128920); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,541212)
İstanbul Okan U.	1	İstanbul Okan U.(1,000000)
İstanbul U.	0,111	Abdullah Gül U.(0,754062); Çankaya U.(9,854710); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,541648)
İstanbul U.-Cerrahpaşa	0,345	Çankaya U.(2,684846); İstanbul Okan U.(0,447673)
İzmir Yüksek Teknoloji Ens.	0,560	Abdullah Gül U.(2,412947); Sabancı U.(0,013677)
Karadeniz Teknik U.	0,175	Abdullah Gül U.(2,181268); Çankaya U.(0,507832); Yaşar U.(3,130706)
Koç U.	0,626	Abdullah Gül U.(0,382455); Sabancı U.(1,062463)
Kocaeli U.	0,186	Abdullah Gül U.(0,707800); Çankaya U.(1,754255); Yaşar U.(3,170070)
Konya Teknik U.	1	Konya Teknik U.(1,000000)
Marmara U.	0,132	Abdullah Gül U.(0,042982); Çankaya U.(9,168402); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,239906)
Orta Doğu Teknik U.	0,171	Abdullah Gül U.(7,999043); Sabancı U.(0,703214)
Özyeğin U.	0,857	Abdullah Gül U.(0,673593); Çankaya U.(0,097373); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,632464)
Pamukkale U.	0,195	Abdullah Gül U.(0,075426); Çankaya U.(0,614516); Yaşar U.(3,403744)
Sabancı U.	1	Sabancı U.(1,000000)
Sakarya U.	0,232	Çankaya U.(1,721201); Konya Teknik U.(2,511403)
Selçuk U.	0,146	Abdullah Gül U.(0,197408); Çankaya U.(0,728950); Yaşar U.(5,230593)
Süleyman Demirel U.	0,144	Abdullah Gül U.(0,846237); Çankaya U.(3,732083); Yaşar U.(0,915772)
Tekirdağ Namık Kemal U.	0,332	Abdullah Gül U.(0,013463); Çankaya U.(2,266112); Yaşar U.(0,463251)
TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.	1	TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,000000)
Yaşar U.	1	Yaşar U.(1,000000)
Yeditepe U.	0,390	Çankaya U.(0,219172); Konya Teknik U.(1,800989); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,426732)
Yıldız Teknik U.	0,249	Abdullah Gül U.(1,245153); Çankaya U.(3,398892); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,847297)

Tablo 7. Economic Contribution and Commercialization Efficiency Analysis Results

University	Score	Universities that can be referenced
Abdullah Gül U.	1	Abdullah Gül U.(1,000000)

Akdeniz U.	0,128	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(2,121910); Hasan Kalyoncu U.(2,632238); Özyeğin U.(1,357659)
Anadolu U.	0,164	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,789105); Hasan Kalyoncu U.(3,368567); Özyeğin U.(0,019191)
Ankara U.	1	Ankara U.(1,000000)
Atatürk U.	0,116	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,432856); Hasan Kalyoncu U.(3,849740); Özyeğin U.(0,556058)
Atılım U.	0,620	Çankaya U.(0,872426); Hasan Kalyoncu U.(0,394795); Özyeğin U.(0,134628)
Bahçeşehir U.	0,314	Çankaya U.(0,484274); Hasan Kalyoncu U.(1,571862); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,264171)
Bezm-İ Âlem Vakıf U.	1	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,000000)
Boğaziçi U.	0,458	Abdullah Gül U.(1,773550); Hasan Kalyoncu U.(1,301588); Özyeğin U.(0,494719)
Bursa Uludağ U.	0,135	Abdullah Gül U.(0,234634); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,926470); Hasan Kalyoncu U.(3,707220); Özyeğin U.(0,209485)
Çankaya U.	1	Çankaya U.(1,000000)
Çukurova U.	0,123	Abdullah Gül U.(0,575387); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,262875); Hasan Kalyoncu U.(4,078949)
Dokuz Eylül U.	0,131	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(2,271988); Hasan Kalyoncu U.(2,852139); Özyeğin U.(1,852896)
Düzce U.	0,365	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,180122); Çankaya U.(0,000934); Hasan Kalyoncu U.(1,426434)
Ege U.	0,132	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,405449); Hasan Kalyoncu U.(2,201448); Özyeğin U.(3,671186)
Erciyes U.	0,177	Abdullah Gül U.(1,959443); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,609108); Hasan Kalyoncu U.(4,542638); Özyeğin U.(0,110715)
Eskişehir Osmangazi U.	0,233	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,373768); Hasan Kalyoncu U.(2,117853); Özyeğin U.(0,126690)
Eskişehir Teknik U.	0,454	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,103615); Hasan Kalyoncu U.(1,383195); Özyeğin U.(0,194611)
Fırat U.	0,211	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,593792); Hasan Kalyoncu U.(2,307541); Özyeğin U.(0,021216)
Gazi U.	0,128	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(2,452682); Hasan Kalyoncu U.(4,410527); Özyeğin U.(0,589928)
Gaziantep U.	0,165	Çankaya U.(1,836460); Hasan Kalyoncu U.(2,307829)
Gebze Teknik U.	0,599	Hasan Kalyoncu U.(1,691860)
Hacettepe U.	0,110	Abdullah Gül U.(0,146198); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(2,651857); Hasan Kalyoncu U.(3,087758); Özyeğin U.(3,215700)
Hasan Kalyoncu U.	1	Hasan Kalyoncu U.(1,000000)
İhsan Doğramacı Bilkent U.	0,680	Abdullah Gül U.(0,917914); Hasan Kalyoncu U.(0,081089); Özyeğin U.(1,267747)
İstanbul Bilgi U.	0,777	Çankaya U.(1,402681); Hasan Kalyoncu U.(0,268082)
İstanbul Kültür U.	0,627	Çankaya U.(0,838722); Hasan Kalyoncu U.(0,439223)
İstanbul Medipol U.	0,190	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,490378); Hasan Kalyoncu U.(0,323960); Özyeğin U.(1,400158)
İstanbul Okan U.	0,661	Ankara U.(0,036345); Hasan Kalyoncu U.(0,791018)
İstanbul U.	0,085	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,339098); Hasan Kalyoncu U.(6,727835); Özyeğin U.(1,159327)
İstanbul U.-Cerrahpaşa	0,231	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,589726); Hasan Kalyoncu U.(2,190059)
İzmir Yüksek Teknoloji Ens.	0,809	Abdullah Gül U.(1,176375); Hasan Kalyoncu U.(0,627954)
Karadeniz Teknik U.	0,151	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(2,067624); Hasan Kalyoncu U.(1,332996); Özyeğin U.(0,812505)
Koç U.	0,700	Özyeğin U.(0,794762); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,682902)
Kocaeli U.	0,157	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,303050); Çankaya U.(0,770324); Hasan Kalyoncu U.(3,944831); Özyeğin U.(0,498723)

Konya Teknik U.	0,289	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,049001); Hasan Kalyoncu U.(1,097901); Özyeğin U.(0,110661)
Marmara U.	0,074	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,872399); Hasan Kalyoncu U.(7,333229); Özyeğin U.(0,526575)
Orta Doğu Teknik U.	0,264	Abdullah Gül U.(1,922884); Hasan Kalyoncu U.(3,869505)
Özyeğin U.	1	Özyeğin U.(1,000000)
Pamukkale U.	0,256	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,455322); Hasan Kalyoncu U.(1,708060)
Sabancı U.	1	Sabancı U.(1,000000)
Sakarya U.	0,143	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,326233); Hasan Kalyoncu U.(4,033535); Özyeğin U.(0,320173)
Selçuk U.	0,150	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(2,131388); Hasan Kalyoncu U.(3,428246)
Süleyman Demirel U.	0,190	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,282526); Hasan Kalyoncu U.(2,314912); Özyeğin U.(0,396760)
Tekirdağ Namık Kemal U.	0,376	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,308849); Çankaya U.(1,792885); Hasan Kalyoncu U.(0,404088)
TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.	1	TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,000000)
Yaşar U.	0,870	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,340247); Hasan Kalyoncu U.(0,423364)
Yeditepe U.	0,083	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,021442); Hasan Kalyoncu U.(2,090004); Özyeğin U.(0,684899)
Yıldız Teknik U.	0,200	Abdullah Gül U.(1,221432); Hasan Kalyoncu U.(3,796131); Özyeğin U.(0,639642)

Tablo 8. Entrepreneurship and Innovation Efficiency Analysis Results

University	Score	Universities that can be referenced
Abdullah Gül U.	1	Abdullah Gül U.(1,000000)
Akdeniz U.	0,127	Abdullah Gül U.(3,162541); Çankaya U.(5,610760); Hasan Kalyoncu U.(0,494649)
Anadolu U.	0,245	Abdullah Gül U.(0,237189); Çankaya U.(1,649929); Hasan Kalyoncu U.(2,655822)
Ankara U.	1	Ankara U.(1,000000)
Atatürk U.	0,117	Çankaya U.(7,394900); Hasan Kalyoncu U.(0,590678); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,378387)
Atılım U.	0,600	Abdullah Gül U.(0,694886); Çankaya U.(0,810819); Hasan Kalyoncu U.(0,177028); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,082059)
Bahçeşehir U.	0,402	Çankaya U.(0,484274); Hasan Kalyoncu U.(1,571862); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,264171)
Bezm-İ Âlem Vakıf U.	1	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(1,000000)
Boğaziçi U.	0,409	Abdullah Gül U.(2,614847); Sabancı U.(0,117405); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,063234)
Bursa Uludağ U.	0,168	Abdullah Gül U.(1,155586); Çankaya U.(3,996986); Hasan Kalyoncu U.(2,019236)
Çankaya U.	1	Çankaya U.(1,000000)
Çukurova U.	0,165	Abdullah Gül U.(0,893623); Çankaya U.(2,625722); Hasan Kalyoncu U.(2,937729)
Dokuz Eylül U.	0,119	Abdullah Gül U.(3,935880); Çankaya U.(6,892915); Hasan Kalyoncu U.(0,240472); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,064124)
Düzce U.	0,482	Çankaya U.(0,667893); Hasan Kalyoncu U.(1,132345)
Ege U.	0,131	Abdullah Gül U.(3,798553); Çankaya U.(5,002176); Hasan Kalyoncu U.(0,339305); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,755148)
Erciyes U.	0,181	Abdullah Gül U.(2,343098); Çankaya U.(1,261966); Hasan Kalyoncu U.(4,020167)
Eskişehir Osmangazi U.	0,213	Abdullah Gül U.(0,404687); Çankaya U.(4,171185); Hasan Kalyoncu U.(0,315709)

Eskişehir Teknik U.	0,596	Çankaya U.(0,704); Hasan Kalyoncu U.(1,067); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,161493)
Fırat U.	0,183	Abdullah Gül U.(0,055426); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,157138); Çankaya U.(5,245868)
Gazi U.	0,138	Abdullah Gül U.(1,796396); Çankaya U.(5,385347); Hasan Kalyoncu U.(2,204070)
Gaziantep U.	0,229	Abdullah Gül U.(0,049227); Çankaya U.(1,830886); Hasan Kalyoncu U.(2,289238)
Gebze Teknik U.	0,564	Abdullah Gül U.(1,937774); Sabancı U.(0,262053); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,322986)
Hacettepe U.	0,106	Abdullah Gül U.(7,274687); Çankaya U.(5,404768); Hasan Kalyoncu U.(1,464166); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,101237)
Hasan Kalyoncu U.	1	Hasan Kalyoncu U.(1,000000)
İhsan Doğramacı Bilkent U.	0,569	Abdullah Gül U.(1,684834); Sabancı U.(0,553967); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,430387)
İstanbul Bilgi U.	0,644	Çankaya U.(1,402681); Hasan Kalyoncu U.(0,268082)
İstanbul Kültür U.	0,626	Abdullah Gül U.(0,051577); Çankaya U.(0,832881); Hasan Kalyoncu U.(0,419744)
İstanbul Medipol U.	0,278	Abdullah Gül U.(1,823966); Çankaya U.(1,128920); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,541212)
İstanbul Okan U.	0,981	Ankara U.(0,036345); Hasan Kalyoncu U.(0,791018)
İstanbul U.	0,118	Abdullah Gül U.(1,590); Çankaya U.(5,230); Hasan Kalyoncu U.(4,587); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,351)
İstanbul U.-Cerrahpaşa	0,331	Çankaya U.(2,183647); Hasan Kalyoncu U.(1,227202)
İzmir Yüksek Teknoloji Ens.	0,653	Abdullah Gül U.(2,412947); Sabancı U.(0,013677)
Karadeniz Teknik U.	0,171	Abdullah Gül U.(1,849741); Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,840879); Çankaya U.(3,474612)
Koç U.	0,700	Abdullah Gül U.(0,382455); Sabancı U.(1,062463)
Kocaeli U.	0,183	Abdullah Gül U.(1,113155); Çankaya U.(1,380285); Hasan Kalyoncu U.(3,796926)
Konya Teknik U.	0,574	Abdullah Gül U.(0,092475); Çankaya U.(0,215227); Hasan Kalyoncu U.(1,010893); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,060140)
Marmara U.	0,107	Abdullah Gül U.(1,132785); Çankaya U.(2,963622); Hasan Kalyoncu U.(6,152048)
Orta Doğu Teknik U.	0,222	Abdullah Gül U.(7,999043); Sabancı U.(0,703214)
Özyeğin U.	0,968	Abdullah Gül U.(0,674881); Çankaya U.(0,090256); Hasan Kalyoncu U.(0,007059); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,632171)
Pamukkale U.	0,225	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,409177); Çankaya U.(3,873683)
Sabancı U.	1	Sabancı U.(1,000000)
Sakarya U.	0,201	Abdullah Gül U.(0,391566); Çankaya U.(1,309774); Hasan Kalyoncu U.(3,495641); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,117063)
Selçuk U.	0,171	Abdullah Gül U.(0,389028); Çankaya U.(5,385530); Hasan Kalyoncu U.(1,073801)
Süleyman Demirel U.	0,157	Abdullah Gül U.(0,916372); Çankaya U.(4,143045); Hasan Kalyoncu U.(0,585985)
Tekirdağ Namık Kemal TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.	0,311	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,061355); Çankaya U.(2,709309)
Yaşar U.	1	TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(1,000000)
Yeditepe U.	0,909	Bezm-İ Âlem Vakıf U.(0,080947); Çankaya U.(0,960140)
Yıldız Teknik U.	0,275	Abdullah Gül U.(0,092739); Çankaya U.(0,717499); Hasan Kalyoncu U.(1,763254); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,560915)
Yıldız Teknik U.	0,266	Abdullah Gül U.(1,860127); Hasan Kalyoncu U.(3,371518); TOBB Ekonomi ve Teknoloji U.(0,707709)

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Medya, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık Ekseninde Değişen Aile İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Changing Family Relationships on the Axis of the Social Media, Digital Addiction and Cyberbullying

İrfan Yıldırım*

Öz: Son dönemlerde dijital teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmeler, günlük hayatın temel rutinlerini, iletişim ve etkileşim biçimlerini, bireylerin hemen her konudaki algı ve yaklaşımlarını derinden etkilemektedir. Farklı seçenekler sunarak birçok alanda kolaylıklar sağlayan internet ve sosyal medya ağları bir takım olumsuzluklara da yol açabilmektedir. Sosyal medya ve internet ağlarında aşırı zaman tüketmek, bireylerin fiziksel, psikolojik ve iletişimsel sorunlar yaşamalarına, siber zorbalıkların hedefi veya faili durumuna gelmelerine neden olmaktadır. Diğer taraftan modernleşme ile birlikte ailenin yapı ve işlevlerinde meydana gelen değişim, internet ve yeni medya platformlarının ortaya çıkmasıyla daha da hızlanmaktadır. Aile kurmaya dair fikirler farklılaşmakta, aile ilişkileri boyut değiştirmekte, toplumun temeli olan aile kurumu birçok yönden değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Sosyal medya platformlarının ve internetin aşırı kullanımının aile ilişkileri üzerinde bıraktığı etkilerin yadsınamayacak düzeyde olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle aile ilişkilerini sosyal medya, dijital bağımlılık ve siber zorbalık konuları üzerinden ele almanın ve konuyu etraflıca irdelemenin bir gereksinim olduğu söylenebilir. Çalışmanın amacı, dijital medyanın aile hayatı ve ilişkilerine etkisini ele almak, analiz etmek ve tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Sosyal Medya, Dijital Bağımlılık, Siber Zorbalık, Aile İlişkileri.

Abstract: The dazzling developments in the field of digital technology in recent times have profoundly affected the basic routines of daily life, the forms of communication and interaction, and the perceptions and approaches of individuals in almost every subject. Internet and social media networks, which provide convenience in many areas by offering different options, can also cause some negativities. Consuming excessive time in social media and internet networks causes individuals to experience physical, psychological and communicative problems, and to become the target or perpetrator of cyberbullying. On the other hand, the change in the structure and functions of the family with modernization accelerates with the emergence of the internet and new media platforms. Ideas about establishing a family differ, family relations change dimensions, and the family institution, which is the foundation of society, is undergoing change and transformation in many ways. It is thought that the effects of excessive use of social media platforms and the internet on family relations are undeniable. From this point of view, it can be said that it is a necessity to deal with family relations through social media, digital addiction and cyberbullying issues and to examine the issue in detail. The aim of the study is to address, analyze and discuss the impact of digital media on family life and relationships.

Keywords: Family, Social Media, Digital Addiction, Cyber Bullying, Family Relationships.

* Dr., Şırnak Üniversitesi, İdil MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık
ORCID: 0000-0001-9949-7667 E-posta: yldrmirfann@gmail.com

Received/Geliş: 06 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 12 May/Mayıs 2021

Düzeltilme/Revised form: 02 May/Mayıs 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

Giriş

Tarihsel süreçte toplumlar, genellikle tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilişim toplumu şeklinde birbirini takip eden üç kategoride ele alınır. İnsanlık tarihinde yaşanan en büyük değişim ve dönüşüm ise ‘bilişim toplumu’ denilen dönemde gerçekleşmiştir (Apalı, 2016: 397). Bilişim toplumunda öne çıkan teknolojik ilerlemeler hayatın her alanında, özellikle internet temelinde gerçekleşen iletişim ve etkileşim alanında, yeni gelişmeleri ve beraberinde hızlı bir sosyal değişimi meydana getirmiştir. Sosyal medyanın vitrin olduğu internet kullanımı, insanların vazgeçilmez uğraşı ve bağımlılık oluşturacak düzeyde temel ilgi odağı olmuştur. Anlık iletişime geçme veya etkileşimde bulunabilme özellikleri, yazılı, sesli ve görsel paylaşımları yapabilme olanakları sayesinde internet ve yeni medya platformları neredeyse hayatın her alanında kullanılabilir hale gelmiştir. Bunun yanında birçok fonksiyonu yerine getirebilen teknolojik ürünler çeşitlenmiş, modern yaşamın öngördüğü konforu daha da yükselten akıllı cep telefonu aygıtıyla insanlar istediği anda, istediği veriye veya şahsa ulaşır olmuştur. Küresel çapta kurulan ağlar sayesinde iletişimde sınırların ortadan kaldırılması sağlanmış ve toplumların değişimi hızlanmıştır. Bilginin akışı ve üretimi, günlük yaşamı, iş hayatını, kültürel alışkanlıkları ve organizasyon yapıları dâhil bütün alanlardaki ilişkileri etkileyecek boyutlara gelmiştir. Hızlı ağlar bireyin bilgi ile özdeşleşmesini sağlamış, üretim ve ticari faaliyetlerde kullanımını öne çıkarmış, resmi iş ve işlemler dâhil hizmet esasına dayalı kurumların işlemleri internet üzerinden sağlanabilir hale gelmiştir.

Erişim, iletişim ve etkileşim imkânları insanın algısı üzerinde etkinliğini arttırmış, katılım ve paylaşımı esas alan sosyal ağlar, gerçeğin ve önemli kavramların yeniden inşa edilmesini beraberinde getirmiştir. Herhangi bir konuda istenilen bir bilgiye veya habere anında erişim mümkün hale gelmiş, çarpıtılmış bilgileri içeren kasıtlı yayınlar türemiş, kimi zaman taraflı ve gerçeklerden uzak bilgi içeren yayınlar çoğalmıştır. Herkesin ve her kesimin söz konusu ağlara veri yükleme imkânına sahip olması, ağlardaki bilgilerin şaibeli olmasına ve doğru bilginin tartışılır hale gelmesine yol açmıştır.

Özellikle yeni medya platformları sayesinde bilgi ve malumatların küresel çapta benzeşmesi söz konusu olmuş, modernleşme ile birlikte başlayan popüler kültüre yönelimler ile yerel farklılıkların varlığını sürdürme koşulları zayıflamıştır. Sınırsız ve anlık etkileşim, bireysel ve kitlesel mesaj aktarımı, eş zamanlı da olmayabilen iletişim imkânı insanların haberleşme ve iletişime geçme alışkanlıklarını değiştirmiş ve dijital aygıtlarla sağlanan çeviri olanakları birbirine uzak kültürlerin, yabancı insanların etkileşime geçmelerine olanak tanımıştır.

Hayatın adeta merkezine oturmuş olan internet kullanımı, işlemlerin daha hızlı gerçekleşmesini, bilgi edinme kaynaklarının çeşitlenmesini sağlamıştır. Ancak internet alanında ilgi çekici öğelerin fazlalığı, bireylerin zamanlarını daha fazla bu alanda geçirmelerini ve bu öğelere yüksek düzeyde bir bağlılığı meydana getirmiştir. Fonksiyonel olmaları, gereksinim duyulan birçok öğeyi barındırmaları, kolaylık sunan uygulamaları içermeleri bakımından dijital aygıtlar, özellikle akıllı cep telefonu, bireylerin günlük hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bilgisayar, tablet, cep telefonu, televizyon vb. aygıt ve cihazlar üzerinden çevrimiçi veya çevrimdışı oynanan oyunlarla oluşan dijital bağımlılık, önemli oranlara yükselmiştir. Birçok yönden zararlı sonuçlar doğuran bağımlılığın bu türü, özellikle bireyde fiziksel, psikolojik ve sosyalleşme yönünden sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dijital alanda yaşanan yenilikler, günlük hayatın kolaylaşmasında önemli bir rolü oynamış, ancak dijital tehlikelerin oluşmasına da neden olmuştur. Her türden teknolojik/dijital araç, gereç, alet, cihaz ve aygıtları iyilik adına kullananlara karşılık, kötülük yapmak üzere kullananların da bulunduğunu unutmamak gerekir. Siber zorbalıkların ve mağduriyetlerin yaşanmasını beraberinde getiren dijital tehlikeler, siber suçluluğun oluşmasını da kapsamaktadır. Sanal ilişkilerin, iş ve işlemlerin güvenliğinin önünde önemli bir tehlike olan siber suçluluk, alınan tüm önlemlere rağmen ihlallerin yaşanmasına neden olmaya devam etmektedir.

Modern dünyada giderek samimiyete dayalı aile ilişkileri, dışarıda geçerli olan ve rağbet gören değerler, tutum, davranış ve yaklaşımlar dönüşüme uğramakta, söz konusu unsurlar yerini bireysel hesapların ön planda olduğu ilişkilere bırakmaktadır. Öyle ki aynı ev ortamını paylaştığı halde

birbiriyle çok az iletişime geçen eşler veya aile bireylerinin sayısı giderek artmakta, zamanlarını daha çok dijital medya ağları üzerinden geçirerek yalnızlaşmaktadırlar (Sezerer Albayrak, 2019: 934,939). Her türlü gereksinimi karşılayan bir alan olarak internet, bir başkasına bağlı olmadan bireye hareket etme alanı kazandırmakta, bireyin tüketici olmasını teşvik etmektedir. Böylece aile ilişkileri daha çok tüketim ve ekonomiye dayalı ilişkiler üzerinden şekil kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, teknoloji ve bilişim alanında yaşanan hızlı gelişmelerle öne çıkan internet ve sosyal medya platformlarının birey ve aile hayatı üzerinde meydana getirdiği etkiler, internet kullanımıyla ilgili dijital bağımlılık ve siber zorbalık olarak adlandırılan kavramların taşıdığı riskler ve bunların aile ilişkilerine etkisini ele almak, çözümlenmek ve değerlendirmektir. Bunun yanında makalenin, son dönemlerde bilişim alanında yaşanan gelişmelerin boyutlarını ortaya koymak ve aile ilişkilerini bu doğrultuda ele almak; modernleşme ve küreselleşme süreçleriyle bağlantılı gelişen ve dijital aygıtlarla daha da hız kazanan bireyselleşmenin aile ilişkilerindeki yeri ve konumunu analiz etmek gibi hedefleri de bulunmaktadır. Başka bir deyişle modernleşmenin etkisiyle önemli düzeyde dönüşüme uğrayan ailenin yapı ve ilişkileri, teknolojik/dijital alanda sağlanan iletişim ve etkileşim imkânlarıyla nasıl bir seyir izlediğine odaklanmaktadır.

Literatür bilgilerinden faydalanılarak yapılan bu çalışmada, söz konusu amaçlardan hareketle önce internet ve yeni medya platformlarının günümüzdeki yeri ve konumu, ağlar üzerinden elde edilen bilgilerin güvenilirliği, ağların birey ve aile yaşamına etkileri irdelenmeye çalışılacaktır. Devamında çocuklar ve gençler başta olmak üzere, toplumsal yaşamada sıklıkla karşılaşılan ‘dijital bağımlılık’ ve ‘siber zorbalık’ gibi kavramların taşıdığı riskler, aile ilişkileri çerçevesinde değerlendirilecektir. Son olarak bilişim dönemiyle birlikte artan bir hızla değişen ve dönüşen aile ilişkilerinin seyri üzerinde durulacaktır. Makalenin, toplumun temel taşı olarak görülen ailenin yapı ve ilişkilerinin şekil kazanmasında etkili süreçlerin, bilişim alanında yaşanan gelişmelerle ilişkisinin anlaşılmasına katkı yapacağı düşünülmektedir.

1. İnternet, Sosyal Medya ve Aile İlişkileri

İnternetin icadı ve kısa zamanda yaygınlaşması, insanlığın yaşadığı en büyük değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. Zaman ve mekân algısını, sınırları ortadan kaldırmış ve dünyayı küresel bir köy haline getirmiş olan internet, eşi ve benzeri görülmemiş bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki, kurumsal ihtiyacı karşılamak üzere gerçekleştirilen bir yenilik, insanlığın adeta kaderini değiştirmiştir. O halde bu denli etkiler meydana getiren internetin yakın zamandaki hikâyesine kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. 1957 yılında, ABD Savunma Bakanlığı’na bağlı bir birim olan ‘Advanced Research Projects Agency’nin (İleri Araştırma Projeleri Dairesi) kısaltılmış adı olan ARPA tarafından, kesintisiz bir iletişim ağının kurulması kapsamında ilk adım atılmış, 1960 yılında ise ARPANET isimli bir proje olarak gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında, her koşulda iletişimi sağlamak üzere büyük bilgisayarların birbirine bağlantısı kurulmuş ve paylaşım yapabilen ağlar meydana getirilerek başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Zamanla üniversitelerin bu ağa bağlanmasına müsaade edilmiş ve 1980’li yıllarda diğer kurumların da dâhil olması sağlanmıştır. Kısa süre içinde farklı işletim sistemine sahip bilgisayarlardan da bağlanma söz konusu olmuş ve milyonlarca bilgisayarın ağa dâhil olmasıyla İNTERNET adı altında bir network oluşturulmuştur (Gönenç, 2001: 87). Aradan geçen yaklaşık 60 yılda, gelişen dijital teknoloji sayesinde, dünya nüfusunun üçte ikisi yeni sanal platformlar üzerinden interneti kullanmaya başlamış ve internet, günlük hayatın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir.

İletişimden sesli ve görüntülü paylaşım yapmaya, alışverişten pazarlamaya, güvenlikten sağlığa kadar her alanda kullanılan internetin en yoğun kullanım alanını ise son zamanlarda yaygınlaşan yeni medya platformları oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre (Aytekin, 2017/b:2), 2016’nın ilk üç ayında internet kullanıcıları, %82,4 oranında sosyal medya üzerinden profil oluşturmak, mesaj göndermek ve fotoğraf benzeri içerikleri paylaşmak amacıyla interneti kullanmıştır. Aynı yılın verilerine göre, farklı paylaşım platformlarından video izlemek için interneti kullananların %74,5, çevrimiçi haber, gazete, dergi okumak için kullananların % 69,5 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanında sağlıklı

ilgili bilgi aramak üzere kullananların %65,9, mal ve hizmetlerle ilgili bilgi aramak için kullananların %65,5, müzik dinlemek için kullananların ise %63,7 oranlarında olduğu ortaya konulmuştur.

İnternetin kullanım alanlarının farklılaşması ve yaygınlaşmasıyla anlık iletişim ve etkileşim gerçekleştiren ağlar ortaya çıkmıştır. Günlük kullanımda adına ‘sosyal medya’ veya ‘dijital medya’ denilen, medyanın eski dönemlerde hedeflediği amaçların ve aygıtların yanında ilave boyutlara da sahip olmasından dolayı bu alanı ‘yeni medya’ olarak da kullananlar bulunmaktadır. Ağlarda oluşan bu yeni medya platformları, Türkiye’de çok yüksek düzeyde kullanılan bir internet alanı haline gelmiştir. 2020 yılı verilerine göre Türkiye’de nüfusun %74’ü (62,07 milyon) interneti, %64’ü (54 milyon) yeni medya platformlarını kullanmaktadır. En aktif kullanılan medya platformları Youtube, Instagram, WhatsApp, Facebook ve Twitter şeklinde sıralanmıştır (Bayhan, 2020:120).

İnternet kullanımında, yukarıda da belirtildiği gibi sosyal medya platformlarının payı önemli bir yer tutmaktadır. İnsanların sosyal medya platformlarına bu denli ilgi göstermesinin sebepleri arasında bireylerin duygu ve düşüncelerini kolaylıkla ifade edebilmesi, gerçek hayatta elde edilemeyen ilişki kurma imkânlarının bu platformlarda daha fazla mümkün olması, eğlenmeye ve sosyalleşmeye olanak tanınması, düşük maliyeti sayesinde her gelir grubunun kullanımına hitap etmesi sayılabilir. Herkesin veri oluşturmasına, veride değişiklik yapmasına ve istediği anda istediği platformda paylaşımına olanak tanınması da, sosyal medyanın önde gelen özellikleridir. Hayatın her alanında kullanılan ve gündelik hayata önemli oranda kolaylıklar sağlayan yeni medya platformlarının bağımlılık oluşturması gibi önemli bir riski de bulunmaktadır.

1.1. Sosyal Medya ve Doğru Bilginin İmkânı

İnternet sayesinde oluşan sosyal medya ağlarının günlük hayatın merkezine oturduğu aşikârdır. Peki, yeni medya platformları üzerinden her gün maruz kalınan onlarca, yüzlerce bilgi veya haberin doğruluk payı ne kadardır? İçeriklerle bizlere hangi mesajlar verilmektedir? Amaç, bilgi veya haber vermek midir, yoksa yanıltmak mıdır? Ebeveynler veya birer kullanıcı olarak bu soruları hiç aklımıza getirdik mi?

Herkesin veri veya bilgi eklemesine açık olan yeni medya ağlarından sadece doğru bilgiyi değil; yanlış, eksik, hatalı, çarpıtılmış veya kasıtlı şekilde dâhil edilebilen bilgiyle de karşılaşmak mümkün olmuştur. Sadece bir tuşa basmak kadar kolay ulaşılabilen bilgilerin doğruluğundan şüphe etmek, her şeyden önce sağlıklı toplum olmanın bir gereğidir. Bu sebeple, ağlarda dolaşan ve sıklıkla karşılaşılan bilgilerden ve bu bilgilerin manipüle edilmeye açık doğruluğundan kuşku duymak önem arz etmektedir.

Her şeyden önce devasa şirketlere ve dolayısıyla ticari bir kazanca dönüştürülmüş olan sosyal medya platformları, üyelerinin sayısı, kullanılan süre ve tıklanma sayısı oranında kazanç elde ettikleri düşünüldüğünde, bu platformların asla masum kalamayacakları hemen akla gelmektedir. Çünkü ticari alanda dürüst şekilde işini yapanlar olduğu gibi haksız kazanç elde etmek isteyen, reklam peşine düşen, işin hilesine kaçan ve dolandırıcılığa yönelen birey ve kesimler de bulunmaktadır. Kısa bir habere erişmek için onlarca kez tıklanmayı gerektiren bir yöntem veya ödev için bir bilgiyi arayan bir öğrencinin oyun veya cinsellik içeren ağlara yönlendirilmesi gibi ve daha sayısız şekilde verilecek örnekler, ağların başvurduğu hileleri göstermektedir. Zira ilgi çekici içeriklerle bireylerin zamanlarını daha fazla bu platformlarda geçirmesini sağlamak temel hedef haline gelmiştir. Çünkü tık başına para kazanma, izleyici sayısının artması oranında reklam geliri elde etme, geçirilen sürenin miktarı bakımından öne çıkma, sanal ağları kapsayan ticari organizasyon ve mekanizmalar için önemlidir. Bu sebeple sosyal medya platformlarında karşılaşılan reklamların sıklığı ve kullanım şartlarının reklam izlemeye dayalı hale getirilmesi giderek yoğunluk kazanmış, bu alanlardan reklam geliri gibi bir kazancı elde etmek üzere bireysel kanalların oluşturulması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda abone veya izleyici sayısını arttırmak üzere sansasyonel bilgi ve içeriklere başvurmak kanal sahiplerinin sıklıkla başvurduğu yollar haline gelmiştir. Hayatın her alanıyla ilgili cezbedici bilgi, fotoğraf veya videolar temin etmek, bunlar üzerinde değişiklik yapmak, mesaj vermek istediği alanla ilişkili hale getirmek veya uyarlamak, ya da subliminal mesajlar içerecek hale getirmek ağları yönetenler için kolaylaşmıştır. Örneğin tarihsel bir video hazırlamak isteyen sosyal medya platformlarından bir kanal sahibi, istediği fotoğrafı kullanıp farklı bir algı oluşturmaya yönelebilmektedir. Ya da sağlığa iyi gelip

gelmediği izafi olan bir ürünün tanıtımına yöneldiğinde, onu abartılı hale getirerek kanalın popüler hale gelmesine hizmet edebilmektedir.

Popüler hale gelen, abone veya izleyici sayısında belli bir aşamayı geride bırakan kanalların reklam alması söz konusu olduğu gibi, yine abone veya izleyici sayısı oranında reklam ücreti de değişmektedir. Dolayısıyla dijital medya alanında mekanizma, ilgi ve merak uyandırmak, insanların medya platformlarında daha fazla zaman tüketmelerini sağlamak üzere geliştirilen stratejiler, kısacası hileler üzerine kuruludur. Bu yüzden sanal çerçevede gelişen bütün bu gelişmelerin tesadüfen meydana geldiğini, belli bir yöne kanalize edilmeden kendiliğinden bir akış içinde yol aldığını düşünmek, kısaca safdillik olur.

Sosyal medya platformlarını orjinleri veya onların denetimini ellerinde bulunduran çevreler bakımından ele alırsak, modernliğin dünyanın her tarafına daha fazla yayılması ve yerleşmesi için örtük bir işbirliğinin yapıldığı söylenebilir. Çünkü modernleşme kuramına göre eninde sonunda bütün dünyadaki toplumlar modernleşecektir. Söz konusu kuram, II. Dünya Savaşından sonra egemen güçlerce Batı'nın model alındığı ve tüm dünya toplumlarının modernleştirilmesine çalışıldığı, temsilciliğinin ise Amerika'ya bırakıldığı bir toplumsal değişimi öngörmektedir (Altun, 2017: 28). Bu yüzden modernizmin hedeflerini gerçekleştirmesinin önemli araçları olarak görülebilecek sosyal medya platformları, her ne kadar masum bir ağ veya paylaşım kanalı olarak öne çıksa da, denetim mekanizmalarını ellerinde bulunduran kesim için içeriklere yön verme imkânı bulunmaktadır.

Öte yandan küreselleşme kavramının önemli bir misyona sahip olduğu bu modernleşme açılımında, internet ağları sayesinde sınırlar ortadan kalkmış, küresel boyutta iş yapan şirketlerin etkinliği artmıştır. Dünyanın en zengin insanların internet ve yeni medya temelinde ticari uğraş veren insanlar olması tesadüf olmasa gerektir. Günümüzde belli çevreler tarafından oluşturulan küresel ağlarla algı oluşturmak, yönlendirmek, bir unsuru öne çıkarmak, gündem oluşturmak, bir bilgi veya konuyu çarpıtmak, bilgiyi çıkara dönüştürmek ve kazanç elde etmek fazlasıyla kolay hale gelmiştir.

Sosyal medya platformlarını aynı zamanda tüketim ve eğlence kültürünün daha da yaygınlaşmasına katkı sunan, dolayısıyla belli bir bilinç etrafında yoğunlaşan bir mekanizmanın ürünü şeklinde de görmek mümkündür. İstenildiği takdirde temel insani değerlere de hizmet edebileceği açık olan bu platformların, çıkar veya ideolojik beklentiler üzerinden şekillendirilmesi temel bir problemdir. Henüz uzun bir geçmişe ve oturmuş bir kullanım kültürüne sahip olmayan bu dijital platformlara her gün bir yenisinin eklenmesi, hile yapmak isteyen çevrelerin veya dolandırıcıların elini güçlendirirken (Hekim ve Başbüyük, 2013: 138), bu döngüden habersiz yeni mağdurların oluşması söz konusu olabilmektedir.

Günümüzde bilgi veya haberin en hızlı yayıldığı dijital alan sosyal medya platformlarıdır. Aynı zamanda yalan ve yanlış bilgi ve haberler de çok hızlı şekilde yayılabilmektedir. Genellikle dikkat veya ilgi çekmek, reklam yapmak, yanıltmak, dolandırmak, yönlendirmek, manipüle etmek, nefret uyandırmak veya kışkırtmak amacıyla kasıtlı üretilen ve yapılan paylaşımlar, bireyin bu platformlarda daha fazla zaman geçirmelerine ve bu tür amaçların nesnesi olmalarına yol açmaktadır. Bundan uzak durmanın güç olduğu bir gerçektir. Ancak bu konuda bilinç düzeyini yükseltmek ve yanlış, hileli ve aldatıcı olan ile doğru olanı birbirinden ayırma yeteneğini geliştirmek bireylere düşmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'deki dijital haberler üzerinde yapılan araştırmalarda katılımcıların %49'unun uydurma haberlerle karşılaştıklarını belirtmiş olmaları manidardır (Aytekin, 2019/a: 3). Dolayısıyla doğru ile yanlış veya aldatmaya yönelik olanı birbirinden ayırt etmek her şeyden önce bilinçli olmayı gerektirmektedir.

Öte yandan dijital medya platformlarına doğru ya da yanlış bir veriyi/malumata dâhil etmek, hemen herkesin yapabileceği bir aktivite haline gelmiş ve bu durum, doğru ile yanlış, gerçek ile sanalı, hakikat ile riyakârlığı, mizah ile hatayı birbirine karıştırmıştır. Dijital medya uzmanları, dolaşımda bulunun birçok bilginin güven vermediğine dikkat çekmektedirler. Özellikle dolaşımdaki bilgi ve haberlerden şüphe duymak, tarihini kontrol etmek, bilginin gerçek kaynağını bulmaya çalışmak, arama motorlarında fotoğrafı aratmak, tık tuzağı için oluşturulmuş haber ve görsellerin

oyununa gelmemek için dikkatli olmanın gereğini vurgulamaktadırlar. Aynı şekilde üzerinde değişiklik yapılabilen ekran görüntülerine güvenmemek, silinmiş mesajlara göz atmak, mizah amacıyla oluşturulan haberlere dikkat etmek, kasıtlı, yanlış bilgi ve haber yayan adresleri ifşa etmek veya onlardan uzak durmak ve bütün bunlar için dijital okuryazarlık eğitimini almak uzmanların önerdiği çözüm yollarını oluşturmaktadır (Atakan Foça, 2016:2). Esasen herkesin hata yaptığı göz önünde bulundurulursa, hata yapmanın yadırganacak veya aşağılanacak bir durum olmadığı da görülecektir. Ancak, sistematik bir şekilde provakasyon yapmak veya hedef oluşturmak için yanlış bilgi yaymayı alışkanlık haline getirmiş çevrelere karşı bilinçli bir duruş sergilemenin ne kadar önemli olduğu giderek daha iyi anlaşılmaktadır.

İnternet ve sosyal medya platformlarında dolaşan bilgilerin doğruluğundan şüphe edildiği, teyit edilmeye çalışıldığı yönünde duyulan ihtiyaç pek çok girişimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bütün dünyada önemli bir problem haline gelen yanlış, eksik, kasıtlı veya çarpıtılmış, asparagas bilgilerin test ve teyit edilmesi adına arama motorları ve web siteleri inşa edilmiştir. Bu çerçevede <https://teyit.org/>, <https://www.dogrula.org/>, <https://www.snopes.com>, <https://www.factcheck.org> vb. adresler bilgilerin doğruluğunu araştırmak üzere oluşturulmuş ve önemli bir ihtiyaca cevap vermiştir.

1.2. Sosyal Medya, Bireyselleşme ve Aile İlişkileri

Bireyselleşme, tarihsel olarak sanayi devrimiyle başlamış, bireyin ekonomik yönden bağımsızlığını eline aldığı ve kendi kendisine yetebileceğini fark ettiği ortamların oluşmasıyla yaygın hale gelmiştir. Kentlerin oluşması bireyin tek başına bir yaşam sürebileceği koşulları oluşturduğu gibi, aile içinde sahip olduğu rol ve ilişkilerin daha farklı bir seyirde ilerlemesini de doğurmuştur. Geleneksel bağlarından sıyrılan birey, kurumsal eğitimle dış piyasanın gereksinimlerine göre biçim kazanmış, sermaye piyasasının ihtiyaç ve şartlarına göre kendisini konumlandırmıştır. Modernleşme ile birlikte daha da öne çıkan üretim ve tüketim döngüsü içinde kendisine yer bulmak önemli hale gelmiş ve bireyin sahip olması gerektiği vasıflar bu döngü ile şekil kazanmıştır. Dışarıda geçerli koşullara ve ilişkilere göre hareket eden birey, rasyonel davranmaya yönelmiş ve kendi çıkarına hizmet eden ilişkiler geliştirmeyi öncelik haline getirmiştir.

Kazanç temelli ilişkilerin önde olduğu modernleşme sürecinde üretim ve tüketim arasında dengelerin gözetilmesi temel hedef olmuş, grup ve topluluk ilişkileri yerini bireyin ön planda olduğu ilişkilere bırakmış ve bundan en çok etkilenen ise aile kurumu olmuştur. Bireysel ilişkilerin öne çıkması hukuki zeminle sağlamlaştırılmış ve ilişkilerin çıkara dayalı, daha çok rasyonel temelde gelişmesine yol açmıştır. Ailedeki duygusal ilişkilerin yara almasını beraberinde getiren bireyselleşme, bencilliğin ve çıkarıcılığın ailede ve toplumsal yaşamda kök salmasına da hizmet etmiştir.

Günümüzde sosyal medya platformlarıyla bireyselleşme ve bireycilik temelinde gelişen ilişkiler giderek yaygınlaşmaktadır. İnternet dünyasında oluşan ağlarla iletişim ve etkileşime geçme pratikleri hızla çoğalmaktadır. İnternet kullanım düzeyi oranında toplumsal değişim ve bireyselleşmenin meydana geldiği düşünüldüğünde önemli bir süreçten geçtiğimiz daha net görülecektir. We Are Social'ın 'Digital 2021' raporuna göre, 7,81 milyar olan dünya nüfusunun 5,20 milyarı (%67) cep telefonu kullanırken, internet kullanıcılarının sayısı 4,66 milyara (%60) ulaşmıştır. Sosyal medya kullanıcılarının sayısı, bir önceki yıla göre 453 milyon daha artarak 4,14 milyara (%53) yükselmiştir. Rapora göre günlük ekran başında geçirilen süre ise yaklaşık 7 saate çıkmıştır. Son yıllarda internetin en çok kullanıldığı alanın ise, sosyal medya platformları olduğu görülmektedir. Aynı raporun bildirdiğine göre, 2021 yılının raporuna göre, internete erişimin %92,6'sı mobil telefonlarla gerçekleşmektedir. En çok kullanılan sosyal medya platformlarının sıralamasında, Facebook'un açık ara önde olduğu listede sırayla YouTube, WhatsApp, Messenger, Instagram bulunmaktadır. Twitter'ı geride bırakan TikTok'un ise son zamanlarda yükselen bir trende sahip olduğu anlaşılmaktadır (wearesocial.com-2021).

Öte yandan Türkiye, sosyal medya platformlarının kullanımında dünyada ön sıralarda bulunmakta ve azımsanmayacak düzeyde kullanıcı sayısı bulundurmaktadır. 43 milyon civarında 'facebook' kullanıcısıyla dünyada 9. sırada bulunan Türkiye, Instagram'da ise 38 milyon kullanıcısıyla 5.sırada yer almaktadır. Aynı şekilde 9 milyon kullanıcısıyla Twitter'da 5., 6 milyon

kullanıcısıyla Snapchat'te 10. ve 7 milyon kullanıcısıyla LinkedIn'de 17.sırada olduğu görülmektedir (Aytekin, 2019/a: 2). Bu parametreler ışığında sosyal medya platformlarının kullanım oranlarının yüksekliği, toplumsal değişim ve bireyselleşme yönünden dikkat çekicidir.

Diğer taraftan her bireyin kişisel farklılığını sergilemesine, beğenilerini, kabullerini, duygu ve düşüncelerini, değer yargılarını, olay ve olgular karşısındaki tutum, bakış ve yaklaşımını ortaya koymasına olanak sunan sosyal medya, bireyin sınırsız sayıda seçenekle karşı karşıya kalmasına ve dolayısıyla önemli ölçüde bir karışıklığın da meydana gelmesine neden olabilmektedir. Dışarıya yansıtılan görüntülerle başkalarının mutluluğu üzerinden kendisini yargılayan bireylerin genellikle başkalarının beğenilerinde ve yaşam tarzında kendisini bulmaya ve mutlu olmaya çalıştığı ve bu kesimin azımsanmayacak düzeyde bulunduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Takipçi sayısı, başkalarının yorum ve beğenileri, bireyin yönlendirilmesinde önemli bir ölçüt haline gelmiştir. Sahte bir mutluluk hissinin oluşmasına da neden olabilen (Aytekin, 2019/b: 1) dijital medya platformlarının oluşturduğu en büyük tehlike ise insanın bunca platformlarda olan biteni takip etmek üzere tükettiği zaman ve bununla birlikte gelen hareketsizliğin yol açtığı sağlık problemleri ve yalnızlaşma durumudur.

Son dönemlerde gerçekleşen teknolojik gelişmelerle yaşanan değişimler aile bireylerinin birbirlerine ayırdıkları zamanın farklılaşmasına neden olmuş, özellikle çağdaş kent ailelerinde zamanı birlikte, aile ortamında değerlendirme pratiklerinde azalma meydana gelmiş ve genellikle evin dışına kayan pratiklere dönüşmüştür. Yapılan çalışmalar, Türkiye'de boş zamanın, aile ortamı dâhil, genellikle internet kullanımı gibi pasif aktivitelerle geçirildiği ortaya konulmuştur (Güleç, 2018: 115). Yüz yüze ilişkilerle sosyalleşme giderek arka planda kalmakta, sosyal medya ve dijital aygıtlar üzerinden bir sosyalleşme öne çıkmaktadır. Özellikle mutlu olmak için kendilerine interneti ve dijital bir cihazı yeterli gören gençler zamanlarını ağırlıklı olarak sanal dünyada geçirirken, ebeveynleri de bu pratiklerden geri durmamakta ve ailede birlikte geçirilmesi gereken zaman, aynı ortamda olmalarına rağmen her aile bireyi tarafından yalnız geçirilmektedir. Sosyal medyada fazla zaman geçirmekten kaynaklı fiziksel, zihinsel ve psikolojik rahatsızlıklar daha fazla gündeme gelmeye başlamış (Büyükgebiz Koca ve Tunca, 2020: 79) ve yapılan bir çalışmada sosyal medyayı aşırı kullananlarda narsist eğilimlerin meydana geldiği tespit edilmiştir (Güleç, 2018: 116).

2. Dijital Bağımlılık ve Gerisindeki Riskler

Teknolojik ürünlerin işlevsel hale getirilmesiyle daha da yaygınlaşan internet kullanımı, dünyanın her tarafında olduğu gibi Türkiye'de de insanların önemli ölçüde rağbet gösterdiği bir alan olmuştur. TÜİK'in 2016 yılındaki verilerine göre, Türkiye'de on hanenin yaklaşık sekizinde internet erişiminin bulunduğu, bu erişimler üzerinden aile bireylerinin iletişim, haber, bilgi, eğlence, alışveriş gibi ihtiyaçlarını karşıladığı görülmektedir (Aytekin, 2017/b:1). Maliyetinin düşük olması, kolay yol ve yöntemler içermesi, erişimin kolay ve yaygın olması interneti hayatın merkezine oturtmuş ve vazgeçilmez kılmıştır. Bilinçli kullanıldığında birçok ihtiyaca cevap veren internet aynı zamanda bağımlılık oluşturması yönüyle de bireylerin hayatını olumsuz etkileyebilmektedir. Bağımlılık sonucu oluşan risk ve tehlikeler günümüzde ve gelecekte insanlığın önündeki en önemli problemlerden biridir. Bilindiği gibi bireyin bir nesneyi kullanırken veya bir eylemde bulunurken kontrolünü kaybetmesi ve onsuz hayatını sürdürememesi bağımlılık olarak görülmüştür. Bağımlılığın birçok türü bulunmasına rağmen internet bağımlılığı veya dijital bağımlılık insanlığın son dönemlerde sıklıkla karşılaştığı temel bir problem haline gelmiştir. Kavram, ilk defa 1996 yılında Goldberg tarafından kullanılmış, daha sonra 'internet addiction' şeklinde Amerika medyasındaki yerini almıştır (Aytekin, 2017/b:2). Uzmanlar tarafından bu bağımlılık türünün iki boyutuna; sağlık ve zaman kullanımı yönünden oluşturduğu tehlikeye dikkat çekilmiş ve aşırı internet kullanımının zamanla patolojik kullanıma yol açabileceği vurgulanmıştır.

İnternet bağımlılığı sonuçları itibarıyla ve kullanılan zamanla ölçülen özelliklere sahiptir. Bireyin zihninin sürekli dijital öğelerle meşgul olması, internette kopamaması, uzak kaldığında huzursuz, sinirli ve gergin olması, interneti kaygıdan ve mutsuzluktan uzaklaşmak için kullanması,

internetin aşırı kullanımı nedeniyle bireyin önemli işlerini veya eğitimini aksatması internet bağımlılığının işaretleri sayılmıştır (Eroğlu, 2016:177). Yapılan bir çalışmada ise internet bağımlılığının en önemli göstergesinin bireyin haftada 8 ile 40 saat arasında kullanması olduğu belirtilmiştir (Baylyyeva, 2019: 19). 40 saati aşan kullanımların ise aşırı bağımlılık olduğu yönünde ortak bir kabulü içeren görüşler, uzmanlarca dile getirilmiştir (Alyanak, 2016: 21).

Bağımlılığı tetikleyen önemli unsurlardan biri akıllı ‘cep telefonu’ diye ifade edilen mobil telefonların yaygınlaşması ve neredeyse herkesin kullandığı bir aygıt haline gelmesidir. Yapılan ‘sosyal medya araştırması’na (Aytekin, 2017/b:1) göre internet kullanıcılarının %96’sının akıllı telefon kullandığı, %93’ünün telefonunun internete bağlı olduğu tespit edilmiştir. Akıllı telefona sahip ailelerin oranı %95 düzeyinde iken, bilgisayara sahip ailelerin ise %80 düzeyinde olduğu ortaya konulmuştur. İnternet kullanıcıları arasında her üç kişiden birinin uyanır uyanmaz, %62 sinin uyandıktan sonra bir saat içerisinde internete girdiği, %70’inin ise akşam uyumadan önceki bir saat içerisinde internette zaman geçirdiği ortaya konulmuştur.

Zevk ve mutluluk duyguları insanlığın ilk günden beri peşinde olduğu, elde etmek gayesiyle birçok tehlikeyi göze aldığı duygular olmuştur. Modern yaşamla birlikte görülen hedonist yaklaşımın öne çıkmasıyla bireyin uğraşlarından zevk duymasını ve mutlu olmasını sağlayacak yollar da farklılaşmıştır. Dijital teknolojinin sunduğu aygıtlar ve ağ mecralarıyla ortaya konulan sanal oyunlar fazlasıyla ilgi uyandırmış ve insanların zamanlarını bu oyunlarla geçirmelerine olanak tanımıştır. Uzmanlara göre, bireyler internet oyunları ile ilgilenirken heyecan yaşamaktan, uyarım almaktan, sürprizlerle karşılaşmaktan zevk duymakta ve büyük ölçüde keyif almaktadırlar (Baylyyeva, 2019: 16). Sanal ortamı, psikolojik olarak mutluluk duymadıkları gerçek hayattan bir kaçış, bir sığınak olarak görmektedirler. Ancak zannedildiği gibi bu süreç her zaman kontrol edilememekte, zamanla sonu gelmeyen veya dönüşü olmayan bir yol haline gelebilmektedir.

İnternetin bireye sağladığı psikolojik tatmin unsurları arasında kendisine güven duyma, kendisini çağdaş ve modern yaşamın içinde sayma, kendi kabullerini destekleyici nitelikte bir statü sahipliği duygusu edinme gibi bazı konularda elde edilen doyumlar sayılabilir. Sanal paylaşımlarla kendisi, artık dikkate alınan, dinlenen biridir; sosyal hayata göre daha az risk içerdiği için kimliğini gizleyerek ilişkisini devam ettiren, maskelerini farklılaştırabilen ve gizliliğini sürdürebilen stratejilere sahiptir. Farklı kişiliklerde olmayı üstünlük olarak kullanma eğilimi ve bununla gelen kahramanlık güdüsü toplumsal hayatın gerçek ilişkilerinde karşılık bulamadığında genellikle bunalım yaşama olarak kendisini göstermektedir. İkili bir ilişki biçimi geliştirmek, daha çok ruhsal çelişki ve çatışmaların; stres, yalnızlık ve depresyon halinin yaşanmasını tetiklemektedir.

Dijital oyunlar başta olmak üzere, yeni medya platformlarını ve internetin diğer mecralarını en çok kullananların gençler veya ergenler olduğu ortaya konulan verilerle saptanmıştır. Uzmanlara göre gençlerin/ergenlerin gelişimsel durumlarıyla öne çıkan ihtiyaçları interneti problemlî/patolojik şekilde kullanmalarında önemli ölçüde etkilidir. Bu dönemde belirginleşen ilişki arayışı ve kimlik oluşumundan kaynaklı gelişimsel çatışmaların aşılabilmesi, bunlarla başa çıkmanın bir mekanizması olarak internete eğilimi arttırdığı öne sürülmüştür (Baylyyeva, 2019: 16). Kimliğini gizleme veya istediği bir kimlikle görünme imkânı tanıdığından dolayı ağlar, bireylere avantajlar sunduğu gibi görünmeyen dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Bir taraftan arzu edilen veya ideal görülen bir kimlikle var olma imkânı sunarak bireylerin psikolojik tatmin elde etmelerini sağlamış, diğer taraftan gerçeği yansıtmayan ilişki zeminlerinin oluşmasına ve duygulardan ziyade zekâ ürünü planlamaların önde olduğu bencil ve çıkara dayalı ilişkiler söz konusu olmuştur.

Gençler/ergenler ve çocuklar, genellikle ödev yapma, bilgi edinme, sosyal ilişki kurma, müzik dinleme, oyun oynama, film izleme veya indirme gibi nedenlerle internete yönelmekte (Akbulut, 2013: 55), ancak internet ortamında seçeneklerin veya ilgi çekici malumatların çokluğu, söz konusu kesimin internette daha fazla zaman geçirmelerine neden olmaktadır.

Ayrıca dinamik bir yapıya sahip ergenlerin yenilik, macera ve heyecan arayışı tarih boyunca var olmuş, genellikle risk ve tehlike içeren davranışlardan kaçınmamış ve farklı alanlarda birçok deneyimde bulunmuşlardır. İnternette sörf yapmak, çevrimiçi aktivitelerde bulunmak, bunları

yaparken eğlenmek, teknolojik aygıtların da yardımıyla, günümüzde ergenler için en çok rağbet edilen ve zaman geçirilen bir alan olmuştur. Yaşamlarıyla ilgili önemli kararların şekil kazandığı bir dönem olarak adölesan gençlerin internete bağımlılığı, bazı kararların zamanında verilmesini geciktirmiş, hayata geç dâhil olmalarını beraberinde getirmiştir. Özellikle 12-18 yaşa arası gençlerin internete aşırı bağlanma riski taşıdığı, gerçek hayata yönelik planlarını pek önemsemediği yönünde tespitler araştırmalarla ortaya konulmuştur (Büyükgebiz Koca ve Tunca, 2020: 84).

Gençlerin sahip olduğu kişisel özellikler, günlük yaşamın sunduğu olanaklar, zevk ve eğlenmeyi önceleyen düşünceler, herhangi bir alana yönelmelerinde başlarına buyruk hareket etme eğilimleri, onların bağımlı hale gelmelerini kolaylaştırmaktadır. Öyle ki riskten kaçınmak, bağımlılık, yüzeysellik ve narsist yaklaşım, sorumluluk almak istemeyen günümüz gençliğini en çok ifade eden özellikler haline gelmiştir. ABD’de yapılan bir araştırmada, dijital teknolojinin sunduğu olanaklarla gençlerin olumsuz sonuçlar doğuran bir seyir izledikleri ortaya konulmuştur (Bayhan, 2020:125-127). Aynı araştırmada, 2011-2012 yılları arasında cep telefonlarının yaygınlaşmasının gençlerde kaygı, depresyon ve intihar olaylarının artmasına neden olduğu, günde bir saatin altında kullananlarda intihar eğilim oranının %28, beş saat ve üstünde kullananlarda ise bu oranın %48’e çıktığı tespit edilmiştir.

Konuya sosyal yönden yaklaşım sergileyenler, internet bağımlılığına yönelten ailevi, sosyal ve kültürel dinamiklere dikkat çekmektedirler. Örneğin, aile içi anlaşmazlık ve çatışmalardan kaçmanın bireyi internete yöneltebileceğine, ancak zamanla bireyin bunu kullanarak veya problemlere maske yapmaya çalışarak önü alınamaz bir bağımlılığa dönüştürmesine yol açabileceği varsayılmıştır (Baylyyeva, 2019: 16). Bunun yanında internet bağımlılığına yol açan önemli bir etkenin de kültürel nedenler olduğu söylenebilir. Türkiye’de son dönemlerde kentlere doğru yaşanan göçle birlikte toplumsal değer yargılarında önemli değişimler meydana gelmiş, bazı oto-kontrol mekanizmalarının zayıflaması ve bireylerde yalnızlık, yabancılaşma ve bir kimlik arayışı söz konusu olmuştur. Bu değişimin sonucunda çaresiz kalan bireyler yeni doyum yolları bulmaya çalışırken zararlı sonuçlar doğuran seçeneklere yakınlaşmış, örneğin internet gibi çok maliyet gerektirmeyen sanal bir dünyada var olmaya çalışmıştır. Öte yandan sosyal aktivitelerde bulunmanın önünde engel teşkil eden ekonomik zorluklar da bireylerin yeni medya platformlarına yönelmelerinde etkili olmuş, bireylerin maliyeti yüksek olmayan sanal etkinliklerde bulunmasını teşvik etmiştir.

İnternet bağımlılığına yol açan önemli etkenler arasında mutsuzluk, sosyal kaygı, yalnız kalma isteği ve depresif ruh hali gelmektedir. Zira bağımlı bireyler internette iken mutlu olduklarını ve eğlendiklerini belirtmekte, bunun güven problemini doğurmadan zamanın sıkıcı geçmesini önlediğini ifade etmektedirler (Baylyyeva, 2019: 14). Özellikle gerçek hayatta deneyimleyemedikleri rekabet, yarışma ve kazanma duygularını dijital aygıtlar üzerinden elde etmeleri bağımlılığı arttırmaktadır. Dolayısıyla yaşamın stresinden kurtulmanın bir yolu olarak sıklıkla başvurulan dijital oyunlar, aynı zamanda bağımlılık gibi önemli bir riski de barındırmaktadır.

Günümüzde bireyin internet başında fazlasıyla zaman geçirmesine etki eden paylaşımlar çeşitlenmiş; haber, akım, görüş ve yaklaşımlarla ilgili fotoğraf video paylaşımlarının yanında reklam ve fenomenlerin ön planda olduğu akışlar meydana gelmiştir. Özellikle popüler veya şöhret olma adına sosyal medyayı etkili kullanma, idealize ettiği kişileri ve paylaşımlarını yakın takibe alma, mesaj ve eposta bildirimlerine dikkat kesilme, iletişim ağlarını sürekli kontrol etme sendromu bağlamında dijital medya bağımlılığı gençlerin yaratıcılığını ve empati düzeylerini olumsuz etkileyen bir hale gelmiştir. Konuyla ilgili yapılan araştırmada (Bayhan, 2020:126), 1998 yılından sonra doğan ABD gençliğinin, önceki dönemlerde doğanlara göre yaratıcılık puanlarında keskin düşüş meydana geldiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Bağımlılık ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında beş tür patolojik internet kullanımı öne çıkmaktadır. Bunlar: Siber seks bağımlılığı, siber ilişki bağımlılığı (yeni medya platformları üzerinden), net bağımlılığı (kumar, alışveriş vb.) bilgi bağımlılığı (veri ve bilgi arama), bilgisayar oyunu bağımlılığı şeklinde sıralanmaktadır (Alyanak, 2016: 21). İnternet bağımlılığı oluşturan alanlar cinsiyete göre farklılık arz etmektedir. Erkeklerin genellikle bilgi arama, oyun oynama ve siber ilişki

geliştirme amacıyla kullandığı internet ağlarını, kadınların ise daha çok partnerlerini şikayet etmek, romantizm çerçevesinde arkadaşlıklar geliştirmek ve sosyal destek sistemlerini arttırmak amacıyla kullandığı saptanmıştır. İnternet kullanımından kaynaklı problemlerin etyolojisi tam olarak tespit edilmemiş olursa da ergenler başta olmak üzere çocuklar ve yetişkinler üzerinde bir takım olumsuz etkiler meydana getirdiği araştırmalarla ortaya konulmuştur. Daha çok nöro-biyolojik, psikolojik ve kültürel faktörlerin rol oynadığı problemler internet kullanımı, bilişsel süreçlerin davranışa yansımaları veya dönüşmesinde uyumsuzluğun yaşanmasına neden oluşturduğu bildirilmiştir (Baylyyeva, 2019: 16-17).

İnternet bağımlılığının başında gelen ve zihinsel bir hastalık olarak görülen alan ‘dijital oyun bağımlılığı’dır. Buna karşılık zihinsel bir hastalık olarak görülmeyen çevrimiçi alışveriş, yeni medya platformları, pornografi, kumar, iletişim programları gibi dijital bağımlılık alanları da internet bağımlılığı kapsamındadır. Ağlar üzerinden oynanan dijital oyunlara yönelik oluşan bağımlılık, psikolojik ve fizyolojik yönden bireyleri en çok olumsuz etkileyen, sosyal ve duygusal problemlere neden olan, bilgisayar ve video oyunlarının aşırı kullanımı ile ortaya çıkan ve kontrol edilemeyen boyutlara sahiptir. Geçirilen süreden ziyade sonuçları ile kendisinden bahsettiren bu bağımlılık türünün dayandığı oyunlar, kimine göre çocuk ve gençler üzerinde zihinsel gelişme sağlamakta, kimine göre ise kontrolsüz şekilde oyun oynama isteğine yol açmakta, sosyal yaşama uyumsuzluk oluşturmada ve bağımlılığa neden olması gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Aytekin, 2017/a:1).

Dijital oyunlar, geliştirdikleri yöntemlerle bireyin tedirgin olmasını ve sürekli tetikte beklemesini gerektirmekte ve bireyin ruh sağlığı üzerinde olumsuz etki bırakmaktadır. Gecenin herhangi bir saatinde uyanmayı gerektiren oyunlar, korku içeren görüntü ve videoları barındırmakta, bireyde değersizleşme hissini meydana getirmektedir. Günlerce devam eden ve sürekli takip gerektiren oyunlar bireylerde yanlış değer yargılarının oluşmasına neden olmakta ve oyun kılıfı altında kişisel bilgiler elde edilmekte, ardından gelen tehdit, şantaj ve siber zorbalık yoluyla bireyler tuzağa düşürülmekte ve intihara sürüklenebilmektedirler. Dijital oyunlara bağımlılık, ayrıca bireylerde sosyal davranışlarda azalma, yalnızlaşma, yaşamdan düşük doyum alma, şiddete karşı duyarsızlaşma, saldırganlık, düşmanca duygularda artış, depresyon ve anksiyete bozuklukları gibi problemler meydana getirebilmektedir (Aytekin, 2017/a:2).

Yasal çerçevesi henüz tam olarak oluşturulamamış sanal dünyada yapılan yazılı veya görsel paylaşımlar kimi zaman büyük sorunların oluşmasına neden olabilmektedir. Zira dijital ortamda paylaşılan her şeyin kaydedildiği, depolandığı, silinse bile geride bırakılan izlere ulaşılacağı özelliklere sahip olması kimi durumlarda kasıtlı olarak bireyin aleyhine kullanılabilir. Bir parmak hareketi kadar kolay görünen sanal paylaşımların içerik yönünden büyük tehlike oluşturduğuna çoğu kez şahit olunmuştur. Adına ‘dijital leke’ (Çiftçi, 2018: 1537) denilen paylaşımlar yüzünden utanç duyan kimi insanlar, hayatlarını sona erdirmeye yönelebilmektedirler.

İnternet veya sanal ağlara bağımlılıkla oluşan bağımlılık, her şeyden önce bireyde zihinsel ve fiziksel sorunların oluşmasını, sosyal hayattan ve yakın çevresinden uzaklaşmasını ve ilişkilerinin azalmasını beraberinde getirmektedir (Söyler ve Yıldırım Kaptanoğlu, 2018: 37). Bireyin düşünce üzerinde kontrolünü kaybetmesi, ruhsal ve bedensel hali değiştiren madde veya aktivitelerden kopmaması olarak bağımlılık, kronik hale gelebilen dürtü ve davranışlardan oluşur. Beraberinde beslenme bozukluklarını, yalan söylemeyi ve zamansal problemleri de getiren dijital bağımlılık, en çok aile ilişkilerinin gerilmesine ve bir takım iletişimsel problemlerin oluşmasına neden olmaktadır.

3. Siber Zorbalık ve Oluşan Mağduriyetle Başlayan Döngü

Kimi zaman can sıkıntısını gidermek, vakit geçirmek veya eğlenmek için kullanılan internet, bireylerin hayatının merkezine oturmuş ve insanlığın bu güne kadar yaşadığı en büyük ve en hızlı dönüşümü meydana getirmiştir (Çiftçi, 2018: 1539). Herkesin kullanımına sunulan elektronik aygıtlarla internet ağlarına dâhil olma imkânı sayesinde bireyler, dünyanın her tarafında bulunan kişilerle iletişim ve etkileşime girme olanağına kavuşmuştur. Dolayısıyla bilişim ve iletişim teknolojileri, her geçen gün internet üzerinden elektronik ağlara bağımlılığı arttırmış ve bunu hayatın vazgeçilmezi kılmıştır. Bütün bu olanakları kullanma inisiyatifinin bireyin isteğine bırakılmış olması,

aynı zamanda yanlış ve kötü amaçlı kullanımı içeren durumları da beraberinde getirmiştir. Özellikle ebeveynlerin kontrolü dışında gelişen sanal eylemler, ötekine zorbalık yapmaya, onu mağdur etmeye fırsat tanımıştır. İnternetin yaygınlaşmasıyla son dönemlerin en önemli sıkıntılarında bir olarak görülen siber zorbalık, yeni medya platformlarındaki ağlar üzerinde, empatiden yoksunluğun bir yansıması olarak kişileri alaya almak ve dalga geçmek için kullanılan bir eğlence alanı haline gelmiştir. Maruz kalanın kendisini psikolojik yönden kötü hissetmesine ve duygusal yönden önemli ölçüde yıpranmasına neden olan bu zorbalığın farklı düzeylerde gerçekleşme biçimleri ortaya çıkmış ve kişinin itibarının zedelenmesi, kişisel haklarının çiğnenmesi kolaylaşmıştır.

Kişinin, bir başkasını itmek, tekmelemek, tutmak veya ona vurmak gibi kasıt içeren bir eylemde bulunması, onu tekrar tekrar incitmesi zorbalığın ifadesidir. Ötekine kötü adlar takmak, hakkında söylentiler yaymak, kasıtlı şekilde faaliyet dışı bırakmak, eşyasına el koymak veya zarar vermek te zorbalık kapsamında sayılmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2020:3). Arkadaş çevresi, maddi imkânlar veya kuvvet bakımından genellikle daha güçlü konumda bulunan zorbalılar, bu üstünlüklerini kullanarak güçsüz olanlarda mağduriyet meydana getirmektedirler. Siber zorbalık ise: “*Bir kişinin çevrimiçi ortamda cep telefonu veya diğer elektronik cihazlar yoluyla bir başkasını tekrar tekrar ve kasıtlı olarak taciz etmesi, kötü davranması veya dalga geçmesi*” (Patchin, 2020/b: 2) olarak tarif edilmiştir. Zorbalığın tanımlanmasında geçerli fiiller, siber zorbalıkta yerini dijital aygıtlar üzerinden gönderilen iletilere bırakmıştır. Elektronik cihazlar üzerinden yapılan kasıtlı ve tekrarlanan zarar olarak belirtilen siber zorbalık, daha çok sosyal medya platformları yoluyla incitici gönderilerden oluşmaktadır. Sosyal medya platformları ile oluşan sosyal ağlar, sohbet odaları, forum ve bloglar üzerinden gerçekleştirilen siber zorbalık örnekleri arasında ötekini aşağılama, suçlama, alaya alma, tehdit etme, iftirada bulunma, cinsel içerikli yazı veya resim gönderme gibi paylaşımlar sayılabilir. Sosyal medya platformları ile yapılan paylaşımlar üzerinden bireylerin yaşamları takip edilebildiği gibi birey de başkalarının yaşamını takip edebilmektedir. Mağdura ait özel bilgileri daha çok yapılan paylaşımlardan elde edilmekte ve bireyin aleyhinde kullanılmak üzere siber zorbalığa malzeme olabilmektedir. Zorbalığın bu türünde gaye genellikle kurbanı köşeye sıkıştırmak ve tedirgin etmektir. Siber zorbalıkta mağdur, yakın çevresinden veya iletişim halindeki birilerinin hedefi olabildiği gibi güvenli olmayan sitelere girmesi, tanımadığı kişilerle iletişime geçmesi, kişisel bilgilerini güvenilir olmayan ağlarda paylaşması veya elinde olmadan bilgilerinin çalınması yoluyla da hedef olabilmektedir.

Sosyal medya platformlarını kullanma oranlarının yükselmesine bağlı olarak siber zorbalık ve siber mağduriyet deneyimleri de artmaktadır. Siber zorbalığın giderek artış kaydettiği, dünya üzerinde yaklaşık %16 civarında olduğu saptanmıştır. Özellikle ergenlik çağında bulunanların daha fazla fail olduğu siber zorbalık 2007 yılında ergenlerde %19 civarı iken 2016 yılında %34’e çıkmıştır (Bayhan, 2020:128). İnternette iken kendilerini adeta unutan ve gerçek kimliklerini gizlemekten gelen bir güvenle dokunulmaz gören siber zorbalılar, problem oluşturan ileti veya gönderilerinin çoğu kez farkında olmadan kullanmaya çalışmaları, ergenlerin içinde bulunduğu şizofrenik parçalanmışlığı (Bayhan, 2020:129) yansıması bakımından düşündürücüdür. Zira sanal ortamda farklı karakter ve kişilik örneği sergileyen bireyler, gerçek yaşamdaki karakter ve kişiliklerden uzak tavırlar içerisinde olmaktadır.

Bilişim alanında yaşanan dijital teknolojilerdeki gelişmeler, bir kısım bireylerin siber zorbalık yapmasına fırsat tanımakta, büyük bir kısmının ise siber mağduriyet yaşamasına neden olmaktadır. Günümüzde dijital alanda yaşanan gelişme ve ilerlemeler önemli dijital tehlikeleri de beraberinde getirmiştir. Biyometrik kimlikler, ses tonu ve yüz tanıma sistemleri, parmak izleri ve parmak uçlarındaki kabartılardan hareketle bireyi tanıyan bilgisayar sensörleri yoluyla insanların tespit edilmesi kolaylaşmıştır. Bu arada siber alanda insanları mağdur etmeye yönelik bireylerin sayısında da artış yaşanmıştır. Artık birer siber suçlu olan bir kısım bireyler veya gruplar, teknolojik sistemleri atlatma, kişisel bilgileri ele geçirme ve kendilerini de gizleyebilme imkânlarını elde etmişlerdir. Dolayısıyla birçok avantajı bulunan dijital medyanın ve ağların önemli ölçüde tehlikeleri de söz konusudur. Örneğin biyometrik kimliklerin kaybolması ve bilgilerin siber suçluların eline geçmesi

durumunda önemli tehlikelere neden olmaktadır (Eroğlu, 2016:176). Bunun yanında kredi kartı, banka hesabı ve yeni medya hesapları gibi kişileri tanımlayan bilgilerin çalınması, kötü amaçlar peşinde olan çevrelere eski hesapları bloke ederek yeni hesap oluşturma imkânı sunmaktadır.

Sanal iletişim ve etkileşim kanallarıyla gündeme oturan kavramlardan biri de siber mağduriyettir. Kavram, birey ya da grubun iletişim ve bilişim teknolojileri yoluyla ilişkisel veya teknik olarak zarar veren tutum ve davranışlara maruz kalması ve bunun sonucu olarak maddi ve manevi mağduriyetin oluşması durumuna karşılık gelmektedir. Siber zorbalıkla ortaya çıkan kavram, internet kullanımının risk içeren yönünü temsil etmektedir. Bireylerde hayal kırıklığı, iletişim kurmaktan kaçınma, arkadaş ortamına uyum sağlayamama gibi ruhsal sorunların yanında öz saygı eksikliğine ve düşük benlik algısına neden olmaktadır (Çiftçi, 2018: 1538). Özellikle çevrimiçi zorbalığa maruz kalanlarda, saldırı altındaymış hissini yaratmakta, kendi evinde bile huzursuzluk ve gerginlik yaşamasına neden olabilmektedir. Mağdur bireyi pek çok yönden ve uzun süre etkileyebilen dijital zorbalık türü, psikolojik sorunların oluşmasında da etkilidir. Kızgınlık, mahcubiyet, utanma, ilgi kaybı, aptal yerine konma gibi hislere neden olabilen siber zorbalık, mağdurda fiziksel olarak yorgunluğa, uykusuzluğa, karın ve baş ağrısına sebep olduğu ileri sürülmektedir. Komik duruma düşme endişesi ve başkaları tarafından rahatsız edilme korkusu genellikle bireylerin sorunu dışarıya yansıtma engeli olmaktan, bazen yaşamlarını sonlandırma tehlikesine bile yol açabilmektedir (Bayhan, 2020: 128). Siber zorbalıkla karşılaşanların veya maruz kalanların azımsanmayacak oranlarda olduğu, ancak bunların çok azının paylaşmaya yanaştığı tespit edilmiştir. Örneğin cinsellikle ilgili taciz, görüntü ve sözel içeriklere maruz kaldığı halde bunları dışarı ile paylaşmayan önemli bir oran olduğu varsayılmaktadır. Zaten yapılan araştırmalara bakıldığında (Çiftçi, 2018: 1540), aile içi iletişimden ve ebeveynlerin yaklaşımından kaynaklı sorunlar yüzünden mağduriyet yaşayan çocukların da bulunduğu ve maruz kaldıkları bu durumu genellikle aileleriyle paylaşmadıkları görülmektedir.

Siber zorbalığa maruz kalan ve ardından olumsuz duygular yaşayan bireylerin ileride suç işleme olasılıklarının daha yüksek olduğu araştırmalarla saptanmıştır. Aynı araştırmalar ailelerdeki küçük çocukların önemli bir kısmının siber zorbalığa maruz kaldığını ortaya koymuştur. Erkeklerin kızlara göre daha fazla zorbalık yaptığı, 9 yaşındaki çocukların % 9,5 oranında siber zorbalığa maruz kaldığı yönünde bulgular tespit edilmiştir. Siber zorbalığa maruz kalanlar içerisinde hayatlarını bir şekilde olumsuz etkilediğini belirtenlerin oranı yaklaşık %94, doğrudan duygularını etkilediğini belirtenlerin %70, fiziksel sağlıklarını etkilediğini ifade edenlerin %13 düzeyinde olduğu bulunmuştur (Patchin, 2020/a: 2). Yine öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada yaklaşık %37'sinin siber zorbalığa maruz kaldığı, %15'inin siber zorbalık yaptığı, ergen kızların ise zorbalığa daha fazla maruz kaldığı ortaya konulmuştur (Patchin, 2020/b: 2). Genç bireylerin zorbalığa maruz kalmaları sadece kimliklerinden veya içinde bulunduğu koşullardan ibaret olmadığı, bunun yanında dinleri, ırkları ve cinsel yönelimleri nedeniyle de siber zorbalığa maruz kaldıkları ve bunlardan dolayı derin psikolojik ve duygusal problemler yaşadıkları görülmüştür. Örneğin Müslüman gençlerin yaklaşık %34 civarında, Yahudi gençlerin %25, Hindu gençlerin ise %23 düzeyinde siber zorbalığa maruz kaldıkları yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir (Hinduja, 2019: 2).

Okuldan kaçma, yalnızlık, başarısızlık, depresyon, paranoid düşüncelerin oluşması ve okul bırakma yönünde gelişen düşünceler, siber mağduriyet yaşayan bireylerin karşılaştığı temel sıkıntılardır. Siber zorbalığın çoğunlukla okula devam eden gençler arasında yaşandığı varsayılmakta ve bu durumun akademik başarının gerilemesine neden olduğu bildirilmektedir (Seren, 2020: 37). Mağduriyet yaşayanların durumu yetkililere bildirmedikleri veya şikâyetle bulunmadıkları, sıklıkla içlerine kapandıkları araştırmalarla ortaya konulmuştur (Çiftçi, 2018: 1539). Bireylerin mahremiyetinin ihlal ve istismar edilmesini içeren bir girişim olduğu için etik dışı bir davranışa karşılık gelen siber zorbalık, kişisel özgürlüğe yapılan bir saldırı niteliğindedir. Aynı zamanda psikolojik şiddetin bir örneğini teşkil eden siber zorbalık, günün herhangi bir saatinde gerçekleşebilme özelliğinden ötürü, zaman ve mekândan bağımsız, kesinti olmaksızın, yaygın hale gelmesine sebep olmaktadır. Kurbanların internet ağları üzerinde dolaştırılan olumsuz yorumlardan ve gönderilerden kurtulamadıkları ve bunlarla günlük hayatta sıklıkla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır (Bayhan,

2020:128). Bu bağlamda mağdurlar, kendileri ile ilgili dedikodu ve iftiralardan dolayı saldırı ve istismara maruz kalmakta, psikolojik problem yaşamaktadırlar.

Siber zorbalık ve siber mağduriyet kavramları birbirini üretebilen yönleri sahiptir ve aralarında geçişken bir ilişki bulunur. Nitekim siber mağduriyete maruz kalan bireylerin zamanla siber zorbalık yapan bireylere dönüşebilmesi mümkün olabildiği gibi, tersi de mümkün olabilmektedir. Siber zorbalık yapanların engellenmemesi, ilgili davranışın toplumsal yaşamda prim yapmasını sağlarken, siber mağduriyet yaşayanların ise intikam alma girişimleri onları siber zorbalığın yeni örnekleri olmaya zorlamaktadır.

Öte yandan siber zorbalık içeren davranışların ortadan kaldırılması veya engel olunması konuyla ilgili yapılacak çalışmaya veya mücadeleye bağlı olduğu tespit edilmiştir. Örneğin bu davranışı sergileyen kişiyi engelleme oranının yaklaşık %60 oranında etkili olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde maruz kalanların yarısından fazlası ebeveynleriyle durumu paylaşmanın işe yaradığını ortaya konulmuştur. Yapılan diğer uygulamalardan alınan sonuçlar ise, kişiyi görmezden gelmenin %42,8, şikâyet etmenin %29,8 ve cihaza ara vermenin %29,6 oranında olumlu sonuç alınmada etkili olduğu saptanmıştır (Patchin, 2020/a: 3). Yaptırım uygulamanın sonuç verdiği tespit edilen bu bulgular, henüz altyapısı bütünüyle hazır hale getirilmemiş sosyal medyanın platformlarının yasal bir zemine kavuşmasıyla siber zorbalığın ve dolayısıyla siber mağduriyetin önemli ölçüde azalacağı varsayılmaktadır.

5. Bilişim Dönemi ve Ailedeki Değişim/Dönüşüm

İnternetin ve ileri teknolojilerin kullanılmasıyla oluşan dijital aygıtların bir araya gelmesi ve bunlar üzerinden yaşanan bireysel ve ailesel ilişkiler farklılaşmış, iletişim ve etkileşim kurmayı büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu bağlamda, dijital aygıtların aile bireyleri tarafından sıklıkla kullanımı konusunda bazı tartışmalar öne çıkmıştır. Kimileri dijital aygıtların aile bireylerine (özellikle çocuklara ve gençlere) önemli ölçüde olumlu katkılar sağladığını dile getirirken (Wang ve Wang, 2011: 361; Veen, 2007: 2), bazıları da, bu sanal alemle oluşan platformların amacına uygun ve ölçülü kullanılmaması nedeniyle olumsuz yönlerine ve sonuçlarına dikkat çekmiştir (Akbulut, 2013: 57-62; Aytekin, 2017/a). Esasen internetin kullanımıyla günlük hayatın fazlasıyla kolaylaştığı ve önemli ölçüde olumlu katkılar sunduğu bir gerçektir. Ancak dijital aygıtların ve internetin aşırı ve bilinçli olmayan kullanımından kaynaklı bir takım sorunların yaşandığı da inkâr edilemez. Zira ailede küçük çocukların kontrolsüz kullanımından ergenlerin bağımlılığa varan aşırı kullanımına kadar bir dizi sorunu da beraberinde getirmiştir. Ebeveynlerin çocuklarıyla önemli ölçüde sorun yaşamalarına neden olan bilişim aygıtlarının kullanımı, ayrıca aile ilişkilerinin seyrini de önemli ölçüde etkilemektedir.

Aslında son dönemlerde yaşanan ailedeki değişim ve dönüşümün geçmişini sanayi devrimine kadar götürmek mümkündür. Bu dönemde, geleneksel yaşam tarzından endüstriyel üretim tarzına geçişle birlikte kadın ve çocukların iş hayatına dâhil olmaları ailedeki değişim ve dönüşümün başlangıcını oluşturmaktadır. Zira bu dönemde belirli bir işte çalışan aile bireyleri, ellerine geçen ücret üzerinde tasarrufla bulunma ve özgür hareket etme imkânını elde etmiştir. Ekonomik ilişkiler, böylece bireyin ilişkilerine yön vermeye başlamıştır. Söz konusu dönemin ve daha sonraki dönemlerin ekonomi alanındaki hâkim ideolojisi olan kapitalizm, bireysel kazanç anlayışını hayatın merkezine yerleştirmiştir. Modern hayatın başlamasında da önemli bir ağırlığa sahip olan kapitalizm, önce Batı toplumlarında daha sonra bütün dünyada toplumların ekonomik, kültürel, siyasal ve toplumsal ilişkilerini belirlemeye başlamıştır (Giddens, 1998: 20). Modern topluma geçişle öne çıkan bireyin kişiliğini ve yaşantısını belirleyen, ailesel ilişkilerine şekil veren, ona her alanda yön veren, esasen 'kapitalist pazar' olmuştur (Topçuoğlu, 1995: 129). Modern dönemde rasyonel tutum her alana yansımış, geleneksel aile yapısı yerini çekirdek modele bırakmış ve bireyselliği öngören aşırı formlar ortaya çıkmıştır (Kırılmaz ve Ayparçası, 2016: 34-36). Modernleşme sürecinde, kapitalist bir tutumla birlikte üretim ve tüketim ilişkileri yaşamın merkezine oturmuş, ürün ve hizmetler bir değişim değeri kazanmış, ailenin bir takım işlevlerini yerine getiren farklı toplumsal kurumlar oluşturulmuş, yerel farklılıklardan globalleşmeye doğru bir akış meydana gelmiştir (Topçuoğlu, 1995: 129). Böylece

bireyin kimliği ile birlikte ailenin yapı ve ilişkileri, dış piyasanın belirlediği dinamikler tarafından şekil kazanmaya başlamıştır.

Başta iktisadi ve sosyal olmak üzere pek çok alanda yapılan reformlarla toplumlarda geleneksel olandan modern olana doğru bir geçiş gerçekleşmiş ve en çok değişim ve dönüşüm, bireysel ve toplumsallığın kavşağında bulunan ve modernleşmede bir vitrin görevi gören ailede yaşanmıştır (Dikeçligil, 2012: 25). Çünkü aile, toplumda yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal, hukuksal ve kültürel alanlardaki değişimlerden etkilenmeye açık, aynı zamanda yavaş veya hızlı gerçekleşen değişim süreçlerinin içinde olmuştur.

Modernleşme sürecinde, ailede yaşanan değişim ve dönüşümü en çok hızlandıran etken ise sanal ağlar üzerinden gerçekleşen iletişim ve etkileşim kanalları olmuştur. Son dönemlerde gerçekleşen internetin icadı ve dijital teknolojik aygıtların çok hızlı şekilde gelişmesi sonucu oluşan sanal ağlar, günümüzde bireylerin dünyaya bakışını, önceliklerini ve farkındalıklarını, kısaca bütün yaşam tarzını değiştirmiş ve insanlığa en büyük dönüşümü yaşatmıştır (Çiftçi, 2018: 1537). Bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki yeni gelişmeler sayesinde birey-teknoloji ilişkisi boyut değiştirmiş ve teknoloji ile yaşam iç içe geçmiş ve adına 'bilgi dönemi' denilen yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Bilgi dönemiyle birlikte dijital teknolojiler üzerinden bilgi edinmek, düşünmek, duygu ve düşüncelerini ifade etmek, dünyayı anlamak, ötekilerle iletişime geçmek mümkün olmuş ve kısaca bireylerin dijital aygıtlar üzerinden kendilerini var etmelerinin yolu açılmıştır.

İnternet ağlarının çeşitlenmesiyle ortaya çıkan yeni medya platformlarında geçirilen süre ve içeriklerden etkilenmeler bireyleri derinden etkileyen, dolayısıyla aile ilişkilerinin zarar görmesine neden olan yönleri giderek fark edilmeye başlanmış ve bazı endişeleri beraberinde getirmiştir. Eşler arası ilişkilerden diğer aile bireylerinin birbirleriyle ilişkilerine kadar, bireyselleşme ile başlayan bir değişimin yaşandığı ve bunun aile kurumuna zarar verdiği anlaşılmıştır. Zira ağlarda geçirilen süre ve yaşanan etkileşimler eşler arası duygusal bağların zayıflamasına neden olduğu gibi evlenme niyetinde olan bireylerin evlenmeyi geciktirmelerini veya bir kenara bırakmalarını düşüncelerine yol açmıştır. Kimliklerin gizlenmesi sonucu yeni medya üzerinden başkalarıyla kurulan etkileşimler eşlerin birbirlerine karşı güven duygusunu aşındırmış, birbirlerinden şüphe etmelerini beraberinde getirmiştir.

Modern yaşamda görülen evlilik dışı birliktelikler, kısa süreli ilişkiler, eşcinsel evlilikler, boşanma oranlarında ve parçalanmış ailelerin sayısında yaşanan artışlar, ailenin bazı fonksiyonlarını yerine getiren kurumların ortaya çıkması gibi dinamikler evlilik ve aile kurumunun yıpranmasına neden olmuştur (Aktay, 2010: 179). Bütün bu gelişmelerin daha da görünür hale gelmesini hızlandıran ve adeta baltalayan sosyal medya platformları, evlilik ve aile kavramının bu süreçle birlikte yeniden ele alınmasını gerektirmiştir. Öyle ki, yeni medya üzerinde anlık iletiler yoluyla istediği veriye ulaşabilen ve istediği paylaşımı yapabilen bireyler (eşler), ailevi ilişkilerinde, sanal çerçevede gelişen sadakatsizlik ve aldatma dâhil, bazı önemli sorunları yaşayabilmekte ve boşanmaya yönelerek evlilik birliğine zarar verebilmektedir (Şentürk Dızman, 2019: 549). Hatta sosyal medyanın, duygusal ilişkileri bitirme gibi olumsuz bir rolünden de söz edilebilmektedir (Güleç, 2018: 115).

Her türlü sözlü, yazılı veya görsel öğelerden olumsuz etkilenme söz konusu olmuş, farklı şahıs ve çevrelere ulaşabilme, onlarla diyalogda bulunma imkânının oluşması, aile ilişkilerinin sıradanlaşmasına yol açmıştır. Aile ilişkilerinin dışarıda yaşanan gelişmeler doğrultusunda şekil kazanmasını veya bir takım problemler yaşamasını beraberinde getirmiştir. Ailedeki duygusal ilişkiler yerini çıkara dayalı ilişkilere bırakmıştır. Öyle ki aile üyelerinin bireyci ve bencil hesapları fazlasıyla öne çıkmış ve küçük çocukların birçok yönden olumsuz etkilenmelerine yol açmıştır. Örneğin ailede ilgisiz bırakılan çocukların sosyal medyaya daha fazla bağımlı oldukları tespit edilmiştir. Çocukları oyalamanın önemli bir çıkış yolu olarak görülen dijital aygıtlarla daha bebeklik döneminde karşılaşan ve ondan kopmayan çocukların sayısı giderek artmaktadır. Sadece dijital bağımlılık değil, siber zorbalık ve siber suçluluk deneyimlerinin de aile ilişkilerinden kaynaklandığı ve bunların büyük çoğunluğunun ilgisiz bırakılan çocuklardan çıktığı, yapılan sosyolojik araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bayhan, 2020:120). Bu doğrultuda giderek yaygınlaşan ve her gün bir yenisi eklenen

dijital aygıt ve platformlara, çocukların bağımlılık derecesinin ve onları bekleyen risklerin artış göstereceği düşünülmektedir.

‘Dijital çocuk’ ve ‘dijital ebeveyn’ kavramları çerçevesinde şekil kazanan aile ilişkilerinin sıklıkla görüldüğü bir dönem yaşanmaktadır. Gün boyu eve kapanan çocuklar ve diğer aile bireylerinin internet başında geçirdiği süre, normal seyirdeki bir yaşamda hareket halindeki süreden daha fazla olmaya doğru evirilmektedir. Oysaki çocukluk dönemi, esasen ‘oyun dönemi’dir ve en hareketli oldukları; fiziksel, bilişsel, sosyal yönden gelişme gösterdikleri bir dönemdir.

Sosyal medya platformlarının aşırı kullanımı bireylerin yalnızlaşmalarının yanında çevrelerine de yabancılaşmalarını (Güleç, 2018: 114) ve bunun sonucu olarak mutsuz olmalarını beraberinde getirmektedir. Sosyal medya nedeniyle mutsuz insanların sayısı giderek artmaktadır. Çocuklar ve gençler başta olmak üzere bireylerin cep telefonlarına yoğunlaşmalarından dolayı hayatı yaşayamadıkları yönündeki algı bulgularla desteklenmiştir (Sezerer Albayrak, 2019: 939). En hareketli oldukları dönemlerde dijital aygıtlarla çocukların hareketsiz bir yaşama mahkûm bırakılmaları, onların tercihine bırakılmayacak kadar önemlidir. Bu aygıtlar yoluyla çocukların karşılaşabileceği tehlikelerin farkında olmak, ailenin çocuğa karşı sorumluluğunu katlamaktadır. Zira uyuşturucu satıcılığından ırkçılık ve nefret suçlarına, cinsellik içeren tuzaklardan farklı odakların propagandalarına kadar çocukların karşılaşabileceği riskler söz konusudur.

Dijital teknoloji ve ağların bir araya gelmesiyle sağlanan iletişim ve etkileşimin, ailenin yapı ve ilişkileri üzerinde derin etkiler bıraktığı ve yeni bir döneme girdiği söylenebilir. Aile sonrası (post-familiar) olarak ifade edilen bu dönemde iletişim ve etkileşimlerin artık dijital ağların üzerinden sağlanacağı aile tipinden söz edilmektedir. Bunun işaretlerinin alındığı yönünde araştırmalar yapılmıştır. Örneğin ABD’de, üniversite öğrencilerinin aileleriyle ilişkileri üzerinde yapılan bir araştırmada, öğrencilerin haftada ortalama 13,4 kez cep telefonu üzerinden ebeveynleriyle iletişime geçtiği, bunun yüz yüze ilişkilerin yerini aldığı, dolayısıyla bir araya gelmeye ihtiyaç duyulmadığı tespit edilmiştir (Bayhan, 2020:127). Ancak, ailesel iletişimin sadece dijital aygıtlar üzerinden sağlanması, zamanla duygusallıktan arındırılmış bir ilişkinin ortaya çıkmasını, uzaklaşma ve yalnızlaşmayı da beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Yalnızlaşma, bilişim döneminin birey için en önemli tehlikesi haline gelmiş, dijital medyaya bağımlılık ise özellikle çocukların yaratıcılıklarına ve sosyalleşmelerine engel teşkil etmeye başlamış, bireylerin iletişim kabiliyetlerini köreltmıştır (Sayar, 2019: 674). Dünya üzerindeki diğer insanların yakından takip edilmesi imkânını sağlayan sosyal medya platformları, bireyin yanı başında bulunanların veya kapı komşusunun ismini bilmediği bir duruma gelmesine neden olmuştur. ‘Dijitalleşen aile’ kavramının kendisine yer bulduğu toplumsal yaşamda aile bireylerinin yüz yüze ilişkilerinde azalma meydana gelmiş, bunun yerine bireylerin aynı anda birden fazla dijital medya platformları üzerinde uğraş vermesi söz konusu olmuştur. Dijital platformlara yönelik yoğun ilgi aile bireylerinin kendilerine yeni sanal hayatlar kurmasını beraberinde getirmiş, bu durum, boşanmaların daha da artmasına sebep olmuştur (Sayar, 2019: 675).

Bilişim döneminde öne çıkan dijital medya kullanımı, bireylerin kimliklerini deşifre etmede önemli bir kaynak haline gelmiş, yaptıkları tercihlerin ve zaman geçirdikleri aktivitelerin birer veriye dönüşmesiyle geride iz bırakmaları söz konusu olmuştur. Takip ve gözetilmeleri kolaylaşmış olan bireyler, dijital alanda yaptıkları aktivitelerle eğilimlerinin tespit edilmesi mümkün hale gelmiştir (Sayar, 2019: 675). Çünkü yapılan paylaşımlar gibi yapılan beğeni ve yorumlar, oluşturulan her veri ve tıklanan her bağlantı bireyin tercih ve eğilimlerini beyan eden birer işaret halini almıştır. Buna rağmen kimliğini ve niyetini gizleyerek paylaşımlar yapmak ve hedef çarpıtmak gibi iyi niyet çerçevesinde yapılmayan pratikler de yaygın hale gelmiştir.

Araştırmalar, bireylerin mahrem bilgilerini paylaşması konusunda çoğu ebeveynin bilinçli olmadığı ve konuya ilgisiz kaldığı yönünde bulgulara sahiptir (Seren, 2020: 37). Sosyal medyadan kaynaklı risklerin farkında olmayan, çocuklarının aktivitelerini sosyal medya yoluyla paylaşan ebeveynler, her şeyden önce kendileri mahremiyet sınırlarını aşmakta, çocuklarının konuyu önemsiz

görmelerine neden olmaktadır. Takipçi sayısını arttırmak veya para kazanmak üzere reklam içeriklerine çocukları dâhil etmek, onların mahremiyetlerine saldırı anlamına gelmektedir. Çocukların ebeveynlerden daha fazla bilgi ve malumata sahip olduğu dijital alanda bir takım önlemlerin alınması yönündeki gereklilik, öncelikle ebeveynlerin daha fazla bilgi kazanmalarıyla mümkün olabilecektir.

Sosyal medya platformlarının aile ilişkilerini en çok etkilediği yönlerden biri, ailenin birlikte (yüz yüze) geçirdikleri zaman dilimlerinin azalması, yerini dijital aygıtlar üzerinden sosyal medyada geçirilen süreye bırakmasıdır. İkincisi ise, sanal medya ile oluşan esneklik ve belirsizlikten kaynaklı oluşan rahatlığın sonucunda ‘sanal flört’ veya ‘sanal aldatma’ kavramlarının günlük hayata dâhil olması ve bunun sonucunda eşler arasında yaşanan güvensizlik ve huzursuzluk sayılabilir (Güleç, 2018: 106). Esasen eşlerin dijital medya ile alternatif yaşamları tanınması ve farklı çevrelerden bireylere ulaşma imkânı bulması aldatma dürtüsünü tetiklemiş ve sadakatsizlik yönünde eğilimi bulunanlara fırsatlar sunmuştur (Güleç, 2018: 119). Sosyal medyanın kullanımı ile baş gösteren gerilmeler beraberinde huzursuzluk, tartışma, fiziksel çatışma ve boşanmaları meydana getirebilmektedir.

Diğer taraftan doğru ve yanlış tam olarak birbirinden ayıramayan, kime, nasıl güvенеceğini ön göremeyen ve seçenekler karşısında bilinci netleşmemiş çocuk ve ergenlerin sanal ağlarda art niyetli insanların kurduğu tuzaklara düşmeleri ve cinsel istismara konu olmaları önemli bir risk unsurudur (Güleç, 2018: 106). Ebeveynlerin sosyal medyanın bütün platformlarına ve çocukların dâhil olduğu etkileşimlerin her anına sahip çıkamadıkları için, özellikle tehlikenin nereden geleceğini tam olarak bilemeyen küçük çocukların tuzağa düşmeleri riski artmıştır.

Sanal ortamlarda kendisini daha güvende hisseden bireylerin, genellikle sosyal hayattaki ilişkilerde sorun yaşayan, az bir çevre ile ilişkileri bulunanlar olduğu yönündeki yaklaşım araştırmalarla desteklenmiştir. Tanıdığı veya tanımadığı herkesi sayfasına ekleyen insanların psikolojik doyum arayışında oldukları, bunların daha çok içlerine kapanık, utangaç, alıngan, özgüveni düşük ve iletişim becerilerinden yoksun oldukları saptanmıştır (Güleç, 2018: 118). Düşük iletişim becerisine sahip olmak ve akademik başarı yönünden düşük seviyede bulunmak sosyal medyada daha fazla zaman tüketmekle yakından ilişkili olduğu varsayılmıştır. Bunun yanında dijital iletişimin yaygınlaşmasıyla sözel olmayan davranışların önemli oranda kaybolmaya başladığı, kaliteli iletişim kurmanın azaldığı, yakın ilişkilerde kalıcı hasarlara neden olduğu, kısmen de yanlış anlamaları beraberinde getirdiği, yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Ngonidzashe, 2016: 66). Ancak aynı araştırmalarda, dijital kanallarla sağlanan iletişimin, yüz yüze iletişimin bir devamı olarak sağlanması veya desteklenmesi durumunda sağlıklı sonuçlar meydana getirebileceği de ifade edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Teknolojinin gelişmesiyle günlük hayata dâhil olan dijital aygıtların, internetin ve sosyal medya platformlarının birçok yönden kazanımlar sağladığı aşikârdır. İnsanlığın bilgiye erişiminin, iletişim ve etkileşim olanaklarının fazlalaşması, iş ve işlemlerin takip edilmesi gibi hususlarda önemli ölçüde kolaylıklar sağladığı bir gerçektir. Özgürce kullanımı, kolay erişilebilir ve düşük maliyetli olması ve daha birçok farklı yönleriyle internet günümüzün vazgeçilmez bir alanı olmuştur. Dijital ve teknolojik ilerlemelerle birlikte bilgi edinmenin kolaylaştığı ve arttığı ‘bilşim dönemi’nde, toplumsal yaşamda keskin değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. İnternetteki erişimin anlık ve sınırsız olması zaman ve mekân algısında değişimi beraberinde getirmiş, coğrafi sınırları ortadan kaldırmış, bireyler arası, toplumlar arası ve devletlerarası ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Bireyin popüler kültür veya modern değerler etrafında şekil kazanması hız kazanmış, toplumsal kurumların yapı ve işlevleri değişmiş ve bu alanlarda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bireylerin dijital teknolojilere ve her gün bir yenisi eklenen sosyal ağlara bağlılığında artış yaşanmıştır. İnternetin aşırı kullanımından dolayı bireyler fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşamaya başlamıştır. Yüz yüze ilişkiler giderek yerini sanal ağlar üzerinden kurulan ilişkilere bırakmış, hareketsizlik sonucu gerçek hayatta sergilenen bazı sözel olmayan davranışlarda körelme riski söz konusu olmuştur. Öte yandan dijital oyunlara bağlılık ve sosyal medya platformlarını aşırı kullanmaktan dolayı bireyler gerçek yaşamdan uzaklaşmış ve eğitim gibi bazı

alanlarda sorun yaşamalarını beraberinde getirmiştir. Günümüzde giderek artan ve önemli oranlara yükselen dijital bağımlılık ise, gelecekle ilgili kaygıların oluşmasına önemli bir neden oluşturmuştur.

Diğer taraftan ticari faaliyetlerin önemli bir alanı haline gelmiş olan sanal ağlar, aynı zamanda hile ve dolandırıcılığın, zorbalık ve suçluluğun gerçekleştiği bir alan haline gelmiştir. Bu ağlar üzerinden dünyanın herhangi bir noktasından bir ürünü tedarik etmek mümkün olmuş, ancak, risk taşıyan sonuçların ortaya çıkma ihtimalini de doğurmuştur. Özel bilgilerin temin edilmesi, bilgisayarların çökertilmesi, hesapların boşaltılması, kredi kartlarının kullanılması gibi yasal olmayan pratikler siber suçluların sıklıkla başvurduğu yollar olmuştur. Ağlarda dolaşan tehlikelerin farkında olmayan çocukların ve gençlerin cinsel sömürüye dâhil edilme riskleri çoğalmış, kendilerine üye kazandırmaya çalışan farklı odakların bu gençler veya çocuklar üzerinden hedeflerine ulaşmaları mümkün hale gelmiştir.

Aynı zamanda dijital teknolojilerin ve ağların yaygınlaşmasıyla siber zorbalık gündeme oturmuş ve siber mağduriyetlerin oluşmasına, mağdur olanın da karşılık vermeye yönelmesinin bir sonucu olarak, zamanla kendisinin de zorbalık yapan bir konuma gelmesine neden olan bir döngü meydana gelmiştir. Siber zorbalıkla bağlantılı olabilen ağlarda hile ve dolandırıcılık yapmaya yönelimler, siber suçluluğa kadar uzanabilen boyutlara varmıştır. Bireylerin mağduriyet yaşadıkları alanlar daha çok inançları, kültürel aidiyetleri, cinsiyetleri ve en çok ta kişisel özellikleri olmuştur. Gençlerde veya ergenlerde daha fazla görülen siber zorbalık, dijital ağlar üzerinde kimlik gizleme olanağıyla bireylerin daha fazla bu alanda özgüven duymaları ve daha rahat davranmalarına olanak sunmuştur. İnsanların korku ve endişe yaşamalarına ve dolayısıyla mutsuz olmalarına neden olan siber zorbalıklara yönelik önlemlerin yasal zemininde noksanlıkların bulunması hak arama düşüncesi önünde engel oluşturmuştur. Başka bir ifade ile yasal süreçlerin uzun sürmesi ve bu zeminden sonuç alınma yönünde var olan dağınık algı, bireylerin hak aramadan vazgeçme yönünde düşüncelere girmelerini ve dışarıya yansıtılmalarını teşvik etmiştir.

Sağladığı fayda ve kolaylıkların yanında sosyal ve kültürel alanda değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiş olan bilişim dönemi, toplumsal kurumların, özellikle ailenin, yapı ve fonksiyonlarında hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Sanayileşme ile başlayan, modernleşme ile devam eden ve bilişim dönemiyle daha da hız kazanan bireyselleşme, bireyin hayatın bütün süreçlerinde kendi başına karar almasını dayatır hale gelmiştir. Sevgi, fedakârlık ve paylaşım gibi değerlerin yaşatıldığı yuva olarak aile, yapı ve işlevler bakımından değişime uğramış, aile bireylerinin bireyci ve bencil yaklaşımlarla ilişki geliştirmeleri söz konusu olmuştur. Eşler ve aile bireyleri, birbirlerine zaman ayırma yerine dijital cihazlarıyla zaman geçirmeyi daha çok tercih eder hale gelmiş, eşlerin birbirlerine güven duymaları, yerini birbirlerinden şüphe duymalarına bırakmıştır. Sadakatsizlik ve aldatma eğilimi olanların sanal ağlar üzerinden alan bulmaları söz konusu olmuş, her bireyin kendi başına ilişkiler geliştirmesi kolaylaşmıştır.

İnternet ağları ve sosyal medya platformları üzerinden sağlanan ilişkilerle bireyci düşünceler daha fazla öne çıkmış, insanların evliliğe ve aile kurumuna bakışında farklılaşmaları meydana getirmiştir. Modernleşme ile baş gösteren evlenmeyi erteleme, kısa süreli ilişkileri kurma, evlilik dışı beraberlikler yaşama, boşanma gibi ailenin kurulması ve devamlılığının sağlanması önündeki engeller, sanal ağlarla daha da yaygın hale gelmiştir. Son dönemlerde boşanma oranlarının giderek artması, modernleşmenin bir sonucu olduğu kadar, sanal ağlarla kurulan etkileşimlerle, dijital aygıtların aşırı kullanımıyla ve kurulan ilişkilerin sorun oluşturmasıyla da yakından ilişkilidir. Boşanmaların sonucunda ve eksik sayılan diğer aile ortamlarında çocuğun sevgisiz ve ilgisiz bırakılması dijital bağımlılıkla yakından ilişkilidir. Bu, aynı zamanda dijital alanda fazlasıyla zaman geçiren ve genellikle bencil yaklaşım sergileyen ebeveynlerin çocuğa ayırmaları gereken zamanı sanal ağlar üzerinden harcamalarını da içermektedir. Çocuğun çok erken dönemlerde dijital aygıtlarla karşı karşıya bırakılması gibi bağımlılığa neden oluşturan önemli bir tehlike, ebeveynler tarafından çoğu zaman ihmal edilmektedir.

Sanal bağımlılığı önlemek için çocukların veya gençlerin ellerinden aygıtların alınmasının yeterli olmadığı açıktır. Ebeveynlerin de önemli ölçüde sanal dünyaya yönelik bağımlılık yaşadıkları gerçeğinden hareketle, bütün aile bireylerini kapsayan çözümler geliştirmek daha makul görünmektedir. Ebeveynlerin her alanda olduğu gibi sanal dünyadaki ilgileri ve uğraşları çocuklar ve gençler tarafından yakından izlenmekte ve kendilerine de genellikle bu doğrultuda yön vermektedirler. Ebeveynlerin internet mecralarını kullanmada önce kendi tutum ve davranışlarına dikkat etmeleri, akabinde çocuk ve gençlerin takip ettikleri ağları, ilgi alanlarını, kullanma alışkanlıklarını ve geçirdikleri süreyi bilmeleri ve ona göre çözümler geliştirmeleri önemlidir. Esasen takip edilmesi gereken en önemli çözüm yolu, çocuk ve gençlerin bu aygıtları belirli zaman dilimlerini içeren bir program dâhilinde kullanmalarını sağlamak, tehlikelerine dikkat çekilerek onlarda bilinçli bir yaklaşım geliştirmektir. Bunun için dijital okuryazarlık eğitiminin bütün aile bireyleri tarafından alınması önem arz etmektedir. Çocukların daha erken yaşlarında kazanmaları gereken sanal ağlarla ilgili en önemli kazanımlar arasında, tanımadıkları kişilerle iletişim ve etkileşimde bulunmamaları, şifrelerini ve kişisel bilgilerini başkalarına vermemeleri, iletişimde kamerayı açmamaları, bilmedikleri paylaşımlara yorum yapmamaları sayılabilir. Bunun yanında yüz yüze iletişimin artırılması, internete dâhil olma süresinin kısaltılması, kullanım amacına yönelik bir takibin yapılması, mümkünse ebeveynlerin çocuklarla birlikte internette zaman geçirmesi, farkındalığın yükseltilmesi ve zarar verebilecek sitelerin engellenmesinin bağımlılığın azaltılmasında etkili olacağı düşünülmektedir.

Denetim ve kısıtlamanın çok az yapılabildiği çevrim içi paylaşımlarla sosyal medya platformları karmaşık ve doğru olmayan bilgiler üzerine kurulu verilerle, aldatma içeren ve kolay fark edilmeyen tuzaklarla, manipüle edilmiş fotoğraf, ses ve videolarla insanların doğru bilgiye ulaşması güç hale gelmiştir. Sorumlu birer vatandaş olarak, herkesin konuyla ilgili üstüne düşen görev ve sorumluluğu yerine getirmesi yönündeki gereklilik her zamankinden önemli bir hale gelmiştir. Paylaşılan içeriğin gerçekliğini değerlendirmek, eleştirel ve sorumlu yaklaşmak, analitik becerileri kullanmak ve bu doğrultuda paylaşım yapmak dijital alandan kaynaklı sıkıntıların ortadan kaldırılmasında önemli adımlardır. Ancak evrensel düzeyde edinilmesi gereken bir sorumluluk sayesinde insanlığın büyük ve düzenli bir aile olma hayali gerçekleşebilir. Bunun için herkesin kendi ağının önünü temizlemesi insanlığın sürdürdüğü bu yolculukta siber tehlikelere karşı korunmada belirleyici olacaktır.

Kaynakça

- Akbulut, Y. (2013). Çocuk ve Ergenlerde Bilgisayar ve İnternet Kullanımının Gelişimsel Sonuçları, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 53-68.
- Aktay, Y. (2010). Modern Dünyada Ailenin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler, *Küreselleşen Dünyada Aile İçinde*, 177-188.
- Altun, F. (2017). *Modernleşme Kuramı*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Alyanak, P. (2016). İnternet Bağımlılığı. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 8(5) , 20-24.
- Apalı, Y. (2016). Toplumsal Değişme Bağlamında Bilginin Değişimi ve Dönüşümü, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 395-405.
- Atakan Foça, M. (2016). İnternette Yanlış Bilgiyle Başa Çıkmanın 10 Yolu, (Erişim Tarihi: 12.02.2021). <https://teyit.org/internette-yanlis-bilgiyle-basa-cikmanin-10-yolu>
- Aytekin, G. (2017/a). Dijital Oyunlar ve Bireyler Üzerindeki Etkileri, (Erişim Tarihi: 12.02.2021). <https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/dijital-oyunlar-ve-bireyler-uzerindeki-etkileri>
- Aytekin, G. (2017/b). İnternet Bağımlılığı ve Alışkanlıklara Etkisi, (Erişim Tarihi: 13.02.2021). <https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/internet-bagimlilik-ve-aliskanliklara-etkisi>
- Aytekin, G. (2019/a). Doğru Habere Ulaşmanın Doğru Yöntemleri, (Erişim Tarihi: 13.02.2021). <https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/dogru-habere-ulasmanin-dogru-yontemleri>

- Aytekin, G. (2019/b). Sosyal Medyanın Bireysel ve Toplumsal Etkileri, (Erişim Tarihi: 13.02.2021). <https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/sosyal-medyanin-bireysel-ve-toplumsal-etkileri-1>
- Bayhan, V. (2020). Z Kuşağının Lise Gençlerinde Sosyal Medya Bağımlılığı İle Siber Mağduriyet Deneyimleri, *İlahiyat Akademi*, 12 (Aralık 2020):117-144.
- Baylyyeva, C. (2019). Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı İle Problemlili İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi (Yüksek lisans tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi), <http://acikarsiv.beun.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12628/9388?show=full> adresinden erişilmiştir.
- Büyükgebiz Koca, E. & Tunca, M. Z. (2020). İnternet ve Sosyal Medya Bağımlılığının Öğrenciler Üzerindeki Etkilerine Dair Bir Araştırma, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4(1), 77-103.
- Çiftçi, H. (2018). Öğrencilerin Siber Mağduriyet Düzeylerinin Karşılaştırılması, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1536-1567.
- Dikeçligil, F. (2012), Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8(31), 21-52.
- Eroğlu, M. R. (2016). Geleceğin Suçları: Dijital Dünyanın Karanlık Yüzü (Erişim Tarihi: 14.02.2021). <http://cyberpolitikjournal.org/index.php/main/article/view/11/11>
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları* (Çev.: Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gönenç, Ö, E. (2001). İnternet ve Türkiye’deki Gelişimi, *İletişim Fakültesi Dergisi*, 87-96.
- Güleç, V. (2018). Aile İlişkilerinin Sosyal Medyayla Birlikte Çöküşü, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(2), 105-120.
- Hekim, H. & Başbüyük, O. (2013). Siber Suçlar ve Türkiye’nin Siber Güvenlik Politikaları, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4(2).
- Hinduja, S. (2019). Bullying Because of Religion: Our Latest Findings and Best Practices, (Erişim Tarihi: 13.02.2021). <https://cyberbullying.org/bullying-and-religion>
- Kırılmaz, H. & Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları, *İnsan & İnsan*, 3(8), 32-58.
- Ngonidzashe, M. (2016). Social Networks and the Social Interaction in Family Relationships among Zimbabweans: A Survey on the Perceptions of Residents in Harare and Mashonaland West Provinces of Zimbabwe, *International Journal of Research in Humanities and Social Studies*, 3(5), May 2016, 62-68.
- Patchin, J. W. (2020/a). Tween Cyberbullying İn The United States, (Erişim Tarihi: 14.02.2021). <https://cyberbullying.org/tween-cyberbullying-in-the-united-states>
- Patchin, J. W. (2020/b). 2019 Cyberbullying Data, (Erişim Tarihi: 14.02.2021). <https://cyberbullying.org/2019-cyberbullying-data>
- Patchin, J. W. & Hinduja, S. (2020), Tween Cyberbullying 2020: Tween Statistics (9-to 12-year-olds), *Cyberbullying Research Center*, (Erişim Tarihi: 14.02.2021). <https://cyberbullying.org/tween-statistics>
- Sayar, T. E. (2019). Geleneksel Aileden “Dijitalleşen” Aileye Doğru: Yeni Medya Teknolojileriyle Değişen Aile Yapısı, 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresinde Sunulan Bildiri. https://www.researchgate.net/publication/336511921_GELENEKSEL_AILEDEN_DIJITALESEN_AILEYE_DOGRU_YENI_MEDYA_TEKNOLOJILERIYLE_DEGISEN_AILE_YAPISI adresinden edinilmiştir.

- Seren, E. (2020). Sosyal Medya Ortamlarında Siber Zorbalık: Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Deneyimlerinin İncelenmesi, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 4(1), 24-39.
- Sezerer Albayrak, E. (2019). Sosyal Ağlar ve Modern İnsanın Yalnızlaşması: Coca-Cola Reklam Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 929-942. DOI: 10.17755/esosder.486718
- Söyler, S & Yıldırım Kaptanoğlu, A. (2018). Sanal Uyuşturucu: İnternet, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 37-46.
- Şentürk Dızman, Z. (2019). Sosyal Medyanın Boşanmaya Etkileri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(4), 548-555.
- Topçuoğlu, A. (1994). Modernleşme Sürecinde ‘Bireyin’ Dönüşümü ve Yaşantının Meşruluğu Sorunu, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(9-10), 127-138.
- Veen, W. (2007). Homo Zappiens and the Need for New Education Systems, (Erişim Tarihi: 28.04.2021).
https://www.researchgate.net/publication/253361521_Homo_Zappiens_and_the_Need_for_New_Education_Systems
- Wang, J & Wang, H. (2011). The Predictive Effects of Online Communication on Well-Being among Chinese Adolescents, *Psychology*, 2(4), 359-362.
<https://wearesocial.com/digital-2021> (Erişim Tarihi: 16.02.2021).

Extended Abstract

With the development of technology, it is obvious that digital devices, internet and social media platforms that are included in daily life have gained benefits in many ways. It is a fact that humanity's access to information, communication and interaction possibilities increase, and it provides a great deal of convenience in matters such as following up business and transactions. Internet has become an indispensable area of today with its freely use, easy accessibility and low cost and many other aspects. Sharp changes and transformations have occurred in social life in the "informatics era", in which acquiring information has become easier and increased with digital and technological advances. The instant and unlimited internet access has brought about changes in the perception of time and space, eliminated geographical boundaries, and changed the course of relationships between individuals, societies and states. The individual's taking shape around popular culture or modern values has accelerated, the structure and functions of social institutions have changed and important transformations have been experienced in these areas. There has been an increase in the commitment of individuals to digital technologies and social networks, with a new addition every day. Due to the excessive use of the internet, individuals have started to experience physical and psychological problems. Face-to-face relationships gradually gave way to relationships established over virtual networks, and there was a risk of dulling some non-verbal behaviors exhibited in real life as a result of inactivity. On the other hand, due to the devotion to digital games and excessive use of social media platforms, individuals have moved away from real life and have brought problems in some areas such as education. Digital addiction, on the other hand, is increasing and increasing significantly today, and has created an important reason for the emergence of some concerns about the future of young people.

On the other hand, virtual networks, which have become an important field of commercial activities, have also become an area where fraud and fraud, bullying and criminality take place. It was possible to supply a product from any point of the world through these networks, but it also created the possibility of risky results. Illegal practices such as obtaining private information, smashing computers, evacuating accounts, and using credit cards have been frequently used by cybercriminals. Children and young people, who are not aware of the dangers circulating in the networks, have increased the risk of being included in sexual exploitation, and it has become possible for different groups trying to recruit members to reach their goals through these young people or children.

At the same time, with the widespread use of digital technologies and networks, cyberbullying has come to the fore and a cycle of cyber victimization has occurred, and as a result of the victim's inclination to respond, over time he has become a bully. Because the legal framework has not been fully established yet, and written or visual posts in the virtual world have sometimes caused major problems. The fact that everything shared in the digital environment is recorded, stored, and the traces left behind can be reached even if they are deleted, has led to the deliberate use of it against the individual in some cases. It has often been witnessed that virtual posts, which seem as easy as a finger gesture, pose a great danger in terms of content. So much so that some people who are ashamed of the posts called "digital stain" have ended their lives. Therefore, cyberbullying and tendencies towards cheating and fraud in networks that may be linked to this area have reached a level that can extend to cyber criminality. The areas where individuals experienced victimization were mostly their beliefs, cultural affiliations, gender and mostly their personal characteristics. Cyberbullying, which is more common in young people or adolescents, has enabled individuals to feel more self-confident and behave more comfortably in this area with the possibility of hiding their identity on digital networks. The deficiencies in the legal basis of the measures against cyber bullying, which cause people to experience fear and anxiety and thus to be unhappy, have created an obstacle to the idea of seeking justice.

The period of informatics, which brought along changes and transformations in the social and cultural field, in addition to the benefits and facilities it provides, caused rapid changes and transformations in the structure and functions of social institutions, especially the family. Individualization, which started with industrialization, continued with modernization and accelerated with the informatics era, has become an imperative for the individual to make decisions on his own in all processes of life. As a home where values such as love, sacrifice and sharing are lived, the family has changed in terms of structure and functions, and family members have developed relationships with individualistic and selfish approaches. Spouses and family members have become more preferring to spend time with their digital devices instead of spending time with each other, and the spouses' trust in each other has been replaced by doubting each other. It has been a matter of those who have a tendency to infidelity and deception to find space through virtual networks, making it easier for each individual to develop relationships on their own.

The (extreme) individualist thoughts, with the relationships provided through internet networks and social media platforms, have created differentiation in people's view of marriage and the institution of the family. Obstacles to the establishment and continuity of the family, such as postponing marriage, establishing short-term relationships, having extra-marital partnerships, divorce, which started with modernization, have become more widespread with virtual networks. The recent increase in divorce rates is not only a result of modernization, but is also closely related to the interactions with virtual networks, excessive use of digital devices and the problem of established relationships. Leaving the child without love and indifference as a result of divorces and other incomplete family environments is closely related to digital addiction. This also includes the fact that parents who spend a lot of time in the digital space and often take a selfish approach, spend the time they should devote to the child through virtual networks. An important danger that causes addiction, such as the early exposure of the child to digital devices, is often neglected by parents.

Obviously, it is not enough to take devices out of the hands of children or young people to prevent virtual addiction. Considering the fact that parents also experience a significant virtual world dependency, it seems more reasonable to develop solutions that cover all family members. As in every field, parents' interests and interests in the virtual world are closely monitored by children and young people and they usually direct themselves in this direction. It is important for parents to pay attention to their own attitudes and behaviors before using internet channels, then to know the networks that children and young people follow, their interests, usage habits and the time they spend, and develop solutions accordingly. In fact, the most important solution to be followed is to ensure that children and young people use these devices within a program that includes certain time periods, and to develop a conscious approach to them by drawing attention to their dangers. For this, it is important that digital literacy training is received by all family members.

As a result, it has become difficult for people to access accurate information with online posts, where inspection and restriction can be done very little, with data based on complex and inaccurate information, deceptive and inconspicuous traps, manipulated photographs, sound and videos. As a responsible citizen, the necessity for everyone to fulfill their duties and responsibilities regarding the issue has become more important than ever. Evaluating the authenticity of the shared content, approaching critically and responsibly, using analytical skills and sharing in this direction are important steps in eliminating the problems originating from the digital field. However, humanity's dream of becoming a big and orderly family can be realized thanks to a responsibility that must be acquired at a universal level. For this, everyone clearing their own network will be decisive in protecting against cyber threats in this journey that humanity continues.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Tüketici Güven Endeksini Etkileyen Faktörlerin Analizi
Analyzing the Factors That Influence Consumer Confidence Index in Turkey

Ali Cüneyt Çetin*

Öz: Tüketici güven endeksleri iktisadi faaliyetlerin izlenmesi için tüm gelişmiş ülkelerde ilgiyle takip edilen öncü bir göstergedir. Bu çalışmanın amacı Tüketici Güven Endeksini etkilediği düşünülen altın fiyatı, Borsa İstanbul 100 getiri endeksi, TÜFE bazlı reel kur endeksi ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerini VAR modeli ile analiz etmektir. Analizde Türkiye’nin söz konusu değişkenlere ait 2004:02-2020:11 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. VAR modelden elde edilen bulgular incelendiğinde, enflasyonun Tüketici Güven Endeksinin nedeni olduğu, Tüketici Güven Endeksinin ise altın fiyatlarının nedeni olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Tüketici Güven Endeksi ve enflasyonun reel kur endeksinin nedeni olduğu gözlenmiştir. Etki-tepki analiz sonuçlarına göre, incelenen dönemde Tüketici Güven Endeksinin enflasyondaki artışa aynı yönde tepki verdiği, daha sonra enflasyondaki düşüşe uyum sağladığı ve son dönemde enflasyondaki artışa artış yönünde tepki verdiği görülmüştür. Tüketici Güven Endeksinde meydana gelen bir şok, altın fiyatlarını ilk dört dönem boyunca artırmış, sonra bir dönem azaltarak son dönemde sifıra yakınsamıştır. Tüketici Güven Endeksi, TÜFE bazlı reel kur endeksini ilk üç dönem azaltmış, son dönemde şokun etkisi hafiflemiştir. Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre, uzun dönemde Tüketici Güven Endeksinin %10.38’inin TÜFE bazlı reel kur, %5.94’ünün tüketici fiyatları tarafından belirlendiği, Tüketici Güven Endeksinin incelenen dönem boyunca altın fiyatları üzerindeki ağırlıklı etkisinin giderek arttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güven Endeksi, BIST-100 Endeksi, Reel Kur Endeksi, Tüketici Fiyat Endeksi, VAR Modeli

Abstract: Consumer confidence indices are a leading indicator that is followed with interest in all developed countries in order to monitor economic activities. The purpose of this study is to analyze the variables of gold price, BIST-100 index, CPI-based real exchange rate index, and consumer price index, which are thought to affect the Consumer Confidence Index using VAR model. Monthly data of the abovementioned variables of Turkey were used in the analysis for period of 2004:02-2020:11. The findings obtained from the VAR model revealed that the inflation was the cause of the Consumer Confidence Index, while the Consumer Confidence Index was the cause of gold prices. It was observed that the Consumer Confidence Index and inflation were the reasons for the real exchange rate index. According to the results of the impulse-response analysis, it was observed that the Consumer Confidence Index reacted in the same direction to the increase in inflation, and then it adapted to the decrease in inflation and reacted to the increase in inflation in the last period. A shock in the Consumer Confidence Index increased gold prices during the first four periods, and then decreased by one period, converging to zero in the last period. The Consumer Confidence Index decreased the CPI-based real exchange rate index for the first three periods, and the impact of the shock lessened in the last period. According

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Burdur/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-1478-0955, alicuneytcetin@mehmetakif.edu.tr

Received/Geliş: 04 March/Mart 2021
Accepted/Kabul: 28 May/Mayıs 2021

Düzeltilme/Revised form: 20 May/Mayıs 2021
Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

to the variance decomposition results, it was observed that in the long run, 10.38% of the Consumer Confidence Index was determined by the CPI-based real exchange rate and 5.94% by the consumer prices, and the weighted effect of the Consumer Confidence Index on gold prices gradually increased throughout the period examined.

Keywords: Consumer Confidence Index, BIST-100 Index, Real Exchange Rate Index, Consumer Price Index, VAR Model

Giriş

Tüketici güven endeksleri iktisadi faaliyetleri izlemek amacıyla gelişmiş tüm ülkelerde ilgiyle takip edilen öncü bir göstergedir. Ülkemizde Tüketici Güven Endeksi, Türkiye genelinde aylık uygulanan Tüketici Eğilim Anketi yoluyla tüketici bireylerin şahsi finansal durumları, Türkiye ekonomisinin geneline yönelik halihazırdaki vaziyetini yorumlamaları ve gelecek döneme ilişkin öngörülerini ile yakın zamandaki ödemeleri ve birikim eğilimleri gözönüne alınarak hazırlanmaktadır.

Tüketicilerin şahsi finansal durumları; geçmiş on iki aylık zamanda ev halkına dair mali durumu, gelecek on iki aylık zamanda ev halkına dair mali durum öngörüsü, ev halkının maddi durumunun yorumlanması ile gelecek üç aylık devrede borç ihtiyacı duyma potansiyelini kapsamaktadır.

Tüketicilerin Türkiye ekonomisinin geneline yönelik halihazırdaki vaziyetini yorumlamaları ve gelecek döneme ilişkin öngörülerini; geçmiş on iki aylık zamana ilişkin yorumu ile gelecek on iki aylık zamana ilişkin beklentisini kapsamaktadır. Buna ilaveten halihazırdaki dönemin dayanıklı tüketim malları edinmek ve halihazırdaki dönemin birikim için uygunluğuna dair yorumları, geçmiş on iki aylık zamanda tüketici fiyatlarının değişimine dair yorumları, gelecek on iki aylık zamanda tüketici fiyatlarının değişimine dair öngörülerini ve gelecek on iki aylık dönemde ücretlerin değişimine dair öngörülerini içermektedir.

Tüketicilerin ödemeleri ve birikim yapma istekleri; gelecek üç aylık devrede yarı-dayanıklı tüketim mallarına, gelecek on iki aylık devrede dayanıklı tüketim mallarına ilişkin masrafta bulunma düşüncesi, gelecek on iki aylık devrede otomobil ve konut edinme veya inşa ettirme ile mesken onarımı için masrafta bulunma olasılığı kapsamında ölçülmektedir.

Anketin örneklem büyüklüğü aylık 4884 konut olarak belirlenmekte ve örneğe katılan konutta, konutu temsil eden on altı ve yukarı yaştaki bireyi kapsamına dikkat edilmektedir. Birey, tesadüfi olarak veri giriş programınca belirlenmektedir.

Tüketici Güven Endeksi, AB ülkelerinin kullandığı denge metoduna göre hesaplanmaktadır. Buna göre denge katsayısı her bir soru için; olumlu yanıt verenlerin yüzdesinden olumsuz yanıt verenlerin yüzdesinin farkı alınarak hesaplanmaktadır. Denge katsayısına 100 rakamı ilave edilerek her soru için müstakil dağılım endeksi hazırlanmaktadır. Müteakiben belirlenen soruların dağılım endekslerinin sayısal ortalaması alınarak endeks oluşturulmaktadır. Endeks sıfır ile 200 arası değere sahip olmakta ve endeksin 100'den büyüklüğü tüketici güveninde iyimser hali, 100'den küçüklüğü ise kötümserlik hali olduğuna işaret etmektedir.

2012 yılında "AB Ülkeleri Uyumlaştırılmış İşyeri ve Tüketici Anketleri Ortak Programı" temeline göre uygulanmaya başlayan ve 2015 Mayıs ayından itibaren Avrupa Komisyonu ortak finansmanı ile yürütülen Tüketici Eğilim Anketi, TÜİK ve T.C. Merkez Bankası işbirliği çerçevesinde aylık olarak bilgisayar destekli ve yüz yüze görüşülerek uygulanmaktadır. Anketin saha uygulama devresi her ayın ilk iki haftası olmaktadır. Gösterge ayın anket sonuçları, ilgili ayın üçüncü haftasında Ulusal Veri Yayınlama Takvimine göre "Tüketici Güven Endeksi Haber Bülteni" tarafından açıklanmaktadır (TÜİK, 2020).

İlgili Literatür

Tüketici Güven Endeksi ve çeşitli makro ekonomik değişkenler ile olan ilişkisine yönelik yurt içinde ve yurt dışında yapılmış bir takım çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar aşağıda sunulmaktadır.

Fisher ve Statman (2003), 1977:01-2000:12 dönemini ele alarak tüketici güven endeksi ve hisse senedi getiri endeksi değişkenlerine korelasyon ve regresyon analizi uygulayarak tüketici güven endeksinin hisse senedi getiri endeksini etkilediğini belirlemiştir. Christ ve Bremmer (2003), 1978:01-2003:01 dönemi tüketici güven endeksi ve hisse senedi getiri endeksi değişkenlerine Granger nedensellik testi ve eşbütünleşme testi uygulayarak hisse senedi getiri endeksinin tüketici güven endeksini olumlu etkilediğini belirlemiştir.

Eduardo ve Brito (2004), 1978:Q1-2003:Q1 dönemini ele alarak tüketici güven endeksi, yatırım ve tüketim değişkenlerine eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulamışlardır. Tüketici güven endeksi ile tüketim ve yatırım arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlamayarak tüketici güven endeksine doğru tüketim ve yatırımdan bir nedensellik ilişkisi belirlemiştir. Kandır (2006) tüketici güveninin İMKB’de yer alan mali sektör şirketlerine ait olan hisse senedi getirileri ilişkisini incelemiş, tüketici güveninin borsada yer alan mali sektör hisse senetlerini birçoğu için etken olduğu sonucunu elde etmiştir.

Afshar (2007), 1985:Q1-2005:Q4 dönemine yönelik Vektör Otoregresyon Modeli, eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testlerini üretim sanayi satın alma yöneticileri endeksi, hisse senedi getiri endeksi, GSYH ve tüketici güven endeksine uygulayarak tüketici güven endeksinin, hisse senedi getiri endeksi, üretim sanayi satın alma yöneticileri endeksi ve GSYH değişkenleri üzerinde önemli dalgalanmalara neden olduğunu belirlemiştir. Aslanoğlu ve Çelik (2010) Türkiye ekonomisi için tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarındaki değişimin yaklaşık %70’ini açıklayabildiğini, tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarını öngörmeye önemli bir değişken olduğunu ve tüketimi açıklamaya çalışan ampirik modellerde kullanılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Tüketici güven endeksinin, tüketimin büyümedeki yüksek payı nedeniyle dolaylı olarak Türkiye ekonomisindeki ekonomik büyümeyi de öngörebildiğini ifade etmişlerdir.

Görmüş ve Güneş (2010) tüketici güvenindeki yükselişlerin fertlerde yabancı para talebine engel olarak ulusal para talebini artırdıklarını belirlemiştir. Hsu vd. (2011), 1999:01-2007:12 dönemine yönelik tüketici güven endeksi, hisse senedi getiri endeksi değişkenlerine Granger nedensellik testi uygulayarak tüketici güven endeksi ile hisse senedi getiri endeksi arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi saptamışlardır. Chen (2011), 1978:01-2009:05 dönemine yönelik tüketici güven endeksi, hisse senedi getiri endeksi ve S&P 500 Endeksi değişkenlerine Markow Switching Regresyon Modeli uygulayarak tüketici güvenindeki bir şokun hisse senedi getirilerinde simetrik olmayan etkilere sahip olduğunu saptamıştır. Topuz (2011) tüketici güven endeksi ve İMKB 100 endeksi değişkenlerine Granger nedensellik testi uygulayarak 2004:01-2009:01 döneminde İMKB 100 endeksinden tüketici güven endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu görmüştür.

Arısoy (2012) İMKB 100 endeksi, reel kesim güven endeksi, istihdam oranı, tüketici güven endeksi ve sanayi üretim endeksi değişkenlerine VAR Modeli uygulayarak 2005:01-2012:01 döneminde tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarını, reel kesim güven endeksini, sanayi üretim endeksini ve İMKB’yi etkilediğini belirlemiştir. İbicioğlu vd. (2013) döviz kuru ve tüketici güven endeksi arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri inceleyerek tüketici güven endeksi ve döviz kuru arasında uzun ve kısa dönemli ilişkilerin bulunduğu, döviz kurunun tüketicilerin geleceğe yönelik beklentilerini etkileyen unsurlardan biri olduğu bulgularını elde etmişlerdir. Ayuningtyas ve Koesrindartoto (2014), 2000:Q1- 2013:Q4 dönemini ele alarak regresyon analizi sonucu tüketici güven endeksi ile hisse senedi getiri endeksi arasında negatif, reel kesim güven endeksi ile hisse senedi getiri endeksi arasında ise pozitif ilişki bulunduğunu belirlemiştir.

Özdemir (2013), 2004:02-2012:01 dönemine yönelik toplam tüketim ve harcama kalemlerinin makro ekonomik değişkenlerle tahmin edildiği bir model geliştirerek tüketici güveninin öngörü modeline katkısını incelemiştir. Tüketici güveni değişkeninin toplam tüketim harcamaları değişiminin öngörü hatalarını düşürdüğünü belirlemiştir. Sum (2014), 1985:01-2012:12 dönemine yönelik olarak tüketici güven endeksi, reel kesim güven endeksi ve hisse senedi getiri endeksi verilerine regresyon

analizi uygulamış ve tüketici güven endeksinin hisse senedi getiri endeksi üzerinde reel kesim güven endeksine göre daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu saptamıştır.

Arısoy ve Aytun (2014), 2005 Ocak-2012 Ağustos dönemi arasındaki verileri kullanarak Türkiye ekonomisi için tüketici güven endeksi, reel tüketim harcamaları, reel tüketici kredileri ve reel mevduat faiz oranları arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto Granger nedensellik analizini kullanarak incelemişlerdir. Faiz oranları ve tüketici kredileri ile birlikte tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarını öngörülmesine anlamlı katkı verdiği, tüketici güven endeksinin tüketim harcamaları üzerinde pozitif etkisi olduğu, yapısal kırılmanın söz konusu olmadığı, tüketici güven endeksi tüketici kredileri ile birlikte tüketim harcamalarının öngörülmesinde kullanılması gereken önemli bir değişken olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Işık vd. (2016) Tüketici Fiyat Endeksinde meydana gelecek değişikliklerin üretici fiyat endeksinin, Tüketici Fiyat Endeksinde ve üretici fiyat endeksinde oluşan değişikliklerin ise GSYH'yi etkilediğini, Tüketici Fiyat Endeksi ve üretici fiyat endeksi değişkenleri denetime alındığında ekonomide güvenin yükselerek büyümeyi müspet yönde etkileyeceğini vurgulamışlardır. Beşel ve Yardımcıoğlu (2016), 2005:01-2014:10 dönemine yönelik Gregory Hansen eşbütünleşme testi ile Toda-Yomamoto nedensellik testini işsizlik oranı, petrol fiyatları, döviz kuru ve tüketici güven endeksi değişkenlerine uygulayarak, tek yönlü nedensellik ilişkisini petrol fiyatlarından işsizlik oranına, döviz kurundan işsizlik oranına ve döviz kurundan tüketici güven endeksine doğru olduğunu saptamışlardır.

Tunalı ve Özkan (2016) VECM ve Granger nedensellik testini 2004:01-2015:12 dönemine yönelik uygulayarak Tüketici Güven Endeksi ile tüketici fiyat endeksi arasında uzun vadeli ilişki, kısa vadede TÜFE'den tüketici güven endeksine tek yönlü, uzun vadede ise tüketici güven endeksinden TÜFE'ye yönelen nedensellik ilişkisi bulunduğunu gözlemlemişlerdir. İslam ve Mumtaz (2016), 1996:Q1-2012:Q4 dönemini ele alarak tüketici güven endeksi ve ekonomik büyüme verilerine eşbütünleşme testi uygulamışlar, uzun dönemli ilişkinin tüketici güven endeksi ile ekonomik büyüme arasında bulunduğunu belirlemişlerdir. Köse ve Akkaya (2016) BİST100 endeksi üzerinde tüketici güven endeksi ve alt endekslerinin etkisini araştırmışlar, yatırımcıların beklenti ve endişelerinin borsa getirileri konusunda etkin olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Usul vd. (2017), KSS ve eşbütünleşme testini tüketici güven endeksi ve reel kesim güven endeksi ve BİST 100 değişkenlerine 2007:01-2017:01 dönemine yönelik uygulayarak tüketici güven endeksi ve reel kesim güven endeksinin kısa ve uzun vadede BİST 100'ü pozitif etkilediğini belirlemişlerdir. İskenderoğlu ve Akdağ (2017), Finansal Hizmetler Güven Endeksi (FGE), BİST 100 ve TCMB net fonlama değişkenlerine Granger nedensellik testi ve Breitung ve Candelon frekans nedensellik analizini 2015:05-2017:08 dönemine yönelik uygulayarak uzun dönemde kalıcı ve iki yönlü olarak FGE ile BİST 100 arasında, orta vadede ise tek taraflı geçici nedenselliğin FGE'den TCMB net fonlamaya doğru bulunduğunu görmüşlerdir. Alacahan ve Yavuz (2017) kısa dönemli ilişkinin varlığını tüketici güveni ile reel döviz kuru arasında belirleyerek reel döviz kurundaki %1'lik artışın tüketici güvenini %2.02 oranında düşürdüğünü saptamışlar, tüketicinin geleceğe ilişkin ekonomik beklentisini yönlendiren önemli unsurun döviz kuru olduğunu vurgulamışlardır.

Gündüz vd. (2017) Türkiye ekonomisi için tüketici güven endeksi ile kredi kartı harcamaları arasındaki ilişkiyi 2004 Ocak-2016 Ocak dönemi aylık frekanstaki veriler kullanarak incelemişler, Granger nedensellik analiziyle tüketici güven endeksinden kredi kartı harcamalarına doğru tek yönlü ve anlamlı nedensellik bulunduğunu, kredi kartı harcamaları üzerinde tüketici güven endeksinin anlamlı etkisinin olduğunu, En Küçük Kareler yöntemi (OLS) regresyon analiziyle ise tüketici güven endeksinin kredi kartı harcamalarını olumlu etkilediği sonucuna varmışlardır. İpek ve Akyazı (2017) Türkiye ekonomisi için 2009 yılı 1. çeyreği ile 2017 yılı 2. çeyreği arasındaki döneme odaklanarak, tüketici güven endeksi ile hanehalkının tüketim masrafları arasındaki ilişkisini VAR yöntemi ve En Küçük Kareler (OLS) yöntemiyle incelemişlerdir. Dayanaklı tüketim malları harcamaları ile tüketici güven endeksi arasında anlamlı ilişki bulunduğu, spesifik olarak, kontrol değişkenlerinden olan altın

fiyatları getirisi ve cari kullanılabilir gelir ile birlikte, tüketim harcamaları üzerinde tüketici güven endeksinin pozitif etkisi söz konusu olduğunu belirlemişlerdir.

Bicil vd. (2018) nedensellik ilişkisini tüketici güvenini etkileyebileceği tahmin edilen tüketici güven endeksi ile makro iktisadi ve finansal veriler arasında incelemişler ve tüketici güveninin sanayi üretim endeksini etkilediği, borsa endeksi, ABD doları kuru ve tüketici fiyat endeksinin de tüketici güvenini etkilediği sonuçlarını elde etmişlerdir. Canöz (2018), 2004:01-2017:12 dönemine yönelik tüketici güven endeksi, BİST100 endeksi ve Bloomberg HT tüketici güven endeksi (BTGE) değişkenlerine Toda-Yomamoto nedensellik testi uygulayarak tüketici güven endeksine hisse senedi getirilerinden tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu belirlemiştir. Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018) Hizmet Güven Endeksi (HGE), BİST hizmetler sektörü endeksi değişkenlerine Toda-Yomamoto nedensellik testi ve eşbütünlük testi uygulayarak 2011:01-2017:12 dönemi için iki yönlü nedensellik ve eşbütünlük ilişkisini HGE ile BİST Turizm Endeksi arasında saptamışlardır. Tekin ve Cengiz (2018), 2004:01-2017:08 dönemine yönelik Tüketici güven endeksi ve BİST 100 endeksi değişkenlerine Johansen ve Engle-Granger eşbütünlük testleri ile Granger nedensellik testi uygulayarak tüketici güven endeksine BİST 100'den tek yönlü nedensellik ve uzun vadeli eşbütünlük ilişkisi bulunduğunu saptamışlardır.

Albayrak (2018), 2007:01-2017:12 dönemine yönelik Reel Kesim Güven Endeksi (RGE) ve İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (İSKO) değişkenlerine Granger nedensellik testi ile Johansen eşbütünlük testi uygulayarak RGE ve İSKO arasında uzun vadeli eşbütünlük ilişkisi ile tek yönlü nedenselliğin bulunduğu sonucunu elde etmiştir. Mumcu Küçükçaylı ve Yüce Akıncı (2018) Türkiye ekonomisi için 2004 Ocak-2017 Temmuz dönemi için aylık frekanstaki verileri kullanarak tüketici güven endeksinin belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yöntemi kullanarak borsa getirisinin ve sanayi üretim hacmi üretiminin artmasının tüketici güven endeksini arttırdığını, petrol fiyatlarının, faiz oranlarının ve döviz fiyatlarının artmasının tüketici güven endeksi değerini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Karasoy Can ve Yüncüler (2018) Türkiye ekonomisi için tüketici güven endeksinin gelecekteki özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisini toplam tüketim harcamaları ile birlikte dayanaklı ve dayanaklı olmayan malların tüketim harcamalarını dikkate alarak incelemişlerdir. Tüketici güven endeksinin gecikmeli değerinin özel tüketim harcamalarını öngörebilme gücü bulunduğunu, reel emek (ücret) gelirleri, reel borsa getirisi, reel faiz oranı ve döviz kuru ilave edildiğinde, TÜİK/TCMB tüketici güven endeksinin sadece dayanaklı olmayan malların tüketim harcamalarını öngörebildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Kaygısız (2019), 2010:01-2018:12 dönemine yönelik istihdam ve faiz oranı, Sanayi Üretim Endeksi, Reel Kesim Güven Endeksi, BİST-100 Endeksi, döviz kuru, Tüketici Fiyat Endeksi ve Tüketici Güven Endeksi değişkenlerini VAR modeli ile analiz ederek seçilen makro değişkenlerden, Tüketici Güven Endeksinin ve Reel Kesim Güven Endeksinin hem etkilendiği hem de onları etkilediğini belirlemiştir. Yazıcı (2019) Türkiye ekonomisi için tüketici güveninin tüketim harcamaları üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla Ocak 2004-Haziran 2018 dönemini ele almıştır. En Küçük Kareler (OLS) yöntemi uygulayarak tüketici güven endeksinin tüketim harcamaları üzerinde pozitif etkisi bulunduğu, Toda-Yamamoto Granger nedensellik analiziyle tüketim harcamalarına, tüketici güven endeksinden tek yönlü ve pozitif nedensellik ilişkisi bulunduğu sonuçlarını elde etmiştir.

Veriler ve Yöntem

Bu çalışmada Türkiye'nin Şubat 2004-Kasım 2020 dönemi TÜİK Tüketici Güven Endeksi (TUGE), altın fiyatı (ALTIN), Borsa İstanbul 100 Getiri Endeksi (BIST), TÜFE Bazlı Reel Kur Endeksi (REKUR) ve Tüketici Fiyat Endeksi (ENF) verilerine ilişkin 202 gözlemden oluşan aylık değerleri değişken olarak alınmıştır. Verilerin bir önceki aya göre değişim oranları kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi-EVDS (<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>) internet sitesinden elde edilmiştir. Analizlerde Eviews 10.0 ekonometrik analiz paket programı kullanılmıştır.

Çalışmada, Tüketici Güven Endeksinin belirli makro veriler ile ilişkisi VAR (Vektör Otoregresif) modeli oluşturularak analiz edilmiştir. Seriler öncelikle logaritmik hale dönüştürülmüş ve durağanlığını incelemek için birim kök testi yapılmıştır. Daha sonra VAR model oluşturularak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla VAR Granger nedensellik/blok dışsallık Wald testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri belirlemek için etki-tepki analizi, değişkenlerin birbirini etkileme derecelerini tespit etmek için de varyans ayrıştırma tablosu oluşturulmuştur.

Uygulama

Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenlere ait temel istatistiki göstergeler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Temel İstatistiki Göstergeler

	TUGE	ALTIN	BIST	REKUR	ENF
Ortalama	-0.105	1.741	1.488	-0.229	0.778
Ortanca	-0.068	1.338	2.283	-0.050	0.664
En Büyük	10.34	22.50	23.76	12.078	6.304
En Küçük	-8.044	-8.851	-23.120	-14.519	-1.442
Std. Sapma	2.586	4.653	7.606	3.069	0.878
Çarpıklık	0.101	1.293	-0.170	-0.538	1.378
Basıklık	4.533	7.110	3.22	6.673	9.938
Jarque-Bera (J-B)	20.13	198.56	1.39	123.32	469.12
J-B Olasılık	0.000043	0.000000	0.497627	0.000000	0.000000

Tablo 1’de yer alan seriler logaritmik hale dönüştürülmüştür. Elde edilen sonuçlar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Logaritmik Verilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	TUGE	ALTIN	BIST	REKUR	ENF
Ortalama	2.766	2.940	3.861	3.363	1.275
Ortanca	2.778	2.946	3.885	3.372	1.267
En Büyük	3.127	3.508	4.248	3.616	1.817
En Küçük	2.335	2.350	3.491	3.111	0.688
Std. Sapma	0.144	0.198	0.151	0.086	0.207
Çarpıklık	-0.293	-0.130	-0.215	-0.232	-0.073
Basıklık	3.296	3.581	2.476	3.404	2.830
Jarque-Bera (J-B)	3.542	3.317	3.807	3.097	0.416
J-B Olasılık	0.170	0.190	0.149	0.212	0.812

Çalışmanın bundan sonraki aşamalarında değişkenlerin logaritmik şekliyle analizler yapılmıştır.

Birim Kök Testi

VAR analizinde zaman serilerinin durağan olması gerekmektedir. Bu koşulu sağlamak için değişkenlere Philips-Peron (PP) testi ile Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testleri uygulanmıştır. Tablo 3’te birim kök testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

(PP)			
Düzye	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
TUGE	-12.9863	-12.9551	-0.0305
	0.0000 *	0.0000 *	0.6714 n0
ALTIN	-11.3501	-11.3470	0.2090
	0.0000 *	0.0000 *	0.7459 n0
BİST	-14.3326	-14.3736	-0.7525
	0.0000 *	0.0000 *	0.3893 n0
REKUR	-10.7994	-11.4316	-1.2240
	0.0000 *	0.0000 *	0.2023 n0
ENF	-10.2873	-10.4470	-0.2706
	0.0000 *	0.0000 *	0.5875 n0
(ADF)			
Düzye	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
TUGE	-13.0192	-12.9901	-0.4021
	0.0000 *	0.0000 *	0.5376 n0
ALTIN	-11.3134	-11.3141	0.7464
	0.0000 *	0.0000 *	0.8746 n0
BİST	-14.3225	-14.3626	-0.3969
	0.0000 *	0.0000 *	0.5397 n0
REKUR	-10.8473	-11.5198	-0.4801
	0.0000 *	0.0000 *	0.5066 n0
ENF	-10.6141	-10.8209	0.3228
	0.0000 *	0.0000 *	0.7777 n0

Not: Tabloda ilk satır değişkenlerin t-istatistiği değerlerini, ikinci satır olasılık değerlerini, * %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı, n0 anlamlı ve durağan olmadığını göstermektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin grafikleri incelenmiş ve ele alınan dönem içerisindeki hareketlerinin seyrinden tüm değişkenlerin sabitli ancak trendsiz yapıda zaman serisi oldukları belirlenmiştir. Tablo 3'te yer alan PP ve ADF birim kök testleri sonucunda sabitli, sabitli ve trendli modellerde tüm seriler seviyesinde %1 anlamlılık düzeyinde durağan bulunmuştur. Sabitsiz ve trendsiz modellerde ise birim köklü elde edilmiştir. Seriler sabitsiz ve trendsiz modellerde hariç diğer modellerde anlamlı ve durağan olduklarından tüm değişkenler seviyelerinde durağan kabul edilmiştir.

VAR Model

Bu aşamada TUGE, ALTIN, BİST, REKUR ve ENF değişkenlerinden oluşan bir VAR modeli oluşturulmuştur.

VAR modelinin uygunluğunun incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla öncelikle modelin en uygun gecikme uzunluğu belirlenmiş daha sonra ters köklerin kararlılığı, otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testleri uygulanmıştır.

VAR Model Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

VAR analizinde modelin optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesine yönelik yapılan analiz sonucu elde edilen gecikme uzunlukları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. VAR Model Optimal Gecikme Uzunluğu Kriteri

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	159.7728	NA	2.12e-08	-3.47804	-3.33823*	-3.421687
1	214.7571	102.5550	1.08e-08	-4.15184	-3.31298	-3.813723
2	270.9277	98.45622	5.41e-09	-4.85230	-3.31438	-4.232416*
3	300.1250	47.89677	4.99e-09	-4.94663	-2.70965	-4.044969
4	337.6880	57.39952	3.86e-09	-5.22894	-2.29291	-4.045513
5	373.733851.03125*	3.14e-09*	-5.47716*	-1.84207	-4.011966	
6	394.7329	27.36957	3.66e-09	-5.38725	-1.05311	-3.640288
7	415.0380	24.18361	4.47e-09	-5.28175	-0.24855	-3.253016
8	426.6036	12.47523	6.88e-09	-4.97985	0.75239	-2.669349

LogL: En Çok Olabilirlik

LR : LR Bilgi Kriteri

FPE : Son Tahmin Hatası Kriteri

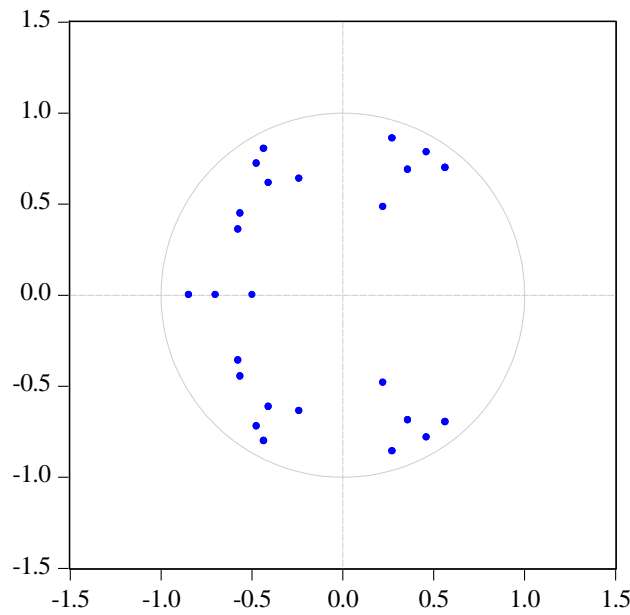
AIC : Akaike Bilgi Kriteri

SC : Schwarz Bilgi Kriteri

HQ : Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 4’de minimum bilgi kriteri değerleri yıldız (*) işaretiyle belirtilmektedir. Akaike kriterine göre seçim yapıldığında (-5.47716) en uygun gecikme uzunluğu beş gecikme olarak seçilecektir. Bu nedenle en uygun VAR modeli beş gecikmeli VAR modeli [VAR(5)] olmaktadır.

VAR(5) modeline ait ters köklerin birim çember içinde yer alıp almadığını gösteren grafik Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. AR Karakteristik Polinomun Ters Kökleri

Şekil 1’de yer alan grafikte ters köklerin birim çember içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle gerekli koşulun sağlandığı anlaşılmakta ve VAR(5)’in istikrarlı olduğu kanıtlanmaktadır.

Öngörülen VAR(5) modelinde otokorelasyon sorunu olmaması için birinci dereceden otokorelasyonun bulunup bulunmadığının araştırılması gereklidir. Otokorelasyon LM test sonucu Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Otokorelasyon LM Testi

Gecikme	LRE* stat	Serb. Der.	Olasılık
1	31.20087	25	0.1825
2	22.11203	25	0.6293
3	28.12188	25	0.3023
4	19.66549	25	0.7641
5	24.03671	25	0.5173
6	25.05103	25	0.4595
7	20.76852	25	0.7054
8	31.25974	25	0.1806

H_0 : Otokorelasyon yoktur

Tablo 5’de tüm gecikmeler için hesaplanan LM test (Ki-kare) istatistiği değerlerinin Ki-kare dağılımı tablosundaki 25 serbestlik dereceli 37.65 değerinden küçük ve olasılık değerlerinin ise 0.05’den büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle sıfır hipotezi reddedilememektedir. VAR(5) modelinde otokorelasyon durumu oluşmamaktadır.

Değişen varyans bulunup bulunmadığı ile ilgili yapılan test sonucu Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. White Değişen Varyans Testi

Ki-kare	Serb. Der.	Olasılık
756.4281	750	0.4275

Tablo 6’da yer alan White değişen varyans testinde olasılık değerinin 0.05’den büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle H_0 hipotezi reddedilememektedir. VAR(5) modelinde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Normal dağılım testine ait sonuç Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. VAR Model Hata Terimleri Normallik Testi

Değişken	Jarque-Bera	Serbest. Der.	Olasılık
1	0.035145	2	0.9826
2	4.260449	2	0.1188
3	2.228119	2	0.3282
4	1.138350	2	0.5660
5	0.856327	2	0.6517
Toplam Sonuç	8.518390	10	0.5783

H_0 : Hata terimleri normal dağılıma sahiptir

Tablo 7’de tahmin edilen VAR(5) modeline ait kalıntıların diğer bir ifadeyle hata terimlerinin normal dağılıma uygunluk gösterip göstermediğine yönelik hesaplanan Ki-kare test istatistiği değerleri, iki serbestlik dereceli Ki-kare dağılım tablosunda yer alan 5.99 değerini aşmadığı için sıfır hipotezi reddedilememektedir. Aynı sonuca tüm değişkenlerin olasılık değerlerinin 0.05’den büyük olması ile de ulaşılabilmektedir. Bu nedenle VAR(5) modeline ait kalıntılar normal dağılıma uygunluk göstermektedir.

VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi

Analizde kullanılan değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi gözlemlemek için Granger nedensellik testi kullanılmıştır. VAR model içsel ve dışsal ayırımı yapmadığından öncelikle bütün değişkenleri içeren bir nedensellik testinin yapılması gerekmektedir. TUGE, ALTIN, BIST, REKUR, ENF değişkenleri arasındaki nedensellik testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi

Bağımlı değişken: TUGE			
Değişkenler	Ki-kare	Serbest. Der.	Olasılık
ALTIN	2.533210	5	0.7715
BIST	1.731712	5	0.8849
REKUR	4.455266	5	0.4859
ENF	11.92747	5	0.0358*
Toplam Sonuç	25.89181	20	0.1694
Bağımlı değişken: ALTIN			
Değişkenler	Ki-kare	Serbest. Der.	Olasılık
TUGE	16.97657	5	0.0045*
BIST	3.083767	5	0.6871
REKUR	2.701382	5	0.7459
ENF	2.985996	5	0.7021
Toplam Sonuç	26.91378	20	0.1377
Bağımlı değişken: BIST			
Değişkenler	Ki-kare	Serbest. Der.	Olasılık
TUGE	5.408012	5	0.3681
ALTIN	4.140317	5	0.5294
REKUR	4.260109	5	0.5126
ENF	5.119310	5	0.4015
Toplam Sonuç	18.33808	20	0.5651
Bağımlı değişken: REKUR			
Değişkenler	Ki-kare	Serbest. Der.	Olasılık
TUGE	12.22983	5	0.0318*
ALTIN	1.861773	5	0.8679
BIST	10.96566	5	0.0521
ENF	13.01724	5	0.0232*
Toplam Sonuç	34.63858	20	0.0221
Bağımlı değişken: ENF			
Değişkenler	Ki-kare	Serbest. Der.	Olasılık
TUGE	5.297750	5	0.3806
ALTIN	7.604338	5	0.1794
BIST	6.403827	5	0.2689
REKUR	2.752512	5	0.7381
Toplam Sonuç	23.23737	20	0.2773

Tablo 8’de bağımlı değişkenin TUGE olarak yer aldığı ilk modelde olasılık değerlerine bakıldığında %5 anlamlılık düzeyinde sadece ENF değişkeninin dışsal olduğu, diğer değişkenlerin ise dışsal olmadığı görülmektedir. Bu nedenle enflasyon endeksi hariç diğer bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin Tüketici Güven Endeksi üzerinde etkili olmadığı, enflasyon endeksinin ise anlamlı ve etkili olduğu ifade edilebilir. Böylece enflasyonun Tüketici Güven Endeksinin nedeni

olduğu ve enflasyondan Tüketici Güven Endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğu söylenebilir.

Bağımlı değişkenin ALTIN olduğu ikinci modelde %5 anlamlılık düzeyinde sadece TUGE değişkeni ALTIN üzerinde anlamlı ve etkilidir. Böylece Tüketici Güven Endeksi altın fiyatlarının nedenidir ve Tüketici Güven Endeksinden altın fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Bağımlı değişkenin BIST olduğu üçüncü modelde %5 anlamlılık düzeyinde hiçbir değişken dışsal değildir. Dolayısıyla BIST100 endeksi üzerinde diğer değişkenler anlamlı ve etkili değildir. Bu nedenle BIST100 endeksi ile diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Bağımlı değişkenin REKUR olduğu dördüncü modelde %5 anlamlılık düzeyinde TUGE ve ENF değişkenlerinin REKUR değişkeni üzerinde anlamlı ve etkili olduğu görülmektedir. Böylece Tüketici Güven Endeksinin ve enflasyon oranının Reel Kur Endeksi (REKUR)'un nedeni olduğu böylece Tüketici Güven Endeksinden ve enflasyon oranından Reel Kur Endeksine doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu söylenebilir.

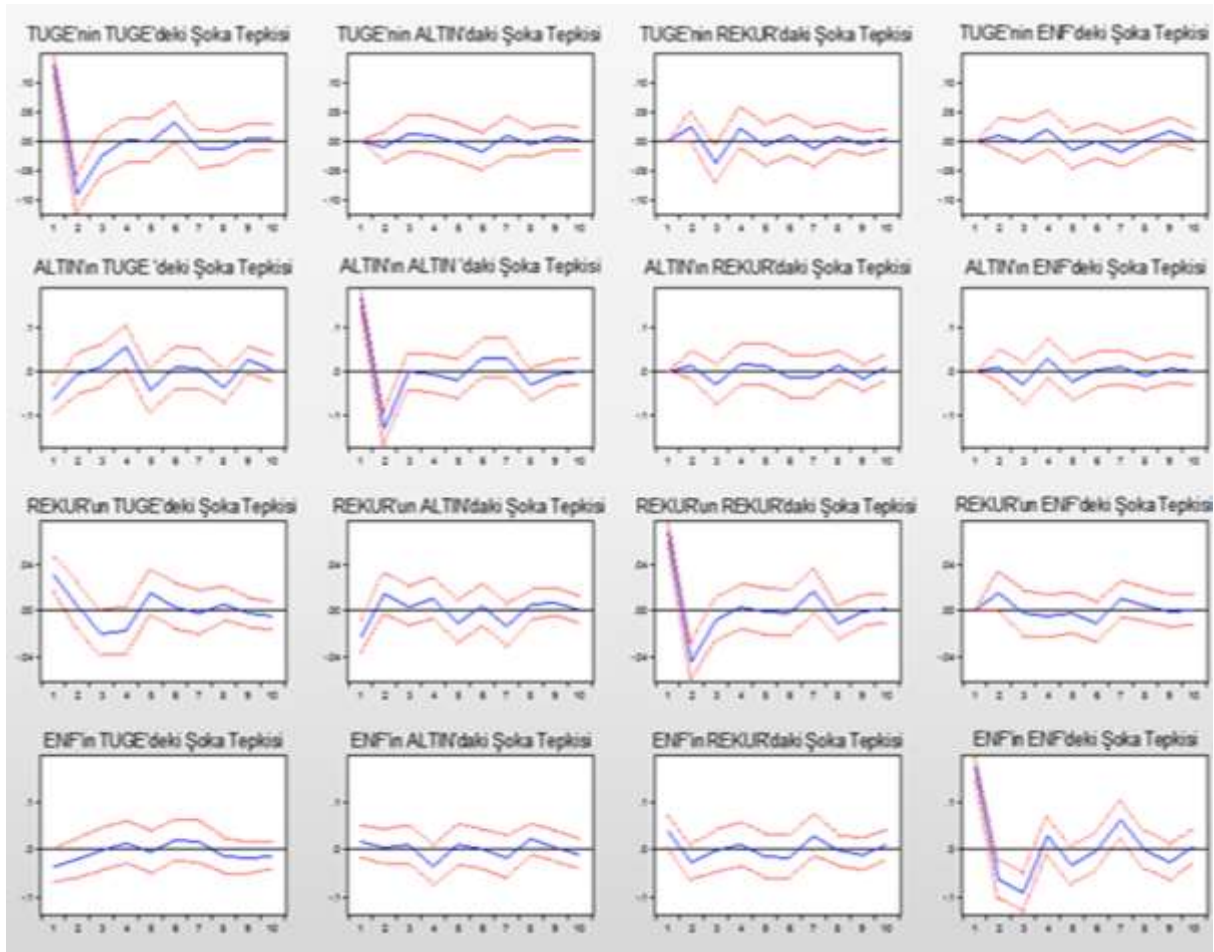
Bağımlı değişkenin ENF olduğu beşinci modelde %5 anlamlılık düzeyinde hiçbir değişken dışsal değildir. Dolayısıyla enflasyon endeksi üzerinde diğer değişkenler anlamlı ve etkili değildir. Bu nedenle enflasyon endeksi ile diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık testinde enflasyondan Tüketici Güven Endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, Tüketici Güven Endeksinden altın fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, Tüketici Güven Endeksinden ve enflasyon oranından Reel Kur Endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle Tüketici Güven Endeksi nedeninin enflasyon, altın fiyatları nedeninin Tüketici Güven Endeksi, reel kur endeksi nedeninin Tüketici Güven Endeksi ve enflasyon olduğu (Enflasyon → Tüketici Güven Endeksi → Altın fiyatları. Tüketici Güven Endeksi ve Enflasyon → Reel kur endeksi) şeklinde ifade edilebilir.

Dinamik İlişkiler ve Etki-Tepki Analizi

VAR(5) modelinde yer alan değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler etki-tepki fonksiyonları ile incelenmiş ve varyans ayrıştırma analizleri yapılmıştır. Etki-tepki analiziyle, değişkenlere birer birimlik şok uygulandığında diğer değişkenlerin gösterdikleri tepki incelenerek “değişkenler üzerinde en fazla etki gösteren değişkenin bir politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı” belirlenmekte, değişkenlerde oluşan bir standart sapmalı şok sonucunda bağımlı değişkenin verdiği tepki ve bu şokların kaç dönem sonra ortadan kalkacağı ölçülmektedir. (Kıran, 2020: 10).

VAR(5) modelinde yer alan değişkenlerin birbirine ve diğer değişkenlere uygulanan bir birim şok karşısındaki tepkileri ± 2 hatalık güven aralığında Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. VAR(5) Model Etki Tepki Analiz Grafığı

Şekil 2'deki etki-tepki grafiklerinde, bir değişkene verilen bir standart sapmalı şokun diğer bir değişkene olan etkisinin yönü ve büyüklüğü dikey eksende, dönem ise yatay eksende gösterilmektedir. Standart sapmalı güven aralıkları kesikli çizgilerle belirtilmektedir. Etki tepki fonksiyonlarında değişkenler arasında istatistiksel bakımdan anlamlılığın göstergesi, güven sınırları içerisinde bulunan grafiğin sıfır çizgisini kesmesi ile ortaya çıkmaktadır (Göktaş, 2020: 23). Grafikte görülen düz mavi çizgi, "modelin hata terimlerinde meydana gelen 1 standart sapmalı şoka karşı bağımlı değişkenin zaman içerisinde gösterdiği tepkiyi göstermektedir. Kesikli kırmızı çizgi ise ± 1 standart sapma için elde edilen güven aralıklarını göstermektedir" (Yamak ve Korkmaz, 2005: 26).

Şekil 2'de yer alan etki-tepki analiz grafiklerine bakıldığında, TUGE, ENF'deki bir artışa ikinci ve dördüncü dönemin ortasında aynı yönde tepki verdiği, ENF'deki azalışa ise beşinci ve yedinci dönemin ortasında uyum sağladığı, dokuzuncu dönemde tekrar artış yönünde tepki verdiği görülmektedir.

TUGE'de meydana gelen bir şok, ALTIN değişkenini birinci dönemden itibaren dört dönem boyunca artırmış, sonra bir dönem azaltarak altıncı ve yedinci dönemde sifira yakınsamıştır. TUGE, REKUR'u üç dönem azaltmış, dördüncü dönemin ortasından itibaren artırarak beşinci dönemin ortasından sonra yeniden azaltmış, yedinci dönemde sifira ulaştırarak şokun etkisi hafiflemiştir.

ENF'de meydana gelen bir şok REKUR'u iki dönem artırmakta, ikinci dönemin ortasından itibaren azaltarak yedinci döneme kadar negatif değerde tutmakta, sonra bir dönem yeniden artırmakta ve dokuzuncu dönemden itibaren şokun etkisi ortadan kaybolmaktadır.

Etki-tepki fonksiyonlarından elde edilen sonuçlar Tablo 9'da rakamsal olarak gösterilmektedir.

Tablo 9. VAR(5) Model Etki-Tepki Analiz Sonuçları

TUGE'nin Şoklara Tepkisi:				
Dönem	TUGE	ALTIN	REKUR	ENF
1	0.129945 (0.00884)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
2	-0.088880 (0.01581)	-0.011200 (0.01259)	0.024526 (0.01265)	0.010934 (0.01408)
3	-0.023747 (0.01770)	0.013150 (0.01548)	-0.037696 (0.01638)	-0.002496 (0.01700)
4	0.002728 (0.01817)	0.010253 (0.01592)	0.022723 (0.01751)	0.020547 (0.01611)
5	0.001149 (0.01767)	-0.002436 (0.01612)	-0.007684 (0.01777)	-0.015416 (0.01563)
6	0.032713 (0.01737)	-0.018322 (0.01577)	0.009337 (0.01735)	-0.000346 (0.01446)
7	-0.013451 (0.01640)	0.009022 (0.01640)	-0.011402 (0.01702)	-0.016725 (0.01415)
8	-0.011995 (0.01355)	-0.004473 (0.01167)	0.006451 (0.01124)	0.002124 (0.01183)
9	0.005946 (0.01161)	0.006208 (0.01005)	-0.006084 (0.00989)	0.016489 (0.01114)
10	0.005187 (0.01045)	0.003454 (0.00927)	0.004492 (0.00825)	0.001208 (0.00882)

ALTIN'ın Şoklara Tepkisi:

Dönem	TUGE	ALTIN	REKUR	ENF
1	-0.061124 (0.01661)	0.167072 (0.01137)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
2	-0.006275 (0.02332)	-0.129486 (0.01909)	0.013836 (0.01717)	0.012186 (0.01926)
3	0.011616 (0.02410)	-0.000143 (0.02111)	-0.030641 (0.02257)	-0.028860 (0.02351)
4	0.057363 (0.02477)	-0.005038 (0.02125)	0.017082 (0.02360)	0.029916 (0.02200)
5	-0.041064 (0.02495)	-0.018576 (0.02242)	0.015915 (0.02459)	-0.022462 (0.02183)
6	0.010088 (0.02466)	0.030826 (0.02218)	-0.011735 (0.02424)	0.003919 (0.02063)
7	0.007156 (0.02282)	0.031395 (0.02264)	-0.011372 (0.02353)	0.009540 (0.01957)
8	-0.035309 (0.01846)	-0.029178 (0.01766)	0.014479 (0.01684)	-0.009638 (0.01682)
9	0.026346 (0.01599)	-0.006075 (0.01556)	-0.015847 (0.01562)	0.007307 (0.01706)
10	0.003643 (0.01495)	0.000144 (0.01537)	0.010093 (0.01526)	-0.000350 (0.01599)

REKUR'un Şoklara Tepkisi:

Dönem	TUGE	ALTIN	REKUR	ENF
1	0.031275 (0.00721)	-0.022621 (0.00672)	0.067941 (0.00462)	0.000000 (0.00000)
2	0.004612 (0.00982)	0.014302 (0.00870)	-0.043694 (0.00822)	0.016088 (0.00852)
3	-0.019671 (0.00998)	0.003097 (0.00864)	-0.008278 (0.00935)	-0.002908 (0.00955)
4	-0.017681 (0.01014)	0.010569 (0.00888)	0.003120 (0.00986)	-0.005436 (0.00897)
5	0.015085	-0.010943	-0.001229	-0.002037

	(0.01004)	(0.00921)	(0.01016)	(0.00874)
6	0.003234	0.004664	-0.002915	-0.010703
	(0.00991)	(0.00908)	(0.01008)	(0.00836)
7	-0.001990	-0.013240	0.017069	0.009829
	(0.00942)	(0.00929)	(0.00984)	(0.00799)
8	0.005940	0.004784	-0.010558	0.004470
	(0.00751)	(0.00695)	(0.00717)	(0.00735)
9	-0.002629	0.006845	-0.000520	-0.001098
	(0.00649)	(0.00604)	(0.00664)	(0.00699)
10	-0.005337	-0.000181	0.001421	0.000831
	(0.00613)	(0.00587)	(0.00631)	(0.00645)

Tablo 9’da yer alan etki-tepki analizi sonuçlarına göre, VAR(5) model etki-tepki analiz grafiğinde de gösterildiği gibi TUGE üçüncü ve beşinci ile yedinci dönemler arasında ENF endeksindeki artışa ters yönde (-0.002496, -0.015416, -0.000346, -0.016725) tepki vermekte, sekizinci ile onuncu dönemler arasındaki artışa uyum sağlayarak artış yönünde tepki vermektedir.

TUGE’de meydana gelen bir şok, ALTIN fiyatlarını birinci dönemden itibaren dört dönem boyunca artırdığı, sonra bir dönem azaltarak (-0.041064) altıncı ve yedinci dönemde tekrar artırarak sistematik bir şekilde iki dönemde bir azalttığı sonra tekrar artırdığı görülmektedir.

TUGE’de meydana gelen bir şok reel döviz kurunu (REKUR) üçüncü (-0.019671) ve dördüncü dönemde azaltmakta (-0.017681), dördüncü dönemin ortasından itibaren beşinci ve altıncı dönemde artırarak (0.015085 ve 0.003234) yeniden azaltmaktadır.

Varyans Ayrıştırma Analizi

VAR(5) modeli için yapılan varyans ayrıştırma analizine göre verilerin birbirlerini etkileme dereceleri Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10. VAR(5) Model Varyans Ayrıştırma Tablosu

TUGE					
Dönem	TUGE	ALTIN	BIST	REKUR	ENF
1	100.0000*	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	98.47184	0.058978	0.647555*	0.299419	0.522211
3	94.14362	0.560250	0.641711	3.738129	0.916287
4	84.39675	0.566077	1.544354	9.831137	3.661681
5	83.74698	0.563981	1.753695	10.19383	3.741521
6	82.80924	1.369848	1.854661	9.784436	4.181810
7	81.57037	1.533301	1.859577	10.43350	4.603254
8	81.24630	1.504087	2.186198	10.48229	4.581118
9	80.39337	1.578230	2.292397	10.29981	5.436189
10	79.15152*	1.587926	2.929610	10.38877*	5.942170*

ALTIN					
Dönem	TUGE	ALTIN	BIST	REKUR	ENF
1	9.331463	90.66854*	0.000000	0.000000	0.000000
2	6.952690	91.51137	0.631794	0.535778	0.368367
3	8.578940	84.36726	2.425347	3.021875	1.606578
4	11.18285	79.91553	3.210220	2.986865	2.704538
5	11.55264	78.02742	3.734098	3.050834	3.635005
6	11.49376	78.30685	3.672478	2.971217	3.555701
7	11.58566	77.27298	4.079072	2.888133	4.174154
8	14.07215	74.92614	3.900262	3.097429	4.004029
9	15.49930	72.18890	4.238031	4.216925	3.856849
10	15.51441	71.83372	4.519746	4.294119	3.838008

BIST					
------	--	--	--	--	--

Dönem	TUGE	ALTIN	BIST	REKUR	ENF
1	9.803166	0.343111	89.85372*	0.000000	0.000000
2	6.917907	1.002009	91.75389	0.325480	0.000718
3	7.148838	1.070793	89.75223	1.790259	0.237880
4	7.148032	1.274994	89.48984	1.811445	0.275694
5	7.127946	1.734352	86.21883	4.521780	0.397097
6	8.164047	2.481199	83.04501	5.564493	0.745251
7	10.52609	2.346201	80.02210	5.249003	1.856607
8	10.17373	2.917813	80.03020	5.084837	1.793422
9	10.69180	3.225005	78.93324	5.257840	1.892114
10	10.65762	3.314788	78.68302	5.330536	2.014038

REKUR					
Dönem	TUGE	ALTIN	BIST	REKUR	ENF
1	10.48657	9.362388	8.435410	71.71563*	0.000000
2	7.102004	10.27984	5.154537	73.85275	3.610867
3	11.86561	9.855685	6.317504	67.88240	4.078802
4	12.29013	9.509850	6.982034	66.91409	4.303896
5	12.41024	10.44992	7.028099	65.88293	4.228809
6	12.33822	10.39198	9.305763	63.36695	4.597079
7	11.64779	12.17578	8.803308	61.99178	5.381339
8	12.20873	12.21204	8.894135	61.28463	5.400468
9	12.25799	13.27954	9.422653	59.74862	5.291194
10	12.56784	13.27406	9.455815	59.43828	5.264007

ENF					
Dönem	TUGE	ALTIN	BIST	REKUR	ENF
1	4.469905	1.791916	0.085755	2.573400	91.07902
2	4.929517	1.643154	0.405396	3.116695	89.90524
3	3.761675	1.602821	1.648308	2.302922	90.68427
4	4.893183	3.142612	3.279839	2.219385	86.46498
5	4.788005	3.469483	3.228317	2.713691	85.80050
6	5.494711	3.582531	4.133297	2.657521	84.13194
7	5.321443	3.911187	3.683967	4.094317	82.98909
8	5.879239	5.407752	3.926163	4.130861	80.65599
9	6.929728	5.234958	3.927774	4.003621	79.90392
10	6.887001	5.404010	4.271715	4.142093	79.29518

Cholesky Sıralama: TUGE ALTIN BIST REKUR ENF

Tablo 10'da yer alan VAR(5) Model varyans ayrıştırma test sonuçlarına göre TUGE ilk dönem sadece kendi şokları tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemden itibaren ise hata öngörü varyansının %0.64'ü BIST endeksi tarafından açıklanmaktadır. Uzun dönemde ise TUGE'nin %79.15'i kendisi tarafından belirlenirken, %10.38'i REKUR, %5.94'ü ENF değişkeni tarafından belirlenmektedir.

ALTIN ilk dönem çoğunlukla kendi şokları tarafından belirlenmektedir. İkinci dönemden itibaren %6.95'i TUGE tarafından belirlenmekte ve ALTIN üzerindeki ağırlıklı etkisi on ay boyunca devam etmektedir.

BIST endeksi ilk dönem %89.85 oranında kendi şokları tarafından belirlenirken, uzun dönemde %10.65'i TUGE, %5.33'ü REKUR, %3.31'i ALTIN, %2.01'i ENF tarafından belirlenmektedir.

REKUR ilk dönem %71.71'i kendi şokları tarafından açıklanırken, %10.48'lik kısmı TUGE tarafından belirlenmektedir. TUGE'nin kur üzerindeki etkisi ikinci dönem azalarak ALTIN'ın etkisi

%10.27 oranına ulaşmıştır. Onuncu dönemin sonunda ise REKUR'un %13.27'si ALTIN tarafından belirlenmiştir.

ENF ilk dönem %91.07'si kendi şokları tarafından açıklanırken, %4.46'lık kısmı TUGE tarafından belirlenmektedir. TUGE'nin enflasyon üzerindeki etkisi artarak devam etmiş ve onuncu dönemde %6.88 oranına ulaşmıştır.

Varyans ayrıştırması sonuçları en çok açıklayıcılık bakımından incelendiğinde VAR modelindeki sıralama TUGE, ALTIN BIST, REKUR, ENF şeklinde olmaktadır.

Sonuç

Ekonominin en önemli dayanaklarından birini güven unsuru oluşturmaktadır. Ekonominin makro yapısını ekonomik birimlerin halihazırdaki duruma ve geleceğe ilişkin bakış açıları şekillendirebilir. Bu amaca yönelik gelişmiş tüm ülkelerde üreticilerin ve tüketicilerin ekonominin genel görünümüne ilişkin geçmiş durumlarını ve geleceğe yönelik öngörülerini değerlendirmek amacıyla Tüketici Güven Endeksi hesaplanmaktadır. Söz konusu endeks bazı makro değişkenlerden etkilendiği gibi aynı zamanda onları etkileyebilmektedir.

Bu çalışmada Tüketici Güven Endeksinin, altın fiyatı, BİST 100 endeksi, TÜFE bazlı reel kur endeksi ve enflasyon endeksi ile ilişkisi incelenmiştir. Türkiye'nin 2004:02-2020:11 dönemi aylık verileri kullanılarak nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırma uygulanmıştır. Nedensellik analizi sonucunda enflasyondan Tüketici Güven Endeksine, Tüketici Güven Endeksinden altın fiyatlarına, Tüketici Güven Endeksinden ve enflasyon oranından Reel Kur Endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Böylece enflasyonun Tüketici Güven Endeksinin nedeni olduğu, Tüketici Güven Endeksinin ise altın fiyatlarının nedeni olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Tüketici Güven Endeksinin ve enflasyonun reel kur endeksinin nedeni olduğu gözlenmiştir.

Etki tepki ve varyans ayrıştırma sonuçlarına göre Tüketici Güven Endeksinin uzun dönemde %5.94'ünün enflasyon endeksi tarafından belirlendiği görülmüştür. Tüketici Güven Endeksinin altın fiyatları üzerindeki ağırlıklı etkisinin incelenen dönem boyunca giderek arttığı belirlenmiştir.

Bu sonuçlar tüketicilerin kararlarını verirken ve beklentilerini yönlendirirken enflasyon endeksindeki değişimden etkilendiklerini göstermektedir. Tüketicilerin altın ve döviz yatırımlarında ekonomideki güven unsurunun yönlendirici olduğu göz önüne alındığında, önerimiz enflasyonun kontrol altında tutulmasına yönelik uygulamaların gözden geçirilmesinin gerekliliği yönündedir.

Kaynakça

- Afshar, T. (2007). Stock return, consumer confidence, purchasing manager's index and economic fluctuations. *Journal of Business & Economics Research*, 8(5), 97-106.
- Alacahan, N. D., & Yavuz, R. A. (2017). The relationship of consumer confidence with real exchange rates: analysis of Turkey. *IIBN International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 8(25), 22-40.
- Albayrak, Ş. G. (2018). Türkiye'de reel kesim güven endeksi ile imalat sanayi kapasite kullanım oranı arasındaki ilişki üzerine ampirik bir uygulama (2007-2017). *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(5), 18-27, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbider/issue/41362/500080>.
- Arısoy, İ. (2012). Türkiye ekonomisinde iktisadi güven endeksleri ve seçilmiş makro değişkenler arasındaki ilişkilerin VAR analizi. *Maliye Dergisi*, 162, 304-315.
- Arısoy, İ., & Aytun, C. (2014). Türkiye'de tüketim harcamaları, krediler ve tüketici güveni arasındaki ilişkilerin analizi. *Business and Economics Research Journal*, 5(2), 33-45.
- Aslanoğlu, E., & Çelik, S. (2010). An analysis of two leading indicators of economic growth in Turkey: monthly manufacturing industry output and CNBC-e consumption indices. *İktisat İşletme ve Finans*, 25, 9-31.

- Ayuningtyas, R., & Koesrindartoto, D. P. (2014). The relationship between business confidence, consumer confidence, and indexes return: empirical evidence in indonesia stock exchange. International Conference on Trends in Economics, Humanities and Management (ICTEHM'14), 13-14 August, Pattaya (Thailand).
- Beşel, F., & Yardımcıoğlu, F. (2016). Tüketici güven endeksi ile makro değişkenler arasındaki ilişki. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi içinde (s. 475-487). İstanbul: Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi.
- Bicil, İ. M., Başarır, Ç., & Yılmaz, Ö. (2018). Tüketici güven endeksi ile seçilmiş finansal ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki. ICOAEF'18 Full Paper Proceeding içinde (s. 732-740), Kuşadası: IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended With Social Sciences.
- Canöz, İ. (2018). Borsa İstanbul 100 endeksi ile tüketici güven endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Fiscaoeconomia*, 2(1), 136-153.
- Chen, S. S. (2011). Lack of consumer confidence and stock returns. *Journal of Empirical Finance*, 18(2), 225-236.
- Christ, K. P., & Bremmer, D. S. (2003). The relationship between consumer sentiment and stock prices. 78th Annual Conference of the Western Economics Association International, Denver, ABD.
- Eduardo, L., & Brito, L. (2004). Is the consumer confidence index a sound predictor of the private demand in the United States. *Estudios de Economia Aplicada*, 22(3), 1-15.
- Eyüboğlu, S., & Eyüboğlu, K. (2018). Hizmet güven endeksi ile hizmet sektör alt endeksleri arasındaki ilişkinin test edilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 271-282.
- Fisher, K. L., & Statman, M. (2003). Consumer confidence and stock returns. *Journal of Portfolio Management*, 30(1), 115-127.
- Göktaş, Ö. (2020). *Uygulamalı ekonometri-II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSUZEM).
- Görmüş, Ş., & S. Güneş, S. (2010). Consumer confidence, stock prices and exchange rates: the case of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2), 103-114.
- Gündüz, İ. O., Sönmezler, G., & Akduğan, U. (2017). An analysis of the relationship between consumer confidence index and credit card expenditures in Turkey. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 8(27), 1-16.
- Hsu, C. C, Lin, H. Y., & Wu, J. Y. (2011). Consumer confidence and stock markets: the panel causality evidence. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 91-98.
- İslam, T., & Mümtaz, M. N. (2016). Consumer confidence index and economic growth: an empirical analysis of EU countries. *Euro Economica*, 35(2), 17-22.
- İşık, T. T., Şahin, I., & Aydınkaya, I. (2016). Consumer confidence index, the relationship between growth and inflation: a case of Turkey. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 4(4), 295-306.
- İbicioğlu, M., Kapusuzoğlu, A., & Karan, M. B. (2013). Türkiye'deki tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 5-16.
- İpek E., & Akyazı, H. (2017). Expectations and household expenditures: the case of Turkey. *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 15(1), 27-39.

- İskenderoğlu, Ö., & Akdağ, S. (2017). Finansal hizmetler güven endeksinin geçerliliğinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 625-633.
- Kandır, S. Y. (2006). Tüketici güveni ve hisse senedi getirileri ilişkisi: İMKB mali sektör şirketleri üzerinde bir uygulama. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 217-230.
- Karasoy, C., Gökçe, H., & Yüncüler, Ç. (2018). The explanatory power and the forecast performance of consumer confidence indices for private consumption growth in Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(9), 2136-2152.
- Kaygısız Durgun, A. (2019). Türkiye’de tüketici ve reel kesim güven endeksi ile seçilmiş makro değişkenler arasındaki ilişki: 2010-2018. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 314-332.
- Kıran, B. (2020). *Zaman serileri analizi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSUZEM).
- Köse, A., & Akkaya, M. (2016). Beklenti ve güven anketlerinin finansal piyasalara etkisi: BIST 100 üzerine bir uygulama. *Bankacılar Dergisi*, 27(99), 3-15.
- Mumcu Küçükçaylı, F., & Yüce Akıncı, G. (2018). Tüketici güveninin makroekonomik belirleyicileri: bir zaman serisi analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. ÜİK Özel Sayısı, 459-472.
- Özdemir, G. Z. (2013). Tüketici güveninin tüketici kredileri ile ilişkisi ve öngörü gücü: Türkiye örneği (Uzmanlık yeterlilik tezi). Ankara: TCMB.
- Sum, V. (2014). Effects of business and consumer confidence on stock market returns: crosssectional evidence. *Economics, Management, and Financial Markets*, 9(1), 21-25.
- Tekin, B., & Cengiz, S. (2018). Pay senedi piyasası ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ve eşbütünleşme ilişkileri: borsa İstanbul’da bir uygulama. *Journal of Social and Humanities Sciences Reseach*, 5(29), 3837-3847.
- Topuz, Y. V. (2011). Tüketici güveni ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 53-65.
- Tunalı, H., & Özkan, İ. E. (2016). Türkiye’de tüketici güven endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 54-67.
- TÜİK, (2021). Türkiye İstatistik Kurumu Metaveri. (Erişim: 28.02.2021), <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33912>.
- Usul, H., Küçükşille, E., & Karaoğlan, S. (2017). Güven endekslerindeki değişimlerin hisse senedi piyasalarına etkileri: borsa İstanbul örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 685-695.
- Yamak, R., & Korkmaz, A. (2005). Reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (2), 11-29.
- Yazıcı, S. (2019). Tüketici güven endeksinin tüketimi öngörü yeteneğinin ölçülmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Extended Abstract

Consumer confidence indices are a leading indicator that is followed with interest in all developed countries in order to monitor economic activities. The Consumer Confidence Index in our country is prepared by taking into account the personal financial situation of consumers, their interpretation of the current situation of the Turkish economy in general, their forecasts for the future period, and recent payments and savings trends through the Consumer Tendency Survey, which is applied monthly throughout Turkey.

The purpose of this study is to analyze the variables of gold price, BIST-100 index, CPI-based real exchange rate index, and consumer price index, which are thought to affect the Consumer Confidence Index using VAR model.

In the study, monthly data of the abovementioned variables of Turkey were used in the analysis for period of 2004:02-2020:11. The relationship of Consumer Confidence Index with certain macro data was analyzed by creating a VAR (Vector Autoregressive) model. The appropriateness of the time series used in the VAR model for analysis were examined. For this reason, firstly, the variables were transformed into logarithmic form. Then, unit root test was performed to examine the stationarity of the data and the first order differences of the non-stationary data were taken and made stationary. VAR Granger causality/block externality Wald test was applied to determine the causality relationship between variables by creating a VAR model. Impulse-response analysis was created to determine the dynamic relationships between variables, and a variance decomposition table was created to determine the degree to which variables affect each other.

As a result of the PP and ADF unit root tests, it was seen that all variables are not meaningful and stationary in the state without constant and trend. For this reason, the first difference of all variables was stabilized, and the first differences were used in the analysis.

The most appropriate lag length was selected as five lags according to the Akaike criteria. Therefore, the most suitable VAR model was the five-lag VAR model [VAR (5)].

As a result of the autocorrelation LM test, it was seen that the probability values for all delays were greater than 0.05. Therefore, the null hypothesis could not be rejected and it was determined that there was no autocorrelation in the VAR(5) model.

As a result of the test conducted on whether there was a none constant variance, it was seen that the probability value was greater than 0.05. Therefore, the H0 hypothesis could not be rejected, and it was found that there was no none constant variance problem in the VAR(5) model.

As a result of the normal distribution test, it was seen that the probability values of all variables were greater than 0.05. For this reason, it was determined that the residuals belonging to the VAR(5) model were suitable for normal distribution.

Granger causality test was used to observe the short-term relationship between the variables used in the analysis. In the VAR Granger Causality/Block Externality test, one-way causality relationship from inflation to Consumer Confidence Index, one-way causality from Consumer Confidence Index to gold prices, one-way causality relationship from Consumer Confidence Index and inflation rate to Real Exchange Index. It was determined that the reason for the Consumer Confidence Index was inflation, the reason for gold prices was the Consumer Confidence Index, the real exchange rate index was the Consumer Confidence Index and inflation (Inflation → Consumer Confidence Index → Gold prices. Consumer Confidence Index and Inflation → Real exchange rate index).

As a result of the effect-response analysis, it was observed that TUGE reacted in the same direction to an increase in ENF in the middle of the second and fourth periods, adapted to the decrease in ENF in the middle of the fifth and seventh periods, and reacted towards an increase in the ninth period.

It was determined that a shock occurring in the TUGE increased the GOLD variable for four periods from the first period, then decreased it for one period and converged to zero in the sixth and seventh periods. TUGE reduced REKUR for three periods, increased it from the middle of the fourth period and decreased it again after the middle of the fifth period, reaching zero in the seventh period and the effect of shock was lessened.

A shock occurring in ENF increased REKUR for two periods, decreased it from the middle of the second period to a negative value until the seventh period, then increased it again for one period and the effect of the shock disappeared from the ninth period.

TUGE reacted in the opposite direction (-0.002496, -0.015416, -0.000346, -0.016725) to the increased in the ENF index between the third and fifth and seventh periods, and reacted in the direction of increased by adapting to the increased between the eighth and tenth periods.

It was observed that a shock that occurred in TUGE increased GOLD prices for four periods from the first period, then decreased (-0.041064) for one period and increased again in the sixth and seventh periods, systematically decreased it once in two periods and then increased again.

A shock in TUGE decreased the real exchange rate (REKUR) in the third (-0.019671) and the fourth period (-0.017681), increasing it in the fifth and sixth period starting from the middle of the fourth period (0.015085 and 0.003234).

These results show that consumers are affected by the change in the inflation index while making their decisions and directing their expectations. Considering that the factor of confidence in the economy is the driving force in consumers' gold and foreign exchange investments, our recommendation is that the practices aimed at keeping inflation under control should be reviewed.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Finansal Gelişme ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Fourier Yaklaşımı
Financial Development and Energy Consumption Nexus in Turkey: Fourier Approach

Fatma Kızılkaya*, Esra Canpolat Gökçe**

Öz: Son zamanlarda küreselleşmenin bir sonucu olarak büyük hacimlere ulaşan finansal piyasalar ile birlikte gerçekleşen finansal gelişme ekonomik büyümenin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Bu durum finansal gelişme ile enerji kullanımı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların artmasına neden olmuştur. Bu çalışmada Türkiye için finansal gelişmişliğin enerji tüketimi üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan analizlerde yapısal değişimler Fourier fonksiyonlarını temel alan modeller kullanılarak göz önünde bulundurulmuştur. Fourier yaklaşımı, ele alınan modelin deterministik bileşeninde bilinmeyen yapısal kırılmaları veya göz ardı edilen doğrusal olmama durumunu yakalamak için kullanılabilir. Çalışmada kullanılan serilerin durağanlık özelliği Fourier ADF birim kök testi kullanılarak araştırılmıştır. Birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin hepsi birinci seviyeden durağan bulunmuştur ve Fourier ADL eşbütünlük analizi yapılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli pozitif anlamlı ilişkiye rastlanmıştır. Ayrıca değişkenler arasında Fourier nedensellik analizi yapılarak finansal gelişmeden enerji tüketimine ve enerji tüketiminden enflasyon oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapısal değişimler dikkate alınarak yapılan bu çalışmanın bulguları literatürdeki çalışmalarla benzer sonuçlar içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Finansal Gelişme, Fourier ADL Eşbütünlük, Fourier Nedensellik

Abstract: Financial development has become an important component of economic growth, along with financial markets that have recently reached huge volumes as a result of globalization. This situation has led to an increase in studies investigating the relationship between financial development and energy use. This study aims to investigate the effect of financial development on the energy consumption for Turkey. In the analyzes, structural breaks are taken into account by models using Fourier functions. The Fourier approach can be used to capture unknown structural breaks or neglected nonlinearity in the deterministic component of the model. The stationarity feature of the series is tested using the Fourier ADF unit root test. All variables are found to be stationary at the first level and Fourier ADL cointegration analysis is performed. A long-term positive significant relationship is found between variables. In addition, by performing the Fourier causality analysis, it is concluded that there is a one-way causality relationship from financial development to energy consumption and from energy consumption to inflation rate. The findings of this study, which is conducted considering the structural changes, contain similar results to the studies in the literature.

Keywords: Energy Consumption, Financial Development, Fourier ADL Cointegration, Fourier Causality

* Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü.
ORCID: 0000-0002-1028-9341, fatma.kizilkaya@ozal.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü.
ORCID: 0000-0003-1447-7267, esra.canpolat@inonu.edu.tr

Received/Geliş: 05 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 23 May/Mayıs 2021

Accepted/Kabul: 02 Haziran/June 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

1. Giriş

Enerji tüketimi ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde büyük öneme sahiptir (Kakar vd., 2011: 469). Geçmişten günümüze enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelendiği ve aralarında var olan ilişkilerin bilimsel kanıtlarla desteklendiği pek çok çalışma yapılmıştır (Kraft ve Kraft, 1978:401-403; Hwang ve Gum, 1992: 219-226; Erol ve You, 1987: 113-122; Alam ve Butt, 2002:151-165). Literatürde nüfus artışı ve ekonomik büyüme ile birlikte enerji tüketimine olan talebin de arttığını gösteren çalışmalar yer almaktadır (Batliwala ve Reddy, 1993:1; Al-Iriani, 2006:3349). Son zamanlarda küreselleşmenin bir sonucu olarak devasa hacimlere ulaşan finans piyasaları ile birlikte gerçekleşen finansal gelişme ekonomik büyümenin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Bu durum finansal gelişmenin enerji kullanımı ile arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmaların da artmasına sebep olmuştur (Sadorsky, 2010: 2528-2535; Kakar vd., 2011: 469-471; Shahbaz ve Lean, 2012:473-479; Furuoka, 2015:430-444; Desinova, 2020:35-39). Yapılan çalışmalar finansal gelişme ile birlikte ekonomideki diğer sektörlerin üretkenliğinin arttığını ve bunun da daha fazla enerji ihtiyacına sebep olduğunu göstermektedir (Denisova, 2020:35). Çalışmalar borsada artan ticaret hacminin, bireysel kredi başvurularındaki ve işletmelerin yatırım ihtiyaçlarındaki artışın finansal piyasaları geliştirdiğini gösterirken finansal piyasaların gelişmesi de ulusal çapta ekonomilerin büyümesine sebep olmaktadır (Mikhaylov vd., 2018:582-592; Mikhaylov, 2018:69-72). Finansal piyasaların gelişmesinden kaynaklanan ekonomik büyüme ise ekonomik birimlerce enerji tüketiminin artmasına sebep olmaktadır (Denisova, 2020:35).

Genel olarak literatürde hâkim olan görüş finansal gelişmenin enerji talebini artırdığı yönünde olsa da finansal gelişme ile enerji talebi arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu durumlar da söz konusudur. Bu bağlamda finansal gelişmeden enerji tüketimine doğru nedenselliğin yönü için biri pozitif diğeri negatif olmak üzere mümkün iki kanal vardır. Pozitif kanal görüşüne göre finansal gelişme ekonomik büyümeyi artırdığı için enerjiye olan talep de artar şeklindedir. Teknolojik kanal olarak da isimlendirilen negatif kanal görüşü ise finansal gelişmenin artmasıyla daha modern ve daha az enerji tüketen teknolojilerin gelişmesi sayesinde enerji tüketiminin azalacağı yönündedir (Shahbaz vd., 2017:201). Sadorsky (2011) çalışmasına göre finansal gelişme, ülkelerde finansal risk ve borçlanma maliyetlerinin azalması, borç verenler ve borçlular arasında şeffaflığın sağlanması, sınırlar arasında daha fazla mali sermayeye ve yatırım akışlarına erişim ve son teknoloji ile enerji ve etkin üretim gibi birçok yeniliği teşvik eder. Tüm bunların sonucunda tüketim ve sabit işletme yatırımları artarak enerji talebi etkilenebilir. Sadorsky, finansal gelişmenin enerji talebini direkt ve dolaylı olarak çeşitli şekillerde etkileyebileceğinden bahsettiği çalışmasında finansal gelişimin enerji talebini etkilemesinin dolaylı yollarından birinin, tüketicilerin otomobil, ev, buzdolabı, klima ve dayanıklı ev aletleri gibi ürünleri satın alabilmek için, borç para almalarının kolaylaşması olduğunu ifade eder. Bunun yanı sıra finansal gelişme, işletmelere mevcut işletmelerini genişletmek veya yeni bir işletme oluşturmak için sermaye erişimini kolaylaştırır. Özellikle hisse senedi piyasasının gelişmesi işletmeler için çok önemlidir çünkü bu sayede borç finansmanına ek olarak işlerini büyütme için ek finansman kaynağına erişim sağlanmış olur. Ayrıca finansal gelişmişliğin sağladığı artan borsa faaliyetleri ekonomik büyüme ve refahın önemli bir göstergesidir bu da tüketici ve iş güvenini güçlendirir (Sadorsky, 2011:1000). Literatürde Sadorsky tarafından ifade edilen bu etkiler direkt etki, işletme etkisi ve refah etkisi olmak üzere üç başlık altında ifade edilmektedir. Finansal gelişim bu üç etki kanalıyla enerjiye olan talebi artırmaktadır (Çoban ve Topçu, 2013: 82; Mahalik vd.,2017:1025).

Ekonomik büyüme hızlarını artırmayı veya sürdürmeyi hedefleyen ekonomiler için enerji vazgeçilmez bir girdi haline gelmiştir. Türkiye'nin toplam enerji tüketimi, 2008 yılında 100.8 milyon ton petrol eşdeğeri iken 2018 yılı sonunda bu rakam 153.5 milyon ton petrol eşdeğerine yükselmiştir (BP Statistical Review of World Energy, 2019). Türkiye, enerji sektöründe dışa bağımlıdır ve enerji ithalatı, Türkiye'nin cari açığına neden olan temel faktörlerden biridir. Neredeyse doğal gazın tamamı (% 99) ithal edilmektedir ve yerli petrol üretimi toplam talebin yalnızca % 7'sini karşılamaktadır (IEA Energy Policy Review). Bu nedenle Türkiye ekonomisi için enerji tüketiminin dinamiklerini ele almak çok önemli bir konudur. Bu çalışmanın amacı Türkiye için enerji tüketimi ve finansal gelişim arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla oluşturulan modelde bağımlı değişken olan enerji tüketimi

değişkenini etkilediği düşünülen ekonomik büyüme ve enflasyon oranı değişkenleri de finansal gelişme değişkeninin yanı sıra bağımsız değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Türkiye için yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışma serilerde meydana gelen yapısal değişimleri Fourier fonksiyonları ile dikkate alan analizler kullanılarak yapılmıştır. Bu da değişkenler arasındaki ilişkiler araştırılırken daha güçlü sonuçlar elde edilmesine imkân tanımaktadır. Yapılan bu çalışma giriş, literatür, veri seti-ekonometrik yöntem ve sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

2. Literatür

Finansal gelişmenin enerji tüketimini farklı şekillerde etkilediğini belirten birbirinden farklı çalışmalar vardır. Literatürde genel olarak finansal gelişme ile enerji tüketimi arasında aynı yönlü ilişki olduğu görüşü hâkim olsa da ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı sonuçlar elde edilen çalışmalar da bulunmaktadır (Mielnik ve Goldemberg, 2002; Farhani ve Solarin, 2017; Ouyang ve Li, 2018; Gomez ve Rodriguez, 2019). Bazı çalışmaların sonuçları ise belirtilen değişkenler arasında ilişkinin bulunmadığı yönündedir (Burakov ve Freidin, 2017).

Literatürde genel olarak enerji tüketimi ve finansal gelişim arasında pozitif yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Sadorsky (2010) yılında yaptığı çalışmasında gelişmekte olan ekonomiler için finansal gelişmenin enerji tüketimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Finansal gelişme göstergesi olarak borsaya dair ölçümlerin kullanıldığı bu çalışmada panel regresyon modeli oluşturularak değişkenler arasındaki ilişkiler panel veri analizi kullanılarak sınanmıştır. 1990-2006 dönemi boyunca 22 gelişmekte olan ülkeden (Arjantin, Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Hindistan, Endonezya, İsrail, Güney Kore, Malezya, Meksika, Fas, Peru, Filipinler, Polonya, Rusya, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye) oluşan panel veri seti için analiz yaparak finansal gelişim ile enerji tüketimi arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki elde etmiştir. Sadorsky (2011) yaptığı bir diğer çalışmada ise Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan 9 ülke (Bulgaristan, Hırvatistan, Estonya, Kazakistan, Litvanya, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve Ukrayna) için finansal gelişim ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1996-2006 dönemleri için yaptığı çalışmada regresyon modeli oluşturularak panel veri analizi yapmıştır. Değişkenler arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulmuştur. Finansal gelişme ile enerji tüketimi arasında pozitif ilişkinin bulunduğu bir diğer çalışma ise Kakar vd. (2011) tarafından Pakistan için yapılan çalışmadır. 1980-2009 dönemleri için eşbütünleşme analizi, hata düzeltme modeli ve nedensellik analizi yapılan çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde pozitif ilişki bulunurken kısa dönemde anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamıştır. Çoban ve Topçu (2013) tarafından yapılan çalışmada Sadorsky (2010) tarafından yapılan çalışma takip edilerek enerji tüketimi ile finansal gelişim arasındaki ilişki AB27 ülkeleri için tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada 1990-2011 dönemini kapsayan panel veri seti kullanılarak Sadorsky (2010) tarafından yapılan çalışma ile benzer olarak regresyon analizi kullanılmıştır. Yaptıkları çalışmada eski AB üyesi ülkeler ile yeni üye ülkeler ayırımına giderek ülkeleri 2 grup olarak analize tabi tutmuşlardır. Eski üye ülkeler için borsa ve bankacılık sektöründen kaynaklanan finansal gelişmenin her ikisinin de enerji tüketimini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak yeni üye ülkeler için sadece bankacılık sektöründen kaynaklı finansal gelişme enerji tüketimini artırırken borsa kaynaklı finansal gelişim ile enerji tüketimi arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Finansal gelişim ve enerji tüketimi arasında pozitif ilişkinin bulunduğu diğer bir çalışma da Furuoka (2015) tarafından yapılan çalışmadır. 12 Asya ülkesi (Çin, Japonya, Güney Kore, Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Endonezya, Malezya, Filipinler) için 1980-2012 döneminde enerji tüketimi ve finansal gelişim arasındaki ilişkinin panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi kullanılarak araştırıldığı çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişki saptanırken nedenselliğin yönünün enerji tüketiminden finansal gelişmeye doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Danish vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada N-11 ülkeleri için 1990-2014 dönemlerinde enerji tüketimi ve finansal gelişim arasındaki ilişki panel eşbütünleşme analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar finansal gelişmedeki artışın enerji tüketimini artırdığını göstermektedir. Çiftçi vd. (2020) yaptıkları çalışmada 1971-2014 dönemi için 21 gelişen ekonomiye sahip ülkenin (Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Yunanistan, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, BAE, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Polonya) enerji tüketimi,

ekonomik büyümesi ve finansal gelişimi arasındaki ilişkiyi zaman serisi analizi yaklaşımıyla incelemiştir. Yapısal değişimleri dikkate almayan test sonuçları ile karşılaştırıldığında yapısal değişimlerin dikkate alındığı nedensellik testi sonuçlarında daha çok ülke için finansal gelişim ve enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aralarında Türkiye'nin de verilerinin incelendiği bu çalışmada ele alınan ülkeler için yapılan analizlerde yapısal değişimlerin analiz sonuçlarını etkilediğinin üzerinde durularak bu ülkeler için yapılan analizlerde mutlaka yapısal değişimlerin dikkate alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Sadece Türkiye için yapılan çalışmalar incelendiğinde kısıtlı bir literatür ile karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda Keskingöz ve İnançlı (2016) 1960-2011 dönemini kapsayan veri seti için Türkiye'nin finansal gelişimi ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik analizi ile incelemiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre enerji tüketimi ile finansal gelişme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmazken, enerji tüketimi ile banka mevduatları arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Çağlar ve Kubar (2017) ise yaptıkları çalışmada Türkiye'nin 1969-2014 dönemi verilerini kullanarak enerji tüketimi ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi yapısal değişimleri dikkate alan nedensellik analizi ile sınımışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre finansal gelişme ile yenilenebilir kaynaklı enerji tüketimi arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edemezken, finansal gelişme ile fosil kaynaklı enerji tüketimi arasında fosil kaynaklı enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşımlardır. Çetin (2018) tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye'nin 1980-2015 dönemlerine ait verileri kullanılarak finansal gelişme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiye ekonomik büyüme ve kentleşme değişkenleri de dâhil edilerek incelenmiştir. ARDL sınır testi kullanılarak yapılan çalışmada yapısal değişimler dikkate alındığında değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı saptanmıştır. Ayrıca yapılan nedensellik analizi sonuçları finansal gelişmeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Kurt (2019) yaptığı çalışmada ise 1950-2015 verileri kullanılarak Türkiye'nin finansal gelişimi ile enerji tüketimi arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik analizi kapsamında değerlendirilmiştir. Finansal gelişmeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşımlardır.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye için 1965-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Enerji tüketimi ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi araştırmak için Mukhtarov vd. (2020)'nin yaptığı çalışma takip edilerek aşağıdaki model oluşturulmuştur:

$$ec = \beta_0 + \beta_1fd + \beta_2gdp + \beta_3cpi \quad (1)$$

Burada *ec* birincil enerji tüketimini, *fd* finansal gelişmeyi temsilen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH)'ın yüzdesi olarak yurtiçi kredileri, *gdp* büyümeyi temsilen reel GSYH (2010 ABD \$)'ın logaritmasını ve *cpi* Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE, 2010=100)'ni göstermektedir. Birincil enerji tüketimi verilerine www.bp.com adresinden, diğer verilere ise Dünya Bankası web sayfasından erişilmiştir.

Bu çalışmada Fourier temelli ekonometrik yöntemler kullanılmıştır. Fourier yaklaşımı, modelin deterministik bileşeninde bilinmeyen yapısal kırılmaları veya ihmal edilen doğrusal olmama durumunu yakalamak için kullanılabilir. Ayrıca Fourier yaklaşımının kullanılması, uygun fonksiyonel formu seçme problemini, yaklaşıma dâhil edilecek en uygun frekans sayısını seçmeye dönüştürmektedir (Jones ve Enders, 2014:4). Çalışmada analizlerde yer alan değişkenlerin durağanlık özelliklerini ortaya koymak amacıyla Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) tarafından önerilen Fourier ADF birim kök testi kullanılmıştır. Uzun dönem ilişkisini belirlemek için Banerjee vd. (2017) tarafından önerilen Fourier ADL eşbütünleşme testi ve nedensellik ilişkisi için ise Nazlioglu, vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Toda-Yamamoto (Fourier TY) nedensellik testi kullanılmıştır.

3.1. Fourier ADF Birim Kök Testi

Perron (1989) yapmış olduğu çalışmada, veri üretme sürecinde yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı durumlarda kırılmaları dikkate almayan birim kök testlerinin güç kaybettiğini belirtmiştir. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010), Fourier yaklaşımını kullanarak yapısal kırılmaları dikkate alan

Fourier ADF birim kök testini geliştirmişlerdir. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) prosedürü, birinci aşamada Fourier formunu kullanmaya ve ikinci aşamada ise ADF testini uygulamaya dayanmaktadır.

Bir stokastik y_t değişkeni için aşağıdaki model dikkate alınabilir:

$$y_t = d(t) + v_t \quad (2)$$

Burada $v_t \sim N(0, \sigma)$ ve $d(t)$ zamanla değişen deterministik bir bileşendir. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010), $d(t)$ terimi için aşağıda verilen Fourier serilerini kullanmışlardır:

$$d(t) = \gamma_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (3)$$

Uygun frekans sayısını bulabilmek için k 'nın 1 ile 5 arasındaki her bir tamsayı değeri için Denklem (2) tahmin edilmektedir. Daha sonra en küçük kalıntı kareler toplamını veren k değeri uygun frekans sayısı olarak seçilmektedir. y_t 'nin veri üretme sürecinde bilinmeyen kırılmaların varlığı boş hipotezi ($H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = 0$) alternatif hipoteze ($H_1: \gamma_1 = \gamma_2 \neq 0$) karşı test ederek araştırılmaktadır. Bu temel hipotezi test etmek için F istatistiği kullanılabilir. Bu kapsamda aşağıda verilen model dikkate alınmaktadır:

$$y_t = \gamma_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_t \quad (4)$$

Boş hipotez $H_0: v_t = \mu_t$, $\mu_t = \mu_{t-1} + h_t$ olarak ifade edilebilir. Burada h_t 'nin sıfır ortalama ile durağan bir süreç olduğu varsayılmaktadır. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) tarafından önerilen Fourier ADF testi için test istatistiği üç adımlı bir prosedür ile hesaplanmaktadır.

Adım 1: İlk adım, uygun frekans değerinin (k^*) elde edilmesini içermektedir. 1 ile 5 arasındaki k değerleri için En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak Denklem (4) tahmin edilir ve kalıntı kareler toplamını minimum yapan k değeri seçilir. Daha sonra modelin EKK kalıntıları hesaplanır.

$$\hat{v}_t = y_t - \hat{\gamma}_0 + \hat{\gamma}_1 \sin\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) + \hat{\gamma}_2 \cos\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) \quad (5)$$

Adım 2: İkinci adımda, elde edilen EKK kalıntılarına birim kök testi uygulanmaktadır:

$$\Delta v_t = \alpha_1 v_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta v_{t-j} + u_t \quad (6)$$

Model (6) ile verilen Fourier ADF modelinde standart ADF regresyonu kullanılmaktadır. Fourier ADF modeli için birim kökün varlığını ifade eden $H_0: \alpha_1 = 0$ boş hipotezi, $H_1: \alpha_1 \neq 0$ alternatif hipotezine karşı test edilmektedir.

Adım 3: Bu adımda trigonometrik terimlerin anlamlılığı incelenmektedir. Model (4) için $H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = 0$ boş hipotezini $H_1: \gamma_1 = \gamma_2 \neq 0$ alternatif hipoteze karşı sınanmak amacıyla F testi kullanılmaktadır. Eğer Fourier ADF modelinde boş hipotez reddedilirse ele alınan değişkenin kırılmalı deterministik bir fonksiyon etrafında durağan olduğu sonucuna varılabilmektedir.

3.2. Fourier ADL Eşbütünleşme Testi

Durağan olmayan zaman serileri ile yapılan analizlerde sahte regresyon problemi ortaya çıkmaktadır. Bu problemten kaçınmak için serilerin durağan hale getirilmesi veya eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması gerekmektedir. Banerjee vd. (2017) çalışmasında, doğrusal olmayan kırılmaların bilinmeyen formlarına izin vermek için deterministik terimde Fourier fonksiyonu içeren otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ADL) modele dayalı Fourier ADL eşbütünleşme testini önermişlerdir.

Fourier ADL test prosedürünü açıklamak için aşağıdaki koşullu model kullanılmaktadır:

$$\Delta y_{1t} = d(t) + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \varphi' \Delta y_{2t} + \epsilon_t \quad (7)$$

Burada γ , φ ve y_{2t} $n \times 1$ boyutlu parametre vektörleri ve açıklayıcı değişkenlerdir. $d(t)$ Denklem (4) ile verilen deterministik terimdir. Eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı ifade eden boş hipotez, eşbütünleşmenin varlığı ifade eden alternatif hipoteze karşı test edilmektedir.

$$H_0: \delta_1 = 0 \quad H_1: \delta_1 < 0$$

Denklem (7)'de boş hipotezi ($\delta_1 = 0$) test etmek için t testi kullanılmaktadır. Fourier ADL test istatistiği Denklem (8) kullanılarak hesaplanmaktadır:

$$t_{ADL}^F = \frac{\hat{\delta}_1}{se(\hat{\delta}_1)} \quad (8)$$

Burada $\hat{\delta}_1$, Denklem (7)'de δ_1 'in EKK tahmincisi ve $se(\hat{\delta}_1)$ ise $\hat{\delta}_1$ 'in standart hatasıdır (Banerjee vd. 2017:3-4).

3.3. Fourier Nedensellik Testi

Nazlioglu vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier TY nedensellik testinin temelinde Toda ve Yamamoto (TY, 1995) tarafından önerilen nedensellik yaklaşımı bulunmaktadır. TY nedensellik testinde yapısal kırılmalar dikkate alınmadığından yapısal kırılmalar içeren seriler ile yapılan analizler sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Nazlioglu vd. (2016), TY nedensellik testi prosedürüne aşağıda verilen deterministik terimi eklemiştir:

$$\alpha(t) \cong \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (9)$$

Fourier TY testinde Granger nedenselliğinin olmadığını ifade eden boş hipotezi sınamak için ele alınan model Denklem (10) ile tanımlanmıştır:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \epsilon_t \quad (10)$$

Burada p , VAR modelinden elde edilen gecikme uzunluğunu, d ise maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir. ϵ_t ise beyaz gürültülü (white noise) süreç özelliklerini taşıyan kalıntıları ifade etmektedir.

4. Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlerin bütünleşme derecelerini tespit etmek amacıyla ADF ve Fourier ADF birim kök testleri kullanılmıştır. Serilerde Fourier yapının anlamlı olup olmadıkları F testi ile sınanmış ve Fourier yapının anlamsız olduğu tespit edilen serilere ADF birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen birim kök testi sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	k	Fourier ADF Test İstatistiği	F-İstatistiği	ADF
Düzye				
ec	1	-2.835	111.22*	
fd	1	-3.285	120.47*	
gdp	1	-3.071	12.04*	
cpi	1	-2.674	261.40*	
Birinci Fark				
Δ ec	5	-6.021*	1.07	-3.631**
Δ fd	3	-5.755*	3.19	-5.053*
Δ gdp	1	-5.295*	0.80	-4.990*
Δ cpi	1	-5.138*	14.30*	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir. k değerleri uygun frekans sayısını göstermektedir.

Tablo 1’de verilen F testi sonuçları incelendiğinde serilerin düzey değerlerinden elde edilen F-istatistiği kritik değerlerden büyük olduğundan, doğrusal olmayan trendin anlamsız olduğunu ifade eden boş hipotez reddedilerek, Fourier terimlerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin birinci farkları alındığında ise Fourier terimlerin anlamsız olduğu (Δ cpi hariç) görülmektedir. Birim kök testi sonuçları incelendiğinde çalışmada ele alınan serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin birinci farkları kullanıldığında ise durağan oldukları görülmektedir. Bu sonuçlar eşbütünleşme analizinin uygulanabilmesi için gerekli ön koşulun sağlandığını göstermektedir. Banerjee vd. (2017) tarafından geliştirilen Fourier ADL eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Min AIC	Frekans (k)	Fourier ADL İstatistiği	Sonuç
-1.562	1	-4.714**	Eşbütünleşme Var
Gecikme Sayıları			
Δ ec	Δ fd	Δ gdp	Δ cpi
1	1	1	1
Kritik Değerler			
Fourier ADL	%1	%5	%10
	-5.17	-4.51	-4.17

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de yer alan Fourier ADL eşbütünleşme testi sonucu incelendiğinde elde edilen Fourier ADL test istatistiği %5 kritik değerden küçük olduğundan boş hipotez reddedilmekte ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir. Eşbütünleşme testi sonuçları ele alınan seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin elde edilmesiyle çalışmada kullanılan serilerin düzey değerleri kullanılarak yapılan uzun dönem analizi sahte regresyon içermeyecektir. Çalışmada uzun dönem eşbütünleşme katsayıları Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen Dinamik En Küçük Kareler (DEKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara Tablo 3’te yer verilmektedir.

Tablo 3. DEKK Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
fd	0.022	0.003	6.299	0.000
gdp	1.337	0.170	7.827	0.000
cpi	0.008	0.002	3.802	0.000
Sin	-0.364	0.053	-6.819	0.000
Cos	-0.117	0.081	-1.444	0.157
C	-33.96	4.470	-7.596	0.000

Not: Sin ve Cos değişkenleri sırasıyla sinüs ve kosinüs Fourier fonksiyonlarını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde finansal gelişme (fd), büyüme (gdp) ve enflasyon oranı (cpi) değişkenlerine ait katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Çalışmada finansal gelişme düzeyini temsil eden “fd” değişkeninin katsayısı 0.022; büyümeyi temsil eden “gdp” değişkeninin katsayısı 1.337; enflasyon oranını temsil eden “cpi” değişkeninin katsayısı ise 0.008 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlar Türkiye’de finansal gelişme, büyüme ve enflasyon ile enerji tüketimi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre Türkiye’de finansal gelişmenin artması enerji tüketimi üzerinde olumlu etkiler meydana getirmektedir. Ekonometrik analizin son aşamasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri TY ve Fourier TY nedensellik testleri kullanılarak incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4 ile verilmiştir.

Tablo 4. TY ve Fourier TY Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	TY Nedensellik			Fourier TY Nedensellik	
	WALD İstatistiği	p-değeri	(k)	WALD İstatistiği	p-değeri
fd => ec	5.880***	0.053	1	6.158***	0.058
ec => fd	0.436	0.804	1	0.375	0.829
gdp => ec	0.256	0.613	1	0.835	0.361
ec => gdp	0.079	0.778	1	0.017	0.895
cpi => ec	7.054***	0.070	1	2.445	0.295
ec => cpi	4.606	0.203	1	6.147**	0.046

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'den görülebileceği gibi TY nedensellik sonuçları finansal gelişme ve enflasyon oranından enerji tüketimine doğru nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Fourier TY nedensellik testi sonuçlarına göre ise finansal gelişmeden enerji tüketimine ve enerji tüketiminden enflasyon oranına doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur.

5. Sonuç

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde enerjiye olan ihtiyaç her zaman için üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Enerji tüketimini hangi göstergelerin ne düzeyde etkilediklerinin öğrenilmesi enerji politikalarının etkinliğini artıracaktır. Bu bağlamda bu çalışmada ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmını oluşturan finansal faaliyetlerin enerji tüketimi üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Literatürde genel görüş gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişmenin enerji tüketimini artırdığı yönündedir. Bu bağlamda Türkiye'nin 1965-2019 yıllarına ait verileri kullanılarak enerji tüketimi ve finansal gelişmesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Literatür incelenerek enerji tüketimini etkileyen, finansal gelişme, enflasyon oranı ve büyüme değişkenleri için zaman serisi analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlerde yapısal değişimler Fourier fonksiyonlarını kullanan modeller kullanılarak göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü Türkiye gibi kırılma yapıya sahip ülkeler için yapısal değişimlerin göz önünde bulundurulması analizlerin güvenilirliklerini ve güçlerini artıracaktır. Bu bağlamda literatürde yapısal değişimleri önsel bilgi (kırılma zamanı, sayısı ve yapısı bilgisi) olmaksızın en hassas şekilde yakalayabilen yapı olarak Fourier fonksiyonlarının kullanılması önerilmektedir. Çalışmada ele alınan değişkenlerin durağanlık özellikleri Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) tarafından önerilen Fourier ADF birim kök testi kullanılarak incelenmiştir. Tüm değişkenler birinci derecede durağan bulunmuştur. Daha sonra Banerjee vd. (2017) tarafından önerilen Fourier ADL eşbütünleşme testi ile uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna varılarak uzun dönemli ilişkinin katsayı tahminleri DEKK yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre finansal gelişme, enflasyon oranı ve büyüme değişkenleri enerji tüketimini pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi de incelenmiştir. Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından önerilen Fourier TY nedensellik analizi sonuçlarına göre finansal gelişmeden enerji tüketimine ve enerji tüketiminden enflasyon oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar literatürdeki çoğu çalışma ile benzer sonuçlar içermektedir. Türkiye için finansal gelişmenin enerji tüketimini artırması politika yapıcılar tarafından göz önünde bulundurulmalı ve iyi yönetilen bir finans sektörünü sürdürmek için önemli çaba gösterilmelidir. Türkiye enerji ithal eden bir ülke olarak cari açık vermemek adına enerji için alternatif kaynaklara yönelebilir. Ayrıca yenilenebilir enerji sektörüne yapılacak yatırımların artırılması da Türkiye'nin gelişen ekonomisini destekler nitelikte olabilir. Finansal gelişime bağlı olarak enerji tüketiminin artması sadece ekonomik düzeyde değil aynı zamanda ekolojik düzeyde de büyük öneme sahiptir. Finansal gelişme ile birlikte artış gösteren enerji tüketiminin çevre üzerinde de pek çok olumsuz etkileri olacaktır. Çevre politikaları belirlenirken de finansal gelişme ve enerji kullanımı arasındaki pozitif ilişki göz önünde bulundurulmalıdır. Kullanılan enerji miktarının azaltılması ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler oluşturacağı için enerji tüketimini azaltmak yerine temiz ve çevreye zarar vermeyen enerji kaynaklarına yönelim desteklenmelidir. Uzun vadede daha yüksek yaşam standartları ve üretkenlik düzeyine ulaşmak için geniş ve kapsamlı yapısal reformların uygulanması gerekmektedir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50 İkinci yazar/Second author % 50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Alam S. & Butt, M., S. (2002). Causality between energy consumption and economic growth in Pakistan: An application of co-integration and error correction modelling techniques. *Pacific and Asian Journal of Energy*, 12(2), 151-165.
- Al-Iriani, M. (2006). Energy–GDP relationship revisited: An example from GCC countries using panel causality. *Energy Policy*, 34, 3342–3350.
- Banerjee, P., Arčabić, V., & Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Batliwala, S. & Reddy, A., K. (1993). Energy consumption and population. *International Energy Initiative*, 25/5 Borebank Road, Benson Town, Bangalore, India. 1-10.
- BP Statistical Review of World Energy, 2019.
- Burakov, D. & Freidin, M. (2017). Financial development, economic growth and renewable energy consumption in Russia: A vector error correction approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7, 39–47.
- Çağlar, E., E. & Kubar, Y. (2017). Finansal gelişme enerji tüketimini destekler mi?. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(2), 96-121.
- Çetin, M. (2018). Türkiye’de finansal gelişme ve enerji tüketimi ilişkisi: Bir zaman serisi kanıtı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 69-88.
- Christopoulos, D. K., & León-Ledesma, M. A. (2010). Smooth breaks and non-linear mean reversion: Post-Bretton Woods real exchange rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093.
- Çiftçi, D., D., Soyaş, U., & Nazlıoğlu, Ş. (2020). Financial development and energy consumption in emerging markets: Smooth structural shifts and causal linkages. *Energy Economics*, 87, 1-17.
- Çoban, S. & Topçu, M. (2013). The nexus between financial development and energy consumption in the EU: A dynamic panel data analysis. *Energy Economics*, 39, 81-88.
- Danish, Saud, S., Baloch, M., A. & Lodhi, R., N (2018). The nexus between energy consumption and financial development: estimating the role of globalization in Next-11 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 18651-18661.
- Denisova, V. (2020). Financial development and energy consumption: evidence from Germany. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(2), 35-39.
- Erol U. & Yu, E., S., H. (1987). On the causal relationship between energy and income for industrialized countries. *Journal of Energy and Development*, 13, 113-122.
- Farhani, S. & Solarin, S.A. (2017). Financial development and energy demand in the United States: New evidence from combined cointegration and asymmetric causality tests. *Energy*, 134, 1029–1037.
- Furuoka, F. (2015). Financial development and energy consumption: Evidence from a heterogeneous panel of Asian countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 430-444.
- Gomez, M. & Rodriguez, J. C. (2019). Energy consumption and financial development in NAFTA countries, 1971–2015. *Applied Sciences*, 9(2), 302.

- Hwang D. & Gun, B. (1992). The causal relationship between energy and GNP: the case of Taiwan. *Journal of Energy and Development*, 16, 219-226.
- International Energy Agency. Energy policy review, 2021.
- Jones, P. M. & Enders, W., (2014). On the use of the flexible Fourier form in unit root tests, endogenous breaks, and parameter instability, *In Recent Advances in Estimating Nonlinear Models Springer, New York, NY*, 59-83.
- Kakar, Z., K., Khilji, B., A. & Khan, M., J. (2011). Financial development and energy consumption: Empirical evidence from Pakistan, *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 2(6), 469-471.
- Keskingöz, H. & İnançlı, S. (2016). Türkiye’de finansal gelişme ve enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisi: 1960-2011. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(3), 101-114.
- Kraft, J. & Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *Journal of Energy and Development*, 3, 401-403.
- Kurt, Ü. (2019). Türkiye ekonomisinde finansal gelişme, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Turkish Studies*, 14(2), 599-614.
- Mahalik, M., K., Babu, M., S., Loganathan, N. & Shahbaz, M. (2017). Does financial development intensify energy consumption in Saudi Arabia?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75, 1022-1034.
- Mielnik, O. & Goldemberg, J. (2002). Foreign direct investment and decoupling between energy and gross domestic product in developing countries. *Energy Policy*, 30(2), 87-89.
- Mikhaylov, A. Y. (2018). Pricing in oil market and using probit model for analysis of stock market effects. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(2), 69-73.
- Mikhaylov, A., Sokolinskaya, N. & Nyangarika, A. (2018). Optimal carry trade strategy based on currencies of energy and developed economies. *Journal of Reviews on Global Economics*, 7, 582-592.
- Mukhtarov, S., Humbatova, S., Seyfullayev, I., & Kalbiyev, Y. (2020). The effect of financial development on energy consumption in the case of Kazakhstan. *Journal of Applied Economics*, 23(1), 75-88.
- Nazlioglu, S., Gormus, N. A., & Soytas, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Ouyang, Y. & Li, P. (2018). On the nexus of financial development, economic growth, and energy consumption in China: New perspective from a GMM panel VAR approach. *Energy Economics*, 71-252.
- Perron, P., (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Sadorsky, P. (2010). The impact of financial development on energy consumption in emerging economies. *Energy Policy*, 38, 2528-2535.
- Sadorsky, P. (2011). Financial development and energy consumption in Central and Eastern European frontier economies. *Energy Policy*, 39(2), 999-1006.
- Shahbaz, M., Hoang, T., H., V., Mahalik, M., K. & Roubaud, D. (2017). Energy consumption, financial development and economic growth in India: New evidence from a nonlinear and asymmetric analysis. *Energy Economics*, 63, 199-212.
- Shahbaz, M. & Lean, H., H. (2012). Does financial development increase energy consumption? The role of industrialization and urbanization in Tunisia. *Energy Policy*, 40, 473-479.
- Stock, J. H. & Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica. Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.

Extended Abstract

Financial development has become an important component of economic growth, along with financial markets that have recently reached huge volumes as a result of globalization. This situation has led to an increase in studies investigating the relationship between financial development and energy use. Research shows that financial development increases the productivity of other sectors in the economy and this causes more energy needs. The increasing trade volume in the stock market, the increase in personal loan applications and the investment needs of businesses improve financial markets, while the development of financial markets also causes the growth of national economies. Economic growth resulting from the development of financial markets causes an increase in energy consumption by economic units.

The prevailing visibility in the literature is that financial development increases energy demand. However, there are situations where there is a negative relationship between financial development and energy demand. In this context, there are two possible channels for the direction of causality from financial development to energy consumption, one positive and the other negative. According to the positive channel, the demand for energy increases as financial development increases economic growth. The negative channel, also called the technological channel, is that energy consumption will decrease thanks to the development of more modern and less energy consuming technologies with the increase of financial development. According to Sadorsky (2011), financial development encourages many innovations such as reducing financial risks and borrowing costs in countries, ensuring transparency between lenders and borrowers, access to more financial capital and investment flows across borders, and energy and efficient production with the latest technology. Consequently, energy demand may be affected by increasing consumption and fixed business investments. Sadorsky points out that one of the indirect ways financial development affects energy demand is to make it easier for consumers to borrow money in order to purchase products such as cars, houses, refrigerators, air conditioners, and durable household appliances. In addition, financial development makes it easier for businesses to access capital to expand their existing business or to create a new business. Especially the development of the stock market is very important for businesses because it provides access to additional funding to grow their business in addition to debt financing. Increasing stock market activities provided by financial development are an important indicator of economic growth and prosperity, which strengthens consumer and business confidence. These effects expressed by Sadorsky in the literature are expressed under three headings: direct effect, business effect and welfare effect. Financial development increases the demand for energy through these three effects.

In developing countries such as Turkey, the need for energy is always an issue that should be emphasized. Learning to what extent which indicators affect energy consumption will increase the effectiveness of energy policies. In this context, this study focuses on the effect of financial activities, which constitute an important part of economic activities, on energy consumption. The general view in the literature is that financial development increases energy consumption in developing countries. In this context, the relationship between energy consumption and financial development has been analyzed using the annual observations from 1965 to 2019 for Turkey. By analyzing the literature, time series analysis is made for financial development, inflation rate and growth variables that affect energy consumption. Structural changes have been taken into consideration in the analysis by using models with Fourier functions. For countries with fragile structures such as Turkey, considering structural changes will increase the reliability and strength of the analysis. In this context, it is suggested in the literature to use Fourier functions as a structure that can capture structural changes in the most sensitive way without a priori information. The stationary properties of the variables in the study are examined using the Fourier ADF unit root test proposed by Christopoulos and Leon-Ledesma (2010). The unit root test results show that the first differences of series are stationary. Then, long-run relationships are examined with the Fourier ADL cointegration test proposed by Banerjee et al. (2017). It is concluded that there is a long-term relationship between the variables. The coefficient estimates of the long-term relationship are made using the DOLS method. According to the results, financial development, inflation rate and growth variables affect energy consumption positively and statistically significantly. In addition, the causality relationship between variables is also examined. According to the results of the Fourier TY causality analysis proposed by Nazlioglu et al. (2016), it is seen that there is a one-way causality relationship from financial development to energy consumption and from energy consumption to inflation rate.

The results obtained in this study contain similar results with most studies in the literature. For Turkey, the fact that financial development increases energy consumption should be taken into account by policy makers and significant efforts should be made to maintain a well-managed financial sector. As an energy importing country, Turkey may turn to alternative sources for energy in order not to have a current account deficit. In addition, increasing the investments to be made in the renewable energy sector may also support Turkey's developing

economy. Increasing energy consumption due to financial development is of great importance not only at the economic level but also at the ecological level. Energy consumption, which increases with financial development, will have many negative effects on the environment. The positive relationship between financial development and energy use should also be taken into account when determining environmental policies. Since reducing the amount of energy used will have negative effects on economic growth, instead of reducing energy consumption, the orientation to clean and environmentally friendly energy resources should be supported. Broad and comprehensive structural reforms are required to achieve higher living standards and productivity in the long run.

Araştırma Makalesi • Research Article

Recreation and Tourism: A Bibliometric Analysis Based on a Scopus Database

Rekreasyon ve Turizm: Scopus Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Bir Analiz

Mehmet Tekeli*, İrem Bozkurt**

Abstract: The aim of the research is to reveal academic publications related to recreation and tourism in terms of bibliometric indicators. In this context, 553 publications published between 2021-1964 were reached as a result of the scan performed in the Scopus database on May 4, 2021. According to the findings, it has been determined that the studies on recreation and tourism generally tend to increase over the years and the most studies were published in 2019. Most of the publications are in the type of article and the most preferred language is English. The words "tourism" and "recreation" are the most used keywords. Although "Tourism Recreation Research" has the most publications, "Journal of Travel Research" is the most cited journal. Beside, Pickering C.M. (2007) is the most cited document. In addition, America is the country with the highest number of publications, cooperation, and citations and has played an important role in the development of this field.

Keywords: Recreation, Tourism, Bibliometry, Scopus, VOSviewer.

Öz: Araştırmanın amacı, rekreasyon ve turizm konulu akademik yayınları bibliyometrik göstergeler açısından ortaya koymaktır. Bu kapsamda 4 Mayıs 2021'de Scopus veri tabanında gerçekleştirilen tarama sonucunda 2021-1964 yılları arasında yayınlanmış 553 yayına ulaşılmıştır. Bulgulara göre, rekreasyon ve turizm konulu çalışmaların genel olarak yıllar itibarı ile artış eğiliminde olduğu ve en fazla çalışmanın 2019'da yayınlandığı tespit edilmiştir. Yayınların büyük bir çoğunluğu makale türündedir ve en fazla tercih edilen dil İngilizce'dir. "Tourism" ve "recreation" kelimeleri ise en fazla kullanılan anahtar kelimelerdir. "Tourism Recreation Research" en fazla yayına sahip olan dergi olmasına rağmen, "Journal of Travel Research" en fazla atıf alan dergidir. Ayrıca Pickering C.M. (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışma en çok atıf yapılan dokümandır. Bunun yanında Amerika en fazla yayına, iş birliğine ve atıfa sahip ülke olup, bu alanın gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyon, Turizm, Bibliyometri, Scopus, VOSviewer

Introduction

Recreation and tourism are two basic phenomenons which increase the life quality of people, affect the individual satisfactions, can basically use the same source and can develop within the boundaries of each other. Mclean, Hurd and Rogers (2005) who divided the recreation as profit-making

* Dr., Independent Researcher

ORCID: 0000-0002-6069-4740, tekelim Mehmet@hotmail.com, (Sorumlu yazar).

** Lecturer, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Ürgüp Sebahat and Erol Toksöz Vocational School of Tourism, Hotel Restaurant and Catering Services Department

ORCID: 0000-0002-5977-2123, irembozkurt@nevsehir.edu.tr

Received/Geliş: 31 May/Mayıs 2021

Düzeltilme/Revised form: 20 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 02 August/Ağustos 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

services and non-profit making services evaluated the tourism under the recreation's type of profit-making commercial enterprises. Thus, it is possible to say that there is a common life relation between the recreation and tourism. These two phenomena continuously supporting and developing each other are using the existing sources up to the end for feeding themselves (Özel, 2004). Increasingly nested use of the recreation and tourism concepts both combines the realized activities and complicates to make a distinction between these concepts. For this reason, the existing relation and interactions between tourism and recreation have become a research subject at an ever-increasing scale. The fact that both phenomena are performed at leisure time constitute the essential source of the relation between them. In this context, it is possible to say that recreation and tourism are two phenomena required to be discussed together and complementing each other (Akin & Taş, 2015). Also, the recreation and tourism are progressing in the field of education in an interconnected way in Turkey.

As a result of the discussions continued for long years, tourism has become a major in the education field. There are departments of Tourism Management, Tourism Guiding, Gastronomy and Culinary Arts and Recreation Management under the major of tourism. Once the Intercollegiate Board takes the branches and majors of associate professorship into consideration, the department of recreation management is one of the latest departments in the tourism major (Gözen, 2020). When Merriam (2013) evaluated the recreation education and training in Turkey, he concluded that the publications published in the recreation fields fall behind both USA and Europe. Indeed, Lapa, Köse and Günbayı (2018) noted that the studies related with the recreation field have started to increase as from 2011.

It can be said that an information confusion may be experienced in the studies since the study subjects related with the recreation field are new. Thus, it is required to clarify the information confusion related with the subject. At this point, bibliometric studies are of great importance. The bibliometry described as a review based on taking inventory is based on analyzing certain characteristics of the publications or documents and obtaining findings relative to scientific communication (Al & Coştur, 2007). Today, the bibliometric analysis is used in order to examine the publications and data about references and to view the developments realized in the concerned field. Thanks to the bibliometry, a detailed examination related with the field studied could be performed. Thus, a profile of that field is built up and it is contributed into its development. The number and importance of the study conducted through the bibliometric analysis in the tourism field have an ever-increasing scale. Because review is of importance in order to accurately understand the status quo and development of tourism and recreation fields and to solve the problems, as is the case with each scientific field. In this scope, the methods utilized in the recreation and tourism studies, concepts correlated with the recreation and tourism phenomena, how and which direction the developments experienced in the field are, could be reviewed. Such a kind of the review could only be performed with the bibliometric analysis. In this study, it is aimed to bibliometrically examine the studies published relative to the recreation and tourism concepts in database of Scopus in the VOSviewer program.

Recreation and Tourism Relation

The recreation and tourism phenomena are generally evaluated as the concepts corresponding with leisure time activities and correlating with each other. Recreation and tourism have emerged for the purpose of providing the needs of energy storage required for resting, having fun, preparing for working life and holding on to the life again, and meeting such needs. The importance of recreation and tourism activities appeared in the management of difficulties such as stress brought along the increasing urbanization, busy business life and industrialization. Hence, people are participating into touristic and recreative activities by pursuing goals of keeping away from stress, refreing oneself, establishing social relations and cultural interactions (Neyişçi, 2014). The recreation and tourism affect the satisfaction levels of people by increasing their life-quality. Thus, a common bond develops between the recreation and tourism. For this reason, the interaction and communication between the recreation and tourism have gained an ever-increasing scale and become a research subject (Karaküçük, 2008).

Once the related literature is examined, it is found out that the recreation and tourism are highly different concepts. *"The activities which will provide a personal satisfaction and people perform*

discretionally and voluntarily in a group or individually in independent and detached leisure times staying out of the time spared completely for working and compulsory needs for the purpose of reacquiring, protecting or maintaining the physical and mental health that is endangered or negatively affected from busy working load, routine life-style or negative environmental impacts and also, of enjoying and taking pleasure” are defined as the recreation (Karaküçük, 2008: 61). Turkish Language Association defined the recreation in a shorter expression saying *“activities which people participate voluntarily at leisure times for the purpose of entertainment and sports”* (Turkish Language Association/Türk Dil Kurumu, 2021). Kraus (1977) explained the recreation as *“activities or experiences which people participate voluntarily in order to resting, entertainin, refreshing, being satisfied individually at leisure times remained after the performance of the activities and obligations they must fulfill like work, task and assignment”* (as cited in Demirci Orel & Yavuz, 2003: 62). In tourism phenomenon, people need a certain purpose, money or time (Özgüç, 1984: 9). According to the definition made by World Tourism Organization (WTO); *“tourism is a set of events and relations arising from temporary accommodations of individuals provided that it will not be turned into a permanent stay and it will not engage in a revenue-generating activity”* (Sarı & Özüpek, 2011: 28). Kozak, Akoğlan and Kozak (1997: 3) made a highly extensive and generally-accepted definition and expressed the tourism as *“a whole of work and relations arising from the journeys of the people personally or collectively due to the reasons such as resting, entertainment, cruosity, sports, health, culture, gaining experience, visiting relatives, participating into congress and seminar, fulfilling the religious requirements, etc. provided that they will not settle and gain economic income out of the places where they are residing, working and meeting their usual requirements, and from demanding goods and services produced by the tourism enterprises by staying at least one night in the places they go”*.

Once the tourism definitions in the literature are examined, it is seen that it has expressions relating with both recreative activities and leisure time concepts in it. Indeed, spare time/leisure time expression is also used in definitions relating to the recreation concept. The opinions about the distinction points of leisure time, recreation and tourism concepts are still a matter of debate today, these concepts have not been clarified yet. Because the exacts lines seperating these concepts could not be completely identified yet (Butler, 2004; Poria, Butler & Airey, 2003). In this context, it can be said that tourism shares strong characteristic features and theoretical foundations with the concepts of leisure time and recreation (Swarbrooke, Sakal, Leckie & Pomfret, 2003). There are many definitions, analyses or assessments which evaluate the recreation into tourism or discuss the tourism within the scope of recreation in the related literature. However, these assessments are more related with the fact that from which perspective the tourism or recreation is looked at (Karaküçük & Akgül, 2016). Also, definitions, analyses or assessments may vary by their aim and context. However, the tourism and recreation are generally regarded as sub-sets of the leisure time concepts (Coppock, 1982; Herbert, 1988; Murphy, 1985). The concepts of recreation and tourism sharing the same fields and sources create socially and psychologically similar impacts on the participants by utilizing from the budgets of the similar consumers. Development in the recreation opportunities makes the region more attractive, provides more tourists to come and increase the revenue of the region (Karaküçük, 2008). Once the researchs conducted for the relation between the recreation and tourism are examined, it is seen that factors such as determination and planning of the recreation fields, construction of spatial structures and access to the recreative structures are at the forefront (Metin, Kesici & Kodaş, 2013).

The recreation and tourism evaluated as two important fields in making use of the free or leisure times mean two different actions which combine at the single source, but differentiate at the point of purpose (Kolcu, 1993; Özer, 2019). However, the recreation and tourism are overlapping with each other in terms of their features to share many activities of the same kind. Hazar (2003: 30), Karaküçük (2008: 211) and Koyuncu (2012: 30) summarized the similar points between the recreation and tourism as follows;

- Both phenomenon contain a physical and intellectual mobility,
- Both phenomenon are performed voluntarily at leisure times as a result of a motive,

- Both phenomenon may be performed individually or collectively,
- Both phenomenon may be valid for individuals at any age and of social structure,
- The high-quality recreative activities made for local people create a potential demand for services such as accommodation by increasing the interest for tourism generally,
- Conservation of local heritage, environmental development and restoration works are also evaluated as elements contributing into the tourism and recreation.
- Recreative businesses or places offer tourists opportunities of making use of the leisure times. Thus, the recreative activities having attraction and usefulness characteristics at the destination can increase the tourists' period of accommodation.
- Directing the local people to the recreative activities will provide the domestic tourism to revive within the scope of the touristic recreation.
- Recreative areas and activities performed here (amphitheatre, sports facilities, race tracks, picnic areas, concert halls, etc.) can be a circle of the touristic product.
- The human and natural factors (cultural values, man-made historical artifacts, etc.) both in tourism and recreation feature a source for these phenomenon.

Although nevertheless the tourism and recreation concepts are qualified as close and nested concepts, there are some differences between them. While the recreation contains short-term activities in terms of time, tourism is a set of activities appealing to longer leisure times. Whereas the obligation of leaving the place where anyone is living continuously is not sought in the recreational activities, any consumer is required to leave the place where he/she is living continuously for obtaining the touristic product (Öztürk, 2018). Apart from these, the differences between the tourism and recreation are explained as follows (Mieczkowski, 1990: 35);

- While recreation occurs completely in a leisure time process, tourism also occurs in working times.
- Recreation and tourism vary not only in semantic aspect, but also in practice. Purchasing recreational equipment through the income reserved for tourism may create discrepancies in the family budget.
- People must go out of their residential address for realizing the tourism phenomena. However, this case is not valid for the recreational activities.
- While tourism is further at the forefront with its economic and commercial impacts, recreation comes to the forefront as the social activities made for the local community. Therefore, the commercial aspect of the recreation is weaker.

Once the recreation and tourism are evaluated in terms of supply and demand, a set of differences is also observed. While the tourism supply is intended for the whole country, the supply in the recreational fields is generally intended for the resident population. From this point of view, the recreation is mostly evaluated as local. Also, while the tourism expenditures require purchasing actions on a large scale, the recreative activities are generally public-weighted or free of charge (Öztürk, 2018). The semantic relation and similarities between the tourism and recreation have also significantly affected the studies conducted in the related literature and it was concluded as a result of the examinations performed that the number of the studies conducted in regard to these two concepts is fewer compared with the other concepts (leisure time, outdoor recreation, sportive activities, etc.). For this reason, it is aimed to make a bibliometric analysis of the studies where the concepts of tourism and recreation are used together, in the study conducted.

Related Studies

Once the related literature is reviewed, it is noted that the bibliometric studies conducted in regard to the tourism phenomena have started to increase gradually (Aydın, 2014; Cevizkaya, Avcıkurt & İlsay, 2014; Çakıcı, Yıldırım & Karacaoğlu, 2013; Kaya, 2014; Karagöz & Yüncü, 2013; Özel & Kozak, 2012; Temizkan, Çiçek & Özdemir, 2015; Türktarhan & Kozak, 2012); the bibliometric studies carried out relating to the recreation are quite limited (Buzlu, 2015; Gözen, 2020; Lapa et al., 2018; Sever & Buzlu,

2015; Yeşilyurt & Yeşilyurt, 2013). In this study performed, it is aimed to make the bibliometric analysis of the studies discussing the recreation and tourism phenomenon together.

The recreation and tourism subject was a science and research subject in the Anglo-American geography in early periods of 20th century by focusing on the demographical and economic matters (Carlson, 1938; Cleveland, 1910; McMurray, 1930; O'Dell, 1935; Whitbeck, 1920). However, this study's subject was evaluated as a part of the geography in the previous times and it focused on the national parks, national forests. The first study conducted over the tourism and recreation in USA in 1930 is intended for how the tourism and recreation will contribute into the national economy (Crisler & Hunt, 1952). The subsequent studies are correlated with the seasonality problem and travelling motivations (Deasy & Griess, 1966; Ullman & Volk, 1961). The researches related with the tourism and recreation started to gain speed as from 1970's and they were conducted over the destination's recreational and touristic areas, source and land management, development and carrying capacity of the region the subject of this research areas by correlating the subject of this research areas with the geography and economy again (Mercer, 1970; Williams & Zelinsky, 1970; Wolfe, 1967). The tourism and recreation subject is currently discussed with the sustainable tourism and environmental management both in the international and national literature (Coccosis, 2004). However, the tourism and recreation subjects are examined by mainly correlating with leisure time participation, leisure time satisfaction and outdoor recreation in the national literature (Gözen, 2020; Lapa et al., 2018; Yersüren & Özel, 2020; Yeşilyurt & Yeşilyurt, 2013).

Metin et al. (2013) investigated the approaches of the academicians who conducted study related with the recreation in Turkey, onto the recreation concept. Attraction was drawn to the difference of opinion among the academicians over the concept by using the semi-structured interview technique. Metin et al. (2013) concluded that there is a difference of opinion among the academicians over the recreation concept and they do not a full sound grasp of some issues related with the recreation.

Yeşilyurt & Yeşilyurt (2013) examined the articles published in regard to the recreation and leisure time by conducting a bibliometric study. It was aimed within the scope of the study to determine which key words are frequently used in these articles and according to the result of the study, leisure time, leisure time restrictions, significant leisure time, disability, voluntary tourism, accessibility, life satisfaction, physical activity and parks are the most used key words.

Akın & Taş (2015) carried out a study for the purpose of finding out whether there is a relation between the recreation and tourism concepts or not, if so, to identify what kind of study, by taking the academician opinions into account. The study bears an aim for establishing the point of views of the academicians over the recreation and tourism concepts and relation between these two concepts. Within the scope of the study, totally 1202 question forms were sent to the academicians working in Colleges of Tourism Management and Hotel Management, Tourism Faculties, Faculties of Sports Sciences and College of Physical Education and Sports giving education at the level of undergraduate in Turkey via e-mail. 359 of 375 forms returned were analyzed. The analysis results show that there is a joint relation between two concepts, however both concepts are the subject of different disciplines.

Buzlu (2015) who conducted a research over the multi-disciplinary structure of the recreation field examined the dissertation over the recreation subjects being available on Proquest dissertation database with a bibliometric approach by using the this database. As a result of the research, it was concluded that most of the recreation activities are performed in outdoor and thus, it is in a close relation with the sports, tourism, psychology and sociology fields. In this context, it was supported that the recreation field is a multi-disciplinary field.

Another study examining the conceptual relation between the tourism and recreation was carried out by Öztürk (2018). Öztürk (2018) conducted a study for the purpose of exhibiting the relation among the leisure time, tourism and recreation concepts. In the study, a comparative analysis of the leisure time, tourism and recreation concepts was performed. Öztürk (2018) who assessed the tourism and recreation concepts each as a leisure time activity pointed out that the recreation and tourism are two concepts

complementing each other. Although these two concepts have different meanings, it was determined that they are used alternatively by some parties. Notwithstanding, the results of the study supported that the recreation and tourism concepts cannot be used alternatively or in the same meaning although they are in a close relation.

Lapa et al. (2018) systematically examined the 104 articles published in 16 journals related with the recreation field in TR Dizin Ulakbim and Dergipark. According to the study results, the publications related with the recreation have started to increase as from 2011. Also, it was presented in the published articles that the researchers cited the studies conducted as from 2005. Apart from all these, it was determined that the recreation subject is mostly studied with outdoor recreation, leisure time participation, leisure time satisfaction and leisure time valuation.

İskender (2019) referred to the relation between the recreation and leisure time concepts. After İskender (2019) discussed the recreation and leisure time concepts, he referred to the relation between the tourism and recreation and argued that from which aspects tourism is a recreative activity and from which aspects it is not a recreative activity. Also, the impacts of the recreative activities on the tourism were examined in the article.

Yersüren & Özel (2020) who conducted a bibliometric research over dissertations themed leisure time and recreation found out that 536 dissertations were written over leisure time and recreation by using “leisure time, free time and recreation” key words between 1987-2019. Also, most dissertations written in this field were prepared at a number of 68 dissertations in 2019. They noted that more than half of the dissertations (272 dissertations) written about the essential subject belonged to 2019 while 64 dissertations were written in 2018 (Yersüren & Özel, 2020).

Method

The recreation and tourism variables that are closely related with each other were discussed in the research. In this context, it was aimed to examine the studies discussing the recreation and tourism variables together with an integrative point of view between 2021-1964 and published in the international arena (article, paper, book, etc.) in terms of certain parameters and to make a bibliometric analysis. Thus, while determination of the status quo and developmental level of the studies themed recreation and tourism makes a significant contribution into the recreation and tourism fields on one hand, it will be a guide for the researchers being interested in this matter on the other hand.

A scanning was performed in Scopus database on May 4, 2021 for accessing data related with studies themed recreation and tourism. “‘Recreation’ and ‘tourism or hospitality or tourist or travel’” words were scanned together on the search page of the related database. It was accessed to totally 553 sources published between 2021-1964 as a result of the scanning. It was deemed appropriate to subject all accessed sources to the evaluation. The bibliometrical analyses intended the aim of the research were made.

The concept of bibliometry expresses the application of mathematical and statistical methods in order to analyse the documents from various aspects (Lawani, 1981). In the bibliometric researches, the findings make assessments intended the development level of science branch that is the subject of the research, document, authority, country, etc. over time possible, as well as presentation of the status quo of these elements (Pritchard, 1969). The bibliometry contributes into the literature from many aspects such as evaluation of the progress in development of the science, establishment of reliable scientific publication sources, creation of the academic foundation and evaluation of academic outputs. Also, while it provides objective criteria in order to evaluate the researches contributing into academic literature, it is used as an instrument for evaluating the scientific qualification and efficiency. Thus, the bibliometry is seen as an important instrument in many scientific fields aiming to progress (Martinez, Cobo, Herrera & Herrera-Viedma, 2015).

In the bibliometrical researches, international scientific citation indexes such as “Science Citation Index (SCI), Social Science Citation Index (SSCI) and Art&Humanities Citation Index (A&HCI)” constitute the most important data sources (Güzeller & Çeliker, 2017). “Scopus” and “Web of Science”

databases containing important indexes provide an important source of data for the bibliometrical researches (Aydinoğlu & Taşkın, 2018). Thus, Scopus database was preferred in acquisition of the research data.

“VOSviewer” program was used in order to make the bibliometrical analysis of the data accessed within the scope of the research and to visualize the results. VOSviewer is the scientific mapping program developed for visual presentation of the bibliometrical networks. VOSviewer program basically designed for analyzing the bibliometrical networks focuses on formal presentation of the networks (Van Eck & Waltman, 2017).

Each circle in the image presented by the VOSviewer program identifies an element found as a result of the filtering. The aforesaid element can represent variables such as author, document, source, authority, country, etc. Any circle being small or big is directly proportional with the frequency of the element in the image. The biggest circle is the element whose frequency is highest, that is, the element mostly repeating. The elements are presented in a single color and categorized into clusters in groups. Also, the lines on the map show the connections among the elements. The each emerging connection has a power. While a thin connection line shows the existence of a weak connection, in case of a thick line, it can be said that there is a stronger connection (Van Eck & Waltman, 2019).

The findings obtained from the Scopus database within the scope of the research are presented in tables and figures. Firstly, tables were created by using the statistical information presented in the database related with the distribution of studies by years, types of study, countries with highest number of publications, languages with the highest number of publications, sources with the highest number of publication, most cited studies and key words used most frequently. Then, the network analysis results obtained in regard to the key words, authors, countries, documents and sources being outstanding in the studies themed recreation and tourism were given by using the methods of “Co-authorship, Co-occurrence and Citation” in VOSviewer.

Findings

The findings obtained in regard to the recreation and tourism themed studies as a result of the research conducted were presented in tables and figures. In Table 1, distribution of the recreation and tourism-themed studies published between 2021-1964 was given.

Table 1. Number of Publications by Years

Year	Number of publications	Year	Number of publications	Year	Number of publications
2021	6	2011	23	2001	7
2020	32	2010	19	2000-1996	27
2019	34	2009	15	1995-1991	19
2018	33	2008	17	1990-1986	50
2017	17	2007	11	1985-1981	41
2016	22	2006	11	1980-1976	27
2015	26	2005	11	1975-1971	6
2014	20	2004	10	1970-1966	2
2013	18	2003	10	1965-1964	1
2012	29	2002	9	-	-
Total Publication					553

According to Table 1, it is seen that totally 553 publications were made in the recreation and tourism subject and the first publication was made in 1964. There is no study related with the subject in some years between 1973 and 1964. It was found out that the most publications were made in 2019, with 34 publications. Also, it is possible to say that the researches discussing the recreation and tourism together generally tend to increase and the researchers showed a great interest to this subject particularly between 2018 and 2020.

Table 2. Types of Publication

Type of Publication	Number of Publications
Article	421
Part of Book	42
Paper	37
Review	21
Book	12
Other (Editorial, Note etc.)	20

Distribution of the recreation and tourism-themed studies in the categories of article, part of book, paper, review, book and other (editorial, note, etc.) was detailed in Table 2. Accordingly, it is seen that a majority of the researches were in the article type (n=421). The studies performed in article type are followed by the studies conducted in type of part of book (n=42), paper (n=37), review (n=21) and book (n=12). Also, it is noted that 20 studies were performed in other types such as editorial, note, etc.

Table 3. Countries with the Highest Number of Publications

Country	Number of Publications
USA	119
UK	46
Australia	44
Canada	41
Poland	40
Russia	32
Taiwan	19
New Zealand	16
Netherlands	12
Turkey	10

10 countries where most studies over the recreation and tourism subject were performed, are given in Table 3. It is seen that USA is the country with the highest number of publication with 119 studies among totally 58 different countries. It is followed by UK with 46 studies and Australia with 44 studies. Turkey is ranked tenth with 10 studies. 379 publications given in Table 3 represent about 68.5% of total number of publications. Thus, about 31.5% of the publications were made in other countries.

Table 4. Languages with the Highest Number of Publications

Language of Publication	Number of Publications
English	477
Russian	22
Polish	10
Deutsch	9
French	5
Spanish	5
Bulgarian	4
Japanese	3
Ukrainian	3
Chinese	2

Once Table 4 was examined, it was found out that most publications were made in English, with 477 studies. Subsequently, 22 Russian studies and 10 Polish studies were made. Although Turkish studies were not given in the related table, it can be seen from the database that a Turkish study was published.

Table 5. Journal with the Highest Number of Publications

Name of Journal	Number of Publication
Tourism Recreation Research	18
Annals of Tourism Research	12
Journal of Travel Research	11
Journal of Leisure Research	10
Tourism Geographies	10
Journal of Outdoor Recreation and Tourism	9
Journal of Sustainable Tourism	9
Leisure Sciences	8
Tourism Management	8
Sustainability Switzerland	7

In Table 5, distribution of the journals where most publications were made for recreation and tourism-themed studies. In this scope, “Tourism Recreation Research” is the journal publishing 18 studies with the highest number of publication. It is followed by “Annals Of Tourism Research” with 12 publications and “Journal Of Travel Research” with 11 publications.

Table 6. Most Cited Publications

Name of Publication	Author	Source	Publication year	Number of citations
Using Social Media to Quantify Nature-Based Tourism and Recreation	Wood, S.A., Guerry, A.D., Silver, J.M., Lacayo, M.	Scientific Reports	2013	306
The Geography of Tourism and Recreation	Hall, C.M., Page, S.J.	The Geography of Tourism and Recreation	1999	268
Tourism Climatology: Evaluating Environmental Information for Decision Making and Business Planning in The Recreation and Tourism Sector	De Freitas, C.R.	International Journal of Biometeorology	2003	256
Rural Residents' Attitudes Toward Recreation and Tourism Development	Allen, L.R., Hafer, H.R., Long, P.T., Perdue, R.R.	Journal of Travel Research	1993	247
Some Considerations of Tourism Location in Europe: The Peripheral Regions-Under-Developed Countries-Recreation Areas	Christaller, W.	Papers of the Regional Science Association	1964	236
Impacts of Recreation and Tourism on Plant Biodiversity and Vegetation in Protected Areas in Australia	Pickering, C.M., Hill, W.	Journal of Environmental Management	2007	217
Rush As a Key Motivation in Skilled Adventure Tourism: Resolving The Risk Recreation Paradox	Buckley, R.	Tourism Management	2012	180
Climate Change Vulnerability of The US Northeast Winter Recreation-Tourism Sector	Scott, D., Dawson, J., Jones, B.	Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change	2008	147
Tourism, Recreation and Climate Change	Michael Hall, C., Higham, J.	Tourism, Recreation and Climate Change	2005	132

Review of Studies on Environmental Impacts of Recreation and Tourism in Australia	Sun, D., Walsh, D.	Journal of Environmental Management	1998	111
Total Citation Number of Recreation and Tourism-Themed Studies				7192

Most cited 10 studies conducted over the recreation and tourism subject were detailed in Table 6 by taking the information such as “name of publication, author, source in which it is published, year of publication and number of citation” into consideration. Accordingly, the most cited publication is the article named “Using Social Media to Quantify Nature-Based Tourism and Recreation”, it was published in “Scientific Reports” journal in 2013 and it took 306 citations. It is followed by the study named “The Geography of Tourism and Recreation” conducted by Hall and Page (1999) and taking 268 citations. Also, once all studies performed in this regard are taken into consideration, it is found that total citation number is 7192.

Table 7. Most Used Key Words

Key Word	Frequency	Key Word	Frequency
Tourism	123	Recreational Facility	20
Recreation	88	Tourist Destination	20
Recreational Activity	78	Travel	19
Tourism Development	40	United States	19
Ecotourism	29	Sustainable Development	18
Outdoor Recreation	29	Travel Cost Method	18
Tourism Management	24	Australia	17
Recreational Development	22	Nature-based Tourism	15
Environmental Protection	20	Recreational Management	15
Human	20	Travel Behavior	15

In Table 7, 20 key words mostly used in the recreation and tourism-themed studies were given. Accordingly, “tourism” word is the most used key word, with 123 uses. It is followed by “recreation” with 88 uses, “recreational activity” with 78 uses and “tourism development” with 44 uses. In Figure 1, a network of the key words used in the recreation and tourism-themed studies is seen.

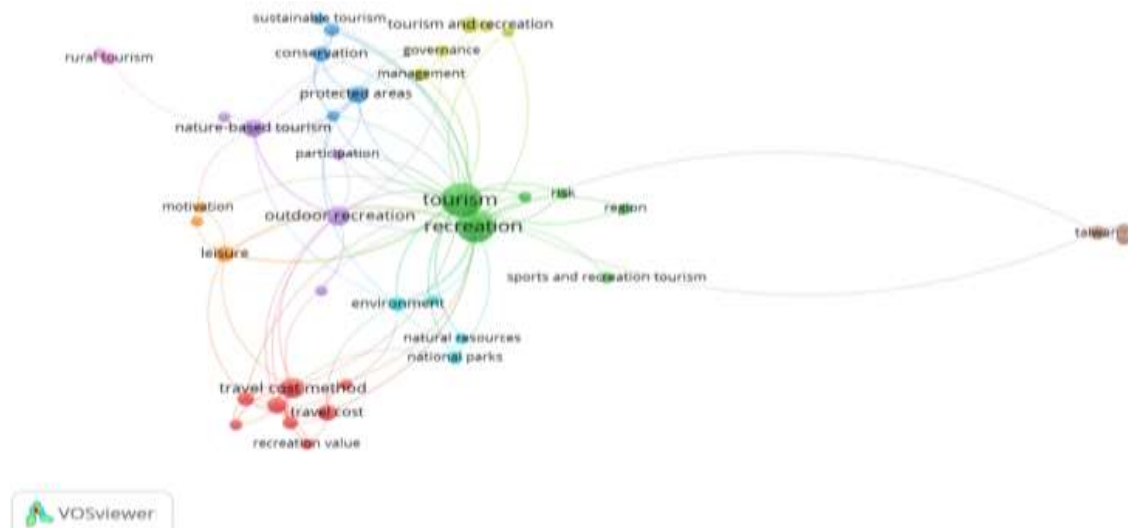

Figure 1. Network of Key Words for the Recreation and Tourism-Themed Studies

Totally 1077 key words were detected in the publication examined. Of these key words, 44 key words used at least for 3 times were reached. However, “assessment” word that was considered not to be related with the subject was removed from the list where there were 44 key words. According to the

Figure 1; it is seen that the most used key words are “tourism” and “recreation” given in green circles. Also, the key words used in the studies conducted in this field create 10 clusters. Each of these clusters can be seen in circles in different colors and at different sizes. Generally, it is possible to say that the same key words (“tourism” ve “recreation”) are frequently used in the recreation and tourism-themed studies and these words are directing this field.

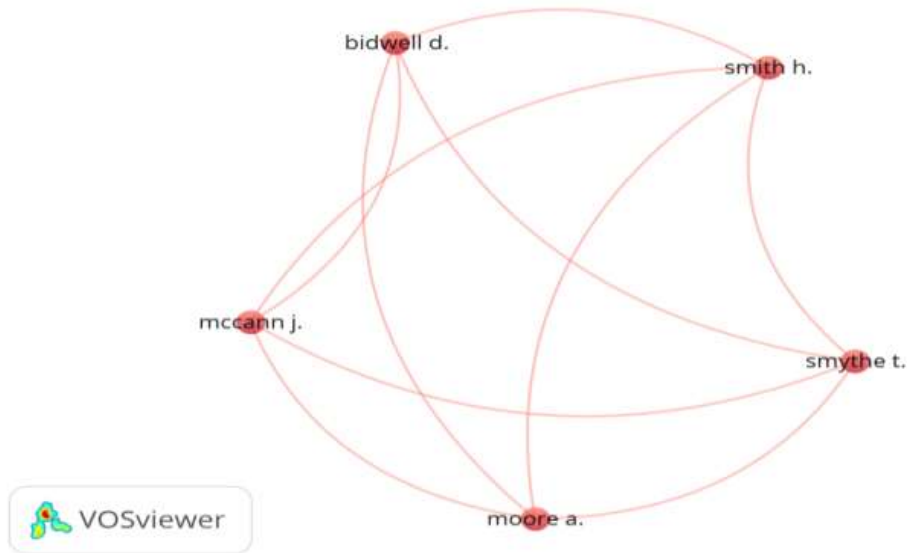

Figure 2. Network Map of Mostly Cooperating Authors

Once the minimum document number of the authors in VOSviewer program is determined as 3, 95 of total 1040 authors meet the threshold value. The network map of the five most cooperating authors is visualized in the Figure 2. A single cluster of the authors was obtained in the studies conducted over the recreation and tourism. This cluster is visualized in red color and the authors named “Bidwell D., Smith H., Smythe T., Moore A. and Mccann J” are presented in the cluster. Thus, it is possible to say that the names seen on the network map are the most cooperating authors in this field.

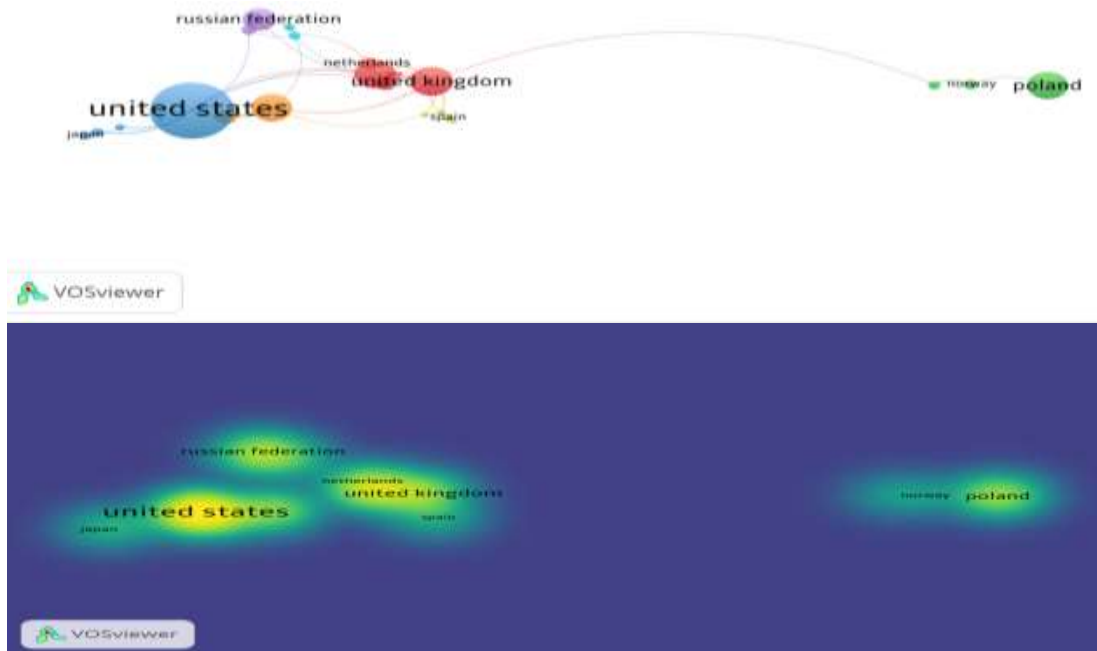

Figure 3. Network and Intensity Map of the Most Cooperating Countries

Once the minimum document number of the countries is determined as 3 in the VOSviewer program, 32 of total 70 countries meet the threshold value. The information about the most cooperating countries in the studies conducted over the recreation and tourism subject are given in 7 clusters in Figure 3. According to the Figure 3; “Australia, France, Ireland, Netherlands, New Zealand and UK” are present in the first cluster; “Czechia, Norway, Poland, Slovakia and Sweden” in the second cluster; “China, Japan, South Africa, South Korea and USA” in the third cluster; “Chilli, Italy, Portugal and Spain” in the fourth cluster; “Finland, Kazakhstan, Russia and Turkey” in the fifth cluster; “Austria, Germany and Switzerland” in the sixth cluster and “Canada and Taiwan” in the seventh cluster. According to the Figure 3, it can be seen that USA in the biggest blue circle is the most cooperating country.

Also, the intensity map of the countries pertaining to the number of studies conducted is given in the Figure 3. Once the intensity map is taken into consideration, the country approaching to the blue color is the country having less publication. In this line, it is understood that USA is located in a relatively central position in the recreation and tourism-themed studies. On the other hand, it is understood that UK and Russia are conducting more intense studies compared with the other countries.

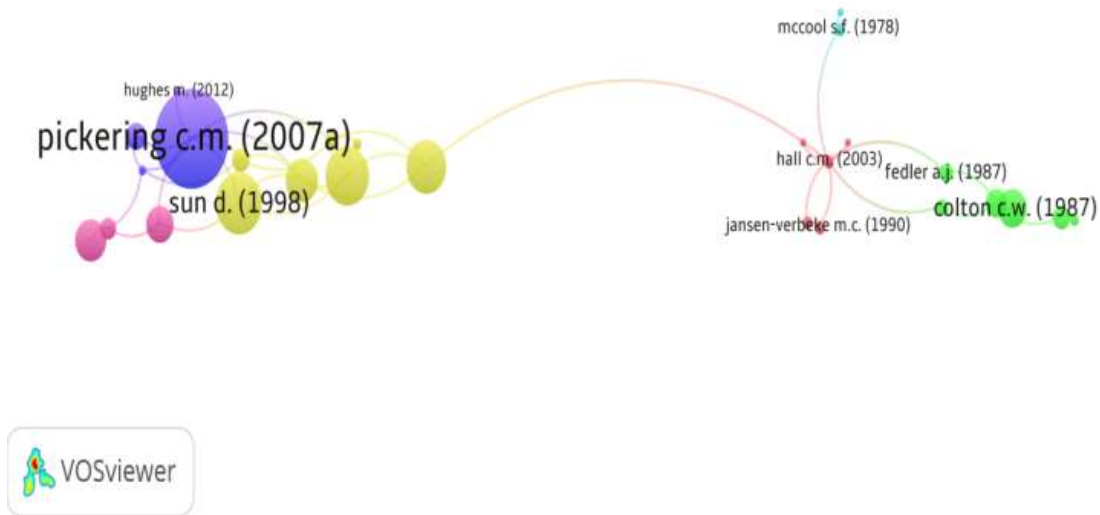

Figure 4. Network Map of the Most Cited Documents

Once the minimum citation number of the document is selected as at least 3 in VOSviewer program, 260 of the total 553 documents meet the threshold value. The network map of the most cited documents over the recreation and tourism-themed studies is given in the Figure 4. Accordingly, it is seen that the related documents are in 6 clusters. Each color in the map represents a different cluster. In this line, the most cited document took 217 citations and it was conducted by Pickering C.M. (2007a) shown in the biggest blue circle.

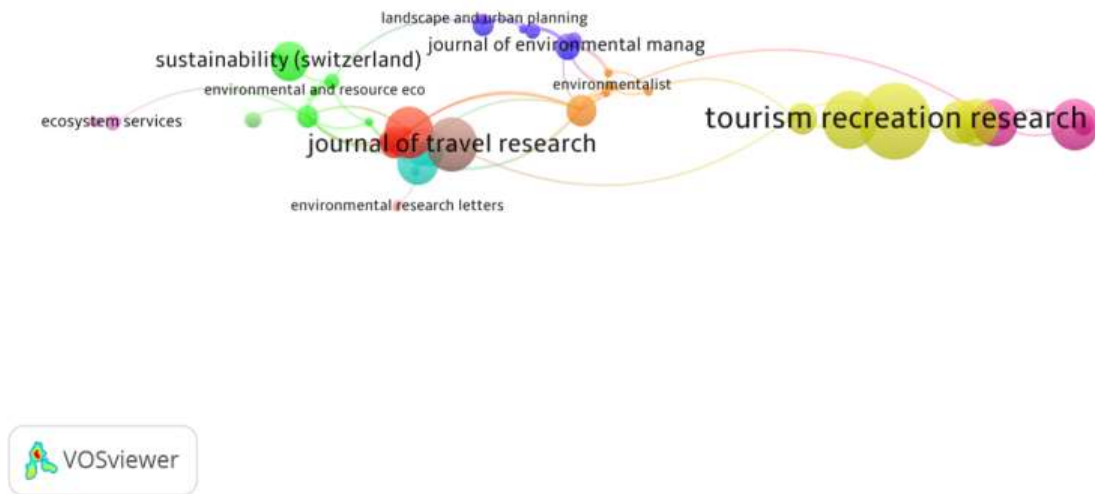

Figure 5. Network Map of the Most Cited Sources

Once the minimum document number is determined as 1 and minimum citation number as at least 5 in VOSviewer program, 132 of total 329 sources meet the threshold value. A network map of the most cited sources in the recreation and tourism-themed studies is given in Figure 5. It is seen in the map that the most cited sources are in 11 clusters and the clusters are visualized in different colors. According to the Figure 5, “Journal of Travel Research” journal shown in the biggest red circle has 11 documents, it is the most cited source with 484 citations. The reason why “Tourism Recreation Research” journal appears bigger in the map is that it has more (18 documents) documents. Although it has more documents, it remained limited with 73 citations.

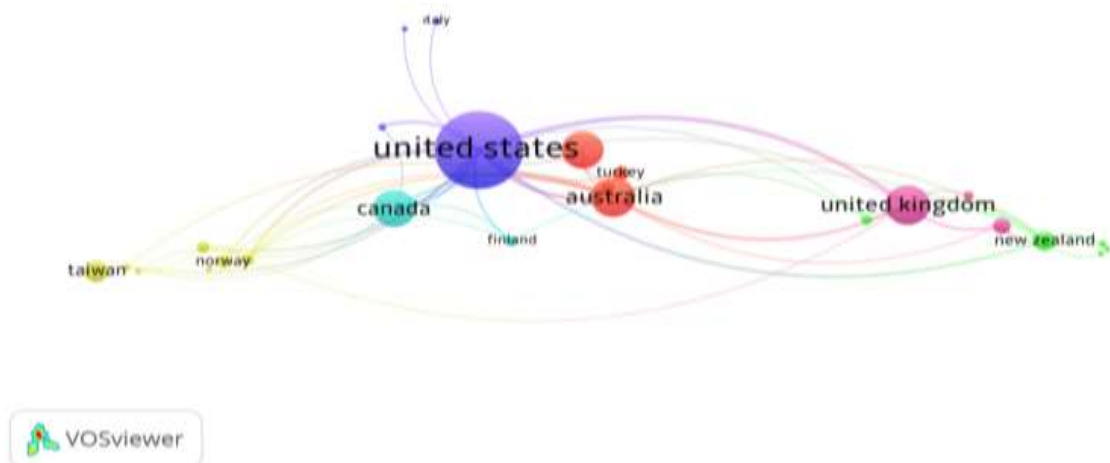

Figure 6. Network Map of the Most Cited Countries

Once the minimum document number of the country is determined as 1 and minimum citation number as 5 in VOSviewer program, 46 of total 70 countries meet the threshold value. A network map of the most cited countries in the recreation and tourism-themed studies is given in Figure 6. It is seen in the map that the most cited countries are in 6 clusters and the clusters are visualized in different colors. According to the Figure 6, it was found out that USA shown in the biggest blue circle is both the country with the highest number of documents and the most cited country with 119 documents and 2123 citations. Besides, USA is followed by Australia with 1094 citations, UK with 847 citations and Canada with 842 citations in regard to the citation number. With 38 citations, Turkey is ranked 21st in the list where 70 countries are listed.

Conclusion

This research aims to examine the recreation and tourism-themed studies within the framework of certain parameters and to make a bibliometric analysis. Thus, it was considered that the results obtained would make a great contribution into the related sciences that are in a close relation with each other at the point of presenting both the status quo and developmental course of the recreation and tourism-themed studies. In this context, a systematic and extensive scanning was performed on Scopus database for the purpose of determining the studies discussing the recreation and tourism subjects together. As a result of the scanning, totally 553 publications published between 2021-1964 were found. Although the number of the studies performed in this subject is much more between 2018 and 2020, it is possible to say that studies are in an increase trend by years. In other words, it is seen that the interests of the researchers for this subject are gradually increasing. These results acquired show similarity with the results of the study performed by Gözen (2020) over the recreation science. Such that, Gözen (2020) also states that the publications have displayed a significant increase as from 2010. Likewise, Lapa et al. (2018) states that the publications over the recreation field have started to increase as from 2011.

Once the type of the recreation and tourism-themed studies is examined, it is seen that the highest number of publications has been published in form of article. Although it is not as high as article, it was found that small numbers of publications were published in forms of part of book, paper, review, book, etc. It was examined which countries made greater contribution in the publications and it was determined that the number of USA-centered publications is higher than the others. It is standing out that Turkey is the tenth country in regard to the contribution with 10 publications. It was noted that a majority of the studies conducted in this subject were published in English.

According to the findings of the recreation and tourism-themed studies, it was found that the journal with the highest number of publication is "Tourism Recreation Research". Also, total number of citations made to the recreation and tourism-themed studies is 7192. It was found that the most cited study is the study named "Using Social Media to Quantify Nature-Based Tourism and Recreation" written by "Wood, S.A., Guerry, A.D., Silver, J.M., Lacayo, M." in 2013 and published in "Scientific Reports", with 306 citations.

Of the results obtained, another result is about the key words. In this regard, "tourism", "recreation", "recreational activity" "tourism development" words are the most used key words, respectively, within 1077 key words. In the network map accessed in regard to the key words, it can be seen that the tourism and recreation words are heavily used and these words direct the studies. Besides, it was found that the most cooperating authors in the recreation and tourism-themed studies are "Bidwell D., Smith H., Smythe T., Moore A. ve Mccann J." Also, according to the country cooperation results, it was determined that USA is in higher cooperation compared with other countries, as is in the publication matter. This finding obtained is supported by the results of the intensity map. In other words, it is possible to say that the recreation and tourism-themed studies are USA-centered and USA is guiding this field. Besides, UK and Russia are among the most cooperatig countries in this regard and making significant contributions. These results obtained show similarity with the results of the study conducted by Gözen (2020).

According to the citation analysis results of the recreation and tourism-themed studies, the most cited document which has the highest number of relation with others was published by Pickering C.M. (2007a). It was determined that the most cited source in this subject is the "Journal of Travel Research" journal. However, "Tourism Recreation Research" journal is heading in terms of the document number. Although it has more documents, it falls behind "Journal of Travel Research" journal in terms of citation. This case can be understood from the intensity of the network connections of the journals in network map with the others.

According to the citation analysis results obtained; it was found that again USA is the most cited country, as is in the highest number of publication and cooperation and it is followed by Australia, UK and Canada. However, although USA is the most cited country in this regard, Gözen (2020) states that

the publications originating from Czech and Slovakia have been frequently applied in regard to the citation in recent years.

The recreation and tourism-themed studies have been evaluated within the framework of certain parameters. The status quo and developmental course of the studies discussing the recreation and tourism subjects together up to the present day were generally presented. It is possible to day that these results presented at the end of the research provide the researchers important knowledge and will guide the studies to be conducted in this regard. Also, it can be seen that the subject is a subject drawing quite interest internationally and the interest has been gradually increasing in the recent years. However, it is seen that a limited number of countries provided significant contribution into this subject.

The results obtained reveal the close relationship between tourism and recreation departments. Beside, it is an important issue for the systematic development of tourism and recreation activities that tourism and recreation disciplines, which are intertwined with each other in terms of sector, should be handled more academically.

Publication of the studies to be conducted in this regard in journals scanned in databases such as Scopus and Web of Science may increase the interests of the researchers, authorities and countries into the international field. Also, repetition of the bibliometrical researches over the recreation and tourism-themed studies within the framework of different parameters and at certain intervals may give important knowledge and clues about the developmental course of the field and gaps in the field.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author %50, Second author %50.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

References

- Akın, M. H., & Taş, S. (2015). Akademisyenlerin turizm ve rekreasyon ilişkisine bakış açıları. M.A. Çukurçayır, A. Başoda, Ş. Ünüvar, M. Sağır, M. Çiçekdağı, S. Büyükippekçi (Ed.), In the I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators (s. 248-257). Konya.
- Al, U., & Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2), 142-163.
- Aydın, B. (2014). Yükseköğretim kurulu tez merkezinde (yöktez) yiyecek içecek işletmeciliği alanında kayıtlı bulunan tezlerin bibliyometrik analizi. N. Kozak, E. Günlü (Ed.), VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 55-70). Kuşadası.
- Aydinoğlu, A. U., & Taşkın, Z. (2018). Origins of Life Research: A Bibliometric Approach. *Origins of Life and Evolution of Biospheres*, 48(1), 55-71. doi.org/10.1007/s11084-017-9543-4.
- Butler, R. W. (2004) Geographical research on tourism, recreation and leisure: Origins, eras and directions. *Tourism Geographies*, 6(2), 143–62. doi.org/10.1080/1461668042000208453.
- Buzlu, M. Ö. (2015). Rekreasyon araştırmaları ve rekreasyon bölümleri için araştırma ve müfredat kapsamı önerisi: Bilimetric bir çalışma (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 380059).
- Carlson, A. S. (1938). Recreation industry of New Hampshire. *Economic Geography*, 14, 255–70.
- Cevizkaya, G., İlsay, S., & Avcıkurt, C. (2014). Turizm alan yazınında engelliler ile ilgili çalışmaların bibliyometrik profili (2000-2013). *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2(2014), 101-108.
- Cleveland, T. (1910). National forests as recreation grounds. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 35(2), 25-31.

- Coccosis, H. (2004). *Tourism and carrying capacity*. London: Continuum.
- Coppock, J. T. (1982). Geographical contributions to the study of leisure. *Leisure Studies*, 1, 1-27. doi.org/10.1080/02614368200390021.
- Crisler, R. M., & Hunt, M. S. (1952). Recreation regions in Missouri, *Journal of Geography*, 51(1), 30-9.
- Çakıcı, C., Yıldırım, O., & Karacaoğlu, O. (2013). Ulusal turizm kongreleri bildirilerinin bibliyometrik profili. K. Karamustafa (Ed.), 14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 1429-1447). Kayseri.
- Deasy, G. F., & Griess, P. R. (1966). Impact of a tourist facility on its hinterland. *Annals of the Association of American Geographers*, 56(2), 290-306. doi.org/10.1111/j.1467-8306.1966.tb00559.x.
- Demirci Orel, F., & Yavuz, M. C. (2003). Rekreatyonel turizmde müşteri potansiyelinin belirlenmesine yönelik bir pilot çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(11), 61-76.
- Gözen, E. (2020). Rekreatyon bilim dalının geçmişten günümüze bibliyometrik analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 572-588. doi.org/10.21547/jss.635014
- Güzeller, C. O., & Çeliker, N. (2017). Geçmişten günümüze gastronomi bilimi: Bibliyometrik bir analiz. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 88-102. doi.org/10.21325/jotags.2017.114
- Hazar, A. (2003). *Rekreatyon ve animasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Herbert, D. T. (1988). Work and leisure: Exploring a relationship. *Area*, 20(3), 241-52.
- İskender, A. (2019). Boş zaman ve rekreatyon ile turizm arasındaki ilişki üzerine akademik bir araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(1), 50-59.
- Karagöz, D., & Yüncü, R. H. (2013). Sosyal ağ analizi ile turizm alanında yazılmış doktora tezlerinin araştırma konularının incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(15), 206-232. doi.org/10.14520/adyusbd.666.
- Karaküçük, S., & Akgül, B. M. (2016). *Ekorekreatyon rekreatyon ve çevre*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karaküçük, S. (2008). *Rekreatyon: Boş zamanları değerlendirme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaya, B. (2014). Annals of tourism research dergisinde 2004-2013 yılları arasında yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi. N. Kozak, E. Günlü (Ed.), VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 39-54). Kuşadası.
- Kolcu, H. İ. (1993). Doğal, tarihi ve kültürel açıdan turizm potansiyelini değerlendirme modeli: Ayvalık örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 39343).
- Koyuncu, İ. (2012). Rekreatyon potansiyelinin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Aksaray Güzelyurt ilçesi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 398217).
- Kozak, N., Akoğlan, M., & Kozak, M. (1997). *Genel turizm: İlkeler-kavramlar*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Lapa, T. Y., Köse, E., & Günbayı, I. (2018). Türkiye'de yapılan rekreatyon araştırmaları: Sistematik bir derleme. *Spor Bilimleri Dergisi*, 29(2), 87-104. doi.org/10.17644/sbd.349989.
- Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: Its theoretical foundations, methods and applications. *Libri*, 31(1), 294-315. doi.org/10.1515/libr.1981.31.1.294.

- Martinez, M. A., Cobo, M. J., Herrera, M., & Herrera-Viedma, E. (2015). Analyzing the scientific evolution of social work using science mapping. *Research on Social Work Practice, 25*(2), 257-277. doi.org/10.1177/1049731514522101.
- McClean, D. D., Hurd, A. R., & Rogers, N. B. (2005). *Recreation and leisure in modern society*. USA: Johns and Bartlett Publishers.
- McMurray, K. C. (1930). The use of land for recreation. *Annals of the Association of American Geographers, 20*, 7-20.
- Mercer, D. (1970). The geography of leisure: A contemporary growth point. *Geography, 55*(3), 261-73.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma*. (S. Turan Çev.). Ankara: Nobel Yayın.
- Metin, T. C., Kesici, M., & Kodaş, D. (2013). Rekreasyon olgusuna akademisyenlerin yaklaşımları. *Journal of Yasar University, 8*(30), 5021-5048.
- Mieczkowski, Z. (1990). *World trends in tourism and recreation*. New York: Peter Lang Publishing.
- Murphy, P. E. (1985). *Tourism: A community approach*. New York: Methuen.
- Neyişçi, T. (2014, Mayıs). Çevre ve rekreasyon. I. Uluslararası Spor Bilimleri Turizm ve Rekreasyon Öğrenci Kongresi'nde sunulan bildiri, Antalya.
- O'Dell, A. (1935). European air services. *Geography, 19*(4), 288-91.
- Özel, E. (2004). Çanakkale İli Doğal ve Kültürel Potansiyelinin Turizm ve Rekreasyonel Kullanım Yönünden İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 184409).
- Özel, Ö. H., & Kozak, N. (2012). Turizm pazarlaması alanının bibliyometrik profili (2000- 2010) ve bir atıf analizi çalışması. *Türk Kütüphaneciliği, 26*(4), 715-733.
- Özer, S. (2019). Tekirdağ Kenti Doğal ve Kültürel Değerlerinin Turizm ve Rekreasyon Açısından Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 539927).
- Özgüç, N. (1984). *Turizmin coğrafyası*. İstanbul: İ.Ü. Yayını.
- Öztürk, Y. (2018). Boş zaman, rekreasyon ve turizm kavramları arasındaki ilişkinin karşılaştırmalı bir analizi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 1*(2), 31-42. doi.org/10.29226/TR1001.2018.86.
- Poria, Y., Butler, R.W., & Airey, D. (2003). Revisiting Mieczkowski's conceptualisation of tourism. *Tourism Geographies, 5*(1), 26-38. doi.org/10.1080/1461668032000034042.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics?. *Journal of Documentation, 25*, 348-349.
- Sarı, G., & Özüpek, M. N. (2011). Seyahat acentelerinde uygulanan halkla ilişkiler faaliyetlerinin iç tanıtıma etkisi: Manavgat örneği. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(2), 25-45.
- Sever, G. N., & Buzlu, M. Ö. (2015). Turizm fakülteleri bünyesindeki rekreasyon programları için müfredat kapsamı önerisi: Bibliyometrik bir çalışma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24*(2), 381-396.
- Swarbrooke, J., Sakal, C., Leckie, S., & Pomfret, G. (2003). *Adventure tourism*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Temizkan, S. P., Çiçek, D., & Özdemir, C. (2015). Sağlık turizmi konusunda yayınlanan makalelerin bibliyometrik profili. *International Journal of Human Sciences, 12*(2), 394-415.
- Türk Dil Kurumu, (2021). TDK (Erişim: 6 Mayıs 2021), <https://sozluk.gov.tr/>.

- Türktarhan, G., & Kozak, N. (2012). Turizm yıllığı'nın bibliyometrik profili. N. Kozak, M. Yeşiltaş (Ed.), VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 567-584). Ankara.
- Ullman, E. L., & Volk, D. J. (1961). An operational model for predicting reservoir attendance and benefits: Implications of a location approach to water recreation. *Papers of the Michigan Academy of Science, Arts and Letters*, 47, 473-84.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2019). *VOSviewer manual*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using citnet explorer and vosviewer. *Scientometrics*, 111(2), 1053-1070. doi.org/10.1007/s11192-017-2300-7.
- Whitbeck, R. H. (1920). The influence of Lake Michigan upon its opposite shores, with comments on the declining use of the lake as a waterway. *Annals of the Association of American Geographers*, 10, 41-55.
- Williams, A., & Zelinsky, W. (1970). On some patterns of international tourism flows. *Economic Geography*, 46(4), 549-67.
- Wolfe, R. J. (1967). Recreational travel: The New Migration. *Geographical Bulletin*, 9, 73-9.
- Yersüren, S., & Özel, Ç. H. (2020). Boş zaman ve rekreasyon konulu tezler üzerine bibliyometrik bir çalışma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1139-1159. doi.org/10.26677/TR1010.2020.387.
- Yeşilyurt, H., & Yeşilyurt, C. (2013). Boş zaman ve rekreasyona yönelik dergilerde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. Ö. Tütüncü, N. Kozak (Ed.). II. Rekreasyon Araştırma Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 671-675). Aydın.

Araştırma Makalesi • Research Article

Bankaların Satış ve Pazarlama Faaliyetlerinin İncelenmesi ve Oluşan Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi*

Investigation of Sales and Marketing Activities of Banks and Measurement of Service Quality

Adnan Talha Mutlu **, Yakup Durmaz ***

Öz: Hizmet sektöründe faaliyette bulunan bankaların ülke ekonomisine katkı sağlamak amacıyla mutlaka müşteri odaklı bir plan ve program dahilinde çalışmaları gerekmektedir. Bu nedenle ülke sınırlar içinde ve dışındaki gelişmeler takip edilerek buna uygun bir hizmet politikası oluşturulması gerekmektedir. Bankacılık faaliyetini sürdüren işletmelerde, bankacılığa dair birçok işlem gerçekleştirilmektedir. Bankalar başta kişi ve kuruluşlardan fon toplama, kredi verme, çek senet işlemleri yapma, fatura ödeme işlemleri, kredi kartı verme, kartlarla ilgili işlemler yapma ve sigortacılık işlemleri yapma gibi faaliyetleri ile ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Bankalar büyük sanayi kuruluşlarına ve devlet kurumlarına büyük ölçekli krediler vererek büyük yatırımların gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır. Bu yapmış olduğu faaliyetler vasıtasıyla ülke içerisinde sosyal ve kültürel etkileşime neden olarak işletmelerin ekonomik faaliyetlerin ve istihdamın gelişmesine yardımcı olmaktadır. Şanlıurfa’da yapılan bu çalışmanın uygulama kısmı, bankalara hizmet almak amacıyla gelen müşterilere uygulanan anket çalışmasının sonuçlarını içermektedir. Çalışma, banka müşterilerinin, bankaların hizmet kalitesi sağlaması açısından beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığına yöneliktir. Bankaların hizmet kalitesini ölçmek amacıyla hizmet kalitesi ölçümünde en çok kullanılan yöntemlerden biri olan Servqual ölçeği kullanılmıştır. Bu model vasıtasıyla beklenen ve algılanan hizmet kalitesi ortalamaları ve hizmet kalitesinin alt boyutlarının ortalamaları belirlenmiştir. Yapılan çalışmada beklenen hizmet kalitesi değeri algılanan hizmet kalitesi değerinden yüksek çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Banka, Hizmet Kalitesi, Servqual Ölçeği, Beklenen Hizmet Kalitesi, Algılanan Hizmet Kalitesi

Abstract: Banks operating in the service sector must work within a customer-oriented plan and program in order to contribute to the country's economy. For this reason, it is necessary to follow the developments within and outside the borders of the country and create an appropriate service policy. Many banking transactions are

* Bu makale Doç. Dr. Yakup DURMAZ danışmanlığında Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2020 yılında kabul edilen ‘‘Bankaların Satış ve Pazarlama Faaliyetlerinin İncelenmesi ve Oluşan Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi’’ adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Şekerbank TAŞ Müdür Yardımcısı

ORCID: 0000-0003-3999-4172 adnantalhamutlu@gmail.com

*** Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF İşletme Bölümü

ORCID:0000-0003-0332-4185 yakupdu@hotmail.com

Received/Geliş: 02 July/ Temmuz 2020

Düzeltilme/Revised form: 29 May /Mayıs 2021

Accepted/Kabul: 08 June /Haziran 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

carried out in enterprises that carry out banking activities. Banks provide important contributions to the country's economy with their activities such as collecting funds from individuals and organizations, making loans, making check and promissory notes, bill payment transactions, issuing credit cards, making transactions related to cards and making insurance transactions. Banks provide large-scale loans to large industrial establishments and state institutions, enabling large investments to be made. It helps businesses to develop economic activities and employment by causing social and cultural interaction within the country through these activities. The application part of this study, which was conducted in Şanlıurfa, includes the results of the survey applied to the customers who come to the banks to receive service. The study is about whether the expectations of the bank customers are met in terms of providing the service quality of the banks. In order to measure the service quality of banks, the Servqual scale, which is one of the most used methods in measuring service quality, was used. By means of this model, expected and perceived service quality averages and averages of sub-dimensions of service quality were determined. In the study, the expected service quality value was higher than the perceived service quality value.

Keywords: Bank, Service Quality, Servqual Scale, Expected Service Quality, Perceived Service Quality

1.Giriş

Kalite geleneksel bir kavram olarak değerlendirildiğinde standartlara uygunluk veya işlevlere uygunluk şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak, günümüzde müşteri istek ve beklentileri üzerine yoğunlaşan bir kalite anlayışı benimsenmiştir. Bu durumda kalite yalnızca belirlenen standartlara uygunluk açısından değil, aynı zamanda mal ve hizmetlerin tüketici beklentilerine uygunluğu çerçevesinde değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2003:4).

Kalitenin bir üstünlük olduğunu düşünenler olduğu kadar, ürün hataları nedeniyle ortaya çıkan bir kavram olduğunu düşünenler de bulunmaktadır (Dean ve Evans, 1994:7). Kalite tanımları, kalitenin sahip olduğu farklı özelliklere göre yapılmaktadır.

Kalite kavramı, günümüzde birçok sektör için önemli bir hedef haline gelirken (Yılmaz, 2003:4), müşteri tercihlerini etkileyen en önemli temel unsurlardan birisi olarak da kabul edilmektedir (Doğru, 1998:8).

Kalite, geleneksel bir kavram olarak değerlendirildiğinde standartlara uygunluk veya işlevlere uygunluk olarak açıklanmaktadır. Ancak, günümüzde müşteri istek ve beklentileri üzerine yoğunlaşan bir kalite anlayışı benimsenmiştir. Bu durumda kalite yalnızca belirlenen standartlara uygunluk açısından değil, aynı zamanda mal ve hizmetlerin tüketici beklentilerine uygunluğu çerçevesinde değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2003:4).

Hizmet sektöründe faaliyette bulunan bankaların sayısı giderek artmaktadır. Bankaların sayısındaki artışın ve uluslararası piyasalardaki gelişmelerin etkileri bankalar arasındaki rekabeti arttırmıştır. Günümüz müşterilerinin gereksinimleri önemli boyutta değişmiştir. Bankacılık sektöründe faaliyette bulunan işletmelerde/kurumlarda sunulan hizmetin önemli unsurlarından birisi de müşterinin de bu üretime ortak olmasıdır (Takan, 2000: 77).

2.Hizmet Kavramı

“Hizmet, tüketicinin gereksinimi karşılamak ve tüketiciyi memnun etmek için sunulan ve maddi olmayan herhangi bir sahiplenmeyle sonuçlanmayan faaliyetler ve faydalardır” şeklinde açıklanmaktadır (Özer, 1998:53). En çok bilinen tanıma göre hizmet, bir gruptan diğer gruba sunulan, herhangi bir şeyin sahipliği ile sonuçlanmayan, bir faaliyet ya da fayda, şeklinde açıklanabilir. Hizmet faaliyetleri fiziksel bir ürüne bağlı gerçekleşebileceği gibi fiziksel bir ürüne bağlı olmadan da gerçekleşebilir (Rust, 1996; 7).

2.1. Hizmet Kalitesinin Boyutları

Hizmet kalitesi konusunda bilinen en iyi araştırmacılar arasında yer alan Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985) tarafından hizmet kalitesine yönelik kapsamlı araştırmalar yürütülmüştür ve araştırmacılar hizmet kalitesini değerlendirmek amacıyla on kriter belirlemişlerdir. (Parasuraman vd.,

1985). Hizmet kalitesini ölçmek amacıyla belirlenen bu kriterler şu şekilde sıralanmaktadır. Bu yaklaşımların en geniş kapsamlısı Parasuraman, Zeithaml ve Berry tarafından geliştirilen on kalite boyutudur (Sevimli, 2006: 16):

1. *Somut görünenler(Tangibles)*: Ortam, malzeme, teçhizat, ekipman, organizasyon ve personelin görünümü yeterli seviyede olması gerekmektedir (Knowles, 2011: 168). Buna bağlı olarak fiziksel tesislerin düzenlenmesi konusunda büyük yatırımlar yapmaları gerekmektedir (Kalidas, 2007: 88).
2. *Güvenilirlik(Reliability)*: Vaadedilen hizmeti güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. (El Saghier ve Nathan, 2013: 4). Bunun amacı tüketicinin/müşterinin işletmeye olan güveninin artmasını sağlamaktadır (Brink ve Berndt, 2008: 60).
3. *Heveslilik(Responsiveness)*: İşletme ve çalışanların daima yardıma hazır olmak, hızlı hizmet sunmak, ilgili, istekli ve gayretli olmalıdır (Dale vd., 2007: 240). Örneğin, fast-food restoranında sunulan hizmet hızlı değilse ya da kalite açısından uygun değilse, geri kalan özellikler heveslilik açısından pek de önemli olmayacaktır (Knowles, 2011: 168).
4. *Yetkinlik(Competence)*: Hizmet verenlerin ve çalışanların müşteri ile olan ilişkilerindeki yeterli bilgi, tecrübe ve mesleki bilgiye sahip olmaları gerekir (Sevimli, 2006: 16).
5. *Nezakat(Courtesy)*: Çalışanların temiz ve düzenli bir görünüş ile, samimi ve içten bir davranış müşterilerine ilgi göstermelidirler (Sevimli, 2006: 16)
6. *Güvenirlilik(Credibility)*: Hizmetin doğru, dürüst ve etik değerlere uygun ve tüketiciye güvenilir şekilde sunulmasını ifade etmektedir. İşletmenin verdiği sözü zamanında, tutarlı ve belirtilen şartlara uygun yerine getirmesidir (Can,2016:67).
7. *Güvenlik(Security)*: çalışanların iş bilgisi ve becerisi, doğruluk ve nezaketine odaklanmıştır ve bu konular işletme tarafından güvence altına alınmıştır (Kalidas, 2007: 87). Üst düzey otellerde bulunan konsiyerj¹ hizmetleri bu boyut için verilebilecek en belirgin örneklerden biri olarak kabul edilebilir (Knowles, 2011: 176).
8. *Ulaşılabilirlik(Access)*: Müşterinin istediği yer ve saatte hizmet, 24 saat yardım, kesintisiz hizmet, hizmeti sağlayacak yeterli kaynağa sahip olmalıdır (Sevimli, 2006: 16).
9. *İletişim(Communication)*: Çalışanların müşteriye hizmet hakkında onların anlayabileceği şekilde ve düzeyde bilgi vermesidir. Bu boyut, müşterileri, anlayacakları bir dilden konuşarak bilgilendirmek ve onları dinlemek, hatta kullanılan dilin değişik müşterilere göre ayarlanması anlamına gelmektedir (Savaş ve Kesmez, 2014: 3),
10. *Müşteriyi anlamak (Understanding the customer)*: Müşteriyi tanımak, müşterinin istek, ihtiyaç ve problemlerini anlamak, müşterinin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmak (Sarışık ve Güven, 2014; 24)

2.2. Servqual Ölçek Yapısı

SERVQUAL ölçeği 1983 yılında Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988) tarafından hizmet kalitesini ölçmek üzere geliştirilen ayrıntılı bir ölçme yöntemidir. Beklenti bölümünde 22 ifadeden ve algı bölümünde de 22 ifadeden oluşan bu yöntem, müşterilerin beklentilerini ve hizmet performansına yönelik algılarını ölçmek için kullanılmaktadır. Buna göre alınan hizmet beklentileri karşılıyorsa hizmetin kaliteli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Alınan hizmet beklentileri karşılamıyorsa da bir boşluk olduğu kabul edilmekte ve hizmet kalitesinde doyumsuzluk olduğu sonucuna varılmaktadır. Bundan dolayı Servqual Modeli, Boşluk Modeli olarak da adlandırılmaktadır (Devebakan, 2003: 28).

¹ Concierge (okunuşu *konsiyerji*), Fransızca kökenli bir kelime olup, aynı zamanda büyük otellerde müşterinin otel dışındaki iş ayarlamalarını yapan birimin adıdır (Wikipedia.org.tr).

Birinci bölümde tüketicinin hizmet işletmesinden beklentileri, ikinci bölümde ise tüketicinin ilgili işletmede algıladığı hizmet performansı aynı maddeler kullanılarak ayrı ayrı değerlendirilmektedir. SERVQUAL ölçeğinde “Tamamen Katılıyorum” ile “Kesinlikle Katılmıyorum” arasında değişen beşli Likert ölçeği kullanılmıştır (Kenesei ve Szánto, 1998: 12).

Hizmet Kalitesi = Beklenen Hizmet Kalitesi - Algılanan Hizmet Kalitesi

Yukarıdaki formülasyonda Q hizmet kalitesini ifade etmekte iken, E beklentiler (Expectations) ve P de algılar (Perceptions)’ı ifade etmektedir (Mishra vd., 2013: 43-44).

Hizmet kalitesinin belirtilen kriterlere göre ölçümü sonucunda üç durum ortaya çıkmaktadır. (Gerşil ve Güven, 2018: 115):

- Beklenen Hizmet > Algılanan Hizmet ise Düşük Kalite
- Beklenen Hizmet < Algılanan Hizmet ise İdeal Kalite
- Beklenen Hizmet = Algılanan Hizmet ise Doyurucu Kalite

3. Bankacılık Sektörün Hizmet Kalitesinin Ölçümü ile İlgili Çalışmalar

Bankacılık sektöründe oluşan hizmet kalitesini belirlemek için yapılan çalışmalarda beklenen hizmet kalitesi algılanan hizmet kalitesinden yüksek çıktığı tespit edilmiştir (Yücel, 2013: Ant, 2019).

Yücel (2003), Ant (2019), Oğuz (2010) ve Çiftçi (2006) tarafından yapılan çalışmalarda banka müşterilerinin hizmet kalitesi açısından en çok güvenirliliğe önem vermesi bulgusu araştırmanın bulguları ile benzerlik göstermiştir. Bankacılık sektöründe müşteriler için para önemli bir unsur olduğundan dolayı müşterilerin paralarını güvenilir yerde muhafaza ettikleri söylenebilir.

Bunun yanı sıra farklı hizmet işletmelerinde ise hizmet kalitesinin alt boyutları açısından beklentiler değişebilmektedir. Yılmaz vd., (2007) Yüksek öğretimde üniversite öğrencilerinin kalite boyutları açısından yeterlilik ve heveslilik boyutuna daha çok önem verdiklerini saptamışlardır. Türeli ve Aytar (2014), Meslek Yüksekokulu Eğitiminde Hizmet Kalitesinin belirlenmesi için yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin en çok hizmet kalitesinde fiziksel koşulların yeterliliğine önem verdiklerini tespit etmişlerdir. Pakdil (2007), Havayollarında Servis Beklenti ve Algıları ile ilgili araştırmasında heveslilik hizmet kalitesi boyutu, müşteriler tarafından en çok önem verilen boyut olarak saptamıştır. Lam (1997), SERVQUAL: Hong Kong’da Bir Hastanenin Hizmet Kalitesinin Ölçümünde Bir Yöntem adlı sağlık sektörü ile ilgili çalışmasında, hizmet performansının fiziksel öğelerden çok yeterlilik ve profesyonelliğe dayandığını ifade etmiştir.

Ant (2019) tarafından yapılan çalışmada, %1 önem düzeyinde bankaların beklenen ve algılanan hizmet kalitesi farkının ve alt boyutlardan sadece özel bankaların fiziksel varlıkların hizmet kalitesi farkları haricinde hizmet kalitesinin alt boyutlarının beklenen ve algılanan kalite farkları istatistiksel olarak anlamlı olması bulgusu çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermiştir.

4.Yöntem ve Uygulama

Çalışmada kullanılan yöntem ve uygulama kısmı açıklanmıştır.

1 numaralı eşitlik ile örneklem büyüklüğü tespit edilmiştir (Balcı, 2004: 95)

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \frac{t^2 pq}{d^2}} \quad (1)$$

Burada; N = Evren Büyüklüğü, n = Örneklem Büyüklüğü

d = Tolerans Düzeyi (0.05), t= Güven Düzeyinin Tablo değeri (1.96), pq= Maksimum Örneklem Büyüklüğü için Örneklem Yüzdesi (0.25)

Bu formülle örneklem büyüklüğü 384 olarak hesaplanmasına rağmen 410 müşteri ile yüz yüze görüşme yapılarak anketler uygulanmıştır. Bununla birlikte 435 anketten doldurulmayan ve geçersiz sayılan anketler düşüldükten sonra geriye kalan 410 geçerli anket üzerinden uygulama gerçekleştirilmiştir.

4.1. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak anket uygulamasından yararlanılmıştır. Anketin içeriğinde anket yapılan banka müşterilerinin demografik özellikleri ve müşterileri tanıtıcı bilgiler mevcuttur. Müşterilerin banka hizmet kalitesini tespit etmek için 22 adet ifade bulunmaktadır. Fiziksel görünüm, Güvenilirlik, Heveslilik, Güvence ve Empati alt boyutlarına bağlı 22 ifade bulunmaktadır. Ankette yer alan 22 ifadenin hangi boyutlara ait olduğu ve her bir boyuta ait soru maddesinin dağılımı şu şekildedir (Parasuraman,1990:47): Maddi Değerler: 1-4, Güvenilirlik: 5-9, Heveslilik: 10-13, Güven: 14-17, Empati: 18-22.

4.2. Ölçek

Bankacılık hizmeti alan banka müşterilerinin bankacılık hizmetinden ne algıladıkları ve ne bekledikleri ile ilgili farkların tespit edilmesi için beşli Likert Ölçeği kullanılmıştır. Beklenen hizmet kalitesi ve algılanan hizmet kalitesi ifadeleri 1 ile 5 arasında numaralandırılmıştır.

4.3. Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması

Beklenen Servqual ölçeğinin beklenen Bartlett testi istatistiki açıdan anlamlı ($p=0.000<0.05$) olduğundan değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu, değişkenlerin tutarlı olduğu sonucunu da vermektedir.

Servqual Ölçeğinin algılanan Bartlett testi istatistiki açıdan anlamlı (Sig.=0.000<0.05) olduğundan değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu, değişkenlerin tutarlı olduğu sonucunu da vermektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin yeterliliğinin belirlenmesi için Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) testi yapılmıştır. KMO değeri 1'e yaklaştıkça mükemmel, 0.50'nin altında ise kabul edilemez şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca bu değer 0.90 olduğunda mükemmel, 0.80' olduğunda çok iyi, 0.70 olduğunda iyi, 0.60 olduğunda vasat ve 0.50 olduğunda kötü olduğu anlamına gelmektedir (Akgül ve Çevik, 2003: 428).

Bu çalışmada Servqual ölçeğinin beklenen KMO değeri 0.946 olarak bulunmuştur. KMO istatistiği örnek büyüklüğünün uygunluğuyla ilgilidir. 0.90'dan büyük olması durumunda mükemmel olarak değerlendirilir. Algılanan Servqual ölçeğinin KMO değeri 0.946 olarak bulunmuştur. 0.90'dan büyük olduğu için mükemmel olarak değerlendirilir.

Servqual modelinin güvenilirliğini test etmek üzere güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach Alpha Değeri literatürde eşik değer kabul edilen 0.70'ten büyüktür. Servqual ölçeği, 0.90'dan büyük Cronbach Alfa değerine sahip olduğunda, yüksek derecede güvenilirliğe ve 0.70' den büyük olduğunda ise güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Özdamar, 1999: 522).

Servqual ölçeğinin gerek beklenen gerekse algılanan Cronbach Alfa değeri, 0.90'dan büyük olduğundan, ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir (Özdamar, 1999: 522). Servqual ölçeğinin beklenen ve algılanan Cronbach Alpha değerleri sırasıyla 0.938 ve 0.937 olarak tespit edilmiştir.

Beklenen fiziksel görünüm, güvenilirlik, heveslilik, güvence ve empati değerlerine ait Cronbach Alfa değerleri sırasıyla 0.773, 0.823, 0.775, 0.841 ve 0.827'dir.

Algılanan fiziksel görünüm, güvenilirlik, heveslilik, güvence ve empati alt boyutlarına ait Algılanan Cronbach Alfa değerleri sırasıyla 0.759, 0.810, 0.763, 0.825 ve 0.848'dir. Fiziksel görünüm ve heveslilik alt boyutlara ait Cronbach Alfa değeri 0,700'den büyüktür. Bu oldukça güvenilir

olduğunu göstermektedir. Güvenirlilik, güvence ve empati alt boyutları 0,800'den büyük olduğundan yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirilmektedir.

4.4. Veri Toplama Aracının Uygulanması ve Analizi

Şanlıurfa ilinde bulunan 44 banka şubesinden 7 banka şubesi basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre belirlenmiş ve banka müşterilerine anket uygulaması yapılmıştır. Bu şubelere hizmet almak amacıyla gelen bankaların müşterileri basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Anketler yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmış ve ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bir anketin tamamlanması 10-12 dakika sürmüştür.

Araştırma da güvenilirlik analizleri ve verilerin yeterliliği istatistiksel analizlerle tespit edilmiştir. Daha sonra anket uygulaması yapılan müşterilerin demografik özellikleri belirlenmiştir.

Örnekleme sonucu elde edilen verilerin dağılımının normal olup olmadığını ölçmek amacıyla Kolmogorov Smirnov testi yapılmış ve yapılan test sonucunda verilerin normal dağılmadığı anlaşılmıştır ($p < 0.05$). Bu test sonucuna göre parametrik olmayan analizler uygulanmıştır.

4.5. Çalışmanın Hipotezleri

Bankaların hizmet kalitesini ortaya koymak amacıyla şu hipotezler kurulmuştur.

H₁: Satış ve pazarlama yapan bankaların kalite boyutları normal dağılıma uygundur.

H₂: Satış ve pazarlama yapan bankaların beklenen ve algılanan hizmet kalitesi ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₃: Satış ve pazarlama yapan bankaların alt hizmet kalitesi boyutlarına göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesi ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₄: Satış ve pazarlama yapan bankaların beklenen ve algılanan hizmet kalitesi ifadeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₅: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık yoktur,

H₆: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterilerin medeni durumlarına göre farklılık yoktur,

H₇- Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterilerin yaşlarına göre farklılık yoktur,

H₈- Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterilerin eğitim durumuna göre farklılık yoktur,

H₉: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterinin mesleğine göre farklılık yoktur ve

H₁₀: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterinin gelir düzeyine göre farklılık yoktur.

4.6. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak anket çalışmasından yararlanılmıştır. Anketin içeriğinde anket yapılan banka müşterilerinin demografik özellikleri ve tanıtıcı bilgiler mevcuttur. Bankanın müşterilere sunmuş olduğu hizmet kalitesini tespit etmek amacıyla kullanılan 22 adet ifade bulunmakta ve bu ifadeler Beşli likert ölçeğine göre düzenlenmiştir. Anket kapsamında 22 ifadenin hangi boyutlara ait olduğu ve her bir boyuta ait soru maddesi şöyledir (Parasuraman,1990:47): Maddi Değerler: 1-4, Güvenirlilik: 5-9, Heveslilik: 10-13, Güven: 14-17, Empati: 18-22.

Veri toplama amacıyla 435 banka çalışanına anket uygulanmıştır. Anketten doldurulmayan ve geçersiz sayılan anketler çıkarıldıktan sonra geriye kalan 410 geçerli anket üzerinden analizler yapılmıştır.

5.Bulgular

Bankaların satış ve pazarlama faaliyetleri sonucunda oluşan hizmet kalitesinin ölçülmesi ile ilgili çalışmada elde edilen bulgulara bu bölümde yer verilmiştir.

5.1.Katılımcılara İlişkin Demografik Sonuçlar

Anketin uygulandığı katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde anketin uygulandığı katılımcıların %28,3'ünün kadın ve %71,7' sinin erkek olduğu sonucu elde edilmiştir. Anket katılımcılarının çoğunlukla erkek olması, Şanlıurfa ilinde bankacılık hizmetlerinden faydalanan müşterilerin daha çok erkek müşterilerden oluştuğu düşünülmektedir. Aynı zamanda, anketin daha çok bankaların ticari segment müşterilerine uygulanmasından dolayı ticari segment müşterilerinin daha çok erkek olduğu anlaşılmaktadır. 20-30 yaş grubunda olanlar ankete katılanlardan %32.4' ünü, 31-44 yaş grubunda olanlar %53.2' sini ve 45 yaş ve üzerinde olanlar ise % 14.4' ünü oluşturmuştur. Bu sonuçlara göre, orta yaş katılımcıların sayısının fazla olması bankalardan hizmet alan müşterilerin fiziken gelip hizmet alanların daha çok orta yaş kesim olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılanlar medeni durumlarına göre değerlendirildiğinde katılımcıların %69' unun evli ve %31' inin bekar olduğu görülmektedir. Anket katılımcılarının daha çok evli bireylerden oluşmasının ankete katılanların orta yaş sınıfında olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anketin uygulandığı katılımcılar eğitim durumlarına göre değerlendirildiğinde, Lise ve daha alt seviye mezunların oranı %27,3, üniversite mezunu olanların oranı %62,2 ve lisansüstü mezunu olanların oranı ise %10,5 olarak elde edilmiştir. Bu kısımda oranın daha çok üniversite mezunu katılımcılardan oluşmasının sebebi olarak bankalardan hizmet alan müşterilerin özel sektör firmalarında yönetici olarak çalışmaları ve bu firmaların yönetici olarak daha çok üniversite mezunlarını tercih etmelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

5.2.Servqual Ölçeğinin Beklenen ve Algılanan Ortalamaları

Tablo 1'de satış ve pazarlama yapan bankaların hizmet kalitesini belirlemek için yapılan çalışmanın Beklenen ve Algılanan ortalamaları verilmiştir. Buna göre Beklenen Servqual değeri 4.54 ve algılanan Servqual değeri 3,81 olarak tespit edilmiştir. Alt boyutlar arasında en yüksek beklenen hizmet kalitesi, 4.61 değeri ile güvenilirlik' tir. En düşük beklenen hizmet kalitesi boyutu 4.42 değeri ile empati' dir. Algılanan hizmet kalitesinde ise en yüksek değer 3.95 ile Güvence' dir. Algılan hizmet kalitesinden en düşük değer 3.54 ile Empati olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Servqual Ölçeğinin Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesi Boyutları ve Alt Boyutları Ortalamaları

Beklenen ve Algılanan Ortalamalar	Ortalama	Min.	Mak.	Std. Sapma
Servqual Beklenen	4.54	2.68	5.00	0.48
Servqual Algı	3.81	1.59	5.00	0.66
Fiziksel görünüm beklenti	4.58	2.75	5.00	0.50
Güvenilirlik beklenti	4.61	2.40	5.00	0.50
Heveslilik beklenti	4.55	2.50	5.00	0.56
Güvence beklenti	4.57	1.50	5.00	0.59
Empati beklenti	4.42	1.40	5.00	0.67
Fiziksel görünüm algı	3.93	1.75	5.00	0.68
Güvenilirlik algı	3.87	1.40	5.00	0.74

Heveslilik algı	3.82	1.50	5.00	0.78
Güvence algı	3.95	1.25	5.00	0.80
Empati algı	3.54	1.00	5.00	0.90

5.3. Servqual Ölçeğinin ve Alt Boyutların Normallik Testleri

Bu çalışmada satış ve pazarlama yapan bankaların kalite boyutlarının normal dağılım gösterip göstermediğinin tespit edilmesi için Kolmogorov-Smirnov (K-S) ve Shapiro Wilk testleri uygulanmıştır. K-S test sonucuna göre algılanan ve beklenen kalite boyutları için H_1 hipotezi reddedilir ($p<0.05$) ve normal dağılıma uygun değildir. Bu sebeple bu çalışma için parametrik olmayan analizler uygulanmıştır.

5.4. Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Wilcoxon Testleri

5.4.1. Beklenen ve Algılanan Ölçekler ve Alt Boyutları

Satış ve pazarlama yapan bankaların kalite boyutlarının beklenen ve algılanan ölçekler arasındaki farkın istatistiki açıdan anlamlı olup olmadığını belirlemek üzere parametrik olmayan Wilcoxon testinden yararlanılmıştır. Buna göre farkın olup olmadığı ile ilgili sonuçlar/bilgiler şu şekilde açıklanabilir:

H_2 : Satış ve pazarlama yapan bankaların hizmet kalitesinin alt boyutları bazında beklenen ve algılanan hizmet kalitesi ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

H_3 : Satış ve pazarlama yapan bankaların hizmet kalitesinin alt boyutları bazında beklenen ve algılanan hizmet kalitesi ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır; hipotezleri ile değerlendirilmiştir.

Bağımlı iki örneğin karşılaştırılmasında kullanılan Wilcoxon testine göre Servqual ölçeği ve bu ölçeğin tüm alt boyutları için H_2 ve H_3 hipotezleri reddedilir. Buna göre ölçekler ve alt boyutların tümünde algılanan hizmet kalitesi ve beklenen hizmet kalitesi arasında fark bulunmaktadır ($p<0.05$) (Tablo 2).

Satış ve pazarlama yapan bankaların kalite boyutlarının algılanan ve beklenen servqual ölçeği arasında fark vardır ($p<0.05$). Bu fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin banka hizmetlerinden belediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır.

Satış ve pazarlama yapan bankaların kalite boyutlarının algılanan ve beklenen fiziksel görünüm arasında fark vardır ($p<0.05$). Bu fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin hizmet kalitesi boyutlarından fiziksel görünüm açısından belediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır.

Algılanan ve beklenen güvenilirlik arasında fark vardır ($p<0.05$). Bu fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin hizmet kalitesi boyutlarından güvenilirlik açısından belediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır.

Algılanan ve beklenen heveslilik arasında fark vardır ($p<0.05$). Bu fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin hizmet kalitesi boyutlarından heveslilik açısından belediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır.

Algılanan ve beklenen güvence arasında fark vardır ($p<0.05$). Bu fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin hizmet kalitesi boyutlarından güvence açısından belediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır.

Algılanan ve beklenen empati arasında fark vardır ($p<0.05$). Bu fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin hizmet kalitesi boyutlarından empati açısından belediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Kalite Boyutları Açısından Beklenen Ve Algılanan Ölçeklerin ve Alt Boyutlarının Wilcoxon Testi

	Z	Anlamlılık Düzeyi (P)
Servqual Algı - Servqual Beklenen	-15.492	0.000
Fiziksel görünüm algı - Fiziksel görünüm beklenti	-13.836	0.000
Güvenilirlik algı - Güvenilirlik beklenti	-14.677	0.000
Heveslilik algı - Heveslilik beklenti	-13.369	0.000
Güvence algı - Güvence beklenti	-12.258	0.000
Empati algı - Empati beklenti	-14.349	0.000

5.4.2 Beklenen ve Algılanan Sevqual Ölçek İfadeleri

Satış ve pazarlama faaliyetleri sonucu bankanın kalite boyutları bazında Beklenen ve algılanan Servqual ölçeğinin ifadeleri arasındaki farkın istatistikî açıdan anlamlı olup olmadığını belirlemek üzere yine parametrik olmayan Wilcoxon testinden yararlanılmıştır. Buna göre şu sonuçlardan bahsedilebilir. Şu açıklamalar yapılabilir:

H₄: Satış ve pazarlama yapan bankaların beklenen ve algılanan hizmet kalitesi ifadeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur, hipotezi ile değerlendirilmiştir.

Bağımlı iki örneğin karşılaştırılmasında kullanılan Wilcoxon testine göre Servqual ölçeğinin tüm ifadeleri için için sıfır hipotezi reddedilmiştir ($p < 0.05$). Buna göre ölçek ifadelerinin tümünde algılanan ve beklenen hizmet kalitesi arasında fark bulunmaktadır. Algılanan ve beklenen hizmet kalitesi arasındaki fark negatif olduğundan, tüm ifadelerde banka müşterilerinin beklediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır (Tablo 3).

5.4.3 Cinsiyete Göre Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Algılanan Servqual Ölçeğinin Mann-Whitney U Testi

Cinsiyete göre satış ve pazarlama yapan bankaların algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için bağımsız Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Buna göre kurulan hipotezler şu şekildedir.

H₅: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık yoktur.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir. H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır (Tablo 4).

Müşterinin cinsiyetlerine göre “bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir ($p < 0.05$). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların fve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir ($p < 0.05$). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir ($p < 0.05$). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir ($p < 0.05$). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir (p<0.05). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir (p<0.05). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir (p<0.05). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir (p<0.05). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterinin cinsiyetlerine göre “satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar” ifadesinde H₅ hipotezi reddedilir (p<0.05). H₅ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Müşterilerin cinsiyetlerine göre algılanan hizmet kalitesi ifadelerinin 13’ünde ise farklılık yoktur (p>0.05). H₅ hipotezi kabul edilir (Tablo 4).

Anket katılımcılarının Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren bankalardan algıladıkları hizmet kalitesi cinsiyetlerine göre farklılık göstermemekte olup bu sonuca bakılarak bankaların hizmet verdiği müşterilerinin cinsiyet ayırımına gitmeden eşit seviyede hizmet sunmaya özen gösterdiği görülebilmektedir.

Tablo 3. Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Kalite Boyutları Açısından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesi İfadelerinin Wilcoxon Testi

Wilcoxon Signed Ranks Test (Based on positive ranks.)	Z	(P)
Algılanan - Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünümlü donanıma sahiptir. / Beklenen - Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünümlü donanıma sahiptir.	-13.309	0.000
Algılanan - Bankamızda pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür. / Beklenen - Bankamızda pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür.	-11.061	0.000
Algılanan - Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler. / Beklenen - Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler.	-7.760	0.000
Algılanan - Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür. / Beklenen - Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür.	-11.689	0.000
Algılanan - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir. / Beklenen - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir.	-12.586	0.000
Algılanan - Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir. / Beklenen - Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir.	-11.653	0.000
Algılanan - Bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar. / Beklenen - Bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar.	-11.746	0.000
Algılanan - Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar. / Beklenen - Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar.	-11.530	0.000
Algılanan - Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir. / Beklenen - Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir.	-11.000	0.000

Algılanan - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler. / Beklenen - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler.	-11.548	0.000
Algılanan - Bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar. / Beklenen - Bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar.	-11.261	0.000
Algılanan - Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür. / Beklenen - Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür.	-10.468	0.000
Algılanan - Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildirler. / Beklenen - Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildirler.	-10.368	0.000
Algılanan - Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır. / Beklenen - Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır.	-10.363	0.000
Algılanan - Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler. / Beklenen - Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.	-9.637	0.000
Algılanan - Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır. / Beklenen - Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır.	-10.047	0.000
Algılanan - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir. / Beklenen - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir.	-10.358	0.000
Algılanan - Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir. / Beklenen - Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir.	-10.042	0.000
Algılanan - Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır. / Beklenen - Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır.	-11.181	0.000
Algılanan - Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenecek bir müşteri temsilcisine sahiptir. / Beklenen - Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenecek bir müşteri temsilcisine sahiptir.	-11.689	0.000
Algılanan - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar. / Beklenen - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar.	-12.615	0.000
Algılanan - Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar. / Beklenen - Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar.	-12.306	0.000

Tablo 4. Müşterilerin Cinsiyetlerine Göre Algılanan Servqual Ölçeği İçin Yapılan Bağımsız Mann-Whitney U Testi

	İfadeler	P	Karar
1	Algı - Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünümlü donanıma sahiptir.	0.115	Fark yok.
2	Algı - Bankamızda pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür.	0.474	Fark yok.
3	Algı - Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler.	0.096	Fark yok.
4	Algı - Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür.	0.002	Fark var.
5	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir.	0.153	Fark yok.
6	Algı - Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir.	0.501	Fark yok.
7	Algı - Bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar.	0.048	Fark var.
8	Algı - Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar.	0.091	Fark yok.
9	Algı - Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir.	0.000	Fark var.

10	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler.	0.174	Fark yok.
11	Algı - Bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar.	0.009	Fark var.
12	Algı - Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür.	0.004	Fark var.
13	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildirler.	0.060	Fark yok.
14	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır.	0.470	Fark yok.
15	Algı - Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.	0.030	Fark var.
16	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır.	0.013	Fark var.
17	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir.	0.004	Fark var.
18	Algı - Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir.	0.006	Fark var.
19	Algı - Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır.	0.095	Fark yok.
20	Algı - Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenen bir müşteri temsilcisine sahiptir.	0.593	Fark yok.
21	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar.	0.979	Fark yok.
22	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar.	0.015	Fark var.

5.4.4. Müşterilerin Medeni Duruma Göre Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Algılanan Servikal Ölçeğinin Bağımsız Mann-Whitney U Testi

Medeni duruma göre satış ve pazarlama yapan bankaların algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için bağımsız Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Buna göre kurulan hipotezler şu şekildedir.

H₆: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için medeni durumlarına göre farklılık yoktur.

Müşterinin medeni durumlarına göre “Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir” ifadesinde H₆ hipotezi reddedilir (p<0.05). Bu ifade de H₆ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır (Tablo 5).

Müşterinin medeni durumlarına göre algılanan hizmet kalitesi ifadelerinin 21’ inde H₆ hipotezi kabul edilir. Buna göre H₆ hipotezi konusunda müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık yoktur (Tablo 5).

Anket katılımcılarının Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren bankalardan algıladıkları hizmet kalitesi medeni durumlarına göre farklılık göstermemekte olup bu sonuca dayanarak bankaların hizmet verdiği müşterilerinin cinsiyet ayırımına gitmeden eşit seviyede hizmet sunmaya özen gösterdiği görülebilmektedir.

Tablo 5. Medeni Duruma Göre Algılanan Servikal Ölçeği için Yapılan Bağımsız Mann-Whitney U Testi

	Null Hypothesis	(p)	Karar
1	Algı - Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görüntüslü donanıma sahiptir. .	0.981	Fark yok.
2	Algı - Bankamızda pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür. .	0.559	Fark yok.
3	Algı - Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler. .	0.761	Fark yok.
4	Algı - Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür. .	0.176	Fark yok.
5	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir. .	0.208	Fark yok.
6	Algı - Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir. .	0.032	Fark var.
7	Algı - Bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar. .	0.383	Fark yok.
8	Algı - Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar. .	0.279	Fark yok.
9	Algı - Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir. .	0.508	Fark yok.
10	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman	0.860	Fark yok.

	verileceğini müşteriye kesin olarak söyler. .		
11	Algı - Bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar. .	0.598	Fark yok.
12	Algı - Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür. .	0.812	Fark yok.
13	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildirler.	0.778	Fark yok.
14	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır. .	0.279	Fark yok.
15	Algı - Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.	0.955	Fark yok.
16	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır. .	0.220	Fark yok.
17	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir. .	0.886	Fark yok.
18	Algı - Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir. .	0.897	Fark yok.
19	Algı - Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır. .	0.884	Fark yok.
20	Algı - Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenen bir müşteri temsilcisine sahiptir. .	0.244	Fark yok.
21	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar. .	0.805	Fark yok.
22	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar. .	0.256	Fark yok.

5.4.5. Yaşa Göre Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Algılanan Servqual Ölçeğinin Bağımsız Kruskal-Wallis Testi

Yaşa göre satış ve pazarlama yapan bankaların algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için bağımsız Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Buna göre kurulan hipotezler şu şekildedir.

H₇: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterilerin yaşlarına göre farklılık yoktur.

1-Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir,

2-Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir,

3-Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenen bir müşteri temsilcisine sahiptir,

4-Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar ve

5-Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar, ifadelerinde; H₇ hipotezi reddedilir (p<0.05). Buna göre H₇ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin cinsiyetlerine göre farklılık vardır (Tablo 6).

Bankanın kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalite ifadelerinin 17'sinde ise müşterinin yaşlarına göre H₇ hipotezi kabul edilir ve müşterinin yaşlarına göre farklılık yoktur (p>0.05) (Tablo 6).

Anket katılımcılarının Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren bankalardan algıladıkları hizmet kalitesi yaşlarına göre farklılık göstermemekte olup bu sonuca dayanarak bankaların hizmet verdiği müşterilerinin yaşlarını dikkate almadan her yaştaki müşterisine eşit seviyede hizmet sunmaya özen gösterdiği görülebilmektedir

Tablo 6. Yaşa Göre Algılanan Servqual Ölçeği İçin Yapılan Bağımsız Kruskal-Wallis

İfadeler	P	Karar
1 Algı - Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünümlü donanıma sahiptir.	0.165	Fark yok.
2 Algı - Bankamızda pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür.	0.595	Fark yok.
3 Algı - Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler.	0.563	Fark yok.
4 Algı - Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür.	0.070	Fark yok.
5 Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir.	0.028	Fark var.
6 Algı - Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir.	0.051	Fark yok.

7	Algı - Bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar.	0.367	Fark yok.
8	Algı - Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar.	0.195	Fark yok.
9	Algı - Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir.	0.415	Fark yok.
10	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler.	0.074	Fark yok.
11	Algı - Bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar.	0.217	Fark yok.
12	Algı - Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür.	0.495	Fark yok.
13	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildir.	0.217	Fark yok.
14	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır.	0.083	Fark yok.
15	Algı - Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.	0.448	Fark yok.
16	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır.	0.064	Fark yok.
17	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir.	0.344	Fark yok.
18	Algı - Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir.	0.020	Fark var.
19	Algı - Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır.	0.564	Fark yok.
20	Algı - Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenen bir müşteri temsilcisine sahiptir.	0.049	Fark var.
21	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar.	0.010	Fark var.
22	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar.	0.005	Fark var.

5.4.6. Eğitim Durumuna Göre Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Algılanan Servqual Ölçeğinin Bağımsız Kruskal-Wallis Testi

Eğitim durumuna göre satış ve pazarlama yapan bankaların algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için bağımsız Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Buna göre kurulan hipotezler şu şekildedir.

H₈: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için eğitim durumuna göre farklılık yoktur.

Bankanın kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesinin tüm ifadeleri için eğitim durumuna göre H₈ hipotezi reddedilir (p<0.05) ve tüm ifadelerde müşterinin eğitim durumuna göre farklılık olduğu tespit edilmiştir (Tablo 7).

Anket katılımcılarının Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren bankalardan algıladıkları hizmet kalitesi, eğitim düzeylerine göre farklılık göstermekte olup bu sonuca dayanarak bankaların hizmet verdiği müşterilerinin eğitim düzeylerini dikkate alarak hizmet sunmaya özen gösterdiği görülebilmektedir.

Tablo 7. Müşterilerin Eğitim Durumuna Göre Algılanan Servqual Ölçeği İçin Yapılan Bağımsız Kruskal-Wallis Testi

	İfadeler	P	Karar
1	Algı - Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünüşlü donanıma sahiptir.	0.000	Fark var.
2	Algı - Bankamızda pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür.	0.000	Fark var.
3	Algı - Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler.	0.000	Fark var.
4	Algı - Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür.	0.000	Fark var.
5	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir.	0.000	Fark var.
6	Algı - Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir.	0.000	Fark var.
7	Algı - Bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar.	0.000	Fark var.

8	Algı - Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar.	0.000	Fark var.
9	Algı - Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir.	0.007	Fark var.
10	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler.	0.000	Fark var.
11	Algı - Bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar.	0.000	Fark var.
12	Algı - Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür.	0.004	Fark var.
13	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildirler.	0.000	Fark var.
14	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır.	0.000	Fark var.
15	Algı - Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.	0.001	Fark var.
16	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır.	0.003	Fark var.
17	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir.	0.000	Fark var.
18	Algı - Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir.	0.004	Fark var.
19	Algı - Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır.	0.002	Fark var.
20	Algı - Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenen bir müşteri temsilcisine sahiptir.	0.000	Fark var.
21	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar.	0.000	Fark var.
22	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar.	0.000	Fark var.

5.4.7. Müşterinin Mesleğine Göre Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Algılanan Servqual Ölçeğinin Bağımsız Kruskal-Wallis Testi

Müşterinin mesleğine göre satış ve pazarlama yapan bankaların algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için bağımsız Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Buna göre kurulan hipotezler şu şekildedir.

H₉: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterinin mesleğine göre farklılık yoktur.

Bankanın kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalite ifadelerinin 21'i için meslek durumuna göre H₉ hipotezi reddedilir (p<0.05) ve 21 ifadede H₉ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin eğitim durumuna göre farklılık olduğu tespit edilmiştir (Tablo 8).

“Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler”, ifadesinde; H₉ hipotezi kabul edilir (p>0.05). Buna göre H₉ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin mesleğine göre farklılık yoktur (Tablo 8)

Anket katılımcılarının Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren bankalardan algıladıkları hizmet kalitesi müşterilerin mesleklerine göre göstermemekte olup bu sonuca dayanarak bankaların hizmet verdiği müşterilerinin mesleklerini dikkate almadan her meslek grubundan olan müşterilerine eşit seviyede hizmet sunmaya özen gösterdiği görülebilmektedir.

Tablo 8. Müşterinin Çalışma Durumuna Göre Algılanan Servqual Ölçeği İçin Yapılan Bağımsız Kruskal-Wallis Testi

	ifadeler	P	Karar
1	Algı - Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünümlü donanıma sahiptir.	0.000	Fark var.
2	Algı - Bankamızda pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür.	0.002	Fark var.
3	Algı - Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler.	0.006	Fark var.
4	Algı - Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür.	0.000	Fark var.
5	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir.	0.001	Fark var.
6	Algı - Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir.	0.000	Fark var.
7	Algı - Bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar.	0.004	Fark var.
8	Algı - Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar.	0.030	Fark var.
9	Algı - Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir.	0.000	Fark var.
10	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler.	0.065	Fark yok.
11	Algı - Bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar.	0.002	Fark var.
12	Algı - Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür.	0.010	Fark var.
13	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildirler.	0.001	Fark var.
14	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır.	0.002	Fark var.
15	Algı - Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.	0.000	Fark var.
16	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır.	0.016	Fark var.
17	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir.	0.012	Fark var.
18	Algı - Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir.	0.001	Fark var.
19	Algı - Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır.	0.000	Fark var.
20	Algı - Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenecek bir müşteri temsilcisine sahiptir.	0.000	Fark var.
21	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar.	0.000	Fark var.
22	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar.	0.000	Fark var.

5.4.8 Müşterinin Gelir Düzeyine Göre Satış ve Pazarlama Yapan Bankaların Algılanan Servqual Ölçeğinin Bağımsız Kruskal-Wallis Testi

Müşterinin gelir düzeyine göre satış ve pazarlama yapan bankaların algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için bağımsız Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Buna göre kurulan hipotezler şu şekildedir.

H₁₀: Bankanın algılanan hizmet kalitesi ifadeleri için müşterinin gelir düzeyine göre farklılık yoktur.

1- “Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler”,

2- “Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür” ve

3- Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenecek bir müşteri temsilcisine sahiptir ifadelerinde; H₁₀ hipotezi reddedilir (p<0.05). Buna göre H₁₀ hipotezi ile ilgili olarak müşterinin gelir düzeyine göre farklılık vardır (Tablo 9)

Bankanın kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi ifadelerinin 19'u için gelir düzeyine göre H_{10} hipotezi kabul edilir ($p>0.05$). Tüm ifadelerde müşterinin gelir düzeyine göre farklılık olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 9).

Anket katılımcılarının Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren bankalardan algıladıkları hizmet kalitesi müşterilerin gelir düzeylerine göre farklılık göstermemekte olup bu sonuca dayanarak bankaların hizmet verdiği müşterilerinin gelir düzeylerini dikkate almadan tüm müşterisine eşit seviyede hizmet sunmaya özen gösterdiği görülebilmektedir.

Tablo 9. Müşterinin Gelir Düzeyine Göre Algılanan Servqual Ölçeği İçin Yapılan Bağımsız Kruskal-Wallis Testi

	İfadeler	(P)	Karar
1	Algı - Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünüşlü donanıma sahiptir.	0.008	Fark var.
2	Algı - Bankamızda pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür.	0.487	Fark yok.
3	Algı - Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler.	0.169	Fark yok.
4	Algı - Pazarlama ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür.	0.044	Fark var.
5	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir.	0.496	Fark yok.
6	Algı - Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir.	0.118	Fark yok.
7	Algı - Bankamız pazarlama ve satış hizmetini ilk seferinde doğru bir şekilde sunar.	0.367	Fark yok.
8	Algı - Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar.	0.134	Fark yok.
9	Algı - Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir.	0.317	Fark yok.
10	Algı - Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler.	0.230	Fark yok.
11	Algı - Bankamız pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar.	0.698	Fark yok.
12	Algı - Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür.	0.814	Fark yok.
13	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildirler.	0.736	Fark yok.
14	Algı - Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır.	0.913	Fark yok.
15	Algı - Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.	0.320	Fark yok.
16	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır.	0.609	Fark yok.
17	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir.	0.420	Fark yok.
18	Algı - Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir.	0.200	Fark yok.
19	Algı - Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır.	0.351	Fark yok.
20	Algı - Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenen bir müşteri temsilcisine sahiptir.	0.011	Fark var.
21	Algı - Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar.	0.370	Fark yok.
22	Algı - Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar.	0.768	Fark yok.

6.Sonuç

Bankalar günümüzde ülke ekonomileri içerisinde çok önemli roller üstlenmektedir. Başta, şirket ve şahıslardan fon toplama ve bu topladıkları fonları müşterilerine borç verme şeklinde faaliyetler yürütmektedir. Bunun dışında bankalar tarafından çok çeşitli bankacılık işlemleri yürütülmektedir.

Ülke içerisindeki ekonomik gelişmelere ve ülke ekonomisine katkı sağlamak için bankalar müşteri memnuniyeti odaklı bir hizmeti sunmak zorundadır. Bunun için bankalar sürekli araştırma ve geliştirme faaliyetleri yaparak müşterilerinin beklentilerini ve ihtiyaçlarını tespit etmektedirler. Bu şekilde bankalar yeni müşteriler elde etmeye çalışmaktadırlar ve mevcut müşterilerinin tatmin düzeyini arttırarak müşterilerin kendi kurumları ile çalışmasına gayret etmektedirler.

Bu çalışma banka müşterilerinin beklentilerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu şekilde bankaların hizmet kalitesi tespit edilmiştir.

Bankaların algılanan ve beklenen hizmet kalitesi ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur. Satış ve pazarlama yapan bankaların kalite boyutlarının algılanan ve beklenen hizmet kalitesi ortalamaları arasındaki fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin beklediklerini bulamadıkları tespit edilmiştir.

Bankaların algılanan ve beklenen hizmet kalitesinin alt boyut değerleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur.

Satış ve pazarlama yapan bankaların kalite boyutlarının algılanan ve beklenen fiziksel görünüm arasında fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin fiziksel görünüm açısından beklediklerini bulamadıkları saptanmıştır.

Algılanan ve beklenen güvenilirlik arasında fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin güvenilirlik açısından beklediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır.

Algılanan ve beklenen heveslilik arasında fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin heveslilik açısından beklediklerini bulamadıkları tespit edilmiştir.

Algılanan ve beklenen güvence arasında fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin güvence açısından beklediklerini bulamadıkları tespit edilmiştir.

Algılanan ve beklenen empati arasında fark negatif olduğundan, banka müşterilerinin empati açısından beklediklerini bulamadıkları belirlenmiştir.

Bankaların algılanan ve beklenen hizmet kalitesinin ifadeleri göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark saptanmıştır. Buna göre ifadelerinin tümünde algılanan ve beklenen hizmet kalitesi arasında fark bulunmaktadır. Algılanan ve beklenen hizmet kalitesi ifadelerinin arasındaki fark negatif olduğundan, tüm ifadelerde banka müşterilerinin beklediklerini bulamadıkları tespit edilmiştir.

7.Öneriler

Şanlıurfa ilinde yapılan bu çalışmada banka müşterilerinin, bankalar tarafından sunulan hizmet açısından tam beklentilerinin karşılanmadığı tespit edilmiştir. Çünkü beklenen hizmet kalitesi algılanan hizmet kalitesinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hizmet kalitesinin alt boyutlarına göre de hizmet kalitesi açısından müşterilerin tam beklentilerinin karşılanmadığı tespit edilmiştir. Tüm alt boyutları açısından beklenen hizmet kalitesi algılanan hizmet kalitesinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Buna göre şu öneriler yapılabilir.

Genel olarak;

Bankaların müşterilerine yerine getirebileceği, yapabileceği ve uygulayabileceği söz ve vaatler sunması gerekmektedir. Bunun dışında yerine getirilemeyecek bir söz ve vaatte bulunulmaması gerekmektedir. Bankaların bu sınırlar içinde kalması gerekmektedir.

Yine müşterilerin beklenti ve ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla bankaların, araştırma ve ürün geliştirme çalışması yapması gerektiği söylenebilir. Bunun için anketler, yüz yüze görüşmeler, form doldurma ve mülakat uygulamaları yapılmalıdır. Yeni ürünler geliştirmek amacıyla teknolojik gelişmeler izlenerek çağın ihtiyacına uygun hizmetler sunulmalıdır. Yapılan anketler ve mülakatlar sonucu tespit edilen eksiklikler, kusurlar ve noksanlıklar hızla giderilmelidir.

Rakip firmalar ile yapılan rekabette kar marjının veya bankanın karlılığını etkileyebilecek durumların dışına çıkılmamalıdır. Uygun rekabet ortamında bankalar uygun stratejiler uygulayarak mücadele etmelidir.

Bankaların teknolojik gelişmeleri takip ederek buna uygun hizmet sunması gerekmektedir.

Beklenen hizmet kalitesi değeri algılan hizmet kalitesi değerinden yüksek çıkmıştır. Bu farkı daha azaltmak yada düşürmek amacıyla bankalar hizmet kalitesinin alt boyutlarındaki konulara dikkat ederek algılanan hizmet kalitesi değeri veya ortalamasını arttırabilecektir.

Bu konu ile ilgili öneriler şu şekilde açıklanabilir:

Bankalar, faturaların doğruluğu, kayıtların doğru tutulması ve hizmetlerin zamanında tamamlanması gibi işlemlere ve faaliyetlere dikkat ederek algılanan güvenilirlik hizmet kalitesini yükseltebilir.

Bankalar, ödeme ve duyuruların zamanında yapılması, müşteri telefonlarına hızlı cevap verme ve hızlı hizmet sunma gibi faaliyetlerde eksik ve kusurlu yönlerine dikkat ederek hizmet kalitesinin heveslilik algısını arttırılabilir.

Bankalar, müşteri ile iletişim kuran personelin bilgi birikimi, nezaketi ve kibarlığı ile müşterilere güven sağlayarak algılanan hizmet kalitesini arttırabilir.

Personelin giyimi ve görünüşü, banka şubesinin temizliği, bakımı ve görünümü, hizmet pazarlamasında kullanılan kırtasiye malzemeleri, araç ve gereçler gibi fiziksel unsurlara dikkat edilerek hizmet kalitesinin fiziksel görünüm algısını arttırılabilir.

Banka çalışanları müşteriyi anlama amacıyla kendini onun yerine koyarak ona güven vermelidir. Banka ve çalışanları müşterilerin ihtiyaçlarını tespit ederek onun sorunlarına, isteklerine çözüm üretmelidir. Buna göre müşterinin ihtiyaçlarını karşılayarak hizmet kalitesinin empati algısını arttırabilir.

Gelecek araştırmacılar için; araştırma aynı sınır ve kapsamlarla literatür kısmında bahsedilen diğer hizmet kalitesi ölçüm ölçekleri ile tekrarlanıp sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca araştırma sınırlılıkları genişletilerek Şanlıurfa ve farklı illeri kapsayacak (örneğin Şanlıurfa- Diyarbakır TRC2 bölgesi illeri) arasında kıyaslamalı bir çalışma gerçekleştirilebilir. Son olarak da elde edilen bulgular farklı istatistik ve ekonometrik metotlar kullanılarak tekrarlanabilir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar Adnan Talha MUTLU /First author Adnan Talha MUTLU % 50 İkinci yazar Doç.Dr. Yakup DURMAZ /Second author Doç.Dr. Yakup DURMAZ % .50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Akgül, A., & Çevik, O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri-SPSS'de işletme yönetimi uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset.
- Ant, E. (2019). *Kamu ve Özel sermayeli banka müşterilerinin hizmet kalitesi algularının değerlendirilmesi: Servqual Ölçeği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Balcı, A. (2004). *Sosyal Bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Brink, A. and Berndt, A. (2008). *Customer relationship management and customer service*. 3rd Editon, Lansdowne: Juta and Co. Ltd.
- Can, P. (2016). Hizmet kalitesinin servqual ölçeği ile ölçülmesi: uşak üniversitesi merkez kütüphanesi üzerine bir araştırma Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, 6(1), 63-83. Doi Number :<http://dx.doi.org/10.14230/joiss221>
- Çiftçi, A. G. (2006). Hizmet kalitesi ve bankacılık sektöründe hizmet kalitesi ölçümüne yönelik bir uygulama. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Dale, B. G. Wiele, T.V.D. & Iwaarden, J. (2007). *Managing quality* (5th edition). Oxford: Blackwell Publishing.
- Deans, J. W. Jr. & Evans, J. (1994). *Total quality management organization and strategy*. West Publishing Company.
- Devebakan, N. (2003). Sağlık işletmelerinde algılanan hizmet kalitesi ölçümü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kalite Yönetim Temsilcisi, İzmir.
- Doğru, M. (1998). *Hizmet kalitesi ölçümü ve kent içi ulaşım sektöründe hizmet kalitesi ölçüm metotlarının uygulanabilirliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- El Saghier, N. and Nathan, D. (2013). Service quality dimensions and customers' satisfactions of banks in egypt. *Proceedings of 20th International Business Research Conference*, April 4-5. Dubai, UAE, 1-13.
- Gerşil, M. ve Güven, H. (2018). Üniversitelerde hizmet kalitesinin servqual analizi ile ölçülmesi: Celal Bayar Üniversitesi'nde bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 111-125.
- Kalidas, M.G. (2007). *Financial services marketing: a study on marketing practices of banks in kerala on service quality dimensions*. Unpublished master thesis, University of Calicut Department of Commerce and Management Studies, India.
- Kenesei, Zs. and Szanto, Sz. (1998). A Szolgálatásminösites merese: elmelet es gyakorlat. *Vezetestudomány*, 29(12), 8-18.
- Knowles, G. (2011). *Quality management* (1st Edition), London: Bookboon.
- Lam, S. (1997). *Servqual: A tool for measuring patients' opinions of hospital service quality in Hong Kong*. *Total Quality Management*, 8, 145-152.
- Mishra, A., Kumar, B. R., and Bir Singh, D. (2013). *A study of gaps in service quality at a leading private sector commercial bank in greater noida*. *IUP Journal of Bank Management*, 12(1), 43-62.
- Oğuz, D. (2010). *Hizmet kalitesi ve bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin servqual yöntemiyle ölçümüne yönelik bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Özer, L.Ş. (1998). *Hizmet sektöründe müşteri tatmini "Rusya Federasyonu VatandaşlarınınTürkiye'ye seyahatlerine ilişkin algılanan hizmet kalitesi ve müşteri tatmini ölçümü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Pakdil, F. (2007). Expectations and perceptions in airline service: An analysis using weighted Servqual scores. *Journal Of Air Transport Management*, 13, 229-237.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. and Berry, L.L. (1985). A *Conceptual Model of Service Quality And It's Implications for Future Research*. *Journal of Marketing*, Vol.49.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. & Berry, L. L. (1988). A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-91.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. and Berry, L. (1990). *Delivering quality service: balancing customer perceptions and expectatitons*. New York: Free Press.
- Parasuraman A., Berry, L.L. ve Zeitham, V.A (1988), Servqual:A Multiple-Item Scale For Measuring Customer Perceptions Of Service Quality, *Journal Of Retailing*, Vol64 (1), S.12-40.
- Rust, R.T., Zahorik, A.J. and Keiningham, T.L. (1996). Return on quality (ROQ): making service quality financially accountable. *Journal of Markerting*, 59(2), 58-70.
- Sevimli, S. (2006), Hizmet Sektöründe Kalite Ve Hizmet Kalitesi Ölçümü Üzerine Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Savaş, H., Kesmez,A.G. (2014). Hizmet Kalitesinin Servqual Modeli İle Ölçülmesi: Aile Sağlığı Merkezleri Üzerine Bir Araştırma, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 17, 2014, 1-13.
- Sarıışık, M.; Güven, E. Ö. (2014). Konaklama Hizmetlerinde Davranışsal Niyeti Etkileyen Hizmet Kalitesi Boyutları, İşletme Bilimleri Dergisi Cilt:2 Sayı:2, 21-51.
- Takan, M. (2000) *Bankalarda toplam kalite yönetimi*, Adana: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Türel, N. ve Aytar, O. (2014). Meslek yüksekokulu eğitiminde hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile ölçümü: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinde bir uygulama. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, 5-28.
- Yılmaz, İ. (2003). *Hizmet kalitesi ölçme ve iyileştirmede yeni bir yaklaşım. kritik olaylar tekniği (kot) ve Nevşehirde faaliyet gösteren üç, dört ve beş yıldızlı otellerde uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, V., Filiz, Z. & Yaprak, B. (2007). Servqual yöntemiyle yükseköğretimde hizmet kalitesinin ölçülmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 299-316.
- Yücel, M. (2013). Toplam hizmet kalitesinin servqual analizi ile ölçümü: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (44), 82-106

Extended Abstract

Introduction

This study aims to measure whether the expectations of bank customers are met in terms of service quality. : Banks operating in the service sector must work within a customer-oriented plan and program in order to contribute to the country's economy. For this reason, it is necessary to follow the developments within and outside the borders of the country and create an appropriate service policy. Many banking transactions are carried out in enterprises that carry out banking activities. Banks provide important contributions to the country's economy with their activities such as collecting funds from individuals and organizations, making loans, making check and promissory notes, bill payment transactions, issuing credit cards, making transactions related to cards and making insurance transactions. Banks provide large-scale loans to large industrial establishments and state institutions, enabling large investments to be made. It helps businesses to develop economic activities and employment by causing social and cultural interaction within the country through these activities. The application part of this study, which was conducted in Şanlıurfa, includes the results of the survey applied to the customers who come to the banks to receive service. The study is about whether the expectations of the bank customers are met in terms of providing the service quality of the banks. In order to measure the service quality of banks, the Servqual scale, which is one of the most used methods in measuring service quality, was used. By means of this model, expected and perceived service quality averages and averages of sub-dimensions of service quality were determined. In the study, the expected service quality value was higher than the perceived service quality value.

The following questions were prepared to measure the service quality of banks:

- Is there a significant difference between the expected and perceived service quality averages of banks engaged in sales and marketing?
- Is there a significant difference between expected and perceived service quality dimension averages of the banks engaged in sales and marketing?
- Is there a significant difference between the expected and perceived service quality statements of banks engaged in sales and marketing?
- Do the service quality statements of banks differ depending on the demographics of the customers?

Method

The data were collected using questionnaires. The questionnaire form included the demographics and introductory information regarding the bank customers. There are 22 statements to determine the quality of the service the customers get from banks and 22 statements based on Tangibility, Reliability, Responsiveness, Assurance and Empathy dimensions of service quality. We conducted the questionnaire on 435 bank employees. After removing the non-completed and invalid questionnaires, the analyses were made on the remaining valid 410 questionnaires.

We used 5-point Likert Scale to determine the differences between what the bank customers expect and perceive from the service they get from banks. The statements regarding the expected and perceived service quality were numbered from 1 to 5.

The variables were found to be suitable for factor analysis as the perceived Bartlett test of the Servqual Scale was statistically significant ($\text{Sig.}=0.000<0.05$). The expected KMO value of the Servqual Scale was found to be 0.946.

In order to determine the expectations of customers who come to the bank for service, Servqual scale was used in this study. Expected service with the help of Servqual scale quality and perceived service quality values and the values of their sub-dimensions were determined. Accordingly, the adequacy of the service quality of the banks was determined. Determining the expected and perceived service quality averages of the bank's service quality.

The following hypotheses have been established.

H1: Quality dimensions of sales and marketing banks are in accordance with normal distribution. suitable.

H2: Expected and perceived service quality of sales and marketing banks There is no significant difference between the averages.

H3: Expected sales and marketing banks according to sub-service quality dimensions There is no significant difference between mean and perceived service quality averages.

H4: Expected and perceived service quality of sales and marketing banks There is no significant difference between the expressions.

H5: According to the gender of the customer for the bank's perceived service quality expressions there is no difference,

H6: Differences in terms of perceived service quality of the bank according to their marital status there is no,

H7- For the bank's perceived service quality expressions, according to the age of the customers there is no difference,

H8- Differences in terms of perceived service quality of the bank according to education level there is no,

H9: For expressions of the bank's perceived service quality, by customer's occupation there is no difference and

H10: According to the income level of the customer for the bank's perceived service quality expressions there is no difference.

Findings

We conducted a reliability analysis for the Servqual model. Expected and perceived Cronbach Alpha values of the Servqual scale were found as 0.938 and 0.937, respectively.

The results of the Kolmogorov Smirnov test, which we conducted to measure whether the data collected from the sample were normally distributed or not, showed that they were not normally distributed ($p < 0.05$). Following this test results, we performed nonparametric analyses.

Discussion and Conclusion

This study was conducted to determine the expectations of the bank customers.

We found a statistically significant difference between the expected and perceived service quality averages of banks. The fact that the difference between the perceived and expected service quality averages of the quality dimensions of the banks engaged in sales and marketing is negative showed that bank customers did not get what they had expected.

We also found a statistically significant difference between the dimensions of the expected and perceived service quality averages of banks.

We concluded that bank customers did not find what they had expected in terms of tangibility because the difference between expected and perceived tangibility quality was found to be negative.

Additionally, because the difference between perceived and expected reliability is negative, it appears that bank customers did not find what they had expected in terms of reliability.

The expectations of the bank customers were also not met in terms responsiveness as the difference between expected and perceived responsiveness is negative.

The same results also apply for the assurance and empathy dimensions as the difference between expected and perceived assurance and empathy was found to be negative In this study conducted in Şanlıurfa province, bank customers It has been determined that the full expectations in terms of the service provided are not met. Also service the full expectations of the customers in terms of service quality according to the sub-dimensions of found not to be met. Accordingly, the following recommendations can be made.

Generally; Banks can make promises and promises to their customers that they can fulfill, do and must make promises. Apart from this, absolutely no promises or promises should be made. These limits must stay in. Again, in order to determine the expectations and needs of customers, banks, research and product development work. For this, surveys, face-to-face interviews, form filling out and interviews. technology to develop new products It is to provide services in accordance with the needs of the age by following the developments. Survey route and interviews Deficiencies, defects and deficiencies detected by means of The profitability of the profit margin or the bank in the competition with rival companies. Situations should not be excluded. In a favorable competitive environment, banks struggle should. Technological developments should be followed and services should be provided accordingly. The expected service quality value is higher than the perceived service quality value

Araştırma Makalesi • Research Article

Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Uygulamalarına Dönük Adalet Algısının Psikolojik Rahatlığa Etkisinde Kuruma Güvenin Aracılık Rolü

The Mediating Role of Institutional Trust in the Effect of Justice Perception From Human Resources Management Practices Human At Hotel Businesses on Psychological Safety

Neslihan Derin*, Hakan Tuna**

Öz: Bu çalışmanın amacı otel işletmelerinin İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) uygulamalarının, çalışanlarının kuruma olan güvenlerine ve psikolojik rahatlıklarına etkisini tespit etmek ve İKY uygulamalarına yönelik adalet algısı ile psikolojik rahatlık ilişkisinde kuruma duyulan güvenin aracılık rolünün var olup olmadığını tespit etmektir. Araştırmanın hipotezleri, TR1 bölgesi içinde yer alan Malatya, Elâzığ, Tunceli ve Bingöl illerinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan 330 kişiden toplanan veriler üzerinde test edilmiştir. Araştırma 2018 yılında Ocak-Eylül ayları arasında toplanan veriler neticesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, otel çalışanlarının İKY uygulamaları kaynaklı adalet algısının, kurumsal güven ve psikolojik rahatlık üzerinde orta düzeyde pozitif yönlü etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgularda işletmeler, çalışanların dolayısıyla kurumlarının performanslarını artırmak istiyorlarsa öncelikli olarak insan kaynakları uygulamalarında adil olmaları gerekmektedir. İnsan kaynakları uygulamalarının “adaletli” olarak algılanması başta kuruma güven olmak üzere birçok olumlu tutum ve davranış için öncül oluşturur. Ayrıca, kuruma duyulan güvenin, İKY uygulamaları ve psikolojik rahatlık arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otel İşletmeleri, İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, Kuruma Güven, Psikolojik Rahatlık

Abstract: The aim of this study is to determine the effect of Human Resources Management (HRM) practices of hotel businesses on the trust and psychological comfort of their employees and to determine whether there is a mediating role of trust in the institution in the relationship between the perception of justice and psychological comfort towards HRM practices. The hypotheses of the research were tested on the data collected from 330 people working in four- and five-star hotels operating in Malatya, Elazig, Tunceli and Bingol provinces in the TR1 region. The research was carried out as a result of the data collected between January and September in 2018. As a result of the research, it was determined that the hotel employees' perception of justice stemming from HRM practices had moderate positive effects on corporate trust and psychological comfort. According to the findings, if businesses want to increase the performance of their employees, and therefore their institutions, they should primarily be fair in their human resources practices. The perception of human resources practices as “fair” creates a premise for many positive attitudes and behaviors, especially trust in the institution. In addition, it was

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Malatya/Türkiye. ORCID: 0000-0001-8832-9393 neslihan.derin@inonu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, Bolu/Türkiye. ORCID: 0000-0002-4781-6213 hakantuna@inonu.edu.tr (Sorumlu Yazar)

Received/Geliş: 01 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 01 June/Haziran 2021

Accepted/Kabul: 08 June/Haziran 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

determined that trust in the institution had a mediating role in the relationship between HRM practices and psychological comfort.

Keywords: Hotel Businessess, Human Resource Management Practices, Instutional Trust, Psychological Safety

1. Giriş

İşletmelerde insan kaynakları departmanının etkin ve verimli şekilde çalışmasının, örgütlerin rekabet avantajı elde etmesinde ve bu avantajı sürdürmesinde önemli bir kaynak oluşturduğu bilinmektedir (Büte, 2011:391; Huselid, 1995:636). Bu durum turizm sektörü için de geçerlidir. 1950’li yıllardan sonra gelişme gösteren turizm sektörü, Türkiye’de de önemi giderek artırmaktadır. Hizmet odaklı faaliyet gösteren turizm sektöründe insan unsuru ön plandadır ve bu açıdan işletmelerde insan kaynakları konusunun görmezden gelinmesi mümkün değildir (Kalıpçı, 2014:1). Turizm sektörünün emek yoğun olmasından dolayı (Xu vd. 2019: 441) işgörenlerin kuruma karşı olumlu tutum ve davranış geliştirmesi kurumun performansını da artıracaktır. İnsan kaynakları uygulamaları ile kurumsal performans arasındaki ilişki akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu ilgi doğrultusunda birçok çalışma yapılmış (Innocenti vd. 2011:303; Truss, 2001:1121) ve insan kaynakları uygulamalarının hem bireysel hem de örgütsel performans üzerinde önemli bir katkıya sahip olduğu ortaya konmuştur (Erdil vd., 2004; Edgar ve Geare, 2007:221). Ancak bu katkı doğrudan gerçekleşmemektedir. Bu katkının oluşmasında insan kaynakları uygulamalarından etkilenmiş, olumlu çalışan duygu, tutum ve davranışlarının aracılık rolü oynadığı daha önceki araştırmalarla ortaya konmuştur (Edgar ve Geare, 2007; Meyer ve Simith, 2000; Nishii vd., 2008, Pare ve Tremblay, 2007). Bu alanda aracılık rolü oynayan duygulardan birisi de çalışanın kuruma olan güvenidir (Edgar ve Geare, 2007:222; Gould-Williams, 2003; Innocenti vd. 2011:305). Kuruma güven, çalışanın kurumun yeteneğine ve adaletli uygulamalarına dönük beklentileriyle şekillenebilmektedir (Vanhala ve Ritala, 2016: 96). Yapılan araştırmalarla, kuruma güvenin birtakım yönetimsel faaliyetlerden etkilendiği, çalışanların kuruma yönelik diğer bir takım tutum ve davranışı da etkilediği ortaya konmuştur. (Demircan ve Ceylan 2003; Kath vd, 2010; Vanhala ve Ahteela, 2011; Wong vd., 2006). Kuruma güven kişinin ve dolayısıyla kurumun performansında oldukça etkili olan psikolojik rahatlığı etkileyebilmektedir (Zhang vd., 2010).

Geçmiş çalışmalarda İKY uygulamaları ve çalışan tutum ve davranışları arasındaki ilişki sıklıkla işlenmiştir. Bu çalışmalarda İKY uygulamalarının, örgütsel bağlılığa, işten ayrılma niyetine, iş tatminine, örgütsel vatandaşlık davranışına ve örgütsel güvene olan olumlu yönde ki etkileri araştırılmıştır (Alfes, vd., 2013; Edgar ve Geare, 2005; Huselid,1995; Innocenti vd., 2011; Meyer ve Smith, 2000; Nishii vd. 2008; Pare ve Tremblay,2007; Subramony, 2009). Ancak insan kaynakları uygulamaları ile psikolojik rahatlık gibi farklı örgütsel tutum ve davranışlar arasındaki ilişkide kuruma güvenin aracılık rolünü inceleyen kısıtlı sayıda çalışmanın olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla kurumsal performansı yakından etkileyecek bu üç değişken arasındaki ilişki yeterince irdelenmemiştir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu çalışmanın iki temel amacı vardır. Birincisi, otel çalışanlarının İKY uygulamalarına dönük adalet algısını, kuruma güven ve psikolojik rahatlıklarına olan etkisini tespit etmektir. İkincisi ise İKY uygulamaları ile oluşan adalet algısı ile psikolojik rahatlık arasındaki ilişki de kuruma güvenin aracılık rolünün olup olmadığını belirlemektir.

Daha önce yapılmış çalışmalarda İKY uygulamalarının kuruma güven üzerindeki etkisi incelenmiş olmakla birlikte bu çalışmayla yazına ve uygulamaya birkaç açıdan katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Bunlar:

- Çalışmada İKY uygulamalarının psikolojik rahatlık algısı üzerindeki etkisini incelenmesidir. Psikolojik rahatlık algısından bahsedilen ilk araştırmaların geçmişi eski olsa da ulusal ve uluslararası alan yazında dikkat çeken çalışmalara konu olması çok eski değildir (Yener, 2016: 183). Bu yüzden konu özellikle Türkçe yazında oldukça kısıtlı bir şekilde yer almaktadır.
- Örneklem olarak, iş devir oranının yüksek olduğu ancak giderek artan önemiyle dikkat çeken bir hizmet sektörü olan turizm sektörü çalışanlarının hedef alınmasıdır.

• Kuruma güveninin İKY uygulamalarına yönelik adalet algısı ile psikolojik rahatlık ilişkisinde aracılık rolünün etkisini test etmesi nedeniyle, literatüre ve uygulamaya önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Böylelikle kurum performansında etkili olan kara kutunun birazda olsa aralanması mümkün olacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu kısımda, araştırmanın asıl değişkenleri olan İKY uygulamaları ve İKY uygulamalarına bağlı adalet algısı, kuruma güven ve psikolojik rahatlık algısına ilişkin kuramsal arka plan irdelenmiştir.

2.1. İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Bu Uygulamalarla Oluşan Adalet Algısı

Son yıllarda çağdaş yönetim anlayışında işletmeyi başarılı ya da başarısız kılan en önemli faktörün insan olduğu (Develioğlu vd., 2006:195) ve bir örgütün en büyük ve en zor maliyeti kontrol edilebilir kaynağının yine insan olduğu genel kabul görmüş bir görüştür (Aybars, 2014: 46). İnsan kaynakları yönetimi örgütün politikasının, stratejisinin, yapısının ve kültürünün şekillenmesinin hayati bir parçası olduğu için örgütün sürdürülebilir gelişmesini sağlamakta önemli bir oyuncudur (Masri ve Jaaron, 2017:475).

İKY, Uyargil (2010: 3) tarafından “herhangi bir örgütsel ve çevresel ortamda insan kaynaklarının örgüte, bireye ve çevreye yararlı olacak şekilde, yasalara da uyularak, etkin yönetilmesini sağlayan işlev ve çalışmalarının tümü” olarak tanımlanmaktadır. İKY, işletmelerin rekabet için gereksinim duyduğu bilgi, beceri ve tutum kümesinin tümüyle ilgilidir (Çalık ve Şehitoğlu, 2006: 2). Ayrıca İKY, örgütün ihtiyaçları doğrultusunda, en uygun insan kaynağını en ekonomik biçimde temin etme, geliştirme ve yetiştirme, performans ölçme, kariyer planlama ve ücretini belirleme faaliyetlerinden oluşan yönetim süreci olarak tanımlanabilir (Saruhan ve Yıldız, 2012: 21).

İnsan kaynakları uygulamaları, kalifiye işgücünün istihdam edilmesi, iş gücünün becerilerinin geliştirilmesi, güçlendirilmesi ve bu işgücünün işletme amaçları doğrultusunda etkin bir biçimde kullanılabilmesine imkân vermektedir. Bunun yanında motivasyonunu artırarak, işletmelere büyük ölçüde rekabet avantajı sağlamakta ve işletme performansını artırmaktadır (Erdil vd., 2004: 102; Huselid, 1995:637; Subramony, 2009: 745). İnsan kaynakları yönetiminin yukarıda belirtilen faydaları işletmeye kazandırabilmesi için öncelikle politika ve uygulamalarıyla çalışanlarında adalet algısı oluşturması gerekir. Günümüz iş ortamı insan kaynakları yapısı (yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken) oldukça heterojenlik göstermektedir. Böyle bir ortamda insan kaynakları uygulamalarının çalışanlar tarafından “adaletli” olarak algılanmaması, ayrımcılık yapıldığı düşüncesi, çalışanlarda kuruma yönelik olumsuz duygu, tutum ve davranışlara yol açabilmektedir (Singh, vd., 2013: 243). İKY politikaları, sistemleri, süreçleri, ön yargıdan uzak ve adaletli bir şekilde işletilip işletilmediği çalışanlar tarafından sürekli olarak değerlendirilir. Eğer çalışanlar bu süreçlerde adaletin varlığına inanırlarsa kuruma karşı olumlu tutum ve davranışta bulunurlar. Fakat inanmazlarsa da kuruma karşı olumsuz tutum ve davranış geliştirirler (Edgar ve Geare, 2005:537). İKY, eşitlikçi ve hakka riayet eden adaletli ücret ve ödüllerle, eğitim ve geliştirmeyle, performans değerlendirme ve kariyer sistemiyle kuruma güveni tesis edebilir (Vanhala ve Ahteela, 2011:873).

2.1.1. Ücret ve Ödüllendirme

Ücret ve ödül yönetimi, kaliteli ve üstün nitelikli çalışanların kuruma dahil edilmesi ve motivasyonun sürekli artırılarak elde tutulması, bireysel ve kurumsal performansı artırması açısından stratejik öneme sahip bir insan kaynakları işlevidir (Gürbüz ve Bekmezci, 2012: 191). Konaklama işletmelerinde ücretlendirme, özellikle sezonluk çalışanlar için, personel devir hızını etkileyen önemli bir faktördür. Bu açıdan yapılacak doğru bir ücretlendirme ve etkili bir ücret politikası, personel devir hızının düşük seviyelerde kalmasını sağlayacaktır (Kalıpçı, 2014:10). Özellikle iç ve dış eşitliği dikkate alan eşit ve adil bir ücretlendirme sistemi, çalışanların mevcut işlerinde çalışmaya devam etmelerinde ve yüksek verimli performans sergilemelerinde yararlı olacaktır (Snell ve Dean, 1992; 475-476; Akt: Aybars 2014:56).

2.1.2. Eğitim ve Geliştirme Uygulamaları

Hızlı değişen çevreye ayak uydurabilmek için işletmeler çalışanlarını eğitim faaliyetleri ile sürekli olarak geliştirmeye çalışmaktadırlar. Otel işletmeleri içinde durum aynıdır. Dünyanın farklı yerlerinden, farklı insanlar otellerin müşterisi olabilmekteler. Ayrıca otel çalışanları en beklenmedik durumlarla yüzleşmeye hazır olmalıdır. Bu yüzden her alanda çalışan kişiler sürekli olarak eğitime tabii tutulmalıdır (Diniz de Sá casos, vd., 2017:5).

Schuler (1998), bir kurumda eğitim ve gelişme faaliyetlerinin, personelin performans ve yeteneğini artırmak için ihtiyaç duyulan eğitim konularının ve programların belirlenmesi ve uygulanması, örgüt personeline sürekli öğrenme kültürünün aşılması uygulamalarını kapsadığını ifade etmektedir (Akt: Akın ve Erdost Çolak, 2012:92). Bergamini (1980), eğitim ve geliştirme için "farklı pozisyonlardan oluşan çeşitli görevlerde iyi bir performans sergilemek için özel bir hazırlık" terimini kullanır. Turizm, insan kaynaklarında yüksek seviyede kalite ve üretkenliğe ihtiyaç duyulan bir alandır. Dolayısıyla, eğitim gerektiren girişimlerin, kişisel gelişimi ve turistik organizasyonlardaki kalite standartlarının iyileştirilmesinde önemli katkıda bulunacağı bir gerçektir. Eğitimle, çalışanın işletme ve meslektaşları ile entegrasyonu, karşı esneklik ve açıklık kabiliyetinin gelişmesi, takım çalışması uyumunun gelişmesi hedeflenmektedir. Ancak eğitim ve geliştirmeden beklenen faydayı elde edebilmek için çalışan herkese adil, eşit tarzda eğitimler verilmelidir (Akt. Diniz de Sá casos, vd, 2017:5). Adil ve eşit tarzda verilen eğitimler kuruma olan güvene de etki edecektir (Vanhala ve Ahteela, 2011:874).

2.1.3. Performans Değerlendirme

Palmer (1993)'e göre performans değerlendirme, örgütlerde amaçlara ulaşmak için yapılan işlemlerin ve kullanılan araçların, etkinliğini ve verimliliğini belirleme sürecidir (Akt. Murat ve Bakan, 2011). Performans değerlendirme, yöneticiler için insan kaynaklarının yönetilmesinde çok önemli bir araç niteliğindedir ve örgüt yaşam açısından da bir zorunluluktur (Erdil vd., 2004: 103). Performans değerlendirme yöneticilerin kendileri ve çalışanları için amaç ve beklentileri şekillendirmelerinde ve netleştirmelerinde yardımcı olmaktadır. Özellikle düşük-zayıf performansın düzeltilmesi, iyileştirilebilmesi açısından önem taşımaktadır (Aybars, 2014:54). Performans değerlendirme sisteminin eşit bir şekilde uygulanması, çalışanlar tarafından adil olarak algılanması kuruma olan güveni artıracaktır (Vanhala ve Ahteela, 2011:875).

2.1.4. Kariyer Sistemi

İyi işleyen bir kariyer sistemi işletme de kritik olarak nitelendirilen becerilerin gelişmesi dahil çalışanları, kendi kariyerleriyle ilgili daha fazla sorumluluk almaya yöneltir. İyi işleyen kariyer planlama sistemi, kişileri işletme içerisinde yükselmesine fırsat vererek, motivasyonunu artırır (Sing, 2004: 304). Açık net bir şekilde tanımlanmış kariyer yollarının herkese eşit bir şekilde uygulanması çalışanların kurumlarına olan güven duygusunda artışa da yol açacaktır (Vanhala ve Ahteela, 2011:875).

İKY'nin tüm bu fonksiyonları yerine getirmesindeki temel amacı bir yandan insanların örgüt içi performansını arttırmak, diğer yandan da çalışanların yaşam kalitesini yükseltmektir (Çalık ve Şehitoğlu, 2006: 2). Bu yüzden öncelikle yaptığı uygulamalarda çalışanlarda yüksek derecede adalet algısı oluşturarak kuruma olan güvenlerini temin etmesi gerekir.

2.2. Kuruma Güven

Küresel ekonomi, artan rekabet, gelişen teknolojiler ve hızlı ürün geliştirme tarafından yönlendirilen günümüz iş dünyasında, sürekli değişim ve örgütsel etkililik üzerinde yeni bir vurgu getirilmektedir. Vurgu yapılan etkinliğe ulaşılması için en önemli katkıyı örgütsel güvenin sağladığı düşünülmektedir (Shockley-Zalabak vd., 2000: 8). Tüm bu gelişmeler doğrultusunda örgütsel güven, kurumsal performansı ve çalışanların kuruma yönelik olumlu tutumlarını teşvik eden kilit unsurlardan biri olarak önem kazanmaktadır. Örgütsel güven temel olarak iki boyutta ele alınır. Bunlardan birisi kişilerarası güven diğeri ise bir bütün olarak kuruma güvendir (Vanhala vd., 2016:46).

Cummings ve Bromiley (1995)'e göre kuruma güven, "Bir birey ya da örgütün açık veya örtülü biçimde verilen sözlere uygun şekilde davranmaya iyi niyetle çaba göstereceğine, yaşanan ilişkilerde

verilen sözlerden dolayı dürüst olacağına, fırsat olsa bile başkalarından avantaj sağlamayacağına olan bireysel veya genel grup inancı” olarak tanımlanmaktadır (Altuntaş ve Baykal, 2010: 11). Bir başka ifadeyle kuruma güven, riskin söz konusu olduğu durumlarda kurumun elemanlarının ihtiyaçlarını göz önüne alan politikalar uygulayacağı konusunda çalışanın olumlu beklentilere sahip olması şeklinde tanımlanmaktadır (Börü vd., 2007: 50). Kurumun çalışan yararına, en azından zararına tutum göstermeyeceğine yönelik inançtır (Tan ve Tan, 2000:243). Bu yüzden kuruma güven, kurumda yer alanların kuruma karşı hissettikleri inanç eğilimlerini yansıtır (Yazıcıoğlu, 2009: 236).

Kuruma güven, kurumun kabiliyetlerine ve kurum içindeki adalet algısına bağlı olarak gelişir (Vanhala ve Ahteela, 2011:872). Kuruma güvenin önemli belirleyicilerinden birisi de İKY uygulamalarında ve karar verme süreçlerinde çalışanların adalet algısıdır (Vanhala, vd. 2016: 46). Kurum içi adaletin sağlanması, tepe yönetimin personeli desteği, personelin istek ve ihtiyaçlarının giderilmesi, kurum içi sosyal ilişkilerin geliştirilmesi ve işgörenler arası iş birliğinin artırılması ile oluşan olumlu bir ortamdır (Çubukçu ve Tarakçıoğlu, 2010: 59). Bu olumlu atmosfer insanların kendilerini rahat, stresten ve kaygıdan uzak olarak hissetmelerine yol açabilecektir.

2.3. Psikolojik Rahatlık

Psikolojik rahatlık olgusu Edmondson (2004) tarafından açık ve kişisel risk almayı ifade eden bir değişken ve bireylerin ortak hedef ve beklentilerini gerçekleştirebilecekleri bir ortam olarak tanımlanmıştır. Psikolojik rahatlık, çalışanın kariyerine, imajına, statüsüne hiçbir zarar gelmeyeceğini düşünerek, kendisini ifade edebileceği hissi olarak algılanır (Zhang, vd., 2010: 422). Psikolojik rahatlık, gerçek benliğin ifade özgürlüğü olarak tanımlanır. Bir birey, düşüncelerini ve inançlarını korkmadan ifade edebilmesi için kendinden emin olması durumudur (Singh, vd., 2013:243-244). Ayrıca ekip üyelerinin konuşma, fikir paylaşma, soru sorma, endişelerini dile getirme veya hata yapma konusunda cezalandırılmayacakları ve utanmayacaklarına dair ortak bir inançtır (Green vd.; 2019: 1). Bir diğer ifade ile psikolojik rahatlık, kişinin misilleme veya olumsuz sonuçlardan korkmadan kendisinin gerçek bir kişi olduğu konusunda özgür olduğu algısı şeklindedir. Çalışanlar, “uygun davranış sınırları içinde kaldıklarında” psikolojik olarak güvende hissederler (Xu vd., 2019: 443).

Diğer taraftan psikolojik rahatlık, çalışanların iyi niyetle almış oldukları risklerin, grup içinde, olumsuz sonuçlanmayacağına dair oluşan güven duygusunu ifade etmektedir (Edmondson, 1999: 354; Guchait vd. 2014:31; Kruzich vd. 2014). Kişiler bu güven duygusu neticesinde aşırı risk altında olmadığını algılayarak işlerini yaparken farklı yollar denemek için daha istekli olacaktırlar. Bu durum onların, yaratıcılıklarını yenilikçiliklerini, öğrenme kabiliyetleri, katılımcılıklarını, bağlılıklarını dolayısıyla, bireysel çalışma performanslarını artıracığı söylenebilir (Alkan ve Turgut,2015:188; Newman vd. 2017:7; Schepers, vd, 2008: 758). Son görgül araştırmalar psikolojik rahatlığın işle bütünleşmeyi desteklediğini de ortaya koymuştur (Güçlü Nergiz, 2015:225). Psikolojik olarak rahat olamayan çalışan stres altındadır, güvencesizdir, sessizdir, işten ayrılma niyeti ve devamsızlık oranı yüksektir, dolayısıyla performansı da düşüktür (Dollard vd. 2012).

Psikolojik rahatlık, kişinin kendini değerli ve rahat hissetmesidir (Schepers, vd, 2008: 758). Kişinin kendini rahat ve değerli hissetmesi kurum yönetiminin uygulamalarıyla özellikle de insan kaynakları uygulamalarıyla ilgilidir. İKY uygulamalarının belli bir prosedür dahilinde adaletli uygulanması çalışanların kendilerini güvende hissetmelerine, risk algılarının düşük olmasına yol açabilir. Bu durumda çalışanlar psikolojik olarak rahat olacaktırlar.

3. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Daha önceki yapılan araştırmalarla çalışanların insan kaynakları uygulamalarına dönük algılamaları, çalışanların farklı tutum ve davranışlarının etkileyebildiğini ortaya konmuştur (Alfes, vd., 2013:332). İKY uygulamalarına dönük adalet algısıyla çalışanların tutum ve davranışları arasındaki ilişki sosyal mübadele kuramından hareketle açıklanabilir. İKY uygulamalarıyla çalışanlara sunulan fırsatlar, çalışanlarda kurumun amaçlarının yerine getirilmesine dönük olumlu tutum ve davranışlara yol açabilecektir (Innocenti vd. 2011:305). Aynı zamanda aynı teori, güven ve çalışanların diğer tutum,

davranış ve faaliyetleri arasındaki ilişkiyi, açıklığa kavuşturmak için de kullanılmaktadır (Tzafir ve Eitam-Meilik, 2005:196). Dolayısıyla araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiler sosyal mübadele kuramına dayandırılmıştır. Sosyal mübadele kuramı ve bu konuda yapılmış olan çalışmaların bulgularından hareketle araştırmanın modeli ve hipotezleri geliştirilmiştir.

3.1. İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Kuruma Güven ve Psikolojik Rahatlıkla İlişkisi

İnsan kaynakları, işletmelerde, örgütsel hedeflere ulaşmada stratejik bir güçtür (Çalık ve Şehitoğlu, 2006: 2). Çünkü insan kaynakları uygulamaları çalışanların kuruma yönelik duygu, düşünce, algı ve tutumlarını etkilemektedir (Alfes, vd., 2013; Edgar ve Geare, 2005; Huselid,1995; Nishii vd. 2008; Pare ve Tremblay,2007; Subramony, 2009). Turizm sektörü dahil birçok sektörde işletmeler; varlıklarının devamını sağlamakta temel unsur olan insanın değerini anlamışlar, bu doğrultuda insanın kuruma yönelik beslediği duygu, düşünce ve algılamalarına son derece önem vermişlerdir. Çalışanların kuruma beslediği duygulardan birisi de güvendir. İKY uygulamaları, kurum içindeki her türlü istihdam ilişkilerini etkilemekte ve şekillendirdiği için güveni oluşturma ve korumada, anahtar bir aracı olarak görülmektedir (Edgar ve Geare, 2007:221). Her örgüt insan kaynakları yönetimi politika ve prosedürlerine dönük kararlar alır. Bu kararlar, çalışanlara, kuruma güvenilip güvenilmeyeceğine ilişkin ipuçları verir. Çalışanlar, kararların iyi niyetle alındığı, uygulamaların adaletli bir şekilde gerçekleştirildiğine inanırlarsa kuruma güvenleri gerçekleşir. Tam tersi durumda ise çalışanların kuruma güvenleri kırılır (Searle ve Dietz, 2012: 334). Dolayısıyla örgütlerde insan kaynakları politika ve prosedürleri, örgüt içinde güvenilir davranış şekillerini özendirebileceği gibi bu tür davranışlara yönelik motivasyonu da kırabilir (Korsgaard vd., 2002: 314).

Bir örgütte üyelerin en fazla emin olmak istedikleri politikalar insan kaynakları politikalarıdır. Bu nedenle işe alma, terfi, kariyer geliştirme, disiplin, performans değerlendirme ve ödüllendirme gibi temel insan kaynakları politika ve prosedürlerinin, tatmin edici, adil ve eşitlikçi özellikleri kapsayacak biçimde oluşturulması; örgütte güvenilir davranışları tanımlayabilecek, teşvik edebilecek, ödüllendirecek; güvensizlik yaratabilecek davranış ve eylemleri ise caydırabilecek şekilde yapılandırılmaları son derece önemlidir (Erdem, 2003: 178). İKY uygulamalarına dönük adalet algısının kuruma yönelik güven duygusunun önemli bir öncülü olduğu söylenebilir (Vanhala ve Ahteela, 2011:870; Vanhala ve Ritala, 2016:96). Nitekim Kalıpçı (2014), Manavgat'ta 4-5 yıldızlı otellerde yaptığı çalışmada İKY uygulamalarının kuruma güven üzerinde önemli belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

İşletmelerdeki yönetim uygulamaları, özellikle İKY uygulamaları, işletme içerisindeki psikolojik rahatlık ikliminin temel belirleyicilerindendir. Bu iklimin olumlu olup olamaması iş stresinin temel belirleyicilerindendir (Dollard vd., 2012). Psikolojik rahatlık algısı, organizasyon içerisindeki stres olgusunun etkisiyle alakalıdır. Organizasyondan kaynaklanan stres faktörleri şu şekilde sıralanmaktadır (Yener, 2016: 173):

- İşinin gerekleriyle kişinin yeteneklerinin uyuşmaması,
- İşin niteliği,
- Diğer faktörler (çalışma ortamının sosyal olmayışı, iletişimin monolog (tek yönlü) olması, otokratik yönetim anlayışı, değerlendirmede objektif kriterlerin olmayışı, kayırmacılık, liyakatsizlik, yetersiz çalışma koşulları, gelişme ve değişmelerde yetersizliklerin olması, kariyer beklentilerinin yerine getirilememesi, tatmin edici ücret sisteminin olmayışı, çalışanlar arasında gruplaşmanın artması, birlik ve beraberlik duygusunun bulunmayışı vb. faktörler).

Görüldüğü gibi organizasyon kaynaklı stres kaynaklarının tümü aslında İKY uygulamalarıyla ilgilidir. İKY uygulamalarıyla adil bir şekilde gerçekleştirilen ücret ve ödüllendirme, performans değerlendirme, eğitim, kariyer uygulamaları, çalışanlarda yüksek seviyede algılanan adalet sinyallerine, kuruluşun onları desteklediği algısına ve kalplerinde ferahlık duygusuna yol açacaktır (Pare ve Tremblay,2007: 330). Dolayısıyla adil ve eşitlikçi bir şekilde gerçekleştirilen İKY uygulamaları, çalışanların kendilerini psikolojik olarak rahat hissetmelerine yol açabilecektir.

Yukarda verilen bilgilerden hareketle H1 ve H2 hipotezi geliştirilmiştir.

H₁: Otel çalışanlarının İKY uygulamalarına dönük adalet algıları, psikolojik rahatlık algılarını olumlu yönde, anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₂: Otel çalışanlarının İKY uygulamalarına dönük adalet algıları, kuruma olan güvenlerini olumlu yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

3.2. Kuruma Güven ve Psikolojik Rahatlık İlişkisi

Kurumlardaki güven ortamı, personelin diğer çalışanlarla ilişkilerinde düşünce ve duygularını rahatça ifade edebildiği ve bunun yanında örgüt içinde de motivasyonu, örgütsel bağlılığı, verimliliği, iş tatminini, işbirliğini, yaratıcılığı artırdığı ve bunun sonucunda da işten ayrılmaları azalttığı görülmektedir (Sağlam Arı ve Tunçay, 2010:114-117). Güven sayesinde örgüt içinde bilgi paylaşımı ve açık iletişim artar, çatışma yönetimi kolaylaşır, sosyal karmaşa, menfaatçilik, fırsatçılık azalır. Örgütün geleceği öngörebilme, değişikliklere çabuk ayak uydurabilme ve stratejik esneklik kazanabilme kabiliyetleri artar (Ratnasingam, 2005: 526; Seppanen vd., 2007: 249). Böyle bir ortam aslında psikolojik rahatlık algısını da artırır.

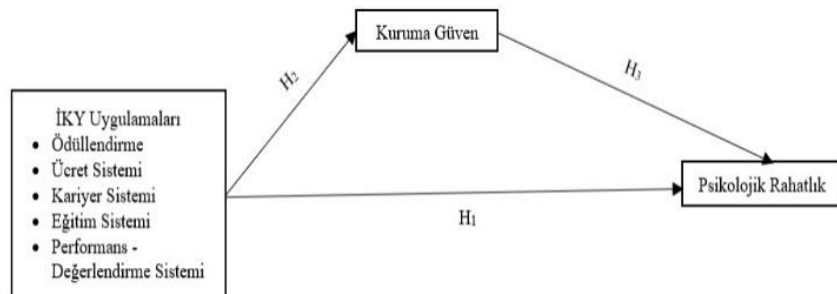
Schepers vd. (2007), psikolojik rahatlık olgusunu Maslow'un motivasyon teorisine dayandırmıştır. Bu noktada insanların ihtiyaçlar hiyerarşisinde temel fizyolojik ihtiyaçlardan sonra güvenlik ihtiyacının olduğunu belirtmiş ve çalışanların, çalışma ortamlarında amaçlarına ulaşmak için güven duydukları çevreler aradıklarını ifade etmiştir (Akt.Yener 2016: 173). Psikolojik rahatlığın öncüllerinden birisini sosyal ilişkiler kaynaklı güven olduğu söylenebilir (Zhang vd. 2010: 427). Tüm bu unsurlar göz önüne alınarak H3 hipotezi geliştirilmiştir.

H₃: Otel çalışanlarının kuruma duyduğu güven, psikolojik rahatlık algılarını olumlu yönde, anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Psikolojik rahatlıkla ilgili yapılan çalışmalar psikolojik rahatlığın kişilerin hem mental hem de fiziksel performansını artırdığını ortaya koymaktadır (Newman vd. 2017). İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve performans ilişkisini inceleyen bazı araştırmalar, insan kaynakları yönetimi uygulamalarının ve sistemlerinin direkt olarak örgüt performansını etkilemediği yönündedir. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve sistemleri önce örgütteki personelin tutum ve davranışlarını etkilemekte, daha sonra ise bu durumdan işletme performansı etkilenmektedir. Bu anlayış, İKY uygulamaları ile psikolojik rahatlık arasında ilişkiyi açıklayan ara değişkenlerin varlığını düşündürmektedir (Akın ve Erdost Çolak, 2012:88; Innocenti vd.,2011:303). Güven psikolojik rahatlığın potansiyel bir öncülü olduğu gibi, İKY uygulamaları ile psikolojik rahatlık arasındaki ilişkide aracılık rolüne de sahip olabilir (Searle ve Dietz, 2012:339).

H₄: İKY uygulamalarına dönük adalet algısı ile psikolojik rahatlık ilişkisinde kuruma olan güvenin aracılık rolü vardır.

Bu araştırmanın hipotetik modeli, yukarıda aktarılan kuramsal bilgiler ve önceki çalışmalar ışığında geliştirilmiştir (Şekil 1). Bu model kapsamında dört hipotez sınanmıştır.

Şekil 1. Araştırmanın Hipotetik Modeli

4. Araştırmanın Metodolojisi

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Turizm sektörünün en önemli temel taşlarından birisi konaklama işletmeleridir. Konaklama işletmelerinde, faaliyetlerin sürdürülmesi, kaliteli hizmet verilmesi, konukların memnuniyeti ve işletmenin devamlılığı gibi hayati konular, personelin eğitilmesi, doğru yönlendirilmesi, takım çalışmasıyla dolayısıyla İKY uygulamalarıyla ilgilidir (Kalıpçı, 2014:10). Yazında kurum performansına dolaylı olarak etki eden insan kaynakları uygulamaların yol açtığı tutum ve davranışlar kurumlar için kara kutu olarak nitelendirilmektedir (Edgar ve Geare (2007).

Bu çalışmada dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışanların İKY uygulamalarına yönelik adalet algılarının psikolojik rahatlıkla ilişkisinde, kuruma güvenin aracılık rolünün ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi ile konaklama işletmelerinin performansına etki eden kara kutunun kısmen belirlenmesine katkı sağlanacaktır.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, TR1 bölgesi içinde yer alan Malatya, Elâzığ, Tunceli, Bingöl illerinde turizm sektöründe faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin çalışanları oluşturmaktadır. Turizm İl Müdürlüklerinin internet sitesinden elde edilen bilgiler kapsamında 4 ve 5 yıldızlı otellerin listesi oluşturulmuş ve bu otellerin yöneticileri ile işgören sayısını belirlemeye yönelik birebir görüşme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bilgiler kapsamında evrenin yaklaşık 400 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden verinin toplanmasında tam sayım yöntemi tercih edilmiş ve sahada 400 anket formu dağıtılmıştır. Bu formlardan 348 adeti doldurulmuş olarak geri dönmüştür. Dolayısıyla anket formlarının geri dönüş oranı %87'dir. Toplanan anket formlarından 18 tanesinde çok fazla eksik cevap bulunması nedeniyle değerlendirmeye alınmamış ve analizler 330 anket üzerinden yapılmıştır. Dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin hedef alınmasının nedeni, bu işletmelerdeki İKY uygulama ve politikalarının küçük otellere göre daha profesyonelce yapıldığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Anket formlarının deneklere ulaştırılmasında, ilgili otellerin insan kaynakları yöneticilerinden ve yazarların sosyal ağlarından faydalanılmıştır.

4.3. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. İki bölümden oluşan anketin ilk kısmında, otel çalışanlarının demografik özelliklerine ilişkin ifadeler yer almaktadır. İkinci kısımda ise çalışmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri ile ilgili ölçekler bulunmaktadır. Araştırma 2018 yılında Ocak-Eylül ayları arasında toplanan veriler neticesinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın verileri, SPSS 23 ve SmartPLS paket programıyla analiz edilmiştir. Bu programlar yardımıyla normallik testi, güvenilirliği ve geçerlilik analizleri, yakınsaklık geçerliliği, ayırt edici geçerliliği uygulanarak araştırmaya ilişkin yapısal model test edilerek modele ait değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışma kapsamında her bir ölçek maddesinin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmış ve çarpıklık değerlerinin +0,083 ile -0,857 sınırları içerisinde değerler aldığı, basıklık değerlerinin de +0,181 ile -1,255 sınırları içerisinde yer aldığı görülmüştür. Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre çarpıklık ve basıklık indekslerinin $\pm 1,5$ sınırları içinde 0'a yakın olması normal dağılımın olduğunu göstermektedir. Fakat verilerin çoklu normalliği sağlamadığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle veri analizi için PLS yöntemi kullanılmıştır.

4.3.1. Ölçüm Araçları

İKY Uygulamalarına Yönelik Adalet Algısı Ölçeği: Katılımcıların kurumlarındaki mevcut İKY uygulamalarına yönelik adalet algılarını ölçmek için Çeliker (2014) in geliştirdiği ölçekten faydalanılmıştır. Ölçekte; İKY'nin, eğitim ve geliştirme, kariyer sistemi, ödüllendirme, ücretlendirme ve performans değerlendirme uygulamalarına yönelik toplam 25 ifade yer almaktadır (Ör.: 1. Şirketimizde ödül sistemi üstün performanslı personeli motive edecek) şeklindedir.

Kuruma Güven Ölçeği: Katılımcıların kuruma güven düzeylerini belirlemek için; Mayer vd. (1995)'nin geliştirdikleri, Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının da Tokgöz ve Aytemiz Seymen

(2013) tarafından yapıldığı, sekiz maddelik ölçekten faydalanılmıştır. Ölçek beşli likert ölçeği tipindedir.

Psikolojik Rahatlık Ölçeği: Psikolojik rahatlık, yöneticiye güven ve işgören sesliği ölçekleri bulunmaktadır. Edmondson,(1999) tarafında geliştirilen psikolojik rahatlık ölçeğinin, Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını, Yener (2015) yapmıştır. Ölçek 7 maddeden oluşmakta olup beşli likert ölçeğidir.

4.3.2. Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenirliliği

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezleri test edebilmek adına yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi, ölçüm modeli ve yapısal model olarak iki aşamadan oluşmaktadır (Anderson ve Gerbing 1988). Ölçüm modeli ve yapısal modeli oluşturabilmek adına PLS yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem birçok çalışmada kullanılmakta olup normal dağılım gerektirmeyen hem büyük hem de küçük örneklemelerin raporlanmasında kullanılabilir (Hair vd. 2017). Araştırma verilerinin analizi sürecinde faktör yüklerinin ve yol katsayılarının anlamlılıkları önyükleme (bootstrapping) tekniği kullanılarak ölçülmüştür. Araştırmanın diğer bir hipotezini oluşturan kuruma güven ölçeğinin aracılık etkisine ilişkin analiz gerçekleştirilmiştir.

Araştırma modelinin analizinden önce araştırmada yer alan yapıların geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları kapsamında; iç tutarlılık güvenirliliği (internal consistency reliability), birleşme geçerliği (convergent validity) ve ayrışma geçerliği (discriminant validity) değerlendirilmiştir. İç tutarlılık güvenirliliği için Cronbach Alfa ve birleşik güvenirlilik (CR=Composite Reliability) katsayıları incelenmiştir. Birleşme geçerliğinin tespitinde, faktör yükleri ile açıklanan ortalama varyans (AVE=Average Variance Extracted) değerleri kullanılmıştır. Faktör yüklerinin $\geq 0,50$; Cronbach Alpha ve birleşik güvenirlilik katsayılarının $\geq 0,70$; açıklanan ortalama varyans değerinin de $\geq 0,50$ olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (Hair vd., 2006; Hair vd., 2017; Fornell ve Larcker, 1981). Doğrulayıcı faktör analizi sırasında İnsan Kaynakları Uygulamalarına yönelik adalet algısı ölçeğinde yer alan 7 ifade ve psikolojik rahatlık ölçeğindeki 3 ifadenin faktör yükleri düşük olduğu için analizden çıkartılmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 2’de araştırmada yer alan yapıların iç tutarlılık güvenirliliği ve birleşme geçerliği ile ilgili sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 1. Ölçüm Modeli

Faktörün Adı	Boyutlar	İfadeler	Faktör Yüğü	t- değeri	(Güvenirlilik) Cronbach’s Alpha	AVE	CR
İK Uygulamalarına Yönelik Adalet Algısı	Ödüllendirme	İku1	0,866	33,593	0,916	0,748	0,937
		İku2	0,892	62,487			
		İku3	0,867	41,797			
		İku4	0,870	46,480			
		İku5	0,829	26,479			
	Ücret Sistemi	İku6	0,854	47,888	0,830	0,746	0,898
		İku8	0,887	56,330			
		İku9	0,850	36,659			
	Kariyer Sistemi	İku11	0,840	33,584	0,788	0,703	0,877
		İku12	0,874	53,686			
		İku14	0,800	26,817			
	Eğitim Sistemi	İku16	0,796	24,722	0,783	0,697	0,873
		İku18	0,899	81,614			
		İku20	0,807	27,264			
Performans-Değerlendirme Sistemi	İku21	0,801	24,752	0,821	0,738	0,894	
	İku24	0,896	49,824				
	İku25	0,877	42,028				
Kuruma Güven		Kg1	0,881	41,182	0,952	0,749	0,960

	Kg2	0,875	37,632			
	Kg3	0,772	22,187			
	Kg4	0,893	54,307			
	Kg5	0,873	46,005			
	Kg6	0,876	38,940			
	Kg7	0,860	38,262			
	Kg8	0,886	53,794			
	Pr2	0,791	28,409			
Psikolojik	Pr4	0,560	8,628	0,762	0,585	0,846
Rahatlık	Pr6	0,840	37,837			
	Pr7	0,834	35,682			

Yapıların, Cronbach Alfa katsayılarının 0,762 ile 0,952 arasında; AVE değerlerinin de 0,568 ile 0,749 arasında CR katsayılarının da 0,846 ile 0,960 arasında gerçekleşmiş olması nedeniyle iç tutarlılık güvenirliliğinin sağlandığı; faktör yüklerinin 0,500 ile 0,893 arasında olması nedeniyle de birleşme geçerliliğinin sağlandığı görülmektedir.

Ayrışma geçerliliğinin tespitinde, Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen kriter ile Henseler vd. (2015) tarafından önerilen HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) kriterleri kullanılmıştır. Fornell ve Larcker (1981) kriterine göre incelenen değerlerin ayırt edici geçerliliği test edebilmek adına çapraz yüklerin (cross-loading) ve Fornell ve Larcker kıstasının incelenmesi geleneksel metotlar olarak görülmektedir. Bu nedenle, HTMT oranlarının incelenmesinin ayırt edici geçerliliği değerlendirebilmek adına yeterli olacağı belirtilmiştir (Henseler vd. 2015; Ali vd. 2018). Tablo 2 incelendiğinde, incelenen yapıların HTMT oranlarının belirtilen 0,9 değerinin altında olduğu tespit edilmiştir (Gold vd. 2001). Bu bulgular doğrultusunda çalışmanın ayırt edici geçerliliğinin doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 2. Ayrışma Geçerliliği Sonuçları

	Eğitim Sistemi	Kariyer Sistemi	Kuruma Güven	Performans Değerlendirme	Psikolojik Rahatlık	Ödüllendirme	Ücret Sistemi
Eğitim Sistemi	0,835						
Kariyer Sistemi	0,568 (0,713)	0,839					
Kuruma Güven	0,353 (0,397)	0,442 (0,505)	0,865				
Performans Değerlendirme Sistemi	0,594 (0,736)	0,558 (0,693)	0,519 (0,587)	0,859			
Psikolojik Rahatlık	0,326 (0,386)	0,350 (0,427)	0,618 (0,699)	0,383 (0,465)	0,765		
Ödüllendirme	0,496 (0,576)	0,588 (0,690)	0,612 (0,651)	0,610 (0,705)	0,480 (0,551)	0,865	
Ücret Sistemi	0,608 (0,746)	0,639 (0,789)	0,577 (0,646)	0,664 (0,804)	0,462 (0,557)	0,771 (0,885)	0,864

4.4. Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Araştırma modeline ilişkin; doğrusallık, yol katsayıları, R^2 ve etki büyüklüğünü (f^2) hesaplamak için PLS algoritması; tahmin gücünü (Q^2) hesaplamak için de Blindfolding analizi çalıştırılmıştır. PLS yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) ile örneklemden 5000 alt örneklem alınarak t-değerleri hesaplanmıştır. Araştırma sonuçlarına ilişkin R^2 , f^2 , Q^2 ve VIF değerleri Tablo 3'te sunulmuştur. Değişkenler arasındaki VIF (Variance Inflation Factor) değerleri incelendiğinde, değerlerin eşik değer olan 5'in altında olması nedeniyle değişkenler arasında doğrusallık problemi olmadığı anlaşılmıştır (Hair vd., 2017). Modele ait elde edilen R^2 değerleri incelendiğinde de kuruma güveninin %40 ve psikolojik rahatlığın %39 oranında açıklandığı tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü katsayısının (f^2) 0,02 ve üzeri olması düşük; 0,15 ve üzeri olması orta; 0,35 ve üzeri olması ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Cohen, 1988). Sarstedt vd. (2017)'e göre de

katsayının 0,02'nin altında gerçekleştiği durumlarda da bir etkiden söz etmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Etki büyüklüğü katsayıları (f^2) incelendiğinde; kuruma güvenin psikolojik rahatlık üzerinde orta; insan kaynakları uygulamalarına yönelik adalet algısının kuruma güven üzerinde yüksek ve insan kaynakları uygulamalarına yönelik adalet algısının psikolojik rahatlık üzerine düşük seviyede etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca endojen değişkenler için hesaplanan tahmin gücü katsayılarının (Q^2) sıfırdan büyük olması, araştırma modelinin, endojen değişkenleri tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 201). Tablo 3'teki Q^2 değerlerinin sıfırdan büyük olması nedeniyle araştırma modelinin tahmin gücüne sahip olduğu belirtilebilir.

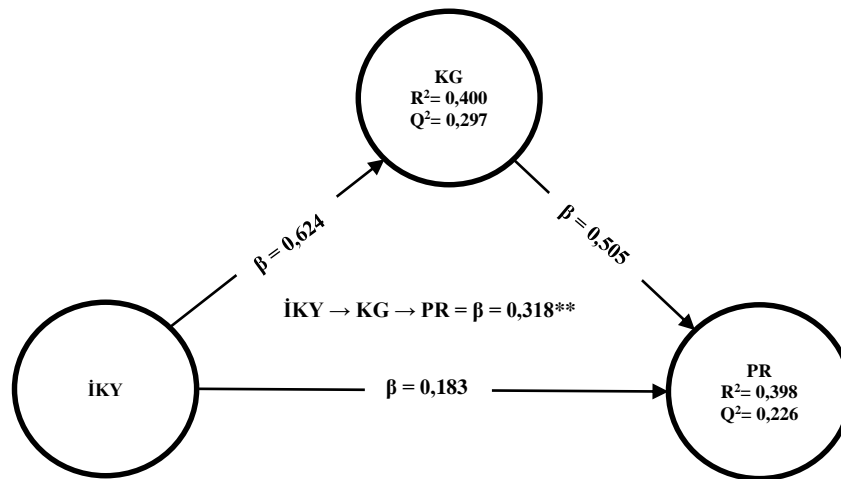
Tablo 3. Araştırma Modelinin Etki Katsayıları

	Standardize β	Standart Hata	T değeri	p	F2	VIF
Kuruma Güven=>Psikolojik Rahatlık	0,505	0,062	8,194	0,000	0,260	0,699
İKÜ => Kuruma Güven	0,624	0,043	14,559	0,000	0,638	0,649
İKÜ => Psikolojik Rahatlık	0,183	0,057	3,174	0,002	0,034	0,555

Ayrıca Tablo 3'teki araştırma modeline ilişkin etkilere yönelik sonuçlara bakıldığında insan kaynakları uygulamalarına yönelik adalet algısının psikolojik rahatlığı ($\beta=0,183$; $p<0,01$) etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuca dayanarak araştırmanın H_1 desteklenmiştir. İkinci aşamada aracı değişkenler modele dahil edilerek yol katsayılarının anlamlılığı test edilmiştir. Kuruma güvenin psikolojik rahatlığı ($\beta=0,505$; $p<0,01$); insan kaynakları uygulamalarına yönelik adalet algısının kuruma güveni ($\beta=0,624$; $p<0,01$) etkilediği gözlemlenmiştir. Bu bulgular ışığında H_2 ve H_3 kabul edilmiştir.

4.5 Aracılık Etkisi

Aracılık etkilerini değerlendirmek için bootstrapping yönteminin 5000 yinelemesi kullanılmıştır. Zhao ve ark. (2010) dolaylı etki önemliyse ve güven aralığı sıfır değerini içermiyorsa, arabuluculuk etkisi doğrulanır şeklinde ifade etmişlerdir. Şekil 2'de gösterildiği gibi, kuruma güvenin insan kaynakları uygulamalarına yönelik adalet algısı ve psikolojik rahatlık arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuştur ($\beta=0,318$; $p<0,01$, BCa CI [0,240-0,396]). Bu bulgular ışığında H_4 kabul edilmiştir.

Şekil 2. Araştırmanın Yapısal Modeli

Not: * $p<0,005$; ** $p<0,001$

5. Sonuç

Bu çalışmada dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışanların İKY uygulamalarına yönelik adalet algılarının psikolojik rahatlıkla ilişkisinde kuruma güvenin aracılık rolünün olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmanın hipotezleri Türkiye istatistikî bölge sınıflandırılmasında tanımlanmış olan TRB-1 bölgesinde (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin 330 çalışanı üzerinde test edilmiştir. Daha sonra elde edilen veriler, ortaya konması hedeflenen ilişkilere ilişkin hipotezlerin sınanması amacıyla, basit ve çoklu regresyon analizleri ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular çerçevesinde “otel çalışanlarının İKY uygulamalarına dönük adalet algıları, psikolojik rahatlık algılarını olumlu yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir” hipotezini (H₁) desteklemiştir. Son zamanlarda işletme yönetimleri, kazan-kazan felsefesi doğrultusunda hareket ederek kendilerinin ve çalışanlarının çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Bunun için İKY uygulamaları ile gerçekleştirecekleri, çalışanı güçlendirme, esnek çalışma, güven aracılığıyla çalışanların stresini azaltmaya, mutlu bir çalışma ortamı oluşturmaya çalışmaktadırlar (Peters, vd.2014:272). Bu ortamlarda çalışanlarda psikolojik olarak rahat olacaklardır. Psikolojik rahatlığın olmadığı ortamlarda insanlar risk almaya ve yeni girişimlerde bulunmaya isteksiz olacaklardır (Lee, vd. 2004: 311). Dolayısıyla işletmenin yenilikçi, yaratıcı kapasitesi düşecek, rekabet avantajı elde edemeyecektir. Psikolojik rahatlığın olduğu örgütlerde ise personelin bireysel düzeyde refaha kavuşması, örgütsel etkinliğin sağlanması ve tüm bunların önemli bir çıktısı olarak sosyal refahın elde edilmesi mümkün olabilecektir (Akın ve Erdost Çolak, 2012: 87). Yaşar (2009) çalışmasında, çalışanların insan kaynakları uygulamalarına dönük yeterlilik algılarıyla kaygı duyguları arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Belirtilen çalışma ile yapılmış olan bu çalışmanın sonuçları paralellik göstermektedir.

Araştırmanın ikinci hipotezi (H₂); “otel çalışanlarının İKY uygulamalarına dönük adalet algıları, kuruma olan güvenlerini olumlu yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir”. Yapılan araştırmalar bu görüşü destekler niteliktedir. Çeliker (2014) konaklama işletmelerinde yaptığı çalışmada insan kaynakları uygulamaları kapsamında örgütsel adalet algısının; çalışanların kuruma güvenlerini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Vanhala ve Ahteela (2011), Finlandiya’da 715 kişi üzerinden gerçekleştirdiği çalışmalarında, kuruma güvenin, çalışanların adalet algılamaları ve insan kaynakları uygulamalarıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırmanın diğer bir bulgusu; “kuruma güvenin, psikolojik rahatlığı olumlu yönde etkilediği ve kuruma güvenin, çalışanların İKY uygulamalarına dönük adalet algıları ile psikolojik rahatlık hisleri arasında aracı role sahip olduğudur”. Bu bulgu doğrultusunda H₃ ve H₄ hipotezleri desteklenmiştir. Daha önce psikolojik sözleşme alanında yapılan çalışmalar bizim bulgularımızı destekler niteliktedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda kuruma olan güvenin, öncülü olan insan kaynakları politikaları ile çıktısı veya sonucu olabilecek olan tutum ve davranışlar (örn: örgütsel bağlılık) arasındaki ilişkide aracı rolüne sahip olduğu ortaya konmuştur (Vanhala vd, 2016: 56). Vanhala ve Ritala (2013) Finlandiya’da bilgi teknolojileri ve orman endüstrisi alanında çalışan büyük işletmelerde yaptıkları araştırmada, insan kaynakları uygulamaları ile inovasyon arasındaki ilişkide kuruma güvenin aracılık rolüne sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Gould-Williams (2003) İngiltere’de yerel yönetim çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, insan kaynakları uygulamaları ile örgütsel bağlılık, iş tatmini ve örgütsel performans arasında güvenin aracılık rolü olduğunu tespit etmiştir. Innocenti vd. (2011) İtalya’da farklı işletmelerde yaptıkları araştırmada güvenin, insan kaynakları uygulamaları ile çalışan tutum ve davranışları ilişkisinde aracı role sahip olabileceğini ortaya koymuşlardır.

Örgütsel literatür, güvenin, örgütün etkililiğinin sağlanmasında temel bileşenlerden olduğunu desteklemektedir (Kurşunoğlu, 2009: 915). Her şeyden önemlisi güven, çalışanın işyerine yönelik pozitif niyet ve davranışlarını artırarak örgütsel performansa katkı sağlar (Özyılmaz, 2010:1). Ayrıca güvenin düşük olduğu ortamlarda çalışanlar örgütten uzaklaşır, kişilerin kendilerini koruma ve meşrulaştırma gayretleri ekstra zaman alır. Bunun sonucunda da performansları olumsuz etkilenir, risk almak istemezler, karar süreçleri zarar görür, hiçbir yeniliğe ve değişime yaklaşmazlar. Güvenin düşük olduğu böyle bir işletmede, örgütsel başarının en önemli koşulu olan sinerji oluşturulamaz (Erdem, 2003: 166).

Elde edilen bulgular ve yapılan diğer çalışmalarda da görüldüğü üzere işletmeler, çalışanların dolayısıyla kurumlarının performanslarını artırmak istiyorlarsa öncelikli olarak insan kaynakları uygulamalarında adil olmaları gerekmektedir. İnsan kaynakları uygulamalarının “adaletli” olarak algılanması başta kuruma güven olmak üzere birçok olumlu tutum ve davranış için öncül oluşturur. Otel işletmelerinde Turizm sektöründe İKY uygulamalarının adaletli bir şekilde uygulanması, sektörün önemli problemlerinden olan ucuz işçilik, işgören devir hızı ve sezonluk çalışma gibi konularda da çözüm yolları üretilmesine katkı sunabilecektir (Kalıpçı, 2014:10).

Bu çalışmayla örgütün kara kutusunu oluşturan çeşitli tutum ve davranışlar arasındaki ilişkilerin açıklanmasına katkıda bulunulduğu düşünülmektedir. Psikolojik rahatlık algısının doğrudan veya dolaylı olarak iş hayatına, mikro ve makro ekonomik hayata, sosyolojik hayata ve aile hayatına ciddi etkileri olduğu açıktır. Bu açıdan da gün geçtikçe daha çok araştırmaya konu olacağı düşünülmektedir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50, İkinci yazar/Second author % 50

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Akın Ö., & Erdost Çolak H.E. (2012). İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarıyla örgütsel performans arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 85-114.
- Alfes K., Shantz A.D., Truss C., & Soane E.C. (2013). The link between perceived human resource management practices, engagement and employee behaviour: A moderated mediation model. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(2), 330-351.
- Ali, F., Kim, W. G., Li, J. & Jeon, H. M. (2018). Make it delightful: Customers' experience, satisfaction and loyalty in malaysian theme parks. *Journal Of (of) Destination Marketing and Management*, 7, 1-11.
- Alkan, S.E., & Turgut, T. (2015). A research about the relationship of psychological safety and organizational politics perception with compulsory citizenship behavior and the pressures behind compulsory citizenship behavior. *Research Journal of Business and Management*, 2(2), 185-203.
- Altuntaş, S. & Baykal, Ü. (2010). Örgütsel Güven Ölçeği'nin Hemşirelikte Geçerlik–Güvenirliliği. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 18(1), 10-18.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411–423.
- Aybars, M. (2014). İnsan kaynakları uygulamalarının çalışanların işe adanmışlığı üzerindeki etkisi ve pozitif psikolojik sermayenin aracı rolü konuya ilişkin bir araştırma (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalı, İstanbul.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bergamini, C. W. (1980). *Desenvolvimento de Recursos Humanos* (1st ed.). São Paulo: Atlas.
- Börü, D., İslamoğlu, G., & Birsnel, M. (2007). Güven: Bir Anket Geliştirme Çalışması. *Öneri*, 7(27), 49-59.

- Büte, M. (2011). Kayırmacılığın çalışanlar üzerine etkileri ile insan kaynakları uygulamaları ilişkisi: Türk kamu bankalarına yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 383-404.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. NJ: Mahwah, Lawrence Erlbaum
- Cummings, L.L. & Bromiley, P. (1995). Organizational trust inventory development and validation. Kramer, R., Tyler, T. (Ed.). *Trust in Organizations*. Sage Publication.
- Çalık, C. & Şehitoğlu, E.T. (2006). Okul müdürlerinin insan kaynakları yönetimi işlevlerini yerine getirebilme yeterlikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 35.170, 94-110.
- Çeliker, N. (2014). İnsan kaynakları uygulamaları kapsamında örgütsel adalet algısının çalışanların örgütsel güveni üzerindeki etkisi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kütahya.
- Çubukçu, K., & Tarakçıoğlu, S. (2010). Örgütsel güven ve bağlılık ilişkisinin otelcilik ve turizm meslek lisesi öğretmenleri üzerinde incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 57-78.
- Demircan, N., & Ceylan, A. (2003). Örgütsel güven kavramı: nedenleri ve sonuçları. *Yönetim ve Ekonomi*, 10(2), 139-150.
- Develioğlu, K.; Haşit, G.; Bağcı, Ü.G. (2006). Toplam kalite yönetimi çerçevesinde yöneticilerin insan kaynakları yönetimine bakışları: Bursa (DORSAB)'da bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 191-204.
- Diniz de Sá casos, M. A., Ilma de Melo Oliveira, M., Calado Dias, S.M.R., & Maria de Lourdes, A.B. (2017). Human resources practices and inclusion of people with disabilities in the hotel industry of Belém, Brazil: a multiple case study *Práticas. Revista de Gestão*, 24(1), 13-23.
- Dollard, M.F., Tuckey, M.R., & Dormann, C. (2012). Psychosocial safety climate moderates the job demand–resource interaction in predicting workgroup distress. *Accident Analysis and Prevention*, 45, 694-704.
- Edgar, F., & Geare, A. (2005). HRM practice and employee attitudes: different measures – different results. *Personnel Review*, 34(5), 534-549.
- Edgar, F., & Geare, A. (2007). Inside the “black box” and “HRM”. *International Journal of Manpower*, 30(3), 220-236.
- Öztürk, C., & Deveci, H. (2011). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler programının değerlendirilmesi. C. Öztürk (Ed.), *Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programları içinde* (ss. 1-41). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Edmonson, A.C. (2004). Psychological safety, trust and Learning in Organizations, A Group level lens. R. Kramer, K. Cook (Ed.), *Trust in organizations: Dilemmas and approaches* (ss. 239-272), New York: Russell Sage Foundation.
- Edmondson, A.C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-384.
- Erdem, F. (2003). Örgütsel yaşamda güven, F. Erdem (Ed). *Sosyal Bilimlerde güven içinde* (ss. 153-182). Ankara: Vadi Yayınları.
- Erdil, O., Alpan, L.H., & Biber, L. (2004). İnsan kaynakları uygulamalarıyla örgütsel performans arasındaki ilişkileri araştırmaya yönelik bir inceleme, *D.E.Ü. İ.İ.B.F.Dergisi*, 19(2), 101-122.
- Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gold, A. H., Malhotra, A., & Segars, A. H. (2001). Knowledge management: an organizational

- capabilities perspective. *Journal Of Management Information Systems*, 18 (1), 185-214.
- Gould-Williams, J. (2003). The importance of HR practices and workplace trust in achieving superior performance: A study of public-sector organizations. *The International Journal of Human Resource Management*, 14(1), 28–54.
- Green, M.T., Gilmartin, H.M., & Saint, S. (2019). Psychological safety and infection prevention practices: results from a national survey. *American Journal of Infection Control* 000 (2019) 1–5.
- Guchait, P., Paşamehmetoğlu, A., & Dawson, M. (2014). Perceived supervisor and co-worker support for error management: Impact on perceived psychological safety and service recovery performance. *International Journal of Hospitality Management*, 41, 28–37.
- Güçlü Nergiz, H. (2015). Otel işletmelerinde hata yönetiminin psikolojik güvenlik, örgütsel performans ve örgütsel öğrenme üzerindeki etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 221 - 237.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. & Bekmezci, M. (2012). Kaynakları yönetimi uygulamalarının bilgi işçilerinin işten ayrılma niyetine etkisinde duygusal bağlılığın aracılık ve düzenleyicilik rolü. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(2), 189-213.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEEM)*. Los Angeles: Sage Publications.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Henseler, J., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modelling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Hu, L.T. & Bentler, P.M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Huselid Mark, A. (1995). The impact of human resource management practices on turnover, productivity, and corporate financial performance. *Academy of Management Journal*, 38(3), 635–872.
- Innocenti, L.; Pilati, M. & Peluso, A.M. (2011). Trust as moderator in the relationship between HRM practices and employee attitudes. *Human Resource Management Journal*, 21(3), 303–317.
- Kalaycı, Ş. (2010). Faktör analizi, Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (ss.321-331), Beşinci Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalıpçı, M.B. (2014). Konaklama işletmelerinde en iyi insan kaynakları uygulamalarının örgütsel güvene etkisi: Manavgat örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kath, L.M.; Magleyb, V.J. & Marmet, M. (2010). The role of organizational trust in safety climate's influence on organizational outcomes. *Accident Analysis and Prevention*, 42, 1488–1497.
- Korsgaard M.A.; Brodt, S.E. & Whitener, E.M. (2002). Trust in the face of conflict: the role of managerial trustworthy behavior and organizational context. *Journal of Applied Psychology*, 87(2), 312–319.
- Kruzich, J.M.; Mienko, J.A. & Courtney, M.E. (2014). Individual and work group influences on turnover intention among public child welfare workers: The effects of work group psychological safety. *Children and Youth Services Review*, 42, 20–27.
- Kurşunoğlu, A. (2009). An investigation of organizational trust level of teachers according to some

- variables. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 915–920.
- Lee, F.; Edmondson, A.C.; Thomke, S. & Worline, M. (2004). The mixed effects of inconsistency on experimentation in organizations. *Organization Science*, 15(3), 310–326.
- Masri, H.A. & Jaaron, A.A.M. (2017). Assessing green human resources management practices in Palestinian manufacturing context: An empirical study. *Journal of Cleaner Production*, 143, 474–489.
- Mayer, R.C.; Davis, J.H. & Schoorman, F.D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709–734.
- Meyer, J.P. & Smith, C.A. (2000). HRM practices and organizational commitment: test of a mediation model. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 4(3) 19–33.
- Murat, G. & Bakan, İ. (2011). Kamuda 360 derece performans değerlendirme Zonguldak Karaelmas Üniversitesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(1), 1–24.
- Newman, A.; Donohue, R. & Eva, N. (2017). Psychological safety: A systematic review of the literature. *Human Resource Management Review*, 27, 521–535.
- Nishii, L.H.; Lepak, D.P. & Schneider, B. (2008). Employee attributions of the “Why” of HR practices: Their effects on employee attitudes and behaviors, and customer satisfaction. *Personnel Psychology*, 61, 503–545.
- Özyılmaz, A. (2010). Örgütlerde dikey güven: Son On Yıllık Dönemdeki Ampirik Çalışmaların gözden geçirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 1–28.
- Palmer, M.J. (1993). *Performans Değerlendirmeleri*, (Çev.D. Şahiner), Kişisel Gelişim ve Yönetim Dizisi:9, İstanbul: Rota Yayın.
- Pare, G. & Tremblay, M. (2007). The Influence of high-involvement human resources practices, procedural justice, organizational commitment, and citizenship behaviors on information technology professionals’ turnover intentions. *Group & Organization Management*, 32(3), 326–357.
- Peters, P.; Poutsma, E.; Van Der Heijden, B.I.J.M.; Bakker, A.B. & De Bruijn, T. (2014). Enjoying new ways to work: An HRM-process approach to study flow. *Human Resource Management*, 53(2), 271–290.
- Ratnasingam, P. (2005). Trust in inter-organizational exchanges: a case study in business to business electronic commerce. *Decision Support Systems*, 39, 525–544.
- Sağlam Arı, G. & Tunçay, A. (2010). Yöneticiye duyulan güven ve tükenmişlik arasındaki ilişkiler: Ankara’daki devlet hastanelerinde çalışan idari personel üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 113–135.
- Sarstedt, M., Ringle, C.M. & Hair, J.F. (2017). Partial least squares structural equation modelling. In C. Homburg, M.Klarman, A.Vomberg (Eds.), *Handbook of Market Research*, Heidelberg: Springer.
- Saruhan, Ş.C. & Yıldız, M.L. (2012). *İnsan kaynakları yönetimi teori ve uygulama*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Schepers, J.; Jong, A.; Wetzels, M. & Ko de, R. (2008). Psychological safety and social support in groupware adoption: A multi-level assessment in education. *Computers & Education*, 51, 757–775.
- Searle, R.H. & Dietz, G. (2012). Editorial: Trust and HRM: Current insights and future directions. *Human Resource Management Journal*, 22(4), 333–342.
- Seppanen, R.; Blomqvist, K. & Sundqvist, S. (2007). Measuring inter-organizational trust—a critical

- review of the empirical research in 1990–2003. *Industrial Marketing Management*, 36, 249–265.
- Schepers, J.; Jong, A.; Wetzels, M. & Ruyter, K. (2007). Psychological safety and social support in groupware adoption. A multi-level assessment in education. *Computers and Education*, 51, 757-775.
- Shockley-Zalabak, P.; Ellis, K. & Cesaria, R. (2000). IABC Research Foundation Unveils New Study on Trust. *Communication World*, 17(6), 7–9.
- Schuler, R.S. (1998). *Managing Human Resources*, South-Western College Publishing.
- Sing, K. (2004). Impact of HR practices on perceived firm performance in India. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 42(3), 301-317.
- Singh, B.; Winkel, D.E. & Selvarajan, T.T. (2013). Managing diversity at work: Does psychological safety hold the key to racial differences in employee performance?. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 86, 242–263.
- Snell, S.A. & Dean, J.W.JR. (1992) Integrated manufacturing and human resource management: A human capital perspective. *Academy of Management Journal*, 35(3), 467-504.
- Subramony M. (2009). Meta-analytic investigation of the relationship between HRM bundles and firm performance. *Human Resource Management*, 48(5), 745– 768.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.), Pearson, Boston
- Tan, H.H. & Tan, C.S.F. (2000). Toward the differentiation of trust in supervisor and trust in organization. *Genetic, Social, & General Psychology Monographs*, 126(2), 241-260.
- Tokgöz, E. & Aytemiz Seymen, O. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Bir devlet hastanesinde araştırma. *Öneri*, 10(39), 61-76.
- Truss, C. (2001). Complexities and controversies in linking hrm with organizational outcomes. *Journal of Management Studies*, 38(8), 1121-1149.
- Tzafrir, S.S. & Eitam-Meilik, M. (2005). The impact of downsizing on trust and employee practices in high tech firms: A longitudinal analysis. *Journal of High Technology Management Research*, 16, 193–207.
- Uyargil, C.; Adal, Z.; Atalay, İ.D.; Acar, A.C.; Özçelik, A.O.; Dündar, G.; Sadullah, Ö. & Tüzüner, L. (2010). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Vanhala, M.; Heilmann, P. & Salminen, H. (2016). Organizational trust dimensions as antecedents of organizational commitment. *Knowledge and Process Management*, 23(1), 46–61.
- Vanhala, M. & Ahteela, R. (2011). The effect of HRM practices on impersonal organizational trust. *Management Research Review*, 34(8), 869 – 888.
- Vanhala, M. & Ritala, P. (2016). HRM practices, impersonal trust and organizational innovativeness. *Journal of Managerial Psychology*, 31(1), 95-109.
- Yaşar, N. (2009). The relationship between perceived sufficiency of HRM practices, person-organization fit, person-job fit and anxiety (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yazıcıoğlu, İ. (2009). Konaklama işletmelerinde işgörenlerin örgütsel güven duyguları ile iş tatmini ve işten ayrılma niyetleri üzerine bir alan araştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.esosder.org, 8(30), 235-249.
- Yener, S. (2016). Özel ortaöğretim kurumlarında paylaşılan liderlik davranışı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide psikolojik rahatlık algısının aracı değişken ilişkisi, Konya örneği. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32),

167-187.

- Yener, S. (2015). Psikolojik rahatlık ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 280-305.
- Yılmaz, V. & Çelik, E. (2009). *Lisrel ile Yapısal Eşitlik Modellemesi I*. Ankara: Pegem Akademi.
- Zhang, Y.; Fang, Y.; Wei, K-K. & Chen, H. (2010). Exploring the role of psychological safety in promoting the intention to continue sharing knowledge in virtual communities, *International Journal of Information Management*, 30, 425–436.
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G., & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.
- Wong, Y.T.; Ngo, H.Y. & Wong, C.S. (2006). Perceived organizational justice, trust, and OCB: A study of Chinese workers in joint ventures and state-owned enterprises. *Journal of World Business*, 41, 344–355.
- Xu, M.; Dust, S.B. & DiRenzo, M.S. (2019). Supervisor-subordinate proactive personality congruence and psychological safety: A signaling theory approach to employee voice behavior. *The Leadership Quarterly*, 30, 440–453.

Extended Abstract

It is known that the effective and efficient operation of the human resources department in businesses is an important resource for organizations to gain competitive advantage and to maintain this advantage (Büte, 2011:391; Huselid, 1995:636). This situation is also valid for the tourism sector. The tourism sector, which has developed after the 1950s, is also increasing in importance in Turkey. The human factor is at the forefront in the service-oriented tourism sector and in this respect, it is not possible to ignore the human resources issue in businesses (Kalıpcı, 2014: 1). Due to the labor-intensive nature of the tourism sector (Xu et al. 2019: 441), employees' positive attitudes and behavior towards the institution will increase the performance of the institution. The relationship between human resources practices and corporate performance has attracted great attention from academics and practitioners. In line with this interest, many studies have been conducted (Innocenti et al.2011: 303; Truss, 2001: 1121) and it has been revealed that human resources practices have an important contribution to both individual and organizational performance (Erdil et al., 2004; Edgar & Geare, 2007:221). However, this contribution is not realized directly. It has been demonstrated by previous studies that positive employee feelings, attitudes and behaviors play a mediating role in the formation of this contribution (Edgar & Geare, 2007; Meyer & Simith, 2000; Nishii et al., 2008, Pare & Tremblay, 2007). One of the emotions that play a mediating role in this area is the employee's trust in the organization (Edgar ve Geare, 2007:222; Gould-Williams, 2003; Innocenti vd. 2011:305). Trust in the institution can be shaped by the employee's expectations for the talent and fair practices of the institution (Vanhala & Ritala, 2016: 96). Research has shown that trust in the institution is affected by some administrative activities and that employees also affect other attitudes and behaviors towards the organization (Demircan & Ceylan 2003; Kath et al, 2010; Vanhala & Ahteela, 2011; Wong et al., 2006). Trust in the institution can affect the psychological comfort, which is very effective in the performance of the person and therefore the institution. Based on the above information, this study has two main objectives. The first is to determine the effect of hotel employees' perception of justice towards HRM practices, trust in the institution and their psychological comfort. The second is to determine whether trust in the institution has a mediating role in the relationship between the perception of justice and psychological comfort created by HRM practices.

Human resources are a strategic power in companies to achieve organizational goals (Çalık & Şehitoğlu, 2006: 2) because human resources practices affect employees' feelings, thoughts, perceptions and attitudes towards the organization (Alfes, et al., 2013; Edgar & Geare, 2005; Huselid, 1995; Nishii et al. 2008; Pare & Tremblay, 2007; Subramony, 2009). In many sectors, including the tourism sector, businesses have understood the value of human being, which is the main factor in ensuring the continuation of their existence, and in this direction, they have given utmost importance to the feelings, thoughts and perceptions of people towards the institution. Trust is one of the emotions that employees have for the organization. HRM practices are seen as a key tool in building and maintaining trust, as they affect and shape all kinds of employment relationships within the organization (Edgar and Geare, 2007: 221). Every organization makes decisions regarding human resources management policies and procedures. These decisions give employees clues as to whether the organization can be trusted. If the employees believe that the decisions are taken in good faith and that the applications are carried out in a fair way, their trust in the institution will be realized. In the opposite case, employees' trust in the institution will be broken (Searle and Dietz, 2012: 334). Therefore, human resources policies and procedures in organizations can encourage reliable behaviors within the organization as well as break the motivation for such behaviors (Korsgaard et al., 2002: 314).

The policies that members want to be most sure of in an organization are human resources policies. Therefore, it is important that basic human resources policies and procedures such as hiring, promotion, career development, discipline, performance appraisal and reward should be established in a way that includes satisfactory, fair and equitable features. Additionally, it is extremely important that they are structured in the organization in a way that can define, encourage, reward, and deter behaviors and actions that may create distrust. (Erdem, 2003: 178). It can be said that the perception of justice towards HRM practices is an important precursor of the sense of trust towards the institution (Vanhala & Ahteela, 2011: 870; Vanhala & Ritala, 2016: 96). As a matter of fact, Kalıpcı (2014), in his study on four- or five- star hotels in Manavgat, revealed that HRM practices have an important determinant effect on the trust of the institution.

Management practices in businesses, especially HRM practices, are among the main determinants of the psychological comfort climate within the enterprise. Whether this climate is positive or not is one of the main determinants of job stress (Dollard et al., 2012). The perception of psychological comfort is related to the impact of the stress phenomenon within the organization. In the study by Yener (2016: 173), stress factors arising from the organization are job requirements and abilities of the person do not match, the nature of the job and other factors (lack of social work environment, monologue (one-way) communication, autocratic management

approach, lack of objective criteria in evaluation, favoritism, incompetence, inadequate working conditions, inadequacy in development and changes, failure to fulfill career expectations, lack of satisfactory wage system).

As it can be seen, all of the organizational stress sources are actually related to HRM practices. Wage and rewarding, performance evaluation, training, career practices performed fairly through HRM practices will lead to high perceived signals of justice in employees, the perception that the organization supports them, and a sense of comfort in their hearts (Pare & Tremblay, 2007: 330). Therefore, HRM practices performed in a fair and equitable manner may cause employees to feel comfortable psychologically.

The universe of the research consists of four hundred employees of four- and five-star hotel businesses operating in the tourism sector in the provinces of Malatya, Elazığ, Tunceli, and Bingöl, which are located in the TR1 region. The complete count method was preferred for data collection. Accordingly, 400 questionnaires were distributed in the field and 330 questionnaires were evaluated. The data of the study were analyzed with SPSS 23 and SmartPLS package program. With the help of these programs, by applying normality test, reliability and validity analysis, convergence validity and discriminant validity, the structural model related to the research was tested and the relations between the variables of the model were examined.

When the R2 values obtained for the model were examined, it was found that trust in the institution was explained by 40% and psychological comfort was explained by 39%. If the effect size coefficient (f^2) is 0.02 and above, it is considered low, if it is 0.15 and above, it is moderate, and if it is 0.35 and above, it is high. (Cohen, 1988). Sarstedt et al. (2017) stated that it has been stated that it is not possible to talk about an effect in cases where the coefficient is below 0.02. When the effect size coefficients (f^2) are examined, trust the institution is medium on psychological comfort. It has been observed that the perception of justice towards human resources practices has a high level of effect on trust in the institution, and that the perception of justice regarding human resources practices has a low effect size on psychological comfort. 5000 iterations of the bootstrapping method were used to evaluate the mediation effects. Zhao et al. (2010) stated that if the indirect effect is significant and the confidence interval does not contain a value of zero, the mediation effect is justified. At this point, it was found that trust in the institution mediates the relationship between the perception of justice and psychological comfort for human resources practices ($= 0.318$; $p < 0.01$, BCa CI [0.240-0.396]).

According to the findings obtained, if businesses want to increase the performance of their employees and therefore their institutions, they must first be fair in human resources practices. The perception of human resources practices as “fair” creates a premise for many positive attitudes and behaviors, especially trust in the institution. The fair implementation of HRM practices in the tourism sector in hotel enterprises may contribute to the creation of solutions for issues such as cheap labor, employee turnover and seasonal work, which are among the important problems of the sector.

It is thought that this study contributes to the explanation of the relationships between various attitudes and behaviors that make up the black box of the organization. It is clear that the perception of psychological comfort has serious effects on business life, micro and macroeconomic life, sociological life and family life, directly or indirectly. In this respect, it is thought that it will be the subject of more research day by day.

Araştırma Makalesi • Research Article

Solunum Yolları Hastalıklarının Toplumsal Görüngüleri Üzerine Nitel Bir Araştırma A Qualitative Research on The Social Phenomena of Respiratory Diseases

Ahmet Alkan*, Ramazan Erdem**, Zeynep Kuh***

Kronik hastalıkların sayısı dünya genelinde gün geçtikçe artış göstermektedir. Bu durum aynı zamanda hem uzun süreli sağlık bakım hizmetlerinin hem de ölüm nedenlerinin önemli bir etkenini oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı, solunum yolu hastalığı olan bireylerin bu hastalık sürecinden nasıl etkilendiklerinin (aile ilişkileri, gelecek beklentileri, eğitim hayatı, sosyal yaşam vs.) ele alınması ve hastalık sürecinin evrelendirilerek değerlendirilmesidir. Bu çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Etik Kurulunun 24.03.2021 tarih ve 50/1 sayılı kararı ile çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna dair gerekli izin alınmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler hasta anlatısı yöntemine uygun olarak psikolojik ve sosyal (etkileşimsel), geçmiş, şimdi ve gelecek (süreç) ve hastalık hikâyesinin temellendiği yerler ve şartlar (durumsallık) boyutlarına uygun olarak yapılmıştır. Araştırma çerçevesinde sekiz kişi ile görüşülmüştür. Sonuç olarak diğer hastalıklarda olduğu gibi solunum yolları hastalıkları da hastalığın her aşamasında (teşhis öncesi, teşhis, tedavi ve rehabilitasyon) hasta ve hasta yakınlarını sosyal, psikolojik, ruhsal, bedensel ve ekonomik yönden etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Solunum Sistemi Hastalıkları, Kronik Hastalıklar, Hastalık Hikâyesi

Abstract: The number of chronic diseases is increasing day by day worldwide. It is also an essential factor in both long-term health care services and causes of death. The study aims to consider how individuals with respiratory diseases are affected by this disease process (family relationships, future expectations, education life, social life, etc.) and evaluate the disease process by staging. For his study, the necessary permission was obtained with the decision of the Health Sciences Ethics Committee of Süleyman Demirel University, dated 24.03.2021 and numbered 50/1. A semi-structured interview form was used as a data collection tool. The interviews were conducted under the patient narrative method. The questions asked in the interviews were based on the interactive, process, and contingency dimensions. Eight people were interviewed. As a result, as in other diseases, respiratory diseases affected patients and their relatives from every stage of the disease (pre-diagnosis, diagnostic phase, treatment, and rehabilitation) in social, psychological, mental, physical, and economic aspects.

Keywords: Respiratory System Diseases, Chronic Diseases, Medical History

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü.

ORCID: 0000-0002-4964-8591 ahmetalkan@sdu.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü.

ORCID:0000-0001-6951-3814 raerdem@yahoo.com

*** Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, Uzun köprü Sağlık Hizmetleri MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Pr.

ORCID: :0000-0002-2511-5192, zeynepkuh@trakya.edu.tr

Received/Geliş: 01 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 10 June/Haziran 2021

Accepted/Kabul: 17 June/Haziran 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

1. Giriş

Dünya genelinde devam eden demografik eğilimler sonucu kronik hastalıkların yükü artmaktadır. Kronik hastalıklar, özellikle uzun süreli bakım ihtiyacı sebebiyle sağlık sistemleri içerisinde en çok kaynak tüketen sağlık sorunlarının (OECD, 2013: 4) ve dünya genelindeki ölüm nedenlerinin başında yer almaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2018: xii). 2017 yılında tüm ölümlerin %70'inin kronik hastalıklar nedeni ile meydana geldiği (WHO, 2017: 7), 2016 yılında ise kronik hastalıklar nedeni ile 41 milyon kişinin hayatını kaybettiği bildirilmektedir. Bu ölümlerin içinde ise üçüncü sırayı solunum sistemi hastalıklarının (%7) aldığı bilinmektedir (WHO, 2018: 10). Türkiye'de yapılan hastalık yükü çalışmaları incelendiğinde de bulaşıcı hastalıkların yükünün azaldığı ancak bulaşıcı olmayan hastalıklar olarak da nitelenen kronik hastalıkların hem ekonomik hem de sosyal açıdan yükünün arttığı görülmektedir (Akin, 2017: 7; Durna ve Oğuz, 2018: 1).

Solunum sistemi hastalıkları, burun, burun boşluğu, sinüsler, ağız, yutak ve gırtlığın oluşturduğu üst solunum yolları ile akciğer, soluk borusu gibi alt solunum yolları organlarında meydana gelen anormallikler sonucu ortaya çıkan hastalıklardır (Yüzeren, 2019: 2). Bu hastalıklar genellikle kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOA), astım, solunumsal alerjiler ve pulmoner hipertansiyon olarak görülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2012: 9). Yapılan çalışmalarda solunum hastalıklarının kişide psikolojik hastalıklara da yol açtığı saptanmaktadır. Mesela, solunum hastaları diğer hastalara nazaran daha fazla anksiyete bozukluğu tanısına maruz kalmaktadır (Noyan, 2013: 4).

Hem ölümlerin çoğunun nedeni olması hem de sağlık sistemleri içerisinde en çok kaynak tüketen sağlık sorunu olması sebebiyle kronik hastalıkların tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemi artmaktadır. Uzun süreli bakım gerektirmesi ve insan hayatını birçok yönden kuşatması kronik hastalıkların sosyolojik perspektifle incelenmesini önemli hale getirmektedir. Engel (1977) de, hastalıkların biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Sulmasy'ye (2002) göre, insan biyolojik, psikolojik ve sosyal yönden diğerleriyle ilişki içerisinde olan yüce bir varlıktır. Hasta birey de en nihayetinde bir insan olması hasebiyle hastalandığında bu marazdan çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Bu sebeple hasta ele alınırken tüm boyutlarıyla değerlendirilmelidir.

Türkiye'de uygulamalara bakıldığında hastalara ait tedavi süreçlerinde hastaların psikososyal durumlarının tedavi süreçlerine katılmadığına, onların hastalık hikâyelerinin dikkate alınmadığına, hastanın bir meta gibi görülerek sadece klinik bulgular üzerinden kararlar verildiğine dair çalışmalar bulunmaktadır (Küçükusta, 2011; Bulut ve Civaner, 2016; Kıymık, 2017). Hâlbuki insan biyolojik olduğu kadar psikolojik ve sosyal bir varlıktır. Bu yüzden bireyler değerlendirilirken içinde bulunduğu toplum ve onun kültürüyle ele alınmalıdır (Aytaç ve Kurdaş, 2015). Bu noktada biyomedikal bakışı da kapsayan biyopsikososyal model benimsenmelidir. Biyopsikososyal model çerçevesinde "Hastalık yoktur, hasta vardır" görüşü hâkimdir. Bu açıdan her bir hastanın da kendine has bir hikâyesinin olduğu unutulmamalıdır. Bu hikâye, aynı hastalığa yakalansalar bile, her hastayı özel kılmaktadır. Bireyler hastalık süreçleriyle birlikte toplumsal zeminde de yeni bir ilişkiler ağı inşa etmek durumunda kalmaktadır. Solunum yolu hastalığı gibi kronik bir hastalığı bulunan bireylerin hayatları aslında hastalık öncesi, teşhis süreci ve hastalık sonrası şeklinde dönemlere ayrılarak incelenmesi gereken bir olgudur. Çünkü hasta bireylerin bahsi geçen dönemlerde hayatlarında çeşitli değişimlerin meydana gelmesi kaçınılmazdır.

Bir hastalık durumu düşünüldüğünde, her hastalığın hastalık ortaya çıkmadan önce hastalığa zemin hazırlayan olay ve olguların var olduğu bir hastalık öncesi evresi; hastalığın ortaya çıktığı, hastalık teşhisinin konulduğu teşhis evresi ve bu evreden sonra da hastalığın tedavisi adına çaba sarf edildiği bir tedavi evresi vardır. Son evre ise, genellikle hastalığın şifa bulması yahut kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmaktadır. Ancak kronik hastalıklarda kişinin şifa bulması yahut hayatını kaybetmesi dışında bir de hastalığın kontrol altına alınması ve kişinin çeşitli tedaviler eşliğinde hastalık ile yaşamına devam etmesi söz konusudur. Literatürde hastalıkların evrelendirilmesine dair çeşitli çalışmalar mevcuttur. Kronik hastalıklarda her bir hastalık hastalığa özgü olarak hastalığın şiddetine, etkilerine ve seyrine göre evrelendirilirken, kronik hastalıkların genel evrelendirilmesine bakıldığında genellikle Rolland'ın (1987: 4) 3 evreden oluşan ve Corbin ve Strauss (1991)'un 8 evreden oluşan evrelendirme modelleri ön plana çıkmaktadır.

Rolland bir hastalığın zaman çizelgesini ve evrelerini kriz, kronik ve terminal dönem olmak üzere 3 evreye ayırmıştır. Kriz evresi; hastalığın teşhis edilmeden önceki, semptomların var olduğu dönemi, teşhisin alındığı dönemi ve teşhisten sonra hastalığa ilk alışma, kabullenme dönemini kapsamaktadır. Kronik evre, hastalığın uzun dönemli olduğunun anlaşılması ve hasta bireyin ve ailenin hastalığın meydana getirdiği psikolojik ve sosyal çeşitli kalıcı değişikliklerle başa çıkmaya ve yaşamaya çabaladığı evredir. Terminal dönem yani son evre ise, ölümün kaçınılmazlığının belirgin hale geldiği ve aile hayatına egemen olduğu ölüm öncesi dönemi, ölümü, ölümden sonra ailenin keder, yas dönemini ve kaybın ardından normal aile hayatına geri dönüldüğü dönemi kapsamaktadır (Rolland, 1987: 4). Corbin ve Strauss ise Rolland'a benzer şekilde ortaya koydukları Kronik Hastalıklar Yörünge (Süreç) Modeli (Chronic Illness Trajectory Model) ile yörünge (süreç) öncesi, yörünge (süreç) başlangıcı, kriz (bunalım), akut, sabit, değişken, kötüye doğru gidiş ve ölüm olarak 8 evrede açıklamışlardır. Süreç öncesi evre semptomların ve hastalık belirtilerinin henüz olmadığı, önleyici tedbirlerin alınabileceği hastalık öncesi evredir. Süreç başlangıcı, semptomların ve hastalık belirtilerinin ortaya çıktığı, teşhisi de içerisine alan evredir. Kriz evresi, acil ve kritik bakım gerektiren hayatı tehdit eden durumun ortaya çıktığı; akut evre, hastalığın veya komplikasyonların aktif olduğu, hastalığın yönetimi ve kontrol edilebilmesi için hastanede yatmayı gerektiren; sabit evre, hastalığın seyrinin ve belirtilerinin kontrol altına alınabildiği; değişken evre hastalığın seyrinin kontrol altına alınmadığı ancak yatış gerektirmeyen; kötüye doğru gidiş evresi hastalık semptomlarının artması ile birlikte fiziksel ve zihinsel engelliliklere yol açabilecek ilerleyici bozulmaların yaşandığı evredir. Son evre olan ölüm evresi ise ölümden hemen önceki haftalar, günler ve saatleri ifade etmektedir (Corbin and Strauss, 1991; Burton, 2000: 597). Bu evrelemeler daha çok biyomedikal perspektifi yansıtmaktadır.

Corbin ve Strauss ile Rolland'dan farklı olarak Suchman ise hastalık deneyiminin evrelerini 1) semptomların/belirtilerin deneyimlenmesi, 2) hasta rolünün üstlenilmesi (hastalığın kabulü), 3) tıbbi bakım için temas kurma, 4) bağımlı hasta rolü, ve 5) iyileşme veya rehabilitasyon olarak 5 evrede sıralamıştır (Suchman, 1963: 67-68; Suchman, 1965: 114; Cockherham and Ritchey, 1997: 72). İlk evrede bireyin fiziksel olarak yaşadığı acı, rahatsızlığın yanı sıra duygusal ve bilişsel anlamda da hissettiği korku ve kaygı, bir şeylerin yanlış gittiği düşüncesi hâkimdir. İkinci evre ise hastalığın hasta birey tarafından kabul edildiği ve profesyonel olmayan kişilerden ve çevreden hastalıkla ilgili bilgi arama davranışına girdiği evredir. Üçüncü evre olan tıbbi bakım için temas kurma evresi, hasta bireyin hastalıkla ilgili bilgiyi dışarıdan aramak yerine bilimsel bir kaynaktan bilgi edinmeyi tercih ettiği, teşhis ve tedavi için bir tıp otoritesine başvurduğu evredir. Sonraki evre ise hastanın kontrolü hekime bıraktığı ve kendisine reçete edilen tedaviyi kabul ettiği, tedaviye uyduğu evredir. Hasta tedavi edildiğinde ya da aktif tıbbi bakımdan çekildiğinde son evre olan iyileşme veya rehabilitasyon evresi ile tıbbi tedavi süreci de sona erer. Akut hastalıklarda bu evre özel bir zorluk getirmeyebilir ancak kronik hastalıklar için bu süreç yavaş ve yıkıcı olabilmekte, hastalığın tekrarı ile devam edebilmektedir (Suchman, 1963: 67-68; Suchman, 1965: 114-116). Suchman'ın, Corbin ve Strauss ile Rolland'ın bu evrelendirmeleri hastalıkların tıbbi açıdan evrelendirilmelerinin yanı sıra hastalık süreçlerinde bireylerin psikososyal durumlarını da göz önünde bulundurmaktadır. Bireylerin bu süreçlerinde psikososyal durumlarının da göz önünde bulundurulması gerektiği sosyal inşa kuramında da ifade edilmektedir.

Sosyal inşa kuramı sosyal olayların, geliştiği sosyal yapı ve ilişkilerden bağımsız ele alınamayacağını, olayların oluşum ve gelişiminin sosyolojik çerçevede yorumlanmasının gerektiğini savunan bir kuramdır (Alpman, 2018: 16). Sosyal inşa yaklaşımı temelde insanların yaşadıkları dünyayı, kendilerini açıklamak ve tanımlamak için geliştirdikleri süreçlerle ilgilidir. Bu yaklaşıma göre bilgi toplumsal değişimin, toplumsal gerçekliklerin kapsamında oluşur (Gergen, 1985: 266). Sosyal inşa kuramı ile sağlık ve hastalık kavramlarına biyolojik bakışın yanı sıra sosyoloji bakış açısı getirilerek sağlığa yönelik anlayışa sosyal boyutta önemli katkılar sağlanmıştır (Baloğlu, 2006: 146). Bireylerin psikolojileri ve duygu durumları sosyal süreçler içerisinde şekillenmektedir (Gergen, 1985: 271). Bu açıdan hastaların hastalık kapsamında yaşadıkları ağrı ve acılara ilişkin yorumlamalarının toplumsal bağlamda ele alınması gerekmektedir (Baloğlu, 2006: 146). Bu bağlamda çalışmada,

solunum yolu hastalığı olan bireylerin bu hastalık sürecinden nasıl etkilendikleri (aile ilişkileri, gelecek beklentileri, eğitim hayatı vs.) hasta anlatısı yöntemiyle ele alınacaktır.

2. Yöntem ve Uygulama

Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Etik Kurulunun 24.03.2021 tarih ve 50/1 sayılı kararı ile etik kurallara uygun olduğuna dair gerekli izinlerin alındığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çünkü çalışma solunum yolu hastalarının ele alındığı, hasta perspektifli bir araştırmadır. Hastalığın hasta gözünden nasıl görüldüğü, hastalıkla beraber kişinin kendisinde ve çevresinde nelerin değiştiği, hastalığın teşhisi ve tedavi edilmesi süreçlerinde neler yaşandığı gibi konuları anlamaya yönelik en uygun yöntemin nitel araştırma olduğu düşünülmektedir. Yıldırım ve Şimşek (2011: 38) insan davranışlarını konu edinen araştırmalarda, sınırların keskin bir şekilde çizildiği, dar kapsamlı değişkenleri incelemeye çalışan yöntemler yerine, araştırma sürecinde şekillenen, keşfetmeye ve anlamaya öncelik veren yöntemler benimsenmesi gerektiğinin üzerinde durmuşlardır. Sığırı'ya (2018) göre ise nitel araştırmalar insan davranışını ve algıları, içinde bulunduğu ortam içinde, bütüncül ve çok yönlü anlamaya çalışır.

Nitel araştırma yöntemleri, birçok yöntem ve araştırma çeşitlerini içinde barındıran, karmaşık, değişken ve esnek bir alandır. Bu açıdan nitel araştırmayı şemsiye bir terim olarak görmek gerekir. Bu çeşitlilik paradigmlar, verilere yaklaşımlar ve veri çözümleme tekniklerinden kaynaklanmaktadır (Punch, 2014: 132). Çalışmada nitel araştırma yöntemi içerisinde anlatı yönteminin farklı bir türü olan hasta anlatısı yöntemi (patient narrative method) kullanılmıştır.

Anlatı, hastalık ve ıstırap deneyimlerimizi iletme, ifade etmek ve formüle etmek için yararlandığımız kültürel formlardan birisidir. Bu aynı zamanda kültürel deneyimlerimizi paylaşmak için bir araçtır. Anlatının literatürde çok farklı türleri bulunmaktadır (Hyden, 1997: 64). Hasta anlatıları da bunlardan birisidir. Bir hastalık anlatısı bize sadece belirli bir tıbbi durum ile ilgili bilgi değil, aynı zamanda yaşamın ve ölümün yoğun, nihai ve en doğru bir gerçeği hakkında da bilgi vermektedir (Kalitzkus and Matthiessen, 2009: 81). Hasta anlatısı, kişinin hastalık sebebiyle deneyimlediği durumları inceleme konusu yapmakta, kişinin kendisinden ve yakın çevresinden başlayarak hastalığının sebep olduğu değişim ve dönüşümlere odaklanmaktadır. Hyden'e (1997: 64) göre hasta anlatılarının; bir hastalık deneyimi oluşturmak, yaşam geçmişini yeniden inşa etmek, hastalığı ve rahatsızlığı anlaşılır hale getirmek ve hastalık deneyimini kolektif bir şekle büründürmek gibi farklı fonksiyonları vardır. Hastalık deneyimini kolektif hale getirmekten, diğer insanlar tarafından da anlaşılacak bir ortak kodlama yapmak kastedilmektedir.

Pozitivizmin deneysel ve niceliksel çıktılarının tamamlayıcısı olarak görülen nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan anlatı yöntemi, bireylerin eylemleri, yaşamlarının gidişatı ve değerlerini algı, deneyim ve kişisel yargılarla ortaya koymayı hedefleyen, bireyin yaşamı ve zaman arasında bir bağ kurarak olayların sosyal yönünü ele alan bir araştırma şeklidir. Özellikle 1980'li yıllar sonrasında sosyal bilimlerin gündeminde yer almaya başlayan bu yöntem 1990'lı yıllarda hastalık ve hasta hikâyelerinin sosyologların dikkatini çekmeye başlamasıyla birlikte sağlık ve tıba dair yapılan araştırmalarda da kullanılmaya başlanmıştır. Böylece tıpta hastanın klinik bulgularını ön planda tutarak acı çekmesini engellemeye çalışan bakış açısının yanı sıra hastaları ve hikâyelerini dinleyerek psiko-sosyal boyutların da ele alınması gerekliliği ortaya konulmuştur (Hyden,1997: 50-51; Elliot, 2005: 3; Glaser, 1967: 17).

Hastanın, hastalığın bireyselliğini ve çevreselliğini bir bütün olarak ele alan ve hastaların hikâyelerini dinleyen, kişisel deneyimlerini ön planda tutan, zaman kavramını ve olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koyan, hastalık ve sağlık kavramlarına biyopsikososyal açıdan bakarak bilginin ve iletişimin gerekliliğini tüm yönleriyle ele almaya çalışan ve literatürde 'patient narrative method' olarak karşımıza çıkan hasta anlatısı yöntemi, hastalığın anlatı biçiminde betimlenmesini, hastalık olaylarını ve süreçlerini biyografik bağlamda bir araya getirerek bağlamsallaştırmayı ifade etmektedir (Adams et al., 2015: 1242; Hyden,1997: 53). Hekimlerin ve hastaların dünyayı farklı gördükleri gerçeğiyle hastanın pasif bir bilgi alıcısı olmaktan çıkarak fikirlerini, kaygılarını, beklentilerini ve yaşam hikâyelerini bir bütün olarak ele alan bu yöntem kanıta dayalı tıbbın kalıplarından çıkılarak iletişimin gerekliliğinin ortaya koyulması adına önemlidir (Rosti, 2017: 3; Sitvast, 2017:1).

Bu bakış açısının ve öneminin bir yansıması olarak hasta hikâyelerinin sosyolojik boyutunun yanı sıra tıbbi bakım ve tedavi süreçlerinde etkin olarak kullanılan anlatıya dayalı tıp (narrative based medicine) yöntemiyle, tek yönlü yaklaşılan hasta “bir hasta olarak insan” bakış açısıyla ele alınmaktadır. Anlatıya dayalı tıp hastanın, hastalık deneyimlerinin dinlenilmesiyle bakım süreçlerindeki eksiklerin ortaya konulması ve uygun tanı ve tedavi seçeneklerinin formüle edilmesinde hekime destek için kullanılmaktadır (Greenhalgh, 1995: 325; Zaharias, 2018: 177). Tüm bunlar hastanın tıbbi süreçlerde aktif rol alması olarak adlandırılan ve hasta merkezli tıp (patient centered medicine) olarak tanımlanan hastanın süreçlere aktif katılımını ve sağlık hizmetlerinin bireysel hasta ihtiyaçlarına göre uyarlanması, yüksek kaliteli kapsamlı bakımın sağlanması gerekliliğinin bir çıktısı olarak ortaya çıkmış, karşılıklı iletişimin ve olayların bütünlüğünün dikkate alınmasının oldukça önemli olduğunu ortaya koymuştur (Stewart et al., 2014; Balint, 1969: 269; Balbale et al., 2015:417).

Anlatı yönteminin temelleri yaşayarak öğrenme ve deneyime önem veren eğitim kuramcısı John Dewey’in düşünceleri üzerine kurmuştur. Dewey deneyimi kişisel (personal), sosyal (social), zamansal ve şartlar (situation) terimleriyle açıklamıştır. Clandinin ve Connelly (2004) ise Dewey’den yola çıkarak anlatı araştırmalarını üç boyut üzerine inşa etmişlerdir. Bunlar etkileşim (kişisel ve sosyal), süreklilik (geçmiş, şimdi ve gelecek) ve şartlardır (yer) (Aktaran: Wang and Geale, 2015: 196). Hasta anlatısı yöntemi, bazı çalışmalarda benzer şekilde ancak farklı kavramlarla da boyutlandırılmıştır. Bunlar; süreç (temporality), toplumsallık (sociality) ve mekânsallık (spatiality) boyutlarıdır. Zamansallık boyutu ile hastalığın ne zaman ne tür sonuçlar doğurduğu, sosyallik boyutu ile hastalığın kime nasıl etkileri olduğu ve mekânsallık boyutu ile nerede ne olduğu açıklanır (Haydon and van der Riet, 2017: 87). Bu çalışmada ise hastaların anlatıları, **süreç** boyutuyla hastalıkların yaşam seyri ve evrendirilmesi, **etkileşim** boyutu ile hastalığın kişiye ve çevresine yönelik etkileri ve **durumsallık** boyutu ile de hastalıklara dair hangi zeminde (hastane, ev, çevre vb.), hangi şartlarda neler olduğu yorumlanacaktır.

Çalışmada, araştırma metodolojisi olarak hasta anlatısı yönteminin (patient narrative method) tercih edilmesi, çalışmanın amacına hizmet edecek en uygun alternatif olmasının ve hastalık ve sağlık gibi konulara psikolojik ve toplumsal perspektiften bakmanın gereğini ve önemini vurgulayacak olması sebebiyledir. Klinik bulguların yanı sıra hastalık hikâyelerinin de bilinmesi ve tedavi süreçlerine bir veri olarak katılması sağlık problemlerinin çözümüne de ciddi anlamda katkı yapabilecektir. Bu çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Etik Kurulunun 24.03.2021 tarih ve 50/1 sayılı kararı ile çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna dair gerekli izin alınmıştır.

2.1. Veri Toplama Yöntemi

Nitel araştırmalarda kullanılan veri toplama yöntemleri, görüşme, odak grup görüşmesi, gözlem ve doküman incelemesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 89). Görüşmeler hasta anlatısı yöntemi sayesinde amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt ve kartopu örnekleme ile belirlenen katılımcılar ile sıradan konuşmaların aksine görüşmelerde araştırma sorusu üzerine odaklanılarak yapılır ve sorunun cevabı derinlemesine irdelenir. Görüşmeyi yapan araştırmacı ana araştırma sorusuna odaklanarak, durumun niçin oluştuğu, hangi anlam ya da anlamlara geldiği ve nasıl bir süreçte geliştiğine yönelik görüşmeyi sürdürür. Diğer araştırma soruları ise hassaten süreçle ilgilenir (Rubin ve Rubin, 2012: 5-6). Bu çalışmada da solunum yolu hastalığı olan bireylerle yüz yüze görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan katılımcıların seçiminde kartopu örneklem yönteminden faydalanılmıştır.

Görüşmelerin amacına ulaşması niyetiyle katılımcının kendisini rahat hissettiği bir ortamda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin öncesinde her katılımcıdan sözlü ve yazılı bilgilendirilmiş onam aracılığıyla izin alınmış ve görüşme esnasında, katılımcı ifadelerinin eksiksiz aktarılabilmesi amacıyla katılımcıların izni doğrultusunda ses kayıtları alınmıştır. Katılımcılara kimlik bilgilerinin gizli kalacağı, verdikleri bilgilerin bilimsel araştırmalar amacı dışında kullanılmayacağı belirtilmiştir. Veri toplama esnasında, araştırmacı, görüşmecilere araştırmanın amacını ve önemini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Görüşmede yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler hasta anlatısı yöntemine uygun olarak psikolojik ve sosyal (etkileşimsel), geçmiş, şimdi

ve gelecek (süreç) ve hastalık hikâyesinin temellendiği yerler ve şartlar (durumsallık) boyutlarına uygun olarak yapılmıştır.

2.2. Verin Analizi

Hastaların hastalıklarına dair anlatıları süreç, etkileşim ve durumsallık boyutları üzerinden gidilerek yorumlanmıştır. Öncelikle kayıt altına alınan görüşmeler transkript edilmiştir. Daha sonra transkript edilen veriler hiç kodlama yapılmadan okunmuştur. Daha sonra ikinci tura geçilmiş ve notlar alınarak transkript tekrar okunmuştur. Üçüncü turda tüm görüşmeler kodlanmış ve sonrasında kodlardan temalar oluşturulmuştur. Dökümler üzerinde kodlama yapıldıktan sonra kod ve temalar ilgili nitel analiz programına aktararak gerekli analizler program vasıtasıyla yapılmıştır.

2.3. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma hasta anlatısı yönteminin özel, nitel araştırma yaklaşımlarının genel kısıtlılıklarına sahiptir. Hasta anlatısı yönteminde şimdiki zaman noktasında duran hasta, hastalık hikâyesini anlatırken şimdiye yakın zamanları daha detaylı, geçmiş zamanları biraz daha genel hatlarıyla hatırlayabilecektir. Yine, birden fazla solunum yolu hastalığı olması ve nitel araştırmaların genellenememesi sebebiyle çalışma sonuçlarının sadece katılımcılarla sınırlı olması ve sadece bu çalışmayı kapsamaması bir kısıt olarak kabul edilebilir. Fakat bu durumun bir kısıt olması çalışmanın özgünlüğüne hanel getirmemektedir. Yıldırım ve Şimşek'in (2011: 57) de vurguladığı gibi, nitel araştırma evrene dair genelleme yapmayı temel bir amaç olarak görmez. Araştırmada amaç belirli bir durumun ya da olayın detaylı olarak çalışılması ve keşfedilmemiş ilişkilerin sınırlı bir çerçeve içinde anlaşılmasıdır.

2.4. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmaya solunum yolu hastalığı olan bireyler dâhil edilmiştir. Görüşme yapılacak katılımcıların belirlenmesinde kriter örnekleme (ölçüt: herhangi bir solunum yolu hastalığına sahip olmak) ve kartopu örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1. Tablo 1: Katılımcıların Yaş, Eğitim, Hastalığı Öğrenme Yaşı ve Hastalığına Ait Bilgiler

Katılımcı Kod Adı	Hastalığı Öğrenme Yaşı	Hastalık
K1	15	Bademcik /Alerjik rinit
K2	21	Bademcik
K3	14	Kronik Astım
K4	8	Bademcik
K5	6	Bademcik
K6	8	Bademcik ve Alerjik Astım
K7	17	Alerjik Astım
K8	11	Bademcik

3. Bulgular

Bulgular başlığı altında öncelikle çalışmada elden edilen tema ve alt temalarla bu temalara ait ifadelerin verildiği özet tablo (Tablo 2) sunulmuştur. Sonrasında ise bu temalara katılımcıların hangi konulara vurgu yaptığını gösteren ifadelere yer verilmiştir.

Tablo 2: Araştırmanın Tema ve Alt Temaları İle Bu Tema ve Alt Temalara Ait İfadeler Tablosu

Tema	Alt Tema	İfadeler
1. Teşhis Öncesi Dönem	1. Sağlıkla İlgili Olumsuz Durumlar	<i>Her hafta muhakkak hasta olurdum, antibiyotik kullanırdım. Bir hafta iyi gibi oluyordum, sona tekrar hasta oluyordum.</i>
	2. Diğer Durumlar	<i>Okula gönderirken sürekli: dikkat et, arkadaşlarınla oynarken dikkat et, terleme çünkü sen hasta olursun vs. diyerek uyarılıyordum</i>
2. Hastalık Nedenleri ve	1. Hastalığın Nedenleri	<i>Bu kalıtsal kesinlikle annemden geldiğini düşünüyorum.</i>

Belirtileri	2. Hastalığın Nüksetmesinin Nedenleri	2.1. Solunumla İlgili Nedenler	Çünkü annemin de gençliğinde bademcikleri iltihaplanmış Mesela kütüphanede her taraf toz. Mescide giriyorum orası da kirli. Neden evde olmuyorum mesela. Hafta sonu sadece hafta sonu bir kütüphaneye gidiyorum ertesi gün hasta oluyorum
		2.2. Diğer Nedenler	Şehir değişikliği yaptıysam oluyor. Çünkü ilk yakalandığımda Isparta'dan İzmir'e gitmiştim. İkincisinde de İzmir'den Isparta'ya gelmiştim
	3. Hastalığın Belirtileri		İlk belirtisi ateşti. Ateş halsizlik baya bir şeydi.
3. Hastalıkla Tanışma	1. Tıbbi Durumlar		Liseye başladım toza, parfüme çok fazla tepki vermeye başladım. Baharatlı bir yiyecek yediğimde çok fazla öksürmeye başlamıştım. Daha sonra doktora gittik
	2. Duygusal Durumlar		Yani ilk öğrendiğimde üzül müştüm aslında. Çünkü o zaman şey astım böyle çok kötü bir hastalık gibi geliyordu bana.
4. Teşhis Süreci	1. Teşhisin Gecikmesi İle İlgili Durumlar		O zamanlar ilçede doktor yoktu, göğüs hastalıkları doktoru yoktu. O yüzden de hani ile gitmemiz gerekiyor okulum tatil olacak vesaire bir sürü bir şey beklememiz gerekiyordu. O yüzden de ertelemiştim ama 5 6 ay gibi bir süre ertelemiştim
	2. Diğer Durumlar		Yani işte normal muayene oldum. Muayene olduktan sonra da doktor teşhis koydu.
5. Tedavi Süreci	1. Kişisel Çözümler		İlk bir şey çok güzel yumuşatıyor. Gargara yapıyordum.
	2. Tıbbi Çözümler		Burada çok hastalandım. Baya bir gerçekten ateş, artık damardan antibiyotik almaya başladım
	3. Tedavi Sürecinin Çevreye Yansımaları		Annem babam üzüldüler ilk başta hani neyi bu kadar takıyorsun boş ver sınav olsa da olur olmasa da olur dediler
	4. Tedavi Sürecinin Hastaya Psikolojik Yansımaları		Hasta olunca ben çok acıyorum kendime. Sürekli tekrar ettiği için hani böyle kendime çok acıyorum. Duygusal olarak çöküyorum
	5. Tıbbi Süreç		Küçük dilimi de kesmişler bu arada. Ameliyat sırasında. Onun da çok uzun olduğunu söylüyorlar.
	6. Tedavi Sürecindeki Diğer Durumlar		Hastalık sürecindeyken günlük hayatına devam edemiyordum. Açıkçası sadece uyumaya çalışıyordum. Çünkü acı duymak istemiyordum
6. Mevcut Durum/Hastalığın Sonuçları	1. Hastalığın Psikolojik Sonuçları		O hissi hiç unutmam. Yani yutkunurken o tuhaf hissi. Düşün yıllardır yok bademciğim ama hala daha orda bir şey çıkacakmış hissi hiç geçmedi. O zamandan bu yana hiç boğaz ağrısı çekmememe rağmen. Onun için o süreç gerçekten sizin hayatınızı etkiliyor
	2. Hastalık Sonrası Büyüme		Bununla yaşamayı öğrendik. Dikkat ettiğimiz zaman daha hafif oluyor
	3. Hastalığın Tıbbi Sonuçları		Ameliyattan sonra çok rahatladım. Herkese tavsiye edebilirim. Gerçekten ameliyat olsunlar. İyi ki ameliyat olmuşum. Keşke biraz daha erken olsaydım
	4. Hastalığın Tekrar Etmesini Önlemeye Yönelik Sonuçlar		Ha mesela parfüm kullanamıyorum. Çok ağır kokuları kullanamıyorum
	5. Diğer Sonuçlar		Bolu'da çok sıkıntı yaşadım. Belli saatlerde camları açmazdım. Sabah saatlerinde dışarı çıkmazdım. Şuanda temizlik konusunda zorlanıyorum. Okulda da kara tahtayı kullanamıyorum, tebeşir tozundan dolayı.
7. Gelecekle İlgili Endişeler	1. Kişinin Kendisiyle İlgili Endişeleri		Hasta olacağım korkusu... İlk başta çok korku oluşuyor. Tekrar aynı ilaçlar aynı şeyler yine halsizlik olacak korkusu oluştu.
	2. Kişinin Çevresindekilerle İlgili Endişeleri		Çocuğumda da olur mu acaba kaygısı yaşıyorum. Mesela çocuğum boğazım acıyor dediği an hemen ağzını açıp telefonla bakarım.
8. Hastalığın Nüksetmemesi İçin Önlemler	1. Yenilik Getiren Önlemler		Bahar dönemlerinde maske kullanıyorum
	2. Yasaklayıcı Önlemler		Yani çok fazla yeşillik alanda bulunmamaya çalışıyorum

9. Katılımcıların Kronik Hastalıklarıyla Bağlantılı Hastalıklar ve Bu Hastalıkların Etkileri	1. Hastalıkla Bağlantılı Hastalıklar	<i>Bademciğimi üçüncü sınıfta aldılar yani. Şimdi de şöyle bir şey oluyor. Bademcik olmayınca direkt farenjit oluyor. Çok sık farenjit oluyorum</i>
	2. Kronik Hastalıkla Bağlantılı Hastalıkların Etkileri	<i>Bademcikten dolayı ben yüzmeyi öğrenemedim. Çünkü kulağıma kesinlikle su kaçmayacak diyordu doktor yani. Bu çok etkilendiğim bir durum.</i>
10. Bademcik Ameliyatıyla İlgili Tecrübeler	1. Ameliyat Öncesi Durum	<i>Ameliyat olmadan önce dondurma yemeye çok korkardım. Soğuk su içemezdim. Boğazım şişecek korkusuyla.</i>
	2. Ameliyat Çıkışı Durum	<i>Uyandığımda sürekli kan kusuyordum. Felaket bir mide bulantım vardı</i>
	3. Ameliyat Sonrası Durum	<i>Alındıktan sonra çok şey değişti rahatladım hastalık açısından da daha az hasta oluyorum</i>

3.1. Teşhis Öncesi Döneme Ait Bulgular

3.1.1. Sağlıkla İlgili Olumsuz Durumlar

Bu alt temada genel olarak çocukluk döneminde sık hastalanmaya ve ilaç kullanmaya vurgu yapılmıştır. Bu konuda K1, K5, K6, K7 ve K8'in ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Çocukluğumdan beri çok **sık hasta oluyorum** hatta annem çok iğne vuruluyordun diyordu. Yani her kış mutlaka bazen de yazın Tonsilit (Bademcik iltihabı) geçiriyordum (K1)

Çocukluğumda alerjilerim vardı, **sık sık bronşit** oluyordum (K7).

Her hafta muhakkak hasta olurdu. Bir hafta iyi gibi oluyordum, sona tekrar hasta oluyordum (K8).

Annem şey der; doğdun **30. gün penisilin için sağlık ocağına koştururduk** (K5).

Çünkü ilçedeki doktor sürekli antibiyotik veriyordu. Hatta bundan dolayı şu anda ben antibiyotik kullanamıyorum çünkü **çok fazla bir antibiyotik kullanımım** var. İlçedesin, hastaneye gidiyorsun akşam ya da akşamüzeri ve hangi doktor varsa o muayene ediyor. 5 yaşından 8-9 yaşına kadar çok fazla gereksiz antibiyotik kullandım. Çünkü her doktor “üşütmüş, antibiyotik yazalım” diyordu (K6).

3.1.2. Diğer Durumlar

Katılımcılar diğer durumlar alt temasında sosyal yaşamlarında ve okul hayatlarında yaşadıkları kısıtlamalara dikkat çekmişlerdir.

K8 “Okula gönderirken sürekli: **dikkat et, arkadaşlarıyla oynarken dikkat et, terleme çünkü sen hasta olursun vs.** diyerek uyarılıyordum” şeklindeki ifadesiyle okul yaşamındaki kısıtlamaya dikkat çekerken, “Ablam benden bir yaş büyük, ona hiçbir şey olmazdı. **Ona o kadar çok özenirdim ki. İşte o dondurma yiyor ben yiyemiyorum, o bilmem ne yapıyor ben yapamıyorum**” ifadesiyle hem başkalarına imrenmesi vurgusu yapmış hem de sosyal hayattaki engellenmelerini ima etmiştir. Yine K3 de sportif faaliyetlerini yapamayarak sosyal hayatının kısıtlandığını şöyle ifade etmiştir:

Ben ilkokul 4. Sınıftan itibaren hem kısa mesafede koşuyordum okulu temsilen hem de voleybol oynuyordum (K3).

3.2. Hastalık Nedenleri ve Belirtilerine Ait Bulgular

Katılımcılar bu alt temada hastalıklarının nedenlerini anlatmışlardır. Hastalık nedenleri arasında genel olarak *kalıtım* gösterilirken, bazı katılımcılar da stres ve sigarayı neden olarak göstermişlerdir. Hastalığının nedenini kalıtım olarak gösteren katılımcıların ifadeleri şöyledir:

Çünkü bu annemde de var. Bu **irisi** diye düşünüyorum (K2)

Bu arada bu hastalık benim babaannemde var babamda da vardı. O yüzden **genetik** olabilir diye düşünüyorum (K3)

Bu **kalıtsal** kesinlikle **annemden geldiğini düşünüyorum**. Çünkü annemin de gençliğinde bademcikleri iltihaplanmış ve iltihap kusmuş (K4).

Hastalığının **kalıtsal** olduğunu düşünüyorum (K8).

K3 “Benim aslında çok istediğim bir lise vardı Konya’da. Ve çok iyi bir liseydi. Ben aslında o liseyi kazanmak için çok uğraşıyordum. Onu kazanmak için büyük ihtimalle çok aşırı stres yaptım. Ve **kendimi çok sıktığım için bu tarz rahatsızlıkları yaşadığımı düşünüyorum**” diyerek hastalığının nedeni olarak stresi gösterirken K7 sigarayı neden olarak göstermiştir: “Benim annemin astımı var. Ben küçükken babam, daha önceleri dedem böyle hep **kapalı ortamlarda bulunduğumuz odada sigara içerlerdi**. Ben bunun etkili olduğunu düşünüyorum. Çünkü annemde de daha önce yoktu evlendikten sonra oldu (K7).

3.2.2. Hastalığın Nüksetme Nedenleri

3.2.2.1 Solunumla İlgili Nedenler

Hastalığın nüksetme nedenlerine solunumla ilgili durumlardan bahseden K3 baharatlardan, dumandan ve havasız ortamlardan bahsetmiş; bademciği olan K5 ise kir-pasa vurgu yapmıştır. Katılımcıların ifadeleri şöyledir:

Baharatlar... Herhangi bir baharattan etkileniyordum. İşte karabiber, kimyon gibi şeylerde direk öksürmeye ve nefesim aniden tıkanmaya başlıyor. Duman varsa etrafta nefesimin biranda rahatsızlandığımı hissediyorum. Çok basık ve kalabalık ortamlar çok sıcak olduğu için ve çok böyle havasızsa o ortamda zaten belli bir süre sonra sinyal vermeye başlıyor duramıyorum çıkıyorum (K3).

Mesela kütüphanede her taraf toz. Mescide giriyorum orası da kirli. Neden evde olmuyorum mesela. Hafta sonu sadece hafta sonu bir kütüphaneye gidiyorum ertesi gün hasta oluyorum (K5).

3.2.2.2. Diğer Nedenler

Hastalığın nüksetmesindeki diğer nedenlerde katılımcılar sıcak/soğuk şeyler tüketme, şehir değişikliği ve bağışıklık sistemi gibi konulara vurgu yapmışlardır.

Katılımcılardan K1 ve K8 “Bir de **çok sıcak şeyler tükettiğimde daha kötü hale geliyor**” (K1), **Sıcak çay içsem de soğuk dondurma yesem de ağrı başlıyordu**” (K8) diyerek sıcak/soğuk şeyler tüketmenin hastalığı tekrar tetiklediğini dile getirmişlerdir. Yine K1 soğuk havaların ve şehir değişikliğinin kendisini nasıl etkilediğini şöyle dile getirmişlerdir:

Çok soğuk havalarda hasta oluyorum zaten. Çok **soğuk havalarda yürürsem** eğer o aldığım soğuk hava etkisi ile oluyor (K1)

Eskişehir’in kuru bir havası vardı. **Eskişehir’den Bursa’ya gittiğimde mutlaka hasta oluyordum** ben hava değişikliği olduğu için. Bursa ile Eskişehir arasında git gel yaptığımda (K1).

Yine K2 hastalığının nüksetmesini “Şehir değişikliği yaptıysam oluyor. **Çünkü ilk yakalandığımda Isparta’dan İzmir’e gitmiştim. İkincisinde de İzmir’den Isparta’ya gelmiştim**” şeklindeki ifadeyle şehir değişikliğine; “**Zaten hastalığın sebebi de büyük ihtimalle mikrop kapmamdan dolayı oldu. Hatta hasta olmadan bir gün önce sahile çıkmıştık o zaman yazdı. Sahilde bir yerde oturup çay kahve içmiştik. Ertesi gün daha doğrusu akşamına başladı bir halsizliğim**” (K2) ifadeyle mikroba ve “**Yediklerimden ve bağışıklık sistemimin zayıfladığından dolayı bu hastalık nüks ediyor**” (K2) sözleriyle bağışıklık sisteminin zayıflığına bağlamıştır.

3.2.3. Hastalık Belirtileri

Katılımcılar tarafından hastalığın belirtileri; halsizlik, ateş, boğazda ağrı, olarak belirtilmiştir. Katılımcıların bu belirtilere yönelik ifadeleri şu şekildedir:

Halsizlik oluyor. **Gözlerimi açamıyordum ateşten**. Böyle o kadar ağırlaşıyordu ki. Ateşlenmem ben normalde ama tam olarak tonsilit, farenjit olduğumda gözlerim yanıyordu böyle (K1).

Yine bir yaz günüydü. **Ateşten** aşırı üşümeye başladım evde. Ve evde arkadaşlarım vardı. Onlar şortla otururken ben iki tane ceket üst üste giymiş yorganı çekmiş ve hala titriyordum (K2).

İlk belirtisi ateşti. Ateş halsizlik baya bir şeydi (K4).

Çok ateşim oluyordu, tir tir titriyordum (K6).

Sabah uyandığımda onu fark ediyorum genelde. Böyle yutkunurken boğazımı böyle bir şey varmış gibi küçük mercimek ya da nohut büyüklüğünde bir şey var gibi hissediyorum. Bir böyle yutkunmamı engelliyor ve **yanmaya başlıyor.** Diyorum “Eyvah” hasta oluyorum (K1).

Bademciklerim **şişiyordu. Yutkunamıyordum** (K4).

Daha sonra sabah öğlen oldu ve artık yemek yemeyi geçtim **yutkunamıyordum** (K2)

O anda **ağrım** çok fazla oluyordu. **Yutkunamıyordum** (K6).

Sürekli ama sürekli bir ağrı (K5).

Sebepsiz kuru bir öksürük oluyor. Göğüste ağırlık ve **acı şeklinde** oluyor (K7).

3.3. Hastalıkla İlk Tanışmaya Ait Bulgular

3.3.1. Tıbbi Durumlar

Bu alt temada katılımcılar tıbbi durumlarına yönelik bilgiler aktarmıştır.

Katılımcılardan K2 vücudundaki ağrıya vurgu yaparak durumu “*İlk etkileri şöyle oldu. Hafif bir ateşim çıktı ve vücudumun her yeri ağrımaya başladı. Yani ayaklarımdan tut bacaklarım kollarım saç telime kadar ağrıyı hissediyordum*” (K2) şeklinde açıklamış, K3 ise; “*Ben ilkokul 4. Sınıftan itibaren hem kısa mesafede koşuyordum okulu temsilen hem de voleybol oynuyordum. 7. sınıfa geldiğimde öyle işte kalbim sıkışıyor gibi ya da böyle düzgün nefes alamama gibi şikâyetlerim olmaya başlamıştı. O zaman fark etmiştik. Yani şöyle nefes darlığı yaşamaya başladım nefesimi kontrol edememeye başladım. Normal maçlara çıktığımızda da okullar arası maçlar oluyordu. Oyuncular normal mola istiyor ya, ben çok sık mola istemeye başladım. Sonrasında ilçede bir doktora gittik*” (K3.) spor aktivitelerinde sorun yaşaması sonucu hastalığı fark ettiğini ifade etmiştir.

K6 baharat ve tozların rahatsızlık vermeye başlamasıyla hastalıkla tanıştığını; K5 ise kulak akıntısı şikâyetinden dolayı hastalıkla tanıştığını şöyle ifade ediyor:

Liseye başladım **toza, parfüme çok fazla tepki vermeye başladım.** Baharatlı bir yiyecek yediğimde çok fazla öksürmeye başlamıştım. Daha sonra doktora gittik. Alerjik astımım olduğunu öğrendim ve hap kullanmaya başladım (K6).

Kulak akıntısı başlıyor. Doktor diyor ki bu bademcikler kulaklara zarar veriyor. Kulaklar akmaya başlayınca bademciklerini alalım diyor doktor (K5).

3.3.2. Duygusal Durumlar

Duygusal durumlar alt temasında katılımcılar hastalığı öğrendiklerinde kendilerinin ve yakınlarının duygusal durumunun nasıl olduğunu ifade etmişlerdir.

K2 geçici bir şey olduğunu düşündüğünü “*Önce geçici bir şeydir dedim. Beklersem geçer dedim*” (K2) şeklindeki ifadesiyle dile getirirken K3 ilk duyduğunda üzüldüğünü dile getirmiştir: “*Yani ilk öğrendiğimde üzülmüştüm aslında. Çünkü o zaman şey astım böyle çok kötü bir hastalık gibi geliyordu bana küçük olduğum için hani böyle aaa astım işte çok böyle krizlere girerim falan diye düşünüyordum.*” (K3). K6 ise yaşı küçük olduğu için yanında konuşulanları dikkate almadığını, babasının da soğukkanlı olduğunu fakat annesinin üzüldüğünü dile getirmiştir: “*Çocuk yaşta olduğum için ben çok dikkate almamıştım. Annemin ağladığını hatırlıyorum. Babam alamaz mıyız bademciği? Doğduğundan bu yana hastaneye geliyoruz haftada bir, sonuçta kullandığı antibiyotiklerin de vücuda bir zararı var dedi*” (K6).

3.4. Teşhis Sürecine Ait Bulgular

3.4.1. Teşhisin Gecikmesi İle İlgili Durumlar

Bu alt temada katılımcılar genel olarak teşhisin gecikmesinden bahsederek gecikmenin nedenlerine değinmişlerdir.

K2 hastaneden serum verip gönderilmesine bağlı olarak teşhisin geciktiğini “**Teşhis önce konamadı. Çünkü akşamdı. Gece acile gittik. Serum takıp gönderdiler. Ama serumdan üç saat sonra tekrar gece uyuyamadım. Üç saat sonra tekrar acile gittik. Tekrar bana serum verip gönderdiler**” (K2) sözleriyle dile getirmiştir.

K3 ve K7 ise ilçede hekim yetersizliğine, yanlış teşhise bağlı olarak teşhisin geciktiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

O zamanlar ilçede doktor yoktu, göğüs hastalıkları doktoru yoktu. O yüzden de hani ile gitmemiz gerekiyor okulum tatil olacak vesaire bir sürü bir şey beklememiz gerekiyordu. O yüzden de ertelemiştik ama 5 6 ay gibi bir süre ertelemiştik (K3)

16 yaşındaydım zannedersen. O zamanlar bir domuz gribi salgını vardı. Ben yine böyle ciddi rahatsızlandım. Şiddetli bir ağrı geçiriyordum. Çok rahatsız olduğum için beni hastaneye yatırdılar. O zamanda ilçede testler yok. **Bana dediler ki “bu domuz gribi”,** belirtiler onu gösteriyor dediler. Sonra beni karantinaya aldılar ayrı bir odaya. Orada sürekli kapıları, yerleri domestosla siliyorlar. Yanıma özel kıyafetlerle giriyorlar. Onlar öyle yaptıkça ben daha çok rahatsızlandım. Hastalığım iyice ilerledi, ben çok kötü oldum. Beni hemen ambulansla ile (Karaman’a) sevk ettiler. **Ona rağmen ne ilde ne de ilçede hastalığımı o sene anlayamadılar. O zaman ben domuz gribi olarak düşünülüm,** ama aslında deterjanlar vesaire benim durumumu iyice kötüleştirdi. Ben şu an anlıyorum bunun böyle olduğunu. Hatta ambulansla giderken ambulans yolda durdu, dışarı çıktım hava aldım ve iyileştim. Kendime geldim. Buna rağmen fark edemediler alerjik astım olduğu (K7).

Katılımcılardan K6 ise kültürel kalıplar nedeniyle geç teşhis konulduğunu ifade etmektedir:

Şöyle söyleyeyim. **İlçedesin. O dönem sen de bilirsin. Alerji o zamanlar üzerinde çok fazla durulan bir rahatsızlık değildi.** İlçede bir hekime gidiyorsun. Senin abarttığın düşünülüyor. Belki üzerinde çok durulmadığı için bademcik daha ön plandaydı. Çok fazla üzerinde durulmadığı için ben alerjik astımım olduğumu lisede filan öğrenmiştim (K6).

3.4.2. Teşhis Sürecindeki Diğer Durumlar

Katılımcılardan K1 ve K8 “**Yani işte normal muayene oldum. Muayene olduktan sonra da doktor teşhis koydu**” (K1), “**Bunu fark etmemiz çok zor olmadı. Bademcikleri var, antibiyotiklere biraz devam edelim denildi**” (K8) ifadesiyle ilk muayenede teşhis konulduğunu ifade etmişlerdir. K3 ise yapılan çeşitli testlerle teşhis konulduğunu belirtmiştir: “Teşhisi ilk Ermenek’teki doktor koymuştu. Buna karar verirken test yaptı (K3). Katılımcılardan K4 bademcik ameliyatı yapan hekimin şüphesiyle teşhis konulduğunu, K6 ve K7 ise ilçede konulamayan teşhisin ildeki hekimin muayenesiyle konulduğunu ifade etmişlerdir:

Bademciklerime bakan doktorum senin alerjin var bir şeye dedi, test yaptır dedi. Bunun testini yaptırdım. Yün, çim, hayvan tüyüne ve deterjanların aşırı kokuyorlar ya onlara karşı var (K4).

Çok fazla boğaz ağrım vardı ve artık dışarıya vuran bir şişlik vardı. Ailem artık tamam öksürük olur kışın ama yazın öksürük olması ve bademciklerin şişmesi normal değil diyorlardı. Daha sonra artık, hemşire bir yengem var. Onun Isparta’ya getirin, tıpta bakılsın üniversitede demesiyle **Isparta’ya geldik ve üniversite hastanesinde iltihaplı bir bademciğim olduğumu öğrendim** (K6).

Daha sonra ilçeden ile sevk ettiler. **İlde göğüs hastalıkları uzmanı** alerjik astım teşhisi koydu (K7).

3.5. Tedavi Sürecine Ait Bulgular

3.5.1. Kişisel Çözümler

Katılımcılarla görüşmeler esnasında hastalıklarının tedavisine yönelik kişisel çözümler ürettikleri görülmüştür. Bakıldığında bu çözümlerin ılık bir şeyler içme, bal, boğaza bir şeyler sarma, soğan yeme gibi alternatif çözümler olduğu görülmektedir. Katılımcılar bu çözümlerini şöyle açıklamışlardır:

Ilık suya biraz limon koyuyorum o şekilde içiyorum veya **bal** yiyorum hemen o biraz rahatlatıyor (K1).

Farenjit olmamak için sürekli **bitki çayları** içiyorum (K3).

Ilık bir şey çok güzel yumuşatıyor. Gargara yapıyordum. **Bal** çok güzel yumuşatıyordu (K4).

Mesela **soğanı muhakkak yedirmeye çalışırlardı**. Yemeklerin yanında kesin olurdu. Bir de **bal** ile bir şeyi karıştırıp macun türü bir şey yedirirlerdi (K8).

Annemin sürekli sobanın üzerinde elma haşlayıp **boğazıma sardığını** hatırlıyorum (K5).

3.5.2. Tıbbi Çözümler

Bu alt temada genel olarak ilaç tedavisi ve ameliyata vurgu yapılmıştır.

K4 “*Bu zamana kadar neden alınmadı diye söylediler. Ben de gittim aileme söyledim. Böyle böyle dedim. Ailem de araştırma yaptılar falan. Neyse İzmir’de ameliyatımı oldum*” (K4) şeklindeki ifadesiyle, K5 ise “*Üçüncü sınıfta ben bademcik ameliyatı oldum*” (K5) diyerek ameliyata vurgu yapmıştır. K6 ise özel hastaneye vurgu yaparak durumu “*Bademciğim alınmadan bir sene filan önce iyi olduğumu düşündük ve bir süre doktora gitmedik. Daha sonra şiddetli ağrı ve ateşimin olduğu bir hastalığım oldu ve yine apar topar hastaneye gittik. Doktorum gitmiş, biz de özel bir hastanede başka bir doktora gittik. Özel hastanede direkt olarak bademciği almalyız denildi*” (K6) şeklinde dile getirmiştir.

Katılımcıların antibiyotik kullanma çözümüne dair ifadeleri şu şekildedir:

Burada çok hastalandım. Baya bir gerçekten ateş, artık damardan antibiyotik almaya başladım. Hep ateş. Ateş zaten çok fazla şeydi. O zamanlar penisilin iğnesi vardı. Bana üç tane penisilin iğnesi vurdular. Ayda bir taneydi. Ondan sonra o bir tane iğneyi ama üç doktor bacaklarıma bastırarak. Çok ağırdı onu vuruldum. Beni o 5 6 yıl korudu (K4).

Annem öyle der penisilini yemezsen duramıyorsun. Hemen hasta oluyorsun derdi (K5).

3.5.3. Tedavi Sürecinin Çevreye Yansımaları

Tedavi sürecinin hastanın yakınları açısından ne anlama geldiğine yönelik ifadeler bu alt temada toplanmıştır. Katılımcıların anne baba açısından yaptıkları değerlendirmeler şöyledir:

Hastalandığımda babam gerçekten baya **fedakârlık** yaptı. İşini gücünü bıraktı. Çünkü tek başıma hareket edemiyordum, sürekli başımdaydı (K2)

Annem babam üzüldüler ilk başta hani neyi bu kadar takıyorsun boş ver sınav olsa da olur olmasa da olur dediler (K3).

Ailem çok düşkün aşırı düşkün. Kardeşimden çok bana düşkündür. Hele hasta oldum mu **aşırı çok titizler** bu konuda. Ya etrafımda dört dönüyorlar. Ya ailem daha da hassaslaştı artık onlar benim böyle küçük bir boğazım kulağım dediğim zaman artık deliriyorlardı. Yine mi neden niçin diye. **Benimle birlikte onların da psikolojisi bozuldu** (K4).

Babam siyasetle uğraştığından çok fazla aileye dönük değildi. Çok fazla işleri vardı, Ankara’ya filan gidip geliyordu, sürekli dışarıdaydı. Annem bir tık daha fazla benimle ilgilenmek zorunda kalıyordu. **Bu durum ister istemez annemi yoruyordu**. Çünkü gece gündüz sürekli ateşleniyordum. Bu durum **annemle babamın da ikili ilişkisini etkiliyordu** (K6.).

Babam çok güçlü bir adamdır o yüzden **bir şey hissettiyse bile bana çaktırmamıştır. Annem de öyledir.** Bu durum ekonomik durum ve o dönem insanların yaşadığı diğer olaylar ve dertlerle de alakalı olabilir. Belki bu onların gözünde küçük bir operasyon da olabilir. Çünkü kendilerince başka sıkıntıları da var (K8).

K3 bu sürecin arkadaş çevresini korkuttuğunu, K7 ise bu süreçte arkadaşlarına çok yük olduğunu düşünmektedir. K3 bu durumu “Hani birkaç dakikalık bir şey ama herkesi korkutuyordu, etrafımdaki herkes çok korkuyordu çünkü tamamen nefesin kesiliyor” (K3) diyerek; K7 ise “Öğrencilik yıllarımda çok zorlandım. **Bu süreçte arkadaşlarım da bunun sıkıntısını çok çektiler.** Geceleri hastaneye gidiyordum, gündüz bazen hastanede yatıyordum onlar da sürekli benimleydi (K7) şeklinde dile getirmiştir.

3.5.4. Tedavi Sürecinin Hastaya Psikolojik Yansımaları

Tedavi sürecinin hasta bireylerin psikolojisine nasıl yansıdığına dair ifadeler bu alt temada toplanmıştır. Katılımcılar bu süreçte korku çektiklerinden, duygusal ve psikolojik anlamda yıprandıklarından bahsetmişlerdir.

Katılımcılardan K1 duygusal anlamda yıprandığını “*Hasta olunca ben çok acıyorum kendime. Sürekli tekrar ettiği için hani böyle kendime çok acıyorum. Duygusal olarak çöküyorum.*” (K1) şeklindeki ifadesiyle dile getirirken K6 psikolojik olarak yıprandığını ifade etmektedir: “*Ailem benim için para harcıyor ve zor durumda olmakta benim de payım var diye düşünmek beni psikolojik olarak etkiliyordu*” (K6). K3 bu süreçte kendisinde oluşan korkuları şöyle dile getirmektedir:

Çok böyle tamamen nefesimin kesildiğini hissettiğim bir iki dakikalık anlar olmuştu. Tamamen böyle hiç nefes alamıyorum. Böyle yani nasıl anlatılır bilmiyorum ama nefes alamıyorum hiçbir şekilde ve her şey durdu, tamam artık diyordum, bitti galiba öleceğim dediğim çok oldu” (K3).

K2 ise süreci pozitif yönüyle yorumlamış ve “*Şeyi fark ettim yani hani sağlığın gerçekten ne kadar önemli olduğunu hissettim*” (K2) diyerek sağlığın önemini anlamaya vurgu yapmıştır. Yine K2 ve K3 yanında birileri olsun isteğinin bu dönemde baskın olduğunu şu ifadelerle dile getirmişlerdir:

Ve o an şey de düşündüm **sevdiğim insanların yanımda olmasını istedim** (K2)

Yani sürekli **yanımda birisi olsun isteği.** Ve hep yurtlarda kaldım zaten yanımda hep birisi vardı. Hep bir arkadaşım vardı (K3).

K6 ise kısıtlamaları kabullenememeye, aşırı prosedürlerin oluşturduğu korkuya ve hekimin söylediklerini anlamlandıramamaktan dolayı yaşanan korkuya vurgu yapmıştır:

Hastalığın var ve çocuksun. **O yüzden bunu kabullenmek istemiyorsun.** Kışın karda oynama; yazın dondurma yeme, soğuk içme, güneşte terleme gibi hayatımı kısıtlayan birçok şey olmuştu (K6).

Isparta’da üniversite hastanesine geldiğimde tetkik için çok fazla işlem yapılması ve **prosedürlerin fazla olması bende “ciddi bir rahatsızlığım var galiba” algısına sebep olmuştu** (K6).

Doktorun bademciği iltihaplı bademcik, şimdiden sonra kontrol altında olacak, ilerlerse ciddi sorunlara yol açar, ameliyat olması gerekiyor ama şu an **yaşı küçük olduğu için ameliyat yapamayız demesi de beni etkilemişti.** Hastayım, sürekli kontrolüm gerekecek bana bir şey oluyor gibi bir hissiyata kapılmıştım. (K6).

3.5.5. Tıbbi Süreç

Tıbbi süreç temasında katılımcılar tedavi sürecinde yaşadıkları tıbbi durumlardan bahsetmişlerdir. Katılımcıların bu süreçle ilgili tecrübeleri şöyledir:

Bademcik için gelip de burada kalp ritmi bozukluğunun çıkması oldu. O zaman bizim için hiç beklenmedik bir durumdu (K5).

Yine bir yaz günüydü. Aşırı üşümeye başladım evde. Ve evde arkadaşlarım vardı. Onlar şortla otururken ben iki tane ceket üst üste giymiş yorganı çekmiş ve hala titriyordum. Daha sonrasında tahmin edemedim aynı şeyin olduğunu yani iltihaplandığımı (K2).

Sonra zaten ilaçlar bittikçe biz kontrole de gitmemiz gerekiyor sürekli. O zamanlar 6 ayda bir gidiyorduk. Aynı doktora gidiyordum hep. Çünkü sonuçlarımı hep o görüyor. Her gittiğimizde işte SFT tekrar yapıyorlar. EFOR testi EKG çekiyorlar ama hiçbir değişiklik yok sadece ilaçlar benim o an nefes darlığı yaşadığımda ya da o boşluktan içeriye hava dolmaya başladığı anda beni etkilediğinde benim daha rahat nefes almamı, nefesimi kontrol edebilmemi sağlıyordu (K3).

Acile gidiyordum hep gece olduğu için. Orada işte ilaçlar verildi. Daha sonra tekrar edince Devlet hastanesine KBB'ye gittim. Benim iki üç ayda bir tekrar ediyordu. Hani aldığım antibiyotikğin etkisi bitince tekrar ediyordu o kadar ileri boyuttaydı (K4).

Küçük dilimi de kesmişler bu arada. Ameliyat sırasında. Onun da çok uzun olduğunu söylüyorlar. Ama ben de şöyle düşünüyorum. Çünkü benden izin alınmadı. İzin alınması gerekiyordu normalde. Eeee öyle olunca büyük ihtimalle ameliyat sırasında kesildi diye düşünüyorum (K4).

Ayda bir bazen iki ayda bir Isparta'ya geliyordum ve doktorumun kontrolünde süreç ilerliyordu. Çünkü ilçede bunun için çözüm üretebilecek etkili bir doktor yoktu. Bizde de ile gidelim, tıpta daha iyi daha dikkatli bakarlar algımız vardı. O yüzden ayda ya da iki ayda bir Isparta'ya gelip gidiyorduk. Zaten tek bir doktorumuz vardı, düzenli bir şekilde bir süre onunla ilerledik (K6).

3.5.6. Süreçteki Diğer Durumlar

Katılımcılardan bazıları da tedavi sürecinde okulu aksatma, sosyal hayatının kısıtlanması, ekonomik zorluklar, hastalık gizleme, hap yutarken acı çekme gibi konulara vurgu yapmışlardır.

Katılımcılardan K1, K4 ve K7 tedavi sürecinde okullarını aksattıklarını ifade etmişlerdir. K1 ve K7 "**Okula gidemediğim oluyordu. Hani yataktan çıkamıyordum. Çok uyku hali oluyordu bende. İlaçların da etkisiyle**" (K1) "**O zamanlar ara ara alerjilerim oluyordu. Kışın yarıyıl tatilinde hastalanıp 1-2 ay okula gidemezdim çocukluk dönemimde**" (K7) şeklindeki ifadeleriyle okula gidemediğine vurgu yaparken yine K7 ve K4 okulda sınavlara giremediğini dile getirmiştir: "**Sürekli bir şeylerden geri kalma. Sınavlarımdan geri kalıyordum en basiti**" (K4). "**Sonra Bolu'ya üniversiteye gittim. Orada çok rahatsızlandım, sık sık hastalanmaya başladım. Hatta Bolu'da Nisan ayında vize sınavları olurdu ben hiçbir zaman diğer arkadaşlarımla vizelere giremedim hep daha sonra mazeret sınavlarına girdim**" (K7).

Bazı katılımcılar ise bu sürecin kendilerini sosyal ve ekonomik ve yeme/içme yönünden kısıtladığını dile getirmişlerdir:

Ya sosyal hayatım o dönemde daha kısıtlanıyordu. Dışarı çıkmak istemiyorsun zaten. (K1).

10 yaşında okulun böyle trampet takımı ve halk oyunlarına katılmayı çok istiyordum. Kurslara yazılıyordum, hocalar yeteneklisin deyip kaydediyorlardı. Ertesi gün geliyor, **seni buradan çıkaracağız diyorlar.** Niye dediğimde söylemiyorlar. Ama sonradan öğrendim ki; annem gidip "çok yoruluyor, terliyor ve çok hastalanıyor. Onu çıkartırsanız çok seviniriz" diyormuş (K6).

Hastalık sürecindeyken günlük hayatına devam edemiyordum. Açıkçası sadece uyumaya çalışıyordum. Çünkü acı duymak istemiyordum (K2)

Tabi o zaman şartlar ekonomik olarak da çok sıkıntılıydı. Biz mesela Ankara'da tanıdığımız biri olmadığı için İstanbul'u tercih etmek zorunda kaldık dayımlar orada olduğu için (K5).

Sürekli doktora gidip sürekli ilaç aldığımız için maddi olarak etkisi oldu. Babam belediye başkanlığına aday olduğunda 7 yaşındaydım. Onun öncesinde babam belediyede çalışan bir işçiydi ve o zamanlar 2-3 ayda bir maaş alıyorlardı. Annemin ağlayarak dedemi arayıp benim ilacımı alamadıklarını söylediğini filan hatırlıyorum. Maddi açıdan zor bir süreci ve benim kullandığım ilaçlar doktor masrafım vs. bunu etkiliyordu (K6).

Harcığımı bile dondurma alamayım diye ona göre veriyorlardı. Öğretmenlerim uyarılıyordu. Çocuğsun sürekli soğuk bir şeyler yiyip içmek istiyorsun **ama yiyemiyorsun.** (K6.).

Büyük olsan tamam, benim böyle bir hastalığım var o yüzden kendime hâkim olmalıyım dersin ama çocuk olunca bu iş çok zor. Mesela arkadaşların da senin gibi koşuyor, sırtına hiçbir şey koyulmuyor ama senin sırtına sürekli bez sokuluyor. **Kaçak dondurma yediğim zaman hemen belli oluyor.** Aile hemen sen soğuk bir şey mi yedin diye tepeme dikiliyor. (K8).

K2 ise bu süreçte hayatı dışarıdan gözlemleyebildiğini şöyle dile getirmektedir: “*Bu hastalıkta yataktan çıkamıyorsun. Tabi bu süreçte biraz daha yalnız hissediyorsun ama eğer işte bir fanusta hayal edelim kendimizi o hastalıkta fanusun dışına çıkıyorum ve fanusu görme imkânım oluyor. Yani sen duruyorsun ve hayat devam ediyor. Gözlem yapabiliyorsun* (K2).

3.6. Mevcut Duruma/Hastalığın Sonuçlarına Dair Bulgular

3.6.1. Hastalığın Psikolojik Sonuçları

Katılımcılar bu alt temada genel olarak hastalığın kendilerinde bıraktığı psikolojik izlerden bahsetmişlerdir.

K5 ve K6, hasta iken yediği bazı yiyeceklerin hala o günleri anımsattığından bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır:

Kaşarlı tost ve kayısı meyve suyu. İkisi bir araya geldiğinde **Hasekinin koridorları aklıma geliyor benim.** Çok ağlardım. Aç tutmak zorundalardı beni belli bir saate kadar (K5).

Hatta uyandığında soğuk bir şeyler içirin, dondurma yedirin demiş. Portakal suyu içirdiler, Antep fıstıklı dondurma yedirdiler. Şu an hazır portakal suyu içemem ve Antep fıstıklı dondurma yiyemem. **Çünkü o tadı tekrar hatırlayacağım gibi geliyor.** Onlara karşı tiksindim (K6).

K6 artık boğazında hiçbir ağrı olmasa da soğuk su içerken ya da dondurma yerken hala tedirginlik yaşadığını “*Hala soğuk su içerken bir tık düşünürüm. Hiçbir problemim olamamasına rağmen hala dondurma yerken ya da su içerken bir düşünürüm. İkinci dondurmaya canım istese de yemem, yeterli olduğuna inanırım. Hatta boğazım ağrıyorsa bile ağrıyacaktım gibi hissedirim*” (K6) şeklindeki ifadesiyle dile getirmiştir. Ayrıca K6 içinde hep boğazı ağrıyacaktım gibi bir his olduğunu ve bunu psikolojik takıntı haline getirdiğini şöyle belirtmiştir: “*Bir de hep “boğazım ağrırsa” kaygım var. O yüzden hep hırkamı alayım modunda oluyorum. Çünkü o boğaz ağrısı bende çok farklı bir yerde. Hiç geçmeyecek gibi geliyor sürekli. Bademciklerimi aldırdıktan sonra yaşamadım ama yine de korkuyorum. Boğaz ağrım tamamen psikolojik. Mesela; görüşmeden önce geçmişi hatırlamaya yönelik zihnimi yokladığımda bile bir boğaz ağrısı hissettim. Tamamen psikolojik. Hatırladığım süreçte bir boğaz ağrısı yaşamadım*” (K6). K8 de aynı psikolojik durumdan mustarip olduğunu söylemektedir: “*O hissi hiç unutmam. Yani yutkunurken o tuhaf hissi. Düşün yıllardır yok bademciğim ama hala daha orda bir şey çıkacaktım hissi hiç geçmedi. O zamandan bu yana hiç boğaz ağrısı çekmememe rağmen. Onun için o süreç gerçekten sizin hayatınızı etkiliyor* (K8).

K7 ise bu takıntılı halinin çocuklarına karşı davranışlarına dahi sirayet ettiğini “*Takıntılı olmaya başladım, daha rahat bir insandım. Örneğin çocuklarımın bir yeri kızarsa çok aşırı tepki veriyorum*” (K7) şeklinde dile getirmiştir.

3.6.2. Hastalık Sonrası Büyüme

Bu tema altında katılımcılar genel olarak hastalığın kendilerinde meydana getirdiği olumlu durumlardan bahsetmişlerdir. Yani bir nevi hastalığın kendilerine öğrettiklerini dile getirmişlerdir. Bu konuda K3 süreç içerisinde hastalığı normalleştirdiğini ve kriz anında nasıl hareket edebileceğini öğrendiğini şöyle dile getirmiştir: “*Durumu olabildiğince normalleştirdim. Çünkü ya böyle olduğunda hemen kalkıyorum hemen bir pencere açıyorum nefes almaya başlıyorum. İşte kendimi sakinleştiriyorum. Nefesimi hemen kontrol altına almaya çalışıyorum. Zaten onu öğrendim nasıl kontrol altına alacağımı.* (K3). Benzer şekilde K7 de “*Bununla yaşamayı öğrendik. Dikkat ettiğimiz zaman daha hafif oluyor*” (K7) şeklindeki ifadesiyle hastalığa alıştığını belirtmektedir.

K2 ise; “*Bu hastalıktan sonra biraz daha sağlıklı yaşamam gerektiğini düşünmeye başladım. Sağlıklı yaşama bilinci geldi gibi. Sağlıklı yaşamaya çalışıyorum*” (K2) ifadesiyle kendisinde sağlıklı yaşam bilinci oluştuğunu, K5 hastalığın iletişim becerisini geliştirdiğini ifade etmektedir: “*O zaman*

kanser hastalarını daha çok anladım. (K5). K7 de bu hastalık sayesinde illerin alerji haritası olduğunu öğrendiğini “Genelde rahatsızlandığımda acil servise gidiyordum. Acildeki bir doktor bana: “bir yerlere giderken alerji haritalarına bakarak tercih etmelisin” demişti. **İlk defa böyle bir bilgiyi duymuştum**” (K7) şeklinde dile getirmiştir.

3.6.3. Hastalığın Tıbbi Sonuçları

Bu alt temada daha çok hastalığın bireylerde oluşturduğu tıbbi sonuçlara değinilmiştir. Bu alt temada hastalar çeşitli sebeplerle hekimlere olan güvenlerinin azaldığını, devamlı ilaç kullanmaya mahkûm olduklarını ve bademciği olan hastalar ameliyattan duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.

K2, hastalık sonrasında artık hasta olduğunu hissettiği an hastaneye koştuğunu “Buna benzer bir **rahatsızlık hissettiğim an direkt hastaneye giderim. İlk hastalığımda bir gün bekledim. Ve bir gün beklemem her saniyede acı çekmeme neden oldu**” (K2) cümleleriyle ifade etmiştir. K3 ise “Farenjидinin astımını tetiklediğini ifade etmektedir: “Farenjидim var. Farenjидin en önemli özelliği zaten gece öksürük gelmesi gece öksürük geliyor ama kuru öksürük yani suda içsen başka bir şeyde yapsan geçmiyor. Öksürük çok şiddetli ve sık olduğu için haliyle benim nefesimi kontrol edebilmem de çok zor oluyor” (K3) ifadesiyle kronik hastalığı olan farenjидin başka bir kronik hastalığı tetiklediğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan K4, K5, K6 ve K8 bademcik ameliyatından duydukları memnuniyeti şöyle dile getirmişlerdir:

Ameliyattan sonra çok rahatladım. Herkese tavsiye edebilirim. Gerçekten ameliyat olsunlar. **İyi ki ameliyat olmuşum.** Keşke biraz daha erken olsaydım (K4).

Bademciklerimin alınması benim hayatımı kurtardı. **İyi ki alınmış** (K5).

Bademciğim alındıktan sonra daha rahat bir süreç geçirmeye başladım Hatta hep şöyle diyordum: neden daha önce ameliyat olmadım diyordum (K6).

Ama bademciklerimi aldırdıktan sonra hiçbir zaman keşke aldırmasaydı diye hiç demedim. (K8).

Katılımcılardan bazıları bu geçirdikleri hastalık sürecinin sonrasında çeşitli nedenlerle hekimlere olan güvenlerinin azaldığını dile getirmişlerdir. Katılımcılardan K5 kendisine uygulanan yanlış tedaviden dolayı, K6 bademciklerinin alınmış olmasına rağmen doktorun bunu fark etmemesinden dolayı, K8 kendisinin döneminde hekimlerin çeşitli gerekçelerle gereksiz bademcik ameliyatı yaptıklarını düşündüğünden dolayı ve K3 kendisine verilen yanlış ilaçtan dolayı hekimlere güveninin azaldığını şöyle dile getirmişlerdir:

Artık pek güvenim kalmadı. Yani kulağımdan sonra yani bir üç yıl önce kulağıma yanlış bir teşhis konuldu. Şöyle şimdi sol kulağım işitmiyor ya sağ kulağımda da çınlama başladı. Doktora gittim. Bir doktor ani işitme kaybım başlamış dedi. Üç gün kortizonlu tedavi uyguladık. Duyan kulağım için. Uğultular geçmeyince Antalya’da hiperbarik oksijen merkezi var. Hani orada tedaviyi aldım. Geldiğimde o doktoru açığa almışlar. Başka birisine gitmek zorunda kaldım. Bana: sana yanlış teşhis koymuşlar senin kulağında hiçbir şey yok dedi. Ona da inanmadım. Üçüncü bir doktora gittim. O da MR çekti. Baktı ve senin kulağında işitme kaybı yok o sesleri dinlemeyeceksin. Ara ara uğultuların olabilir. Senin kulağında herkesteki kadar işitme kaybı var dedi. Bundan dolayı **pek güvenmiyorum artık** yani (K5).

Lise 3 ya da 4’te doktora gitmişim. Yine özele gittim. Aslında bademciklerinde de sorun yok dedi. Ben doktora bademciklerim alındı dedim. **O yüzden pek güvenmiyorum hekimlere** (K6).

Kapıda bir sürü çocuk bekliyordu bademcik ameliyatı için. **Muhtemelen o dönem hekimler arasında bademcik ameliyatı modaydı.** Mesela bizim büyük oğlan 5 yaşındayken-kreşe giderken kulağa tüp takma. Kulaklarında bir problem olduğu düşünülen her çocuğun kulağına tüp takıyorlar bizimkinde de var. Bir ritüel mi yoksa o dönemin hastalığı mı bilmiyorum. Bizim dönemimizde de dediğim gibi bademcik ameliyatı olmayan çok azdı (K8).

İşte biz doktora gittik. Doktor bana bir tane ilaç verdi ben o ilacı kullanmaya başladım. Daha 7. Sınıfa gidiyorum ve 8. Sınıfa geçtim ben artık ilacı kullandıkça bir uyku hali sürekli uyumaya başladım. Sonra baktık babaannemin kullandığı ilacın aynısını kullanıyorum. Sonra biz Karaman'daki bir hastaneye gittik. Oradaki doktor bana dedi ki ya bu ilacı sen nasıl kullanırsın senin yaşına hiç uygun değil bu demişti. **O yüzden hekimlere biraz tedirgin yaklaşırım (K3)**

Özel hastanede direkt olarak bademciği almalyız denildi. Şuan düşündüğümde **acaba o zamanlar hastaneye para kazandırmak için mi bademciğin alındı diye düşünmeden edemiyorum.** Çünkü o zamanlar devlete defalarca gitmeme rağmen alınmamıştı, özele ilk gidişimde alınmasına karar verildi. Ameliyat olmamıza karar verildi, hatta biz hazırlıksız filan gelmiştik, burada yengemde filan kaldık (K6).

K7 ise hastalandıktan sonra devamlı ilaç kullanmaya mahkûm olduğunu ve günümüzde yaşanan salgından dolayı sürekli tedirginlik yaşadığını şöyle ifade etmiştir: **“15 gün kadar hastanede yattım. Hastaneden çıktıktan sonra düzenli fisfis vs. astım ilaçları kullanmaya başladım. Korona başladıktan sonra biraz tedirgin oldum, Kovid olursam ne yapmam lazım gibi konuları danışmak için bir hekime gittim. Düzenli kontrollere gidiyorum bu süreçte. İlaçlarımı kullanıyorum (K7).**

3.6.4. Hastalığın Tekrar Etmesini Önlemeye Yönelik Sonuçlar

Katılımcılar tedavi sürecinden sonra tekrar hasta olmamak için bazı tedbir aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların aldıkları bu önlemler bu alt temada toplanmıştır. Katılımcılar tekrar hasta olmamak için aldıkları önlemleri şöyle dile getirmişlerdir:

Hastalık süreci böyle çok sıkıntılı olduğu için hastalık sonrası daha çok dikkat etmeye başladım kendime. İşte dediğim gibi **soğuk içecekler içmiyorum. Dolaptan çok şey tüketmiyorum** bu meyve de olsa tüketmiyorum (K1).

Artık bilmediğim yerlerden yememeye çalışıyorum (K2)

İşte mesela şu anda uyku düzenimi de sağlayamadığım için peteği kapatıp uyuyorum. Çünkü ısı dengesini ayarlamaya çalışıyorum. Ha mesela parfüm kullanamıyorum. Çok ağır kokuları kullanamıyorum (K3).

Normalde yün yorganla yatarız. **Yün yorgan gitti yerine pamuk yorgan geldi.** Yatığımı yündü o da değişti (K4).

Pikniğe gidemiyorum. Hastalık öncesinde her şeyi daha rahat yiyordum **ama artık daha seçici olmaya başladım.** Paketli gıdalar alerji yapabilir, bünyemi zayıflatabilir gibi çok seçici davranmaya başladım hastalık sonrasında (K7).

3.6.5. Diğer Sonuçlar

Katılımcılardan K1 **“Ya hayat kalitesini düşürüyor bence”** (K1) ifadesiyle hastalıkların hayatımızdaki en belirgin etkisine vurgu yapmaktadır. Bu konuda K3 ise kütüphaneden etkin faydalanamadığı, istediği enstrümanı çalamadığı konularına vurgu yapmıştır: **“Birkaç ay önce kontrole gitmiştim. Astım için. Solunum fonksiyon testi yaparlarken ben üfleymiyorum. Mesela ney üflemek istiyorum ama üfleymiyorum. Hiç üfleyemediğim için. Çok sevdiğim bir enstrüman ama şu an ilişkimiz kısa sürdü”** ifadesiyle sevdiği enstrümanı çalamadığına; **“Mesela kütüphanede çok kalamıyorum çok basık bir ortam olduğu için. Çok boğucu olduğu zaman havasız ortamlar çok rahatsız ediyor”** (K3) ifadesiyle de kütüphaneyi etkin kullanamadığına dikkat çekmektedir.

K7 ise günlük hayatının kısıtlanması ve meslek hayatını olumsuz etkilediğinden bahsetmektedir: **“Bolu’da çok sıkıntı yaşadım. Belli saatlerde camları açmazdım. Sabah saatlerinde dışarı çıkmazdım. Şu anda temizlik konusunda zorlanıyorum. Okulda da kara tahtayı kullanamıyorum, tebeşir tozundan dolayı. Bir de sınıfa ilk girdiğim an çok zorlanıyorum. Özellikle erkek sınıflarımızda çocuklarımız maç vs. oynadıkları ve biraz hareketli oldukları için sınıfa ilk girdiğimde zorlanıyorum (K7).**

K1 ve K6 ise kamusal alanda psikolojik baskı hissettiklerini ifade etmişlerdir. K1 “*Ya hani psikolojimi de etkiliyor. Sürekli insanların yanında hapsiirmek zorunda kalıyorum, Toplu taşımada olsun işte garip garip bakıyor bazıları. Ya da insanlara sürekli grip değilim. Korkmayın diye açıklama yapmam gerekiyor*” (K1) diyerek; K6 ise “*Sürekli ağrıdan bahsettiğin için çevrende çok abarttığın düşünülüyor. Yine mi, yine mi tepkisi oluyor. Sen de kendini geri çekme gereği hissediyorsun*” (K6) şeklindeki ifadesiyle bu temaya katkıda bulunmuştur.

3.7. Gelecekle İlgili Endişelere Ait Bulgular

3.7.1. Kişinin Kendisi İle İlgili Endişeleri

Bu tema altında katılımcıların kendileriyle ilgili endişeleri yer almaktadır. Katılımcılardan K1, K2 ve K4 tekrar hastalanmaktan, K7 ise tekrar süreçlerin başa dönmesinden endişe duyduğunu şöyle dile getirmiştir:

Bahara girecekken yine alerjimi tetikleyecek diye bir korku yaşıyorum. Aşırı derecede korkuyorum. Çok kötü oluyorum (K1)

Şu an iyiyim. **Ama tekrar eder mi etmez mi korkusu** var (K2).

Hasta olacağım korkusu... İlk başta çok korku oluşuyor. Tekrar aynı ilaçlar aynı şeyler yine halsizlik olacak korkusu oluştu (K4).

Öğrencilik dönemimde beni çok zorladı, bu senenin sonunda tayin isteyeceğiz. İnşallah başa dönmem. **Başta dönme ihtimali beni korkutuyor** (K7).

K7 “*Astım rahatsızlığım ile ilgili nefes alamama korkum var. En büyük korkum bu. Covid hastaları nefes alamıyor vs. dedikleri anda ben otomatik nefes alamıyorum. Korkuyorum*” (K7) şeklindeki ifadesiyle gelecekte bir gün nefes alamazsam korkusu taşıdığını dile getirmiştir.

3.7.2. Kişinin Çevresindekilerle İlgili Endişeleri

Bu tema altında kronik hastalığı olan bireylerin çevreleriyle ilgili endişeleri ele alınmıştır. Katılımcılar genel olarak çocuklarına aktarılma korkusu taşıdıklarını ifade etmişlerdir.

K6 bu sürecin zorlu olduğunu ve çocuğuna aktarırsa çok üzüleceğini “*Genetikse eğer ve çocuğuma aktarırsa o da bu sorunları yaşarsa korkusu yaşıyorum. Çünkü ciddi anlamda zorlu bir süreç. Benim yüzümden çocuğuma aktarırsa üzülürüm*” (K6) şeklindeki ifadesiyle dile getirirken K7 “*Çocuklarda çok tedirgindim. Astıma yol açan asıl şey alerjilere dikkat etmemek. Alerjiler sürekli yaşandığı için bir süre sonra astıma dönüşüyor. Çocuklarımda da alerjiler var. Onlar daha doğmadan alerjileri olabileceğini, astım olabileceğini düşünerek sürekli bir tedirginlik yaşadım. Şu anda büyük kızımda alerji var. Sürekli bunun kaygısı var*” (K7) şeklinde çocuklarına aktarılmış olmasından tedirgin olduğunu dile getirmiştir. Benzer şekilde K8 de çocuklarına aktarılmasından korktuğunu dile getirmiştir: “*Çocuğumda da olur mu acaba kaygısı yaşıyorum. Mesela çocuğum boğazım acıyor dediği an hemen ağzını açıp telefonla bakarım*” (K8).

3.8. Hastalığın Nüksetmemesi İçin Önlemlere Ait Bulgular

3.8.1. Yenilik Getiren Önlemler

Bu tema altında genel olarak bireyin yaşam tarzında değişikliğe sebep olan önlemler yer almaktadır.

Katılımcılardan K1 tıbbi bir önleme vurgu yaparak “*Artık alerji hapi kullanıyorum*” diyerek bu temaya katkıda bulunurken kılık-kıyafetiyle ilgili aldığı önlemleri şu cümlelerle ifade etmiştir: “*En dikkat ettiğim mesela şu anda soğukta bulunmamak, işte atkı kullanıyorum, direkt soğuğu boğazıma temas ettirmemeye çalışıyorum*” (K1). K3 ise “*Artık parfüm kullanmak yerine kıyafetleri sık sık yıkayıp temiz bir şekilde giymeye çalışıyorum*” (K3) şeklindeki ifadesi ile artık parfüm kullanmadığına dikkat çekmiştir.

K4 ve K7 dış ortamlarla ilgili aldığı önlemlerde maske kullandığını belirtmişlerdir:

Yazın ve ilkbaharda genelde **maske takıyorum** takmaya çalışıyorum ya da elimle veya peçeteyle kapatmaya çalışıyorum (K4).

Bahar dönemlerinde **maske kullanıyorum** (K7).

Yine K7 meslek hayatında önlem olarak sınıfı önceden havalandırdığına vurgu yaparken, K3 evi havalandırdığını dile getirmişlerdir:

Mesela benim kendi nöbetçi öğrencilerim var ayrıca. Ben gelmeden önce **pencereleri açıp sınıfı havalandırıyorlar**. Okula ilk gittiğimde de astım rahatsızlığım olduğunu bildirdim (K7).

Ama şuan da uyumadan önce **kesinlikle kaldığım odayı havalandırıp** içeriye oksijen girmesini sağlıyorum (K3).

3.8.2. Yasaklayıcı Önlemler

Bu tema altında katılımcılar kendilerine çeşitli kısıtlamalar getirerek hastalığın nüksetmesini önlemeye çalıştıklarına vurgu yapmışlardır.

K1ve K3 polen olan yerlerde bulunmamaya özen göstererek bu durumun üstesinden gelmeye çalıştıklarını “*Yani çok fazla yeşillik alanda bulunmamaya çalışıyorum* (K1), “*Etrafta uçuşan polen varsa aniden uzaklaşıyorum. Polen mevsimi geldiğinde ondan kaçmak zorundayım, çünkü hemen öksürük başlıyor*” (K3) şeklindeki ifadeleriyle dile getirmişlerdir

Yine astımlarını tetiklemesi nedeniyle bazı önlemler alan katılımcılar bu önlemleri baharatlardan uzak durma, yumuşatıcı/çamaşır suyu kullanmama ve elbise alırken dikkat etme şeklinde sıralamışlardır. Baharatlardan uzak durmaya vurgu yapan K3 ifadesi şöyledir: “*Baharatlar. Herhangi bir baharattan çok etkileniyorum. İşte karabiber, kimyon gibi şeylerde direk öksürmeye ve nefesim aniden tıkanmaya başlıyor. Onları kullanmamaya dikkat ediyordum*” (K3).

K7 ise; “*yumuşatıcı kullanmam, çamaşır suyu kullanmamaya gayret ederim*” diyerek çamaşır suyu vesaire kullanmadığına; “*Özellikle uyurken giyeceğim şeylere daha çok dikkat ediyorum. Çünkü bana uyku anında daha fazla oluyor* (K7) diyerek de giyecekleri konusunda dikkat etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

3.9. Katılımcıların Kronik Hastalıklarıyla Bağlantılı Hastalıklar Ve Bu Hastalıkların Etkilerine Ait Bulgular

3.9.1. Hastalıkla Bağlantılı Hastalıklar

Bu alt temada katılımcılar genel olarak bademcik hastalıklarına ve astımlarına bağlı olarak gelişen başka hastalıklarından bahsetmişlerdir. Bu hastalıkları da kulak zarında delinme, farenjit, işitme kaybı, solunum yolu enfeksiyonu olarak ifade etmişlerdir. Katılımcıların bu hastalıklarla ilgili ifadeleri şöyledir:

Bademciklerim alınmadan önce ilk olarak **kulak zarım delinmişti**. Sonra ilaç tedavisi ile kapandı delik. Sonra bademcik ameliyatı oldum, iyileştim. İyileşme sürecimde kulak ağrısı başladı. Kulak ağrısı için doktora gittiğimde kulak zarımın iltihaptan yıprandığını öğrendim. Tekrar ameliyat olmama gerekiyor. Bir de Farenjitin **bademcik ameliyatımdan sonra** olduğunu fark ettim (K4).

Bademciğimi üçüncü sınıfta aldılar yani. Şimdi de şöyle bir şey oluyor. Bademcik olmayınca **direkt farenjit oluyorum**. Çok sık farenjit oluyorum yani. Çünkü bu **bademcik benim kulaklarıma zarar veriyor**. Akıyor akıyor ikisinin de **zarı deliniyor** (K5).

Benim alerjik astımım da var. **Bu yüzden sürekli solunum yolu enfeksiyonum oluşuyordu** (K6).

3.9.2. Kronik Hastalıkla Bağlantılı Hastalıkların Etkileri

Bu alt temada genel olarak kronik hastalığa bağlı hastalıkların katılımcılar üzerindeki etkisine değinilmiştir. Katılımcılardan K5 ve K4 yüzmelerinin yasaklandığından ve bu yüzden yüzemediklerinden bahsetmişlerdir. K5 bu konudaki deneyimini “*Bademcikten dolayı ben yüzmeyi*

öğrenemedim. Çünkü kulağıma kesinlikle su kaçmayacak diyordu doktor yani. Bu çok etkilendiğim bir durum” (K5) diyerek; K4 ise “Kulak ameliyatım sonrası **yüzmeme yasak.** Sadece boynuma kadar giriyorum. Saçlarımı ıslatamıyorum. **Bu durum beni aşırı rahatsız ediyor** (K4) şeklindeki ifadesiyle dile getirmiştir.

K5 ise işitme kaybından dolayı okul derslerinde başarısının düşük olduğunu ve saçlarının kesilmesinden dolayı yaşadığı travmayı şöyle dile getirmiştir:

Buradaki öğrencilere göre başarı oranı düşüktü tabii hastalığım etkiliyormuş. **Anlamamı geciktiriyormuş.** Daha sonra biz tabii bunları öğreniyoruz. Kulak işitmeyince anlama gecikiyor. Anlama zorluğu çektim. **Sebebi de işitmemin az olması** ve işittiklerimi geç anlamam. Normal okullara gittim. Ama ilk senemde benle her şey aynı olan öğrenciden hep bir adım geriden geldim (K5).

Ama şey çok gücüme gitmişti. Tabii o zamanlar ergenliğin vermiş olduğu şeyle. Kulak ameliyatından önce saçlarını keseceğiz demişlerdi ona çok ağladığımı biliyorum. Lisedeydim. İki üç parmak kestiler. Annem bir taraftan ağlıyor ben bir taraftan ağlıyorum. Ameliyat olmayacağıma gitti o iş. İlkinde biz kestik. İkincisinde kesmeden yapacaklarını söylediler. Ameliyat öncesi doktor kestirmiş. **Çok gücüme gitmişti** (K5).

Katılımcılardan K1 kullandığı ilaçların kendisinde ağız kokusu oluşturduğunu “İlaç kullandığım için de antibiyotikten dolayı **bir koku oluştuğunu hissediyorum. Ağız kokusu.** Hani o yüzden çokta konuşmam böyle” (K1) şeklindeki ifadesiyle; K4 ise duymamanın kendisinde oluşturduğu psikolojik etkiye “Duymamak bir kere kötü 25 yaşındasın ve duymama gibi bir sıkıntın var bu çok kötü bir şey. Biri sana seslendiği zaman duymuyor musun sağır mısın dedikleri zaman **onun psikolojisi daha da kötü oluyor.** Bunu yaşadım. Bunu Isparta’ya gelmeden önce yaşadım. Bir şeyler dediler ama duymadım sağır mısın diye tepki gelince evet sağırım duymuyorum dedim ben de işitme kaybım var dedim” (K4) şeklindeki tecrübesiyle dile getirmiştir.

3.10. Bademcik Ameliyatıyla İlgili Tecrübe Ait Bulgular

3.10.1. Ameliyat Öncesi Durum

Bu tema altında katılımcılar bademcik ameliyatı öncesinde yaşadıklarını ifade etmişlerdir. K4 sıcak/soğuk şeyler yiyip içemediğinden ve terleme sonucu duş almak zorunda kaldığından; K6 ise kalın elbiseler giymek zorunda kaldığı ve dondurma yiyemediğinden şöyle bahsetmişlerdir:

Ameliyat olmadan önce **dondurma yemeye çok korkardım. Soğuk su içemezdim.** Boğazım şişecek korkusuyla. **Terlediğim zaman hemen duşa girerdim.** Terli terli duramazdım çünkü boğazlarım şişer (K4).

Havalar iyice ısınıp Temmuz-Ağustos ayı gelene kadar **arkadaşlarım gibi tişört giyip dışarı çıkamazdım.** Atletsiz dışarıya çıkamazdım. **Dondurma yiyemezdim** (K6).

3.10.2. Ameliyat Çıkışı Durum

Bu alt temada katılımcıların ameliyatın hemen akabinde tecrübe ettiği durumlar ele alınmıştır. Katılımcılardan K4 “Ameliyattan çıktıktan sonra kendime gelme sürecim çok zordu zaten. Yutkunamıyorum. Boğazlarım böyle dolu dolu, **ağızma değişik kokular geliyor.** Kan kokuları zaten aşırı şeklindeki ifadesiyle ağızına gelen kötü tatlara ve “Odama geçtim. Odama geçtiğim zaman zaten bana buzlu sular verdiler. Buzlu sularla gargara yaptım. **Yaram çok derindi, aşırı derindi.** İşte en sonunda narkozun etkisiyle kustuğum zaman baya kan geldi. Sonra tekrardan kanamam başladı. Gene **buzlarla çalkalandı. Bir gün hastanede yattım.** Çünkü çok ağır oldu. Sıvıyla beslenmek çok kötü bir şeyler yiyememek ağızda bir şey var hissi yutkunamama (K4) diyerek hastanede zor geçen 1 güne vurgu yapmıştır.

K5 ameliyattan sonra birkaç gün konuşmadığına, K6 ağızından gelen kanın kendisini etkilediğine ve K8 de ameliyattan sonra bademciklerin kendisine verildiğinde yaşadıklarına şöyle değinmiştir:

Ameliyat olduktan sonra **konuşamadım birkaç gün** (K5)

Uyandığında **sürekli kan kusuyordum**. Felaket bir mide bulantım vardı (K6).

Ağzıma dikiş makinesinin ucu gibi bir şey sokup tık tık işlem yaptılar ve sonra da sevgili doktorum bademciklerimi elime vermişti. **Elimde böyle bilye gibi kocaman iki tane et parçası. Hatta ben bunlarla nasıl nefes almışım diye düşündüm** (K8).

3.10.3. Ameliyat Sonrası Durum

Bu alt temada katılımcılar ameliyatın uzun vadeli sonuçlarından bahsetmişlerdir. Katılımcılardan K4, K5 ve K8 bademcikleri alındıktan sonra her şeyi yiyebilmenin verdiği hazdan bahsetmişlerdir. K4 “45 gün geçtikten sonra benim için çok güzel oldu. Neden **çünkü her şeyi yiyebiliyordum. Allah’ım çok güzel**” (K4), K5 “Alındıktan sonra yaz kış dondurmanı soğuk suyumu hani bir şey yerken çok rahatım o konuda” (K5), K8 “**Ameliyat sonrasında dondurma yiyebiliyor olmak benim için çok güzeldi** (K8) diyerek bu temaya katkıda bulunmuşlardır.

K5 daha az hastalanma, K8 yenilip içilen şeylere daha az karışılması ve ailede psikolojik rahatlama olduğu konusundaki vurgularıyla ameliyat sonrasındaki düşüncelerini dile getirmişlerdir:

Alındıktan sonra çok şey değişti rahatladım hastalık açısından da **daha az hasta oluyorum** (K5).

Ameliyattan önce sürekli şunu da ye, bunu da ye diye ağzıma devamlı olarak bir şeyler sıkıştırıyorlardı. Çünkü çok zayıftım. **Ama ameliyattan sonra kilo aldığım için yeter, bunu yeme, şunu yeme, biraz az ye demeye başladılar** (K8).

Ailemde bir rahatlama hissi olduğumu gördüm. Artık üzerime düşmüyorlardı. Zeynep terli mi, ateşi mi var gibi kontrol etmiyorlardı artık. Bu da onları rahatlatmıştı (K8).

Bademcik alındıktan sonra kulakların akması durdu. **Normal hayatıma geçtim. Gerçekten kalite olarak bence çok şey fark etti** (K5).

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Hastalık denilince akla ilk olarak tıp alanı ve bu alanla ilgili kavramlar gelmektedir. Hastalık kavramı duyulunca zihinde hastane, ameliyat, doktor, ilaç, tedavi, tetkik gibi konular çağrışmaktadır. Bu açıdan bakılınca da hastalık olgusu salt biyolojik bir sorunmuş gibi algılanmakta ve çözüm yolları da bu minvalde oluşmaktadır. Oysa hastalık ve sağlık konusu tıbbi olduğu kadar sosyal ve kültürel bir alandır (Aytaç ve Kurttaş, 2015: 231). Hastalık durumu bireyleri sadece fiziksel yönden değil toplumsal, ekonomik, psikolojik ve eğitim gibi birçok yönden etkilemektedir. Bu çalışmada bireylerin hastalıkları nedeniyle yüzmeyi öğrenemediklerini, hastalık sürecinde psikolojilerinin bozulduğunu, hem kendilerinin aileleriyle hem de aile bireylerinin kendi aralarındaki ilişkilerinin bozulduğunu, sürecin ekonomik olarak yıpratıldığını ifade etmeleri de bu durumu ortaya koymaktadır.

Hastalıkların olumsuz etkilerinin yanında olumlu etkileri (travma sonrası büyüme) de mevcuttur. Hastalık geçiren bireyler bu durumu bir sıçrama tahtası olarak değerlendirerek daha ileriye doğru yol alabilmektedir (Ezerbolat ve Yılmaz Özpolat, 2016). Bu çalışmada da katılımcılar hastalıktan sonra hastalık süreçlerini normalleştirdiklerini, kendilerinde sağlıklı yaşam bilinci oluşturduğunu, iletişim becerilerini geliştirdiğini, kendilerine yeni bilgiler edindirdiğini ve hayata olumlu bakabilmeyi öğrendiklerini ifade ederek hastalık sonrası büyümeye dikkat çekmişlerdir. İnci ve Boztepe’ye (2013: 83) göre hasta birey ve ailesinin sorunlarla baş etmesini ve hastalık sonrası büyümesini sağlayacak durumları belirlemek, hasta güçlendirme sağlamak, hastaların sosyal destek kaynaklarını fark etmelerini sağlamak hastalıklardan en az hasarla çıkılmasını ve hastalık sonrası olumsuz durumların yanında olumlu gelişmelerin de yaşanmasını sağlayacaktır. Yine İzgüden ve Erdem (2020: 197) de benzer şeyler ifade ederek hastalıkla mücadele de kişinin çevresinden göreceği desteğin ve başkalarıyla yapılacak paylaşımların hastalıkla ilgili karşılaşılabilecek olumsuz durumların olumlu yöne evrilmesinde önemli etkenler olduğunu belirtmişlerdir.

Solunum yolu hastalığı olan bireylerin bu hastalık sürecinden nasıl etkilendiklerinin (aile ilişkileri, gelecek beklentileri, eğitim hayatı vs.) hasta anlatısı yöntemiyle ele alındığı ve hastalık sürecinin evrelendirilerek değerlendirildiği bu çalışmadan çıkarılan sonuçlar şöyledir:

Teşhis öncesi dönem ele alındığında bu dönemde kişilerin bazıları sağlıklarıyla ilgili bazı olumsuz durumlar yaşamakta fakat bunun solunum yolu hastalıklarının bir habercisi olduğunu fark edememektedir. Bazıları ise hastalıktan önceki dönemde sosyal hayatına rutin bir şekilde devam ederken bir anda hastalıkla tanışmaktadır.

Hastalıkla tanışma sürecine bakıldığında bademciği olan hastaların ateş ve halsizlikle; astımı olan hastaların ise bazı nesnelere alerjisi oluşmasıyla ve nefes almada güçlük çekmeye başladığını hissetmesiyle bu sürecin başladığı görülmektedir. Hastalık ilk öğrenildiğinde ise her bireyde farklı duyu durumlarına sebep olmaktadır. Bazıları geçici bir şey olabileceğini düşünürken bazıları çok üzülmemektedir. Okyavuz (1995: 185) da yapmış olduğu çalışmasında bu çalışma sonuçlarına benzer şekilde kişilerin hastalık teşhisleri sonrasında yaşadıkları duyu durumlarını şöyle belirtmiştir; hastalık teşhisi konan hastalar o ana kadar getirmiş oldukları gündelik yaşamlarını sürdürmekte kullandıkları mekanizmaları, hayata ilişkin planları ve gelecekte beklenenleri konusunda bir kaybetme endişesi yaşayabilmektedirler.

Teşhis sürecinde ise çeşitli nedenlerle (hekimin yanlış teşhis koyması, imkânsızlıktan dolayı hastanın donanımlı bir hastaneye gidememesi vs.) teşhis gecikmektedir. Bazen de hekimin başka bir hastalığı muayene ederken solunum yolu hastalığını da fark ettiği görülmektedir.

Tedavi sürecinde hastalar tıbbi ilaçların ve tedavilerin yanında kendilerince (geleneksel tıp) tedavi yöntemleri de geliştirmişlerdir. Akan (2012: 9) günümüz yaşam temposunun hızlanması, kısa sürede iyileşme beklentisi, sağlık kavramına bakışın değişiklik göstermesi ve alternatif tıp uygulamalarının artması ile hastaların evde kendi hastalıklarını tedavi etme yoluna gittiklerini belirtmektedir. Ayrıca bu tedavi sürecinin yakın çevreden (anne-baba-kardeş vs.) uzak çevreye (akrabalar-arkadaş çevresi vs.) doğru etraftaki bireyleri çeşitli yönlerden etkilerken hastayı da psikolojik yönden yıpratmış sonucuna ulaşılmıştır. Ardahan (2005: 68) birçok hastalığın gerek ortaya çıkmasında gerekse hastanın tedavi süreci üzerinde sosyal desteğin etkilerinin azımsanmayacak derecede etkili olduğunu belirtmiştir.

Hastalığın sonuçlarına bakıldığında hastalık, hastalarda geçmişe dönük psikolojik izler bırakırken aynı zamanda hastaya olumlu katkılar sağlayarak hastalık sonrası büyüme sağlamıştır. Ayrıca bademciği olup da ameliyat olan kişiler ameliyattan sonra büyük bir rahatlama duymuşlardır. Yine hastalığı kontrol altına alınanlar hastalığın nüksetmemesi adına hayatlarında bazı değişiklikler yapmışlardır.

Solunum yolu hastalığına sahip kişilerin gelecekle ilgili endişeleri; kendileri ve çevreleriyle ilgili endişeleri olmak üzere iki düzlemde gerçekleşmektedir. Hastaların kişisel endişeleri bir gün nefes alamazsam ya da hastalığım tekrar nüksedirse korkularından oluşurken çevreleriyle ilgili en çok kalıtsal olarak çocuklarına aktarılması endişesidir. Hastalar hastalıklarının tekrar nüksetmemesi için yaşam tarzında değişikliğe gitmiş ve aynı zamanda hayatlarına çeşitli kısıtlamalar getirmişlerdir. Hastaların hem kendi sağlığına ilişkin hem de aile bireylerinin sağlığına yönelik endişelerinin olduğu görülmektedir. Hastaların endişe ve korkularının giderilmesinde hekim ve hemşirelerin etkisi önemli olmaktadır. Bu endişelerin tedaviye başlama noktasında giderilmesi gerektiğini Fesci ve Görgülü (2005: 80-81) yapmış oldukları araştırmada ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu araştırmada, hemşirelerin hastalara verecekleri doğru bilgi ile hastaların meraklarının giderileceği, tedaviye uyum sağlayacakları ve yaşam kalitelerinin artmasına yardımcı olacağı sonucuna varmışlardır.

Solum yolu hastalığı olan kişilerle yapılan bu çalışma gösteriyor ki; hasta sadece tıbbi bulgular üzerinden değerlendirilmemeli, süreç belli aşamalara ayrılarak hasta gözüyle de incelenmelidir. Hastaların yaşadıkları psikolojik durumlar ancak böyle daha iyi anlaşılabilir. Solunum hastalıklarına yakalanan bireylerin ifadelerindeki geleceğe yönelik endişeleri, ailelerini zor duruma düşürdükleri düşüncesinden doğan suçluluk psikolojileri, o süreçteki korkuları, zihinlerindeki geçmişe yönelik olumsuz kalıntılarla ilgili ifadeleri de sürecin hasta gözünden evrelendirilerek incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak diğer hastalıklarda olduğu gibi solunum yolları hastalıkları da hastalığın her aşamasından hasta ve hasta yakınlarını psikolojik, ruhsal, bedensel ve ekonomik yönden etkilemektedir. Bireylerin geçirdiği hastalık sürecinin mutlaka gelecek yaşantısına yansımaları

olmaktadır. Daha özele inildiğinde ise bademcik hastalarının tedavi süreci sonrasında (ameliyat) genel olarak rahatladıkları (bademciğin neden olduğu hastalıkların oluşturduğu olumsuz durumlar istisna tutulduğunda); astım hastalarının ise teşhis sürecinin sonrasında her ne kadar hastalık kontrol altına alınsa da bundan sonraki hayatlarında bu hastalıkla birlikte yaşamayı öğrenmek durumunda kaldıkları sonucu çıkarılabilir. Hastaların ifadelerindeki ayrışmalardan (astım hastaları ile bademcik hastaları) hareketle bundan sonra yapılacak çalışmalarda tek bir solunum yolu hastalığının ele alınarak derinlemesine incelenmesi önerilmektedir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 40 İkinci yazar/Second author % 30, üçüncü Yazar/Third author % 30.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Adams, M., Robert, G., & Maben, J. (2015). Exploring the legacies of filmed patient narratives: the interpretation and appropriation of patient films by health care staff. *Qualitative Health Research, 25*(9), 1241-1250. doi: 10.1177/1049732314566329.
- Akan, H. (2012). Üst solunum yolu enfeksiyonlarında bitkisel ve nonfarmakolojik tedaviler, *The Journal of Turkish Family Physician, 3*(3), 9-15.
- Akın, L. (2017). Ulusal hastalık yükü çalışması sonuçları ve halk sağlığı yaklaşımı. *Ulusal hastalık yükü çalışması sonuçları ve çözüm önerileri*. (Erişim: 26.02.2021), http://www.tip.hacettepe.edu.tr/ekler/pdf/ulusal_program.pdf.
- Alpman, P.S. (2018). Sosyal teorinin konusu olarak kimlik: sosyal inşacı yaklaşım. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 21*(2), 1-28.
- Ardahan, M. (2006). Sosyal destek ve hemşirelik. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 9*(2), 68-75.
- Aytaç, Ö., & Kurdaş, M. Ç. (2015). Sağlık-hastalığın toplumsal kökenleri ve sağlık sosyolojisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25*(1), 231-250.
- Balbale, S. N., Turcios, S., & LaVela, S. L. (2015). Health care employee perceptions of patient-centered care. *Qualitative Health Research, 25*(3), 417-425.
- Balint, E. (1969). The possibilities of patient-centered medicine. *The Journal of the Royal College of General Practitioners, 17*(82), 269-276.
- Baloğlu, B. (2006). *Sağlık ve hastalık*. İstanbul: Der Yayınları.
- Bulut, F., & Civaner, M. M. (2016). Modern tıp insancıl özünü yitiriyor: hasta yok, hastalık var. *Türkiye Biyoetik Dergisi, 3*(2), 66-73.
- Burton, C. R. (2000). Re-thinking stroke rehabilitation: the Corbin and Strauss chronic illness trajectory framework. *Journal of Advanced Nursing, 32*(3), 595-602.
- Cockherham, W. C., & Ritchey, F. J. (1997). *Dictionary of medical sociology*. London: Greenwood Press.
- Corbin, J. M., & Strauss, A. (1991). A nursing model for chronic illness management based upon the trajectory framework. *Scholarly Inquiry for Nursing Practice, 5*(3), 155-174.
- Durna, Z., & Oğuz, G. (2018). Kronik hastalıklar ve yönetimi. *Türkiye Klinikleri Internal Medicine Nursing-Special Topics, 4*(2), 1-10.

- Elliott, J. (2005). *Using narrative in social research: Qualitative and Quantitative Approaches*. London: Sage Publications.
- Engel, G. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science*, 196: 129-136.
- Ezerbolat, M., & Yılmaz Özpolat, A. G. (2016). Travma sonrası büyüme: Travmaya iyi yanından bakmak. *Kriz Dergisi*, 24(1).
- Fesci, H., & Görgülü, Ü. (2005). Astım ve yaşam. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 12(1), 77-83.
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266-275.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *Discovery of grounded theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Routledge.
- Greenhalgh, T. (1999). Narrative based medicine in an evidence based world. *BMJ*, 318(7179), 323-325.
- Haydon, G., & Van der Riet, P. (2017). Narrative inquiry: A relational research methodology suitable to explore narratives of health and illness. *Nordic Journal of Nursing Research*, 37(2), 85-89.
- Hyden, L. C. (1997). Illness and narrative. *Sociology of Health & Illness*, 19(1), 48-69.
- İnci, F., & Boztepe, H. (2013). Travma sonrası büyüme: öldürmeyen acı güçlendirir mi?. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(2), 80-84.
- İzgüden, D., & Erdem, R. (2020). Travmaların dönüştürücü rolü: olumlu değişimler. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 191-200.
- Kalitzkus, V., & Matthiessen, P. F. (2009). Narrative-based medicine: potential, pitfalls, and practice. *The Permanente Journal*, 13(1), 80-86.
- Kıymık, N. (2017). Sağlık hizmetlerinde hastaların insandışılaştırma (dehumanization) algıları üzerine bir araştırma (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Küçükusta, A. R. (2011). *Tomografiyi, anjiyoyu, endoskopiye bırak! kalbime koy başını doktor!*. İstanbul: Hayykitap.
- Noyan, A. (2013). Solunum hastalıklarında psikolojik faktörler ve yaşam kalitesi. (Erişim: 14.10.2020), <https://issuu.com/journalagent/docs/tghyk.86>.
- OECD. (2013). *Emerging trends in biomedicine and health technology innovation: addressing the global challenge of alzheimer's*, OECD science. Paris: OECD Publishing.
- Okyavuz, Ü. (1995). Ölüm ve ölümcül hastalık. *Kriz Dergisi*, 3(1), 167-171.
- Punch, K.F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş, nicel ve nitel yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. B. Arslan, & Z. Akyüz, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Rolland, J. S. (1987). Chronic illness and the life cycle: a conceptual framework. *Family Process*, 26(2), 1-15.
- Rosti, G. (2017). Role of narrative-based medicine in proper patient assessment. *Supportive Care in Cancer*, 25(1), 3-6.
- Rubin, H. J., & Rubin, I. S. (2012). *Qualitative data the art of hearing data*. Los Angeles: Sage Publications.
- Sağlık Bakanlığı. (2012). Kronik solunum yolu hastalıkları modülleri. (Erişim: 26.02.2021), https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kronik-hastaliklar-engelli-db/hastaliklar/kronik_havayolu/rehberler/Kronik_Solunum_Yolu_Hastaliklari_Modulleri.pdf.

- Sağlık Bakanlığı. (2018). Türkiye hanehalkı sağlık araştırması bulaşıcı olmayan hastalıkların risk faktörleri 2017. (Erişim: 26.02.2021), https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/WHO_Turkey_Risk_Factors_A4_TR_19.06.2018.pdf.
- Sığırı, Ü. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Sitvast, J. (2017). Importance of patient's narrative and dialogue in healthcare. *International Journal of Emergency Mental Health and Human Resilience*, 19(2), 1-3.
- Stewart, M., Belle Brown, J., Weston, W. W., Mcwhinney, I. R., Mcwilliam, C. L., & Freema, T. R. (2014). *Patient-centered medicine: transforming the clinical method*. United Kingdom: Radcliffe Publishing Ltd.
- Suchman, E. A. (1963). *Sociology and the field of public health*. New York: Russell Sage Foundation.
- Suchman, E. A. (1965). Stages of illness and medical care. *Journal of Health and Social Behavior*, 6(3), 114-128.
- Sulmasy, D. P. (2002). A biopsychosocial-spiritual model for the care of patients at the end of life. *The Gerontologist*, 42(3), 24-33.
- Wang, C. C., & Geale, S. K. (2015). The power of story: narrative inquiry as a methodology in nursing research. *International Journal of Nursing Sciences*, 2(2), 195-198.
- WHO. (2017). *Noncommunicable diseases progress monitor 2017*. Geneva: World Health Organization Publication.
- WHO. (2018). *Noncommunicable diseases country profiles 2018*. Geneva: World Health Organization Publication.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüzeren, S. (2019). Solunum yolu hastalıklarında rol oynayan seçilmiş protein ve nükleik asitlerin dizi ve yapılarının moleküler modelleme yoluyla incelenmesi (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Zaharias, G. (2018). What is narrative-based medicine?. *Narrative-Based Medicine 1. Canadian Family Physician*, 64(3), 176-180.

Extended Abstract

Introduction

The number of chronic diseases is increasing day by day worldwide. It also constitutes an important factor in both long-term health care services and causes of death. When examining the data from institutions such as the World Health Organization, most deaths were due to chronic diseases. Respiratory tract diseases are among the first five within these deaths. Several studies found that these diseases also caused psychological disorders in people and their environment. Because chronic diseases are both the cause of most deaths and the most resource-based health problem in healthcare systems, their importance is increasing in Turkey as in all the world. Requiring long-term care and surrounding human life in many ways makes chronic diseases essential to examine from a sociological perspective. Considering the practices in Turkey, studies show that the psychosocial states of the patients do not include in the treatment processes. Their disease stories are ignored, and decisions are made based on the clinical findings only by seeing the patient as a commodity. Human beings are psychological and social creatures alongside biological ones. While evaluating the individuals, it is required to observe them within their own society and culture. At this point, a bio-psychosocial model, including a biomedical perspective, should be adopted. Individuals have to build new networks on a social basis together with their disease processes. The lives of individuals with a chronic disease, i.e., respiratory tract disease, are a case that must be examined by dividing into periods, such as before-the-disease, diagnostic process, and after-the-disease. It is due to various changes that inevitably occur in the lives of sick individuals during the mentioned periods. When considering a disease state, each illness has a before-the-disease stage in which events and facts lead to sickness before it occurs; there is a diagnostic stage in which the disease emerges and diagnosed; and after this stage, there is a treatment stage in which it struggled to treat the disease. The last stage usually results in the recovery of the disease or the death of the person. However, apart from the recovery or death of the individual from a chronic disease, it is most likely possible to state that using various treatments individuals can have the chance to live with the disease and continue their lives. Regarding all these situations, this study aimed to discuss how individuals with respiratory tract diseases are affected by this disease process (family relations, future expectations, education life, etc.) and evaluate the disease process through the stages.

Method

The qualitative method used in the study which examined the patients with respiratory tract disease also provided to gather data from a patient perspective. Qualitative research is the most appropriate method to understand some issues, i.e., how the illness looks from the patient's eye, what has changed in the person and her environment with the disease, and what happens during the diagnosis and treatment of the disease. The patient narrative method, a different type of narrative method within the qualitative research method, was used in the study. Data were collected by having face-to-face interviews with individuals with respiratory tract diseases, and the snowball sampling method was used in choosing the interviewees. First of all, the recorded interviews were transcribed, and then the transcribed data were read without any coding. Then the second round was started, and the transcript was read again by taking notes. In the third round, all interviews were coded, and then themes were created from the codes. After coding, the required analyses were performed by the program by transferring the codes and themes to the relevant qualitative analysis program. In the study, the narratives of the patients were interpreted in three dimensions: first, the life course and staging of the diseases were discussed with the process dimension. Then, the effects of the disease on the person and his/her environment were discussed with the interaction dimension. Finally, things that happened on what grounds (hospital, home, environment, etc.) and under what conditions regarding the diseases were interpreted with the contingency dimension.

Findings

The periods of disease were staged, and analyzed and ten themes were obtained within this scope. The sub-theme of adverse conditions related to health and other conditions was formed during the pre-diagnostic period. In the theme of the causes and symptoms of the disease, three subthemes were obtained: causes of the disease causes of relapse, and symptoms of the disease. In the theme of meeting with the disease, the sub-themes of medical conditions and emotional states were obtained. In the diagnostic process, the sub-themes of conditions related to the late diagnosis and other situations were revealed. Six sub-themes were obtained including personal solutions, medical solutions, reflections of the treatment process on the environment, psychological reflections of the treatment process on the patient, medical process, and other conditions in the treatment process.

In the theme of the present situation/the consequences of the disease, five sub-themes were obtained, for example, psychological consequences of the disease, growth after the illness, medical consequences of the disease, consequences aiming at relapse prevention, and other consequences. In the theme of future anxiety, then sub-themes of anxiety of the people about themselves and their environments were obtained. In the theme of

measures for relapse prevention, the sub-themes of innovative measures and prohibitive measures were created. In the theme of the illnesses associated with chronic diseases of the interviewees and their effects; the subthemes of illnesses associated with these chronic diseases and their effects were obtained. Finally, three sub-themes were obtained under the theme of experiences related to tonsillectomy: preoperative status, immediate postoperative status, and postoperative status.

Conclusion

This study that was conducted with people with respiratory diseases shows that the patient should not be evaluated only on medical findings. The process should also be divided into specific stages and examined with the opinions of the patients. It is the only way to understand the psychological states experienced by the patients better. Anxieties, fears, and negative remnants of the past in the minds of individuals with respiratory tract diseases show that the process should be examined from the patient's perspective.

In conclusion, similar to other diseases, respiratory tract diseases also psychologically, mentally, physically, and economically affect patients and their relatives at every stage of the disease. The disease process that individuals suffer from necessarily has reflections on their future life.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Politik Parasal Dalgalanmalar: 1986-2016 Dönemi İçin SARIMA Analizi*

Political Monetary Cycles in Turkey: SARIMA Analysis For The Period 1986-2016

Ahmet Emrah Tayyar**

Öz: Politik fırsatçı parasal dalgalanmalara göre iktidar yeniden seçilebilmek için merkez bankasını etkileyerek seçimden önce genişletici para politikası yapmaktadır. Bu yolla iktidar makroekonomik göstergelerde kalıcı olmayan iyileşmeler yaratarak seçmenlerin desteğini kazanmayı hedeflemektedir. Seçimden hemen sonra uzun vadeli ekonomik istikrarı sağlayabilmek için daraltıcı para politikaları uygulanmaktadır. Seçim döneminde para politikalarının iktidar tarafından kendi çıkarlarına yönelik kullanımı ekonomide dalgalanmalar yaratmaktadır. Bu makalenin temel amacı Türkiye’de 1986-2016 yılları arasında politik fırsatçı parasal dalgalanmaların geçerli olup olmadığını incelemektir. Çalışmada ilgili döneme ait aylık dolaşımdaki para(M0), M1 para arzı, M2 para arzı, M3 para arzı, yurtiçi kredi miktarı ve bankalar arası(interbank) faiz oranı değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenlerin seçim öncesi ve sonrası değişimleri SARIMA yöntemiyle incelenmiştir. Buna göre bankalararası faiz oranı hariç diğer değişkenler politik fırsatçı parasal dalgalanmaların varsayımlarına uygun olarak hareket ettiği tespit edilmiştir. Bankalararası faiz oranı ise varsayımların aksine seçim öncesinde arttığı seçim sonrasında azaldığı görülmektedir. Bankalararası faiz oranının iç ve dış etmenlerdeki değişime duyarlı olmasından dolayı seçimsel kaygılarla değiştirilmesi zorlaşmaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de 1986-2016 döneminde para politikası göstergeleri üzerinde genel olarak politik fırsatçı parasal dalgalanmaların geçerli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Politik Konjonktür Teorileri, Politik Parasal Dalgalanmalar, Mevsimsel Box-Jenkins Modelleri, Türkiye.

Abstract: According to political opportunistic monetary fluctuations, the government is conducting an expansionary monetary policy before the election, influencing the central bank in order to be re-elected. In this way, the government aims to gain the support of voters by creating non-permanent improvements in macroeconomic indicators. In order to ensure long-term economic stability immediately after the election, contractionary monetary policies are implemented. The use of monetary policies by the government in its own interests during the election period creates fluctuations in the economy. The purpose of this article is to examine whether political opportunistic monetary fluctuations were valid in Turkey between 1986-2016. In the study, monthly circulation money(M0), M1 money supply, M2 money supply, M3 money supply, domestic loan amount and interbank interest rate variables were used for the related period. The changes of these variables before and after the election were examined by the SARIMA method. Accordingly, except the interbank interest rate other variables were found to act in accordance with assumptions of political opportunistic monetary fluctuations.

* Bu çalışma Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Hülya Kanalcı Akay danışmanlığında Ahmet Emrah Tayyar tarafından “Politik Para Arzı Dalgalanmaları: Türkiye Örneği” ismiyle tamamlanarak 20.10.2017 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı

ORCID: 0000-0003-2823-1700, ahemtay@gmail.com.

Received/Geliş: 01 July/Temmuz 2020

Accepted/Kabul: 23 June/Haziran 2021

Düzeltilme/Revised form: 13 June/Haziran 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

Contrary to the assumptions, interbank interest rates increased before the election and decreased after the election. Due to the fact that the interbank interest rate is sensitive to changes in internal and external factors, it becomes difficult to change it with electoral concerns. As a result, it can be said that there were generally political opportunistic monetary fluctuations on monetary policy indicators in Turkey during the 1986-2016 period.

Keywords: Political Business Cycles, Political Monetary Cycles, Seasonal Box-Jenkins Models, Turkey.

Giriş

Yeni politik iktisat ekolünün inceleme alanı olan politik konjonktür teorileri, devletin ekonomideki konumunun içselliğini vurgulamaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde seçmenler en çok fayda sağlayan parti gruplarını tercih etme eğilimindeyken, hükümet ve parti grupları oy maksimizasyonunu hedeflemektedirler. Seçmenlerin hükümeti değerlendirirken fayda fonksiyon yapıları farklı etmenlere bağlı olabilir. Ancak seçmen nazarında sözü edilen etmenlerden en önemlisi mevcut hükümetin ekonomideki başarısı ve yetenekleridir. Bu açıdan seçmenlerin en çok dikkat ettiği enflasyon, büyüme ve işsizlik gibi makro iktisadi göstergelerin seçim öncesi ve sonrası durumları hükümet açısından oldukça önemlidir. Hükümet ekonomi konusunda yeteneklerini seçmenlere gösterebilmek için seçimlerden önce iktisadi büyümeyi arttırmayı, enflasyon ve işsizliği düşürmeyi hedeflemektedir. Bu hedefler doğrultusunda politik konjonktür teorileri, hükümetin seçim öncesinde genişletici iktisat politikaları yaptığını vurgulamaktadır. Buna paralel olarak teoriye göre hükümet, seçim sonrasında makro iktisadi göstergelerde istikrarı yeniden sağlayabilmek için iktisat politikalarını daraltıcı yönde kullanmaktadır. Dolayısıyla hükümetin yeniden seçilebilmek için iktisat politikası araçlarını manipüle etmesi ekonomide dalgalanmalar oluşturmaktadır. Seçim döneminde kullanılan iktisat politikalarından biri de para politikasıdır. Bu doğrultuda hükümetin para politikasını kullanma yolları ve merkez bankasıyla karşılıklı etkileşimleri politik parasal dalgalanmalar özelinde incelenmektedir.

Türkiye’de 1986-2016 yılları arasında politik parasal dalgalanmaların var olup olmadığının incelemesi makalenin temel amacını oluşturmaktadır. 1986:01-2016:05 döneminde aylık dolaşımdaki para(M0), M1 para arzı, M2 para arzı, M3 para arzı, yurtiçi krediler ve bankalararası(interbank) faiz oranı serilerinin seçim öncesi ve sonrası değişimleri SARIMA yöntemiyle incelenecektir. Konuya yönelik olarak yapılan çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak seçim öncesi dönemdeki değişikliklerin farklı ekonometrik yöntemlerle incelendiği görülmektedir. Ancak politik parasal dalgalanmalara karar verebilmek için seçim sonrasında parasal göstergelerdeki farklılaşmaların da incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada seçim öncesi bir yıllık dönem ve seçim sonrası altı aylık dönem SARIMA yöntemiyle incelenerek yapılan diğer çalışmalardan farklılık sağlanmıştır. Ayrıca kullanılan değişkenler, dönem ve ekonometrik yöntem bakımından çalışmanın ilgili literatüre faydalı olacağı düşünülmektedir¹. Makale 4 bölümden oluşmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde politik parasal dalgalanmalar yaklaşımı fırsatçı ve partizan modelleriyle birlikte ele alınacaktır. Üçüncü bölümde veri seti ve metodoloji başlığı altında çalışmada kullanılan serilerin durağanlık testleri ile SARIMA analizi yapılacaktır. Son bölüm olan dördüncü bölümde sonuç kısmına yer verilecektir.

Politik Parasal Dalgalanmalar

Politik parasal dalgalanmalar, seçim döneminde hükümetin yeniden seçilebilmek amacıyla manipüle ettiği para politikası araçlarıyla ortaya çıkmaktadır. Hükümet, seçmenlerin arzu ettiği yönde makroekonomik göstergelerde iyileşmeyi(*iktisadi büyümede artış, işsizlik ve enflasyonda azalış*) sağlayabilmek için seçimden önce genişletici para politikasına, seçimden hemen sonra daraltıcı para politikasına başvurmaktadır (Asutay, 2005: 4; Grier, 1987: 476, Nordhaus, 1975). Seçim döneminde

¹ Çalışmada genel olarak (uzun bir zaman diliminde) politik parasal dalgalanmaların var olup olmadığı sorgulanmaktadır. Ancak kullanılan zaman aralığı (1986-2016) Türkiye için hem politik hem ekonomik önemli kırılmaları içermektedir. Bu açıdan 1990’lı yıllarda koalisyon ve 2000’li yıllardan sonra tek parti hükümetlerinin varlığı bütçe yönetiminde yetenek farklılıklarını ortaya çıkararak uyumlu para politikaları kapsamında politik parasal dalgalanmaları etkileyebilir. Yine 2001 krizinden sonra merkez bankası bağımsızlığının uygulanmaya başlanması politik parasal dalgalanmaların görülme ihtimalini azaltabilir. Bu kırılmalar ayrı inceleme başlığı olup konularla ilgili olarak yazarın diğer çalışmaları incelenebilir.

para politikasındaki genişletici ve daraltıcı değişimler makroekonomik göstergelerde dalgalanmalara yol açmaktadır. Politik kaygılardan ötürü para politikasının kullanılması genel olarak iki yolla ekonomiyi etkilemektedir (Alpanda ve Honig, 2009: 3). Ekonomi üzerinde etkili olan ilk yol Phillips eğrisi yardımıyla açıklanabilir. Buna göre seçimden önce yapılan genişletici para politikaları Phillips eğrisi üzerinde harekete yol açarak enflasyonu arttırırken işsizliği azaltmaktadır (Eryılmaz ve Murat, 2016: 250). Kısa dönemde para arzındaki artış işsizliği hemen azaltırken enflasyonu gecikmeli olarak arttırdığı bilinmektedir². Bu durum seçmenlere karşı iktisadi anlamda daha bilgili olan politikacıların fırsatçı politikalarla üretilen enflasyonu seçim sonrasına ötelediğini göstermektedir. Seçim döneminde kullanılan genişletici maliye politikalarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini para politikalarıyla giderme çabası ekonomi üzerinde etkili olan ikinci yolu ifade etmektedir (Beck, 1987: 209). Buna göre genişletici maliye politikalarıyla bütçe açığındaki artışın üst limite ulaşması sonucunda monetizasyona başvurulabilir. Dolayısıyla seçimsel kaygılar nedeniyle genişletici maliye politikaları uygulamalarına karşılık para politikası pasif yönde kullanılmış olmaktadır (Drazen, 2001: 77).

Seçim döneminde para politikaları kullanımının bazı sınırları bulunmaktadır. Bu sınırlar merkez bankasının bağımsızlığı, dışa açık ekonomide kur rejiminin yönetimi, ulusal-uluslararası kurumların düzenlemeleri ve içsel para arzı süreci olarak sayılabilir (Tayyar, 2017b: 428). Politik parasal dalgalanmalar açısından merkez bankasının bağımsızlığı oldukça önemlidir (Alesina ve Summers, 1993: 152). Merkez bankasının bağımsız olduğu ülkelerde hükümetin seçim dönemlerinde aktif olarak para politikasının kullanımı engellenmektedir. Ayrıca merkez bankası kaynakları rahatlıkla kullanılmadığı için uyumlu para politikaları kapsamında bütçe daha disiplinli olarak yönetilmektedir. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde merkez bankası bağımsızlığı sağlansa bile yönetsel - kurumsal farklılıklar hükümet ile merkez bankası ilişkilerinin derinleşmesine yol açabilmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde merkez bankası bağımsızlığının varlığında politik parasal dalgalanmaların görülebilme ihtimalini arttırmaktadır (Hayo ve Hefeker, 2001: 5). Seçimsel kaygılardan dolayı para politikalarının kullanımında diğer bir konu dışa açık bir ekonomide kur rejiminin seçimidir. Mundell-Fleming modeli kapsamında ülkede tam sermaye hareketliliği varken sabit kurda maliye politikası, esnek kurda ise para politikası üretim üzerinde etkili olmaktadır. Sabit kur rejiminde bulunan ülkelere seçim döneminde maliye politikasının kullanımı uyumlu ve daha zayıf olarak para politikasının kullanımına yol açabilir. Dolayısıyla esnek kur rejiminin geçerli olduğu ülkelerde sabit kur rejimini uygulayan ülkelere göre politik parasal dalgalanmalar daha fazla görülecektir (Leertouwer ve Maier, 2001: 35). Politik parasal dalgalanmaların ortaya çıkmasında etkili olan bir diğer faktör ulusal-uluslararası kurumların etkisidir. Ahlaki riziko ve asimetrik enformasyon temelinde uluslararası kurumlardan alınan kredilerin hangi alanlara kullanılacağı politikacıların bilgisi kapsamındadır. Bu nedenle seçim döneminde artan para ihtiyacı uluslararası kuruluşlar olan “Uluslararası Para Fonu” (IMF) ve “Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası” (IBRD) tarafından finanse edilebilir (Dreher ve Vaubel, 2004: 16). Bu yönde kullanılan kredilerin borç yükünü arttırması demokrasinin maliyetini ifade etmektedir. Son olarak politik parasal dalgalanmalar açısından içsel para arzı sürecinin incelenmesi gerekmektedir. İçsel para arzına göre para arzının yaratılmasında merkez bankasının yanı sıra diğer iktisadi aktörlerin (ticari bankalar ve hane halkı) payının olduğunu belirtmektedir. Özellikle M1 para arzının yaratılmasında merkez bankaları ticari bankaların rezervlerini etkileyerek para miktarının ticari bankalarca oluşturulmasında rol oynamaktadır (Grier, 1989: 377). Seçim belirsizliği ve politik partilerin enflasyon tercihlerinin farklı oluşu finansal arenadaki iktisadi aktörlerin uzun dönemli sözleşmelerden kaçınmasına yol açarak para talebinin yapısında değişikliklere neden olabilmektedir. (Tayyar, 2018: 95). Ticari bankalar değişen para talebine uygun olarak para miktarını içsel olarak etkilemektedir.

Politik parasal dalgalanmalar seçmen ve parti gruplarının ideolojik farklılıklarına göre iki kısımda incelenebilir. Eğer parti grupları ile seçmenler arasında ideolojik açıdan fark yoksa politik fırsatçı

² Para arzındaki artış kısa vadede üretim üzerinde etkili olduktan sonra 12-18 ay gecikmeyle enflasyon oranını etkilemektedir (Friedman ve Goodhart, 2002: 85).

parasal dalgalanmalar geçerli olmaktadır. Ancak her iki kesim arasında ideolojik farklılıklar mevcutsa politik partizan parasal dalgalanmalardan bahsedilebilir³.

Politik Fırsatçı Parasal Dalgalanmalar

Politik fırsatçı parasal dalgalanmalar yaklaşımında seçmenlerle parti grupları arasında ideolojik farklılıklar yoktur. Dolayısıyla amaç seçmenlerin yoğunlukla tercih ettiği politikaların uygulanmasını sağlamaktır. Bu nedenle hükümet yeniden seçilebilmek amacıyla seçmenlerin bildiği ve dikkat ettiği makro iktisadi göstergeleri iyileştirmek için para politikası yoluyla toplam talebi etkilemektedir (Haynes ve Stone, 1989: 427; Eryılmaz, 2015: 512). Dolayısıyla hükümetin seçim dönemlerinde para politikasını kendi amaçlarına göre değiştirmesi sonucu politik fırsatçı parasal dalgalanmalar ortaya çıkmaktadır. Tam sermaye hareketliliğine sahip bir ülkede esnek kur rejiminin uygulanması, merkez bankası bağımsızlığının az olması ve ulusal-uluslararası kuruluşların fon sağlayabilmesi politik fırsatçı parasal dalgalanmaların görülme ihtimalini arttırmaktadır (Clark ve Hallerberg, 2000: 331). Fırsatçı amaçlarla oluşan parasal dalgalanmalar seçim belirsizliği yaklaşımı çerçevesinde açıklanabilir. Seçim öncesi dönemde değişen para talebine uyum sağlamak amacıyla merkez bankası para politikası araçlarını kullanarak ekonomik istikrarın devamlılığını sağlayabilir. Buna göre ülkede seçim belirsizliğinin var olması durumunda iktisadi aktörler uzun dönemli sözleşmelerden, kısa dönemli sözleşmelere doğru geçiş yaparlar. Yatırımcıların kısa vadede menkul varlıklarını satmaları para talebini arttırarak faizleri yükseltmektedir (Berger ve Woitek, 1999: 10-12). Artan faiz oranlarının ekonomik açıdan olumsuzluğunu engellemek için merkez bankası devreye girmektedir. Seçimden önceki dönemde artan faizleri azaltabilmek için genişletici para politikaları uygulanır. Bu politikayla birlikte yükselen faiz oranları azalış gösterir. Seçimden sonraki dönemde seçim belirsizliğinin ortadan kalkmasıyla yeniden uzun dönemli sözleşmeler yapılır. İktisadi aktörlerin varlık tutum tercihleri değişerek para talebi azalış gösterir. Azalan para talebiyle birlikte düşüş gösteren faiz oranını yükseltebilmek için seçimden sonra daraltıcı para politikaları uygulanır.

Merkez bankası bağımsızlığının yüksek olduğu ülkelerde hükümetin merkez bankasına telkin ve tavsiyeler yoluyla müdahalesi olabilir. Hükümet seçim döneminde popülaritesini arttırmak için medya araçlarını kullanarak merkez bankasının politikaları üzerinde etkili olabilmektedir (Caporale, 2003: 512). Havrilesky (1993) yaptığı analizde seçim döneminde Almanya'da para politikasında değişiklik isteyen hükümet yetkililerinin gazeteye yazdığı makale sayısının arttığını tespit etmiştir (Maier vd., 2000: 8). Yasalarla merkez bankası ve hükümet ilişkilerinin sınırı belirlense de merkez bankası baskı gruplarının tercihlerine göre para politikasını değiştirebilmektedir. Bu konuların yanı sıra politik fırsatçı parasal dalgalanmalar seçmen ve politikacıların arasındaki bilgi farklılıkları yoluyla ortaya çıkabilir. Asimetrik enformasyon kapsamında merkez bankası politikalarının hangi amaçlarla değiştirildiği seçmenler tarafından tam olarak bilinmemektedir. Bu açıdan politikacılar para politikalarını kullanarak seçmenlere ekonomi yönetimi konusunda yetenek sinyali yollarlar (Tayyar, 2017a: 93). Seçmenler yüksek yeteneği tercih edeceğinden fırsatçı açıdan genişletici para politikası yapılarak makroekonomik faktörlerde geçici iyileşmeler sağlanır. Bu noktada para politikasının değişimi merkez bankasının tercihlerine bağlı olarak değişim gösterir. Eğer ekonomi yönetimi konusunda yeteneksiz bir hükümet genişletici para politikalarıyla desteklenirse politik fırsatçı parasal dalgalanmalar ortaya çıkmaktadır. Ancak ekonomi yönetimi konusunda yetenekli bir hükümet varsa merkez bankasının para politikalarını politik amaçlar için kullanması azalış gösterecektir (Sieg, 2001: 41).

Politik Partizan Parasal Dalgalanmalar

Politik partizan parasal dalgalanmalara göre seçmen ile parti gruplarının ideolojik görüşlerinde farklılıklar bulunmaktadır. İdeolojik farklılıklar sonucunda seçim döneminde sağ ve sol parti gruplarının öncelikleri değişim göstermektedir (Hibbs, 1977: 1470). Özellikle sağ parti grupları sermaye sahiplerine yönelik kararlar alırken, sol parti grupları ise işçi kesiminin çıkarını korumaya çalışmaktadırlar. Sermaye

³ Fırsatçı ve partizan politik parasal dalgalanmalar beklenti yapılarına göre geleneksel ve modern olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Geleneksel modeller adaptif beklentiler varsayımına dayanırken modern modeller rasyonel beklentiler hipotezini içermektedir. Alt başlık olarak fırsatçı ve partizan politik parasal dalgalanmalar incelenirken her iki beklenti türünden faydalanılmıştır.

sahipleri varlıklarının değerini korumak için fiyat istikrarı hedefine inanırlar (Saeki ve Shull, 2003: 263-264). Bu nedenle sağ parti grupları fiyat istikrarını sağlamak için kurala bağlı ve daraltıcı politikalar uygulama eğilimindedirler. Seçmen tabanını işçi kesimi oluşturan sol parti gruplarında işsizliği azaltmak öncelikli hedeftir. Bu açıdan sol parti grubu ekonomide istihdam yaratmak için genişletici para politikasından yana olmaktadır. Dolayısıyla seçim döneminde sol parti hükümetinin var olduğu bir ülkede, sağ parti hükümetine göre daha yoğun bir şekilde genişletici para politikası uygulanacaktır. Sonuç olarak partizan açıdan farklılıklar parasal genişlemelerin boyutunda etkili olmaktadır. Politik partizan parasal dalgalanmaları yaratan bazı etmenler bulunmaktadır. Bu etmenler merkez bankası başkanının atama koşulları, hükümetin arzuladığı para politikası açısından sinyal vermesi ve merkez bankası üyelerine hükümet tarafından zor kullanılarak yaptırımında bulunulması şeklinde sınıflandırılabilir (Belke ve Potrafke, 2012: 1128). İlk etmen olan merkez bankası başkanının ve kurul üyelerinin hükümet tarafından atanması hükümetin ideolojisine yakın bir şekilde para politikalarının ayarlanmasına yol açmaktadır. Bu durum partizan açıdan ortaya çıkan parasal dalgalanmalara neden olabilir. Bu durumu önlemek için merkez bankası kurul üyeleri tarafından merkez bankası başkanının ataması gerçekleştirilmelidir (Cukierman vd., 1992: 358). Atamanın bu yönde gerçekleşmesi merkez bankasına yönetsel açıdan bağımsızlık kazandıracaktır. Ayrıca merkez bankası bağımsızlık endekslerine göre başkanın görev süresinin seçimle göreve gelen hükümetin yasama döneminden fazla olması sağlanırsa başkanın partizan yönde para politikası kullanımını önlenir. Atama süreçlerinin hükümete bağlı olmaması ve hükümet ile başkanın görev sürelerinin farklı olması durumunda politik partizan parasal dalgalanmalar ortaya çıkabilir. Özellikle merkez bankası başkan ve kurul üyelerine hükümet arzu ettiği para politikası sinyalini yollayabilir. Bir diğer yol olarak arzu edilen sinyal iletimi gerçekleşmezse hükümet merkez bankası başkanı ve üyelerini zor kullanarak etki altına alabilir. Zor kullanımı merkez başkanı ve kurul üyelerinin istihdam şartları ve yapısal değişiklikleri içerebilir (De Paso, 2000: 472).

Sol ve sağ hükümet dönemlerinde parti gruplarının kayıp fonksiyonları aşağıdaki denklemler yardımıyla ifade edilebilir (Chappell ve Keech, 1988: 107-122).

$$W_L = (m - g)^2 + \alpha_L (u - u_N) \quad (1)$$

$$W_R = (m - g)^2 + \alpha_R (u - u_N) \quad (2)$$

$$\alpha_L > \alpha_R > 0 \quad g > 0$$

Yukarıda yer alan (1) numaralı denklem sol partinin(L), (2) numaralı denklem sağ partinin(R) kayıp fonksiyonlarını ifade etmektedir. Her iki denklemde yer alan $(m - g)$ para arzı artışı ile ekonomik büyüme arasındaki farkı, $(u - u_N)$ fiili işsizlik oranının doğal işsizlik oranından farkını, sol ve sağ partilerin işsizlik sapmasına verdiği önemleri ise sırasıyla α_L, α_R göstermektedir. Seçmen tabanının memnuniyeti açısından sol parti sağ partiye göre işsizlik sapmasına daha fazla önem vermektedir. $\alpha_L > \alpha_R > 0$ olduğu için parti gruplarına göre gerçekleşen para arzı artışı beklenen para arzı artışından farklı olacaktır. Yukarıda yer alan denklemlere gerçekleşen ve beklenen para arzı faktörleri eklendiğinde aşağıda yer alan denklemler elde edilir (Chappell ve Keech, 1988: 109).

$$u = u_N - b(M - M^E) \quad b > 0 \quad (3)$$

$$W_L = (m - g)^2 + \alpha_L b(M - M^E) \quad (4)$$

$$W_R = (m - g)^2 + \alpha_R b(M - M^E) \quad (5)$$

$$M_R = g + \alpha_R b/2 ; M_L = g + \alpha_L b/2 \quad (6)$$

$$M_L > M_R > M^2$$

Denklemlerde bulunan $(M - M^E)$ gerçekleşen para arzı ile beklenen para arzı arasındaki farkı göstermektedir. Sol parti tam istihdamı sağlayabilmek ve bu yolla işsizliği azaltmak için sağ partiye göre daha fazla genişletici para politikasından yana olacaktır. Dolayısıyla bu durum sol parti hükümeti döneminde $(M - M^E)$ farkının pozitif olduğunu ifade etmektedir. Denklem setinin çözülmesi

sonucunda elde edilen ($M_L > M_R > M^2$) sıralaması partilerin ideolojik farklılıklarının para politikasını yönlendirdiğini vurgulamaktadır.

Yöntem ve Uygulama

Bu çalışmada Türkiye için 1986-2016 döneminde para politikası göstergeleri açısından politik fırsatçı parasal dalgalanmaların var olup olmadığı incelenecektir. Söz konusu dönemde Türkiye’de sekiz adet genel seçim yapılmıştır. Politik konjunktür teorilerinin tespitinde yerel seçimlere nazaran genel seçimlerin daha açıklayıcı olması nedeniyle çalışmada genel seçimler dikkate alınmıştır. Ayrıca Türkiye’de medyanın seçimlerle ilgili bilgileri ulaştırmada eksikliği ve politikacı-seçmen arasında bilgi asimetrisinin varlığından dolayı Türk seçmenin bekleyişleri adaptif yapıdadır (Akarca ve Tansel, 2004: 14). Bu nedenle rasyonel bekleyişleri içeren politik konjunktür teorileri çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Bunlara ilave olarak politik partizan konjunktür modellerine göre sol partiler kendi seçmen tabanlarını memnun edebilmek için işsizliği azaltma eğilimindeyken sağ partiler ise enflasyonu azaltma çabası içindedirler. Ancak Türkiye için yapılan çalışmalarda sağ ve sol partilerin ekonomi politikalarıyla ilgili amaçlarının birbirine benzediği görülmüştür (Sayan ve Berument, 1997: 19). Dolayısıyla çalışmada politik konjunktürün fırsatçı modelleri ele alınmıştır.

Söz konusu çalışmada 1986:01-2016:05 döneminde Türkiye’de politik fırsatçı parasal dalgalanmaların tespiti için *dolaşımdaki para*(M0), *M1 para arzı*, *M2 para arzı*, *M3 para arzı*, *bankalararası(interbank) faiz oranı* ve *yurtiçi krediler* kullanılmıştır. Çalışmada sözü edilen göstergelerin kullanılmasının temel nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak seçim döneminde merkez bankasının para politikası araçlarıyla müdahalelerinin tespiti bu göstergeler yardımıyla net bir şekilde görülebilmektedir. Ayrıca konuyla ilgili öncü çalışmalarda yoğunlukla kullanılan göstergeler tercih edilmiştir (Derin, 2002: 179; Bakırtaş ve Koyuncu, 2005: 56) . Son olarak merkez bankasının para ve sermaye piyasalarını idare ederken kullandığı araçlar karma yapıda ve ulaşılması zor durumda olabilmektedir. Bu nedenle çalışmalar arasında karşılaştırmalar yapılabilmesi için göstergelerin seçiminde erişilebilirliğe özen gösterilmiştir (Alesina, vd., 1997). Çalışmada kullanılan para politikası göstergeleri ile ilgili zaman serileri *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası(TCMB) elektronik veri dağıtım sistemi*, *Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü(BUMKO)*, *St. Louis Federal Rezerv Bankası (FRED)* ve *Uluslar arası Finansal İstatistik(IFS)* aracılığıyla elde edilmiştir. Yıllık veya çeyrek yıllık verilere nazaran aylık verilerin ekonometrik çalışmalarda daha iyi sonuçlar vermesinden dolayı ilgili zaman serilerinin aylık olmasına dikkat edilmiştir.

Politik fırsatçı parasal dalgalanmalara göre hükümet yeniden seçilebilmek amacıyla merkez bankasının desteğini alarak seçimden önce genişletici para politikası yapmaktadır. Bu kapsamda seçimden önce genişletici para politikalarının yapılmasıyla birlikte dolaşımdaki para (M0), M1 para arzı, M2 para arzı, M3 para arzı ve yurtiçi kredi miktarının artması, interbank faiz oranlarının ise azalması beklenmektedir. Hükümet, seçimden hemen sonra makro ekonomik göstergelerde istikrarı sağlamak için daraltıcı para politikası uygulamaktadır. Bu nedenle dolaşımdaki para(M0), M1 para arzı, M2 para arzı, M3 para arzı ve yurt içi kredi miktarında seçimden sonra azalış, interbank faiz oranında artış olacağı tahmin edilmektedir. Politik fırsatçı parasal dalgalanmaları tespit edebilmek için çalışmanın yöntemi olarak mevsimsel kendiyile bağlantımlı hareketli ortalama (SARIMA) modelleri kullanılmıştır. SARIMA modellerinin tercih edilmesinin nedenleri olarak yapısal modellemelere göre ortaya çıkan hataları azaltabilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin analizi için daha uygun olması sayılabilir (Özkan, 2010: 181). SARIMA modellerinin yapısı aşağıda yer alan (7) numaralı denklem yardımıyla gösterilebilir.

$$SARIMA(p, d, q)(P, D, Q)_s \quad (7)$$

Buna göre SARIMA model yapısının mevsimsel olmayan kısmı (p, d, q) ile gösterilirken mevsimsellik içeren bölümü (P, D, Q) ile ifade edilmektedir. Model yapısında parantezler arası çarpım ilişkisine göre $p(P)$ otoregresif sürecin gecikme sayısını, $d(D)$ ilgili serilerin durağan hale geldiği zamanda fark sayısını, $q(Q)$ hareketli ortalama süreci gecikme sayısını göstermektedir. Model dışında yer alan s ise mevsimsel gözlemlenen serinin değerini göstermekte olup aylık serilerde 12, çeyrek yıllık serilerde 4 değerini almaktadır (Polat, 2009: 55). SARIMA model yapısına tabi olan zaman serilerinin tahmini için Box-Jenkins metodundan faydalanabilir. Söz konusu metodun tanımlama, tahmin ve test

yapma, uygulama olmak üzere üç aşaması bulunmaktadır. Tanımlama aşamasında serilerin varyansını sabit hale getirebilmek için ilgili serilerin logaritması alınarak dönüştürme işlemi uygulanır. Ardından çeşitli testler yardımıyla serilerin durağan olup olmadığı incelenir. Durağan olmayan seriler durağan hale gelinceye kadar fark alma işlemi uygulanır. Durağanlık sürecinden sonra AR, MA veya ARMA model yapılarının p ve q değerleri açısından hangisinin kullanılacağına karar verilir. Hesaplamalar açısından p ve q değerlerinin tespiti için gelişmiş programlardan faydalanır. AR(p) model yapısının derecesi otokorelasyon fonksiyonuyla(ACF) tespit edilirken, MA(q) yapısı kısmi otokorelasyon fonksiyonu(PACF) ile tespit edilmektedir. Eğer süreç içerisinde ACF azalarak kayboluyorsa AR(p), PACF azalarak kayboluyorsa MA(q), hem ACF hem de PACF azalarak kayboluyorsa ARMA(p,q) modeli geçerli olmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2014). Box-Jenkins metodunun ikinci aşamasında model yapılarında yer alan parametrelerin tahmini yapılmaktadır. En küçük kareler veya en çok benzerlik yöntemleriyle AR ve MA model yapılarının dereceleri için t ve F istatistikleri kullanılır. Bu açıdan ekonometrik programların önerdiği gecikme sayılarından itibaren gecikme sayıları azaltılarak en uygun model tahmin edilir. En uygun modelin tespit edilmesinde Akaike bilgi kriterinin (AIC) en düşük seviyede olmasına özen gösterilir.

Seçim döneminde para politikası göstergelerinin seçim öncesi ve sonrası hangi yönde değişikliklerini tespit etmek için modele kukla değişkenler eklenmiştir. SARIMA model yapısına uygun olarak kukla değişkenlerin eklenmesi altta yer alan (8) numaralı denklem yardımıyla gösterilebilir.

$$Y_t = \delta + \phi_1 Y_{t-1} + \dots + \phi_p Y_{t-p} + \varepsilon_t + \theta_1 \varepsilon_{t-1} + \theta_2 \varepsilon_{t-2} + \dots + \theta_q \varepsilon_{t-q} + \sum_{j=1}^k \beta_j \cdot KUKLA_j \quad (8)$$

(8) numaralı denklemde bulunan $KUKLA_j$ etmeni k sayıda eklenen seçim öncesi ve sonrasına yönelik kukla değişkeni temsil etmektedir. İlgili ekonometrik çalışmada seçim öncesi 4 ve seçim sonrası 2 tane olmak üzere üçer aylık periyotlarla toplam 6 kukla değişken oluşturulmuştur. Kukla değişkenlerin her biri 29 Kasım 1987, 20 Ekim 1991, 24 Aralık 1995, 18 Nisan 1999, 3 Kasım 2002, 22 Temmuz 2007, 12 Haziran 2011 ve 1 Kasım 2015 tarihlerinde yapılan 8 genel seçimin para politikası göstergeleri üzerinde toplu etkisini göstermektedir⁴. Seçimler öncesi değişimi görmek için oluşturulan 4 kukla değişken seçimden önceki 3, 6, 9 ve 12 aylardaki değişimi göstermektedir. Seçimlerden sonraki 3 ve 6 aylardaki değişimi inceleyebilmek için 2 kukla değişken kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan $EB12$, $EB9$, $EB6$, $EB3$, $EA3$ ve $EA6$ kukla değişkenlerin açıklamaları altta yer almaktadır. Buna göre;

EB12=1 İlgili dönemde yapılan 8 genel seçim döneminde (seçim ayı dâhil) seçimlerden önceki 12 ay, aksi halde **EB12=0**

EB9=1 İlgili dönemde yapılan 8 genel seçim döneminde (seçim ayı dâhil) seçimlerden önceki 9 ay, aksi halde **EB9=0**

EB6=1 İlgili dönemde yapılan 8 genel seçim döneminde (seçim ayı dâhil) seçimlerden önceki 6 ay, aksi halde **EB6=0**

EB3=1 İlgili dönemde yapılan 8 genel seçim döneminde (seçim ayı dâhil) seçimlerden önceki 3 ay, aksi halde **EB3=0**

EA3=1 İlgili dönemde yapılan 8 genel seçim döneminde seçimlerden sonraki 3 ay, aksi halde **EA3=0**

EA6=1 İlgili dönemde yapılan 8 genel seçim döneminde seçimlerden sonraki 6 ay, aksi halde **EA6=0**

⁴ 1983 yılında denetimli seçimin yapılması ve askeri darbe gibi demokratik olmayan uygulamalardan ötürü ilgili çalışma 1987 yılında yapılan seçimler ve sonrasını dikkate almıştır (Özkan, 2010: 150).

Verilerin Dönüşüm İşlemi ve Durağanlık Analizleri

En uygun SARIMA modellerinin belirlenmesi için serilerin durağan olması önem arz etmektedir. Bu açıdan ilk olarak her serinin mevsimsel açıdan durağanlık süreçlerinin incelenmesi gerekmektedir. Eviews 8 paket programı kullanılarak kukla değişken yöntemiyle çalışmada kullanılan serilerin mevsimsel açıdan durağan olup olmadıkları incelenmiştir. Kukla değişken kullanılarak yapılan analizde ilgili serilerin tümünde mevsimsel birim kökün olmadığı tespit edilmiştir. Ardından çalışmada kullanılan her bir seri için dönüşüm işlemi uygulanmıştır. Serileri dönüştürme işlemi aşağıda yer almaktadır.

LM0=Dolaşımdaki para. 1986:01-2016:05 dönemine ait aylık nominal M0 serisi 2010 baz yılı tüketici fiyat endeksine bölünerek reel hale dönüştürülmüştür. Serinin logaritması alınarak LM0 elde edilmiştir.

LM1=M1 para arzı. 1986:01-2016:05 dönemine ait aylık nominal M1 serisi 2010 baz yılı tüketici fiyat endeksine bölünerek reel hale dönüştürülmüştür. Serinin logaritması alınarak LM1 elde edilmiştir.

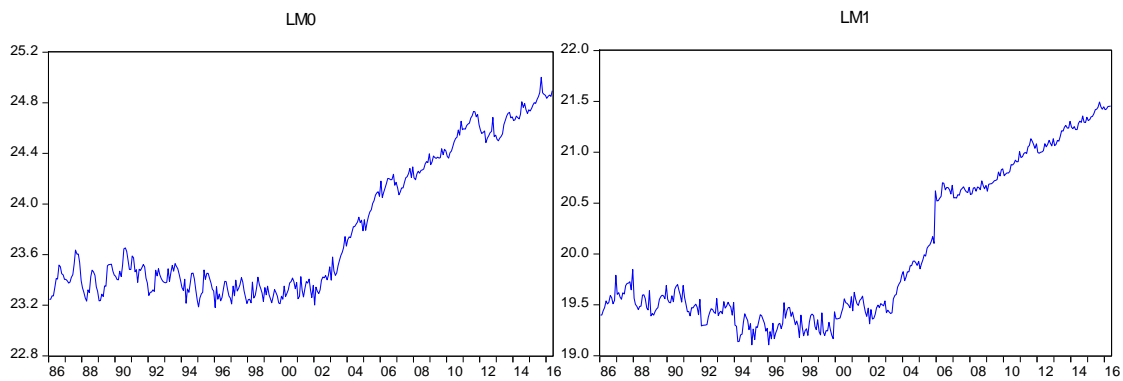
LM2=M2 para arzı. 1986:01-2016:05 dönemine ait aylık nominal M2 serisi 2010 baz yılı tüketici fiyat endeksine bölünerek reel hale dönüştürülmüştür. Serinin logaritması alınarak LM2 elde edilmiştir.

LM3=M3 para arzı. 1986:01-2016:05 dönemine ait aylık nominal M3 serisi 2010 baz yılı tüketici fiyat endeksine bölünerek reel hale dönüştürülmüştür. Serinin logaritması alınarak LM3 elde edilmiştir.

LKREDİ=Yurtiçi kredi miktarı. 1986:01-2016:05 dönemine ait aylık nominal yurtiçi kredi serisi 2010 temelli tüketici fiyat endeksine bölünerek reel hale getirilmiştir. Serinin logaritması alınarak LKREDİ elde edilmiştir⁵.

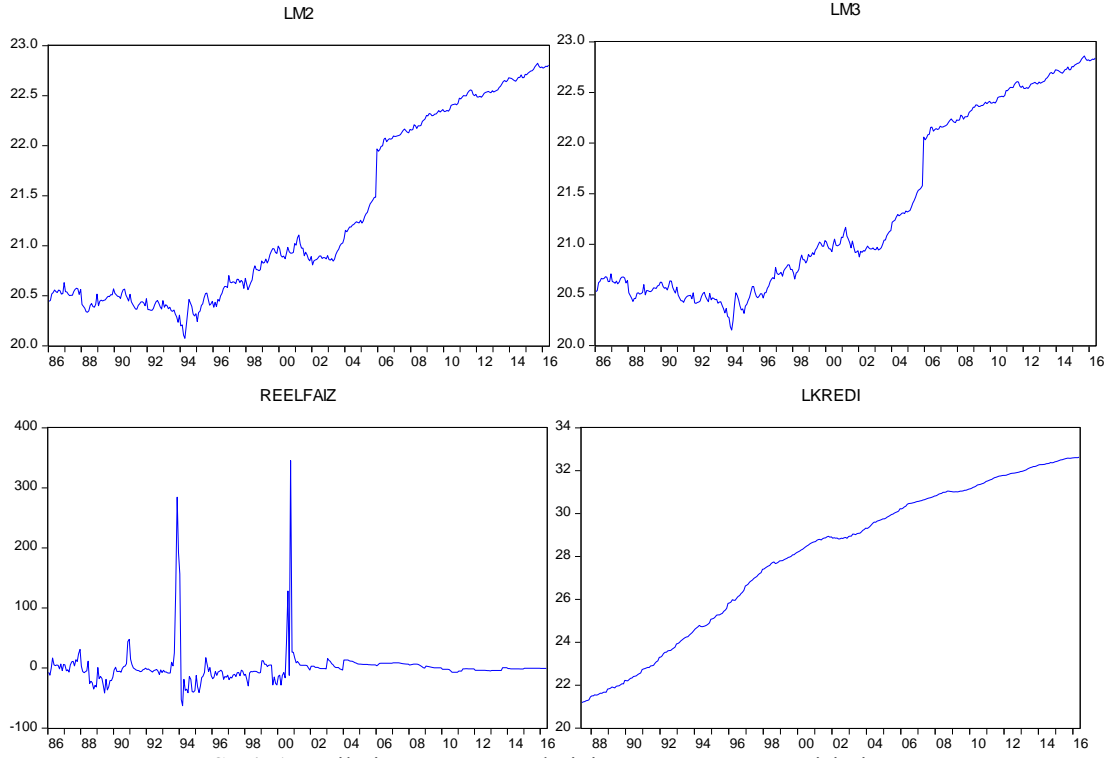
REELFAİZ=Bankalararası faiz oranı. 1986:01-2016:05 dönemine ait aylık nominal bankalararası faiz oranından her yıl için 12 aylık ortalama enflasyon oranı çıkarılmıştır⁶. Bazı dönemlerde ilgili seri negatif değer aldığı için serinin logaritması alınmamıştır.

Çalışmada kullanılan serileri dönüştürme işleminden sonra serilerin durağanlık süreçleri incelenmiştir. Serilerin durağanlık analizlerinde Eviews 8 paket programı aracılığıyla *Augmented Dickey Fuller(ADF)*, *Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin(KPSS)* ve *Ng-Perron testleri* yapılmıştır. Ardından serilere Gauss 10 programı yardımıyla *iki kırılmalı yapısal birim kök testi olan Lee-Strazicich(2003) testi* uygulanmıştır. Her bir testin kendine özgü avantaj ve dezavantajları olduğu için durağanlık testlerinde karma yöntem benimsenmiştir.

⁵ Literatürdeki çalışmalarda yurtiçi kredi miktarını reel hale dönüştürmek için Yurtiçi Kredi/GSYİH formülünün kullanıldığı görülmektedir. Türkiye için aylık GSYİH verileri bulunmadığı için bu yöntem kullanılmamıştır.

⁶ İlgili seriyi dönüştürmede yöntem olarak *Gürgür & Karaca (2007)*'den faydalanılmıştır.

Şekil 1. Serilerin Düzey Değerlerinin Zamana Göre Değişimi

Şekil 1’de LM0, LM1, LM2, LM3, LKREDİ ve REELFAİZ değişkenleri düzey değerlerinin 1986:01-2016:05 döneminde zamana göre değişimi görülmektedir. Buna göre LM0 ve LM1 grafikleri incelendiğinde 2002 yılından itibaren sağa yukarı doğru pozitif trendin varlığı dikkati çekmektedir. Yine LM2 ve LM3 serilerine ait grafiklerde 1994 yılıyla birlikte sağa yukarı doğru ve LKREDİ serisinde ise dönem boyunca sağa yukarı doğru pozitif bir eğilim ve trendin varlığı görülmektedir. REELFAİZ serisinde ise 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerden ötürü aykırı değer(outlier) bulunmakta olup seride trendin varlığı görülmemektedir. LM0, LM1, LM2, LM3 ve LKREDİ serilerinde pozitif trendin varlığı serilerin durağan olmadığının bir göstergesi olabilir. Bu nedenle durağanlık süreçlerini incelemek için tüm serilere ADF, KPSS ve Ng-Perron testleri uygulanmış olup sonuçlar Tablo 1 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 1. Serilerin Düzey Değerlerinin Zamana Göre Değişimi

Birim Kök Testleri	ADF Testi	KPSS Testi	Ng-Perron Testi			
			MZa	MZt	MSB	MPT
LM0	-1,71 (-3,98)	0,53 (0,21)	-3,09 (-23,8)	-1,14 (-3,42)	0,37 (0,14)	27,17 (4,03)
LM1	-1,97 (-3,98)	0,54 (0,21)	-2,97 (-23,8)	-1,11 (-3,42)	0,37 (0,14)	28,02 (4,03)
LM2	-1,95 (-3,98)	0,46 (0,21)	-1,86 (-23,8)	-0,90 (-3,42)	0,48 (0,14)	44,58 (4,03)
LM3	-1,89 (-3,98)	0,45 (0,21)	-1,59 (-23,8)	-0,83 (-3,42)	0,52 (0,14)	51,49 (4,03)

	-0,98	0,54	-0,98	-0,97	0,99	223,4
LKREDİ	(-3,98)	(0,21)	(-23,8)	(-3,42)	(0,14)	(4,03)
	-8,68	0,06	-241,17	-10,98	0,04	0,37
REELFAİZ	(-3,98)	(0,21)	(-23,8)	(-3,42)	(0,14)	(4,03)

NOT: Parantez içindeki değerler %1 seviyesindeki kritik değerleri göstermektedir. LM0, LM1 ve LKREDİ değişkenlerinin ADF birim kök testinde SIC kriterine göre 12 gecikme, LM2 ve LM3 için 0 gecikme, REELFAİZ için 3 gecikme tespit edilmiştir. LM0, LM1 LM2, LM3 ve LKREDİ için KPSS testinde otomatik olarak Barlett-Kernel tekniğiyle Newey-West 15 band genişliği, REELFAİZ için 8 band genişliği belirlenmiştir. LM2 ve LM3 için Ng-Perron testinde SIC kriterine göre 0 gecikme, LM0 için 5 gecikme, LM1 için 12 gecikme, REELFAİZ için 3 gecikme, LKREDİ için Barlett-Kernel tekniğiyle Newey-West 6 band genişliği tespit edilmiştir.

Tablo 1’de yer alan ADF birim kök testinin sonuçlarına göre LM0, LM1, LM2, LM3 ve LKREDİ serileri için hesaplanan değerlerin mutlak hali parantez içerisinde yer alan kritik değerlerin mutlak halinden küçük olduğundan söz konusu serilerin durağan olmadığı görülmektedir. Ancak REELFAİZ serisiyle ilgili olarak hesaplanan değer mutlak değer olarak kritik değerden büyük olduğu için ADF testine göre REELFAİZ serisinin düzey değerinde durağan olduğu anlaşılmaktadır. KPSS birim kök testinde LM0, LM1, LM2, LM3 ve LKREDİ serileri için hesaplanan LM değeri, kritik değerden büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle H_0 hipotezi reddedilerek ilgili serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı tespit edilmiştir. REELFAİZ serisinde ise hesaplanan LM değeri kritik değerden küçük olduğundan serinin durağan olduğu anlaşılmaktadır. Ng-Perron testine göre bir serinin durağan olabilmesi için MZa ve MZt mutlak değerlerinin kritik değerden büyük olması, MSB ve MPT test istatistiklerinin kritik değerden küçük olması gerekmektedir. Dolayısıyla Ng-Perron test sonuçlarına göre LM0, LM1, LM2, LM3 ve LKREDİ serilerinin durağan olmadığı, REELFAİZ serisinin ise durağan olduğu görülmektedir.

Çalışmada kullanılan serilerde yapısal kırılmalar olma ihtimaline karşı Gauss 10 programı yardımıyla her bir seriye yönelik olarak Lee-Strazicich (2003) iki kırılmalı birim kök testi yapılmıştır. Testin sonuçları aşağıda yer alan Tablo 2 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 2. Serilerin Düzey Değerlerinin İki Kırılmalı Lee-Strazicich(2003) Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Model	Gecikme	Kırılma Zamanları	λ	t istatistiği	Kritik Değer
LM0	Model A	1	1994M3, 2003M1	0,3; 0,6	-2,46	-4,54*
	Model C	1	2002M1, 2005M10	0,4; 0,6	-7,53	-6,45*
LM1	Model A	1	1991M12, 2005M11	0,2; 0,6	-1,98	-4,54*
	Model C	1	1997M11, 2005M9	0,4; 0,6	-4,95	-6,45*
LM2	Model A	0	1991M12, 2005M11	0,2; 0,6	-1,65	-4,54*
	Model C	0	1993M4, 2005M11	0,2; 0,6	-4,69	-6,41*
LM3	Model A	0	1991M12, 2005M11	0,2; 0,6	-1,45	-4,54*
	Model C	0	1993M4, 2005M11	0,2; 0,6	-4,52	-6,41*
LKREDİ	Model A	3	1990M2, 1998M11	0,2; 0,4	-0,99	-4,54*
	Model C	3	1996M5, 2003M2	0,4; 0,6	-3,45	-6,45*
RFAİZ	Model A	3	1993M9, 1993M11	0,3; 0,3	-9,44	-4,54*
	Model C	3	2000M9, 2001M5	0,4; 0,6	-13,09	-6,45*

* Tabloda yer alan kritik değerler %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir. Kritik değerler Lee ve Strazicich 2003’den alınmıştır.

Tablo 2’te tüm serilere ait olarak model A ve model C açısından hesaplanan test istatistikleri yer almaktadır. Model A serilerin düzeyde kırılma değerlerini gösterirken Model C hem düzeyde hem eğimde kırılmaların tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Serilere ilişkin Model A açısından hesaplanan

t istatistiğinin mutlak değerli hali, kritik değer mutlak halinden küçük olursa serilerin durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Bu paralelde düzeyde kırılmayı gösteren model A için LM0, LM1, LM2, LM3 ve LKREDİ serilerinin durağan olmadığı görülmektedir. REELFAİZ serisinde ise model A açısından hesaplanan t istatistiğinin mutlak değeri, kritik değer mutlak halinden büyük çıktığından serinin durağan olduğu anlaşılmaktadır. Hem düzeyde hem eğimde kırılmayı gösteren MODEL C için LM1, LM2, LM3 ve LKREDİ serileri açısından hesaplanan t istatistiğinin mutlak değerli hali, kritik değer mutlak halinden küçük çıkmıştır. Bu nedenle ilgili serilerin Model C açısından durağan olmadığı görülmektedir. REELFAİZ ve LM0 değişkenlerinin Model C için hesaplanan t istatistiklerinin mutlak değerli hali hesaplanan kritik değer mutlak halinden büyük olduğundan serilerin durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan birim kök testleri sonuçlarına göre REELFAİZ serisi hariç LM0, LM1, LM2, LM3 ve LKREDİ serilerinde birim kökün olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle LM0, LM1, LM2, LM3 ve LKREDİ serilerinin birinci farklarının alınmasına karar verilmiştir. Durağan olmayan yapıların tekrar görülebilme ihtimaline karşın seriler çalışmada kullanılan birim kök testleriyle yeniden sınanmıştır. Sonuç olarak birim kök içeren serilerin birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir.

SARIMA Analiz Sonuçları

Serilerin durağanlık analizini takiben parasal göstergeler açısından Türkiye’de politik fırsatçı parasal dalgalanmaların tespiti yapılmıştır. Bunun için 1986:01-2016:05 dönemleri arasında yapılan 8 genel seçimin toplu etkilerini içeren 6 kukla değişken belirlenmiştir. Bu süreci takiben Eviews 8(Automatic ARIMA selection) kullanılarak serilere uygun olarak SARIMA modelleri tespit edilmiştir. Modellerin uygunluğu açısından AIC kriterinin en düşük seviyede olmasına dikkat edilmiştir.

Dolaşımdaki Para(M0)

Dolaşımdaki para(M0) serisi için seçim öncesi ve sonrası dönemlerdeki değişimini incelemek üzere oluşturulan 6 kukla değişken açısından en uygun model yapısı SARIMA(4,1,4)(12,0,12) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Dolaşımdaki Para(M0) Serisi İçin SARIMA Analiz Sonuçları

Dolaşımdaki Para (M0)						
	EB12	EB9	EB6	EB3	EA3	EA6
MODEL	SARIMA (4,1,4)(12,0,12)	SARIMA (4,1,4)(12,0,12)	SARIMA (4,1,4)(12,0,12)	SARIMA (4,1,4)(12,0,12)	SARIMA (4,1,4)(12,0,12)	SARIMA (4,1,4)(12,0,12)
Katsayı	0,004 (0,001)	0,005 (0,003)	0,005 (0,001)	0,005 (0,001)	0,007 (0,000)	0,008 (0,000)
Kukla	0,005 (0,255)	0,002 (0,605)	0,001 (0,840)	0,006 (0,446)	-0,026 (0,003)	-0,016 (0,006)
AR(4)	0,856 (0,000)	0,855 (0,000)	0,855 (0,000)	0,854 (0,000)	0,851 (0,000)	0,855 (0,000)
MA(4)	-0,984 (0,000)	-0,984 (0,000)	-0,984 (0,000)	-0,984 (0,000)	-0,984 (0,000)	-0,983 (0,000)
SAR(12)	0,351 (0,000)	0,352 (0,000)	0,353 (0,000)	0,355 (0,000)	0,349 (0,000)	0,351 (0,000)
SMA(12)	0,333 (0,000)	0,327 (0,000)	0,324 (0,000)	0,327 (0,000)	0,344 (0,000)	0,342 (0,000)
F- Olasılık Değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ADJ R ²	0,32	0,32	0,32	0,32	0,34	0,33
AIC	-3,146	-3,143	-3,142	-3,143	-3,167	-3,163

NOT: Tabloda yer alan parantez içinde yazılı değerler katsayıların olasılık değerlerini göstermektedir.

Politik fırsatçı parasal dalgalanmalar kapsamında dolaşımdaki para miktarının (M0) seçimden önce artması ve seçimden hemen sonra azalması beklenmektedir. Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre EB12, EB9, EB6 ve EB3 modelleri seçim öncesi dönemleri göstermekte olup kukla değişkenlerin aldığı değerlerin pozitif olması seçim öncesi dönemde dolaşımdaki paranın(M0) arttığını göstermektedir. Seçim sonrası değişimi gösteren EA3 ve EA6 modellerine ait kukla değişkenlerin aldığı işaretlerin negatif olması daraltıcı para politikasının yapıldığını ifade etmektedir. Seçim öncesi değişimi gösteren kukla değişkenler istatistiksel olarak anlamsız, seçim sonrası değişimi gösteren kukla değişkenler istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak seçim öncesi için oluşturulan kukla değişkenler istatistiksel olarak anlamsız olsa bile kukla değişkenin aldığı işaretin teoriye uygun olması politik konjonktürün geçerli olduğunun bir göstergesi olarak sayılabilir (Özkan & Tarı, 2011: 234). Sonuç olarak Türkiye'de ilgili dönemde dolaşımdaki para(M0) serisi politik fırsatçı parasal dalgalanmaların varsayımlarına uygun olarak değişim göstermektedir.

M1 Para Arzı

M1 para arzı serisinin seçim öncesi dönemde değişimini incelemek üzere oluşturulan EB12, EB9, EB6 ve EB3 için en uygun model yapısı SARIMA(7,1,7)(6,0,6) olarak belirlenmiştir. Seçim sonrası en uygun model yapısı EA3 ve EA6 için SARIMA(8,1,8)(12,0,12) şeklindedir.

Tablo 4. M1 Para Arzı Serisi İçin SARIMA Analiz Sonuçları

M1 Para Arzı						
	EB12	EB9	EB6	EB3	EA3	EA6
MODEL	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (8,1,8) (12,0,12)	SARIMA (8,1,8) (12,0,12)
Katsayı	0,002 (0,964)	0,005 (0,902)	0,009 (0,835)	-0,000 (0,984)	0,020 (0,000)	0,023 (0,000)
Kukla	0,010 (0,000)	0,010 (0,000)	0,011 (0,000)	0,021 (0,000)	-0,021 (0,002)	-0,014 (0,000)
AR(7)	0,958 (0,000)	0,957 (0,000)	0,957 (0,000)	0,956 (0,000)		
AR(8)					0,778 (0,000)	0,815 (0,000)
MA(7)	-0,974 (0,000)	-0,973 (0,000)	-0,973 (0,000)	-0,968 (0,000)		
MA(8)					-0,906 (0,000)	-0,958 (0,000)
SAR(12)					0,942 (0,000)	0,936 (0,000)
SAR(6)	0,983 (0,000)	0,983 (0,000)	0,983 (0,000)	0,983 (0,000)		
SMA(12)					-0,935 (0,000)	-0,947 (0,000)
SMA(6)	-0,981 (0,000)	-0,981 (0,000)	-0,981 (0,000)	-0,978 (0,000)		
F- Olasılık Değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ADJ R²	0,30	0,30	0,30	0,30	0,54	0,55
AIC	-2,625	-2,629	-2,631	-2,618	-3,032	-3,048

NOT: Tabloda yer alan parantez içinde yazılı değerler katsayıların olasılık değerlerini göstermektedir.

Politik fırsatçı parasal dalgalanmalarının varsayımına göre M1 para arzının seçimden önce artması ve seçimden sonra azalması beklenmektedir. Buna dayanılarak yapılan SARIMA analizinin sonuçları Tablo 4 yardımıyla incelenebilir. Buna göre EB12, EB9, EB6 ve EB3 modellerinde kukla

değişkenlerin aldığı değerlerin pozitif olduğu görülmekte olup seçimden önceki 1 yıllık periyotta M1 para arzının arttığı anlaşılmaktadır. Seçim sonrası dönemlere ait EA6 ve EA3 modellerinde kukla değişkenlerin negatif değer alması daraltıcı para politikasının yapıldığını göstermektedir. Ayrıca seçim öncesi ve sonrası dönemlerdeki tüm kukla değişkenlerin istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Türkiye’de ilgili dönemde M1 para arzı serisi politik fırsatçı parasal dalgalanmaların varsayımlarına uymaktadır.

M2 Para Arzı

M2 para arzı serisinin seçim dönemindeki değişimini incelemek üzere oluşturulan toplam 6 kukla değişken için en uygun model yapısı SARIMA(7,1,7)(6,0,6) olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. M2 Para Arzı Serisi İçin SARIMA Analiz Sonuçları

M2 Para Arzı						
	EB12	EB9	EB6	EB3	EA3	EA6
MODEL	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)
Katsayı	0,001 (0,924)	0,002 (0,864)	0,002 (0,869)	-0,001 (0,944)	0,005 (0,724)	0,007 (0,567)
Kukla	0,004 (0,000)	0,004 (0,000)	0,005 (0,000)	0,008 (0,000)	-0,012 (0,000)	-0,005 (0,000)
AR(7)	0,923 (0,000)	0,921 (0,000)	0,922 (0,000)	0,924 (0,000)	0,928 (0,000)	0,920 (0,000)
MA(7)	-0,971 (0,000)	-0,970 (0,000)	-0,971 (0,000)	-0,969 (0,000)	-0,975 (0,000)	-0,971 (0,000)
SAR(6)	0,980 (0,000)	0,980 (0,000)	0,980 (0,000)	0,980 (0,000)	0,980 (0,000)	0,980 (0,000)
SMA(6)	-0,980 (0,000)	-0,980 (0,000)	-0,980 (0,000)	-0,979 (0,000)	-0,980 (0,000)	-0,982 (0,000)
F-Olasılık Değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ADJ R²	0,22	0,22	0,22	0,22	0,23	0,23
AIC	-3,588	-3,589	-3,589	-3,581	-3,600	-3,598

NOT: Tabloda yer alan parantez içinde yazılı değerler katsayıların olasılık değerlerini göstermektedir.

Politik fırsatçı parasal dalgalanmaların varsayımlarına göre M2 para arzının seçimden önce artması ve seçimden sonra azalması tahmin edilmektedir. Seriyeye yönelik yapılan ekonometrik çalışmanın sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır. Buna göre seçim öncesi dönemleri ifade eden EB12, EB9, EB6 ve EB3 modellerinin kukla değişkenleri pozitif değer almıştır. Bu durum seçim öncesi dönemde M2 para arzının arttığını göstermektedir. Seçim sonrası dönemler için oluşturulan EA6 ve EA3 modellerine ait kukla değişkenlerin negatif değer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla seçim sonrası dönemde M2 para arzında azalışın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tüm modellere ait kukla değişkenlerin istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak ilgili dönemde M2 para arzı politik fırsatçı parasal dalgalanmaların varsayımlarına uygun olarak değişmektedir.

M3 Para Arzı

M3 para arzı serisi için seçim öncesi dönemleri ifade eden EB12, EB9 ve EB6 açısından en uygun model SARIMA(8,1,8)(6,0,6), EB3 için SARIMA(7,1,7)(6,0,6) olarak belirlenmiştir. Seçim sonrası dönemleri ifade eden EA6 ve EA3 için en uygun model SARIMA(8,1,8)(6,0,6) şeklindedir.

Tablo 6. M3 Para Arzı Serisi İçin SARIMA Analiz Sonuçları

M3 Para Arzı						
	EB12	EB9	EB6	EB3	EA3	EA6
MODEL	SARIMA (8,1,8) (6,0,6)	SARIMA (8,1,8) (6,0,6)	SARIMA (8,1,8) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (8,1,8) (6,0,6)	SARIMA (8,1,8) (6,0,6)
Katsayı	-0,013 (0,549)	-0,012 (0,578)	-0,002 (0,873)	-0,001 (0,938)	-0,017 (0,570)	0,002 (0,837)
Kukla	0,009 (0,000)	0,009 (0,000)	0,011 (0,000)	0,008 (0,000)	-0,027 (0,000)	-0,011 (0,000)
AR(8)	0,933 (0,000)	0,934 (0,000)	0,913 (0,000)		0,941 (0,000)	0,912 (0,000)
AR(7)				0,929 (0,000)		
MA(8)	-0,968 (0,000)	-0,968 (0,000)	-0,939 (0,000)		-0,975 (0,000)	-0,952 (0,000)
MA(7)				-0,970 (0,000)		
SAR(6)	0,981 (0,000)	0,981 (0,000)	0,976 (0,000)	0,976 (0,000)	0,984 (0,000)	0,976 (0,000)
SMA(6)	-0,984 (0,000)	-0,984 (0,000)	-0,956 (0,000)	-0,980 (0,000)	-0,986 (0,000)	-0,970 (0,000)
F-Olasılık Değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ADJ R²	0,17	0,17	0,14	0,14	0,18	0,17
AIC	-3,674	-3,677	-3,644	-3,638	-3,686	-3,675

NOT: Tabloda yer alan parantez içinde yazılı değerler katsayıların olasılık değerlerini göstermektedir.

M3 para arzı serisinin politik fırsatçı parasal dalgalanmalar yaklaşımına göre seçimden önce artması ve ekonomik istikrarı sağlayabilmek için seçimden hemen sonra azalması beklenmektedir. Bu doğrultuda yapılan analizin sonuçları Tablo 6 yardımıyla incelenebilir. Buna göre seçimden önce üçer aylık periyotlarla oluşturulan EB12, EB9, EB6 ve EB3 kukla değişkenlerinin aldığı işaret pozitif olduğu için M3 para arzının seçimden önceki 1 yıllık dönemde arttığı anlaşılmaktadır. Seçim sonrası 6 aylık periyodu gösteren EA3 ve EA6 modellerinin kukla değişkenleri negatif işarete sahiptir. Dolayısıyla seçim sonrası 6 aylık dönemde M3 para arzı serisinin azaldığı görülmektedir. İlave olarak modelde yer alan tüm kukla değişkenler istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak M3 para arzı ilgili dönemde politik fırsatçı parasal dalgalanmaların varsayımlarına uygun olarak değişim göstermiştir.

Yurtiçi Kredi

Yurtiçi kredi serisi için en uygun model EB12 için SARIMA(9,1,9)(12,0,12) ve EB9, EB6, EB3, EA3, EA6 için SARIMA(7,1,7)(6,0,6) olarak belirlenmiştir.

Tablo 7. Yurtiçi Kredi Serisi İçin SARIMA Analiz Sonuçları

Yurt İçi Kredi Miktarı						
	EB12	EB9	EB6	EB3	EA3	EA6
MODEL	SARIMA (9,1,9) (12,0,12)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)	SARIMA (7,1,7) (6,0,6)
Katsayı	0,019 (0,000)	0,002 (0,541)	0,003 (0,358)	0,005 (0,203)	0,003 (0,459)	0,005 (0,217)
Kukla	-0,008 (0,007)	0,003 (0,000)	0,003 (0,000)	0,008 (0,000)	-0,009 (0,000)	-0,004 (0,000)
AR(9)	-0,752 (0,000)					
AR(7)		0,881 (0,000)	0,877 (0,000)	0,868 (0,000)	0,886 (0,000)	0,876 (0,000)
MA(7)		-0,963 (0,000)	-0,961 (0,000)	-0,950 (0,000)	-0,968 (0,000)	-0,962 (0,000)
MA(9)	0,906 (0,000)					
SAR(12)	0,916 (0,000)					
SAR(6)		0,950 (0,000)	0,950 (0,000)	0,950 (0,000)	0,950 (0,000)	0,950 (0,000)
SMA(12)	-0,916 (0,000)					
SMA(6)		-0,974 (0,000)	-0,974 (0,000)	-0,973 (0,000)	-0,973 (0,000)	-0,975 (0,000)
F- Olasılık Değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ADJ R²	0,47	0,40	0,41	0,41	0,41	0,41
AIC	-4,413	-4,286	-4,294	-4,301	-4,288	-4,296

NOT: Tabloda yer alan parantez içinde yazılı değerler katsayıların olasılık değerlerini göstermektedir.

Politik fırsatçı parasal dalgalanmalar yaklaşımının varsayımlarına uygun olarak yurtiçi kredi miktarının seçimden önce artacağı, seçimden sonra azalacağı beklenmektedir. Seçim öncesi 9 aylık dönemi gösteren EB9, EB6, EB3 modellerinde yer alan kukla değişkenlerin aldığı değer pozitif olduğu görülmektedir. Bu durum seçim öncesi 9 aylık periyotta yurt içi kredi miktarının arttığını göstermektedir. Seçim sonrası 6 aylık dönem için hesaplanan EA3 ve EA6 modellerine ait kukla değişkenlerin işareti negatif olduğundan yurtiçi kredinin seçimden sonra azaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tüm modellere ait olan kukla değişkenler istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak yurtiçi kredi serisi politik fırsatçı parasal dalgalanmalar yaklaşımının varsayımına uymaktadır.

Bankalararası (Interbank) Faiz

Çalışmanın yapıldığı döneme ait Bankalararası(interbank) faiz oranı serisinin dönüşüm süreci tamamlanmış ve seri durağan olduğu için farkı alınmamıştır. Bu nedenle sözü edilen seri mevsimsel durağan otoregresif süreç olan SARMA yöntemine göre analiz edilmiştir. Buna göre en uygun model EB12 için SARMA(8,0,8)(4,0,4), EB9 için SARMA(8,0,8)(12,0,12), EB6 ve EA3 için SARMA(5,0,5)(12,0,12), EB3 için SARMA(2,0,6)(6,0,6), EA6 için SARMA(2,0,4)(12,0,12) olarak belirlenmiştir.

Tablo 8. Bankalararası Faiz Serisi İçin SARMA Analiz Sonuçları

Bankalararası Faiz Oranı						
	EB12	EB9	EB6	EB3	EA3	EA6
MODEL	SARMA (8,0,8) (4,0,4)	SARMA (8,0,8) (12,0,12)	SARMA (5,0,5) (12,0,12)	SARMA (2,0,6) (6,0,6)	SARMA (5,0,5) (12,0,12)	SARMA (2,0,4) (12,0,12)
Katsayı	1,753 (0,007)	2,344 (0,000)	-0,162 (0,871)	1,039 (0,258)	3,266 (0,058)	3,379 (0,038)
Kukla	0,268 (0,210)	0,746 (0,118)	3,719 (0,140)	6,170 (0,171)	-6,237 (0,017)	-4,075 (0,183)
AR(8)	0,859 (0,000)	0,826 (0,000)				
AR(5)			0,922 (0,000)		0,917 (0,000)	
AR(2)				0,413 (0,000)		0,492 (0,000)
MA(4)						-0,220 (0,000)
MA(8)	-0,993 (0,000)	-0,988 (0,000)				
MA(5)			-0,995 (0,000)		-0,991 (0,000)	
MA(6)				-1,007 (0,000)		
SAR(4)	-0,930 (0,000)					
SAR(12)		-0,848 (0,000)	0,887 (0,000)		0,884 (0,000)	0,890 (0,000)
SAR(6)				0,948 (0,000)		
SMA(4)	0,997 (0,000)					
SMA(12)		0,998 (0,000)	-0,999 (0,000)		-0,999 (0,000)	-0,999 (0,000)
SMA(6)				-0,014 (0,795)		
F-Olasılık Değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ADJ R²	0,11	0,17	0,13	0,19	0,13	0,27
AIC	9,665	9,603	9,639	9,563	9,640	9,467

NOT: Tabloda yer alan parantez içinde yazılı değerler katsayıların olasılık değerlerini göstermektedir.

Politik fırsatçı parasal dalgalanmalar yaklaşımına göre bankalararası faiz oranının seçimden önce azalacağı ve seçimden hemen sonra artacağı tahmin edilmektedir. Bu paralelde bankalararası(interbank) faiz serisi için yapılan ekonometrik analizin sonucu Tablo 8’de yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde seçim öncesi 1 yıllık dönem olan EB12, EB9, EB6 ve EB3 modellerine ait kukla değişkenlerin işareti pozitif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bankalararası faiz serisinin seçimden önce azalmak yerine arttığı anlaşılmaktadır. Seçim sonrası 6 aylık dönemi gösteren EA3 ve EA6 modellerine ilişkin kukla değişkenlerin işareti pozitif olup seçim sonrası bankalararası faiz serisinin artmak yerine azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca EA3 modelindeki kukla değişken %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıyken geriye kalan modellerdeki kukla değişkenler %1 düzeyinde anlamsız olduğu görülmektedir. Sonuç olarak ilgili dönemde analizi yapılan bankalararası faiz serisi politik fırsatçı parasal dalgalanmalar yaklaşımının varsayımlarına uymamaktadır.

Çalışmanın sonucunda Türkiye’de 1986:01-2016:05 yılları arasında yapılan 8 seçimin para politikası göstergeleri üzerindeki toplu etkileri politik fırsatçı parasal dalgalanmalar kapsamında incelenmiştir. Buna göre seçimden önce teoriye uygun olarak dolaşımdaki para(M0), M1 para arzı, M2 para arzı, M3 para arzı ve yurtiçi kredi miktarının seçimden önce arttığı ve seçimden hemen sonra azaldığı tespit edilmiştir. Ancak çalışmada incelenen diğer etmen olan bankalararası(interbank) faiz oranı beklentilerin tersine seçimden önce artıp seçimden hemen sonra azalış gösterdiği için politik

fırsatçı parasal dalgalanmaların varsayımlarıyla örtüşmemektedir. Bu durumun oluşmasında birkaç neden etkili olabilir. İlk olarak bankalararası faiz oranı iç ve dış etmenlerdeki (*politik etmenler başta olmak üzere*) değişime duyarlı olduğundan seçimsel kaygılarla değiştirilmesi oldukça zor olmaktadır. Ayrıca incelenen dönemde 1991, 1995 ve 1999 seçimleriyle başa gelen koalisyon iktidarlarının popülist uygulamaları sonucunda bütçe açığı merkez bankası kaynaklarıyla finanse edilmiştir. 1980 yılından sonra hazinenin para ve sermaye piyasalarıyla yakınlaşması ve artan bütçe açığının borçlanma stoğuyla finansmanı faiz oranında istikrarsızlık yaratmıştır (Aydemir, 2007: 106). Türkiye’de 1989 yılında çıkarılan “*Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu*” ile yabancı sermaye hareketlerinin serbest hale gelmesi dış kırılganlıkların artmasına yol açmıştır. Özellikle birincil öncelik olarak yabancı sermayeyi çekebilmek için faizlerin kullanılması faiz volatilitésinin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum bankalararası faiz oranının politik fırsatçı parasal dalgalanmalara uymamasının nedeni olarak ifade edilebilir.

Sonuç

Hükümetin seçim döneminde para politikalarını kullanma yolları politik parasal dalgalanmalar özelinde incelenmektedir. Politik parasal dalgalanmalara göre hükümet, seçmenleri etkileyebilmek için seçimden önce genişletici para politikaları ve seçimden hemen sonra makro iktisadi göstergelerde istikrarı sağlayabilmek için daraltıcı para politikaları uygulamaktadır. Para politikaları doğrudan hükümetin kontrolünde olmadığı için politik parasal dalgalanmaların bazı sınırları bulunmaktadır. Merkez bankasının bağımsızlığı, dışa açık ekonomide kur rejiminin yönetimi, ulusal-uluslararası kurumların düzenlemeleri ve içsel para arzı süreçleri bu sınırları ifade etmektedir. Eğer bir ülkede merkez bankasının bağımsızlığı azsa ve tam sermaye hareketliliğinde esnek kur rejimi uygulanıyorsa politik parasal dalgalanmaların ortaya çıkma ihtimali artacaktır. Ayrıca ulusal kurumların yanı sıra uluslararası kuruluşlar hükümetin seçimi kazanmasını destekliyorsa seçim döneminde bu kuruluşlar hükümete fon ve krediler sağlayabilir. Parasal faktörlerin seçim döneminde manipüle edilmesi sadece merkez bankasının kontrolünde olmayabilir. Bu nedenle politik parasal dalgalanmalar yaklaşımında içsel para arzı sürecinin etkisi oldukça önemlidir. Seçim belirsizliğinin olması ve partilerin enflasyona farklı derecelerde tepki göstermesi temelinde seçim döneminde para talebinde değişiklikler oluşmaktadır. Para talebindeki değişikliklere uygun olarak ticari bankaların piyasa ihtiyaçlarını karşılaması politik parasal dalgalanmaların oluşumunu destekleyebilmektedir.

Çalışmada 1986-2016 dönemi için Türkiye’de fırsatçı açıdan politik parasal dalgalanmaların geçerliliği araştırılmıştır. Bu paralelde 1986:01-2016:05 yılları arasında yapılan 8 genel seçimin para politikası göstergeleri olan dolaşımdaki para (M0), M1 para arzı, M2 para arzı, M3 para arzı, yurtiçi krediler ve bankalararası(interbank) faiz oranı üzerindeki toplu etkisi incelenmiştir. İnceleme sürecinde SARIMA yönteminin aşamaları takip edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre dolaşımdaki para(M0), M1 para arzı, M2 para arzı ve M3 para arzının seçimden 1 yıl önceki dönemde artmaya başladığı ve seçimden sonra 6 aylık süreçte azaldığı tespit edilmiştir. Yine yurt içi kredi miktarının seçimden 9 ay önce arttığı ve seçimden sonraki 6 aylık süreçte azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla dolaşımdaki para(M0), M1 para arzı, M2 para arzı, M3 para arzı ve yurtiçi kredi miktarının politik fırsatçı parasal dalgalanmaların varsayımlarına uygun olarak hareket etmektedir. Ancak çalışmada analizi yapılan bankalararası(interbank) faiz oranının seçimden önce arttığı ve seçimden sonra azaldığı tespit edilmiştir. Beklentilerin tersine çıkan bu durumun bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlar;

i) İlk olarak bankalararası faiz oranı iç ve dış etmenlerdeki (*politik etmenler başta olmak üzere*) değişime duyarlı olduğundan seçimsel kaygılarla değiştirilmesi oldukça zor olmaktadır.

ii) Ayrıca incelenen dönemde 1991, 1995 ve 1999 seçimleriyle başa gelen koalisyon hükümetlerinin popülist uygulamaları sonucunda bütçe açığı merkez bankası kaynaklarıyla finanse edilmiştir. 1980 yılından sonra hazinenin para ve sermaye piyasalarıyla yakınlaşması ve artan bütçe açığının borçlanma stoğuyla finansmanı faiz oranında istikrarsızlık yaratmıştır (Aydemir, 2007: 106).

iii) Türkiye’de 1989 yılında çıkarılan “*Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu*” ile yabancı sermaye hareketlerinin serbest hale gelmesi dış kırılganlıkların artmasına yol açmıştır. Özellikle birincil

öncelik olarak yabancı sermayeyi çekebilmek için faizlerin kullanılması faiz volatilitesinin artmasına neden olmuştur.

Dolayısıyla bu nedenlere bağlı olarak bankalararası faiz oranının seçimsel kaygılarla değiştirilmesinin zor olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akarca, Ali T. & Tansel, A. (2004). Economic performance and political outcomes: An analysis of the 1995 Turkish parliamentary election results, *ERC Working Paper in Economic* 04/01, 1- 22.
- Alesina, A. & Summers, L. H. (1993). Central bank independence and macroeconomic performance: Some comparative evidence. *Journal of Money, Credit and Banking*, 25(1), 151- 162.
- Alesina, A., Roubini, N. & Cohen, G. D. (1997). *Political cycles and the macroeconomy*, England: The MIT Press.
- Alpanda, S. & Honig, A. (2009). The impact of central bank independence on political monetary cycles in advanced and developing nations. *Journal of Money, Credit and Banking*, 41(7), 1365–1389.
- Asutay, M. (2005). Political monetary cycles: The political manipulation of monetary policy instruments and outcomes in Turkey. Durham: *25th Annual Conference of the Public Choice Society* (31 Mart-3 Nisan).
- Aydemir, G. (2007). *Türkiye’de politik konjonktür dalgalanmaları kapsamında seçmen davranışlarının analizi (1987- 2004)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bakırtaş, İ. & Koyuncu, C. (2005). Politik dalgalanmalar yaklaşımı çerçevesinde Türkiye’deki seçimlerin ekonometrik analizi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(1), 55- 66.
- Beck, N. (1987). Elections and FED: Is there political monetary cycle? *American Journal of Political Science*, 31(1), 194-216.
- Belke, N. & Potrafke, N. (2012). Does government ideology matter in monetary policy? A panel data analysis for OECD countries. *Journal of International Money and Finance*, Vol. 31, 1126-1139.
- Berger, H. & Woitek, U. (1999). Further observations on the political business cycle in German monetary aggregates. *CES: University of Munich and University of Glasgow*.
- Caporale, T. (2003). Political pressure, rhetoric and monetary policy. *The Economic Record*, Vol. 79, 512-526.
- Chappell, H. W. & Keech, W. R. (1988). The unemployment rate consequences of partisan monetary policies. *Southern Economic Journal*, 55(1), 107- 122.
- Clark W. R. & Hallerberg, M. (2000). Mobile capital, domestic institutions and electorally induced monetary and fiscal policy. *American Political Science Review*, 48(3), 323-346.
- Cukierman, A., Webb, S. & Neyaptı, B. (1992). Measuring the independence of central banks and its effect on policy outcomes. *The World Bank Economic Review*, 6(3), 353-398.
- De Paso, G. (2000). Partizan appointments to the central bank: Policy uncertainty and the democratic deficit. *Journal of Macroeconomics*, Vol. 22, 471-489.
- Derin, İ. (2002). *Do political business cycles exist in Turkey?* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The Faculty of Claremont Graduate University, California.
- Drazen, A. (2001). The political business cycle after 25 years. *NBER Macroeconomics Annual* 2000, 75- 138.

- Dreher, A. & Vaubel, R. (2004). Do IMF and IBRD cause moral hazard and political business cycles? Evidence from panel data. *Open Economies Review*, 15(1), 5-22.
- Eryılmaz, F. (2015). The effects of elections on Turkish economy: Evidence from money supply. Turkey at the beginning of 21. century: Past and present (Chapter 37), *St. Kliment Ohridski University Press*: 508-519.
- Eryılmaz, F. & Murat, D. (2016). Political business cycles theories: Evidence from Turkey. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 248-268.
- Friedman, M. & Goodhart, C. (2002). Money, inflation and constitutional position of the central bank. *The Institute of Economic Affairs*, 1-127.
- Grier, K. B. (1987). Presidential elections and federal reserve policy: An empirical test. *Southern Economic Journal*, 54(2), 475-486.
- Grier, K. B. (1989). On the existence of a political monetary cycle. *American Journal of Political Science*, 33(2), 376-389.
- Haynes, S. E. & Stone, J. A. (1989). An integrated test for electoral cycles in the U.S. economy. *The Review of Economics and Statistics*, 71(3), 426-434.
- Hayo, B. & Hefeker, C. (2001). Do we really need central bank independence?, <http://econwpa.repec.org/eps/mac/papers/0103/0103006.pdf>, (Erişim: 20.06.2016).
- Hibbs, D. A. (1977). Political parties and macroeconomic policy. *The American Political Science Review*, 71(4), 1467- 1487.
- Leertouwer, E. & Maier, P. (2001). Who creates political business cycles? Shoulds central bank be blamed? *European Journal of Political Economy*, 17(3), 445-463.
- Maier, P., De Haan, J. & Sturm, J. (2000). Political pressure on the bundesbank: An empirical investigation using the Havrilesky approach. <http://www.philipp-maier.de/download/JOM.pdf>, (Erişim: 17.05.2016).
- Nordhaus, William D. (1975). The political business cycle. *The Review of Economic Studies*, Vol. 42, 169-190.
- Özkan, F. (2010). *Politik konjonktür dalgalanmaları (Türkiye Analizi)*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Özkan, F. & Tari, R. (2011). Türkiye’de seçim dönemlerinin politik konjonktürel dalgalanmaları teorisi çerçevesinde analizi. http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi36/013_ozkan-tari.pdf, (Erişim: 20.08.2016).
- Polat, Ö. (2009). *Türkiye’nin dış ticaret verilerinin öngörüsünde yapay sinir ağları ve Box-Jenkins modellerinin karşılaştırmalı analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Saeki, M. & Shull, S. (2003). Who influences the FED? Presidential versus congressional leadership. *Journal of Public Policy*, 23(3), 261-278.
- Sayan, S. & Berument, H. (1997). Türkiye’de siyaset, ekonomik popülizm ve hükümetler. *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1- 21.
- Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Dora Yayınevi.
- Sieg, G. (2001). A political business cycle with boundedly rational agents. *European Journal of Political Economy*, Vol. 17, 39-52.

-
- Tayyar, A. E. (2017a). Political monetary cycles in coalition and single party government periods: A case study on Turkey. *Annals of the Constantin Brancuşi University of Targu Jiu Economy Series*, Issue 6/2017: 89-111.
- Tayyar, A. E. (2017b). Esnek kur rejiminde politik döviz kuru dalgalanmalarının varlığı: Türkiye örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(63), 423-442.
- Tayyar, A. E. (2018). Endojen para arzının politik yönü: Türkiye için Toda-Yamamoto nedensellik analizinin uygulanması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(26), 89-107.

Extended Abstract

The main purpose of the article is to investigate whether political opportunistic monetary fluctuations were valid in Turkey between 1986-2016. In the article, M0 money supply, M1 money supply, M2 money supply, M3 money supply, domestic loan amount and interbank interest variables were used as monthly monetary policy indicators for the period 1986:01-2016:05. The overall effect of the 8 general election periods in Turkey on the variables in the relevant periods is analyzed in terms of 1 year before the election and 6 months after the election.

SARIMA analysis was used to examine the change of variables during the election period. In the framework of the steps of this method, the series with nominal value were converted into real value. Then the conversion process was completed by taking the logarithm of the series. The stationary processes of the converted series were examined using Eviews8 with ADF, KPSS and NG-Perron tests. Lee-Strazicich(2003), a two-fracture structure structural unit root test, was applied to the series with the help of Gauss10 program despite the possibility of structural fracture. Then, 6 dummy variables were identified, including the collective effects of 8 general elections held in Turkey in the related period. The most suitable SARIMA models in terms of 6 dummy variables for each of the relevant series were determined with help of Eviews8(Automatic ARIMA Selection). Akaike Information Criteria(AIC) was taken as the lowest level in terms of determining the models.

General elections are considered in the study because general elections are more descriptive than local elections in determining political monetary cycles. In the literature, it is observed that the right and left party objectives are similar in the studies conducted on Turkey. For this reason, partisan models of political business cycles were excluded and the study focused on opportunistic models. Due to existence of non-democratic practices in Turkey prior to 1987(supervised elections and military groups), the study took into account the elections held in 1987 and its aftermath.

When the studies carried out in the related literature are examined, it is seen that the monetary policy indicators focus on VAR analysis. Moreover, in terms of political business cycles, it is observed that the indicators of fiscal and monetary policies are not discriminated by examining them together. In this respect, the analysis of related variables by SARIMA analysis is one of the contributions of the study. In addition, the political business cycle theories are classified from an instrumental point of view and the limit of the monetary policies to be used during the election period is emphasized by this study. In addition to the analysis of the relevant variable in terms of pre-election Turkey as of 1 year and 6 months post-election analysis reflect the originality of this work. The fact that the results obtained with the study coincide with the results of the previous studies for Turkey provides benefit to the discussions about whether political monetary cycles exist in Turkey in terms of period.

According to the results of the study, M0, M1, M2 and M3 money supply began to increase in the period 1 year before the election and decreased in the period 6 months after the election. It was seen that the amount of domestic loans increased 9 months before the election and decreased in the 6-month period after the election. Thus it was understood that M0, M1, M2, M3 money supply and domestic loan acted in accordance with assumptions of political opportunistic monetary cycles. However, contrary to expectations, the interbank interest rate variable was found to have increased before the election and decreased after the election. There are some reasons for this situation, which is contrary to expectations. These;

i) Firstly, since the interbank interest rate is sensitive to changes in internal and external factors(especially political factors), it is quite difficult to replace it with electoral concerns.

ii) In addition, as a result of the populist practices of the coalition governments that coped with the elections of 1991, 1995 and 1999 during the period under review, the budget deficit was financed with the resources of the central bank. After 1980, the convergence of the treasury with the money and capital markets and the financing of the increasing budget deficit with the borrowing stock created instability in the interest rate (Aydemir, 2007: 106).

iii) The fact that foreign capital movements have become free with the "Law on the Protection of the Value of Turkish Money" adopted in 1989 in Turkey has led to an increase in external vulnerabilities. In particular, the use of interest rates to attract foreign capital as a primary priority has led to an increase in interest volatility.

Therefore, depending on these reasons, it is difficult to change the interbank interest rate with electoral concerns.

Araştırma Makalesi • Research Article

The Mediating Role of Hope and Loneliness in the Relationship Between Meaningful Life and Psychological Resilience in the Covid-19 Pandemic During

Covid-19 Salgın Sürecinde Anamlı Yaşam ve Yılmazlık Arasındaki İlişkide Umut ve Yalnızlığın Aracı Rolü

Hasan Batmaz*, Caner Doğrusever**, Nuri Türk***

Abstract: The pandemic has also revealed the quarantine processes. Individuals have experienced many psychological disorders in this process. Therefore, individuals' psychological resilience and loneliness are also affected. As a result, individuals have made an effort to seek ways of meaningful life and hope in this life. In this study, the effects of hope and loneliness levels on meaningful life and resilience were examined. In this study, the mediating role of hope and loneliness in the relationship between the meaningful life levels of university students and their psychological resilience was examined. The study was carried out on a total of 307 university students, 208 (68%) female and 99 (32%) male. Easy-to-reach sampling method was used in the study. According to the results of the research, there were negative correlations between loneliness and hope, meaningful life, and resilience; There were positive correlations between hope and meaningful life and resilience, and positive significant relationships between resilience and meaningful life. Bootstrapping results showed that hope and loneliness partially mediated the relationship between meaningful life and psychological resilience. As a result, the relationship between meaningful life and resilience becomes meaningful with the effect of hope and loneliness levels.

Keywords: Covid-19, Meaningful Life, Psychological Resilience, Hope, Loneliness

Öz: Pandemi, beraberinde karantina süreçlerini de ortaya çıkarmıştır. Bireyler bu süreçte psikolojik yönden birçok rahatsızlık yaşamıştır. Bu nedenle bireylerin psikolojik yılmazlığı ve yalnızlığı da bu durumdan etkilenmektedir. Bireyler bu hayatta anlamlı yaşam ve umudun yollarını aramak için çaba sarf etmişlerdir. Bu çalışmada umut ve yalnızlık düzeylerinin anlamlı yaşam ve yılmazlık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin anlamlı yaşam düzeyleri ile yılmazlık arasındaki ilişkide umudun ve yalnızlığın aracı rolü incelenmiştir. Çalışma 208'i (%68) kız, 99'u (%32) erkek olmak üzere toplam 307 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ulaşılması kolay örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yalnızlık ile umut, anlamlı yaşam, yılmazlık arasında negatif; umut ile anlamlı yaşam ve yılmazlık arasında pozitif ve yılmazlık ile anlamlı yaşam arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bootstrapping sonuçları, umut ve yalnızlığın anlamlı yaşam ile yılmazlık arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisi olduğunu göstermiştir.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
ORCID: 0000-0002-5979-1586, hasanbatmaz1992@gmail.com (sorumlu yazar)

** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
ORCID: 0000-0002-2213-4021, caner.dsever@hotmail.com

*** Arş. Gör. Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
ORCID: 0000-0002-7059-., nuriturk60@gmail.com

Received/Geliş: 11 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 20 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 27 July/ Temmuz 2021

Published/Yayın: 25 October/ Ekim 2021

Sonuç olarak anlamlı yaşam ile yılmazlık arasındaki ilişki umut ve yalnızlık düzeylerinin de etkisiyle anlamlı hale gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Anlamlı Yaşam, Yılmazlık, Yalnızlık, Umut

Introduction

Epidemics that have affected the whole world throughout history have had negative effects on people in many cognitive, emotional and behavioral areas. In researches that on SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome) outbreak as in Ebola (Lau et al., 2016) and MERS (Lee et al., 2018) virus (Cai et al., 2020; Huang and Zhao, 2020) stress levels increased during the epidemic processes and depressive disorders increased after the outbreak. Today, the Covid-19 pandemic has been normalizing all normals since December 2019, pushing humanity into economic, medical, educational, family and social problems (Akat and Karatas, 2020; Tanhan et al., 2020). In addition to all these problems, the fact that the pandemic since it began, the deaths and quarantines applied increase the continuity of stress and fear (Mertens et al., 2020; Naem, Irfan and Javed, 2020; Yildirim and Arslan, 2020) and has been caused psychological problems such as anxiety and depression (Ahorsu et al., 2020; Fardin, 2020; Qui et al., 2020; Stankovska ark., 2020).

Although the pandemic affects people of all age groups, it has been caused more various problems for students who start to take distance education compulsorily during the epidemic process. Even if it is known that university students experienced academic, economic, family and personal problems before the pandemic (Aktaş, 1997; Aydın and Egemberdiyeva, 2018; Erkan et al., 2012) with the pandemic, this problems are aggravated. How students respond to the problems they are going through is associated with levels of psychological resilience (Arden and Chilcot, 2020; Kluge, 2020). Psychological resilience is the ability to withstand one's problems (Gizir, 2007; Jackson et al., 2007), the ability to successfully overcome adverse situations such as stress (Karairmak, 2016; Korkut-Owen et al., 2017) being able the ability to recover and return to life and the ability to adapt to new situations (Dogan, 2015; Smith et al., 2008; Tusaie and Dyer, 2004). Psychological resilience consists of two components: risk and protective factors. Risk factors decrease psychological resilience, while protective factors increase (Karal and Biçer, 2020). Research shows that the Covid-19 pandemic is a risk factor that threatens psychological resilience (Bozdağ, 2020; Wang et al., 2020). The high psychological resilience, in addition to being supportive in difficult living conditions (Öz & Bahadır Yılmaz, 2009), reduces the level of anxiety (Artan, Atak, Karaman, & Cebeci, 2020), the negative consequences of the Covid-19 outbreak (Bilge & Bilge, 2020; Lin and others, 2020). In addition to affecting the psychological resilience of individuals, the Covid-19 pandemic can also lead them to more loneliness. Loneliness, inconsistency between desirable and perceived social relationships (Blazer, 2002; Jeste, Lee and Cacioppo, 2020) is expressed with different definitions, such as experience in the event of loss of quantity and quality of social and emotional networks (Peplau and Perlman, 1982). In studies conducted before the Covid-19 pandemic, it is known that loneliness is gradually increasing in the world and is beginning to be seen as a health problem (Berguno et al., 2004; Gardiner et al., 2020; Holt-Lunstad, 2017). It has been concluded that their practices lead individuals to loneliness and negatively affect their mental health (Killgore et al., 2020; Li & Wang, 2020). In cases of loneliness after various disasters and traumas, broad social networks and social support appear to be decisive in increasing psychological resilience (American Psychological Association, 2020; Bu, Steptoe and Fancourt, 2020). Loneliness appears to be an important variable in understanding the psychological consequences of the Covid-19 pandemic and being able to create and deal with protective factors (Holmes et al., 2020).

Another concept that needs to be addressed together with loneliness in the Covid-19 pandemic is hope. The hope is the capacity (Snyder, 2000) to identify the paths to the goal and achieve the conclusion they want, and the psychological strength that strengthens resistance and helps deal with ailments (Fredrickson, Tugade, Waugh and Larkin, 2003; Schwarzer and Luszczynska, 2008). Hope is a psychological resource that also allows you to more accept crisis situations and psychological problems (Miller-Smedema et al., 2010). Deaths in the Covid-19 pandemic, severe illnesses, loss of dreams, uncertain tomorrows, educational and financial difficulties increased despair (Killgore et al., 2020; Walsh, 2020). Realistic hope is needed to replace despair with what is possible and to reconcile with

what cannot be changed (Walsh, 2020; Weingarten, 2010). As research has proven that hope positively affects psychological health (DuBois et al., 2015; Glass et al. 2009; Rawdin et al. 2013; Waynor et al., 2012) also plays a functional role in supporting psychological well-being of individuals in the fight against the epidemic (Counted et al., 2020; Satıcı et al., 2020; Yildirim and Arslan, 2020).

In addition to loneliness and hope, another concept that is the subject of our research is meaningful life. Meaningful life is a subjective concept that includes several key components such as success, love and inevitable anguish (Frankl, 1985). The concept of meaningful life is the main motivator of the individual in an existential approach (Sharf, 2012). According to Frankl (1985), people's search for meaning in life varies and those with purpose in life they can live much longer in difficult processes (disease, war, etc.) than those who have no meaning and purpose in life. For this reason, it is seen that people who have important goals in their lives perceive their lives as more meaningful (Emmos, 2005). Research has highlighted that the meaning in life is important for various mental health indicators such as social and physical functionality, subjective well-being, hope for psychological well-being, depression, social support and anxiety (Kleftaras and Psarra, 2012; Lin, 2020; Mascaro and Rosen, 2005; Minkinen et al., 2020). All however limited, meaning in life was also found to be associated with emotional well-being (Garrosa-Hernández et al., 2013). In a study, it was emphasized that lack of meaning in one's life can cause psychopathology and psychological disorders (Maccallum and Bryant, 2019). In a study, Arslan and Allen (2020) reported that the meaning in life is an important enemy of life insatiable and mediates the negative impact of coronavirus stress on psychological well-being. Other research on this subject has also revealed that meaning in life positively and meaningfully exhausts positive mental health, including emotional well-being, social well-being, and psychological well-being (Arslan et al., 2020; García-Alandete, Martínez, Sellés Nohales and Soucase Lozano, 2018).

When the literature is examined, the psychological resilience of individuals (Bozdağ, 2020; Wang et al., 2020) is affected by hope for the future (Killgore et al., 2020; Walsh, 2020), meaningful life (Arslan & Allen, 2020) and loneliness (Killgore et al., 2020; Li and Wang, 2020). Therefore, it is understood that it is important to investigate the predictor effects of loneliness, hope and meaningful life variables in order to reduce the negative effects of the pandemic process and increase the psychological resilience of individuals. In addition, related to the concept of hope until today (Counted et al., 2020; Kararmak 2007; Kumpfer, 1999; Ong, Edwards and Bergeman, 2006; Satıcı et al., 2020; Snyder, 2000; Yildirim and Arslan, 2020) and loneliness (Altundag, 2013; Cetin and Anuk, 2020; Guloglu and Kararmak, 2010; Rew, Taylor–Seehafer, Thomas and Yockey, 2001) with psychological resilience, and meaningful life with psychological health (Yildirim, Arslan and Wong, 2020) and positive mental health (Arslan et al., 2020; García-Alandete et al., 2018) works have been done. As a result, considering the relationships between psychological resilience, loneliness, hope and meaningful life, it is thought that hope and meaningful life can be mediating variables between loneliness and psychological resilience.

When the literature is examined, the trends and status of the studies conducted in our country show hope, academic self-efficacy and problem solving levels (Atik & Atik, 2017), problem solving, hope and self-efficacy (Çam et al., 2020), gratitude, hope, optimism and life, satisfaction as predictors of psychological well-being (Kardaş et al., 2019), anxiety and spirituality during the covid-19 epidemic, psychological resilience and intolerance to uncertainty (Kasapoğlu, 2020), levels of piety and hope of university students (Dağcı, 2020), religiosity and death anxiety relationship (Kandemir, 2020) and the meaning of life and religiosity (Karşı, 2020). However, the lack of a study addressing meaningful life, psychological resilience, hope and loneliness levels in the covid-19 process and the individuals' experiences related to these concepts during the epidemic process distinguishes the research from the others. As a matter of fact, it is thought that a phenomenon such as an epidemic that has a significant impact on the social level may affect the psychological resilience and loneliness levels of individuals. Isolation periods throughout the country push individuals to more loneliness and provide the opportunity to search for what meaningful life is in this loneliness process, revealing its difference from other studies.

When examined in the literature, there was no research addressing the mediating roles of hope and loneliness in the relationship between meaningful life and psychological resilience before and after

the Covid-19 pandemic. The aim of this research is to examine the relationships between meaningful life, psychological resilience, hope and loneliness during the Covid 19 pandemic, as well as the mediating roles of hope and loneliness between meaningful life and psychological resilience. For this purpose, the research hypotheses are listed below:

1. There is a significant relationship between meaningful life and psychological resilience
2. There is a significant relationship between meaningful life and hope.
3. There is a significant relationship between meaningful life and loneliness.
4. In the relationship between meaningful life and psychological resilience hope has a mediating role.
5. There is a mediating role of loneliness in the relationship between meaningful life and psychological resilience.

Method

Research design

This research, which deals with the mediating roles of hope and loneliness in the relationship between the meaning of life and psychological resilience in university students during the Covid 19 process, is a descriptive research with a correlational survey model from quantitative methods.

Study group

The study group of the research is a total of 307 [Agerange= 17-49, AgeMean= 22.85, AgeSD= 3.60] university students, including 208 (68%) women and 99 (32%) men, who studied in different departments at Karabuk University, Siirt University, Ataturk University and Agri Ibrahim Cecen University in Turkey during the 2020-2021 academic year. The study group is based on "easily accessible status sampling" from purpose sampling methods. The ethics committee approval of the research was obtained with the session number 25, dated 01.02.2021 of Siirt University.

Measurement tools

The data were collected using the Brief Resilience Scale, Dispositional Hope Scale, Meaningful Living Measure, UCLA Loneliness Scale.

Brief psychological resilience scale

It was developed by Smith and his friends (2008) to measure the psychological resilience of individuals. The scale adapted to Turkish by Dogan (2015) is a 5-likert type measuring tool consisting of 6 substances. The 'I don't agree at all' option on the scale is 1, and the 'I totally agree' option is scored at 5. A high score from the scale shows high psychological resilience. In Doğan's (2015) study, the Cronbach's alpha internal consistency coefficient of the scale was calculated as .83. The findings showed that scale is a valid and reliable measuring tool that can be used in Turkish culture. In this study, the Cronbach's alpha internal consistency coefficient was calculated as .77.

Dispositional hope scale

Dispositional Hope Scale (SUÖ), developed by Snyder et al. (1991), consists of 12 items and two sub-dimensions. Each of the sub-dimensions of Actuating Thinking and Alternative Ways Thinking is measured with four items. The other four items consist of fillers that have nothing to do with hope. Items on the scale are marked with a Likert type octa-eight rating (1: Absolutely False, 8: Absolutely True). While the scale is scored, fillers are not given points, and the points obtained from the Sub-dimensions of Alternative Ways Thinking and Actuating Thinking are collected and the total score of SUÖ is obtained. The lowest score from the scale is 8 and the highest score is 64. The Turkish adaptation of the scale was carried out by Tarhan and Bacanlı (2015). Fit index values as the result of Confirmatory Factor Analysis were found GFI = .96, AGFI = .92, RMR = .08, NNFI = .94, RFI = .90, CFI = .96 and RMSEA = .077. The Cronbach's alpha internal consistency coefficient of the scale was calculated as .83 for the total score. The findings showed that scale is a valid and reliable measuring tool that can be used in

Turkish culture. In this study, the Cronbach alpha internal consistency coefficient was calculated as .61 over the total score of the scale.

Meaningful living measure

The scale was developed by Arslan (2020). The scale is a one-dimensional 7-point Likert-type scale consisting of 6 items. The reliability study of the scale was conducted on the latent structure reliability and internal consistency coefficient values. The scale revealed strong internal consistency values in both study groups, and it was observed that the scale also had a strong latent construct reliability. Reliability analysis results, Cronbach alpha internal consistency value of the scale was calculated as .83 for the first sample and .80 for the second sample. In addition, the scale was also found to have a strong latent construct reliability ($H = .83$). Regarding the results of the confirmatory factor analysis of the scale, when the fit values were examined, it was seen that the CFI value was .99, the TLI value was .98, the SRMR and RMSEA values were .030 and .051 (RMSEA 90% CI = .00, .10). These results showed that the measurement model produced strong fit values. In this study, the Cronbach alpha internal consistency coefficient was calculated as .83 over the total score of the scale.

UCLA Loneliness scale short form

It was developed by Russell, Peplau and Ferguson (1978) in order to determine the degree of loneliness perceived by the individual. The UCLA Loneliness Scale, adapted to Turkish by Demir (1989), is a four-point Likert-type scale consisting of 20 items, 10 of which are straight and 10 are reverse coded. The UCLA Loneliness Scale short form (UCLA-KF) was developed by Hays and DiMatteo (1987), consisting of 8 items, including 2 inverse items (items 3 and 6), and 6 items straight, as a result of the study conducted with 199 university students. Converted to short form by Hays and DiMatteo (1987), UCLA-KF's validity and confidence studies were conducted with adolescents and college students. As a result of the confidence study, the Cronbach alpha coefficient of the scale was found to be .84. The UCLA Loneliness Scale Short Form is adapted for Turkish by Yildiz and Duy (2014). The Cronbach alpha internal consistency coefficient of the Turkish form of the scale was determined as .84. In this study, the Cronbach alpha internal consistency coefficient was calculated as .85.

Data collection process

The data was collected online via google forms from students from four different public universities who volunteered to participate in the research in January 2021. During the data collection phase, information was provided in the explanation part of the form about the purpose of using the data collected within the scope of the research, the right to withdraw, privacy and content. The response time of the scales lasts from about 10 to 15 minutes. All transactions in the data collection process have been approved by the Ethics Committee of Siirt University. A total of 307 university students who continued to different faculties of universities were reached during the data collection process. Before the data is analyzed, a total of 8 data forms that leave some scales blank without filling in, mark multiple scale items, or have deficiencies in the personal information form are not included in the analysis.

Data analysis

In this research, descriptive analyzes, correlation analyzes and structural equation modeling calculations were made using Mplus Editor 8. In this study, which was carried out to determine the network of relationships between the meaning of life, resilience, loneliness and hope in university students, first of all, descriptive statistics of the variables, the relationships between the variables and the multivariate normal distribution were tested. Afterwards, two-stage Structural Equation Modeling (SEM) was carried out in line with the recommendations of Anderson and Gerbing (1988) and Kline (2015). In the first stage, the measurement model was tested. After the measurement model results were within acceptable threshold limits, it was started to test the hypothetically constructed structural equation model using the weighted least squares mean and variance adjusted (WLSMV) estimator. Meaning of life is one latent variable, six observed variables; loneliness one latent variable, seven observed variables; hope was included in the model as one latent variable, eight observed variables, and resilience as one latent variable and six observed variables.

In order to fully reveal the network of relationships, both the partial mediation and the fully mediation model were tested. A number of goodness-of-fit indices were used to test whether the tested models were validated. These are CFI, TLI and RMSEA values. As an acceptable critical threshold; CFI and TLI > 0.90; RMSEA was determined as < .10 (Hu and Bentler 1999; Tabachnick and Fidell, 2001). In model comparisons (partial, full), whether the goodness-of-fit indices are within acceptable limits and the model that best meets the threshold values was taken into account.

Mediation analyzes were carried out in line with the recommendations of Preacher and Hayes (2008). The bootstrapping procedure was used to examine the significance of indirect effects (Preacher & Hayes, 2008). The bootstrapping procedure is a method used to repeatedly extract samples from the data set and estimate the indirect effect on each resampled data set (Preacher & Hayes, 2008). Hayes (2013) states that in order to decide whether the indirect effect is significant, the lower and upper bounds of the confidence interval should not cover zero, and the confidence interval covering zero indicates a non-significant effect. The bootstrapping procedure allows for a 95% confidence interval for the effect size of the indirect effect. In this study, the bootstrap coefficient and confidence intervals were calculated by making 1000 bootstraps (resampling).

Results

Descriptive Statistics and Correlation Analysis Results

Spearman's rank correlation coefficient and descriptive statistics were calculated to determine the relationship between loneliness, hope, meaningful life and psychological resilience. Results are presented in Table 1.

Table 1. Correlation Values and Descriptive Statistics Between Variables

Variables	1	2	3	4
1. Loneliness	1			
2. Hope	-.52**	1		
3. Meaningful Life	-.59**	.80**	1	
4. Psychological Resilience	-.47**	.53**	.45**	1
Mean	12.43	49.44	34.58	18.04
SD	4.67	9.41	6.61	4.65
Minimum	7	8	6	6
Maximum	28	64	42	30

** p<.001

There is a significant negative relationship between loneliness and other variables of research: hope ($r = -.52, p < .001$), meaning of life ($r = -.59, p < .001$), and psychological resilience ($r = -.47, p < .001$). Positively significant relationships were found between hope and the meaning of life ($r = .80, p < .001$) and psychological resilience ($r = .53, p < .001$). Finally, it was found that there was a positively significant relationship between the meaning of life and psychological resilience ($r = .45, p < .001$).

Multivariate Normality

If the data has a multivariate normal distribution, it means that every variable in the data has a univariate normal distribution and every pair of variables has a bivariate normal distribution (Hayduk, 1987 cited in Wang, 2012). When the multivariate normal distribution test results of the variables used in the study were examined, the multivariate skewness ($p = 0.00$) and kurtosis ($p = 0.00$) test results were found to be significant ($p < .05$). This result showed that the multivariate normality hypothesis was not met. Therefore, when the data do not meet the multiple normality assumption, also the indicator variables of the scales used in the research were in an ordered-categorical structure, the structural equation modeling was carried out using the WLSMV estimator (Kline, 2015).

Measurement Model

In the study, firstly, the measurement model was tested in order to evaluate whether each of the latent variables is represented by the observed variables. In short, the measurement model is that all measurement tools (latent variables and indicator variables) used in the research are subjected to confirmatory factor analysis at the same time. The latent variables and the indicator variables that make up these variables are associated using arrows, and in the measurement model, the relationships between all the variables used in the research are looked at the same time. The measurement model consists of four latent variables (meaning of life, loneliness, hope, and resilience) and twenty-eight indicators. The measurement model test results showed acceptable model fit values: CFI = .90; TLI = .90; SRMR=.07; RMSEA = .079 C.I. [.042, .071]. Factor loads of all indicators were significant (between .51 and .90, $p < .001$). This result shows that the indicators are the true representatives of latent factors.

Structural Equation Modeling

A series of structural models were tested to test the effectiveness of the hypothetical model. We first looked at partially mediation (Model 1). In this model, loneliness and hope were included as mediator, and a direct path was drawn between the meaning of life and resilience. Although Model 1 gave acceptable model fit values (CFI = .91; TLI = .90; SRMR = .07; RMSEA = .078), the path from meaning of life to resilience was not significant ($\beta = -.13, p > .05$). After Model 1, a nonsignificant path from meaning of life to resilience removed from the model and fully mediation model (Model 2) was tested. In this model, loneliness and hope were included as mediator, and the direct path between the meaning of life and resilience was removed. Model 2 gave acceptable model fit values (CFI = .91; TLI = .90; SRMR = .07; RMSEA = .078) and all path coefficients were significant. In conclusion, the meaning of life has significant indirect effects on resilience through loneliness and hope (Figure 1).

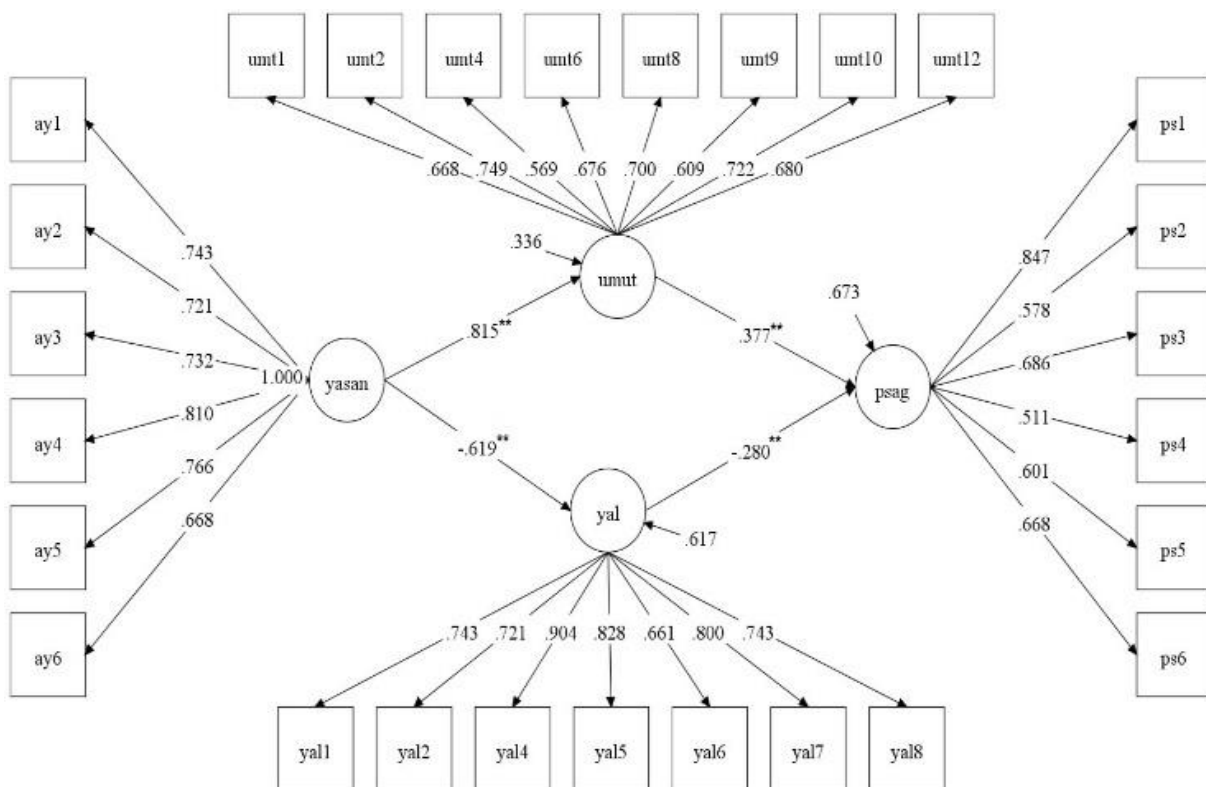

Figure 1. Standardized factor loads for the fully mediated structural model. Note: N=307, ** $p < .001$; yasan, the meaning of life; yal, loneliness; umut, hope; psag, resilience.

Bootstrapping Process

The full mediator role of hope and loneliness in the relationship between the meaning of life and psychological resilience in university students during the Covid 19 process was tested using the bootstrapping process. The coefficients for the direct and indirect effects resulting from this process and the confidence intervals for these coefficients are presented in Table 2.

Table 2. Bootstrapping Process of the Fully Mediation Model

Model Paths	Coeff.	%95 CI	
		Lower Bound	Upper Bound
Direct effects			
Meaning of life-Hope	.815	.743	.875
Meaning of life- Loneliness	-.619	-.702	-.524
Hope - Resilience	.377	.242	.501
Loneliness - Resilience	-.280	-.416	-.144
Indirect effects			
Meaning of life - Hope -Resilience	.307	.192	.416
Meaning of life- Loneliness - Resilience	.173	.082	.270

Coeff. : Coefficient

When the bootstrapping coefficients presented in Table 2 and the confidence intervals of these coefficients are examined, it is seen that the direct and indirect paths are significant. In addition, it is understood that both hope (bootstrap coefficient = .30, 95%CI = .19, .41) and loneliness (bootstrap coefficient = .17, 95%CI = .08, .27) are significant mediating variables between the meaning of life and resilience. Considering all these results, it can be said that hope and loneliness play a fully mediating role between the meaning of life and psychological resilience.

Conclusion and Discussion

The aim of this study examines the role of hope and loneliness in the relationship between meaningful life and psychological resilience in the Covid-19 pandemic process. The Covid 19 pandemic has primarily caused individuals to question the meaning of life and increased their loneliness levels with quarantine processes. However, individuals have entered into expectations for a more peaceful and healthy life in the future. Since the expectations for the future are hopeful, a high level of psychological resilience emerged as a desirable situation. In particular, psychological resilience has a functional role to play in deal with Covid 19 (Arden and Chilcot, 2020; Kluge, 2020) and it is understood that it is necessary to investigate predictor variables in increasing psychological resilience. In this study conducted within the scope of this requirement, in line with the research objectives and questions, the inter-variable relationships were first examined and meaningful relationships between meaningful life and psychological resilience, hope, loneliness were determined. Then, as a result of the path analyses proposed by Baron and Kenny (1986) and bootstrapping, the level of hope of university students had a partial mediating effect between meaningful life and psychological resilience; it has also emerged that loneliness levels have a partial mediating effect between meaningful life and psychological resilience.

When the research findings were examined, it was revealed that there was a negatively significant relationship between psychological resilience and loneliness. When the literature is examined, there is a significant negative relationship between loneliness and psychological resilience (Cetin and Anuk, 2020; Guloglu and Kararmak, 2010; Rew et al., 2001) and findings that loneliness predicts psychological resilience (Altundag, 2013) are consistent with research results. It has been considered that the social support of lonely individuals or feeling alone in public has a negative effect on their psychological resilience. Increased technological possibilities and the entry of social media tools into the lives of individuals have been revealed by researches that make them more lonely (Ando and Sakamoto, 2008; Can and Hovardaoglu, 2015; Dogan and Karakaş, 2016; Pelling and White, 2009; Ryan and Xenos,

2011; Wilson, Fornasier and White, 2010). These studies point out the reasons for loneliness to occur and the importance of its relationship with psychological resilience. Based on the findings of the research, it is thought that the loneliness levels of the individuals will negatively affect their psychological resilience, also known as resilience.

One of the research findings is that there is a positively significant relationship between psychological resilience and hope. It can be said that the constant hope of individuals positively affects their level of psychological well-being. Supporting this research finding, Karairmak (2007)'s thesis study with individuals who experienced the 1999 earthquake found that psychological resilience and self-respect, hope, optimism, positive emotions and life insatiability are related. The constant search for hope of individuals who experience negative emotions can positively affect their level of psychological resilience and connect them more tightly to life. In other studies conducted with university students, it was determined that individuals with high levels of hope also had high levels of psychological resilience (Snyder, 2000; Kumpfer, 1999) supports the findings of this research.

However, there are some studies in which hope plays a mediating role in the relationship with different variables. In these studies, it was found that hope has an mediating role in the relationship between self-compassion with psychological resilience (Sünbül and Gördesli, 2020) additionally emerged relationship between career and body-sensation goals and career adaptation abilities (Korkmaz and Önder, 2019) and the relationship between acceptance, interest and self-respect perceived from parents (Aydın, Sarı and Şahin, 2012). Research findings show that high levels of hope contribute positively to individuals' psychological well-being and mental health. However, different studies have found that hope predict psychological resilience in neurosurgery (brain and nerve) patients (Duggal, Sacks-Zimmerman and Liberta, 2016), mothers and fathers of children with intellectual disabilities (Lloyd and Hastings, 2009) and older adults (Ong, Edwards and Bergeman, 2006). Hope and psychological resilience is considered to have a protective effect, especially in difficult disease processes such as the Covid-19 pandemic. In one aspect, hope can be considered to have a preparatory effect on future positive events. For this reason, it appears that the effect of hope on the psychological resilience of individuals has become important. The high levels of psychological resilience as a result of individuals' hopefulness confirms the conclusion that there are closely related variables and hope mediates psychological resilience.

Another finding of the study is that meaningful life has a negative relationship with loneliness and a positive relationship with psychological resilience. In addition, in the findings revealed that meaningful life has a partial mediating effect between psychological resilience and loneliness. When the literature is examined, no research examining these findings has been found. This can be considered as an indication that it is an original study in terms of contributing to the literature. When research on meaningful life is examined, emotional balance and meaningful life have an mediating role on the psychological health of young adults (Yildirim, Arslan and Wong, 2020), meaning in life is positively associated with positive emotion and life satisfaction, meaning in life is negatively associated with positive emotion and life satisfaction negative emotions (Dogan et al., 2012; Magno, Galang, Paterno and Roldan, 2011; Santos et al., 2012; Yildirim and Guler 2020). It turns out that individuals with a high sense of meaning in life have more emotional, psychological and social well-being (Damásio, de Melo and da Silva, 2013; García-Alandete et al., 2018; Mulders 2011). As a result of these researches, it is seen that the contribution of researches on meaningful life to psychological health status is positive and in this respect coincides with the finding of relationship between the meaningful life and psychological resilience obtained in the research. The finding that meaningful life is negatively associated with loneliness is consistent with the negative effects of studies on loneliness on psychological health. (Cetin and Anuk, 2020; Guloglu and Karairmak, 2010; Rew et al., 2001).

Limitations and Suggestions

When the findings are evaluated, it is seen that meaningful life and hope have a positive effect and loneliness has a negative effect on the high levels of psychological resilience of individuals. It can be said that the loss of expectations for the future and being alone in this process leading to death is the result of low psychological resilience.. It can be said that one way to reduce the negative impact of

despair and loneliness is for the individual to find their own meaning of life. Starting from here, it may be suggested that specialists who consult psychologically with the individual or group should take into account that meaningful life and hope have a significant impact on the mental health of individuals. In addition, psychoeducation programs and activities can be carried out to increase the psychological well-being of individuals during the Covid 19 pandemic. This research has some limitations.

The research is limited to data collected from four public universities. It is thought that conducting future research with individuals at different universities and in more numbers with sampling may result in different results. A second limitation is that only university students of a certain age range were studied in the study. Future studies can be carried out on individuals of different ages and learning levels.

It is seen that studies on psychological resilience are generally conducted with individuals above the middle socio-economic level. However, studies should be planned on what the factors that affect the psychological resilience levels of low-income individuals and families may be. In this process, he / she can consider the factors that reduce the psychological resilience and plan remedial and protective activities such as psychodrama and parental guidance by the practitioners. In addition, preventive studies can be planned in order not to decrease the level of psychological resilience by considering peer education, cooperation with the school, family background through the effective factors. It will be useful to use qualitative study or mixed (qualitative and quantitative) designs in order to see the testing relationships in different risk groups in more detail.

Disclosure Statements

Contribution rate statement of researchers: First author %40, Second author %35, Third author %25.

No potential conflict of interest was reported by the authors.

References

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The fear of COVID-19 scale: development and initial validation. *International Journal Of Mental Health and Addiction*, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8>.
- Akat, M. & Karataş, K. (2020). Psychological effects of COVID-19 Pandemic on society and its reflections on education. *Turkish Studies*, 15(4), 1-13. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44336>.
- Aktaş, Y. (1997). Üniversite öğrencilerinin uyum düzeylerinin incelenmesi: Uzunlamasına bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/88131>.
- Altundağ, Y. (2013). Anne babası boşanmış ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak yaşam doyumu ve yalnızlık. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi* Bolu. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=1zw6GvYMe-q3Hf6HR-3US00A8wYxx339Oefrt7SgW4Qaq1uuOGSqlh_z1MocZtz
- American Psychological Association. (2020). *Keeping your distance to stay safe*. Retrieved from <https://www.apa.org/practice/programs/dmhi/research-information/social-distancing>.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). *Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach*. *Psychological bulletin*, 103(3), 411-423.
- Ando, R., & Sakamoto, A. (2008). The effect of cyber-friends on loneliness and social anxiety: Differences between high and low self-evaluated physical attractiveness groups. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 993-1009. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.03.003>.

- Arden, M. A., & Chilcot, J. (2020). Health psychology and the coronavirus (COVID-19) global pandemic: A call for research. *British Journal of Health Psychology*, 1-2. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12414>.
- Arslan, G. (2020). Anlamalı yaşam ölçeğinin geliştirilmesi: Anlamalı yaşama ilişkin kısa ve etkili bir ölçme aracı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (56), 227-242. <https://dergipark.org.tr/en/pub/maeuefd/issue/57315/773686>.
- Arslan, G., & Allen, K. A. (2020). Complete mental health in elementary school children: Understanding youth school functioning and adjustment. *Current Psychology*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00628-0>.
- Arslan, G., Yıldırım, M., Karataş, Z., Kabasakal, Z., ve Kılınç, M. (2020). Meaningful living to promote complete mental health among university students in the context of the COVID-19 pandemic. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00416-8>.
- Artan, T., Atak, I., Karaman M. & Cebeci, F. (2020). Koronavirüs (COVID-19) salgınında sosyodemografik özellikler, psikolojik sağlamlık ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki. *Turkish Studies*, 15(6), 79-94. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43882>.
- Atik, G., & Atik, Z. E. (2017). Lise öğrencilerinin umut düzeylerinin yordanması: akademik öz-yeterlik ve problem çözmenin rolü. *Eğitim ve Bilim*, 42(190).
- Aydın, B., Sarı, S. V., & Şahin, M. (2012). Anne-babadan algılanan kabul/ilgi, benlik saygısı ve akademik başarı: Umudun aracı rolü. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 3(4), 37-48. <https://doi.org/10.30703/cije.321356>.
- Aydın, M., ve Egemberdiyeva, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1): 37-53. <https://dergipark.org.tr/en/pub/turkegitimdergisi/issue/37897/333333>.
- Bachman, L. F. (2004). *Statistical analyses for language assessment book*. Cambridge University Press.
- Baron, R. M., ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal Of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173. <https://psycnet.apa.org/buy/1987-13085-001>.
- Berguno, G., Leroux, P., McAinsh, K., ve Shaikh, S. (2004). Children's experience of loneliness at school and its relation to bullying and the quality of teacher interventions. *The Qualitative Report*, 9 (3), 483–499. <http://nsuworks.nova.edu/tqr/vol9/iss3/7>.
- Beutel, M. E., Klein, E. M., Brähler, E., Reiner, I., Jünger, C., Michal, M., ... & Tibubos, A. N. (2017). Loneliness in the general population: prevalence, determinants and relations to mental health. *BMC psychiatry*, 17(1), 97. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1186/s12888-017-1262-x.pdf>.
- Bilge, Y. & Bilge, Y. (2020). Koronavirüs salgını ve sosyal izolasyonun psikolojik semptomlar üzerindeki etkilerinin psikolojik sağlamlık ve stresle baş etme tarzları açısından incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(1), 38-51. <https://doi.org/10.5505/kpd.2020.66934>.
- Blazer, D. G. (2002). Self-efficacy and depression in late life: A primary prevention proposal. *Aging ve Mental Health*, 6 (4), 315–324. <https://doi.org/10.1080/1360786021000006938>.
- Bozdağ, F. (2020). Pandemi sürecinde psikolojik sağlamlık. *Electronic Turkish Studies*, 15(6). <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44890>.
- Bu, F., Steptoe, A., & Fancourt, D. (2020). Who is lonely in lockdown? Cross-cohort analyses of predictors of loneliness before and during the COVID-19 pandemic. *Public Health*, 186, 31-34. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.06.036>.

- Cai, H., Tu, B., Ma, J., Chen, L., Fu, L., Jiang, Y. & Zuhang, Q. (2020). Psychological impact and coping strategies of frontline medical staff in Hunan between January and March 2020 during the outbreak of corona virus disease 2019 (covid-19) in Hubei, China. *MedSciMonit*, 26: e924171. doi: [10.12659/MSM.924171](https://doi.org/10.12659/MSM.924171).
- Can, F., ve Hovardaoğlu, S. (2015). Romantik ilişkilerde sosyal ağ etkileri. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 3(5). <https://www.nesnedergisi.com/makale/pdf/1433593489.pdf>.
- Çetin, C., ve Anuk, Ö. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 170-189. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/54658/733121>.
- Chang, E. C., Sanna, L. J., Hirsch, J. K., ve Jeglic, E. L. (2010). Loneliness and negative life events as predictors of hopelessness and suicidal behaviors in hispanics: Evidence for a diathesis-stress model. *Journal of Clinical Psychology*, 66 (12), 1242–1253. <https://doi.org/10.1002/jclp.20721>.
- Counted, V., Pargament, K. I., Bechara, A. O., Joynt, S., ve Cowden, R. G. (2020). Hope and well-being in vulnerable contexts during the COVID-19 pandemic: does religious coping matter? *The Journal of Positive Psychology*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/17439760.2020.1832247>.
- Dağcı, A. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık ve Umut Durumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, (2), 9-36. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tdpd/issue/59126/821240>
- Damásio, B. F., de Melo, R. L. P., ve da Silva, J. P. (2013). Meaning in life, psychological well-being and quality of life in teachers. *Paidéia*, 23(54), 73-82. <https://doi.org/10.1590/1982-43272354201309>.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness ve Well-Being*, 3(1), 93-102. <https://www.tayfundogan.net/wp-content/uploads/2016/09/K%C4%B1saPsikolojikSaglamlikOlcegi.pdf>.
- Doğan, T., Sapmaz, F., Tel, F. D., Sapmaz, S., ve Temizel, S. (2012). Meaning in life and subjective well-being among Turkish university students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 55, 612–617. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.543>.
- Doğan, U., ve Karakaş, Y. (2016). Lise öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanımının yordayıcısı olarak yalnızlık. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 57-71. <https://doi.org/10.19126/suje.40198>.
- DuBois, C. M., Lopez, O. V., Beale, E. E., Healy, B. C., Boehm, J. K., ve Huffman, J. C. (2015). Relationships between positive psychological constructs and health outcomes in patients with cardiovascular disease: A systematic review. *International Journal of Cardiology*, 195, 265–280. <https://doi.org/10.1016/j.ijcard.2015.05.121>.
- Duggal, D., Sacks-Zimmerman, A. ve Liberta, T. (2016) The impact of hope and resilience on multiple factors in neurosurgical patients. *Cureus*, 8(10): e849. doi: [10.7759/cureus.849](https://doi.org/10.7759/cureus.849).
- Emmons, R. A. (2005). Striving for the sacred: Personal goals, life meaning, and religion. *Journal of Social Issues*, 61(4), 731-745. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00429.x>.
- Erkan, S., Özbay, Y., Çankaya, Z. C., & Terzi, Ş. (2012). Üniversite öğrencilerinin yaşadıkları problemler ve psikolojik yardım arama gönüllükleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164). <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/402>.
- Fardin, M. A. (2020). COVID-19 and anxiety: A review of psychological impacts of infectious disease outbreaks. *Archives Of Clinical Infectious Diseases*, 15(COVID-19). doi: [10.5812/archcid.102779](https://doi.org/10.5812/archcid.102779).

- Frankl, V. E. (1985). *Man's search for meaning*. New York: Simon and Schuster Publishers. <http://117.247.251.79:8080/jspui/bitstream/1/1117/1/5.%20Man%E2%80%99s%20Search%20for%20Meaning%20by%20Viktor%20E.%20Frankl.pdf>.
- Fredrickson, B. L., Tugade, M. M., Waugh, C. E., ve Larkin, G. R. (2003). What good are positive emotions in crisis? A prospective study of resilience and emotions following the terrorist attacks on the United States on September 11th, 2001. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 365–376. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2755263/>.
- García-Alandete, J., Martínez, E. R., Sellés Nohales, P., ve Soucase Lozano, B. (2018). Meaning in life and psychological well-being in spanish emerging adults. *Acta Colombiana de Psicología*, 21(1), 196-216. <http://dx.doi.org/10.14718/acp.2018.21.1.9>.
- Gardiner, C., Laud, P., Heaton, T., ve Gott, M. (2020). What is the prevalence of loneliness amongst older people living in residential and nursing care homes? A systematic review and meta-analysis. *Age and Ageing*, 49 (5), 748–710. <https://doi.org/10.1093/ageing/afaa049>.
- Garrosa-Hernández, E., Carmona-Cobo, I., Ladstätter, F., Blanco, L. M., ve Cooper-Thomas, H. D. (2013). The relationships between family-work interaction, job-related exhaustion, detachment, and meaning in life: A day-level study of emotional well-being. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 29(3), 169-177. <https://doi.org/10.5093/tr2013a23>.
- Gizir, C. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/200204>.
- Glass, K., Flory, K., Hankin, B. L., Kloos, B., ve Turecki, G. (2009). Are coping strategies, social support, and hope associated with psychological distress among Hurricane Katrina survivors? *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28(6), 779–795. <https://doi.org/10.1521/jscp.2009.28.6.779>.
- Güloğlu, B., ve Kararımak, Ö. (2010). Üniversite öğrencilerinde yalnızlığın yordayıcısı olarak benlik saygısı ve psikolojik sağlamlık. *Ege Eğitim Dergisi*, 11(2), 73-88. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/57023>.
- Hayes, A. F. (2013). *An introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis*. New York: The Guilford Press.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press. http://www.serialssolutions.com/images/AL_Button_big.gif.
- Holmes EA, O'Connor RC, Perry VH, Tracey I, Wessely S, Arseneault L, et al. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science. *Lancet Psychiatry*. 7(6), 547–560. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30168-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30168-1).
- Holt-Lunstad, J. (2017). The potential public health relevance of social isolation and loneliness: Prevalence, epidemiology, and risk factors. *The Public Policy and Aging Report*, 27, 127–130. <https://doi.org/10.1093/ppar/prx030>.
- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1999). *Cutoff criteria for fit indexes in converiance structure analysis: Conventional criteria versus new alternative Structural Equation Modeling*. 6 (1), 1-55.
- Huang, Y. ve Zhao, N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVID 19 epidemic in China: a web-based cross-sectional survey. *Psychiatry research*, 288, 112954. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112954>.
- Jackson D., Firtko A. ve Edenborough M. (2007) Personal resilience as a strategy for surviving and thriving in the face of workplace adversity: a literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 60(1), 1-9. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04412.x>.

- Jeste D.V., Lee E.E., Cacioppo S. (2020). Battling the modern behavioral epidemic of loneliness: suggestions for research and interventions. *JAMA Psychiatry*, 77, 553–554. Doi: [10.1001/jamapsychiatry.2020.0027](https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2020.0027).
- Kandemir, F. (2020). Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(1), 99-129. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3876200>
- Kararımak, Ö. (2007). Investigation of personal qualities contributing to psychological resilience among earthquake survivors: A model testing study. (Yayımlanmamış doktora tezi). *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*, Ankara. <https://hdl.handle.net/11511/17263>.
- Kararımak, Ö. (2016). Resilience, risk and protective factors. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 3(26). <http://turkpsdrdergisi.com/index.php/pdr/article/view/321>.
- Karal, E., ve Gül Biçer, B. (2020). Salgın hastalık döneminde algılanan sosyal desteğin bireylerin psikolojik sağlamlığı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 129-156. <https://doi.org/10.20493/birtop.726411>.
- Kardas, F., Zekeriya, C. A. M., Eskisu, M., & Gelibolu, S. (2019). Gratitude, hope, optimism and life satisfaction as predictors of psychological well-being. *Eurasian Journal of Educational Research*, 19(82), 81-100. <https://dx.doi.org/10.14689/ejer.2019.82.5>
- Karsi, N. (2020). Üniversite öğrencilerinde hayatın anlamı ve dindarlık ilişkisi. *OMUIFD: Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity*, (48).169-201. <https://doi.org/10.17120/omuifd.718108>
- Kasapoğlu, F. (2020). COVID-19 Salgını Sürecinde Kaygı ile Maneviyat, Psikolojik Sağlamlık ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(4). <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44284>
- Killgore, W. D. S., Cloonan, S. A., Taylor, E. C., & Dailey, N. S. (2020). Loneliness: A signature mental health concern in the era of COVID-19. *Psychiatry Research*, 290. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113117>
- Kleftaras, G., ve Psarra, E. (2012). Meaning in life, psychological well-being and depressive symptomatology: A comparative study. *Psychology*, 3(04), 337. doi: [10.4236/psych.2012.34048](https://doi.org/10.4236/psych.2012.34048).
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Yapısal eşitlik modellemesinin ilkeleri ve uygulaması. (Aydın, B., Atalmış, E.H, Yürekli, H., Yıldırım İ., Akbay, L., Kaplan, M., Yıldırım, M., Baloğlu, M., Terzi, R., Şen, S., Gürel, S., Toker. T., Çev.) Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kluge, H. P. (2020). *Statement – physical and mental health key to resilience during COVID-19 pandemic*. World Health Organization. <https://www.euro.who.int/en/media-centre/sections/statements/2020/statement-physical-and-mental-health-key-to-resilience-during-covid-19-pandemic>.
- Korkmaz, O., & Önder, F. C. (2019). Yaşam amaçları ile kariyer uyum yetenekleri arasındaki ilişki: umudun aracılık rolünün incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 44(200). <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2019.8380>.
- Korkut-Owen, F., Demirbaş-Çelik, N., Doğan, T. (2017). Üniversite öğrencilerinde iyilik halinin yordayıcısı olarak psikolojik sağlamlık. *Electronic Journal of Social Sciences*, 16(64). <https://doi.org/10.17755/esosder.300405>.
- Kumpfer, K. L. (1999). *Factors and process contributing to resilience: The resilience framework*. In M. D. Glantz, ve J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and development: Positive life adaptations*. (pp. 179- 224). New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.

- Lau, J.T., Wang, Z., Kim, Y., Gu, J., Wu, A.M., Zhou, Q., ... Hao, Y. (2016). Anticipated negative responses by students to possible Ebola virus outbreak, Guangzhou China. *Emerging Infectious Diseases*, 22(1), 154– 156. doi: [10.3201/eid2201.150898](https://doi.org/10.3201/eid2201.150898).
- Lee, S.M., Kang, W.S., Cho, A.-R., Kim, T., ve Park, J.K. (2018). Psychological impact of the 2015 MERS outbreak on hospital workers and quarantined hemodialysis patients. *Comprehensive Psychiatry*, 87, 123– 127. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2018.10.003>.
- Li, L. Z., ve Wang, S. (2020). Prevalence and predictors of general psychiatric disorders and loneliness during COVID-19 in the United Kingdom. *Psychiatry Research*, 291. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113267>.
- Lin, C. Y. (2020). Social reaction toward the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *Social Health and Behavior*, 3(1), 1. <https://www.shbonweb.com/text.asp?2020/3/1/1/280554>.
- Lin, J., Ren, Y., Gan, H., Chen, Y., Huang, Y., ve You, X., (2020). Factors influencing resilience of medical workers from other provinces to Wuhan fighting against 2019 novel coronavirus pneumonia. *BMC Psychiatry*, 1-15. Doi: [10.21203/rs.3.rs-17931/v1](https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-17931/v1).
- Lloyd, J. T. ve Hastings, R. (2006). Hope as a psychological resilience factor in mothers and fathers of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(12), 957– 968. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2009.01206.x>.
- Maccallum, F., ve Bryant, R. A. (2020). A network approach to understanding quality of life impairments in prolonged grief disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 33(1), 106-115. <https://doi.org/10.1002/jts.22383>.
- Magno, C., Galang, M. J. A., Paterno, V. C., ve Roldan, A. E. (2011). Meaning in life, flow, and subjective well-being: a perspective on Filipino High School Students. *Philippine Journal of Counseling Psychology*, 13(1), 1-1. <https://ejournals.ph/article.php?id=6802>.
- Mascaro, N., ve Rosen, D. H. (2005). Existential meaning's role in the enhancement of hope and prevention of depressive symptoms. *Journal Of Personality*, 73(4), 985-1014. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00336.x>.
- Mertens, G., Gerritsen, L., Duijndam, S., Salemink, E., ve Engelhard, I. M. (2020). Fear of the coronavirus (COVID-19): Predictors in an online study conducted in March 2020. *Journal of Anxiety Disorders*, 74. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102258>.
- Miller-Smedema, S., Catalano, D., ve Ebener, D. J. (2010). The relationship of coping, self-worth, and subjective well-being: A structural equation model. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 53(3), 131–142. <https://doi.org/10.1177/0034355209358272>.
- Minkinen, J., Auvinen, E., & Mauno, S. (2020). Meaningful work protects teachers' self-rated health under stressors. *Journal of Positive School Psychology*, 4(2), 140-152. <https://doi.org/10.47602/jpsp.v4i2.209>.
- Mulders, L. T. E. (2011). *Meaning in life and its relationship to psychological well-being in adolescents* (Master's thesis). <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/202850>.
- Naeem, F., Irfan, M. ve Javed, A. (2020). Coping with COVID-19: urgent need for building resilience through cognitive behaviour therapy. *Khyber MedUniv Journal*, 12(1), 1-3. <https://doi.org/10.35845/kmuj.2020.20194>.
- Ong, A. D., Edwards, L. M., ve Bergeman, C. S. (2006). Hope as a source of resilience in later adulthood. *Personality and individual differences*, 41(7), 1263-1273. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.03.028>.
- Öz, F., ve Bahadır Yılmaz, E. (2009). Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlamlık. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 16(3), 82-89. <https://dergipark.org/en/pub/hunhemsire/issue/7841/103278>.

- Pelling, E. L., & White, K. M. (2009). The theory of planned behavior applied to young people's use of social networking web sites. *CyberPsychology & Behavior*, 12(6), 755-759. <https://doi.org/10.1089/cpb.2009.0109>.
- Peplau, L.A., Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. In L. A. Peplau ve D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research, and therapy* (pp. 1–18). John Wiley.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior research methods*, 40(3), 879-891.
- Preacher, K. J., ve Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior research methods, instruments, ve computers*, 36(4), 717-731. <https://doi.org/10.3758/BF03206553>.
- Preacher, K. J., ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior research methods*, 40(3), 879-891. <https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>.
- Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B., ve Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations. *General psychiatry*, 33(2). doi: [10.1136/gpsych-2020-100213](https://doi.org/10.1136/gpsych-2020-100213).
- Rawdin, B., Evans, C., ve Rabow, M. W. (2013). The relationships among hope, pain, psychological distress, and spiritual well-being in oncology outpatients. *Journal of Palliative Medicine*, 16(2), 167–172. <https://doi.org/10.1089/jpm.2012.0223>.
- Rew, L., Taylor-Seehafer, M., Thomas, N. Y. ve Yockey, R. D. (2001). Correlates of resilience in homeless adolescents. *Journal of Nursing Scholarship*, 33(1), 33-40. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2001.00033.x>.
- Russell, D., Peplau, L. A., ve Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of personality assessment*, 42(3), 290-294. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4203_11.
- Ryan, T., ve Xenos, S. (2011). Who Uses Facebook? An Investigation into the Relationship between the Big Five, Shyness, Narcissism, Loneliness, and Facebook Usage. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1658-1664. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.02.004>.
- Santos, M. C. J., Magramo Jr, C., Oguan Jr, F., Paat, J. J., ve Barnachea, E. A. (2012). Meaning in life and subjective well-being: is a satisfying life meaningful? *Researchers World*, 3(4), 32. http://www.researchersworld.com/vol3/issue4/vol3_issue4_1/Paper_05.pdf.
- Satici, S.A., Kayis, A.R., Satici, B. *et al.* Resilience, Hope, and Subjective Happiness Among the Turkish Population: Fear of COVID-19 as a Mediator. *Int J Ment Health Addiction* (2020). <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00443-5>.
- Schwarzer, R., ve Luszczynska, A. (2008). Reactive, anticipatory, preventive and proactive coping: A theoretical distinction. *The Prevention Researcher*, 15(4), 22–24. http://www.tpronline.org/product_toc/15-4-toc.pdf.
- Sharf, R. S. (2012). *Theories of psychotherapy ve counseling: concepts and cases*. (5th Ed.). USA: Brooks/Cole.
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., ve Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194–200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>.
- Snyder, C. R. (2000). The past and possible futures of hope. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19, 11-28. <https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.1.11>.
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., ... ve Harney, P. (1991). The will and the ways: development and validation of an individual-differences

- measure of hope. *Journal of personality and social psychology*, 60(4), 570. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.4.570>.
- Stankovska, G., Memedi, I., ve Dimitrovski, D. (2020). Coronavirus COVID-19 disease, mental health and psychosocial support. *Society Register*, 4(2), 33-48. <https://doi.org/10.14746/sr.2020.4.2.03>.
- Sünbül, Z. A., ve Gördesli, M. A. (2020). Self-compassion and resilience in parents of children with special needs: The mediating role of hope. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49(2), 690-705. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cuefd/issue/57389/749645>.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2012). *Using Multivariate Statistics (6th. Ed.)*. New Jersey: Pearson Education.
- Tanhan, A., Yavuz, K. F., Young, J. S., Nalbant, A., Arslan, G., Yıldırım, M. ... Çiçek, İ. (2020). A proposed framework based on literature review of online contextual mental health services to enhance wellbeing and address psychopathology during covid-19. *Electronic Journal of General Medicine*, 17(6). <https://dx.doi.org/10.29333/ejgm/8316>.
- Tarhan, S., ve Bacanlı, H. (2015). Sürekli Umut Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness ve Well-Being*, 3(1), 1-14. <https://www.journalofhappiness.net/article/surekli-umut-olceginin-turkceye-uyarlanmasi-gecerlik-ve-guvenirlik-calismasi>.
- Tusaie, K., ve Dyer, J. (2004). Resilience: A historical review of the construct. *Holistic nursing practice*, 18(1), 3-10. Doi: [10.1097/00004650-200401000-00002](https://doi.org/10.1097/00004650-200401000-00002).
- Walsh, F. (2020). Loss and resilience in the time of COVID-19: Meaning making, hope, and transcendence. *Family process*, 59(3), 898-911. <https://doi.org/10.1111/famp.12588>.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., ve Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729. doi: [10.3390/ijerph17051729](https://doi.org/10.3390/ijerph17051729).
- Wanng, J., & Wang, X. (2012). *Structural equation modeling: Applications using Mplus*. WestSussex, UK: John Wiley & Sons.
- Waynor, W. R., Gao, N., Dolce, J. N., Haytas, L. A., & Reilly, A. (2012). The relationship between hope and symptoms. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 35(4), 345-348. <https://doi.org/10.2975/35.4.2012.345.348>.
- Weingarten, K. (2010). Reasonable hope: Construct, clinical applications, and supports. *Family Process*, 49, 5-25. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2010.01305.x>.
- Wilson, K., Fornasier, S., & White, K. M. (2010). Psychological predictors of young adults' use of social networking sites. *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 13(2), 173-177. <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0094>.
- Yıldırım, İ. (2000). Akademik başarıyı yordayıcısı olarak yalnızlık sınav kaygısı ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(18). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/88017>.
- Yıldırım, M., Arslan, G., ve Wong, P. T. (2020). Meaningful living, resilience, affective balance, and psychological health problems among Turkish young adults during coronavirus pandemic. *Current Psychology*, 1-12. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01244-8>.
- Yıldırım, M., ve Arslan, G. (2020). Exploring the associations between resilience, dispositional hope, preventive behaviours, subjective well-being, and psychological health among adults during early stage of COVID-19. *Current Psychology*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01177-2>.

Yıldırım, M., ve Güler, A. (2020). Positivity explains how COVID-19 perceived risk increases death distress and reduces happiness. *Personality and Individual Differences*, 168, 110347. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110347>.

Yıldız, M. A., ve Duy, B. (2014). Adaptation of the short-form of the UCLA loneliness scale (ULS-8) to Turkish for the adolescents. *Düşünen Adam*, 27(3), 194. <https://dx.doi.org/10.5350/DAJPN2014270302>.

Araştırma Makalesi • Research Article

İşyerinde Yalnızlığın Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Tükenmişliğin Aracı Rolünün İncelenmesi

Examining the Mediating Role of the Burnout in the Effect of Workplace Loneliness on Organizational Cynicism

Burak Özdemir*

Öz: Bu araştırma kaynakların korunması teorisi kapsamında işyerinde yalnızlık algısının örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde tükenmişliğin aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak araştırma evreni öğretmenler olarak belirlenmiş ve kolayda örneklem yöntemi ile 362 öğretmenden 21.05.2019-05.08.2019 tarihleri arasında veriler elde edilmiştir. Araştırmada katılımcılara demografik bilgi formu, işyerinde yalnızlık ölçeği, tükenmişlik ölçeği ve örgütsel sinizm ölçeği uygulanmıştır. İşyerinde yalnızlık ölçeği, sosyal yalnızlık ve duygusal yalnızlık olmak üzere iki boyutu içermektedir. Örgütsel sinizm ölçeğinde üç boyut bulunmaktadır. Bunlar duygusal, bilişsel ve davranışsal sinizmdir. Tükenmişlik ölçeği iki boyuttan oluşmaktadır. Bunlar duygusal tükenme ile duyarsızlaşma ve düşük başarı hissidir. Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir. Araştırma bulguları duygusal yalnızlığın, duygusal, bilişsel ve davranışsal sinizmi pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, sosyal yalnızlık duygusal, bilişsel ve davranışsal sinizm üzerinde negatif etkiye sahiptir. Son olarak, duygusal tükenme ile duyarsızlaşma, duygusal yalnızlık ile duygusal sinizm ve bilişsel sinizm arasındaki ilişkide kısmi aracı role sahipken, duygusal yalnızlık ile davranışsal sinizm arasındaki ilişkide tam aracı role sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kaynakların Korunması Teorisi, İşyerinde Yalnızlık, Tükenmişlik, Örgütsel Sinizm

Abstract: This research aims to examine the mediating role of burnout in the effect of workplace loneliness on organizational cynicism within the scope of conservation of resources theory. Following this aim, the research population is determined as teachers and data are obtained from 362 teachers between 21.05.2019 and 05.08.2019 using the convenience sampling method. In the research, demographic information form, workplace loneliness scale, burnout scale, and organizational cynicism scale are applied to the participants. The workplace loneliness scale contains two dimensions; social companionship and emotional deprivation. There are three dimensions in the organizational cynicism scale; affective, cognitive, and behavioral cynicism. The burnout scale consists of two dimensions. These are emotional exhaustion with depersonalization and reduced personal accomplishment. Relationships between variables are examined through the structural equation model. Research findings reveal that emotional deprivation positively affects affective, cognitive and behavioral cynicism. In addition, social companionship has negative effects on affective, cognitive and behavioral cynicism. Finally, while emotional exhaustion with depersonalization has a partial mediator role in the relationship between emotional deprivation and affective cynicism and cognitive cynicism, it has a full mediator role in the relationship between emotional deprivation and behavioral cynicism.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü.
ORCID: 0000-0002-2710-4112, bozdemir@kastamonu.edu.tr

Received/Geliş: 10 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 01 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 10 July/Temmuz 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

Keywords: Conservation of Resources Theory, Workplace Loneliness, Burnout, Organizational Cynicism

Giriş

İnsan unsurunun hizmet kurumları için en değerli varlık olduğu yaygın bir şekilde kabul edilmektedir (Ghadi, 2017). Eğitim alanında özellikle öğretmenler, gelecek nesillerin yetiştirilmesi ve becerilerinin geliştirilmesinde veya kurumlarının başarılarını arttırmaları açısından toplumun ilerleyişine yön veren kilit bir rol oynamaktadır. Bu önemli role istinaden örgüt psikolojisi yazınında örgütsel bağlılık (Somech ve Bogler, 2002), örgütsel vatandaşlık davranışı (Oplatka, 2009), örgütsel adalet algısı (Hoy ve Tarter, 2004), iş stresi (Schwarzer ve Hallum, 2008), iş tatmini (Crossman ve Harris, 2006), örgütsel güven (Altınkurt ve Yılmaz, 2012) ve benzeri birçok farklı kavram kapsamında öğretmenler örneklem alınarak çalışmaların konusu olmuştur. Örgütsel psikoloji yazınından hareketle öğretmenlerin sahip oldukları kaynakların yetersiz olması ya da kaynak kaybı yaşamaları (örneğin işyeri yalnızlığı) durumunda tükenmişlik ve ardından örgütsel sinizm algısı gibi yıpratıcı ve zorlayıcı süreçlerle karşı karşıya kalmasının, bu insan unsurunun motivasyonunu ve inancını etkileyerek sahip olduğu kilit rolü etkin ve etkili bir şekilde yerine getirmesine mani olacaktır. Bu bilgiler ışığında ilgili fenomenler arasındaki ilişkinin teorik çerçevesi aşağıda Kaynakların Korunması Teorisi (KKT) bağlamında ele alınmaktadır.

KKT, psikolojik stresin doğasını ve olası sonuçlarını incelemektedir (Hobfoll ve Ford, 2007: 563). KKT'ye göre; (1) bireye ait kaynaklara yönelik tehdit olduğunda, (2) bireye ait kaynaklar gerçekten kaybedildiğinde veya (3) bireyin elindeki kaynakları tüketmesine rağmen buna karşılık yeterli kaynak elde edememesi durumunda stres ortaya çıkmaktadır (Hobfoll, 2001: 341-342). KKT, bireylerin en çok değer verdiği şeyleri elde etmek, geliştirmek, kaybetmemek ve korumak için çabaladığı ilkesine dayanmaktadır (Hobfoll, Halbesleben, Neveu ve Westman, 2018: 104). İnsan kültürü ve davranışının çoğunun değerli kaynakların edinimi ve korunması etrafında organize olduğu KKT'nin ilk varsayımıdır (Holmgren, Tirone, Gerhart ve Hobfoll, 2017: 444). Stres faktörleriyle başa çıkabilmek için özellikle psikolojik ve sosyal kaynaklar bireylere fayda sağlamaktadır (Hou, Doerr, Johnson ve Chen, 2017: 286). Bireylerin değerli gördükleri kaynaklar, nesnel kaynaklar, kişisel özellikler, koşullar ve enerji başlıkları altında sınıflandırılmaktadır. Nesnel kaynaklar, kullanılabilirlikleri, nadirlikleri (sınırlı sayıda olmaları) veya sembolik değerleri nedeniyle fiziksel olarak değerli öğelerdir (konut, ulaşım gibi). Kişisel özellikler, stres direncine yardımcı olan özellikler (dayanıklılık, öz-yeterlik gibi) içermektedir. Koşullar, arzu edilmişleri nedeni ile değer içeren durumlardır (evlilik, kıdem gibi). Son olarak enerji, başka kaynakların elde edilmesine olanak sağladığı için değer verilen kaynakları (zaman, bilgi gibi) ifade etmektedir (Morelli ve Cunningham, 2012: 394). Bu kaynakların tükenmesi gerilim ve işleyişin bozulması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bireyler kaynaklarını korumaya ve kaynak kayıplarını önlemeye çalışmaktadır (Kim, Park ve Headrick, 2018). Özellikle bireyin kaynak kazanımı ile kaynak kayıpları kıyaslandığında kaynak kayıplarının kaynak kazanımına oranla çok daha sert ve hızlı şekilde gerçekleştiği belirtilmektedir (Hobfoll, Stevens ve Zaltab, 2015: 178). Ayrıca, halihazırda kaynakları zaten kısıtlı olan birey kaynak kayıplarına karşı daha savunmasız kalmaktadır (Buchwald ve Schwarzer, 2010: 499)

Örgütsel bağlamda değerlendirildiğinde çalışana ait kaynakların görev düzeyi kaynakları (beceri çeşitliliği, görev kimliği, görevin önemi, özerklik, performans geri bildirimi), işin örgütlenmesine yönelik kaynakları (rol niteliği, karar almaya katılım), kişilerarası ve sosyal ilişkileri içeren kaynakları (yönetici ve iş arkadaşı desteği, grup iklimi) ve örgüt düzeyi kaynakları (ücret, kariyer fırsatları ve iş güvenliği) kapsadığı ifade edilmektedir (Demerouti, 2018: 8). Bu kaynaklar tehdit edildiğinde, kaybolduğunda veya yenilerinin edinilmesinde bir sorunla karşılaşıldığında çalışanların tükenmişlik ile yüzleştiği görülmektedir (Wright ve Hobfoll, 2004; Shirom, Melamed, Toker, Berliner ve Shapira 2005; Prapanjaroensin, Patrician ve Vance, 2017: 2558; Çam ve Öğülmüş, 2019: 183). Birey yeterli kaynaklara sahipse, işyerindeki talepler daha hafif bir yük getirmekte ve bireyin bu taleplerle başa çıkmasına yardımcı olmaktadır. Ancak, bireyin sahip olduğu kaynakların yetersiz olması durumunda işyerindeki talepler bireye ağır gelmeye başlamaktadır (Alarcon, Edwards ve Menke, 2011: 212). Başka bir deyişle, zorlu bir işte çalışmak ya da az sayıda iş kaynağına sahip olmak tükenmişlikle ve ardından

örgütsel sinizm ile sonuçlanmaktadır (Bellini, Ramaci ve Bonaiuto, 2015, 127). KKT çerçevesinde değerlendirildiğinde, bir sosyal kaynak yoksunluğu olan işyerinde yalnızlığın (Lim, Theo ve Zheng, 2018) tükenmişlik ve örgütsel sinizm üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu öngörülmektedir. Önceki araştırmalar işyerinde yalnızlığın hem tükenmişliği hem de örgütsel sinizmi pozitif yönde etkilediğini desteklemektedir (Stephenson ve Bauer, 2010; Aşık, 2016; Alper Ay, 2015; Kayaalp ve Özdemir, 2020). Bunun yanı sıra, yazında tükenmişliğin örgütsel sinizm üzerinde pozitif etkisinin olduğu görülmektedir (Simha, Elloy ve Huang, 2014; Bedük, Eryeşil ve Esmen, 2015). Bu araştırmada, bu bölüme kadar bahsedilen kuramsal temele dayalı olarak buradan hareketle işyerinde yalnızlığın örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde tükenmişliğin aracılık etkisi bulunduğu ileri sürülmektedir. Yazında bu doğrultuda yapılan incelemelerde daha önce bu üç değişken arasındaki ilişkileri araştıran özellikle de KKT çerçevesinde değerlendiren bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Kavramsal Çerçeve

İşyerinde Yalnızlık Algısı

Yalnızlık evrensel bir hayat tecrübesi olarak her kültürde kendine yer bulan ve her düzeyde insanın deneyimlediği bir olgudur (Çetin ve Alacalar, 2016: 194). Yalnızlık, kişinin sadece genel yaşamıyla sınırlı kalmamakta ve iş yaşamında da karşısına çıkabilmektedir. Öyle ki, kişi genel yaşantısında yalnızlık ile karşılaşmazken iş yaşamında kendisini yalnız hissedebilmektedir (Demirbaş ve Haşit, 2016: 138). İşyerinde yalnızlık eksik veya yetersiz sosyal ilişkiler; bir çalışma ortamında kişiler arası ilişkilerde kalite eksikliğinin yarattığı sıkıntı; çalışanın yakınlık ihtiyacının birlikte çalıştığı kişiler ya da örgüt tarafından karşılanıp karşılanmadığına dair öznel duygusal değerlendirmeler; başkalarıyla anlamlı bir şekilde bağlantı kurma ihtiyacına dayanan bilişsel, duygusal ve davranışsal unsurların sonucu gelişen bireysel ve öznel bir deneyim olarak tanımlanmaktadır (Wright, Burt ve Strongman, 2006: 63; Lam ve Lau, 2012: 4265; Özcelik ve Barsade, 2018: 2345; Wright ve Silard, 2020: 5). İşyerinde yalnızlık iki temel alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar sosyal yalnızlık ve duygusal yalnızlıktır (Wright vd., 2006: 63). Sosyal yalnızlık işyerindeki ilişkilerin niceliği, duygusal yalnızlıkta niteliğine yöneliktir (Doğan vd., 2009: 273). Sosyal yalnızlık sosyal ağların eksikliğine dair bir algıdır. İşyerinde sosyal ilişkilerin bulunmaması ya da çalışanın kendisini bir topluluğa kabul ettirememesi buna örnek teşkil etmektedir (Mercan vd., 2015: 199). Duygusal yalnızlık çalışanın yakın duygusal bağlanmalarına dair eksikliklerdir (Akgül, 2017: 270). Çalışan, işyerinde arkadaşlarının kendisini net olarak anlamadığı düşüncesine kapılmakta ve ilişkilerini de bunun üzerine inşa etmektedir. Böylece işyerinde arkadaşlarıyla arasında kopukluk olduğuna ve aradaki mesafenin aşılamayacağına dair inancı pekişmektedir (Aksoy, 2019: 205).

Örgütsel Sinizm

Örgütsel sinizm örgütün doğruluktan yoksun olduğuna dair bir inançtır ve bu inanç güçlü bir olumsuz duygusal tepkiyle birleştiğinde çalışanlarda örgüte karşı aşağılayıcı ve eleştirel davranışlara yol açmaktadır (Abraham, 2000: 269). Örgütsel sinizmi işyerinde karşılaşılan diğer sinizm türlerinden ayırt etmek önemlidir. Örneğin örgütsel değişime ilişkin sinik olunması başarılı bir değişim için kötümser bir bakış açısına sahip olma ve sorumluları günah keçisi görme anlamına gelmektedir. Yine, iş sinikliği tükenmişliğin duyarsızlaşma boyutunda görüldüğü üzere işe karşı mesafeli bir tutum olarak yorumlanmaktadır (Neves, 2012: 966). Bu noktada, örgütsel sinizmin daha net kavramsallaştırılmasına olanak sağlayan üç boyutun bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunlar bilişsel, duygusal ve davranışsal sinizmdir (Dean, Brandes ve Dharwadkar 1998: 345). Bilişsel boyuta göre örgütün ilkelerden yoksundur ve örgüt içerisindeki ilişkilerde kişilerin çıkarları ön plana çıkmaktadır (Kanbur ve Kanbur, 2015: 197). Duygusal sinizm, siniklerin örgütlerine karşı saygısızlık ve hayal kırıklığı hissettikleri noktada şiddetlenme, gerginlik, endişe ve rahatsızlık gibi psikolojik tepkiler vermesini içermektedir (Durrak, Chaudhary ve Gharib, 2019: 4). Son olarak, davranışsal sinizm örgüte yönelik güçlü bir eleştiriyi içeren davranışları (örneğin, kötü konuşma) ifade etmektedir (Thomas ve Gupta, 2018: 16).

Tükenmişlik

Personel tükenmişliği kavramına ilk olarak Bradley (1969) tarafından çocuk suçlular için toplum temelli bir tedavi programı yürüten denetimli serbestlik memurları hakkındaki bir makalede rastlanılmış olsa da Herbert Freudenberger (1974) genellikle tükenmişlik sendromunun kurucusu olarak kabul edilmektedir. Bir psikiyatrist olan Freudenberger, New York Ücretsiz Kliniğinde, çoğunlukla genç ve motivasyonu yüksek gönüllülerden oluşan uyuşturucu bağımlıları üzerine incelemelerde bulunmuştur. Freudenberger, bu kişilerin birçoğunun çok çeşitli zihinsel ve fiziksel semptomların eşlik ettiği kademeli bir enerji tükenmesi, motivasyon ve bağlılık kaybı ile karşı karşıya kaldığını gözlemlemiştir. Gönüllülerin üzerine klinikte çalışmaya başlamasından yaklaşık bir yıl sonra meydana gelen bu özel bitkinlik durumunu etiketlemek için Freudenberger, kronik uyuşturucu kullanımının etkilerine atıfta bulunmak amacıyla bir kelime seçerek ona tükenmişlik adını vermiştir (Schaufeli ve Buunk, 1996). Tamamen bağımsız olarak aynı zaman diliminde işyerinde duyguları inceleyen bir sosyal psikolog olan Maslach (1976) insana hizmet veren mesleklerin çalışanlarıyla duygusal strese ilişkin görüşmeler gerçekleştirmiştir (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001: 399). Bu görüşmeler sonucunda, çalışanların sıklıkla duygusal olarak yorgun hissettiklerini, müşterileri veya hastaları hakkında olumsuz algı ve duygular geliştirdiklerini ve duygusal kargaşanın bir sonucu olarak mesleki yeterlilikte krizler yaşadıklarını öğrenmiş bunu da tükenmişlik olarak adlandırmıştır (Schaufeli, Leiter ve Maslach, 2008: 206). Maslach'a (1982) göre tükenmişliğin üç boyutu bulunmaktadır. Bunlar duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük başarı hissidir. Üç ardışık aşama olarak düşünüldüğünde duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşmayla ve duyarsızlaşma da verimsizlikle sonuçlanmaktadır (Angerer, 2003). İlk aşama olan duygusal tükenme; çalışanın işinde duygusal olarak çökmesi, işten ötürü yorgun hissetme, işin yük olması ve işte bitkinlik anlamlarını taşımaktadır (Lambert, Altheimer ve Hogna, 2010). İkinci aşama, yani duyarsızlaşma çalışanların görev, müşteri ve iş arkadaşlarına karşı makineleşerek işinden uzaklaşmasıyla ortaya çıkmaktadır (Swider ve Zimmerman, 2010: 488). Son aşamada ise bireyde beceriksizlik ve başarı eksikliği göze çarpmakta ve bu da düşük başarı hissi olarak tanımlanmaktadır (Cheng ve Yang, 2018: 79).

İşyerinde Yalnızlık, Tükenmişlik ve Örgütsel Sinizm

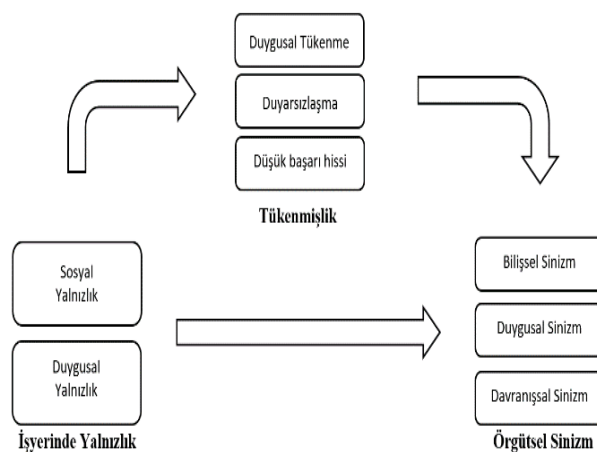
İşyerinde yalnızlık ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki yazındaki sınırlı sayıda araştırmada ele alınmıştır (Ay, 2015; Kayaalp ve Özdemir, 2020; Hoşgör ve Cin, 2020). Ay (2015) çalışmasında bir kamu hastanesinin 540 sağlık çalışanından elde edilen veriler ile istismarcı yönetim, işyeri yalnızlığı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Çalışmada yer alan işyerinde yalnızlığın ve iki alt boyutunun genel örgütsel sinizmi etkilediğine yönelik hipotezler incelendiğinde sosyal yalnızlığın örgütsel sinizmi etkilediğine yönelik hipotezin reddedildiği; duygusal yalnızlığın örgütsel sinizmi etkilediğine ve genel yalnızlığın örgütsel sinizmi etkilediğine ilişkin hipotezlerin kabul edildiği görülmüştür. Kayaalp ve Özdemir (2019) çalışmasında öğretmenlerin örgütsel sessizlik, yabancılaşma ve örgütsel yalnızlık algılarının örgütsel sinizm düzeylerine etkisini incelemiştir. Çalışmada örgütsel yalnızlığın örgütsel sinizm üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu bulgulanmıştır. Hoşgör ve Cin (2020) işyeri yalnızlığı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi sağlık çalışanları üzerinde araştırmıştır. Çalışma bulgularına göre işyeri yalnızlığının örgütsel sinizm üzerinde orta düzeyde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucu ortaya konmuştur.

Bireylerin diğer insanlarla beraber yaşamaya ve sosyal olmaya yönelik içsel bir motivasyonu bulunmaktadır. Uzun süren yalnızlık bu motivasyonu zedelerken fiziksel veya zihinsel zararlar ortaya çıkarmaktadır (Mohapatra, Madan ve Srivastava, 2020: 1). Tükenmişlik de işyerinde yalnızlığın sebep olduğu olumsuz sonuçlardan biri olarak düşünülebilir (Cubitt ve Burt, 2002; Stephenson ve Bauer, 2010; Aşık, 2016). Cubitt ve Burt (2002) Yeni Zelanda'da okul yöneticileri üzerine gerçekleştirdiği çalışmada işyerinde yalnızlığı mesleki izolasyon olarak tanımlamış, işyerinde yalnızlığın, tükenmişliğin duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma boyutları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu bulgulanmıştır. Stephenson ve Bauer (2010) çalışmasında rol belirsizliği, rol çatışması, rol yükü, sosyal destek ve koçluğun tükenmişlik üzerindeki etkisinde işyeri yalnızlığının aracı rolünü incelemiştir. Çalışma okul yöneticileri üzerine gerçekleştirilmiştir. Çalışmada tükenmişlik fiziksel, bilişsel ve duygusal tükenmişlik olarak sınıflandırılmış ve işyeri yalnızlığının belirtilen değişkenlerin fiziksel tükenmişlik

ve duygusal tükenmişlik üzerindeki etkisinde aracı role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aşık (2016) işyerinde yalnızlığın tükenmişlik üzerindeki doğrudan etkisini araştırmıştır. Çalışma, Balıkesir ilinde faaliyet gösteren otel çalışanları üzerinde yürütülmüştür. Çalışma bulgularına göre, işyerinde yalnızlığın iki alt boyutu olan duygusal ve sosyal yalnızlığın, tükenmişliğin duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük başarı hissi boyutları üzerinde pozitif yönde etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Simha ve diğerleri (2014: 487) tükenmişlik ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi hem sezgisel hem de kavramsal olarak değerlendirmiştir. Yazarlara göre insanlar işlerinden ötürü tükendiklerinde, örgütlerine karşı olumsuz tavır sergilemeyi ve örgüt içerisinde başkalarını küçük düşüren davranışlar göstermeyi tercih edecektir. Yine bu bağlamda bakıldığında, sinik bir kişinin tükenmesi de aslında çok olası değildir, çünkü sinik bir bireyin alaycı tavırları aslında o kişiyi tükenmişlikten koruyabilir. Öyle ki, bu noktada örgütsel sinizmin bireyin tükenmişlik düzeyinin daha da artmasını engelleyeceği dahi düşünülebilir. Ayrıca KKT'ye göre sinik bir kişinin kendisini daha fazla kaynak kaybindan koruyacağını ifade etmek mümkündür (Simha vd., 2014: 487). Daha önce de belirtildiği gibi zorlu bir işte çalışmak ya da az sayıda iş kaynağına sahip olmanın tükenmişlikle ve ardından örgütsel sinizm ile sonuçlanması beklenmektedir (Bellini vd., 2015: 127). Bu doğrultuda yazın taraması gerçekleştirildiğinde, tükenmişliği örgütsel sinizmin öncülü olarak analiz eden çalışmaların yer alması ilişkinin yönünü tükenmişliğin örgütsel sinizmi etkilediğine yönelik olarak destekler niteliktedir (Bedük vd., 2015; Bang ve Reio Jr, 2017). Bedük ve diğerlerinin (2015) çalışmasında sağlık çalışanları üzerinde örgütsel bağlılık ve tükenmişlik değişkenlerinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisi araştırıldığı görülmektedir. Bulgular incelendiğinde, genel tükenmişliğin örgütsel sinizm üzerinde orta düzeyde pozitif bir etki gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Bang ve Reio Jr'a (2017) göre duygusal tükenme ve düşük başarı hissi çalışan davranışlarında olumsuz çıktılara yol açmaktadır. Bu doğrultuda yazarlar çalışmada tükenmişlikle davranışsal çıktılar arasında örgütsel sinizmin aracı rolünü incelemiş ve tükenmişliğin örgütsel sinizmi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada yazında daha önce yer alan araştırmalardan ve KKT'nin teorik çerçevesinden hareketle "işyerinde yalnızlığın (sosyal yalnızlık, duygusal yalnızlık) örgütsel sinizm (bilişsel, duygusal ve davranışsal sinizm) üzerindeki etkisinde tükenmişliğin (duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük başarı hissi) aracı rolü var mıdır?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1'de gösterildiği biçimde yapılandırılmıştır.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Yöntem ve Uygulama

Araştırma Modeli

İşyerinde yalnızlık algısının örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde tükenmişliğin aracı rolünün incelendiği bu araştırma nicel ve tanımlayıcı bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli kapsamında araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modeli kullanılarak incelenmektedir.

Örnekleme/Çalışma Grubu

Öğretmenlerin işyeri yalnızlığı (Neto, 2015; Zhou, 2018), tükenmişlik düzeyleri (Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman, 2005; Başol ve Altay, 2009) ve örgütsel sinizm algılarına (Karadağ, Kılıçoğlu ve Yılmaz, 2014; Chudzicka-Czupala, Chrupala-Pniak ve Grabowski, 2014) yönelik yazında birçok çalışma bulunmaktadır. Özellikle, öğretmenlik mesleğinde diğer mesleklere kıyasla tükenmişliğin daha fazla yaşanma potansiyeli bulunuyor olması (Seferoğlu vd., 2014: 350) ve araştırmada yer alan diğer değişkenlerin öğretmenler üzerinde çok defa incelemeye konu olması araştırmada çalışma grubunun öğretmenler olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Sosyal bilimlerde olasılıklı örnekleme ile veri toplamanın güçlüğü göz önüne alındığında (Zhao, 2020); araştırma verileri 362 öğretmenden kolayda örnekleme yöntemi ile elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin 154'ü (%42,5) erkek 208'i (%57,5) kadındır. 95 (%26,2) kişi bekar 267 (%73,8) kişi ise evlidir. Önlisans mezunu 16 (%4,4), lisans mezunu 295 (%81,5) ve lisansüstü eğitimi tamamlamış 51 (%14,1) katılımcı bulunmaktadır. Hizmet süresi incelendiğinde 3 yıldan az 36 (%9,9), 4-7 yıl arası 92 (%25,4), 8-11 yıl arası 53 (%14,6), 12-15 yıl arası 51 (%14,1) ve 16 ve üzeri yıl hizmet eden 130 (%35,9) katılımcının araştırmada yer aldığı görülmektedir. Son olarak, araştırmaya katılan öğretmenlerin yaş ortalaması 36,81 (SS= 7,66) olarak belirlenmiştir.

Değişkenlerin Ölçümü

Araştırma verileri 21.05.2019 ile 05.08.2019 tarihleri arasında toplanmıştır. Verilerin toplanması sürecinde soru kağıdı, Google formlar üzerinde oluşturulan bağlantı üzerinden katılımcılara uygulanmıştır. Hazırlanan soru kağıdında demografik bilgi formu, işyeri yalnızlığı ölçeği (İYÖ), tükenmişlik ölçeği (TÖ) ve örgütsel sinizm ölçeği (ÖSÖ) yer almaktadır.

İşyeri yalnızlığı, Wright (2005) tarafından geliştirilen ve Doğan, Çetin ve Sungur (2009) tarafından Türkçeye çevrilen ölçek kullanılarak ölçülmüştür. İşyeri yalnızlığı ölçeği 16 ifadeden oluşmaktadır. Doğan ve diğerlerinin (2009) çalışmasında yapı geçerliği açısından faktör analizi gerçekleştirilmiş, özgün çalışma ile benzer şekilde iki boyutlu yapı desteklenmiştir. Bunlar sosyal yalnızlık (9 ifade) ve duygusal yalnızlık (7 ifade) boyutlarıdır. Çalışmada Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı işyeri yalnızlığı ölçeği için ,90; duygusal yalnızlık alt boyutu için ,87 ve sosyal yalnızlık alt boyutu için ,83 olarak tespit edilmiştir. “Çoğunlukla iş arkadaşlarımla bana mesafeli durduklarımı hissediyorum.” ve “İş yerinde istediğimde kişisel düşüncelerimi paylaşabileceğim kimse yoktur.” ifadeleri ölçekte yer alan ifadelerle örnek olarak verilebilir.

Tükenmişlik, Maslach Tükenmişlik Envanteri'nin Türkçe uyarlamasından (Ergin, 1993) yararlanılarak ölçülmüştür. Ölçeğin uyarlanmış bu hali birçok araştırmada kullanılmış, geçerlik ve güvenilirliği kanıtlanmıştır (Avşaroğlu vd., 2005; Başol ve Altay, 2009; Bayrakdar, 2014). Ölçek 22 ifade ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar duygusal tükenme (9 ifade), duyarsızlaşma (5 ifade) ve düşük başarı hissidir (8 ifade). Ölçekte yer alan ifadelerden bazıları şunlardır: “Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.”, “Doğrudan doğruya insanlarla ilişki kurmayı gerektiren bir işimin olması bende stres yaratıyor.” ve “Bu işin beni duygusal olarak katılaştırmasından endişe ediyorum.”

Örgütsel Sinizm, Erdost, Karacaoğlu ve Reyhanoğlu (2007) tarafından Türkçe çevirisi gerçekleştirilen ve özgün formu Brandes'in (1997) doktora tez çalışmasında yer alan örgütsel sinizm ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Ölçeğin özgün formu bilişsel sinizm (5 ifade), duygusal sinizm (4 ifade) ve davranışsal sinizm (5 ifade) olmak üzere 14 ifade ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Erdost ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada (2009) içerik ve yapı geçerliği sağlanmış, Cronbach Alfa iç tutarlık

katsayısı bilişsel sinizm boyutu için ,91, duygusal sinizm boyutu için ,86 ve davranışsal sinizm boyutu için ,72 olarak bulunmuştur. “Çalıştığım kurumu düşündüğümde sinirlenirim.”, “Çalıştığım kurumu düşündüğümde gerilirim.” ölçekte yer alan ifadelerden bazılarıdır.

Ön Analizler

Ölçüm modellerine ve yapısal modellere ilişkin analizlere geçmeden önce araştırma verisi normal dağılım, kayıp değerler ve uç değerler açısından incelenmiştir. Araştırmada kayıp değerlerin olmadığı görülmüştür. Çok değişkenli uç değerler analizi ile Mahalanobis değerleri hesaplanmış ve 34 adet gözlem uç değer olma özelliği nedeniyle ($p<.001$) araştırmadan çıkartılmıştır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler, Korelasyon Katsayıları ve Çarpıklık, Basıklık Değerleri

Değişkenler	Ort.	S.S.	1	2	Çar.	Bas.
1 İşyerinde yalnızlık	1,98*	,69	1		,48	-,51
2 Tükenmişlik	2,03*	,57	,46**	1	,73	-,12
3 Örgütsel Sinizm	2,08*	,74	,28**	,59**	,76	,65

*Ortalamalar 5’li Likert tipi ölçeğe uygundur; ** $p<.01$

Tablo 1, araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri, Pearson korelasyon katsayıları, ortalama ve standart sapma değerlerini içermektedir. Tablo 1 incelendiğinde, işyerinde yalnızlık, tükenmişlik ve örgütsel sinizm değişkenlerine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım için gerekli olan $\pm 1,96$ aralığında (George ve Mallery, 2019: 114) yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle işyerinde yalnızlık faktörünün, tükenmişlik faktörünün ve örgütsel sinizm faktörünün alt faktörleri ile birlikte normal dağıldığı kabul edilmiştir. Ayrıca işyerinde yalnızlık, tükenmişlik ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkilerin pozitif yönde ve anlamlı olduğu görülmektedir.

Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlikleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerden elde edilen veri üzerinde doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Aşağıda, işyerinde yalnızlık, örgütsel sinizm ve tükenmişlik ölçeklerine ilişkin ölçüm modelleri için elde edilen uyum değerleri sunulmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Ölçüm Modellerine İlişkin Bulgular

Ölçüm Modelleri	X ² /df	RMSEA	GFI	CFI	NFI	TLI
1. İYÖ 2 boyut	8,191*	,141	,82	,90	,89	,88
2. İYÖ Mod.lu 2 boyut	4,038*	,092	,91	,96	,95	,95
3. TÖ 3 boyut	3,413*	,082	,84	,88	,83	,86
4. TÖ 2 boyut	3,896*	,090	,83	,87	,83	,85
5. ÖSÖ 3 boyut	3,612*	,085	,94	,93	,94	,95

* $p<.001$

Tablo 2, İYÖ’ye ilişkin ölçüm model 1 ve model 2’nin, TÖ’ye ilişkin model 3 ve model 4’ün ve ÖSÖ’ye ilişkin model 5’in uyum değerlerini göstermektedir. İYÖ’nün doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilirken (Model 1) duygusal yalnızlık alt boyutuna ait madde 1, madde 5, madde 6 ve sosyal yalnızlık boyutuna ait madde 4 regresyon yükleri ,5’in altında olması (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2009) ve hata terimlerinin diğer faktörle arasındaki kovaryanslarının yüksek olması (çapraz yüklenme) nedeniyle (Yaşlıoğlu, 2017: 79) analizden çıkartılmıştır. Bu noktada Viswanathan (2005: 294) daha önce geçerliği kanıtlanmış bir ölçeğin tekrar kullanımında da geçerlik ve güvenirliliğinin sağlanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna uygun olarak psikometrik özelliklerin incelenmesinin ve gerçekleştirilen iyileştirmelerin açıklanmasının önemine vurgu yapmaktadır (örneğin madde

çıkartılması). İlgili maddeler çıkartılarak İYÖ'nün model uyum değerleri iyileştirilmiştir. Bu maddeler çıkarılmadan önce yakınsama geçerliği açısından ölçeğin AVE değeri ,46 olarak tespit edilmiştir. Maddeler çıkartıldığında yakınsama geçerliği sağlanmış ve güvenilirlik değeri de yükselmiştir (Tablo 3). Ardından, bu doğrultuda oluşturulan ölçüm modeli için önerilen (Model 1) modifikasyonlar (teoriye uyumlu olarak) gerçekleştirilmiş ve uyum değerlerinin iyileştirilmesi sağlanmıştır. Gerçekleştirilen modifikasyonlar (Model 2) ile İYÖ'ye ait uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde (Simon vd., 2010: 239; Marsh, 2012: 785) olduğu belirlenmiştir.

TÖ'ye ilişkin doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilirken ölçüm modeli 3 alt boyut üzerinden oluşturulmuştur. Bu modelde (Model 3) gerçekleştirilen bazı işlemlere rağmen ıraksak geçerliğin sağlanamadığı görülmüştür. Bunun üzerine, tükenmişlik ölçeğinin daha önceki çalışmalarda da iki boyutlu olarak (duygusal tükenme ile duyarsızlaşma boyutu ve düşük başarı hissi boyutu) çalışıldığı (Brookings, Bolton, Brown ve McEvoy, 1985; Meszaros, Adam, Szabo, Szigeti ve Urban, 2012) dikkate alınarak ölçüm modeli iki boyut üzerinden tekrar sınanmıştır. Bu yeni model (model 4) için elde edilen uyum değerleri kabul edilebilir aralıklarda yer almakla beraber duygusal tükenme ile duyarsızlaşma boyutunun 7. maddesi ve düşük başarı hissi boyutunun 1. maddesi ,5'in altında faktör yüküne sahip olması ve hata terimlerinin diğer faktörle arasındaki kovaryanslarının yüksek olması sebebiyle modelden çıkartılmıştır.

Son olarak, ÖSÖ'ne ilişkin ölçüm modeli incelendiğinde davranışsal sinizm alt boyutuna ait madde 1, faktör yükü ,5'in altında olması ve hata teriminin diğer faktörle arasında yüksek kovaryans bulunması dikkate alınarak modelden çıkartılmıştır. ÖSÖ ölçüm modeline (Model 5) ilişkin uyum değerleri incelendiğinde uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde oldukları belirlenmiştir.

Tablo 3. Ölçeklere İlişkin Açıklanan Toplam Varyans (AVE) ve İç Tutarlık Güvenirlik (CR) Değerleri

Örgütsel Sinizm Ölçeği	CR	AVE	1)	2)	3)
1) Bilişsel Sinizm	,93	,74	,86		
2) Duygusal Sinizm	,93	,77	,66	,88	
3) Davranışsal Sinizm	,84	,57	,53	,39	,76
Tükenmişlik Ölçeği	CR	AVE	1)	2)	
1) Duygusal Tükenme ile Duyarsızlaşma	,94	,55	,74		
2) Düşük Başarı Hissi	,86	,46	,42	,68	
İşy. Yalnızlık Ölçeği	CR	AVE	1)	2)	
1) Duygusal Yalnızlık	,90	,61	,78		
2) Sosyal Yalnızlık	,96	,79	,36	,89	

Tablo 3, ölçeklere ilişkin yakınsak geçerlik, ıraksak geçerlik ve güvenilirlik bulgularını incelemeye olanak sağlamaktadır. Buradan hareketle, ölçeklerin yakınsak geçerlikleri incelendiğinde AVE ve CR değerlerinin yeterli düzeyde ve yakınsak geçerliğin sağlandığı belirtilebilir (Fornell ve Larcker, 1981; Buric, Suric ve Penezic, 2016). Ölçeklerin ıraksak geçerliğine ilişkin bulgular kontrol edildiğinde ölçeklerin alt faktörleri arasındaki korelasyonların alt faktörlere ilişkin AVE değerlerin kareköklerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Fornell ve Larcker, 1981). Böylece, her üç ölçek için de ıraksak geçerliğin sağlandığı ifade edilebilir. Son olarak ölçeklerin alt faktörlerine ilişkin CR değerleri incelendiğinde ,70'in üzerinde ve yüksek derecede güvenilir (Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2014) oldukları görülmektedir.

Bulgular

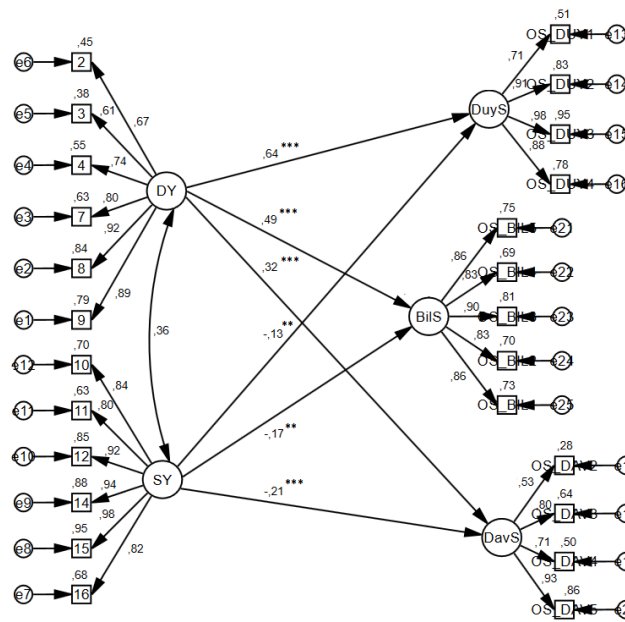
Araştırma analizleri yapısal eşitlik modeli ile gerçekleştirilmiş ve AMOS 24 programı kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modeli bilimsel çalışmalarda sıkça kullanılmaktadır. Yapısal eşitlik modeli bir modeldeki gözlenen değişkenlere ilişkin ölçüm hatalarını net bir biçimde hesaba katan bir yöntemdir. Özellikle aracı değişkenlerin varlığını test etmede kullanılmaktadır (Aydemir ve Bayram, 2016: 85). Araştırmanın bu bölümünde yapısal modellerin analizi gerçekleştirilmiştir. Yapısal modellere ilişkin uyum değerleri Aşağıda Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Yapısal Modellere İlişkin Bulgular

Yapısal Model	X ² /df	RMSEA	GFI	CFI	NFI	TLI
Model 1 İ.Y→Ö.S	3,190*	,078	,84	,93	,90	,92
Model 2 İ.Y→T→Ö.S	2,185*	,057	,80	,91	,85	,91

*p<.001

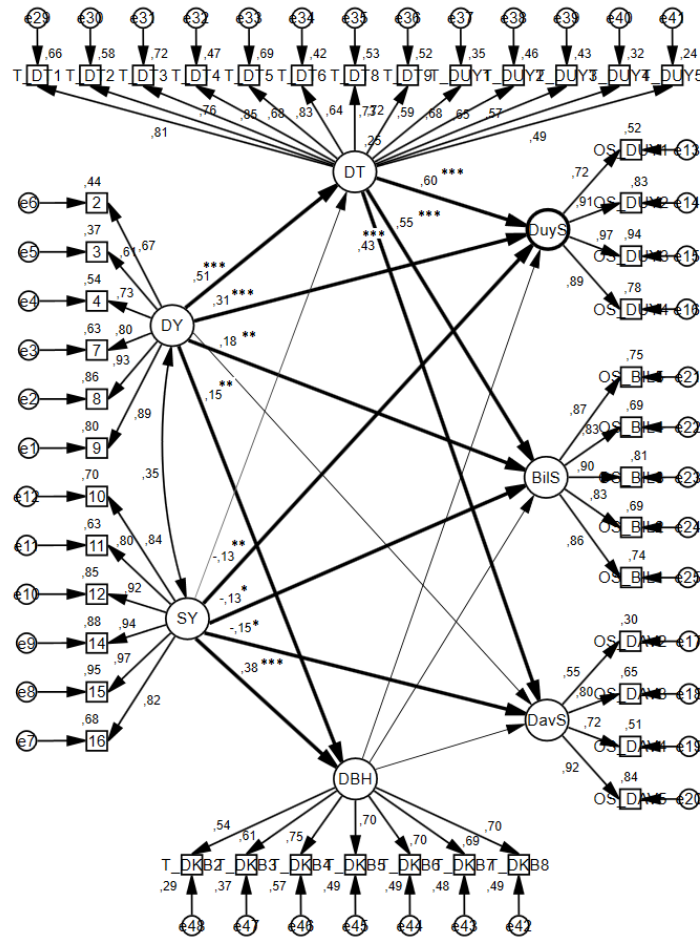
İlk yapısal model (Model 1) işyerinde yalnızlık alt boyutlarının örgütsel sinizm alt boyutları üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Modelin uyum değerleri incelendiğinde kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Aşağıda Şekil 2, ilk yapısal modelde yer alan değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilerin yol diyagramını göstermektedir.

*p<.05; **p<.01; ***p<.001

Şekil 2. Yapısal Model 1

Şekil 2 incelendiğinde duygusal yalnızlığın duygusal sinizmi ($\beta=.64$; $p<.001$); bilişsel sinizmi pozitif ($\beta=.49$; $p<.001$) ve davranışsal sinizmi pozitif ($\beta=.32$; $p<.001$) yönde etkilediği görülmektedir. Sosyal yalnızlığın duygusal sinizmin ($\beta=-.13$, $p<.01$); bilişsel sinizmin ($\beta=-.17$, $p<.01$) ve davranışsal sinizm üzerinde ($\beta=-.21$, $p<.01$) ise negatif etkisi olduğu bulgulanmıştır. Modele ilişkin açıklanan varyans değerleri değerlendirildiğinde duygusal sinizmin %36'sının; davranışsal sinizmin %10 ve bilişsel sinizmin %21'inin duygusal yalnızlık ve sosyal yalnızlık tarafından açıklandığı tespit edilmiştir.

Kalın oklar: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$ // İnce oklar: $p > .05$
Şekil 3. Yapısal Model 2

Şekil 3, tükenmişlik alt boyutlarının yapısal modele eklendiği (model 2) durumda değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilerin yol diyagramını içermektedir. Model 2'ye ait uyum değerleri kabul edilebilir düzeydedir ve aracı etkinin incelenmesine olanak sağlamaktadır. Şekil 3 üzerinden değerlendirildiğinde tükenmişliğin duygusal tükenme ile duyarsızlaşma boyutu ve düşük başarı hissi boyutu modele dahil edildiğinde 1) sosyal yalnızlığın duygusal sinizm, davranışsal sinizm ve bilişsel sinizm üzerindeki etkisinin kaybolmadığı; 2) sosyal yalnızlığın düşük başarı hissini etkilediği; 3) sosyal yalnızlığın duygusal tükenme ile duyarsızlaşma üzerinde etkisinin olmadığı; 4) düşük başarı hissini duygusal sinizm, davranışsal sinizm ve bilişsel sinizmi etkilemediği görülmüştür. Bu doğrultuda aracı etkinin ön kabulleri dikkate alındığında (Baron ve Kenny, 1986; Hoyle ve Robinson, 2004) sosyal yalnızlığın örgütsel sinizmin alt boyutları üzerindeki etkisinde tükenmişlik alt boyutlarının aracı etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

Bununla beraber, Şekil 3 üzerinden aracı etki duygusal yalnızlık bağımsız değişkeni açısından değerlendirildiğinde: 1) duygusal yalnızlığın duygusal sinizmi ($\beta = .31$; $p < .001$) ve bilişsel sinizmi ($\beta = .18$; $p < .001$) etkilemeyi sürdürdüğü ancak etki gücünün azaldığı; 2) duygusal yalnızlığın davranışsal sinizme ($\beta = .07$; $p = .195$) olan etkisinin ortadan kalktığı; 3) duygusal yalnızlığın duygusal tükenme ile duyarsızlaşma ($\beta = .51$; $p < .001$) ve düşük başarı hissini etkilediği ($\beta = .15$; $p < .01$); 4) düşük başarı hissini duygusal sinizm, davranışsal sinizm ve bilişsel sinizmi etkilemediği; 5) duygusal tükenme ile duyarsızlaşmanın duygusal sinizm ($\beta = .60$; $p < .001$), bilişsel sinizm ($\beta = .55$; $p < .001$) ve davranışsal sinizmi ($\beta = .43$; $p < .001$) etkilediği anlaşılmıştır. Ayrıca, varyansı açıklama oranlarının duygusal sinizm için %62'ye, bilişsel sinizm için %41'e ve davranışsal sinizm için %23'e yükseldiği görülmüştür. Bu

doğrultuda, duygusal yalnızlığın örgütsel sinizmin alt boyutları üzerindeki etkisinde, tükenmişliğin duygusal tükenme ile duyarsızlaşma alt boyutunun aracı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Sobel testi bir değişkenin, bağımsız değişkenin bağımlı değişkene olan etkisini taşıyıp taşımadığını (aracılık edip etmediğini) test etmek için kullanılmaktadır. Anlamlı bir test istatistiği bağımsız bir değişkenin bağımlı değişken üzerinde dolaylı bir etkiye (kısmi veya tam aracı etki) sahip olduğuna dair kanıt sunmaktadır (Allen, 2017). Duygusal yalnızlığın duygusal sinizm üzerindeki etkisinde duygusal tükenme ile duyarsızlaşmanın aracı rolüne ilişkin Sobel testi sonucu anlamlıdır ($p=043$; $p<,05$). Duygusal yalnızlığın davranışsal sinizm üzerindeki etkisinde duygusal tükenme ile duyarsızlaşmanın aracı rolüne ilişkin Sobel testi sonucu da anlamlı ($p=038$; $p<,05$) bulunmuştur. Bununla beraber, duygusal yalnızlığın bilişsel sinizm üzerindeki etkisinde duygusal tükenme ile duyarsızlaşmanın aracı rolüne ilişkin Sobel testi sonucu aracılık etkisinin anlamlı ($p=048$; $p<,05$) olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla duygusal yalnızlığın duygusal sinizme etkisinde duygusal tükenme ile duyarsızlaşmanın kısmi aracı; bilişsel sinizme etkisinde kısmi aracı ve davranışsal sinizme etkisinde tam aracı role sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, işyerinde yalnızlık, tükenmişlik ve örgütsel sinizm olguları arasındaki ilişkiler, ilgili yazından hareketle ve KKT bağlamında kavramsal bir model oluşturularak sınanmıştır. Araştırma bulguları, işyerinde yalnızlık alt boyutlarından duygusal yalnızlığın örgütsel sinizm alt boyutlarını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgu yazındaki genel işyerinde yalnızlık veya işyerinde yalnızlık alt boyutlarının genel sinizmi pozitif yönde etkilediğini bulgulayan önceki araştırmalarla da uyumludur (Ay, 2015; Kayaalp ve Özdemir, 2020; Hoşgör ve Cin, 2020). Ancak, sosyal yalnızlığın örgütsel sinizm alt boyutları üzerindeki etkisinin negatif oluşu dikkat çekici bir bulgu olmuştur. KKT çerçevesinde kaynak kayıplarının işyerinde strese sebebiyet vereceği bilinmektedir. Bu noktada örgütsel sinizmin bireyin çok fazla kişisel kaynak harcamasına gerek kalmadan tatsız deneyimlerle baş etmesine yardımcı olabileceği öne sürülmektedir (Lapointe, Vandenberghe ve Fan, 2020). Bu açıdan bakıldığında kişi iş yerinde duygusal olarak yalnızlığa itildiğinde bununla başa çıkabilmek adına örgütsel sinizmin duygusal, bilişsel ya da davranışsal alt boyutlarına başvurabilir. Ancak, sosyal yalnızlık açısından değerlendirildiğinde kişinin çalıştığı ortamda diğerleri ile iletişim kurmayı sosyal etkileşim eksikliğini kabullenmesi durumu söz konusu olabilir. Bu doğrultuda kişinin kendini duygusal yalnızlığa itmeden ilgisini başka şeylere yönlendirmesi beklenebilir. Böylece örgütsel sinizme yönelik algısı da baskılanabilir. Sosyal yalnızlığın artması ile beraber birey içinde bulunduğu ortamın gerçeklerini ve değişmeyeceğini fark ederek bilişsel, duygusal ya da davranışsal boyutta, kendisini örgüte karşı kıskırtmaktan, bunu düşünmekten ve davranışa dökmekten vazgeçip enerjisini ve kaynağını başka bir noktaya yönlendirebilir.

Araştırmanın temel amacı işyerinde yalnızlığın örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde tükenmişliğin aracı rolü olup olmadığının incelenmesidir. Bu amaçla işyerinde yalnızlık alt boyutlarının örgütsel sinizm alt boyutlarına olan etkisi üzerinde tükenmişliğin duygusal tükenme ile duyarsızlaşma ve düşük başarı hissi alt boyutlarının aracı etkisine odaklanılmıştır. İlk olarak, duygusal yalnızlığın örgütsel sinizm alt boyutlarına olan etkisinde duygusal tükenme ile duyarsızlaşma alt boyutunun aracı rolü olduğu bulunmuştur. Duygusal yalnızlık gibi önemli bir kaynak erozyonunu önlemek için bireyin duygusal, bilişsel veya davranışsal sinizme başvurması; duygusal tükenme ile duyarsızlaşma olgusu devreye girdiğinde kaynak kaybı hissiyatının derinleşmesiyle beraber artık duygusal tükenme ile duyarsızlaşma sayesinde gerçekleşecek düzeye gelmektedir. Böylece, duygusal tükenme ile duyarsızlaşma, duygusal yalnızlığın duygusal sinizm ve bilişsel sinizm ile olan ilişkisinin bir kısmını ve davranışsal sinizm ile olan ilişkisinin tamamını üstlenmektedir.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda sosyal yalnızlık ile örgütsel sinizmin alt boyutları arasında tükenmişlik alt boyutlarının aracı etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Burada, sosyal yalnızlığın örgütsel sinizm alt boyutlarına yönelik negatif etkisinin enerji ve kaynağı kaybetmemeyi amaçladığı ve belki de başka bir alana yönlendirmeyi içerebileceği belirtilmişti. Bu süreç gerçekleşirken ve örgütsel sinizm

baskılanırken tükenmişlik gibi olumsuz bir değişken üzerinden değil de belki de pozitif örgütsel davranış olarak adlandırılan diğer değişkenler üzerinden gerçekleşmesini beklemenin daha gerçekçi olacağını ifade etmek mümkündür. Araştırma bulgularına bakıldığında sosyal yalnızlığın duygusal tükenme ile duyarsızlaşma boyutu üzerinde etkisinin bulunmaması da bunun bir sonucu olabilir. Ayrıca sosyal yalnızlığın düşük başarı hissi yaratmasına rağmen düşük başarı hissini örgütsel sinizm alt boyutlarını etkilemeyerek aracılık rolü üstlenmemesinin sebebi de bu şekilde açıklanabilir.

Taranan yazın doğrultusunda işyerinde yalnızlığın tükenmişliğin bir öncülü olduğu (Cubitt ve Burt, 2002; Stephenson ve Bauer, 2010; Aşık, 2016) ve tükenmişliğin de örgütsel sinizme neden olduğu (Bedük vd., 2015; Bang ve Reio Jr, 2017) görülmektedir. İşyerinde yalnızlığın örgütsel sinizme yol açan bir olgu olduğu yazında daha önce ele alındığından (Ay, 2015; Kayaalp ve Özdemir, 2020; Hoşgör ve Cin, 2020) tükenmişliğin var olduğu durumda işyerinde yalnızlık ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin bu araştırma ile tükenmişlik üzerinden gerçekleşeceği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda daha önce aralarındaki ilişki bu çalışmada önerilen şekliyle çalışılmamış olan işyerinde yalnızlık, tükenmişlik ve örgütsel sinizm değişkenleri KKT çerçevesinde yorumlanmıştır. Araştırma bu yönüyle yazına katkı sağlamaktadır. Yine, öğretmenler üzerine gerçekleştirilen bu araştırma ile bir toplumun geleceğini yaratmada önemli yere sahip olan öğretmenlerin kaynak kayıplarının olumsuz sonuçlarına dikkat çekilmiştir. Sonraki araştırmaların diğer örneklerle üzerinde yapılması da değişkenler arasındaki ilişkilerin gelecek araştırmalarda ortaya konması açısından faydalı olacaktır.

Son olarak, bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmada işyerinde yalnızlık, tükenmişlik ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler KKT çerçevesinde değerlendirilmiştir. Aracı etkinin ortaya konmasında Baron ve Kenny (1986) tarafından öne sürülen aracılık etkisi koşulları dikkate alınmıştır. Araştırma bulguları, araştırma sürecinde yer alan öğretmenlere ait veriler ile sınırlıdır ve veri toplama işlemi 77 gün içerisinde internet üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Abraham, R. (2000). Organizational cynicism: Bases and consequences. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126(3), 269-292.
- Akgül, H. (2017). Lojistik sektörü çalışanlarının duygusal ve sosyal yalnızlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 3(2), 269-287.
- Aksoy, S. (2019). Çalışma arkadaşlarına güvenin örgütsel özdeşleşmeye etkisinde işyerinde yalnızlığın aracılık rolü. *Business and Economics Research Journal*, 10(1), 203-218.
- Alarcon, G. M., Edwards, J. M., & Menke, L. E. (2011). Student burnout and engagement: A test of the conservation of resources theory. *The Journal of Psychology*, 145(3), 211-227. doi:10.1080/00223980.2011.555432
- Allen, M. (2017). *The SAGE Encyclopedia of Communication Research Methods*. California: Sage.
- Altinkurt, Y., & Yılmaz, K. (2012). Relationship between the school administrators' power sources and teachers' organizational trust levels in Turkey. *Journal of Management Development*, 31(1), 58-70.
- Angerer, J. M. (2003). Job burnout. *Journal of Employment Counseling*, 40(3), 98-107. doi:10.1002/j.2161-1920.2003.tb00860.x
- Aşık, N. A. (2016). İş yerinde yalnızlığın tükenmişlik üzerine etkisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 4(3), 366-384.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E., & Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 115-129.

- Ay, F. (2015). İstismarcı yönetim, işyeri yalnızlığı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler: Sağlık çalışanlarına yönelik bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1116-1126.
- Aydemir, M., & Bayram, N. (2016). Yapısal eşitlik modellemesi ile yalnızlık, kendini affetme ve kendini sevmeye değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 81-88.
- Bang, H., & Reio Jr, T. G. (2017). Examining the role of cynicism in the relationships between burnout and employee behavior. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 33, 217-227. doi:10.1016/j.rpto.2017.07.002
- Baron, R., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Başol, G., & Altay, M. (2009). Eğitim yöneticisi ve öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(58), 191-216.
- Bayrakdar, N. (2014). *Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin mesleki tükenmişliği algıları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Bedük, A., Eryeşil, K., & Esmen, O. (2015). The effect of organizational commitment and burnout on organizational cynicism: A field study in the healthcare industry. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation*, 9(10), 3485-3489.
- Bellini, D., Ramaci, T., & Bonaiuto, M. (2015). The restorative effect of the environment on organizational cynicism and work engagement. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 3, 124-135. doi:10.4236/jhrss.2015.33017
- Bradley, H. B. (1969). Community-based treatment for young adult offenders. *Crime and Delinquency*, 15, 359-370.
- Brandes, P. (1997). *Organizational cynicism: Its nature, antecedents, and consequences* (Unpublished doctoral thesis), University of Cincinnati, USA.
- Brookings, J. B., Bolton, B., Brown, C. E., & McEvoy, A. (1985). Self-reported job burnout among female human service professionals. *Journal of Occupational Behaviour*, 6(2), 143-150.
- Buchwald, P. & Schwarzer, C. (2010). Impact of assessment on students' test anxiety. P. Peterson, E. Baker & B. McGaw (Ed.), *International Encyclopedia of Education* (s. 498-505) içinde. Oxford: Elsevier.
- Buric, I., Soric, I., & Penezic, Z. (2016). Emotion regulation in academic domain: Development and validation of the academic emotion regulation questionnaire (AERQ). *Personality and Individual Differences*, 96, 138-147. doi:10.1016/j.paid.2016.02.074
- Cheng, J., & Yang, Y. (2018). Hotel employee job crafting, burnout, and satisfaction: The moderating role of perceived organizational support. *International Journal of Hospitality Management*, 72, 78-85. doi:10.1016/j.ijhm.2018.01.005
- Chudzicka-Czupała A., Chrupała-Pniak M., & Grabowski D. (2014). Why may teachers become cynical at work? Predictors of organizational cynicism among Polish teachers - research report. *The New Educational Review*, 4, 262-272.
- Crossman, A., & Harris, P. (2006). Job satisfaction of secondary school teachers. *Educational Management Administration & Leadership*, 34(1), 29-46. doi:10.1177/1741143206059538
- Cubitt, S., & Burt, C. (2002). Leadership style, loneliness and occupational stress in New Zealand primary school principals. *New Zealand Journal of Educational Studies*, 37(2), 159-169. doi:10.1177/1741143206059538

- Çam, Z., & Öğülmüş, S. (2019). From work life to school: Theoretical approaches for school burnout. *Current Approaches in Psychiatry, 11*(1), 80-99.
- Çetin, A., & Alacalar, A. (2016). İş yaşamında yalnızlığı yordamada kişilik özellikleri ile algılanan sosyal ve örgütsel desteğin rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 12*(27), 193-216.
- Dean, J. W., Brandes, P. & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management Review, 23*(2), 341-352. doi:10.5465/amr.1998.533230
- Demerouti, E. (2018). Integrating individual strategies in the job demands-resources theory. *İstanbul Business Research, 7*(1), 5-32. doi:10.26650/ibr.2018.47.1.0001
- Demirbaş, B., & Haşit, G. (2016). İş yerinde yalnızlık ve işten ayrılma niyetine etkisi: Akademisyenler üzerine bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 137-158.
- Doğan, T., Çetin, B. & Sungur, M. Z. (2009). İş yaşamında yalnızlık ölçeği türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 10*, 271-277.
- Durrah, O., Chaudhary, M., & Gharib, M. (2019). Organizational cynicism and its impact on organizational pride in industrial organizations. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 16*(7), 1-16. doi:10.3390/ijerph16071203
- Erdost, H. E., Karacaoğlu, K., & Reyhanoğlu, M. (2007). Örgütsel sinizm kavramı ve ilgili ölçeklerin Türkiye'deki bir firmada test edilmesi. 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Sakarya.
- Ergin, C. (1993). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach tükenmişlik ölçeğinin uyarlanması. 7. Ulusal Psikoloji Kongresi, Ankara.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39-50. doi:10.2307/3151312
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of Social Issues, 30*, 159-165. doi:10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS Statistics 25 Step by Step: A Simple Guide and Reference*. New York: Routledge.
- Ghadi, Y. M. (2017). The impact of workplace spirituality on voluntary turnover intentions through loneliness in work. *Journal of Economic and Administrative Sciences, 33*(1), 81-110.
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate data analysis*. NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J., Hult, T., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. CA: Sage Publications.
- Hobfoll S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology: An International Review, 50*(3), 337-421. doi:10.1111/1464-0597.00062
- Hobfoll, S. E., & Ford, J. S. (2007). Conservation of resources theory. *Encyclopedia of Stress, 3*(3), 562-567.
- Hobfoll, S. E., Stevens, N. R., & Zalta, A. K. (2015). Expanding the science of resilience: Conserving resources in the aid of adaptation. *Psychological Inquiry: An International Journal for the Advancement of Psychological Theory, 26*(2), 174-180. doi: 10.1080/1047840X.2015.1002377
- Hobfoll, S. E., Halbeslen, J., Neveu, J., & Westman, M. (2018). Conservation of resources in the organizational context: The reality of resources and their consequences. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 5*, 103-128. doi:10.1146/annurev-orgpsych-032117-104640

- Holmgreen, L., Tirone, V., Gerhart, J., & Hobfoll, S. E. (2017). Conservation of resources theory: Resource Caravans and Passageways in Health Contexts. C. L. Cooper, & J. C. Quick (Ed.), *The handbook of stress and health: A guide to research and practice* (s. 443-457) içinde. Chichester: John Wiley and Sons.
- Hoşgör, H., & Cin, S. (2020). İşyeri yalnızlığı ile örgütsel sinizm ilişkisi: Bir eğitim ve araştırma hastanesinde uygulama. *Turkish Studies*, 15(5), 2449-2461. doi:10.7827/TurkishStudies.44851
- Hou, N., Doerr, A., Johnson, B. A., & Chen, P. Y. (2017). Locus of control. C. L. Cooper, & James C. Quick (Ed.), *The handbook of stress and health: A guide to research and practice* (s. 283-298) içinde. Chichester: John Wiley and Sons.
- Hoy, W. K., & Tarter, C. J. (2004). Organizational justice in schools: No justice without trust. *International Journal of Educational Management*, 18(4), 250-259. doi:10.1108/09513540410538831
- Hoyle, R. H., & Robinson, J. C. (2004). Mediated and moderated effects in social psychological research: measurement, design, and analysis issues. C. Sansone, C. C. Morf, & A. T. Panter (Ed.). *The SAGE handbook of methods in social psychology* (s. 213-233) içinde. CA: Sage Publication.
- Kanbur, A., & Kanbur, E. (2015). Lider - üye etkileşiminin örgütsel sinizme etkisi: Algılanan içsellik statüsünün aracılık rolü. *Journal of World of Turks*, 7(2), 193-216.
- Karadağ, E., Kılıçoğlu, G., & Yılmaz, D. (2014). Organizational cynicism, school culture, and academic achievement: The study of structural equation modeling. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(1), 102-113.
- Kayaalp, E., & Özdemir, T. Y. (2020). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik, örgütsel yalnızlık ve örgütsel yabancılaşma algılarının örgütsel sinizm düzeyleriyle ilişkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(38), 101-113.
- Kim, S., Park, Y., & Headrick, L. (2018). Daily micro-breaks and job performance: General work engagement as a cross-level moderator. *Journal of Applied Psychology*, 103(7), 772-786. doi:10.1037/apl0000308
- Lam, L. W., & Lau, D. C. (2012). Feeling lonely at work: Investigating the consequences of unsatisfactory workplace relationships. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), 4265-4282. doi:10.1080/09585192.2012.665070
- Lambert, E. G., Altheimer, I., & Hogan, N. L. (2010). Exploring the relationship between social support and job burnout among correctional staff. *Criminal Justice And Behavior*, 37(11), 1217-1236. doi:10.1177/0093854810379552
- Lapointe, E., Vandenberghe, C., & Fan, S. X. (2020). Psychological contract breach and organizational cynicism and commitment among self-initiated expatriates vs. host country nationals in the Chinese and Malaysian transnational education sector. *Asia Pacific Journal of Management*, 1-24. doi:10.1007/s10490-020-09729-7
- Lim, V., Teo, T., & Zheng, X. (2018). Sleep deprived and lonely: The moderating effect of social exclusion on insomnia and cyberloafing. PACIS 2018, Yokohama.
- Marsh, H. W. (2012). Application of confirmatory factor analysis and structural equation modeling in sport and exercise psychology. G. Tenenbaum, & R. C. Eklund (Ed.), *Handbook of sport psychology* (s. 737-799) içinde. NJ: John Wiley & Sons.
- Maslach, C. (1982). *Burnout: The cost of caring*. NJ: Englewood Cliffs.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397-422. doi:10.1146/annurev.psych.52.1.397

- Meszáros, V., Adam, S. Szabo, M., Szigeti, R., & Urban, R. (2012). The bifactor model of the maslach burnout inventory-human services survey (MBI-HSS)-an alternative measurement model of burnout. *Stress Health, 30*, 82-88. doi: 10.1002/smi.2481
- Mercan, N., Demirci, K., Özler, D. E., & Oyur, E. (2015). İş yaşamında yalnızlık, duygusal zeka ve psikolojik sermaye arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(5), 197-211.
- Mohapatra, M., Madan, P., & Srivastava, S. (2020). Loneliness at work: Its consequences and role of moderators. *Global Business Review, 1*-18. doi:10.1177/0972150919892714
- Morelli, N., & Cunningham, C. J. L. (2012). Not all resources are created equal: COR theory, values, and stress. *The Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied, 146*(4), 393-415. doi:10.1080/00223980.2011.650734
- Neto, R. C. A. (2015). Teachers feel lonely too: A study of teachers' personal and professional characteristics associated with loneliness. *Psico, 46*(3), 321-330.
- Neves, P. (2012). Organizational cynicism: Spillover effects on supervisor-subordinate relationships and performance. *The Leadership Quarterly, 23*, 965-976. doi:10.1016/j.leaqua.2012.06.006
- Oplatka, I. (2009). Organizational citizenship behavior in teaching. *International Journal of Educational Management, 23*(5), 375-389. doi:10.1108/09513540910970476
- Özçelik, H., & Barsade, S. G. (2018). No employee an island: Workplace loneliness and job performance. *Academy of Management Journal, 61*(6), 2343-2366.
- Prapanjaroensin, A., Patrician, P. A., & Vance, D. E. (2017). Conservation of resources theory in nurse burnout and patient safety. *Journal of Advanced Nursing, 73*, 2558-2565. doi:10.1111/jan.13348
- Schaufeli, W. B., & Buunk, A. B. (1996). Professional burnout. M. J. Schabracq, J. A. M. Winnubst, & C. L. Cooper (Ed.), *Handbook of work and health psychology* (s. 311-346) içinde. Chichester: Wiley.
- Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., & Maslach, C. (2008). Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International, 14*(3), 204-220. doi:10.1108/1362043091096640
- Schwarzer, R., & Hallum, S. (2008). Perceived teacher self-efficacy as a predictor of job stress and burnout: mediation analyses. *Applied Psychology: An International Review, 57*, 152-171. doi:10.1111/j.1464-0597.2008.00359.x
- Shirom, A., Melamed, S., Toker, S., Berliner, S., & Shapira, I. (2005). Burnout and health review: Current knowledge and future research directions. G. P. Hodgkinson, & J. K. Ford (Ed.), *International review of industrial and organizational psychology* (s. 269-308) içinde. Chichester: John Wiley.
- Simha, A., Elloy, D. F., & Huang, H. (2014). The moderated relationship between job burnout and organizational cynicism. *Management Decision, 52*(3), 482-504. doi:10.1108/MD-08-2013-0422
- Simon D., Kriston L., Loh A., Spies C., Scheibler F., Wills C., & Harter M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (API). *Health Expectations, 13*, 234-243. doi:10.1111/j.1369-7625.2009.00584.x
- Somech, A., & Bogler, R. (2002). Antecedents and consequences of teacher organizational and professional commitment. *Educational Administration Quarterly, 38*(4), 555-577.
- Stephenson, L. E., & Bauer, S. C. (2010). The role of isolation in predicting new principals' burnout. *International Journal of Education Policy and Leadership, 5*(9), 1-17. doi:10.22230/ijepl.2010v5n9a275

- Swider, B. W., & Zimmerman, R. D. (2009). Born to burnout: A meta-analytic path model of personality. Job Burnout, and Work Outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 76, 487-506. doi:10.1016/J.JVB.2010.01.003
- Thomas, N., & Gupta, S. (2018). Organizational cynicism- what every manager needs to know. *Development and Learning in Organizations*, 32(2), 16-19.
- Viswanathan, M. (2005). *Measurement Error and Research Design*. California: Sage Publications.
- Wright, T. A., & Hobfoll, S. E. (2004). Commitment, psychological well-being and job performance: An examination of conservation of resources (COR) theory and job burnout. *Journal of Business and Management*, 9(4), 389-406.
- Wright S. L. (2005). *Loneliness in the Workplace* (Unpublished doctoral thesis), University of Canterbury, New Zealand.
- Wright, S. L., Burt, C. D. B., & Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the workplace: Construct definition and scale development. *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68.
- Wright, S., & Silard, A. (2020). Unravelling the antecedents of loneliness in the workplace. *Human Relations*, 1-22. doi:10.1177/0018726720906013
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Zhou, X. (2018). A review of researches workplace loneliness. *Psychology*, 9, 1005-1022. doi:10.4236/psych.2018.95064
- Zhao, K. (2020). Sample representation in the social sciences. *Synthese*, 1-19. doi:10.1007/s11229-020-02621-3

Extended Abstract

Conservation of resources (COR) theory examines the nature and possible consequences of psychological stress (Hobfoll and Ford, 2007). According to COR theory; stress arises when (1) there is a threat to the resources belonging to the individual, (2) the resources belonging to the individual are lost, or (3) the individual is not able to obtain sufficient resources despite consuming the resources available (Hobfoll, 2001). In an organizational context, the resources of the employee include; task-level resources (skill diversity, task identity, importance of the task, autonomy, performance feedback), resources for the organization of the work (role quality, participation in decision making), interpersonal and social relations (manager and job friend support, group climate) and organizational level resources (wages, career opportunities and job security) (Demerouti, 2018). If these resources are threatened, lost or employees face with a problem in acquiring new ones (Wright & Hobfoll, 2004; Shirom et al., 2005; Prapanjaroensin et al., 2017: 2558), burnout occurs. Furthermore, working in a difficult job or having restricted work resources results in burnout and organizational cynicism respectively (Bellini et al., 2015, 127). Within the framework of COR theory, it is predicted that loneliness in the workplace (Lim, Theo, & Zheng, 2018), which is a social resource deprivation, has a positive effect on burnout and organizational cynicism. Studies support that loneliness in the workplace positively affects both burnout (Stephenson & Bauer, 2010; Aşık, 2016) and organizational cynicism (Alper Ay, 2015; Kayaalp & Özdemir, 2020). In addition, it is seen that burnout has a positive effect on organizational cynicism (Simha et al., 2014; Bedük et al., 2015). Hence, the research suggests that burnout has a mediating role in the effect of workplace loneliness on organizational cynicism. Besides, the literature has been reviewed, and there has been no previous study found in investigating the relationships between these three variables, especially within the framework of COR theory.

In the pertinent literature, previous studies discussed workplace loneliness (Neto, 2015; Zhou, 2018), burnout levels (Başol & Altay, 2009) and organizational cynicism perceptions of teachers (Karadağ et al., 2014). Especially, there was a higher potential for burnout within teachers compared to other professions (Seferoğlu et al., 2014: 350). Thus, the research sample was determined as teachers. In this direction, considering the difficulty of collecting data with probabilistic sampling in social sciences (Zhao, 2020), research data obtained from 396 teachers using the convenience sampling method. The research data were collected between 21.05.2019 and 05.08.2019. During the data collection process, the questionnaire was applied to the participants over the link created on google forms. The questionnaire included the participant information form, the workplace loneliness scale (WLS), the burnout scale (BS), and the organizational cynicism scale (OCS).

WLS was developed by Wright (2005), and the Turkish adaptation performed by Doğan, Çetin, and Sungur (2009) were used in this research. Workplace loneliness had two dimensions: emotional deprivation and social companionship. Burnout was measured by the Turkish adaptation of the Maslach Burnout Inventory (Ergin, 1992). This adapted version of the scale was used in many studies, and its validity and reliability were proven (Avşaroğlu et al., 2005; Başol & Altay, 2009; Bayrakdar, 2014). BS consisted of three dimensions: emotional exhaustion, depersonalization, and reduced personal accomplishment. The OCS developed by Brandes (1997) was adapted to Turkish by Erdost, Karacaoğlu, and Reyhanoğlu (2007) and utilized for measuring organizational cynicism. Cognitive cynicism, affective cynicism, and behavioral cynicism were the dimensions of OCS. Confirmatory factor analysis was applied to the scales used in the study. The fit indices of the measurement models regarding WLS, BS, and OCS were presented below (Table 1).

Table 1. Fit Indices in Measurement Models

Measurement Models	X ² /df	RMSEA	GFI	CFI	NFI	TLI
(1) WLS (2 factor)	8,191 (p<,001)	,141	,82	,90	,89	,88
(2) WLS Modification (2 factor)	4,038 (p<,001)	,092	,91	,96	,95	,95
(3) BS (3 factor)	3,413 (p<,001)	,082	,84	,88	,83	,86
(4) BS (2 factor)	3,896 (p<,001)	,090	,83	,87	,83	,85
(5) OCS (3 factor)	3,612 (p<,001)	,085	,94	,93	,94	,95

While the confirmatory factor analysis of the WLS was carried out, item 1, item 5, item 6, and item 4 of emotional deprivation factor were excluded from the analysis since the standardized regression loads were below ,5 (Hair et al., 2009). Modifications were made for this measurement model (Model 1). After the modifications, all fit indices were significantly improved and a new measurement model (model 2) indicated an acceptable fit

(Simon et al., 2010: 239; Marsh, 2012: 785). The measurement model of BS (model 3) was created with three factors. This three-factor model did not show adequate divergent validity. Therefore, considering that the BS was studied in two dimensions in previous studies (Brookings et al., 1985; Meszaros et al., 2012), the measurement model was re-run. The new two-factor model (model 4) fit indices were satisfactory and it showed adequate divergent validity. Besides, the measurement model for OCS (Model 5) indicated an acceptable fit.

Tablo 2. Fit Indices in Structural Models

Structural Models	X2/df	RMSEA	GFI	CFI	NFI	TLI
(1) Workplace Loneliness → Organizational Cynicism	3,190 (p<,001)	,078	,84	,93	,90	,92
(2) Workplace Loneliness → Burnout → Organizational Cynicism	2,185 (p<,001)	,057	,80	,91	,85	,91

The first structural model (Model 1) displayed the effect of dimensions of workplace loneliness on organizational cynicism dimensions. For Model 1, emotional deprivation affected affective cynicism positively ($\beta=,64$; $p<,001$); cognitive cynicism positively ($\beta=,49$; $p<,001$) and behavioral cynicism positively ($\beta=,32$; $p<,001$). Furthermore, social companionship had negative effect on affective cynicism ($\beta = -,13$, $p<,01$), cognitive cynicism ($= -,17$, $p<,01$) and behavioral cynicism ($= -,21$, $p<,01$). In Model 1, the squared multiple correlations were found 36% for affective cynicism; 10% for behavioral cynicism, and 21% for cognitive cynicism.

Model 2 was created by adding burnout dimensions (emotional exhaustion with depersonalization and the reduced personal accomplishment) to Model 1. In model 2, it was found that social companionship still affected affective cynicism, behavioral cynicism and cognitive cynicism. While social companionship affected reduced personal accomplishment, it had no significant effect on emotional exhaustion with depersonalization. Moreover, reduced personal accomplishment did not affect affective cynicism, behavioral cynicism, and cognitive cynicism. Accordingly, considering the presuppositions of mediating effect (Baron & Kenny, 1986; Hoyle & Robinson, 2004), burnout dimensions did not mediate the relationships between social companionship and dimensions of organizational cynicism.

When the mediating effect was evaluated in terms of the emotional deprivation as an independent variable: (1) emotional deprivation continued to affect affective cynicism ($\beta =,31$; $p<,001$) and cognitive cynicism ($\beta=,18$; $p<,001$) but its impact decreased; (2) emotional deprivations' effect on behavioral cynicism ($\beta=,07$; $p=,195$) disappeared; (3) emotional deprivation affected emotional exhaustion with depersonalization ($\beta=,51$; $p<,001$) and reduced personal accomplishment ($\beta=,15$; $p<,01$); (4) reduced personal accomplishment did not affect affective cynicism, behavioral cynicism, and cognitive cynicism; (5) emotional exhaustion with depersonalization affected affective cynicism ($\beta=,60$; $p<,001$), cognitive cynicism ($\beta =,55$; $p<,001$), and behavioral cynicism ($\beta=,43$; $p<,001$). The squared multiple correlations in Model 2 rose to 62% for emotional cynicism; 23% for behavioral cynicism and 41% for cognitive cynicism. The Sobel test indicated that emotional exhaustion with depersonalization significantly mediated the relationships between emotional deprivation and affective cynicism ($p=,043$), behavioral cynicism ($p=,038$) and cognitive cynicism ($p=,048$).

The main contribution of this research to the literature was to reveal the relationships between workplace loneliness, burnout and organizational cynicism within the framework of COR Theory. This research indicated that emotional exhaustion with depersonalization partially mediated the relationship between emotional deprivation and affective and cognitive cynicism. On the other hand, emotional exhaustion with depersonalization had a full mediator role between emotional deprivation and behavioral cynicism. This research was conducted with teachers and focused on the negative consequences of teachers' resource losses. Future research could further examine these relationships in other theoretical backgrounds and test whether it can be generalized across other professional groups.

Araştırma Makalesi • Research Article

Serbest Zaman Engelleri ile Serbest Zaman Kolaylaştırıcılarını Etkileyen Faktörlerin Çoklu Göstergeler Çoklu Nedenler (ÇGÇN) Modeliyle İncelenmesi

Investigation of Factors Affecting Leisure Constraints and Leisure Facilitates with Multiple Indicators and Multiple Causes Model (MIMIC)

İsmail Aydın*

Öz: İnsanların çeşitli aktivitelere katılmama nedenleri ve katılımlarını kolaylaştıran faktörleri belirlemek için serbest zaman literatüründe pek çok araştırma ve analiz yapılmıştır. Yürütülen bu araştırmalarda ilgili faktörlerin kapsamlı bir biçimde değerlendirilirken bilhassa kişilerin demografik özelliklerini içeren bilgilere varyans analizleriyle yer verildiği görülmektedir, ancak literatürde konunun derinlemesine daha iyi anlaşılabilmesi için farklı analiz yöntemlerine ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla cinsiyet ve medeni durumun hem serbest zaman aktivitelerine katılımı engelleyen faktörler hem de katılımı kolaylaştıran faktörler üzerinde ne derece etkili olduğunu yapısal bir model ile belirlemek bu çalışmanın temel amacını oluşturmuştur. Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu Başkanlığı'nın 08.01.2021 tarih ve 2020-SBB-0343 sayılı kararıyla çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna karar verilmiştir. Kolayda örneklem yöntemiyle seçilen 332 sedanter kişi üzerinde yürütülen araştırmada, Boş Zaman Engelleri Ölçeği Kısa Formu (BZEÖ-KF) ile Serbest Zaman Kolaylaştırıcıları Ölçeği (SZKÖ) veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkiyi incelemek için oluşturulan araştırma modeli Çoklu Göstergeler Çoklu Nedenler (ÇGÇN) modeliyle test edilmiştir. Çalışma sonucunda cinsiyet ve medeni durum serbest zaman engelleri üzerinde doğrudan negatif bir etkiye sahipken, serbest zaman kolaylaştırıcıları üzerinde doğrudan pozitif yönde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum sedanter bireylerin serbest zaman aktivitelerine katılabilme ya da katılmama düzeyleri üzerinde cinsiyet ile medeni durum değişkeninin manidar bir etki yarattığı şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: ÇGÇN Model, Engeller, Kolaylaştırıcılar, Rekreasyon, Serbest Zaman

Abstract: Many research and analysis on leisure has examined why people do not participate in leisure activities or what factors facilitate their participation. In these studies, especially the information containing demographic characteristics of the people has been included with variance analysis while the relevant factors are evaluated in a comprehensive way. However, different analysis methods have been needed in the literature for a better understanding of the subject in depth. For this reason, the aim of study is to determine to what extent gender and marital status affected the factors that constrain participation in leisure activities and factors that facilitate participation. With the decision of Bartın University Social and Human Sciences Ethics Committee dated 08.01.2021 and numbered 2020-SBB-0343, the study was decided to be in compliance with ethical rules. Leisure Constraints Scale-SF (LCS-SF) and Leisure Facilitators Scale (LFS) are used as data collection tools in this study conducted with 332 participants. Multiple Indicators and Multiple Causes Model (MIMIC) have been used to test

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü
ORCID: 0000-0002-4373-7200 ismail.aydin2013@gmail.com (Sorumlu yazar)

Received/Geliş: 01 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 10 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 16 July/Temmuz 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

relationship between scales. As a result, gender and marital status have a direct negative effect on LCS-SF. These variables have a direct positive effect on LFS. This situation may be interpreted as socio-demographic characteristics have a significant effect on sedentary individuals' ability to participate in leisure activities or not.

Keywords: Constraints, Facilitators, Leisure, MIMIC Model, Recreation.

Giriş

Serbest zamana yönelik oluşan kısıtlama; insanların çeşitli aktivitelere katılamaması, katılmak için daha fazla enerji ya da çaba harcamak zorunda kalması, aktivite hizmetlerinden istenilen düzeyde yararlanamaması veya bu aktivitelerden tatmin duygusu elde edememesi olarak tanımlanır (Jackson, 1988). Kısacası bu tanıma göre serbest zamanın insanlar için “iyi” olduğu, kısıtlayıcı her türlü faktörün ise istenilen şeyin önündeki engel olarak kabul edilebileceği söylenebilir. 1970’li yıllardan günümüze kadar gelen süreçte ilgili literatürde, serbest zaman aktivitelerine katılımı etkilediği düşünülen kişisel özelliklerin (ör. *cinsiyet, medeni durum*) ya da olumsuz etki yaratabileceği düşünülen diğer faktörlerin (ör. *tesisler, sağlık, ulaşım, zaman*) araştırmacılar tarafından ‘engeller’, ‘bariyerler’ ve ‘kısıtlamalar’ gibi birtakım terimlerin kullanılarak açıklandığı bilinmektedir (Crawford ve Godbey, 1987; Godbey vd., 2010).

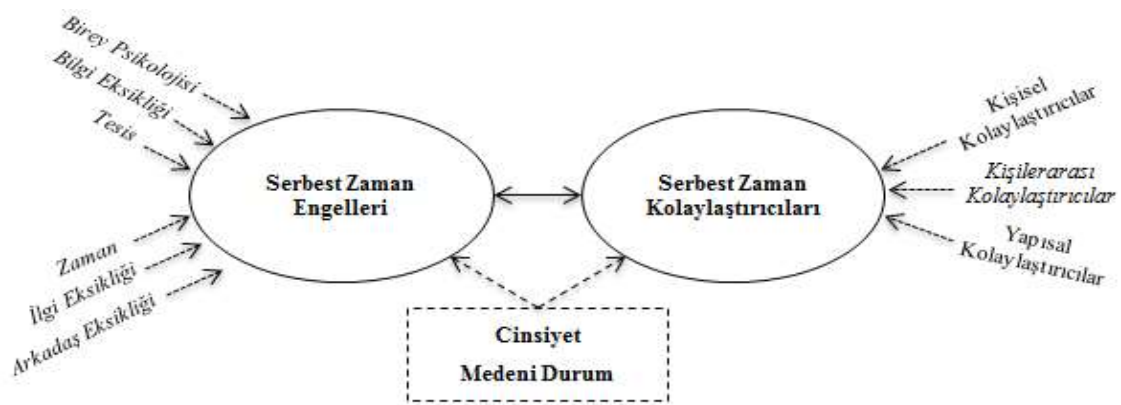
Serbest zaman engelleri kavramının kapsamlı bir biçimde tartışılmaya başlamasıyla konuya ilişkin çeşitli modeller ve teorilerin zaman içerisinde oluşturulduğu gözlemlenmektedir (Alexandris, 2013). Bu model ve teorilerin başında kavrama ilişkin kapsamlı bir biçimde bilgi sunduğu için Crawford ve Godbey (1987) tarafından sunulan “hiyerarşik serbest zaman engelleri” teorisi gelmektedir (Crawford vd., 1991). Jackson (1993) tarafından genişletilmesiyle daha sonra serbest zaman aktivitelerinde katılımcıların davranışlarını incelemek isteyen araştırmacıların da sıklıkla tercih ettiği bir teori haline gelen bu model “kişisel engeller”, “kişilerarası engeller” ve “yapısal engeller” olmak üzere üç farklı serbest zaman engel ismiyle ifade edilmektedir. Ancak, engelleyici faktörlerin günümüzde de sıklıkla kullanılması nedeniyle ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Örneğin, Alexandris ve Carroll (1997) araştırmasında bu konudaki engel türlerini “birey psikolojisi”, “bilgi eksikliği”, “tesis”, “arkadaş eksikliği”, “zaman” ve “ilgi eksikliği” olmak üzere altı boyutta daha ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır ve bu ölçüm aracı farklı dillerde de kabul edilmiştir (Gürbüz vd., 2018). Ancak her ne kadar daha ayrıntılı şekilde değerlendirmek için engel türleri araştırmalarda farklılık gösterse de neticede tüm bu engellerin “kişisel engeller”, “kişilerarası engeller” ve “yapısal engeller” sınıfında toplandığını belirten çalışmalara rastlamak da mümkündür (Hawkins vd., 1999; Chick ve Dong, 2003; Park vd., 2017; Sarol, 2017).

Serbest zaman aktivitelerine katılımı engelleyen faktörlerin belirlenmesi kadar oluşan bu engel türleriyle baş etme stratejilerinin de tespit edilmesi önemli hale gelmiştir. Literatürde bu durumun serbest zaman kolaylaştırıcıları kavramıyla açıklandığı bilinmektedir (Gürbüz vd., 2019b; Hubbard ve Mannell, 2001; Sarol, 2017). Serbest zaman kolaylaştırıcıları konusunun daha çok Crawford ve Godbey’in (1987) serbest zaman engelleri teorisinden uyarlanarak açıklanmaya çalışıldığı söylenebilir. Raymore (2002) tarafından geliştirilen üç faktörlü (bireysel kolaylaştırıcılar, kişilerarası kolaylaştırıcılar ve yapısal kolaylaştırıcılar) serbest zaman kolaylaştırıcıları ölçeği bu kuramsal temele örnek verilebilir. Swinton vd. (2008) kişileri serbest zaman aktivitelerine katılımında cesaretlendiren bireysel özellikleri bireysel kolaylaştırıcılar olarak; aktivite tercihinin oluşmasını sağlayan ya da aktivitelere kişileri teşvik eden aile üyeleri, arkadaşlar, kulüp üyeliğini kişilerarası kolaylaştırıcılar olarak; para, etnik köken, cinsiyet vb. tüm unsurları ise yapısal kolaylaştırıcılar olarak tanımlamaktadır.

Bu denli hızda büyüyen serbest zaman literatüründe serbest zaman sürecindeki katılım engeli deneyimini içeren birçok araştırmanın farklı yol ve yöntemle ele alındığı bilinmektedir. Bunların başında, özellikle cinsiyet değişkenine odaklanan çalışmaların geldiği söylenebilir (Henderson, 1994a; Harrington vd., 1992; Henderson, 1991; Searle ve Jackson, 1985; Shaw vd., 1991). Bu sebeple, erkekler, kadınlar, evliler ve bekârlar tarafından tanımlanan serbest zaman kısıtlamaları ve kolaylaştırıcılarını incelemek, bu gruplar arası benzerlik ve farklılıkları belirlemek için yapısal bir model (Şekil 1) test edilmiştir. Araştırma modelinde ilk olarak cinsiyetin ve medeni durumun serbest zaman engelleri üzerinde olumsuz etki yarattığı, serbest zaman kolaylaştırıcıları üzerinde ise pozitif etkisinin olabileceği

hipotezleri kurulmuştur. Jackson (1990) alt gruplar düzeyinde incelemenin herkes için serbest zaman olgusunu anlamada yardımcı olacağını öne sürmüştür. Özellikle cinsiyet ve medeni durum temelli bir perspektiften serbest zaman kısıtlamalarının incelenmesi ve bu grup farklılıklarının daha fazla araştırılması, serbest zaman kısıtlamalarının feminist bir bakış açısıyla da durumun daha iyi analiz edilmesine katkıda bulunacağı söylenebilir.

Sonuç olarak, rekreasyonel aktivitelerdeki kişisel anlamı kavrayabilmek için serbest zaman engelleri ile kolaylaştırıcılar kavramlarının araştırmacılar tarafından tercih edildiği görülmektedir. Türkiye’de konuya ilişkin çalışmaların olduğu, ancak kişisel özellikleri içeren yapısal bir modelde bu tür araştırmanın daha önce yapılmadığı görülmektedir. Koçak vd. (2018) tarafından serbest zaman kolaylaştırıcıları, aracı değişken olarak serbest zaman engelleri ve serbest zaman ilgilenimi arasındaki ilişki yapısal bir modelle test edilmiştir. Model sonucuna göre, serbest zaman kolaylaştırıcılarının serbest zaman engelleri ve serbest zaman ilgilenimi üzerinde pozitif etkisinin olduğu, ayrıca serbest zaman kolaylaştırıcılarının ilgilenim üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğu, serbest zaman engellerinin ise bu etkiye aracılık ettiği belirlenmiştir. Ancak araştırmada kişisel demografik özelliklerin etki düzeyi değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla literatürdeki bu durum araştırmacıları konuya ilişkin kapsamlı bir çalışmaya sevk etmektedir. Bu noktadan hareketle, rekreasyon literatüründe önemli bir boşluğu dolduracağı da düşünülen bu çalışmanın amacı, derinlemesine bilgi sağlayabilmek adına demografik özelliklerden sadece cinsiyet ve medeni durum değişkenlerinin serbest zaman aktivitelerine katılımını engelleyen ve kolaylaştıran faktörler üzerinde ne derece etkili olduğunu belirlemektir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Yöntem ve Uygulama

Katılımcılar

Araştırmanın evreni, Ankara’da fiziksel aktivite programlarına düzensiz bir biçimde katılan ya da fiziksel aktivitenin olmadığı bir yaşam tarzını benimseyen sedanter kişilerden; örneklem grubu ise kolayda örneklem yöntemiyle belirlenen 142 kadın (Ort.Yaş= 37.50±8.34), 190 erkek (Ort.Yaş= 43.00±7.72) toplam 332 kişiden oluşmaktadır. Çalışmaya katılanların %57.2’sinin erkek, %41.9’unun 41-50 yaşları arasında, %62.3’ü evli, %50’sinin orta düzeyde gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu Başkanlığı’nın 08.01.2021 tarih ve 2020-SBB-0343 sayılı kararıyla çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna karar verilmiştir.

Veri toplama aracı

Bu çalışmada, önceki araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği yapılmış ölçüm araçlarından olan Boş Zaman Engelleri Ölçeği Kısa Formu ile Serbest Zaman Kolaylaştırıcıları Ölçeği kullanılmıştır.

Boş Zaman Engelleri Ölçeği Kısa Form (BZEÖ-KF): Bireylerin serbest zaman aktivitelerine katılımını engelleyen faktörlerin değerlendirilmesinde kullanılan “BZEÖ-KF” Alexandris ve Carrol

(1997) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe uyarlaması Gürbüz vd. (2020) tarafından yapılan altı (6) alt boyut toplam 18 maddeden oluşan BZÖ-KF, (1) Kesinlikle önemsiz- (4) Çok önemli biçiminde sıralanmakta ve puanlanmaktadır.

Serbest Zaman Kolaylaştırıcıları Ölçeği (SZKÖ): Kişilerin serbest zaman aktivitelerine katılımını kolaylaştıran faktörlerin belirlenmesinde kullanılan “SZKÖ” Kim vd. (2011) tarafından geliştirilmiş, Türkçe uyarlaması ise Gürbüz vd. (2019) tarafından yapılmıştır. Üç (3) alt boyut, 16 maddeden oluşan SZKÖ (1) Hiç önemli değil- (5) Çok önemli biçiminde sıralanmakta ve puanlanmaktadır.

Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmacı eşliğinde toplanan veriler SPSS-23 ve AMOS-18 istatistiksel paket programlarında değerlendirilmiştir. İlk olarak, ölçek formlarda yer alan cinsiyet ve medeni durum ikili grup değişkenlerin kukla değişken (*dummy variable*) olarak analizde yer alabilmesi için cinsiyet (*erkek=0, kadın=1*), medeni durum (*evli=0, bekar=1*) olarak kodlanmıştır. Daha sonra, toplanan verilerin parametrik test için ön şartı sağlayıp sağlamadığı çoklu normal dağılım test sonucuyla değerlendirilmiş ve çoklu normal dağılım göstermesi sebebiyle (*Multivariate= 6.94*) parametrik tahmin yöntemi olan “Maksimum olabilirlik çıkarımı (*Maximum Likelihood: ML*)” araştırmada tercih edilmiştir. Ayrıca kullanılan ölçüm araçlarının iç güvenirliğini belirlemek için Cronbach’s Alpha katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 1).

Çoklu göstergeler çoklu nedenler (ÇGÇN) modeli

Araştırmada, çoklu göstergeler çoklu nedenler modeli: ÇGÇN (*Multiple Indicators and Multiple Causes: MIMIC*) kullanılmıştır. ÇGÇN, değişkenler arasında önceden belirlenen bir modelin (teorik) toplanan veriyi ne kadar iyi açıkladığını uyum iyiliği indeksleriyle tespit eden ve yapısal eşitlik modellerinin uzantısı olarak kabul edilen bir modeldir. İlk olarak, Joreskog ve Goldberger (1975) tarafından önerilen ve araştırmacılar tarafından daha çok bağımlı değişkenin bilinmediği durumlar için tercih edilen ÇGÇN model yaklaşımı, birçok neden ve gösterge değişkeni içeren gizil faktörlerin istatistiksel teorisine dayanır. Bir ÇGÇN modeli sırasıyla, (I) gizli faktörler (*latent variables*) ile gözlenen nedenler (*observed causes*) arasındaki nedensel bağlantıyı gösteren ölçüm aşaması; (II) gizli faktörlerin gözlenen değişkenler (*indicators*) aracılığıyla nasıl tahmin edildiğini gösteren yapısal kısım olmak üzere iki aşamada hesaplanır. Ayrıca, ÇGÇN modelleri ikili grubunun karşılaştırılmasında (ör. cinsiyet vb.) dışsal değişkenler olarak nedensel göstergeleri kullanma konusunda da araştırmacılara yardımcı olmaktadır (Morris vd., 2017). Benzer modellerle yapılan araştırmalarda madde toplam puanları üzerinden oluşturulan alt boyut puanlarının gözlenen değişken olarak analiz sürecine de dahil edilebileceği görülmektedir (Bentler, 2006; Gana ve Broc, 2019; Morris vd., 2011; Proits vd., 2017).

Dolayısıyla çalışmada serbest zaman engellerini ve serbest zaman kolaylaştırıcılarını etkilediği varsayılan “cinsiyet” ve “medeni durum” değişkenleri dışsal (*egzojen değişken*) olarak araştırma modeline eklenmiş ve test edilmiştir. Şekil 2 bu değişkenleri içeren ÇGÇN modelini göstermektedir. Cinsiyetin ve medeni durumun gizli faktörler üzerindeki etkileri, bu değişkenlerden gizli faktörlere giden oklar tarafından temsil edilmektedir. Modelin bu kısmı cinsiyetin ve medeni durumun BZEÖ-KF ve SZKÖ üzerindeki etkileri nedeniyle 4 farklı çoklu regresyon sonucu gibi de kabul edilebilir. Şöyle ki, kukla değişkenin söz konusu olduğu regresyon testlerinde olduğu gibi, grup değişkenlerin 0-1 olarak kodlanması (*dummy variable*) gruplar arasındaki oluşan farkı anlamada araştırmacılara yardımcı olacaktır. Örneğin, araştırmamızda cinsiyet değişkeni erkekler= 0, kadınlar= 1 şeklinde kodlanmıştır. Bu durum cinsiyet değişkeni aracılığıyla gizli faktör üzerinden elde edilecek negatif bir katsayının “kadınların erkeklerden daha düşük düzeyde bu özelliğe sahip olabileceğini” şeklinde yorumlanmasını sağlayacaktır (Teo, 2010). Model çerçevesinde oluşturulan hipotezlerin anlamlılık düzeyi (**p < 0.05*) olarak kabul edilmiştir.

Madde yanlılığı ya da değişen madde fonksiyonu (DMF)

ÇGÇN modellerinde DMF sıklıkla kullanılır. Örtük değişken yoluyla elde edilen dolaylı etkilere ek olarak, ortak değişkenlerin göstergeler (yani yanıtlar) üzerinden doğrudan etkileri olup olmadığı da araştırılabilir. Ölçme değişmezliğinin bu tür madde düzeyinde araştırılmasına madde yanlılığı (*Item Bias*) ya da değişen madde fonksiyonu (*Differential Item Functioning; DIF*) analizi denir. Tanım olarak, aynı özellik

seviyesi göz önüne alındığında, maddenin beklenen puanı iki veya daha fazla katılımcı alt popülasyonu arasında farklıysa, o madde için DMF'in mevcut olduğunu söyleyebiliriz. (Şen, 2020). Finch 'e göre (2005) ilk olarak model çıktısında gruplama değişkeni (ör. cinsiyet) ile örtük değişkenlerin ve göstergeler (ör. ölçek maddeleri ya da alt boyutları) arasında modifikasyon önerisi bulunması durumunda gruplama değişkenden bu örtük değişkenler ve göstergelere regresyon oku eklenerek kestirim yapılır. Bu DMF parametre kestirimi anlamlı ise ($p < 0.05$) kestirimi yapılan madde ya da alt boyut puanların iki grup (ör. kadın ve erkek) arasında yanlılık gösterdiği söylenebilir. Yanlılık gösteren bu tür madde ya da alt boyutların analizden çıkarılmasına araştırmacı tarafından karar verilir.

Bulgular

BZEÖ-KF için alt boyut düzeyinde en düşük ortalamının “bilgi eksikliği” (Ort.= 2.71), en yüksek ortalamının “zaman” (Ort.= 3.08) boyutlarında; SZKÖ için alt boyut düzeyinde ise en düşük ortalamının “kişisel kolaylaştırıcılar” (Ort.= 3.43), en yüksek ortalamının “yapısal kolaylaştırıcılar” (Ort.= 3.56) boyutlarında olduğu görülmektedir. Ayrıca, araştırmanın iç güvenirliğini değerlendirmek için kullanılan ölçüm araçlarının Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayılarının sırasıyla BZEÖ-KF alt boyutlarında 0.69 ile 0.43, SZKÖ boyutunda 0.88 ile 0.83 arasında hesaplandığı belirlenmiştir (Tablo 1). Hesaplanan değerler BZEÖ-KF alt boyutları için orta düzeyde olsa da bu değerlerin istatistiksel olarak kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı söylenebilir (Can, 2014).

Tablo 1. BZEÖ-KF ve SZKÖ'nün Puan Dağılımı (N=332)

	Ort. (Ss.)	Bas.	Çarp.
<i>Boş Zaman Engelleri Ölçeği Kısa Form (BZEÖ-KF)</i>			
Birey Psikolojisi ($\alpha = 0.69$)	2.80 (0.73)	-0.43	-0.30
Bilgi Eksikliği ($\alpha = 0.61$)	2.71 (0.64)	-0.39	-0.12
Tesis ($\alpha = 0.65$)	2.96 (0.66)	-0.39	-0.05
Arkadaş Eksikliği ($\alpha = 0.63$)	2.79 (0.66)	-0.52	0.08
Zaman ($\alpha = 0.43$)	3.08 (0.36)	-0.06	-0.04
İlgi Eksikliği ($\alpha = 0.57$)	2.84 (0.64)	-0.25	-0.60
<i>Serbest Zaman Kolaylaştırıcıları Ölçeği (SZKÖ)</i>			
Kişisel Kolaylaştırıcılar ($\alpha = 0.85$)	3.43 (1.10)	-0.32	-1.00
Kişilerarası Kolaylaştırıcılar ($\alpha = 0.83$)	3.53 (1.15)	-0.43	-0.99
Yapısal Kolaylaştırıcılar ($\alpha = 0.88$)	3.56 (0.94)	-0.50	-0.58

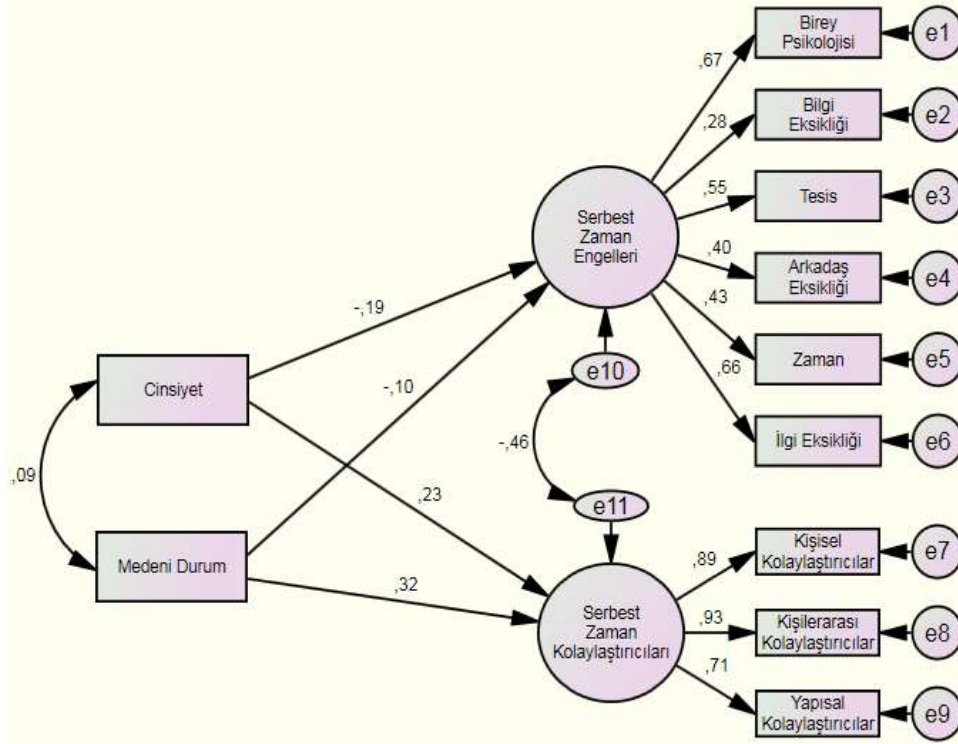
Araştırma modelinin analizi sonuçları

Çalışma kapsamında oluşturulan ÇGÇN modelinin (Şekil 2) uyum indekslerinin ($\chi^2 = 109.27$, $df = 40$, $RMSEA = 0.07$, $CFI = 0.93$, $SRMR = 0.05$, $GFI = 0.94$, $TLI = 0.90$) iyi bir uyum gösterdi gözlemlenmiştir (Hair vd., 2010; Hooper vd., 2008; Tabachnick ve Fidell, 2006; Solmaz ve Çolakoğlu, 2019). Serbest zaman aktivitelerine katılımını engelleyen faktörler ile katılımı kolaylaştıran faktörler üzerinde ne derece etkili olduğunu belirlemek için modele dahil edilen cinsiyet ve medeni durum değişkenlerinin modelde anlamlı bir etki yarattığı tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Cinsiyetin serbest zaman engelleri üzerinde doğrudan olumsuz etki yarattığı ($\beta = -0.19$, $p < 0.05$), serbest zaman kolaylaştırıcıları üzerinde ise doğrudan olumlu etki yarattığı gözlemlenmiştir ($\beta = -0.23$, $p < 0.05$). Ayrıca araştırmada medeni durum değişkeninin sadece serbest zaman kolaylaştırıcıları üzerinde doğrudan olumlu bir etkiye sahip olduğu da ($\beta = -0.32$, $p < 0.05$) belirlenmiştir. Tablo 2'de erkekler=0, kadınlar=1, evli=0, bekar=1 olarak kodlanan ve kukla değişkenler olan cinsiyet ve medeni durum değerlendirildiğinde sırasıyla kadınların BZEÖ-KF (-0.18)'de erkeklerden daha yüksek puan aldığı; SZKÖ'de ise erkeklerin kadınlardan daha yüksek puana sahip olduğu (0.47) görülmektedir. Ayrıca SZKÖ faktöründe bekarların evlilere göre daha yüksek puan aldıkları belirlenmiştir. Cohen'e göre (1992) oluşan bu farklılığın etki düzeyi (0.20) küçük, orta (0.50) ve (0.80) büyük olmak üzere üç düzeyde değerlendirilebilir. Dolayısıyla araştırmada elde edilen cinsiyet farkının BZEÖ-KF ($d = 0.31$) üzerinde küçük bir etki yaratırken; SZKÖ ($d = -0.56$) üzerinde ise orta büyüklükte bir etki yarattığı söylenebilir.

Tablo 2. Araştırmanın ÇGÇN Model Sonucu

Parametreler	β	CR	p-değeri	R ²
Cinsiyet → BZEÖ-KF	-0.19	-2.83	*0.00	-0.03
Cinsiyet → SZKÖ	0.23	4.39	*0.00	0.05
Medeni Durum → BZEÖ-KF	-0.10	-1.57	0.11	-0.01
Medeni Durum → SZKÖ	0.32	5.92	*0.00	0.10

*p ≤ 0.05.,

Şekil 2. Araştırmanın ÇGÇN modeli**Madde yanlılığı ya da değişen madde fonksiyonu (DMF) sonuçları**

ÇGÇN modele ait modifikasyon istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3'e göre analiz programı (AMOS) tarafından dokuz farklı modifikasyon önerilmektedir. Burada DMF analizi yaparak madde yanlılığını belirlemek için sadece grup değişkenler olarak belirtilen cinsiyet ve medeni durum değişkenlerinin BZEÖ-KF ve SZKÖ boyutları arasında önerilen modifikasyon göstergeleri dikkate alınmalıdır. Görüldüğü üzere, medeni durumun SZKÖ'nün yapısal kolaylaştırıcıları ile BZEÖ-KF'nün ilgi eksikliği boyutlarıyla yapılacak bir modifikasyonun ki-kare değerini 0.15-0.21 civarında düşüreceği belirtilmektedir. Cinsiyet değişkeninin ise sadece SZKÖ'nün yapısal kolaylaştırıcıları boyutunda yapılacak modifikasyon ile modelin ki-kare değerinde 0.16'lık bir düşüş sağlanacağı tespit edilmiştir. Dolayısıyla BZEÖ-KF'nün ilgi eksikliği boyutu ile SZKÖ'nün yapısal kolaylaştırıcılar boyutlarındaki grup değişkenleri (*cinsiyet*, *medeni durum*) arasındaki yanlılığı incelemek için araştırmanın ÇGÇN modelinde cinsiyet ve medeni durum değişkeninden SZKÖ'nün yapısal kolaylaştırıcılar boyutuna; sadece medeni durum değişkeninden ise BZEÖ-KF'nün ilgi eksikliği boyutuna regresyon oku çizilerek kestirim yapılmıştır (Şekil 3). DMF analizi sonrası ÇGÇN modeline eklenen modifikasyon sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. Grup Değişkenleri ile Alt Boyutlar Arasındaki Önerilen Modifikasyon Değerleri

	Modifikasyon Göstergesi	Ki-Karenin değişimi
^a Medeni Durum →Yapısal Kolaylaştırıcılar	7.29	0.21
^a Cinsiyet→ Yapısal Kolaylaştırıcılar	4.75	0.16
Zaman→İlgi Eksikliği	5.24	-0.18
Tesis→Zaman	12.5	0.10
Bilgi Eksikliği→Arkadaş Eksikliği	14.9	0.20
^a Medeni Durum→İlgi Eksikliği	5.57	0.15
Kişilerarası Kolaylaştırıcılar→Tesis	4.43	0.05
Zaman→Tesis	15.5	0.34
Arkadaş Eksikliği→Bilgi Eksikliği	13.2	0.18

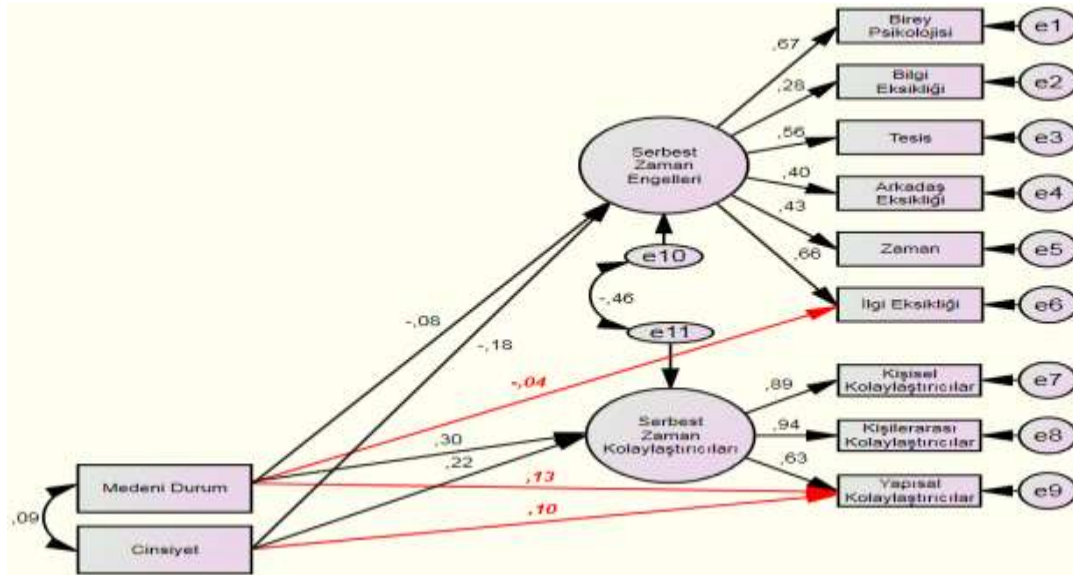
^aDMF parametre kestirimi için önerilen modifikasyonlar

Tablo 4 değerlendirildiğinde sırasıyla, SZKÖ'nün yapısal kolaylaştırıcılar boyutunun kadın ve erkek grup arasındaki yanlılık yarattığı tespit edilmiştir. Bu boyutta, erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puana sahip olduğu (0.18) anlaşılmaktadır. Ayrıca SZKÖ'nün yapısal kolaylaştırıcılar boyutunun benzer şekilde evli ve bekar grupları arasında yanlılık gösterdiği belirlenmiştir. Bekarların evlilere göre bu boyutta daha yüksek puana sahip olduğu (0.25) görülmektedir. Ancak medeni durum değişkeni BZEÖ-KF'nin ilgi eksikliği boyutunda evli ve bekar gruplar arasında yanlılık yaratmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). Cohen etki testine göre, yanlılık yarattığı tespit edilen SZEÖ'nün yapısal kolaylaştırıcılar boyutundaki farklılığın her iki değişken için de orta düzeyde bir etki ($d<0.80$) oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle yapısal kolaylaştırıcılar boyutunun araştırma modelinden çıkartılmasına gerek duyulmamıştır.

Tablo 4. Grup Değişkenleri ile Alt Boyutlar Arasındaki Kestirim Sonuçları

Parametreler	β	CR	p-değeri	R ²
Cinsiyet → Yapısal Kolaylaştırıcılar	0.10	2.32	*0.02	0.01
Medeni Durum → İlgi	-.04	-.82	0.40	-.00
Medeni Durum → Yapısal Kolaylaştırıcılar	0.13	2.99	*0.00	0.01

* $p \leq 0.05$.

Şekil 3. Grup Değişkenler ve Alt Boyutlar Arasındaki Parametre Kestirimi

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, cinsiyet ve medeni durumun serbest zaman aktivitelerine katılımı engelleyen faktörler ile katılımı kolaylaştıran faktörler üzerinde ne derece etkili olduğu ÇGÇN modeliyle incelenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen bulguların tümü bu bölümde tartışılmıştır.

Araştırma için oluşturulan hipotezlerin değerlendirilmesinde sırasıyla $\chi^2= 109.27$, $df= 40$, $RMSEA= 0.07$, $CFI= 0.93$, $SRMR= 0.05$ uyum değerlerinin kullanıldığı ve analiz sonucu elde edilen bu model uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde (Hair vd., 2010; Hooper vd., 2008; Tabachnick ve Fidell, 2006) yer aldığı görülmektedir. Yapısal eşitlik modeli içerikli araştırmalarda bir ki-kare anlamlılık testinin sağlanması temel şarttır ancak istatistiklerin örnek büyüklüğüne duyarlılığı göz önüne alındığında model uygunluğunun tek göstergesi ki-kare olarak kabul edilmez (Byrne vd., 1989). Dolayısıyla bu testin yanında yapı geçerliliğini ortaya koyabilecek birçok uyum değeri de beraberinde kullanılır. Bu çalışmada sırasıyla Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (*Root Mean Square Error of Approximation: RMSEA*), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (*Comperative Fit Index: CFI*), Standartlaştırılmış Hata Kareler Ortalamasının Karekökü (*Standardized Root Mean Square Residual: SRMR*) kullanılmıştır. Steiger'e (2007) göre RMSEA değeri 0.08'den küçük, Bentler'a göre (1990) CFI değeri 0.90'ın üzerinde, Hu ve Bentler'a göre (1999) SRMR değeri 0.08'in altında olmalıdır. Araştırma modelindeki uyum indekslerinin iyi uyum göstermesi nedeniyle oluşturulan ÇGÇN modelinin hata terimleri arasında herhangi modifikasyona ihtiyaç duyulmamıştır.

Serbest zaman literatürü derinlemesine incelendiğinde, cinsiyet temelli çalışmaların genelde farklı biçimde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bazı araştırmacıların bu konuyu eleştirel boyutta incelediği (Henderson, 1991; Wimbush ve Talbot, 1988), bazılarının kadınların yaşadığı serbest zaman aktivitelerine katılım problemlerini erkekler üzerinde yürüttüğü deneysel içerikli çalışmalardan tesadüfen öğrendiği, bazılarının ise doğrudan bu tür engelleyici faktörleri kadınlar üzerinden inceleyen araştırmalar yaptığı görülmektedir (Bolla vd., 1991; Chambers, 1986; Harrington, 1991; Shaw, 1994). Her ne şekilde olursa olsun, serbest zaman aktivite tercihi ve katılım sürecinde cinsiyetten kaynaklı yaşanan farklılıkları ve sorunları belirlemek için yapılan bu tür araştırmaların çoğunda (ör. Firestone ve Shelton, 1994; Henderson, 1990, 1994a, 1994b; Searle ve Jackson, 1985; Shaw, 1985, 1994) cinsiyet temelli eşitsizlik konusuna odaklanıldığı görülmektedir. Örneğin Shaw (1985), hafta sonları erkeklerin kadınlardan daha fazla serbest zamana sahip olduklarını, hafta içinde ise bu farklılığın oluşmadığını ifade etmiştir. Searle ve Jackson (1985) kadınların serbest zamanlarını değerlendirme aşamasında erkeklere göre daha fazla engelle karşılaştığını savunmuştur. Benzer şekilde Shaw (1988) kadınların günlük yaşamın birçok alanında olduğu gibi serbest zamanlarını değerlendirme aşamasında özgür seçimde bulunma olasılıklarının erkeklerden daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Cinsiyetler arasında oluşan bu tür farklılıkların birçok araştırmacı tarafından kadınların toplum içerisinde kabul etmek zorunda oldukları sosyal roller ile açıklandığı bilinmektedir (ör. Green vd., 1990; Henderson vd., 1989; Wimbush ve Talbot, 1988). Dolayısıyla cinsiyetin güçlü bir sosyal tabakalaşma ve eşitsizliğin kaynağı olduğu, serbest zaman tercihleri ve davranışları üzerinde dahi önemli bir etki yarattığı söylenebilir (Philipp, 1997).

Crawford ve Godbey (1987) kadınların serbest zaman aktivitelerine katılım aşamasında yaşadıkları sorunların daha çok kişisel ve kişilerarası engellerden oluştuğunu düşünmektedir. Kadınların günlük yaşamda aileyle daha çok meşgul olmaları, fiziksel özelliklerinin bazı aktiviteler için uygun olmadığına yönelik toplumdaki düşünce biçimi, aktiviteye ulaşım sorunu ve nerede katılabileceğini bilmiyor olmaları, aktivitenin gerçekleştiği sosyal ortamda rahat olamamaları gibi sebepler kişisel ve kişilerarası engellere örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde Bolla vd. (1991) de genel olarak kadınların serbest zamanı kullanmasında toplumdaki cinsiyet rollerinden etkilendiğini, bu rollerinin onlar için dezavantajlı bir durum yarattığını gözlemlemiştir. Özellikle kadınların yaşamlarında çocuk bakımı, ev sorumlulukları gibi baskıcı güçlerin aktivite erişimlerini olumsuz yönde etkilediği, erkeklere göre serbest zamanlarında daha çok kısıtlanma eğiliminde olduğu bilinmektedir. Dahası, Shaw (1994) kadınların serbest zamanlarının önündeki en büyük engelin toplum yapısında mevcut olan ataerkil özellikten kaynaklandığını öne sürmüştür. Dolayısıyla serbest zaman engellerinin yapılandırılmış cinsiyet temelli ilişkilerden ortaya çıktığını söylenebilir.

Ayrıca Green vd. (1987), serbest zamana yönelik bazı kısıtlamaların, erkekler ve kadınlar arasında hatta kadın gruplarının kendi içinde dahi farklılık gösterebileceğini vurgulamıştır. Bu durum bir bireyin yaşam tarzı için ortama uyum sağlamasının cinsiyetle birleşen kişisel, sosyal ve durumsal özelliklerden oluştuğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle cinsiyetin tek başına kişinin hayatında yapabileceği seçimleri belirleyemeyeceği, aslında insan davranışlarının birçok faktör kombinasyonu sonucu oluşabileceği de söylenebilir. Bu nedenle serbest zaman kısıtlamalarının incelenmesinde hem erkekler hem de kadınlar için bu faktörler düşünülerek hareket edilmesi yararlı olacaktır. Özellikle cinsiyet temelli bir analiz sürecinde seçilen bağlamsal faktörlerden en az birinin daha incelemesiyle bireylerin serbest zaman kısıtlamalarının anlaşılmasına daha kapsamlı bir kavrayış sağlanabilir. Örneğin, Jackson ve Edgar (1995) serbest zaman engellerindeki cinsiyetler arası farklılıklara diğer kişisel özelliklerin (ör. yaş, gelir, medeni durum, aile yapısı) de olumlu ya da olumsuz yönde etki yapabileceğini belirlemiştir. Örneğin çocuk sahibi olan evli bireylerin masrafları arttığı için belirli konularda kendilerini kısıtlamak zorunda kalabilirler. Ancak gelir düzeyinin yüksek olması durumunda bu ve benzeri engellerin üstesinden de gelinebilir. Neticede cinsiyet değişkeninden kaynaklı oluşan bu farklılığı anlamada diğer sosyodemografik özelliklerin göz ardı edilmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelir düzeyi, medeni durum gibi değişkenlerin aktiviteye katılımı kısıtlayabileceği gibi katılımı kolaylaştıracağı da düşünülebilir. Bu durum, Tablo 2'deki cinsiyetin ve medeni durumun BZEÖ-KF ve SZKÖ üzerinde oluşan etkilerini açıklar niteliktedir.

Sonuç olarak, uzun yıllar boyunca çalışmalarda değişimi incelemek için bağımlı örneklem t-test, ANOVA ve ANCOVA, çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) gibi geleneksel yaklaşımlar araştırmacılar tarafından tercih edilmiştir (Bollen ve Curran, 2006). Bu yaklaşımların çoğu sadece ortalama değişkenleri analiz eder ve bireyler arasındaki farklılıkları hata varyansı olarak ele alır (Duncan ve Duncan, 2009). Ancak, araştırma kapsamında belirlenen hipotezlerin anlamlılığını test etmek için oluşturulan ve birçok literatürde sıklıkla kullanılan ÇGÇN modeli, bireylerin serbest zaman aktivitelerine katılımını engelleyen ya da kolaylaştıran faktörlere yol açan kişilerin net bir biçimde belirlenmesinde demografik özelliklerinin rolünü kavrama fırsatı sağlamıştır. Araştırma sonucunda cinsiyet değişkeninin özellikle kadınlar için serbest zaman aktivitelerine katılımı engelleyen önemli bir değişken olurken erkekler için bu durumun oluşmadığı aksine erkek katılımcılar için cinsiyetin serbest zaman aktivitelerine katılımı kolaylaştıran bir özellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca serbest zaman aktivitelerine katılımı kolaylaştıran bir diğer değişkenin de medeni durumun olduğu, özellikle bekar katılımcıların evlilere göre daha kolay bu tür aktivitelere katılabildikleri belirlenmiştir. Dolayısıyla, ele alınan demografik değişkenlerden cinsiyet ve medeni durumun aktivitelere katılımı engeller oluşturabileceği kadar katılımı kolaylaştırmada da manidar bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde “kişisel engeller”, “kişilerarası engeller” ve “yapısal engeller” olmak üzere üç temel boyutta da sınıflandırılabilen serbest zaman engelleri ölçeği kapsamlı bilgi sunabilmesi için çalışmada “birey psikolojisi”, “bilgi eksikliği”, “tesis”, “arkadaş eksikliği”, “zaman” ve “ilgi eksikliği” boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu durum kullanılan BZEÖ-KF’un çalışmada belirtilen boyutlar çerçevesinde sınırlandırılarak incelendiğini göstermektedir. Araştırma kapsamında oluşturulan çoklu göstergeler çoklu nedenler modelinin sadece “cinsiyet” ve “medeni durum” değişkenleriyle oluşturulması çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Ayrıca çalışmada kolayda örneklem yönteminin kullanılması, katılımcıların bu yöntemle belirlenen sedanter bireylerden seçilmesi örneklem konusundaki sınırlılıklarını göstermektedir. Dolayısıyla, bu araştırma bulguları düzenli bir biçimde fiziksel aktivitelere katılan bireylerden elde edilecek diğer araştırma bulgularıyla doğrudan genelleştirilemez. Gelecekte, düzenli bir biçimde fiziksel aktivite programlarına katılan kişilerden oluşacak bir örneklemle benzer çalışmaların yapılmasıyla ilgili literatürde önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca bu tür araştırma bulgularının bireylerin rekreasyonel aktivitelere katılmama nedenlerini anlamada birçok ilgili kuruma fikir sunacağı da söylenebilir.

Kaynakça

- Alexandris, K. & Carroll, B. (1997). Demographic differences in the perception of constraints on recreational sports participation: results from a study in Greece. *Leisure Studies*, 16, 107-125.
- Alexandris, K. (2013). Segmenting recreational tennis players according to their involvement level: a psychographic profile based on constraints and motivation. *Managing Leisure*, 18(3), 179-193.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238-246.
- Bentler, P. M. (2006). EQS 6 structural equations program manual. In Los Angeles: BMDP Statistic Software.
- Bolla, P., Dawson, D. & Harrington, M. (1991). The leisure experience of women in Ontario. *Journal of Applied Recreation Research*, 16, 322-348.
- Bollen, K. A. & Curran, P. J. (2006). Latent curve models: A structural equation perspective (Vol.467). Hoboken, New J: John Wiley & Sons.
- Byrne, B.M., Shavelson, R.J. & Muthén, B. (1989). Testing for the equivalence of factor covariance and mean structures: The issue of partial measurement invariance. *Psychological Bulletin*, 105, 456-466.
- Can, A. (2014). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. (3.Baskı). Ankara: Pegem Akademisi.
- Chambers, D. A. (1986). The constraints of work and domestic schedules on women's leisure. *Leisure Studies*, 5, 309-325.
- Chick, G., Dong, E. (2005). Cultural constraints on leisure. In E. L. Jackson (Ed.), *Constraints to leisure* (pp. 169-183). State College, PA: Venture Publishing.
- Crawford, D. W. & Godbey, G. (1987). Reconceptualizing barriers to family leisure. *Leisure Sciences*, 9, 119-127.
- Crawford, D. W., Jackson, E. L. & Godbey, G. (1991). A hierarchical model of leisure constraints. *Leisure Sciences*, 13, 309-320.
- Duncan, T.E. & Duncan, S. C. (2009). The ABC's of LGM: An introductory guide to latent variable growth curve modeling. *Social and Personality Psychology Compass*, 3(6), 979-991.
- Finck, H. (2005). The MIMIC model as a method for detecting DIF: Comparison with Mantel-Haenszel, SIBTEST, and the IRT likelihood ratio. *Applied Psychological Measurement*, 29, 278-295.
- Firestone, J. & Shelton, B. (1994). A comparison of women's and men's leisure time: Subtle effects of the double day. *Leisure Sciences*, 16, 45-60.
- Gana, K., & Broc, G. (2019). Structural equation modeling with lavaan. In London, UK: ISTE Ltd (1st Edition). ISTE Ltd.
- Godbey, G., Crawford, D. W. & Shen, X. S. (2010). Assessing hierarchical leisure constraints theory after two decades. *Journal of Leisure Research*, 42(1), 111-134.
- Green, E., Hebron, S. & Woodward, D. (1987). Leisure and gender: A study of Sheffield women's leisure experience. London, England: The Sports Council and Economic and Social Research Council.
- Green, E., Hebron, S. & Woodward, D. (1990). Women's leisure: What leisure? London: Macmillan.
- Gürbüz, B., Çimen, Z. & Aydın, İ. (2018). Serbest zaman ilgilenim ölçeği: Türkçe formu geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(4), 256-265.
- Gürbüz, B., Öncü, E. & Emir, E. (2019). The Turkish adaptation of leisure facilitator scale: A validity and reliability study. *Physical Education of Students*, 23(2), 64-69.

- Gürbüz, B., Öncü, E. & Emir, E. (2020). Boş zaman engelleri ölçeği: Kısa formunun yapı geçerliğinin test edilmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 120-131.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis* (Seventh edition). New Jersey: Pearson Prectice Hall.
- Harrington, M. A. (1991). Time after work: Constraints on the leisure of working women. *Loisir et Société*, 14(1), 115-132.
- Harrington, M., Dawson, D. & Bolla, P. (1992). Objective and subjective constraints on women's enjoyment of leisure. *Loisir et Société*, 15, 203-221.
- Hawkins, B. A., Peng, J., Hsieh, C. M. & Eklund, S. J. (1999). Leisure constraints: A replication and extension of construct development. *Leisure Sciences*, 21(3), 179- 192.
- Henderson, K. A. (1991). The contribution of feminism to an understanding of leisure constraints. *Journal of Leisure Research*, 23, 363-377.
- Henderson, K. A. (1994a). Broadening an understanding of women, gender, and leisure. *Journal of Leisure Research*, 26, 1-7.
- Henderson, K. A., Bialeschki, M.D., Shaw, S., Freysinger, V. (1989). *A leisure of one's own: A feminist perspective on women's leisure*. State College, PA: Venture.
- Henderson, K.A. (1994b). Special issue on women, gender, and leisure. *Journal of Leisure Research*, 26(1).
- Hooper, D., Coughlan, J. & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Hubbard, J. & Mannell, R. C. (2001). Testing competing models of the leisure constraint negotiation process in a corporate employee recreation setting. *Leisure Sciences*, 23,145-163.
- Jackson, E. L. (1988). Leisure constraints: A survey of past research. *Leisure Sciences*, 10(3), 203-215.
- Jackson, E. L. (1990). Variations in the desire to begin a leisure activity: Evidence of antecedent constraints? *Journal of Leisure Research*, 22, 55-70.
- Jackson, E. L. (1993). Recognizing patterns of leisure constraints: Results from alternative analyses. *Journal of Leisure Research*, 25(2), 129-149.
- Jackson, Edgar L., Henderson, K.A. (1995). Gender-based analysis of leisure constraints. *Leisure Sciences*, 17(1), 31-51.
- Joreskog, K. G. & Goldberger, A. S. (1975). Estimation of a model with multiple indicators and multiple causes of a single latent variable. *Journal of the American Statistical Association*, 70(351a), 631-639.
- Kim, B., Heo, J., Chun, S. & Lee, Y. (2011). Construction and initial validation of the leisure facilitator scale. *Leisure/Loisir*, 35(4), 395-401.
- Koçak, F., Gürbüz, B., Doğaner, S., Özbek, O. (2018). Serbest zaman kolaylaştırıcıları, serbest zaman engelleri ve serbest zaman ilgilenimi arasındaki ilişki: Yapılsa eşitlik modeli çalışması. *16. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı*, Özet, 943-944.
- Morris, E., van Riper, C. J., Kyle, G. T. Wallen, K. E. & Absher, J. (2017). Accounting for gender in a study of the motivation-involvement relationship. *Leisure Sciences*, 1-14.

- Park, S., Kim, J., Nam, S. & Kwon, J. (2017). Leisure constraints, leisure constraints negotiation and recreation specialization for water-based tourism participants in Busan. *Asian Social Science*, 13(10), 159-167.
- Philipp, S. F. (1997) Race, gender, and leisure benefits. *Leisure Sciences*, 19(3), 191-207.
- Proitsi, P., Hamilton, G., Tsolaki, M., Lupton, M., Daniilidou, M., Hollingworth, P., & Powell, J. F. (2011). A Multiple indicators multiple causes (MIMIC) model of behavioural and psychological symptoms in dementia (BPSD). *Neurobiology of Aging*, 32(3), 434-442.
- Raymore, L. A. (2002). Facilitators to leisure. *Journal of Leisure Research*, 34(1), 37-51.
- Sarol, H. (2017). Bireylerin fiziksel aktiviteye katılımını engelleyen ve kolaylaştıran faktörlerin belirlenmesi, *Journal of Human Sciences*, 14(4), 4354-4364.
- Searle, M. S. & Jackson, E. L. (1985). Socioeconomic variations in perceived barriers to recreation participation among would-be participants. *Leisure Sciences*, 7, 227-249.
- Shaw, S. M. (1985). Gender and leisure: Inequality in the distribution of leisure time. *Journal of Leisure Research*, 17, 266-282.
- Shaw, S. M. (1988). Gender differences in the definition and perception of household labor. *Family Relations*, 37,333-331
- Shaw, S. M. (1994). Gender, leisure, and constraints: Toward a framework for the analysis of women's leisure. *Journal of Leisure Research*, 26, 8-22.
- Shaw, S. M., Bonen, A., McCabe, J.F. (1991). Do more constraints mean less leisure? Examining the relationship between constraints and participation. *Journal of Leisure Research*, 23, 286-300.
- Solmaz, S. & Çolakoğlu, T. (2019). Örgüt kültür tipleri ve özdeşleşme: İş tatmininin aracılık etkisi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(4), 105-119.
- Steiger, J. H. (2007). Understanding the limitations of global fit assessment in structural equation modeling. *Personality and Individual Differences*, 42, 893-898.
- Swinton, A. T., Freman, P. A., Zabriskie, R. B. & Fields, P. J. (2008). Nonresident fathers' family leisure patterns during parenting time with their children. *Fathering*, 6(3), 205-225.
- Şen, S. (2020). Mplus ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Uygulamaları. (1.Basım). Nobel Akademik Yayın Evi, Ankara.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2006). Using multivariate statistics (Fifth edition). Newyork: Pearson Education, Inc.
- Teo, T. (2010). Measuring the effect of gender on computer attitudes among pre-service teachers. *Campus-Wide Information Systems*, 27(4), 227-239.
- Wimbush, E. & Talbot, M. (Eds.). (1988). Relative freedoms. Milton Keynes, England: Open University Press.

Extended Abstract

The leisure constraint is defined as the inability of people to participate in various activities, having to spend more energy or effort to participate, not benefiting from activity services at the desired level or not getting a sense of satisfaction from these activities. In short, according to this definition, it may be said that leisure is “good” for people, and any constraint factor may be considered as an obstacle to what is desired. It has become important to identify the strategies to cope with these types of obstacles as well as the factors that restrict participation in leisure activities. It is known in the literature that this situation is explained by the concept of leisure facilitators. In the leisure literature, which has grown so rapidly, many studies involving the experience of participation barrier in the leisure activities are handled in different ways and methods? The first of these is the studies that focus on the gender and the other variables. As a result, it is seen that the concepts of leisure constraints and facilitators are preferred by researchers in order to comprehend the personal meaning in recreational activities. It is seen that there are studies on the subject in Turkey, but this type of research has not been done before in a structural model (*MIMIC*) that includes personal characteristics.

The study’s sample consisted of sedentary individuals. Leisure Constraints Scale-SF (*LCS-SF*) and Leisure Facilitators Scale (*LFS*), which are measurement tools that have been validated and reliable in previous studies, were used. The data collected with the researcher were evaluated in SPSS-23 and AMOS-18 statistical package programs. In this study which was used Multiple Indicators and Multiple Causes (*MIMIC*), Item Bias and Differential Item Functioning; DIF were used to test the model.

It was observed that the fit indices of the model (*MIMIC*) created within the scope of the study showed a good fit. It was determined that the variables of gender and marital status included in the model had a significant effect on the model in order to determine to what extent they were effective on the factors that prevented participation in leisure activities and the factors that facilitated participation. Gender has a direct negative effect on leisure constraints and a direct positive effect on leisure facilitators. In addition, it was also determined that the marital status variable had a direct positive effect only on the leisure facilitators. When the dummy variables of gender and marital status, which were coded as men=0, women=1, married=0, single=1 in the findings, were evaluated, respectively, women got higher scores than men in *BSI-SF*; It is seen that men have higher scores than women in *LFS*. In addition, it was determined that single people got higher scores than married people in the *LFS* factor. Nine different modifications are proposed by AMOS. Here, in order to determine item bias by performing DIF analysis, the suggested modification indicators between the *LCS-SF* and *LFS* dimensions of gender and marital status variables, which are only specified as group variables, should be taken into account. In order to examine the bias between the lack of interest dimension of *LCS-SF* and the group variables (gender, marital status) of the structural facilitators of *LFS*, in the model of the research, from the gender and marital status variable to the structural facilitators dimension of the *LFS*; estimation was made by drawing a regression arrow only from the marital status variable to the lack of interest dimension of *LCS-SF*. After the DIF analysis, the results of the modifications added to the model were obtained. It was determined that the structural facilitators dimension of the *LFS* created a bias between the male and female groups. In this dimension, it is understood that men have higher scores than women. In addition, it was determined that the structural facilitators dimension of the *LFS* was similarly biased between the married and single groups. It is seen that single people have higher scores in this dimension than married people. However, it was determined that the marital status variable *LCS-SF* did not create a bias between married and single groups in the interest dimension. Considering the statistical results in the literature, it was not necessary to remove the biased analysis results from the research model.

As results, when the leisure literature is examined in depth, it is seen that gender-based studies are generally carried out differently. It is seen that some researchers critically examine this issue, some learn about the problems of participation in leisure activities experienced by women by chance from empirical studies conducted on men, while others conduct studies that directly examine such inhibiting factors on women. Whatever the case, it is seen that most of these kinds of studies conducted to determine gender-related differences and problems in the leisure activity preference and participation process focus on gender-based inequality. It is also known that oppressive forces such as childcare and household responsibilities in women's lives negatively affect their access to activities, and they tend to be more restricted in their free time than men. Moreover, it is suggested that the biggest obstacle in front of women's leisure stems from the patriarchal nature of the society. Therefore, it can be said that leisure barriers arise from structured gender-based relationships.

For many years, traditional approaches such as dependent samples t-test, ANOVA and ANCOVA, and multivariate analysis of variance (*MANOVA*) have been preferred by researchers to examine variation in studies. Most of these approaches only analyze mean variables and treat differences between individuals as variance of error. However, the *MIMIC* model, which was created to test the significance of the hypotheses determined within

the scope of the research and is frequently used in many literature, provided an opportunity to understand the role of demographic characteristics in clearly determining the factors that prevent or facilitate the participation of individuals in leisure activities. As a result of the research, it has been concluded that while the gender variable is an important variable that prevents participation in leisure activities, especially for women, this situation does not occur for men, on the contrary, for male participants, gender is a feature that facilitates participation in leisure activities. In addition, it was determined that another variable that facilitates participation in leisure activities is marital status, and especially single participants can participate in such activities more easily than married ones. Therefore, it has been found that gender and marital status, which are among the demographic variables discussed, have a significant effect on facilitating participation as well.

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Sağlık Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Turkish Adaptation of Social Health Scale: A Validity and Reliability Study

Beyza Erkoç*

Öz: Sosyal sağlık, sağlık tanımlamasında geçmesine rağmen fiziksel ve psikolojik sağlık kadar üzerine konuşulmayan, sağlık sonuçlarını etki eden tıbbi olmayan faktörlerdir. Bireylerin sosyal sağlık düzeyinin belirlenmesi ve varsa sağlıksızlığın önüne geçilmesi elzem bir konudur. Bu çalışmanın amacı, Sosyal Sağlık Ölçeğini Türkçeye uyarlamak için geçerlik ve güvenirlik çalışması yapmak ve bu ölçeği sosyal bilim literatürüne kazandırmaktır. Çalışma 01.02.2021-15.02.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışma verileri Yalova ilinde yaşayan 18 yaş ve üzeri 500 bireyden elde edilmiştir. Bu araştırmanın yapılabilmesi için Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 29.01.2021 tarih ve 14 Protokol Numarası ile izin alınmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22.0 ve AMOS 21.0 paket programları kullanılmıştır. Türkçe'ye uyarlanan sosyal sağlık ölçeğinin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 3 alt faktörlü 33 maddeden oluşan yapının orijinal çalışmayla iyi bir uyum gösterdiği görülmüştür. Alt boyutlara orijinal ölçekteki isimler verilmiştir. Alt boyutların Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları "aile" alt boyutunda 0.90, "arkadaş ve akrabalar" alt boyutunda 0.80, "toplum" alt boyutunda ise 0.90 olarak bulunmuştur. Sosyal sağlık ölçeğinin geçerlik ve güvenirliğine ilişkin verilen bulgular, Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin kabul edilebilir düzeyde psikometrik özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sağlık, Geçerlik, Güvenirlik

Abstract: Although it is included in the definition of health, social health is underemphasized when compared to physical and psychological health and is a set of non-medical factors that have an impact on health outcomes. Determining the social health level of individuals and preventing unhealthiness, if any, are the key issues. Examining the validity and reliability of the Social Health Scale, this study aimed to adapt the scale to Turkish culture and contribute to social science literature. The study was carried out between 01.02.2021 and 15.02.2021. The data were obtained from 500 individuals aged 18 and above, in Yalova. In order to carry out this research, permission was obtained from the Human Research Ethics Committee of Zonguldak Bülent Ecevit University with the date 29.01.2021 and Protocol No. 14. SPSS 22.0 and AMOS 21.0 package programs were used for data analysis. Confirmatory factor analysis was used to determine the construct validity of the scale. As a result of confirmatory factor analysis, the structure consisting of 33 items with 3 factors was found to be consistent with the original study. Sub-dimensions were defined by their names in the original scale. The Cronbach Alpha internal consistency coefficients of the sub-dimensions were found as follows: 0.90 for "family", 0.80 for "friends and relatives", and 0.90 for "society". Findings show that the adapted scale has acceptable psychometric properties.

Keywords: Social Health, Validity, Reliability

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
ORCID: 0000-0002-0035-6782, beyzahatipoglu@windowslive.com

Received/Geliş: 02 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 25 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 02 August/Ağustos 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2019 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.xxxxx>

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization [WHO]) sağlığı “sadece hastalık ve engel durumunun olmayışı değil, fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden tam iyilik (sağlık) halidir” şeklinde tanımlanmaktadır (Tengilimoğlu vd., 2012). Bireylerin sağlıklı olabilmesi için tanımlamada geçen bileşenlerin kısaca açıklanmasında fayda vardır. Hastalık, yalnızca bireylerin hasta olması demek değildir. Aynı zamanda bireyleri sosyal, duygusal, fiziksel vb. yönden olumsuz etkileyen normal olamama durumudur. Hastalık bireylerin çevresi ile olan uyum ve iletişimini bozar, bireylerin verimliliğini düşürür, duygusal dengelerine zarar verir. Hastalıkta tıpkı sağlık gibi birçok boyutu içerir. Hastalık doku ve hücrelerde anormallığe sebep olan biyolojik bir süreç olmanın yanında, sosyal ve kültürel olguları da içerir. Hastalık nedenleri bireysel ve çevresel olmak üzere iki grupta toplanır. Hastalık durumunun kabulü toplumdan topluma farklılık arz edebilir. Bir toplumda hastalık olarak kabul edilen durum başka toplumda kabul edilmeyebilir. Birtakım kriterler bu anlayışı doğurur. Kişilerin rollerini yerine getirmesi, aynı hastalığın o toplumda sık görülmesi bu kriterlere örnektir (Birol, 2004). Sağlık tanımlamasında geçen bir diğer kavram engelliliktir. Engellilik, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Tarihsel süreç içerisinde engelli bireylere bakış açısı olumlu yönde değişmiştir. Engellilik, bireylerin doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenden ötürü fiziksel, zihinsel, ruhsal, sosyal ve duygusal yeteneklerini farklı ölçülerde kaybetmelerine bağlı olarak sosyal hayata uyum sağlama ve günlük ihtiyaçlarını yerine getirmede zorluk yaşaması, korunmaya, bakıma, rehabilitasyona, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyması şeklinde tanımlanabilir. İşlevsellik, Yeti yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılmasına göre engellilik “bozukluklar, aktivite sınırlılıkları ve katılım kısıtlamaları için kullanılan çatı kavramdır. Engellilik (herhangi bir sağlık durumu bulunan) birey ile içinde bulunduğu bağlamsal (çevresel ve kişisel) faktörler arasındaki etkileşimin olumsuz yönlerine işaret eder” (WHO, 2011: 303). Engelliliğe ilişkin tanımlamalar yapılırken toplumsal faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çalışabilme, bakıma muhtaçlık, toplum yaşamına uyum vb. gibi faktörler göz önünde bulundurulması gereken faktörlere örnektir. Engelliliğin; görme, konuşma ve dil, işitme, ortopedik, zihinsel, sürekli hastalığı olan, zedelenme ve sapma, yetersizlik gibi türleri vardır. (Öztürk, 2011).

Fiziksel sağlık, bireylerin sağlıklarına ilişkin tanımlama yaparken daha fazla vurgu yaptıkları sağlık türüdür. Fiziksel iyilik hali ile ilişkili olan fiziksel sağlık, kişilerin sağlıkla ilişkili tüm bileşenleri hayat tarzına dönüştürmeleri sonucu elde edecekleri sağlık şeklinde tanımlanabilir. Bu bileşenler; uygun beslenmeyi, fiziksel aktiviteyi, uygun beden kitle indeksini, bağımlılıklardan uzak durmayı, hijyeni, uygun cinsel davranışları, yeterli uyku ve dinlenmeyi içerir (Nordqvist, 2015). Psikolojik sağlık, bireylerin genel sağlıklarının ve iyilik hallerinin önemli bileşenlerindedir. Bireylerin yaşam seyirlerinde yüzleştikleri bireysel, sosyal, ekonomik şartlar psikolojik sağlıklarını olumlu ya da olumsuz şekilde etkiler. Psikolojik sağlık için riskli durum sosyal eşitsizliklerdir. Eşitsizliğin büyüklüğü riski de büyütür (WHO, 2014: 12). Sosyal sağlık, kişilerin sağlıklarına yaşamış oldukları sosyal çevresinin zarar vermemesini içeren bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle sosyal sağlık, toplumsal alanların bireylerin sağlığını olumsuz yönde etkileyecek durumları barındırmaması ve bireylerin esenlik içerisinde yaşamasını ifade eder. Aynı zamanda sosyal sağlık bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıkları üzerinde de etkilidir (Örs, 2012: 18). Metin, Times New Roman fontuyla 11 punto, tek satır aralığı, 1 paragraf girintisi ve önce 6 sonra 0 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Kenar boşlukları alt üst sağ ve sol 2,5 cm olmalıdır. Metin, Times New Roman fontuyla 11 punto, tek satır aralığı, 1 paragraf girintisi ve önce 6 sonra 0 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Kenar boşlukları alt üst sağ ve sol 2,5 cm olmalıdır. Metin, Times New Roman fontuyla 11 punto, tek satır aralığı, 1 paragraf girintisi ve önce 6 sonra 0 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Kenar boşlukları alt üst sağ ve sol 2,5 cm olmalıdır.

Bireylerin sosyal yönden sağlıklı olmaları birçok belirleyici faktöre bağlıdır. Bu belirleyiciler; kişilerin doğup büyüdüğü, çalışıp yaşlandığı yerleri, başka bir ifade ile bireylerin yaşam koşullarını içerisine alan (para, güç, kaynak dengeleri vb.) çok geniş bir sistemlerdir. Ekonomik sistemler, siyasal sistemler, kalkınma sistemleri, sosyal normlar, sosyal politikalar bu sistemlerdendir. Sosyal sağlığın belirleyicileri genel itibari ile ülkeler arasında ve ülke içinde önlenebilecek haksız eşitsizliklerle

ilgilenir. (WHO, 2017a; WHO, 2017b). Sosyal ve ekonomik koşullar sosyal sağlığın belirleyicileridir. Bu koşullar toplumdan topluma farklılık gösterebilir. Sağlığa ilişkin risk faktörleri ve müdahaleler ele alınırken sadece biyolojik süreçlerle ilerlemek risklerin tespitinde eksikliğe ve müdahalelerde istenilen verimliliği alamamaya neden olur. Hastalıklara ilişkin tüm yapılar toplumu oluşturan bireylerin davranış şekilleriyle, toplumun sosyal politikalarıyla ve sosyal olaylarıyla yakından ilişkilidir, bu yüzden sağlığın ve sağlık hizmetlerine ilişkin yapılacak her işlemin ele alınmasında ve sonuçları değerlendirilmesinde sosyal etmenler göz önünde bulundurulmalıdır. WHO'ya göre bireylerin sağlığına zarar veren koşullar doğal bir süreç değildir, aksine bu koşullar kötü sosyal politikaların ve adaletsiz ekonomik düzenlemelerin sonucudur (Öner, 2014: 1; WHO, 2008). Sosyal sağlığın sağlanması için gerekli unsurlar; kişisel özellikler (yaş, cinsiyet vb.), sosyoekonomik özellikler (işsizlik, çalışma şartları, yoksulluk, sosyal dışlanma vb.), çevresel faktörler (konut, sosyal çevre, temiz gıda, temiz su vb.), hayat tarzı şartları (fiziksel aktivite, bağımlılık, cinsel tercihler vb.), ulaşım ve sosyal hizmete dair şartlar (ulaşım, sosyal hizmetler, eğitim vb.) şeklinde gruplandırılabilir (WHO, 2008; WHO, 2011).

Bireylerin fiziksel sağlık düzeylerinin tespit edilmesi için tansiyon, nabız, kan değerleri vb. gibi hekimler tarafından teşhis-tanı standartları mevcuttur. Benzer şekilde psikolojik sağlık düzeyinin tespiti için ölçümler, standart değerler belirlenmiştir. Bireylerin sosyal sağlık düzeylerinin tespit edilmesi için ölçekler geliştirilmeye başlanmıştır, fakat Türkiye'de böyle bir ölçek bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı Sosyal Sağlık Ölçeğini Türkçeye uyarlamak için geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapmak ve bu ölçeği sosyal bilim literatürüne kazandırmaktır.

Yöntem ve Uygulama

Bu çalışmada Sosyal Sağlık Ölçeğinin (Social Health Scale) Türkçeye uyarlanmasına ilişkin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Ölçek uyarlama çalışmalarında madde sayısının 10 kat ve daha fazlası olacak şekilde belirlenmesi önerildiğinden (Şencan, 2005; Büyüköztürk, 2007) ve Türkçeye uyarlanacak ölçek 33 maddeden oluştuğundan çalışma grubunun 330'un üzerinde olması yeterli görülmüştür. Bu amaçla araştırmanın dış geçerliğini artırmak amacıyla çalışma grubu geniş tutulmuştur. Bu durum ayrıca çalışmada test edilecek olan sosyal sağlık ölçeği modelinin gücünü artıracak düşünülmemektedir. 01.02.2021-15.02.2021 tarihleri arasında Yalova ilinde yaşayan 18 yaş ve üzeri 500 birey araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Çalışma grubunun demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Özellikler

Değişken	Alt Değişken	Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	258	51.6
	Erkek	242	48.4
Yaş	18-25 yaş arası	142	28.4
	26-35 yaş arası	152	30.4
	36-45 yaş arası	122	24.4
	46-55 yaş arası	55	11
	56-65 yaş arası	20	4
	66 ve üstü	9	1.8
	Lise ve altı	234	46.8
Eğitim Düzeyi	Ön Lisans	121	24.2
	Lisans	127	25.4
	Lisansüstü	18	3.6
Medeni Durum	Bekâr	227	45.4
	Evli	273	54.6

İş Durumu	Çalışmıyor	177	35.4
	Çalışıyor	323	64.6
	1000TL ve altı	88	17.6
	1001-2500TL arası	122	24.4
Aylık Gelir	2501-4000TL arası	182	36.4
	4001-7000TL arası	83	16.6
	7001-10000TL arası	19	3.8
	10001-20000TL arası	5	1.0
	20001TL ve üstü	1	0.2

Çalışma grubunun %51.6'sı (N=258) kadın, %48.4'ü (N=242) erkektir. Katılımcıların yarısından fazlası 18-35 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların yarısı lise ve altı eğitim düzeyine sahiptir. Katılımcıların yarısından fazlası evlidir. Katılımcıların 1/3'ü çalışmamaktadır. Katılımcıların yaklaşık 3/4'ü 4000TL ve altı gelire sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan Sosyal Sağlık Ölçeği Abachizadeh, Tayefi, Nasehi, Memaryan, Rassoluli, Omidnia ve Bagherzadeh (2014) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal dili Farsça'dır ve İran halkının sosyal sağlık düzeylerinin belirlenmesi için geliştirilmiştir. Ölçek "Aile", "Toplum" ve "Arkadaş ve Akrabalar" olmak üzere üç alt boyut ve 33 maddeden oluşmaktadır. Üç faktörlü yapı toplam varyansın %41.40'ını açıklamaktadır. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin Cornbach alfa iç tutarlılık katsayısı sırasıyla 0.84; 0.77 ve 0.72 olarak bulunmuştur. Ölçek 5'li likert tipinde (çok az=1; az=2; orta=3; çok=4; çok fazla=5) ölçektir ve ölçekten alınan yüksek puanlar sosyal sağlık düzeyinin yüksekliğini göstermektedir.

Uygulama

Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması sürecinde aşağıda belirtilen adımlar izlenmiştir.

(a) Öncelikle Sosyal Sağlık Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması amacıyla yazarlar ile iletişime geçilmiş ve gerekli izinler alınmıştır.

(b) Daha sonra ölçeğin dil geçerliliğinin sağlanması için şu aşamalar izlenmiştir. Ölçeğin Türkçeye çevirisinde çeviri/ tekrar çeviri yöntemi uygulanmıştır. Orijinal dili Farsça olan ölçeğin Türkçeye çevirisi Fen Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatında görevli 2 öğretim üyesi ve 2 öğretim elemanından tarafından gerçekleştirilmiştir. Farsça ve Türkçe formlar Eğitim Bilimleri alanında uzman 4 kişi tarafından tartışarak anlam ve dilbilgisi bakımından gerekli düzenlemeleri yapılmıştır. Türkçe form bağımsız 1 uzman tarafından yeniden orijinal diline çevrilmiştir. Ölçeğin kültürel uyumu konusunda Sosyal Hizmet Bölümü'nden 2 Öğretim Üyesinin ve Sosyoloji Bölümü'nden 2 Öğretim Üyesinin görüşüne başvurulmuştur. Türkçeye çevrilen ölçeğin maddeleri açıklık ve anlaşılabilirlik bakımından Türkçe Eğitimi alanında üç öğretim üyesinin görüşüne başvurularak 50 kişilik bir gruba da uygulanarak anlaşılmayan maddeler tekrar gözden geçirilmiştir.

(c) Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması için Yalova İlinde yaşayan farklı sosyo-demografik özelliklere sahip 18 yaş üzeri 500 kişi ile yapılan uygulamadan elde edilen veriler üzerinden araştırmanın geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde Türkçe'ye uyarlanan sosyal sağlık ölçeğinin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesi için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları, madde toplam korelasyonları ve madde analizi kapsamında alt grup-üst

grup farkı (%27'lik grup) güvenilirliği değerleri hesaplanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22.0 ve AMOS 21.0 paket programları kullanılmıştır.

Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 29.01.2021 tarih ve 14 Protokol Numarası ile izin alınmıştır. Veri toplama aşamasında katılımcılara çalışma ile ilgili gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra çalışmaya katılmak isteyenlere Bilgilendirilmiş Onam Formu imzalatılmıştır.

Bulgular

Araştırmada sosyal sağlık ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. DFA teorik olarak oluşturulmuş olan bir psikolojik yapının belirli ölçütler bağlamında farklı örneklem gruplarında denenmesine fırsat tanıyan istatistiksel yöntemdir. Verilerin çok değişkenli normallik dağılımı için Mardia (1974) tarafından önerilen kritik değer (critical ratio) temel alınmıştır. Bu değer 72.040 olduğu tespit edilmiştir. Bu değer 5'in üzerinde olması çoklu dağılımın normal olmadığını göstermektedir (Bentler, 1990). Bu durumda veri artırmaya dayalı parametrik bootstrap yöntemi önerilmektedir (Byrne, 2010:329). Bu yöntemde mevcut veri setinden, daha büyük veri setleri oluşturularak yeni örneklem oluşturulur. Bu araştırmada bu yöntem kullanılmış ve örneklem sayısı 500 olarak belirlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi için maksimum olabilirlik tahmin yöntemi kullanılmıştır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (Yapı Geçerliliği)

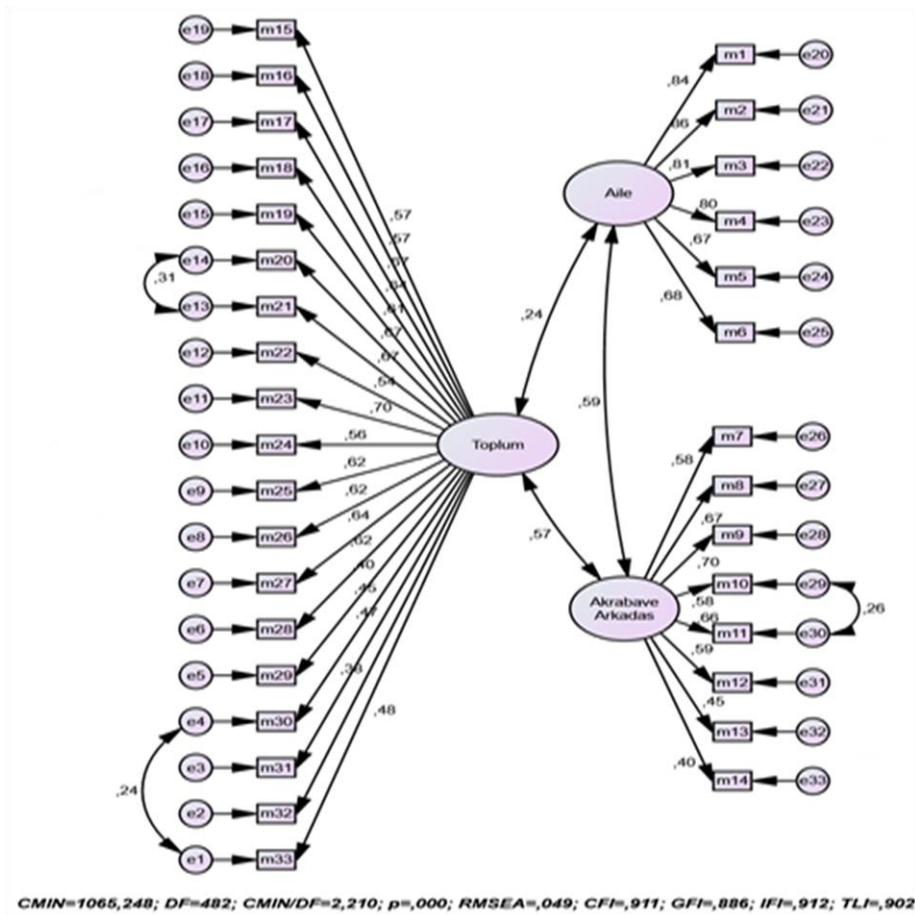
Sosyal sağlık ölçeği Türkçe formunun yapı geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. 500 katılımcıdan elde edilen veriler üzerinden yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 3 faktörlü 33 maddeden oluşan yapının orijinal çalışmada olduğu gibi iyi bir uyum gösterdiği görülmüştür. Standartlaştırılmış faktör yüklerinin 0.38 ile 0.86 arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde teorik modelin veri setiyle olan uyumunun artırılması için modifikasyonlar yapılmıştır. Yazılım tarafından önerilen modifikasyonlardan ilki e13 (Toplum benim için olgunlaşma sağlar) ve e 14 (Toplum bana kabiliyetlerimi ortaya çıkaracağım imkânları veriyor) hata değişkenleri arasındaki korelasyondur. Yazılımın önerdiği diğer modifikasyon önerisi e29 (Mali sıkıntıyla karşılaştığım zaman bana yardım edecek birisi vardır) ve e30 (Hastalık ve düşkünlük anında başkaları tarafından destek görüyorum) hata değişkenleri arasındaki korelasyondur. Son modifikasyon ise e1 (Ben mahalleimde kendimi huzur ve güven içinde hissediyorum) ile e4 (Hastalık zamanında uygun sağlık hizmeti alma imkânım vardır) hata değişkenleri arasındaki korelasyondur. Modifikasyon önerilerinden ilk hata değişkenleri arasındaki korelasyon modele uygulandığında modifikasyon indeksindeki değişim 41,113 ve tahmin edilen parametre değişimi ise 0.224 olarak; ikinci modifikasyon uygulandığında modifikasyon indeksindeki değişim 23,940 ve tahmin edilen parametre değeri 0.201 olarak; son modifikasyon uygulandığında ise modifikasyon indeksindeki değişim 27,647 ve tahmin edilen parametre değişimi 0,279 olarak belirlenmiştir. Modifikasyonlar neticesinde modeli oluşturan parametrelerin anlamlılık düzeyini etkileyen negatif bir etki belirlenmemiştir. Tablo 2'deki uyum iyiliği değerleri incelendiğinde tüm uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Modele ilişkin uyum indeksleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Sağlık Ölçeği DFA Uyum İndeksi Değerleri

Uyum İndeksleri	Model Değerleri	Kabul Edilir Uyum	İyi Uyum	Uyum Durumu
χ^2/sd	2.210	≤ 3	≤ 2	Kabul Edilebilir
RMSEA (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü)	0.049	≤ 0.08	≤ 0.05	İyi
GFI (Uyum İyiliği İndeksi)	0.886	≥ 0.85	≥ 0.90	Kabul Edilebilir
AGFI (Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi)	0.867	≥ 0.85	≥ 0.90	Kabul Edilebilir
CFI (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)	0.911	≥ 0.90	≥ 0.95	Kabul Edilebilir
IFI (Artırmalı Uyum İyiliği İndeksi)	0.912	≥ 0.90	≥ 0.95	Kabul Edilebilir
TLI (Tucker-Lewis İndeksi)	0.902	≥ 0.90	≥ 0.95	Kabul Edilebilir
SRMR (Standardize Edilmiş Hataların Karekökü)	0.058	≤ 0.08	≤ 0.05	Kabul Edilebilir

Kaynak: (Şimşek, 2007:14; Tabachnick ve Fidell, 2007:715; Bryne, 2010:77-78; Klein, 2011:199; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012:270; Karagöz, 2016:969).

Tablo 2 de görüldüğü üzere modele ilişkin uyum indeksleri (n=500 için) ($X^2/Sd = 2.210$; $GFI=0.886$; $AGFI=0.867$; $CFI=0.911$; $TLI=0.902$; $IFI=0.912$; $RMSEA=0,049$; $SRMR= 0,058$) olarak çıkmıştır. Bu uyum indeksleri orta derecede uyuma işaret etmektedir. Sonuç olarak tüm parametreler incelendiğinde modelin veri seti ile uyum sağladığını doğrulamaktadır.

Şekil1. Sosyal Sağlık Ölçeği Modeli

Güvenirlilik Analizi

Araştırmada sosyal sağlık ölçeğinin güvenirliliği için iç tutarlılığın belirlenmesi için Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları, madde toplam korelasyonları incelenmiştir. Ayrıca alt ve üst grup (%27) yöntemi ile ölçeğin güvenirliliği incelenmiştir.

Tablo 3. Sosyal Sağlık Ölçeği Madde İstatistikleri

Faktör	Madde	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde Cronbach Alfa	Alt Grup-Üst Grup Farkı	Cronbach Alfa
Aile	Ailem ruhsal ve duygusal açıdan benim icumdur.	0.76	0.87	41.657*	0.90
	Ailemin fertleri, bana sevgi ve şefkat gösterir.	0.80	0.87	30.373*	
	Aile fertlerimle ilişkilerimden memnunum.	0.78	0.87	44.382*	
	Eğer bir sakatlık veya engelle karşılaşırsam ailem beni himaye eder.	0.72	0.88	28.769*	
	Mutluluğumu sağlama ve boş zamanlarımı doldurmada ailemin önemli rolü vardır.	0.65	0.89	40.334*	
	Ailem manevi ve dini gelişimimde bana imkânlar sağlar.	0.65	0.89	40.374*	
Arkadaş ve Akrabalar	Arkadaşlarım ruhsal ve duygusal açıdan benim koruyucumdur.	0.49	0.78	36.269*	0.80
	Aile fertlerimin dışında, diğer şahıslar da bana sevgi ve şefkat gösterir.	0.60	0.77	41.154*	
	Yaptığım olumlu işler takdir görür.	0.59	0.77	44.389*	
	Mali sıkıntıyla karşılaştığım zaman bana yardım edecek birisi vardır.	0.52	0.78	47.849*	
	Hastalık ve ihtiyaç anında başkaları tarafından destek görürüm.	0.60	0.77	41.286*	
	Arkadaşlarımla ilişkilerimden memnunum.	0.53	0.78	40.675*	
	Misafirlik ve ziyaret gibi dost toplantılarına katılırım.	0.42	0.79	46.923*	
Ruhsal ve veya duygusal sorun yaşadığımda başkaları ile dertleşirim.	0.39	0.80	48.587*		
Toplum	Toplum benim sağlıklı olacağım ve hastalanmayacağım şartları sağlar.	0.52	0.90	38.033*	0.90
	Mali sorunla karşılaştığım zaman bana yardım edecek kurum veya bir yer vardır.	0.54	0.90	57.139*	
	Toplum manevi ve dini gelişimimde bana imkânlar sağlar.	0.63	0.90	47.935*	
	Toplum benim eğlenmem ve mutlu olmam için şartlar ve imkânlar sağlar.	0.60	0.90	46.156*	
	Toplum beni bir üyesi olarak kabul eder.	0.57	0.90	38.863*	
	Toplum benim olgunlaşmama ve gelişmeme imkânları sağlar.	0.64	0.89	46.983*	
	Toplum bana kabiliyetlerimi ortaya çıkaracağım imkânlar verir.	0.65	0.89	48.869*	
	Ben bir fert olarak toplumdaki saygı görürüm.	0.49	0.90	46.329*	
	Toplumun mevcut kuralları beni korur.	0.65	0.89	48.803*	
	Toplumumun adet ve geleneklerini beğenirim.	0.54	0.90	48.239*	
	Ben toplumun karar almasında etkili bir kişiyim.	0.60	0.90	48.129*	
	Toplumun birey ve fertlerine güveniyorum.	0.59	0.90	44.892*	
	Eğer bir sakatlık veya engelle karşılaşırsam, toplumsal imkanlardan istifade edebilirim.	0.60	0.90	46.940*	
	Toplum, benim ve ailemin güvenliği için gerekli imkânları sağlar.	0.59	0.90	45.892*	
Radyo ve televizyon gibi medya programları benim gelişmemi ve olgunlaşmamı sağlar.	0.37	0.90	52.190*		
Ben mahalleimde kendimi güven ve huzur içinde	0.45	0.90	47.519*		

hissederim.			
Hayır kurumları, dini gruplar, mahalle konseyleri, sendikalar ve benzeri toplumsal cemiyetlere katılımım.	0.47	0.90	54.458*
Toplumsal sorunlar hakkındaki görüşlerimi diğer fertlere duyurmak için çabalarım.	0.38	0.90	51.605*
Hastalık zamanında, uygun sağlık hizmeti alma imkânım vardır.	0.48	0.90	45.363*

*p<0.01

Türkçeye uyarlaması yapılan sosyal sağlık ölçeğinin aile boyutuna ilişkin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı 0.90; arkadaş ve akrabalar alt boyutu için 0.80, toplum alt boyutu için ise 0.90 olarak bulunmuştur. Ölçeğin bütününe ilişkin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı ise 0.92'dir. Cronbach Alfa değeri üzerinde azalan etkisi olan bir maddenin olmadığı görülmektedir. İç tutarlık anlamında güvenilirlik için 0.70 değeri yeterli görüldüğünden ölçeğin güvenilir ölçümler verdiği söylenebilir. Madde toplam korelasyonları incelendiğinde aile alt boyutunda 0.65-0.80; arkadaş ve akrabalar alt boyutunda 0.39-0.60 ve toplum alt boyutunda 0.37-0.65 arasında değiştiği görülmektedir. Madde toplam korelasyonu değerinin 0.30'un üzerinde olması o maddenin ilgili yapı ile ilişkili olduğunu ve iç tutarlılığın göstergesi olarak kabul edilmektedir (Field, 2005:674).

Madde analizi kapsamında madde puanlarının alt % 27'si ile üst% 27'si arasındaki farklılıklar bağımsız örneklem t testleri ile incelenmiş ve istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma bulunmuştur (p<0.01). Bu anlamlı fark, maddelerin ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt edilebildiğini göstermektedir. Sosyal sağlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin yukarıda belirtilen bulgular, Türkçe 'ye uyarlanan ölçeğin kabul edilebilir düzeyde psikometrik özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma Sosyal Sağlık Ölçeğini Türkçeye uyarlamak için geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapmak ve bu ölçeği literatürümüze kazandırmak amacı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, Abachizadeh ve ark. (2014) tarafından İran'ın üç büyük şehrinde yaşayan bireylerin sosyal sağlık düzeylerinin belirlenmesi için geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanması için geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Literatürde bu çalışmaya benzer şekilde Renne (1974) tarafından toplumun sosyal sağlığın ölçülmesi için, Bao ve ark. (2018) tarafından yaşlıların sosyal sağlığın ölçülmesi için ölçekler geliştirilmiştir.

Yapılan çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, Türkiye'de 18 yaş üzeri tüm bireylerde uygulanmak için geliştirilen bu ölçeğin örnekleminin sadece belirli bir ilden (Yalova) seçilerek uygulanması bir sınırlılıktır. Ölçeğin uyum geçerliliği için sosyal sağlığı ölçebilecek başka bir ölçeğin olmaması diğer bir sınırlılıktır. Çalışmanın yürütüldüğü dönemin Covid-19 pandemisi sürecinde gerçekleştirilmiş olması da bu çalışmanın sınırlılıklarındandır. Daha fazla örnekleme ulaşmak ve verilen cevapların doğruluğunun sorgulanması pandemiden dolayı mümkün olamamıştır.

Bu çalışma, sosyal sağlığın ölçülmesi adına literatürümüzde ilk olması, sosyal ve psikolojik araştırmalar için önemli bir ölçüm aracı olması açısından değerlidir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre ölçeğin yapılan analizler bağlamında uygulanabilir olduğu ortaya konulmuştur. Çalışma bir ölçek geliştirme çalışması olduğu için aile, arkadaş ve akrabalar, toplum dışında sosyal sağlığı etkileyen diğer etkenlere bakılmamıştır. Sosyal sağlığa ilişkin yapılacak yeni çalışmalarda diğer etkenlerin de göz önünde bulundurulması önerilebilir. Aynı zamanda bu ölçeği ülkemizin farklı bölgelerinde, farklı yaş grupları ile uygulanarak durum tespitlerinde, kıyaslamalarda ve müdahale süreçlerinin planlanmasında kullanılması önerilebilir. Özellikle sosyal hizmet uzmanları, psikiyatristler, psikologlar, halk sağlığı uzmanları vb. gibi uzmanların araştırmalarında ölçeği kullanmaları önerilmektedir.

Kaynakça

Abachizadeh, K., Tayefi, B., Nasehi, A. A., Memaryan, N., Rassouli, M., Omidnia, S., & Bagherzadeh, L. (2014). Development of a scale for measuring social health of Iranians living in three big cities. *Medical journal of the Islamic Republic of Iran*, 28(2), 1-9.

Bao, C., Yu, Z., Yin, X., Chen, Z., Meng, L., Yang, W., ... & Chen, K. (2018). The development of the social health scale for the elderly. *Health and quality of life outcomes*, 16(1), 1-14.

Bentler, P. M. (1990). Comparative fit Indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238-246.

Biröl, L. (2004). *Hemşirelik süreci hemşirelik bakımında sistematik yaklaşım*. İzmir: Etki Matbaacılık Yayıncılık.

Büyüköztürk Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri el kitabı, istatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. 14. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with Amos*. Basic concepts, applications, and programming. New York: Routledge.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Yayınevi.

Field, A. (2005). *Discovering Statistic using SPSS (2 nd ed)*. London: Sage Publications.

Karagöz, Y. (2016). *Spss 23 ve Amos 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Yayın.

Kleine, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeli (Third Edition)*. New York New York: The Guildford Press.

Öner, C. (2014). Sağlıkın sosyal belirleyicileri ve hayat kalitesi ile ilişkisi. *Türkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics*. 5(3), 15-18.

Örs, M. (2012). Sosyal sağlık bakımından ilköğretim okullarının durumu ve velilerin bu konudaki öğrenme gereksinimleri (Manavgat İlçesi Örneği). (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 354779)

Öztürk, M. (2011). *Türkiye'de engelli gerçeği*. İstanbul: Müsiad Cep Kitapları: 30.

Renne, K. S. (1974). Measurement of social health in a general population survey. *Social science research*, 3(1), 25-44.

Şencan H. (2005), *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde geçerlilik ve güvenilirlik*. Ankara: Seçkin Matbaası.

Şimşek., Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: temel ilkeler ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınları.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.

Tengilimoğlu, D., Işık, O. & Akbolat, M. (2012). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

What is health? What does good health mean?. (Erişim: 12.01.2021), <http://www.medicalnewstoday.com/articles/150999.php>.

World Health Organization, (2008). *The solid facts: home care in Europe*. Copenhagen: World Health Organization: Regional Office For Europe.

World Health Organization, (2011). *Rio political declaration on social determinants of health*. Rio De Janeiro: Who.

World Health Organization. (2011). *World report on disability*. Geneva: WHO.

World Health Organization, (2014). *Social determinants of mental health*. World Health Organization. 1-54.

World Health Organization, (2017a). Social determinants of health. (Erişim: 12.01.2021), http://www.who.int/social_determinants/en/.

World Health Organization, (2017b). What are social determinants of health?. (Erişim: 12.01.2021), http://www.who.int/social_determinants/sdh_definition/en/.)

Extended Abstract

The World Health Organization (WHO) defines health as “a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity” (Tengilimoğlu et al., 2012). In terms of the individuals' health, it is useful to briefly explain the components mentioned in the definition. Disease does not just refer to being sick. It is the state of not being normal in which individuals are negatively affected socially, emotionally, physically, etc. Disease disrupts the harmony and communication of individuals with their environment, decreases the productivity, and harms their emotional balance. Disease, like health, includes many dimensions. Being a biological process that causes abnormalities in tissues and cells, disease also includes social and cultural aspects (Biol, 2004). The concept of infirmity (disability) is as old as human history. In the course of time, the approach to disabled people has changed positively. The United Nations Declaration on the Rights of Disabled Persons defines the disabled person as “any person who is unable to ensure by himself or herself the necessities of a normal individual and/or social life, as a result of deficiency (either congenital or not) in his or her physical or mental capabilities.” When defining disability, social factors should also be taken into account. To give an example of the factors to be considered, these are as follows: ability to work, nursing neediness, adaptation to social life, etc. Types of disabilities include visually disabled, speech handicapped, hearing impaired, orthopedically handicapped, mentally disabled, having a permanent disease, injury and aberration, and insufficiency (Öztürk, 2011). Physical health is the first type of health that comes to mind when people define health. It includes every subject since it is related to the physical existence of individuals. Physical health, which is associated with physical well-being, can be defined as the health that people will achieve by transforming all health-related components into a lifestyle. These components include well-balanced diet, physical activity, having an appropriate body mass index, avoiding addictions, hygiene, appropriate sexual behavior, adequate sleep, and recreation (Nordqvist, 2015). Psychological health is one of the significant components of the general state of health and well-being of individuals. Individual, social and economic conditions that people face throughout their lives have positive or negative impacts on their psychological health. One of the situations that pose risks for psychological health is social inequalities. The greater the inequality, the greater the risk (WHO, 2014: 12). Social health is generally related to the welfare of people. It is the absence of adverse conditions that may harm the health of individuals in their social spaces, in other words, social health is achieved when the social spaces do not harm the health of individuals. Social health is also effective on the physical and psychological health of individuals. (Örs, 2012: 18).

Many factors play a role in determining the social health of individuals. These determinants are the systems with a wide scope that include the places where people were born, grew up, worked and aged, in other words, the living conditions of individuals (money, power, resource balances, etc.). Economic systems, political systems, development systems, social norms, social policies are examples of these systems. The determinants of social health are mostly related to preventable unfair inequalities between and within countries. The respective department of WHO is responsible for eliminating health-related inequalities and coordinating the process (WHO, 2017a; WHO, 2017b). The determinants of social health are social and economic conditions that have an impact on the health status of individuals, groups and societies. These conditions may differ from society to society, from groups to groups that make up the society. The conditions deleterious to health are stated by WHO as the result of poor social policies and unjust economic regulations, rather than natural processes (Öner, 2014: 15-16; WHO, 2008). The key elements to ensure social health can be grouped as follows: personal characteristics (age, gender, etc.), socioeconomic characteristics (unemployment, working conditions, poverty, social exclusion, etc.), environmental factors (residence, social environment, clean food, clean water, etc.), lifestyle conditions (physical activity, addiction, sexual preferences, etc.), and transport and social services conditions (transport, social services, education, etc.) (WHO, 2008; WHO, 2011).

In order to determine the physical health levels of individuals, there are diagnostic standards used by physicians such as blood pressure, pulse, blood values, etc. Similarly, measurements and standard values have been identified to determine the level of psychological health. In determining the social health levels of individuals, scales are developed, but there is no such scale in our country. Thus, this study aimed to adapt the scale to Turkish and to bring it to our literature. To that end, validity and reliability analyzes were carried out within the scope of the study. The study group of the research consisted of 500 individuals aged 18 and above in Yalova between 01.02.2021 and 15.02.2021. The Social Health Scale used in the study was developed by Abachizadeh, Tayefi, Nasehi, Memaryan, Rassoluli, Omidnia, and Bagherzadeh (2014). In order to determine the construct validity of the social health scale, confirmatory factor analysis (CFA) was used in the analysis of the data. Cronbach Alpha internal consistency coefficients and total item correlation values were calculated to determine the reliability of the scale. In addition, within the scope of item analysis, the reliability values of the

low group-high group difference (27% group) were calculated. SPSS 22.0 and AMOS 21.0 package programs were used in the analysis of the data. As a result of the confirmatory factor analysis (CFA) performed on the data obtained from 500 participants to determine the construct validity of the Turkish form of the social health scale, the structure consisting of 33 items with three factors was found to be consistent with the original study. The Cronbach Alpha internal consistency coefficients of the sub-dimensions were found as follows: 0.90 for "family", 0.80 for "friends and relatives", and 0.90 for "society". The Cronbach Alpha internal consistency coefficient of the whole scale was 0.92. The above-mentioned findings regarding the validity and reliability of the social health scale indicate that the scale has acceptable psychometric properties. Since it is the first in our literature to measure social health and is an important measurement tool for social and psychological research, this study fills a gap. According to the results of this study, the scale is applicable for the analysis. As the study is a scale development study, family, friends and relatives, and other factors affecting social health apart from the society were not considered. In future studies on social health, it is recommended to examine these factors. Moreover, applying it with different age groups in different regions of our country, it is recommended that this scale be used in situation assessments, comparisons and planning intervention processes. The scale is also recommended to be used by the specialists such as social workers, psychiatrists, psychologists, and public health specialists, etc. in their research.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Doğal İşsizlik Oranı Hipotezinin Geçersizliği ve İşsizlikte Histerisis Hipotezinin Geçerliliği (1988-2018)

Invalidity of Natural Unemployment Rate Hypothesis and Validity of Unemployment Hysteresis Hypothesis in Turkey (1988-2018)

Musa Atgür*

Öz: Bu çalışma, Türkiye’de 1988-2018 dönemi için, doğal işsizlik oranı hipotezinin geçersizliğini ve işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada, yıllık frekansta veriler kullanılmış olup, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) testleri ile çoklu yapısal kırılmalı Lee-Strazicich Lagrange Çarpanı ve Lumsdaine-Papell birim kök test yöntemleri uygulanmıştır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) klasik birim kök test sonuçları, işsizlik oranı serisinin düzey değerine göre durağan sonuçlanmadığını göstermektedir. Ayrıca, birden fazla yapısal kırılmaya izin veren Lee-Strazicich Lagrange Çarpanı ve Lumsdaine-Papell birim kök testlerinin işsizlik oranı serisine uygulanması sonucunda bu serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de 1988-2018 dönemi için, işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğunu göstermekte, şokların Türkiye’de işsizlik oranı üzerinde uzun süreli etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu şokların etkilerinin uzun süreli varlığı nedeniyle Türkiye’de işsizlik sorununun çözümüne yönelik uzun vadeli istihdamı artırıcı politikaların uygulanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğal İşsizlik Oranı Hipotezi, İşsizlikte Histerisis Hipotezi, Lee-Strazicich, Lumsdaine-Papell

Abstract: The study aims to examine the invalidity of the natural unemployment rate hypothesis and the validity of the hysteresis hypothesis in unemployment in Turkey for the period 1988-2018. For this purpose, annual frequency data were used Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) tests and Lee-Strazicich Lagrange Multiplier and Lumsdaine-Papell unit root test methods with multiple structural break were applied in the study. Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) classical unit root test results show that the unemployment rate series is not stationary according to level value. In addition, it is concluded that this series nonstationary applied to the unemployment rate series Lee-Strazicich Lagrange Multiplier and Lumsdaine-Papell unit root tests, which allow multiple structural breaks. Obtained the findings show that the hysteresis hypothesis is valid in unemployment for the period 1988-2018 in Turkey, it is concluded that shocks have long-run effects on unemployment rate in Turkey. Due to the long-run existence of the effects of these shocks, long-run employment-enhancing policies should be implemented to solve the unemployment problem in Turkey.

Keywords: Natural Unemployment Rate Hypothesis, Hysteresis Hypothesis in Unemployment, Lee-Strazicich, Lumsdaine-Papell

*Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
ORCID: 0000-0003-0429-4619musa.atgur@balikesir.edu.tr

Received/Geliş: 08 July/Temmuz 2020

Düzeltilme/Revised form: 30 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 30 July/Temmuz 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

Giriş

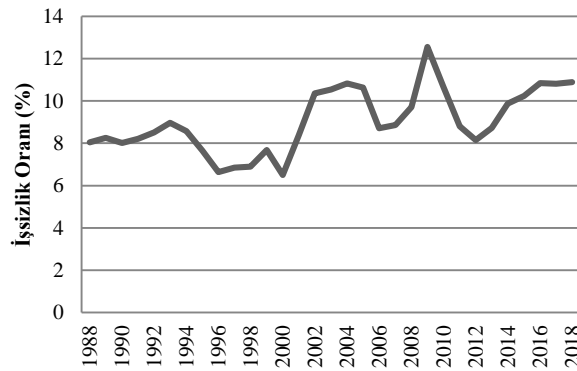
İşsizlik sorunu, geçmişten günümüze başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm ülkelerin temel bir makroekonomik sorunu olarak süregelmektedir. İşsizlik sorununun temel nedenleri, iktisatçılar arasında önemli bir tartışma konusu olmakta, bu sorunun temel kaynağı üzerine birbirinden farklı görüşler ileri sürülmektedir. İşsizlik sorunu, çok farklı nedenlerden ortaya çıkabilmektedir. İşsizliğin ortaya çıkış nedenleri, aynı zamanda teorik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. İşsizlik sorunu, konjonktürel dalgalanmalar, ekonomik ve finansal olaylardan, arızı ve teknolojik ilerleme gibi pek çok nedenden kaynaklanabilmektedir.

Ekonomide meydana gelen şoklar sonrasında işsizlik oranlarında önemli dalgalanmalar gerçekleşmektedir. Söz konusu şoklar sonrasında işsizlik oranının kırılma öncesindeki eski seviyesine yeniden dönebilirliği üzerine üç farklı teorik yaklaşım ileri sürülmektedir. Bu teorik yaklaşımlardan birincisi, doğal işsizlik oranı hipotezidir. Doğal işsizlik oranı hipotezi, işsizlik oranının şok sonrasında şok öncesindeki ortalama seviyesine doğru yakınsayacağını, dolayısıyla bu durumun işsizlik oranı üzerinde geçici etkilere neden olacağını savunmaktadır. İkinci teorik yaklaşım ise işsizlikte histerisis hipotezidir. İşsizlikte histerisis hipotezi, bir şok sonrasında önemli bir kırılmanın gerçekleştiği işsizlik oranının eski seviyesine yakınsamayacağını savunan bir teorik yaklaşımdır. Üçüncü teorik yaklaşım ise yapısalcı yaklaşımdır.

Yapısal işsizlik, ekonominin talep ve üretim yapısında ortaya çıkan değişiklikler karşısında uyum sürecinin neden olduğu işsizlik türüdür. Bu bağlamda yapısal işsizliğe neden olan faktörler, üretim teknolojisindeki değişim ve tüketim kalıplarındaki değişim olarak ifade edilmektedir (Dinler, 2018: 503-504). Yapısalcı yaklaşım, işsizliğin artmasına neden olan şokların çoğunluğunun geçici bir niteliğe sahip olduğunu savunmaktadır.

Yukarıda ifade edilen, teorik yaklaşımların geçerliliğini inceleyen ekonometrik çalışmalarda genel olarak klasik yapısal kırılmasız birim kök testlerinin yanısıra kırılmalı birim kök testleri de uygulanmaktadır. Söz konusu çalışmalarda, doğal işsizlik oranı ve işsizlikte histerisis hipotezlerinin geçerliliğini destekleyen önemli bulgular elde edilmiştir.

Çalışmada örnek ülke olarak incelenen Türkiye’de, işsizlik sorunu en önemli makroekonomik sorunların başında gelmektedir. Dünya Bankası (The World Bank) internet veri tabanından alınan, Türkiye’ye ait 1988-2018 dönemi yıllık işsizlik serisi grafiğe dönüştürülmüş ve Grafik 1 elde edilmiştir.

Grafik 1. Türkiye’de İşsizlik Oranı (1988-2018) (Yıllık)

Grafik 1’e göre, Türkiye’de işsizlik oranında 1988-2018 döneminde önemli dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bu dönemde, Türkiye ekonomisinde ve dünya ekonomisinde önemli gelişmeler olmuştur. Grafik 1’e göre, Türkiye’de işsizlik oranı 1992-1994 döneminde artarak yüzde 9 seviyesine ulaşmış, Kasım 2000 ve Şubat 2001 finans krizleri sonrasında önemli oranda artarak 2004 yılında yüzde 10.8 seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemden sonra işsizlik oranı düşüşe geçmiştir, 2006 yılında yüzde 8.7 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2007-2008 küresel finans krizi ile birlikte işsizlik oranında da önemli

bir kırılma gerçekleşmiş, 2010 yılında yüzde 10.7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de işsizlik oranı, 2015 yılında yüzde 10.2 seviyesinde ve 2018 yılında yüzde 10.9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Grafik 1, genel olarak değerlendirildiğinde, 2000 ve 2007 finansal krizlerinin işsizlik oranı üzerindeki etkisi görülmekle birlikte, bu dönemlerden itibaren işsizlik oranında önemli bir kırılma gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, literatüre hem teorik yönden hem ekonometrik uygulamada incelenen dönem açısından katkı sağlanmaya çalışılmaktadır. Öte yandan, bu çalışmada, doğal işsizlik oranı ve işsizlikte histerisis hipotezlerinin teorik boyutları nelerdir? Türkiye’de doğal işsizlik oranı hipotezi geçersiz midir? Türkiye’de işsizlikte histerisis hipotezi geçerli midir? Sorularına yanıtlar aranmaktadır.

Türkiye’de doğal işsizlik oranı hipotezinin geçersizliğinin ve işsizlikte histerisis hipotezinin Türkiye için geçerliliğinin sınındığı bu çalışmada öncelikle, doğal işsizlik oranı ve işsizlikte histerisis hipotezleri üzerine kuramsal tartışmalar incelenmektedir. İkinci kısımda, literatürde bulunan çalışmalar ele alınacaktır. Üçüncü kısımda, belirtilen hipotezlerin geçersizliği ve geçerliliği Türkiye örneğinde 1988-2018 dönemi için ekonometrik yöntemler vasıtası ile sınınmaktadır. Son olarak, çalışma boyunca elde edilen bulgular tartışılmaktadır.

Doğal İşsizlik Oranı ve İşsizlikte Histerisis Hipotezlerinin Kuramsal Boyutları

Şokların işsizlik oranı üzerindeki etkilerinin sürekliliği açısından farklı kuramsal yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımlar; doğal işsizlik oranı, işsizlikte histerisis hipotezleri ve yapısalci yaklaşımdır. Bu yaklaşımlardan birincisi, işsizlik oranını durağan bir süreç olarak nitelendiren, işsizlik dinamiklerini hızlandırmayan ve istikrarlı bir enflasyon oranı ile tutarlı olarak gören doğal işsizlik oranı hipotezidir. Belirtilen yaklaşımlardan ikincisi ise, işsizlik oranının şoklar nedeniyle oluşan döngüsel dalgalanmalardan kalıcı bir biçimde etkilendikten sonra, bu etkinin uzun süreli olacağını belirten histerisis hipotezidir. Belirtilen yaklaşımlardan üçüncüsü olan Yapısalci Yaklaşım, şokların işsizlik oranı üzerinde geçici bir etkiye sahip olduğunu ve yapısal faktörlerin işsizlik oranı üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır. İşsizlik ile ilgili teorik tartışmalarda yukarıda ifade edilen üç kuramsal yaklaşım arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Gomes ve Da Silva, 2007: 3).

Doğal işsizlik oranı, enflasyonu hızlandırma ya da yavaşlatma eğiliminde olmayan işsizlik oranı olarak tanımlanmaktadır. Ekonomi, doğal işsizlik oranında bulunduğu enflasyon oranı bir yıldan sonraki yıla sabit bulunmaktadır. Bundan dolayı, doğal işsizlik oranı bazen işsizliğin sabit enflasyon oranı ya da işsizliğin hızlandırmadığı enflasyon oranı olarak da ifade edilmektedir (Weiner, 1986: 12). Bu tür işsizlik oranı, doğal işsizlik oranı olarak ifade edilmekte ve doğal işsizlik oranı enflasyon oranını yukarıya ve/veya aşağıya doğru değiştirme eğilimi göstermemektedir.

Doğal işsizlik oranı hipotezi, işsizlik oranının şok sonrasında denge düzeyine geri döneceğini varsaymaktadır. Bu varsayım, ekonomik şokun işgücü piyasası üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmayacağı ve işsizlik oranı zaman serilerinde histerisisin olmadığı anlamına gelmektedir. İşsizlik dinamikleri ile ilgili bu tür varsayımlar ve ifadeler, doğal oran hipotezini açıklamaktadır. Doğal oran hipotezi, işsizlik oranı için denge düzeyinin işgücü piyasası kurumları tarafından belirlendiğini varsaymaktadır. Doğal oran hipotezini savunanlar, bir ekonomide meydana gelen şokların kısa vadede işsizliği etkileyebileceğine inanmakta; işsizlik oranının uzun vadede devlet müdahalesi olmadan doğal işsizlik oranına geri döneceğini savunmaktadır.

Öte yandan, yüksek bir işsizlik oranı bazen ortalama düzeyine geri dönmez. Bu da, bazı ekonomik şokların işgücü piyasasında uzun süreli olmak üzere kalıcı etkilerinin olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum, işsizlikte histerisisin varlığını göstermektedir. Histerisis varsayımı altında, bir ekonomide meydana gelen şoklar işsizlik oranı üzerinde kalıcı etkiler bırakmaktadır. Bu da, yüksek işsizlik oranlarının uzun vadede doğal işsizlik oranına geri dönmeyeceği anlamına gelmektedir (Furuoka, 2014: 59-60).

İşsizlikte histerisis kavramı ilk olarak Phelps (1972) tarafından tanımlanmış olup, ekonomide meydana gelen geçici bir şok sonrasında bu şokun etkisi ile birlikte işsizlik oranının değişmesini ve işsizliğin sürekli hale gelmesi durumunu ifade etmektedir. İşsizlikte histerisisin varlığı üzerine iki

teorik gerekçe ortaya konulmaktadır. Birinci gerekçe, işgücü piyasasındaki ücretlerin katılığına dayanmaktadır. Buna göre işsizlikte histerisiste, denge ücret düzeyini yüksek düzeyde tutan ve bu nedenle işsizliğin artmasının nedeni işçi sendikalarının gücü olarak ifade edilmektedir. İkinci gerekçe Phillips Eğrisi yaklaşımı, enflasyonun tahmin edilmesine dayanmakta olup, enflasyon üzerindeki aşağı yöndeki baskılar, yüksek düzeyde işsizliğin sürmesine neden olmaktadır (Mohan vd., 2008: 53). Dolayısıyla, işgücü piyasasındaki katılık ve Phillips Eğrisi, işsizlikte histerisinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır.

İşsizlikte histerisis, (1) nolu denklemdeki gibi ifade edilmektedir (Snowdon ve Vane, 2005: 405; Marjanovic ve Mihajlovic, 2014: 378):

$$U_{Nt} - U_{Nt-1} = a(U_{t-1} - U_{Nt-1}) \quad a > 0 \quad (1)$$

Denklem (1)'de gösterilen bir önceki dönemde gerçekleşen işsizlik oranı (U_{t-1}), önceki dönemin doğal işsizlik oranından (U_{Nt-1}), daha yüksek düzeyde ise, cari dönemdeki doğal işsizlik oranı (U_{Nt}), önceki dönemin doğal işsizlik oranından (U_{Nt-1}), daha büyük olacaktır. Sonuçta, gerçekleşen işsizlik oranı, doğal işsizlik oranını aynı yöne doğru çekmektedir. Bir ülkede, gözlemlenen işsizliğin histerisis etkisi göstermesi durumunda, işsizlik oranının azaltılmasına yönelik tedbirler fiili işsizlik oranının, doğal işsizlik oranı etrafında dalgalanması durumunda alınacak olan önlemlerden farklı olmalıdır. Eğer işsizlikte histerisis etkisi var ise, toplam talepteki artıştan dolayı ekonomi politikaları gerçek işsizlik oranını etkilemektedir. Doğal işsizlik oranı, işsizlik maaşlarını düşürerek veya sendikaların gücünü etkileyerek azaltılabilir. İstihdam edilen işçilerin ücretlerinin artması bir sendikanın ana hedefi ise, bu durumda pazarlık gücünün azaltılması, ücretleri denge seviyesine düşürerek işsizlik oranını azaltabilir. Bununla birlikte sendikalar, çalışan işçi sayısını arttırmayı hedeflemiş ise, sendikaların gücünün azaltılması, işsizlik oranının artmasına neden olmaktadır (Snowdon ve Vane, 2005: 405; Marjanovic ve Mihajlovic, 2014: 378-379).

İşsizlikte histerisis hipotezi, işsizlik oranının uzun vadede mevcut işsizlik oranının geçmiş eğilimlerine bağlı olduğunu göstermektedir. İşsizlikte histerisis hipotezi, işsizlik oranı değişkeninde yüksek bir devamlılık düzeyi olduğunu tahmin etmektedir. Beklenmedik rastgele şoklar, işsizlik oranı üzerinde uzun süreli etkilere neden olmaktadır. Zaman serisi ekonometrik analizinde bu özellik, genellikle en az bir birim kökün varlığı ile tanımlanmaktadır. Doğal işsizlik oranı hipotezi, işsizlik oranının uzun vadede işgücü piyasası kurumları tarafından belirlendiği ve gerçek işsizlik oranı düzeyinden etkilenmediği varsayımına dayanmaktadır. İşgücü piyasasında beklenmeyen şokların, gerçekleşen işsizlik oranını denge düzeyinden uzaklaştırdığı varsayılmaktadır. Bu sapma, sadece geçici bir durumdur, çünkü, sözkonusu şokların neden olduğu enflasyon oranındaki değişiklikler, gerçekleşen işsizlik oranının denge düzeyine geri dönmesini sağlayacaktır. Doğal işsizlik oranı hipotezi, işsizlik oranının bir denge düzeyinde beklenen aralıkta dalgalanma gösterdiğini, çünkü beklenmeyen şokların yalnızca kısa süreli etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Zaman serilerindeki böyle bir yol durağan bir zaman serisini tanımlamaktadır (Mladenović, 2016: 404). Bu durum, işsizlik oranı serisinin uzun dönemde denge düzeyine yakınsayacağı anlamına gelmektedir.

Bazı ekonomistler, toplam talebin uzun dönemde üretim ve istihdam düzeyi üzerinde etkili olacağını ileri sürmekte, durgunlukların ekonominin doğal oranını değiştirerek kalıcı izler bırakabileceği birtakım mekanizmalar üzerinde durmaktadır. Buna göre durgunluk, işsiz kalanlar üzerinde etkili olmakta ve kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Örneğin, işçiler işsiz iken iş becerilerinde kayıp yaşayabilirler ve durgunluk sona erdikten sonra işçilerin iş bulma yetenekleri azalabilmektedir. Ayrıca, uzun bir işsizlik süresi bireyin işe karşı tutumunu değiştirebilir ve iş bulma arzusunu azaltabilir. Her iki durumda da durgunluk, iş arama sürecini kalıcı olarak engellemektedir (Mankiw, 2010: 400). Ekonomik durgunluk, işsiz kalanların niteliklerini olumsuz etkileyerek işsizlik oranı üzerinde kalıcı etkilere neden olabilmektedir.

Öte yandan, yapısalci teoriyi savunanlar, işsizliğin artmasına neden olan şokların çoğunluğunun geçici nitelikte olduğunu, doğal işsizlik oranının sürekli olarak değiştiğini ve yapısal faktörlerin bu değişimden etkilendiğini savunmaktadır. Buna göre, işsizlik oranı serisi yapısal kırılmalara izin verildiği durumda durağan olarak gerçekleşmektedir (Özcan, 2012: 96).

Yapısal işsizlik, işsizlerin nitelikleri ile talep edilen nitelikleri arasında ortaya çıkan uyumsuzluktan, kalıcı ekonomik şoklardan, işsizlik sigortasından ve/veya ücret-pazarlık sistemi gibi kurumsal düzenlemelerden kaynaklanmaktadır. Bir ülkedeki yapısal işsizlik düzeyi, işgücü piyasası reformları, kalıcı ekonomik şoklar gibi nedenlerden dolayı zamanla değişmektedir (Alatalo vd. 2015: 2).

Doğal İşsizlik Oranı ve İşsizlikte Histerisis Hipotezleri Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar

Çalışmanın bu kısmında, farklı ülkelerde doğal işsizlik oranı ve işsizlikte histerisis hipotezleri üzerine yapılan çalışmalar ele alınacaktır. Bu çalışmalardan Camarero ve Tamarit (2004), ondokuz Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkesinde 1956-2001 döneminde, işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini incelemişlerdir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak, çok değişkenli Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök test ve panel birim kök test yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, incelenen ülkelerden yedisinde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliği için kanıt bulunduğunu göstermektedir.

Gomes ve Da Silva (2007), Brezilya ve Şili olmak üzere iki Latin Amerika ülkesinde histerisis hipotezinin geçerliliğini araştırmışlardır. Lagrange Çarpanı (LM) birim kök test yönteminin uygulandığı çalışmanın bulguları, her iki ülkede histerisis hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Barışık ve Çevik (2008), Türkiye'de 1923-2006 döneminde, işsizlikte histerisis etkisinin varlığını araştırmışlardır. Çalışmada, Zivot-Andrews, Bai-Perron birim kök testleri ile birlikte, Modifiye Edilmiş Log-Periodogram ve Ardışık Kesirli Entegre Hareketli Ortalama (ARFIMA) model yöntemleri kullanılmıştır. Ekonometrik sonuçlara göre, Türkiye'de belirtilen dönemde işsizlik oranlarında histerisis etkisinin varlığı tespit edilmektedir.

Mednik vd. (2008), Latin Amerika ülkelerinde histerisis hipotezinin geçerliliğini 1980-2005 dönemi için incelemişlerdir. Yapısal kırılmalı ADF, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) birim kök test yöntemleri ile panel birim kök test yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın sonuçları, Latin Amerika ülkelerinde histerisis hipotezinin varlığını desteklemektedir.

Ball (2009), gelişmiş yirmi ülkede doğal işsizlik oranı hipotezi ile histerisis hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre, gelişmiş ülkelerde doğal işsizlik oranındaki artışlar, enflasyondaki düşüşler ve büyük oranlı artışlar ile ilişkili bulunmaktadır. Çalışmada ayrıca, histerisis hipotezi geçerli bulunmakta, doğal oran hipotezinin ise geçersiz olduğu tespit edilmektedir.

Yılcı (2009), Türkiye'de 1923-2007 dönemi için işsizlikte histerisis hipotezinin varlığını incelemiştir. Zivot-Andrews, Lumsdaine-Papell Lagrange Çarpanı (LM) yapısal kırılmalı birim kök test yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın bulguları, Türkiye'de işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Kula ve Aslan (2010), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinde işsizlikte histerisisin varlığını incelemişlerdir. Ekonometrik uygulama için, ilköğretimde, ortaöğretimde ve yüksek öğretimde işsizlik oranı değişkenleri kullanılmış olup, Pesaran'ın Kesitsel Bağlılık (CD) testi, Kesitsel Genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) test yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, yüksek öğretimdeki işsizlik oranı için histerisis kanıtının bulunduğunu göstermektedir.

Akay vd. (2011), yirmiüç OECD ülkesinde 1963-2007 döneminde, histerisis hipotezi ve yapısalci teorisinin geçerliliğini incelemişlerdir. Çalışmada yapısal kırılmalı ADF, KPSS ve LM birim kök test yöntemleri uygulanmış ve işsizlik oranı değişkeni kullanılmıştır. Sonuçlar, OECD ülkeleri için histerisis hipotezinin geçersiz olduğunu göstermekte, buna karşılık sonuçların yapısalci teori ile uyumlu olduğu tespit edilmektedir.

Güloğlu ve İspir (2011), Türkiye'de dokuz sektörde, doğal işsizlik oranı ve işsizlikte histerisis hipotezlerinin geçerliliğini 1988-2008 dönemi için incelemişlerdir. Sonuçlar, doğal işsizlik oranının belirtilen dönem için Türkiye'de geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Özcan (2012), OECD ülkelerinde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Çalışmada Lee-Strazicich LM yapısal kırılmalı birim kök test yöntemleri kullanılmış olup elde edilen bulgular, OECD ülkelerinin büyük çoğunluğunda, işsizlik serilerinin histerisis etkisi altında bulunduğuna işaret etmektedir.

Bayat vd. (2013), Türkiye’de 1923-2011 döneminde işsizlik oranının asimetrik davranışını Markov Rejim Değişim Modeli yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışma sonuçları, 1923-1950 döneminde işsizlik oranının sürekli olarak asimetrik davranış sergilediğini göstermektedir. 1950’li yıllardan sonra ise, işsizlik oranında katılıklar meydana gelmektedir.

Eisazadeh ve Tabarsi (2013), İran’da 1959-2011 döneminde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini araştırmışlardır. Yapısal kırılmalı ADF ve Phillips-Perron (PP) birim kök test yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, yıllık işsizlik oranı serisi kullanılmıştır. Birim kök test sonuçları, işsizlikte histerisis hipotezi ile uyumlu bulunmaktadır.

Marjanovic ve Mihajlovic (2014), Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde Ocak 2000-Ocak 2013 döneminde histerisis hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Panel birim kök test yönteminin uygulandığı çalışmadaki bulgular, histerisis hipotezinin geçiş ülkelerinde geçerli olduğunu göstermektedir.

Saraç (2014), Türkiye’de 2005-2013 döneminde, işsizlikte histerisis etkisinin geçerliliğini incelemiştir. Çalışmada birim kök test ve Eşik Ardışık (TAR) modeli yöntemleri kullanılmış olup, çalışma sonuçlarına göre, belirtilen dönemde Türkiye’de işsizlikte histerisis etkisinin geçerli olduğu ve ayrıca işsizlikte histerisis etkisinin incelenmesinde işsizlik oranları değişkeninin kullanılabilmesi tespit edilmektedir.

Özkan ve Altınsoy (2015), Türkiye’de 1988-2014 dönemi için, işsizlik ve istihdam verileri üzerinde histerisis etkisinin varlığını araştırmışlardır. ADF, KPSS, Fourier ADF ve Fourier KPSS birim kök test yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın bulguları, Türkiye’de ilgili dönemde, işgücü piyasasında genel olarak kadın işgücünün yapısal kırılmalardan ve şoklardan daha fazla etkilendiğini göstermektedir.

Akdoğan (2016), AB ülkelerinde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Çalışmada, ekonometrik yöntem olarak, Üstel Düzleme Geçişli Ardışık (ESTAR) ve Asimetrik Üstel Düzleme Geçişli Ardışık (AESTAR) model yöntemleri uygulanmıştır. Bulgular, incelenen ülkelerin %10’unda işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğan ve Erdoğan (2016), Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde 1991-2014 döneminde, işsizlikte histerisis yaklaşımının geçerliliğini incelemiştir. Yatay Kesit Bağımlılık Test yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, MENA Bölgesi ülkelerinde ilgili dönemde işsizlikte histerisis yaklaşımının geçerli olduğu tespit edilmektedir.

Esen ve Kostakoğlu (2016), Türkiye’de 2005-2014 döneminde, doğal işsizlik oranı ve işsizlikte histerisis hipotezlerinin geçerliliğini incelemiştir. Çalışmada, yapısal kırılmalı birim kök test yöntemleri kullanılmış olup, elde edilen sonuçlar, doğal işsizlik oranı hipotezini desteklemektedir.

Taş ve Uğur (2017), Türkiye ekonomisinde 1980-2013 döneminde, işsizlikte histerisis ve doğal işsizlik oranı hipotezlerinin geçerliliğini, ADF, PP birim kök testleri ile Lee-Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testini kullanarak incelemiştir. Sonuçlar, Türkiye ekonomisinde belirtilen dönemde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Akcan (2018), Türkiye’de 2005-2017 döneminde tarım sektöründe ve tarım dışı sektörlerde işsizlikte histerisis etkisinin varlığını aylık veriler kullanarak incelemiştir. ADF ve PP birim kök test yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın bulguları, her iki tür sektörde de işsizlikte histerisis etkisinin var olduğunu ve bu etkinin tarım dışı sektörlerde daha yüksek seviyede olduğunu göstermektedir.

Dikmen ve Dursun (2018), Latin Amerika ülkelerinde 1980-2015 döneminde, işsizlikte histerisis hipotezinin varlığını sınımlıdır. Doğrusal olmayan panel birim kök test yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın Eşik Ardışık (TAR) modeli panel birim kök test sonuçları, Latin Amerika

ülkelerinde belirtilen dönemde işsizlikte histerisisin sadece rejim 1 için geçerli olduğunu göstermektedir.

Nsenga vd. (2019), yeni sanayileşmiş sekiz ülkede 2002-2017 döneminde, histerisis hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak geleneksel birim kök test yöntemleri kullanılmış olup, elde edilen sonuçlara göre, sözkonusu ülkelerde histerisis hipotezinin geçersiz olduğu tespit edilmektedir.

Jump ve Stockhammer (2018), onbeş AB ülkesinde işsizlikte histerisis hipotezinin varlığını 1960-2016 dönemi için incelemiştir. Çalışmada işsizlik oranı, nominal ücretler, işgücü verimliliği ve işgücü/GSYİH değişkenleri kullanılmış ve Maksimum Likelihood tahmin yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın bulguları, incelenen onbeş AB ülkesinde işsizlikte histerisis hipotezinin varlığına işaret etmektedir.

Kılıç vd. (2018), Fransa, Almanya ve Türkiye’de işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini 1980-2017 dönemi için, Zivot-Andrews ve Lagrange Çarpanı (LM) birim kök test yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre, Fransa, Almanya ve Türkiye olmak üzere her üç ülkenin işsizlik serilerinde yapısal kırılmalı birim kökün var olduğu ve her üç ülkede de histerisis hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmektedir.

Tekin (2018), 2005-2017 döneminde Türkiye’de işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Fourier birim kök test ve standart ADF birim kök test yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın bulguları, Türkiye’de sözkonusu dönemde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Yıldırım ve İnançlı (2018), Türkiye’de ocak 2005-temmuz 2016 döneminde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini ADF, Kapetanios, Shin ve Shell (KSS), KPSS, fourier ADF ve fourier KPSS test yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olmadığını göstermektedir. Bu kapsamda, bir şokun etkisiyle işsizlik oranının ortalama değerinden uzaklaşması kalıcı görünmemektedir ve tekrar ortalama değerine dönüş doğrusal bir biçimde gerçekleşmektedir.

Bolat ve Koçbulut (2019), 1993-2016 döneminde otuzyedinci gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ile birlikte Türkiye’de, işsizlikte histerisis ve doğal işsizlik oranı hipotezlerinin geçerliliğini incelemiştir. Ekonometrik yöntem olarak, doğrusal olmayan panel birim kök testlerinden Sıralı Panel Seçim Yöntemi (SPSM) ile fourier fonksiyonlu doğrusal olmayan panel birim kök test yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, Türkiye’de sözkonusu dönem için doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerliliğini desteklemektedir.

Topcu (2019), üst orta gelirli ülkelerde 1991-2017 döneminde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini birinci kuşak panel birim kök analiz yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışma sonuçları, üst orta gelirli ülkelerde işsizlik serilerinin birim kök içermediklerini ve işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olmadığına işaret etmektedir. Belirtilen ülkelerde, doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmektedir.

Yurttagüler ve Kutlu (2019), Türkiye, Rusya, Gürcistan, Romanya, Ukrayna ve Bulgaristan’da 2000-2017 döneminde, histerisis hipotezinin geçerliliğini PP, KPSS birim kök testleri ile ARFIMA modeli yöntemini kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, histerisis hipotezinin Rusya ve Ukrayna’da geçerli olduğunu göstermektedir.

Aydın (2020), Türkiye’de işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğini 2005-2018 dönemi için, dalgacık tabanlı birim kök test yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Bulgular, belirtilen dönemde Türkiye’de işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Pata (2020), onbeş OECD ülkesinde işsizlikte histerisis hipotezinin varlığını 1991-2019 dönemi için, Fourier Panel Durağanlık Testi yöntemi ile incelemiştir. Çalışma sonuçları, Almanya, Türkiye ve İspanya’da işsizlikte histerisis etkisinin geçerli olduğunu, geri kalan oniki OECD ülkesinde doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmanın ekonometrik uygulaması için, Türkiye'nin 1988-2018 dönemine ait yıllık frekansta işsizlik oranı verileri kullanılmış, sözkonusu veriler Dünya Bankası internet veri tabanından alınmıştır. Çalışmanın ekonometrik uygulamasında öncelikle, Türkiye'nin işsizlik oranı serisinin birim kök analizi için klasik yapısal kırılmasız birim kök test yöntemlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök test yöntemleri uygulanmaktadır.

Klasik birim kök testlerinin ardından, çalışmanın güvenilirliği açısından iki kırılmalı birim kök testlerinin kullanılması uygun görülmektedir. Buna göre, iki kırılmalı birim kök testleri olarak belirlenen, Lee-Strazicich LM ve Lumsdaine-Papell Yapısal Kırılmalıbirim kök test yöntemleri kullanılmıştır. Türkiye'de doğal işsizlik oranı hipotezinin geçersizliği ve işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğinin, ekonometrik yöntemler ile sınanmasında aşağıdaki temel hipotez (H_0) ve alternatif hipotez (H_1) esas alınacaktır. Bu hipotezler şunlardır;

H_0 : Doğal işsizlik oranı hipotezi geçerlidir. (İşsizlik oranı serisi düzey değerlerine göre durağan olur ise bu sonuca ulaşılmış olunur.) [$I(0)$]

H_1 : İşsizlikte histerisis hipotezi geçerlidir. (İşsizlik oranı serisi düzey değerlerine göre durağan olmasa bu sonuca ulaşılmış olunur.) [$I(1)$]

Lee-Strazicich Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Lee ve Strazicich (2003), yapısal kırılmalı birim kök testini hem temel hipotez altında hem de alternatif hipotez altında iki yapısal kırılmaya izin veren bir LM test istatistiği temelinde geliştirmişlerdir. LM birim kök testi, temel hipotezin reddi ile sonuçlandığında durağanlık konusunda çok güçlü bir kanıt ortaya çıkmaktadır (Bassil, 2008: 3).

Lee-Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testi, iki yapısal kırılmaya izin veren ve LM test yöntemine dayanan birim kök testidir. Lee ve Strazicich birim kök testinin temel hipotezi (H_0) “yapısal kırılmaların varlığında seride birim kök vardır” olarak ifade edilmektedir. Bu birim kök testi için, (2) nolu denklemde belirtilen regresyon modeli esas alınmaktadır.

$$y_t = \delta' Z_t + e_t, \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem (2)'de gösterilen Z_t , dışsal değişkenler vektörünü ifade etmektedir. ε_t , iid $N(0, \sigma^2)$ ilgili varsayımlara sahip artıklarını ifade etmektedir. Sözkonusu test, A ve C olmak üzere iki model üzerinden yapılmaktadır. Düzey değerlerine göre iki kırılmaya izin veren A Modeli, $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]'$ olarak ifade edilmektedir. $t \geq T_{Bj} + 1$ iken $D_{jt} = 1$ olur. Aksi durumda ise sıfır olur. T_{Bj} , tek bir kırılmanın gerçekleştiği dönemi göstermektedir. C Modeli, düzeyde ve trendde olmak üzere iki kırılmayı içermektedir ve $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]'$ biçiminde açıklanmaktadır. D_{jt} , $t \geq T_{Bj} + 1$, iken $J = 1, 2$ olur, aksi durumda ise sıfır olarak sonuçlanır (Lee ve Strazicich, 2003: 1082-1083).

Lumsdaine-Papell Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Lumsdaine ve Papell (1997), Zivot ve Andrews (1992)'in tek kırılmalı birim kök testini geliştirerek bu testi iki yapısal kırılmaya birden izin veren bir test haline getirmişlerdir. Lumsdaine-Papell yapısal kırılmalı birim kök testinde, düzey değeri ile iki yapısal kırılmaya izin veren AA modeli denklem (3)'te gösterilmiştir (Lumsdaine ve Papell, 1997).

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \theta DU1_t + \omega DU2_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklem (3)'te $t=1, \dots, T$ için $c(L)$, k 'ncü gecikmeli bir polinomdur ve $1-c(L)L$ 'nin kökleri birim çemberin dışında bulunmaktadır. $DU1$ ve $DU2$, $TB1$ ve $TB2$ zamanında ortaya çıkan ortalama bir kırılma için kukla değişkenler göstergesidir. $DT1_t$ ve $DT2_t$, trendde kırılmayı ifade eden değişkenlerdir. Öte yandan, düzey ve trend değerleri ile iki yapısal kırılmaya izin veren CC modeli ise denklem (4)'te gösterilmiştir.

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \theta DU_{1t} + \gamma DT_{1t} + \omega DU_{2t} + \psi DT_{2t} + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Bulgular

Çalışmada öncelikle, Türkiye'nin 1988-2018 dönemine ait işsizlik oranı serisinin ADF ve PP Klasik Birim Kök Test yöntemleri kullanılarak durağanlık analizi yapılmıştır. ADF birim kök testinin uygulanmasında, gecikme uzunluğu değerinin belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri esas alınmış olup, maksimum gecikme uzunluğu değeri üç olarak sınırlandırılmıştır. PP birim kök testinin uygulanmasında, gecikme uzunluğu değerinin belirlenmesinde “Newey-West Bandwidth” otomatik seçimi esas alınmış olup, maksimum gecikme uzunluğu üç olarak belirlenmiştir. Sabitli ve hem trendli hem sabitli olmak üzere her iki klasik yönteme göre yapılan birim kök test sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. ADF ve PP Klasik Birim Kök Test Sonuçları

	Genişletilmiş DickeyFuller (ADF)		Phillips Perron (PP)	
	Sabitli	Sabitli+Trendli	Sabitli	Sabitli+Trendli
Test İstatistik Değeri	-1.89	-3.54	-1.92	-2.62
Gecikme Uzunluğu	0	1	3	3
Kritik Değerler	%1 -3.68	%1 -4.30	%1 -3.68	%1 -4.30
	%5 -2.97	%5 -3.57	%5 -2.97	%5 -3.57

Tablo 1’deki sonuçlara göre, ADF ve PP Klasik Birim Kök Testleri olmak üzere her iki yönteme göre serinin düzey değerleri esas alınarak sabitli ve hem sabitli hem trendli olarak yapılan birim kök testlerinin istatistik değerleri, kritik değerlerden mutlak değer itibariyle küçük olduğu için, işsizlik oranı serisinin durağan olmadığı ve birim kök içerdiği tespit edilmektedir.

Çalışmada, klasik birim kök testlerinin ardından işsizlik oranı serisinin, Lee-Strazicich, Lumsdaine-Papell birden fazla yapısal kırılmaya izin veren birim kök test yöntemleri kullanılarak birim kök analizi yapılmıştır. Lee-Strazicich LM yapısal kırılmalı birim kök testinin uygulanmasında en yüksek gecikme uzunluğu değeri üç olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan ve birden fazla yapısal kırılmaya izin veren birim kök testlerinden biri olan, Lee-Strazicich LM yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Lee-Strazicich LM Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Model A	Kritik Değer	Birinci Kırılma (TB1)	İkinci Kırılma (TB2)
-2.76	%1 -4.07	1993	2000
	%5 -3.56		
Model C	Kritik Değer	Birinci Kırılma (TB1)	İkinci Kırılma (TB2)
-6.06	%1 -6.69	2000	2012
	%5 -6.15		

Not: Lee ve Strazicich (2003)’in kritik değerleri esas alınmıştır.

Tablo 2’de verilen Lee-Strazicich LM yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre, düzey değerlerine göre iki kırılmayı ifade eden A modeli için, test istatistik değerinin -2.76 olarak ve verilen kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu için %5 anlamlılık düzeyine göre işsizlik oranı serisinin durağan olmadığı tespit edilmektedir. Bu sonuca göre, 1993 ve 2000 yıllarında yapısal kırılma gerçekleşmiş fakat bu anlamlı olarak sonuçlanmamaktadır. Düzey ve trend değerlerine göre iki kırılmayı ifade eden C modeli için, test istatistik değeri -6.06 olarak ve verilen kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu için yüzde beş anlamlılık düzeyine göre anlamlı sonuçlanmamaktadır. Bu sonuca göre, 2000 ve 2012 yıllarında yapısal kırılma gerçekleşmiş fakat bu kırılmaların anlamlı olarak sonuçlanmadığı ve serinin durağan olmadığı, diğer bir ifade ile birim kök içerdiği tespit edilmektedir.

Çalışmada uygulanan diğer bir yapısal kırılmalı birim kök testi olan Lumsdaine-Papell iki yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Lumsdaine-Papell iki yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Lumsdaine-Papell Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Model AA	Kritik Değer	Birinci Kırılma (TB1)	İkinci Kırılma (TB2)
-5.61	%1 -6.74	1995	2000
	%5 -6.16		
Model CC	Kritik Değer	Birinci Kırılma (TB1)	İkinci Kırılma (TB2)
-6.18	%1 -7.19	2000	2009
	%5 -6.75		

Tablo 3'teki sonuçlara göre, AA modeli, serinin düzey değerlerine göre iki kırılmayı ifade etmekte, CC modeli, düzey ve trend değerlerine göre iki kırılmayı ifade etmektedir. İşsizlik oranı serisi için, her iki modele göre yapılan birim kök test sonuçları Tablo 3'te verilen kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu için anlamlı olarak sonuçlanmamaktadır. Buna göre, AA modeli için birinci kırılma (TB1) ve ikinci kırılma (TB2) dönemleri 1995 ve 2000 yılları olarak tespit edilir iken, CC modeli için ise, birinci kırılma (TB1) ve ikinci kırılma (TB2) dönemleri sırasıyla 2000 ve 2009 yılları olarak tespit edilmekte ve bu kırılma dönemleri anlamlı olarak sonuçlanmamaktadır. Lumsdaine-Papell iki yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre, işsizlik oranı serisinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Elde edilen ekonometrik sonuçlar genel bir çerçevede değerlendirildiğinde, klasik yapısal kırılmasız birim kök test sonuçlarına göre Türkiye'ye ait işsizlik oranı serisi, düzey değerlerine göre durağan sonuçlanmamış diğer bir ifade ile, işsizlik oranı serisi kendi ortalama değerinden uzakta bir dağılım göstermektedir. Bunun yanısıra yapısal kırılmalı her iki birim kök test sonucuna göre, Türkiye'ye ait işsizlik oranı serisi için elde edilen yapısal kırılma dönemlerine ait test istatistik değerleri istatistiksel olarak anlamlı olmamakta ve durağan olarak sonuçlanmamaktadır. Elde edilen ekonometrik sonuçlar, Türkiye'de doğal işsizlik oranı hipotezinin geçersiz olduğu ve işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğu varsayımını desteklemekte olup, varsayımını desteklemektedir.

Sonuç

İşsizlik sorunu, birçok ülkede geçmişten günümüze önemli makroekonomik sorunların başında gelmektedir. Dolayısıyla, işsizlik oranının düşürülmesine yönelik olarak uygulanan politikalar da tartışılmaktadır. Bu noktada, istihdam artırıcı politikaların uygulanmasından önce işsizlik oranı ile ilgili bazı verilerin ve kuramsal yaklaşımların geçerliliği noktasında birtakım sonuçlar hakkında bilgilere sahip olunması önem arz etmektedir. Bu çerçevede, ileri sürülen kuramsal yaklaşımların tartışılması istihdam artırıcı politikaların başarısı açısından önemli hale gelmektedir.

Teorik tartışmalarda işsizlik oranının, şoklar sonrasında yeniden şok öncesi değerine yakınsayıp yakınsamadığı noktasında doğal işsizlik oranı hipotezi ve işsizlikte histerisis olmak üzere farklı teorik yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Doğal işsizlik oranı hipotezi, şok sonrasında işsizlik oranının yeniden şok öncesi seviyesine döneceğini savunmaktadır. Buna göre işsizlik oranı serisi, şokun meydana getirdiği geçici etkiler sonrasında yeniden önceki seviyesine yakınsamaktadır. Ekonometrik uygulama sonucunda işsizlik oranı serisi üzerinde uygulanan yapısal kırılmasız ve yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarının düzey değerine göre durağan sonuçlanması diğer bir ifade ile, birim kök içermemesi durumunda doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna karşılık işsizlikte histerisis hipotezi, şoklar sonrasında işsizlik oranının önceki seviyesine doğru yakınsamayacağını aksine önceki seviyesinden daha da uzaklaşacağını savunmaktadır. Ekonometrik uygulama sonucunda incelenen işsizlik oranı serisinin, düzey değerine göre durağan sonuçlanmaması diğer bir ifade ile birim kök içermesi durumunda işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, böyle bir durumda bir şok karşısında işsizlik oranı uzun süreli etkilere maruz kalmakta ve şok öncesindeki seviyesine dönememektedir.

Türkiye'de işsizliğin azaltılması için önemli politikalar uygulanmakta, orta ve uzun vadede işsizlik ile mücadelede istenilen ve kalıcı bir başarı sağlanamamaktadır. Bunun temelinde işsizlik sorununun farklı nedenlerden ortaya çıkması yatmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu, mevsimsel, arızı, yapısal, iradi, gayri iradi, konjonktürel olmak üzere birçok farklı nedenden ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, işsizlik sorununun çözümü için uygulanacak politikaların birçok nedeni dikkate alınması gerekmekte, bu sebepten dolayı işsizlik sorununun çözümü zorlaşmaktadır.

Türkiye'de 1988-2018 dönemi için, doğal işsizlik oranı hipotezinin geçersizliğinin ve işsizlikte histerisis hipotezinin geçerliliğinin incelendiği bu çalışmada kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller, Phillips-Perron klasik yapısal kırılmamasız birim kök test sonuçlarına göre, Türkiye'de belirtilen dönemde işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmektedir. Buna göre, işsizlik oranı serisinin şoklardan dolayı yapısal kırılmalar sonrasında belirli bir süre şok öncesindeki ortalama denge değerine yakınsamadığı, sözkonusu şokların işsizlik oranını kalıcı bir biçimde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuçları, Lee-Strazicich LM ve Lumsdaine-Papell iki yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları da desteklemektedir. Bu kapsamda, çalışmanın sonuçları Barışık ve Çevik (2008), Yılcı (2009), Kula ve Aslan (2010), Saraç (2014), Taş ve Uğur (2017), Akcan (2018), Kılıç vd. (2018), Tekin (2018), Aydın (2020), Pata (2020)'nın Türkiye üzerine elde ettikleri sonuçlar ile benzerlikler göstermektedir.

Çalışmada, her ne kadar Türkiye'de belirtilen dönem için işsizlikte histerisis hipotezinin geçerli olduğu bulunmuş olsa da, bu sonuç tüm dönemler için geçerli olmayabilir. Çalışmada incelenen dönemin farklı olması durumunda ve ekonometrik yöntemlerdeki farklılıklar nedeniyle çalışmada elde edilen sonuçlar da farklılıklar gösterebilmektedir.

Çalışmadaki sonuçlar, Türkiye ekonomisinde bundan sonraki dönemde orta ve uzun vadeyi hedef alan istihdamı arttırmayı sağlamaya dönük politikaların uygulanmasının işsizlik sorununun çözümü açısından önem arz ettiğini göstermektedir. Türkiye ekonomisinde, günümüze kadar uygulanan istihdamı artırma amacına dönük uygulanan politikalar, işsizliğin azaltılması açısından bundan sonra da önemli olmaya devam edecektir. Türkiye'de şokların işsizlik oranı üzerinde uzun süreli etkilere sahip olmasından dolayı politika uygulayıcıların, işsizliği azaltmada kısa vadeli istihdam artırıcı politikaların yerine orta ve uzun vadeye dönük istihdam artırıcı politikaları tercih etmesi işsizlik sorunu için istikrarlı bir çözümün ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akay, H. K., Nargeleçekenler, M., & Yılmaz, F. (2011). Hysteresis in unemployment: Evidence from 23 OECD countries. *Ekonomickýčasopis*, 59, 488-505.
- Akcan, A. T. (2018). Tarım ve tarım dışı sektörlerde işsizlik histerisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24(1), 21-31. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.449962>
- Akdoğan, K. (2016). Unemployment hysteresis and structural change in Europe. Working Paper No:16-18, *Central Bank of the Republic of Turkey*. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1171-8>
- Alatalo, J., Gustavsson, H., Klinger, S., Laviringson, A., Ozols, N., Räisänen, H., Skuja, V., & Villsaar, K. (2015). Structural unemployment in selected countries. *Aktuelle Berichte*, No. 4/2015.
- Aydın, M. (2020). Türkiye için işsizlik histerisi hipotezinin dalgacık tabanlı birim kök testleri ile sınanması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 171-186. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.695500>
- Ball, L. M. (2009). Hysteresis in unemployment: Old and new evidence. NBER Working Paper 14818, (Erişim: 08.09.2019), <https://www.nber.org/papers/w14818.pdf>. <https://doi.org/10.3386/w14818>
- Barışık, S., & Çevik, E. İ. (2008). İşsizlikte histeri etkisi: Uzun hafıza modelleri. *Kamu-İş*, 9(4).
- Bassil, C. (2008). Federal funds rate stationarity: New evidence. *Thema Working Paper no. 2008-35*.

- Bayat, T., Kayhan, S., & Koçyiğit, A. (2013). Türkiye’de işsizliğin asimetrik davranışının rejim değişim modeliyle incelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 4(2), 79-90.
- Bolat, S., & Koçbulut, Ö. (2019). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezinin ampirik bir analizi. *Maliye Dergisi*, 176, 201-224.
- Camarero, M., & Tamarit, C. (2004). Hysteresis vs. natural rate of unemployment: New evidence for OECD countries. *Economics Letters*, 84 (2004), 413–417.
- Dikmen, F. C., & Dursun, G. (2018). Unemployment hysteresis and convergence: Evidence from Latin American countries. *EconWorld 2018*, (Erişim: 21.09.2019), https://lisbon2018.econworld.org/papers/Dikmen_Dursun_Unemployment.pdf
- Dinler, Z. (2018). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Doğan, C., & Erdoğan, S. (2016). An empirical analyses of unemployment hysteresis and natural rate of unemployment approaches for MENA countries. *Optimum Journal of Economics and Management Sciences*, 3(2), 41-50.
- Eisazadeh, S., & Tabarsi, M. (2013). Does unemployment hysteresis exist in economy of IRAN?. *International Journal of Asian Social Science*, 3(8),1717-1724.
- Esen, E., & Kostakoğlu, S. F. (2016). Testing unemployment series stationarity properties for Turkey: Is natural rate of unemployment or unemployment hysteresis?. *EconWorld2016@Imperial College Proceedings*. (Erişim: 17.09.2019), https://london2016.econworld.org/papers/Esen_Kostakoglu_Testing.pdf
- Furuoka, F. (2014). Does hysteresis exist in unemployment? New findings from fourteen regions of the Czech Republic. *Czech Journal of Economics and Finance*, 64(1), 59-78.
- Gomes, F. A. R., & Da Silva, C. G. (2007). Hysteresis vs. NAIRU & convergence vs. divergence: The behavior of regional employment rates in Brazil, *Inspere Working Papers wpe_73*, Inspere Working Paper, Inspere Instituto de Ensino e Pesquisa.
- Güloğlu, B., & İspir, M. S. (2011). Doğal işsizlik oranı mı? İşsizlik histerisi mi? Türkiye için sektörel panel birim kök sınaması analizi. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205-215. <http://doi.org/10.21121/eab.2011219565>
- Jump, R. C., & Stockhammer, E. (2018). New evidence on unemployment hysteresis in the EU. (Erişim: 21.09.2019), https://www.euroframe.org/files/user_upload/euroframe/docs/2018/Conference/Session%204/EUROF18_Jump_Stockhammer.pdf
- Kılıç, N. Ö., Karabulut, K., & Uğurlu, S. (2018). Is unemployment hysteresis hypothesis valid for France, Germany and Turkey? Unit Root Analysis with Structural Break. *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13/30(Fall 2018), 213-223. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14251>
- Kula, F. & Aslan, A. (2010). Unemployment hysteresis in Turkey: Does education matter?. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(1), 35-39.
- Lee, J., & Strazicich, M.C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089. <http://doi.org/10.1162/003465303772815961>
- Lumsdaine, R. L., & Papell, D.H. (1997), Multiple trend breaks and the unit root hypothesis. *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218. <https://doi.org/10.1162/003465397556791>
- Mankiw, N. G. (2010). *Macroeconomics*. New York:Worth Publishers.
- Marjanovic, G., & Mihajlovic, V. (2014). Analysis of hysteresis in unemployment rates with structural breaks: The case of selected European countries. *Inzinerine Ekonomika Engineering Economics*, 25(4), 378-386. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.25.4.5263>

- Mednik, M., Rodriguez, C. M., & Ruprah, I. J. (2008). Hysteresis in unemployment: Evidence from Latin America. Inter-American Development Bank Working Paper: OVE/WP-04/08. <https://doi.org/10.1002/jid.1755>
- Mladenović, Z. (2016). Econometric testing of unemployment hysteresis in selected CEE countries: Lessons for the Serbian economy. *Ekonomika Preduzeća*, 11-24.
- Mohan, R., Kemegue, F., & Sjuib, F. (2008). Hysteresis in unemployment panel unit root tests using state level data. *Journal of Business & Economics Research*, 2(6), 53-60. <https://doi.org/10.19030/jber.v6i2.2390>
- Nsenga, D., Nach, M., Khobai, H., Moyo, C., & Phiri, A. (2019). Is it the natural rate or hysteresis hypothesis for unemployment rates in newly industrialized economies?. MPRA Paper No. 86274, (Erişim: 18.09.2019), <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86274/>. <https://doi.org/10.2478/cer-2019-0031>
- Özcan, B. (2012). İşsizlik histerisi hipotezi OECD ülkeleri için geçerli mi? Yapısal kırılmalı birim kök analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40, 95-117.
- Özkan, Y., & Altınsoy, A. (2015). İşsizlik ve istihdamda histeri etkisi (Türkiye, 1988-2014). *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, 123-128.
- Pata, U. K. (2020). OECD ülkelerinde işsizlik histerisinin ampirik bir analizi: Fourier panel durağanlık testi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(1), 125-144. <https://doi.org/10.32331/sgd.753027>
- Phelps E.S. (1972). *Inflation Policy and Unemployment Theory: The Cost Benefit Approach to Monetary Planning*, W.W. Norton.
- Saraç, T. B. (2014). İşsizlikte histeri etkisi: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 335-344.
- Snowdon, B., & Vane, B. (2005). *Modern macroeconomic-its origins, development and current state*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Taş, S. & Uğur, B. (2017). Türkiye için işsizlik histerisi mi, yoksa doğal oran hipotezi mi geçerlidir?. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 25-40.
- Tekin, İ. (2018). Türkiye'de işsizlik histerisi: Fourier fonksiyonlu durağanlık sınamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 97-127. <https://doi.org/10.24988/deuibf.2018331685>
- The World Bank (2019). Data Bank. (Erişim: 15.11.2019), <https://data.worldbank.org/>
- Topcu, B. A. (2019). Üst orta gelirli ülkelerde işsizlik histerisi hipotezinin test edilmesi. *International Journal of Academic Value Studies*, 5(1), 151-158. <https://doi.org/10.23929/javs.854>
- Weiner, S. E. (1986). The natural rate of unemployment concepts and issues. *Economic Review*, 11-24.
- Yılancı, V. (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335. <https://doi.org/10.31671/dogus.2019.195>
- Yıldırım, S. & İnançlı, S. (2018). Türkiye'de işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliğinin ampirik olarak değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(Özel Sayı), 45-54.
- Yurttagüler, İ. M. & Kutlu, S. (2019). İşsizlikte uzun hafıza etkisi ve histerisi hipotezinin geçerliliği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 214-225.
- Zivot, E. & Andrews, D.W.K. (1992) Further evidence on the great crash, the oil-priceshock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270. <https://doi.org/10.1198/073500102753410372>

Extended Abstract

Introduction and Aim of the Study

Unemployment is one of the most important macroeconomic problems especially in developing countries from past to present. Different theoretical approaches have been put forward on the source of this macroeconomic problem. There are also significant fluctuations in unemployment rates after shocks in economy.

Significant fluctuations have occurred in unemployment rate examined in the study in Turkey during the period 1988-2018. The unemployment rate, which reached 9 percent during the period 1992-1994, reached 10.8 percent after the November 2000 and February 2001 financial crises. The unemployment rate, which was 8.7 percent in 2006, experienced a significant break after 2007-2008 Global Financial Crisis, and stood at 10.7 percent in 2010.

This study aims to examine the invalidity of the natural unemployment rate hypothesis in Turkey and the validity of the hysteresis hypothesis in unemployment for Turkey. In this context, it is tried to contribute to the literature both theoretically and econometrically.

On the other hand, in this study, what are theoretical dimensions of natural unemployment rate and hysteresis hypotheses in unemployment? Is natural unemployment rate hypothesis invalid in Turkey? Is hysteresis hypothesis in unemployment valid in Turkey? Answers to questions are sought.

Theoretical Framework

Three different theoretical approaches have been proposed on the ability of unemployment rate to return to its before shock level after shock. According to natural unemployment rate hypothesis, which is the first of these theoretical approaches, It is stated that unemployment rate will converge to its before shock level after shock and the said shock has temporary effects on unemployment rate. As the second theoretical approach, the hysteresis hypothesis in unemployment states that, contrary to the natural unemployment rate hypothesis, the unemployment rate, which has a significant break after shock, will not converge to its before shock level. According to the structural approach, which is the third theoretical approach, the change in production technology and the change in consumption patterns cause unemployment and accordingly, the majority of shocks have temporary effects.

On the other hand, different theoretical approaches such as natural unemployment rate hypothesis and hysteresis hypothesis in unemployment are put forward on whether the unemployment rate converges to its value before shock after shocks in theoretical discussions. One of these theoretical approaches, natural unemployment rate hypothesis argues that the effects of shock are temporary, and that unemployment rate will converge again to its before shock level after shock. Another theoretical approach is the unemployment hysteresis hypothesis, which argues that unemployment rate is subject to permanent effects after shock and can not converge to its before shock level.

Methodology

The data used in the econometric application of the study cover annual frequency and during the period 1988-2018, and the unemployment rate time series was used from The World Bank internet database in econometric application. In this context, it has been tested the main hypothesis, which assumes the validity of the natural unemployment rate hypothesis, and the alternative hypothesis, which assumes the validity of the hysteresis hypothesis in unemployment in the study. Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perron unbreakable unit root test methods as well as Lee-Strazicich Lagrange Multiplier and Lumsdaine-Papell structural break unit root test methods were used as econometric methods, and the basic hypothesis expressing the existence of a structural break unit root was tested.

Findings

Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perron unbreakable unit root test results show that Turkey's unemployment rate series is not stationary, contains unit root, and does not show a distribution around its mean. The Lee-Strazicich Lagrange Multiplier and the Lumsdaine-Papell structural break unit root test results reveal that Turkey's unemployment rate series is not stationary and the basic hypothesis that assumes the existence of a structural break unit root should be accepted. Obtained the results in the study generally indicate that the natural unemployment rate hypothesis is invalid in Turkey, while the hysteresis hypothesis in unemployment is valid.

Conclusion

Desired success cannot be achieved in solving the unemployment problem despite the implementation of important policies to solve the unemployment problem, which is one of the leading macroeconomic problems in Turkey. The basis of this is that the unemployment problem has arisen from different reasons. Unemployment problem arises from many different reasons such as seasonal, incidental, structural, voluntary, involuntary and cyclical. For these reasons, the solution of the unemployment problem is getting more and more difficult.

The study results show that the implementation of middle-term and long-term employment-increasing policies to reduce unemployment in Turkish economy continues to be important for solution of the unemployment problem. Due to long-term effects of shocks on the unemployment rate in Turkey, it is important for policy practitioners to prefer middle-term and long-term policies to reduce unemployment in terms of a stable solution to the unemployment problem.

The study findings Barışık and Çevik (2008), Yılcı (2009), Kula and Aslan (2010), Saraç (2014), Taş and Uğur (2017), Akcan (2018), Kılıç et al. (2018), Tekin (2018), Aydın (2020), Pata (2020) show similarities with their findings on Turkey.

Araştırma Makalesi • Research Article

Analysis of The Relationship Between GDP Growth and Foreign Direct Investment in Underdeveloped Countries: Tar Model

Az Gelişmiş Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYH Büyümesi ve Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki İlişkinin Analizi: Tar Modeli

Serdar Öztürk*, Mert Anıl Atamer**

Abstract: Economists argue that a relation between foreign direct investments (FDI) and economic growth exists. In many studies, it has been investigated the way FDI affect economic growth. In the literature, it has been concluded that foreign direct investment has a positive impact on economic growth. In some studies, it was determined that there was no causality between economic growth and direct foreign investments. This article differs from the other studies in terms of both its perspective and results. In this article, it is important to analyze how the per capita GDP growth affects FDI in opposition to the studies in the literature and it is thought that this study will contribute to the literature. Another feature that distinguishes this article from others is that the analyses are not linear analysis but nonlinear analysis. Obtained results will guide policy-makers. The results are of great importance for policymakers in underdeveloped countries in terms of saying that they need to keep their GDP per capita above the determined threshold otherwise FDI entering their countries would decrease.

Keywords: Foreign Direct Investment GDP Per Capita Growth, Tar Model, Less Developed Countries

Öz: İktisatçılar, doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Yapılan çalışmaların çoğunda, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği konusu araştırılmıştır. Literatürde, genellikle doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra bazı araştırmacılar doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedenselliğin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu makale hem bakış açısı hem de elde ettiği sonuçlar açısından diğerlerinden farklıdır. Bu makale literatürdeki çalışmaların aksine kişi başına düşen GSYİH büyümesinin, doğrudan yabancı yatırımları nasıl etkilediğini analiz etmesi açısından önemlidir ve literature katkı yapacağı düşünülmektedir. Bu makaleyi diğerlerinden ayıran bir diğer özellik ise, analizlerin linear analiz değil nonlinear analiz olmasıdır. Elde edilen sonuçlar politika yapıcılarına yol gösterici nitelikte olacaktır. Sonuçlar az gelişmiş ülkelerdeki politika yapıcılarına, ülkelere doğrudan yabancı yatırımların girmesini sağlamak için kişi başına düşen GSYİH büyümesini belirlenen eşik değerin üzerinde tutmaları gerektiğini, aksi

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 50300, Nevşehir/Türkiye.

ORCID: 0000-0003-0650-0244 E-posta: serdarozturk@nevsehir.edu.tr

** Öğr. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, 50900, Nevşehir/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-1238-902 E-posta: mertatamer@nevsehir.edu.tr

Received/Geliş: 20 July/Temmuz 2020

Düzeltilme/Revised form: 03 August/Ağustos 2021

Accepted/Kabul: 09 August/Ağustos 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

takdirde ülkelerine girmesi istenen doğrudan yabancı yatırımların azalacağını ifade etmesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım Kişi Başına Düşen GSYİH Büyümesi, Tar Modeli, Az Gelişmiş Ülkeler

Introduction

Foreign Direct Investments (FDI) are the investments that are made by investors who are not within the borders of a country by establishing a factory in any country, opening a branch or buying an existing company partially or completely. (Eğilmez M 2016)

According to economists, a close relation between FDI and economic growth exists. Most of the surveys show the positive association between economic growth and FDI. This study aims to give a different perspective to literature. Rather than focusing on the way FDI affects economic growth, this article concentrates on the extent to which economic growth affects FDI.

FDI has a great impact, especially in underdeveloped countries, in order to achieve economic development. For underdeveloped countries, it is not easy to make investments that are unaffordable for domestic capital. These investments can only be made by the external borrowing of the state, or by the entry of foreign investments into the country. Countries that can attract foreign investors will not prefer to make these investments by external borrowing. Therefore, although it is known that foreign investments will positively affect economic growth, it is significant to emphasize how this foreign investment can be introduced into the country. The effects of GDP per capita growth on foreign investments were analyzed in this study.

It is possible to say that in recent years, FDI has been growing significantly in all around the world, while developing countries are more successful in attracting FDI than developed countries. In addition, we can say that institutional factors are the determinant factor for FDI in emerging markets. (Uddin, Chowdhury, Zafar et al. 2018)

Kayalvizhi and Thenmozhi, in their study in 2018, conducted a study for 22 developing economies and stated that technology is the leading of the factors affecting foreign investments. They also argued that increasing the quality of management in the country would increase the impact on FDI.

FDI attracted the attention of all states and led states to compete with each other in attracting foreign capital. Foreign investments generally affected the economic indicators positively in the countries in which they entered the market. (Nistor 2014)

Foreign investments see emerging markets more profitable and do not hesitate to invest in the market if there is confidence in countries. In order for the underdeveloped countries to attract foreign investments, there is a need for reliability in the market, strong and reliable management and positive developments in economic indicators.

By investigating the relations between FDI and the economic growth that is frequently seen in the literature, the aim of this study is to play a guiding role in how underdeveloped countries will attract these investments

After the Introduction part of this study, the Literature review was carried out in the second part. In the third part, information about the data and the method was given. In the fourth part, empirical models and findings were given and finally in the fifth part, results and policy results were given.

Literature Review

In their work in 2007, Yao and Wei analyzed the relation between economic growth and FDI in the newly industrialized economies through panel cointegration tests. They used data from 29 provinces and municipalities between 1979-2003 years. As a result of the studies, they have determined that there is a positive impact of FDI on the economic growth of the newly industrialized societies.

Lee and Chang examined the relation between financial development and economic growth through panel cointegration analysis using data from 1970-2002 for 37 countries in 2009. As a

consequence of the analyzes, the influence of FDI and financial development on economic growth was evaluated and it was determined that financial development rather than FDI had a greater influence on economic growth.

In 2011, Tıwari and Mutascu analyzed the relation between FDI and economic growth for Asian countries by conducting panel data analysis for the period 1986-2008. As a result of the analyzes, they stated that the positive impacts of both FDI and exports on economic growth.

Chen and Zulkifli, in their study in 2012, analyzed the VECM model using data from Malaysia between 1980 and 2010 and stated that a two-way causality between FDI and economic growth exists in the long run and that the FDI positively affects economic growth. According to their findings, there is no short run Granger causality between FDI and economic growth.

In his study in 2013, Lee analyzed the relation between FDI and economic growth, carbon emission and clean energy use by using data from 19 of the G20 countries between 1920 and 2009. As a result of his evaluations, he stated the important influence of FDI on economic growth for G20 countries.

Almfraji, Almsafir and Yao analyzed the influences of FDI in Qatar on the economy between 1990 and 2010 in their study by utilizing time series and Granger causality analysis. According to their conclusions, they stated that economic growth and FDI in Qatar are in interaction with each other in the long term.

In 2014, Loris and Diby analyzed the influence of FDI on economic growth by conducting SYM-GMM analyzes by utilizing data from 50 African countries for the period 1980-2009. As a result of their analysis, they determined a significant positive impact of FDI on the economic growth of African countries within these periods.

In 2015, Fadhil and Almsafir used the data in Malzeya between 1975 and 2010 and analyzed the relation between economic growth and FDI with the Johansen test and unit root tests. As a result of their analyses, they stated that FDI strongly made a contribution to economic growth.

In his study in 2015, Hong has done GMM analysis for 254 cities in China using data from 1994 to 2010. As a result of his examinations, he concluded that a positive influence of FDI on economic development existed.

Iamsiraroj and Ulubaşoğlu analyzed the relation between FDI and economic growth by utilizing data from 140 countries between the years of 1970-2009. According to the results of their analyses, they concluded that FDI positively affected economic growth.

In 2015, Kinuthia and Murshed analyzed the data between 19060 and 2009 in the vector autoregressive model and examined the relationship between FDI and economic growth in Kenya and Malaysia. They concluded that FDI did not support economic growth in Kenya but supported economic growth in Malaysia.

In his study conducted in 2015, Pegkas conducted a panel data analysis using data from the years 2002-2012 in his study of the effect of FDI on 18 countries in the Eurozone. According to his findings, there is a positive influence of FDI on economic growth in the long term.

In 2016, Water and Liu conducted a panel analysis of Chinese cities for the period 1991-2010. As a result of their studies, they concluded that FDI have a positive influence on GDP per capita growth rate.

Alvarado, Iñiguez and Ponce conducted panel data analysis for 19 Latin American countries in 2017. As a result of their analysis, they found a positive relation between economic growth and FDI in high-income countries and stated that FDI does not affect economic growth with the exception of high-income countries.

Clean and Gökmen, in the study they have done in 2014, examined the relation between FDI and GDP growth in Turkey through Granger causality analysis and Johansen cointegration test. As a result

of their examination, they have determined that there is no causality between GDP growth and FDI in Turkey.

In 2018, Makun analyzed the impacts of external factors on economic growth using ARDL approach for the Republic of Fiji Islands between 1980 and 2015. As a conclusion of his analysis, it is concluded the positive effects of foreign exchange and FDI on economic growth both in the short and long run.

Data and Method

The data used in this study consisted of observations from 9 underdeveloped countries (Nigeria, Senegal, Mali, Nepal, Madagascar, Burkina Faso, Ethiopia, Guinea and Mozambique) from 1998 to 2015. The data of GDP per capita (annual%) and FDI, net inflows (% of GDP) were obtained from the World Bank.

Tar Analysis was used in the model. As a consequence of the analysis, it is proved that the model is not linear but nonlinear.

In the long term, the following equation is utilized to analyze the relationship between GDP growth per capita (annual%) = Gdp1 and FDI, net inflows (% of GDP) = FDI

$$* FDI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 Gdp1_{it} + \alpha_2 \text{Matrix X} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (I)$$

First, we determined the FDI in the short term and then tried to predict the long term FDI by using the δ coefficient.

In this equation, matrix x is a vector variable set that explains the factors affecting foreign direct investment and gdp per capita.

$$* FDI_{it} - FDI_{it-1} = \delta (FDI_{it} - FDI_{it-1}) \quad (II)$$

The equation can be written as follows;

$$* FDI_{it} = \delta FDI_{it} + (1 - \delta) FDI_{it-1} \quad (III)$$

When III is replaced with I, the following equation is obtained.

$$* FDI_{it} = \delta \{ \alpha_0 + \alpha_1 Gdp1_{it} + \alpha_2 \text{Matrix X} + Gdp1 + u_i + \varepsilon_{it} \}$$

$$+ (1 - \delta) FDI_{it-1} \quad (IV)$$

Another alternative equation is;

$$* FDI_{it} = \delta \alpha_0 + \delta \alpha_1 Gdp1_{it} + \delta \alpha_2 \text{Matrix X} + (1 - \delta) FDI_{it-1} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (V)$$

In this equation, $\delta \alpha_0$, $\delta \alpha_1$ coefficients do not see the effect of GDP per capita growth rate on FDI in the short term, while it shows the effect of α_2 in the long term. T-1 also reflects the cumulative effect of macroeconomic factors.

Moreover, this model does not show when the level of the relation between GDP growth rate per capita and FDI has changed. Therefore, it was decided to use the threshold model. Thanks to this model, the equation can be divided into regimes and tested in this way. (threshold values are tested depending on the Inf variable) In the case of the nonlinear model, the equation can be written as follows.

$$* FDI_{it} = \{ \beta_{10} + \beta_{11} Gdp1_{it} + \beta_{12} \text{Matrix X} + \beta_{13} FDI_{it-1} \} \\ d[Gdp1_{it} \leq \gamma_1] + \{ \beta_{20} + \beta_{21} Gdp1_{it} + \beta_{22} \text{Matrix X} + \beta_{23} FDI_{it-1} \} \\ d[\gamma_1 < Gdp1_{it} \leq \gamma_2] + \{ \beta_{30} + \beta_{31} Gdp1_{it} + \beta_{32} \text{Matrix X} + \beta_{33} FDI_{it-1} \} \\ d[Gdp1_{it} > \gamma_2] + u_i + \varepsilon_{it} \quad (VI)$$

Another alternative equation is as follows;

$$* FDI_{it} = \beta_0 + \beta_{11}Gdp1_{it}d(Gdp1_{it} \leq \gamma_1) + \beta_{21}Gdp1_{it}d(\gamma_1 < Gdp1_{it} \leq \gamma_2) + \beta_{31}Gdp1_{it}d(Gdp1_{it} > \gamma_2) + \beta_2Matrix X + \beta_3FDI_{t-1} + u_i + \varepsilon_{it} \tag{VII}$$

(Nguyen and To 2017)

In this model ;

In the first stage, it was tried to determine whether the model was linear or nonlinear. Provided that the F statistic is lower than the critical value, H₀ is acknowledged and the model is proved to be linear. If the F statistic is greater than the critical value, H₀ is rejected and the model is proved to be nonlinear.

In the second stage, the testing process continues until the F statistic is lower than the critical values and the number of breaks of the model is determined.

At the final stage, the probe values are checked to determine whether the findings are statistically significant.

Empirical Model and Findings

Table 1. Unit Root Test

Variable	Level		First order difference	
	Statistic	Prob	Statistic	Prob
Gdp				
LLC	-4.19607	0.0000*	-17.2467	0.0000*
ADF	51.0075	0.0001*	168.365	0.0000*
PP	97.7660	0.0000*	188.690	0.0000*
Fd _i				
LLC	-2.34042	0.0096*	-8.20115	0.0000*
ADF	23.6715	0.1661	90.0777	0.0000*
PP	23.8897	0.1587	147.076	0.0000*

*, ** and ***denotes 1%, 5% and 10% statistical significance level, respectively. intercept and SIC

As seen in the table, both variables have unit root stationarity at both level and first difference.

Table 2. Tar Model

gdp1	coefficient	StandardError	Prob	T	
0	-0.0106847	0.1578018	0.946	-0.07	
1	4.560422	1.126281	0.000	4.05	
2	4.222027	0.5655846	0.000	7.46	
3	-0.0842239	0.1485026	0.572	-0.57	
Cons	3.314993	0.45114	0.000	7.35	
Threshold	Fstat	%10 critical value	%5 critical value	%1 critical value	Prob
Single	9.34	5.6072	6.7195	9.4420	0.0133
Double	56.88	10.7858	13.9001	19.4939	0.0000
Triple	12.36	49.4357	57.9328	79.3153	0.2867
Model	Th-1	Th-21	Th-22	Th-3	
	4.5495	4.1187	3.9826	4.0704	

*Threshold bootstrap 300 replication

In this study, in order to find out the relation between GDP per capita (annual%) and FDI net inflows (% of GDP) analyses were made in the threshold model by using the data of 9 underdeveloped countries between 1998-2014

In the first stage, as shown in the above analysis, H₀ was rejected and the model was proved to be nonlinear, not linear because in the first model the F statistic (9,34 > 5,6072 and 9,34 > 6,7195) is bigger than the critical value at 10% and 5% (Crit 10, Crit 5) and the Prob value is 0,0133.

In the second stage, it was investigated whether there were H0 single threshold and H1 double threshold. In the double threshold results, it was found that the model had two nonlinear breaks in double threshold because of the fact that F value was greater than the critical values ($56,88 > 10,7858$; $56,88 > 13,9001$ and $56,88 > 19,4939$).

In the third stage, the triple-threshold model was rejected because F was less than the critical value ($12,36 < 49,4357$; $12,36 < 57,9328$ and $12,36 < 79,3153$).

As a result, when GDP growth per capita (annual%) increases by 1%, double threshold up to 4,1187% decreases FDI net inflows (% GDP) by 0,0106847%. However, the results are statistically insignificant since the probe is 0.946.

When GDP per capita growth (annual%) is between 4,1187% and 3,9826% and increases by 1 %, FDI net inflows (% of GDP) increases by 4,560422%. The results obtained were statistically significant since P is 0.000.

In addition, as seen in the model, when double threshold rises above 3,9826% and GDP per capita growth (annual%) increases by 1 %, GDP per capita growth (annual%) increases FDI net inflows (% of GDP) by 4,222027% and the results are statistically significant since P is 0.000.

Conclusion

In this paper, unlike the literature, it was analyzed how the GDP growth rate per capita affects FDI. A threshold value was calculated as a result of the analysis in the Tar model. It has been concluded that the GDP per capita growth rate decreases the FDI up to the determined threshold value and increases the FDI after the threshold value.

The results obtained are capable of showing the way for underdeveloped country managers. Underdeveloped country managers who want to attract FDI should prevent the per capita GDP growth rate from falling below the calculated threshold. If GDP growth falls below this threshold, FDI t will decrease. In order for a foreign investment to enter the country, an environment of trust must be established in the country. This environment of trust can be achieved both by the transparency and reliability of the managers and by the positive developments in the economic indicators. As the GDP per capita growth rate will be a positive indicator for the economy, policymakers should take the necessary measures to rise the GDP growth rate per capita in order to attract investments.

When the underdeveloped countries meet all these criteria, they will be able to attract FDI. FDI entering the country will have a positive impacts both on the recovery of the economy and on the enrichment of the country.

Disclosure Statements

1. The contributions of researchers were 50% of the first author and 50% of the second author.
2. No conflict of interest has been declared by the authors.

References

- Almfraji, M. A., Almsafir, M. K., & Yao, L. (2014). Economic growth and foreign direct investment inflows: the case of Qatar, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 1040-1045. doi: 10.1016/j.sbspro.2013.12.586
- Alvarado, R., Iñiguez, M., & Ponce, P. (2017). Foreign direct investment and economic growth in Latin America, *Economic Analysis and Policy*, 56, 176-187. doi: 10.1016/j.eap.2017.09.006
- Chen, J. E., & Zulkifli, S. A. M. (2012). Malaysian outward FDI and economic growth, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 65, 717-722. doi: 10.1016/j.sbspro.2012.11.189
- Eğilmez, M. (2016). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye. (Erişim: 05.02.2020), <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/dogrudan-yabanc-sermaye-yatrimlar-ve.html>

- Fadhil, M. A., & Almsafir, M. H. (2015). The role of FDI inflows in economic growth in Malaysia (Time Series: 1975-2010), *Procedia Economics and Finance*, 23, 1558-1566. doi: 10.1016/S2212-5671(15)00498-0
- Hong, L. (2015). Does and how does FDI promote the economic growth? evidence from dynamic panel data of prefecture city in China, *IERI Procedia*, 6, 57-62. doi: 10.1016/j.ieri.2014.03.010
- Iamsiraroj, S., & Ulubaşoğlu, M. A. (2015). Foreign direct investment and economic growth: a real relationship or wishful thinking, *Economic Modelling*, 51, 200-213. doi: 10.1016/j.econmod.2015.08.009
- Kayalvizhi, P. N., & Thenmozhi, M. (2018). Does quality of innovation, culture and governance drive FDI?: evidence from emerging markets, *Emerging Markets Review*, 34, 175-191. doi: 10.1016/j.ememar.2017.11.007
- Kinuthia, B. K., & Murshed, S. M. (2015). FDI determinants: Kenya and Malaysia compared, *Journal of Policy Modeling*, 37(2), 388-400. doi :10.1016/j.jpolmod.2015.01.013
- Lee, C. C., & Chang, C. P. (2009). FDI, financial development, and economic growth: international evidence, *Journal of Applied Economics*, 12(2), 249-271. doi :10.1016/S1514-0326(09)60015-5
- Lee, J. W. (2013). The contribution of foreign direct investment to clean energy use, carbon emissions and economic growth, *Energy Policy*, 55, 483-489. doi: 10.1016/j.enpol.2012.12.039
- Loris, S., & Diby, G. (2014). Impact of foreign direct investments on economic growth in Africa: evidence from three decades of panel data analyses, *Research in Economics*, 68(3), 248-256. doi: 10.1016/j.rie.2014.04.003
- Makun, K. K. (2018). Imports, remittances, direct foreign investment and economic growth in Republic of the Fiji Islands: an empirical analysis using ardl approach, *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 39(3), 439-447. doi: 10.1016/j.kjss.2017.07.002
- Nguyen, T. Q., & To, N. K. (2017). Threshold effect in the relationship between foreign direct investment and economic growth: evidence from Asean countries, *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Studies (APJABSS)*, 3(1), 32-45.
- Nistor, P. (2014). FDI and economic growth, the case of Romania, *Procedia Economics and Finance*, 15, 577-582. doi: 10.1016/S2212-5671(14)00514-0
- Pegkas, P. (2015). The impact of FDI on economic growth in Eurozone countries, *The Journal of Economic Asymmetries*, 12(2), 124-132. doi: 10.1016/j.jeca.2015.05.001
- Su, Y., & Liu, Z. (2016). The impact of foreign direct investment and human capital on economic growth: evidence from Chinese cities, *China Economic Review*, 37, 97-109. doi: 10.1016/j.chieco.2015.12.007
- Temiz, D., & Gökmen, A. (2014). FDI inflow as an international business operation by MNCs and economic growth: an empirical study on Turkey, *International Business Review*, 23(1), 145-154. doi: 10.1016/j.ibusrev.2013.03.003
- Tiwari, A. K., & Mutascu, M. (2011). Economic growth and FDI in Asia: a panel-data approach, *Economic Analysis and Policy*, 41(2), 173-187. doi: 10.1016/S0313-5926(11)50018-9
- Uddin, M., Chowdhury, A., & Zafar, S., et al. (2018), Institutional determinants of inward FDI: evidence from Pakistan, *International Business Review*, 28(2), 1-4. doi: 10.1016/j.ibusrev.2018.10.006
- Yao, S., & Wei, K. (2007). Economic growth in the presence of FDI: the perspective of newly industrialising economies, *Journal of Comparative Economics*, 35(1), 211-234. doi: 10.1016/j.jce.2006.10.007

Extended Abstract

There are many studies in the economics literature that analyze the relationship between foreign direct investments and economic growth. Studies are generally in the form of examining the relationship between foreign direct investments and economic growth. In this article, it is aimed to make a difference to the studies in the literature and the issue of how economic growth affects foreign direct investments is examined. When the literature is examined, it is observed that the analysis of the relationship between these two variables is generally carried out by linear methods. In this study, the model was analyzed as nonlinear rather than linear in order to give a different perspective to the literature. It is thought that the study will contribute to the literature both because the relationship between the variables is examined from a different perspective and because the model used is a nonlinear model.

In most of the studies analyzing the relationship between foreign direct investments and economic growth, it has been concluded that there is a positive relationship between these two variables. Yao and Wei's study, in which they examined 29 provinces and municipalities in 2007, found that foreign direct investment had a positive effect on economic growth. Tiwari and Mutascu stated in their study in 2011 that foreign direct investment and exports have a positive effect on economic growth for Asian countries. In their study on Malaysia in 2012, Chen and Zulkifli found that foreign direct investment positively affects economic growth and that there is a two-way causality between foreign direct investment and economic growth in the long run. In her/his 2013 study, Lee found that foreign direct investment in G20 countries has a significant positive effect on economic growth. Almfraji, Almsafir and Yao stated in their study in 2014 that foreign direct investment and economic growth in Qatar interact with each other in the long run. In their study in 2014, Loris and Diby concluded that foreign direct investment has a significant impact on the economic growth of African countries. Fadhil and Almsafir found that foreign direct investment has a strong positive relationship on economic growth, as a result of their research on Malaysia in 2015. In her/his research conducted in 2015, Hong concluded that foreign direct investment positively affects the economic development of China. In their study for 140 countries in 2015, Iamsiraroj and Ulubaşoğlu found that foreign direct investment had a positive effect on economic growth. In 2015, Pegkas concluded that foreign direct investment has a positive long-term effect on the economic growth of 18 Euro-zone countries. Su and Liu 2016 stated that foreign direct investment in China positively affects the per capita GDP growth rate. Makun stated in 2018 that foreign exchange and foreign direct investment positively affected the economic growth of the Republic of Fiji Islands both in the short term and in the long term.

In some rare studies in the literature, it has been concluded that there is no relationship between foreign direct investment and economic growth. Lee and Chang analyzed the relationship between foreign direct investment, financial development and economic growth in their study for 37 countries in 2009 and found that financial development has a greater impact on economic growth than foreign direct investment. In their study for Kenya and Malaysia in 2015, Kinuthia and Murshed concluded that foreign direct investment positively affected economic growth in Malaysia, but did not support it in Kenya. Alvarado, Iñiguez, and Ponce, in their study for 19 Latin American countries in 2017, concluded that foreign direct investment was positively correlated with economic growth only in high-income countries, and found that foreign direct investment had no effect on economic growth in low-income countries. As a result of their analysis in 2014, Temiz and Gökmen stated that there is no relationship between foreign direct investment and GDP growth in Turkey.

In this article, the data of 9 underdeveloped countries (Nigeria, Senegal, Mali, Nepal, Madagascar, Burkina Faso, Ethiopia, Guinea and Mozambique) between 1998 and 2015 were analyzed using the threshold autoregressive (TAR) model. As a result of the analysis, it has been proven that the model is a nonlinear model. The data used (long-term GDP growth per capita (in percent per annum) and foreign direct investment, net inflows (percent of GDP)) are obtained from the World Bank. Using these data, a nonlinear analysis was carried out and the relationship between economic growth and foreign direct investment was analyzed. As a result of the analysis, a threshold value was determined. In the analyzes carried out, it was concluded that foreign direct investments decreased by 0.0106847% in case of a 1% increase in per capita GDP growth below the threshold value of 4.187%. In addition, it was concluded that a 1% increase in per capita GDP growth increased foreign direct investments by 4.560422%, when the per capita GDP growth was between 4.187% and 3.9826%. If the per capita GDP growth occurs after 3.9826%, it is concluded that a 1% increase in the per capita GDP growth increases the foreign direct investments by 4.222027%.

Foreign direct investments play a very important role in achieving economic growth. This is especially important for underdeveloped countries. The fact that underdeveloped countries do not have sufficient capital makes it difficult to make investments. Investments planned to be made will have to be financed by external borrowing, as sufficient capital cannot be found. Another way of making these investments is to ensure that foreign investments inflow the country. Therefore, policy makers, especially in underdeveloped countries, need to work on how to ensure the inflow of foreign capital into the country. The results obtained in this article will guide policy makers on what should be done to increase the inflow of foreign capital into the country.

In the light of the information obtained, it has emerged that underdeveloped countries need to make their economic indicators attractive for investors in order to attract foreign direct investment to their countries. Foreign investment will decrease if GDP growth per capita remains below the calculated threshold. Therefore, policy makers must first take the necessary measures to increase the per capita GDP growth above the threshold value in order to increase the inflow of foreign direct investments into the country. If the economic indicators rise above this threshold value, those who will make foreign direct investments will also conclude that an economic environment of trust has been established in the countries and only then will underdeveloped countries be able to attract foreign direct investment.

Araştırma Makalesi • Research Article

Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Validity and Reliability Study of the Turkish Version of the Organizational Indifference Scale

Tuğba Erhan*, Hasan Hüseyin Uzunbacak**, Tahsin Akçakanat***

Öz: Örgütsel Kayıtsızlık kavramı, örgüt çalışanlarının farklı boyutlarda örgütlerine karşı yabancılaşması ve zamanla örgüte olan bağlılıklarının ortadan kaybolması şeklinde ifade edilebilir. Son yıllarda örgütsel davranış ve insan kaynakları alanında güncel kavramlardan birisi olarak ifade edilen örgütsel kayıtsızlığın, bir ölçme aracıyla ölçülebilmesi alan yazın açısından önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Bu araştırmanın amacı, Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'ni Türkçeye uyarlamak ve geçerlik, güvenilirlik analizlerini gerçekleştirmektir. Araştırmanın örneklemini, Isparta ilinde perakende sektöründe görev yapan 248 çalışandan oluşmaktadır. Çalışma kapsamında T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kuruluna müracaat edilmiş, 28.12.2020 tarihinde kurulun 2020/9 sayılı kararı ile araştırmanın yapılması uygun bulunmuştur. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, modelin kabul edilebilir seviyede uyum verdiğini göstermiştir. Ölçeğin boyutlarının iç tutarlık güvenilirlik katsayıları .68 ile .85 arasında hesaplanmıştır. Madde analizi sonucunda alt ölçeklerin düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyonlarının .33 ile .68 arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca, uyarlaması yapılan ölçeğin ölçüt bağımlı geçerliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'nin alt boyutlarının, duygusal bağlılıkla negatif, işten ayrılma niyeti ile pozitif yönlü ilişkileri bulunmuştur. Bu bulgulara dayanarak, ölçeğin örgütsel davranış alanında kullanılabilir, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıtsızlık, Örgütsel kayıtsızlık, Ölçek geçerleme

Abstract: The concept of organizational indifference is stated as the feeling of estrangement of employees towards the organization's different aspects and absence of commitments in time. Organizational indifference, which has been considered among the current variables both in the field of organizational behavior and human resources recently, will provide significant contribution to the literature. The aim of this study is to adapt the Organizational Indifference Scale into Turkish and perform the validity and reliability analyses. The sample of the study comprised of 248 employees who work in the retail industry in Isparta. Within the scope of the study, it is applied to the Social and Humanity Sciences Ethics Committee of T.C. Süleyman Demirel University and the approval of the research is taken on 12.28.2020 with the number of 2020/9. As a result of confirmatory factor analysis, the model showed acceptable fit to the data. Internal consistency reliability coefficients of the scales' dimensions were calculated between .68 and .85. The results of the item analysis indicated that the corrected item-total score

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-5697-490X, tugbaerhan@sdu.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-3297-1659, hasanuzunbacak@sdu.edu.tr

*** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0001-9414-68, tahsinakcanat@sdu.edu.tr

Received/Geliş: 04 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 01 September/Eylül 2021

Accepted/Kabul: 05 September/Eylül 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

correlations of the subscales varied between .33 and .68. Besides, it was determined that the adapted scale had criterion-related validity. As a result of the correlation analysis, it was found out that the sub-dimensions of the Organizational Indifference Scale had a negative relationship with affective commitment, and a positive relationship with turnover intention. Based on these findings, it was considered a valid and reliable measurement tool that can be used in the field of organizational behavior.

Keywords: Indifference, Organizational Indifference, Scale Validation

Giriş

Örgütlerin en değerli kaynağı olarak belirtilen “insan” (Coff, 1997) anlaşılması güç ve karmaşık psikolojik temelli pozitif iş çıktıları elde etmeyi zorlaştıran birçok değişkenle incelenmektedir (Peccei, 2004). Çalışanların örgütleri ile kurmaları beklenen psikolojik bağlar olarak nitelendirilen değişkenlerin başında örgütsel bağlılık (Klein vd.,2009, örgütsel vatandaşlık (Rioux ve Penner, 2001) yer almaktadır. Öyle ki bu değişkenleri incelerken her bireyin farklı kişilik özellikleri, hedefleri ve beslendikleri motivasyon kaynakları olduğunu göz önünde bulundurmak yol gösterici olabilmektedir. Özellikle örgüte bağlılık duygusunun önemini vurgulayan çalışmalar (Vandenberg ve Lance, 1992; Paulin vd. 2006; Cohen, 2017) incelendiğinde, çalışanların örgütü ile duygusal bağ kurduğunda yaptığı işi kendi işi gibi benimsemesi, örgüt içi üretkenliğinin artması ve olası iş ortamı problemleri ortaya çıktığında örgütünden ayrılma niyetinin oluşmaması için çalışanın örgütü ile kurduğu duygusal bağın önem taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda örgütler, başarılı ilerleyişlerini ve uzun vadede varlıklarını sürdürebilmelerini şüphesiz çalışanlarını doğru bir şekilde tanıyabilme, beklentilerini ve ihtiyaçlarını belirleyebilme başka bir ifade ile çalışanlarına kayıtsız kalmama durumunda elde edebileceklerdir. Öte yandan çalışanlarına kayıtsız kalma durumu örgütlerin sadece maksimum kâr sağladıkları dönemlerde değil, düşüşe geçtikleri dönemlerde de incelenerek problemlere çözüm bulmaya yönelik göz ardı edilmemesi gereken bir olgu olarak gündeme gelmektedir.

Özellikle son yıllarda örgütsel davranış çalışmalarında detaylı bir şekilde incelenen “çalışan motivasyonunun nedenleri” konusunda derinlemesine araştırma gerektirdiği düşünülen bir konu olarak ele alınan kayıtsızlık, farklı boyutlarıyla örgütlerde ortaya çıkabilmektedir. Örgütlerin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ve çalışanların motivasyonlarının güçlendirilmesinde önemli rol oynadığı öne sürülen “kayıtsızlık” kavramının göz ardı edilebilme olasılığını azaltmak ve hangi boyutta meydana geldiğini tespit etmek önem teşkil etmektedir. Ayrıca kayıtsızlık kavramının örgüt içerisindeki tehlikesinin ne derecede olduğunu ve bu kavramın olumsuz sonuçlarını (Ahmadi ve Rafiee, 2015) vurgulamak için hızla bulaşan hastalık benzetmesi kullanılmaktadır (Keefe, 2006: 14). Bu tehlikenin hiç oluşmaması ya da oluşması durumunda en az zarar ile sonuçlanması, örgütlerin ve çalışanların karşılıklı belirsizliklerinin ortadan kaldırılması ile mümkün görünmektedir. Örgütsel davranışın hemen hemen her soyut olgusu gibi örgütsel kayıtsızlık davranışının da bireysel ya da toplu bir şekilde gerçekleşmesinin önünde geçilmesi gerektiği konusunu gündeme getirmektedir.

Örgütsel kayıtsızlığın tespit edilmesi ve hem çalışanların hem de örgütlerin var olan kayıtsızlık durumlarını nasıl aşabilecekleri konusunda yapılacak çalışmalar, işletme yönetimi yazınına önemli katkılar sağlayacaktır. Bu sebeple, örgütsel kayıtsızlığın tespiti açısından çok boyutlu bir ölçme aracını ulusal literatüre kazandırmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel koşulların hızla değiştiği ve farklı paradigmlar ile şekillendiği küresel dünya yapısı zaman zaman çalışanlarının memnuniyetini ve duygusal beklentilerini göz ardı edebilen örgütlerin itibar kaybına ve uzun vadede örgütsel sürdürülebilirliğe zarar verici bir ortam oluşturabilmektedir. Rekabet üstünlüğündeki en büyük payın çalışanlar olduğu düşünüldüğünde, sürdürülebilir motivasyon kaynakları ortaya koymak ve bu kaynaklardan çalışanların azami ölçüde yararlanabilmelerini sağlamak, belirsizlikten arındırılmış bir örgüt ortamı sağlayabilmektedir. Örgüt çalışanlarının örgüte katkı sağlamaları için örgütün beklentileri doğrultusunda davranışlar sergilemeleri önemlidir. Ancak bu davranışları gerçekleştirirken çalışanların göstermek istedikleri/hissettikleri duygular ile örgüt kuralları

doğrultusunda sergilemeleri gereken duygular arasında farklılıklar olabilmektedir (Rafaeli ve Sutton, 1987: 26).

Örgütlerin ayrıntılı olarak ele alması gereken kayıtsızlık oluşumu kolaylıkla çözüm bulanabilen ya da tespit edilebilen bir durum olmamakla birlikte çalışanların motivasyonlarını azalttığı, hatta sık sık iş değiştirmelerine neden olduğu şeklinde ifade edilmektedir (Keefe, 2003). Azalan motivasyon, emek göstermekten kaçınma ve üretkenliğin düşmesi gibi etkenlerin sonucunda çalışanların işlerini yavaşlatmaları, ağırdan almaları hatta ertelemeleri örgüt açısından olumsuz iş çıktılarında sebep olmaktadır. Kayıtsızlığın ortadan kaldırılması ile sözü edilen problemlerin kendiliğinden çözüme ulaşacağı ileri sürülmektedir (Fard ve Eslami, 2010).

Örgüt içerisinde kayıtsızlık durumunu ifade eden “bu benim işim değil, size yardım edemem, bir yetkili ile görüşün ya da bu işi normalde başka bir çalışan yapıyordu” şeklinde söylemlere rastlanıldığı belirtilmektedir (Keefe, 2003; Keefe, 2006). Tüm bu ve buna benzer sorumluluk geçiştirici nitelikteki ifadeler, çalışanların psikolojik duygu durumlarından bağımsız bir yönetim anlayışının mümkün olamayacağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu durum çalışanların sahip oldukları hedeflere ulaşamaması ve hayal kırıklıkları yaşamaları ve zamanla kariyerlerinde belirli bir yere gelemeyecekleri hissi oluşturabilmektedir (Faard ve Eslami, 2010: 452). Bu hisler zamanla çalışanların çeşitli olgulara karşı hiçbir duygu hissetmemesine, bir başka deyişle “duygu yoksunu” olmalarına yol açmaktadır (Klenosky vd., 2015: 257). Kayıtsızlık olarak ifade edilen bu durum, işe ya da işi ile ilgili herhangi bir olguya karşı pozitif/negatif bir hisse sahip olma veya “duygu karmaşası/duygu çelişkisi” yaşama gibi durumdan ibaret değildir (Yoo, 2010). Bir başka ifadeyle, örgütsel kayıtsızlığı sadece örgütleri, işi olumsuz etkileyen bir duygu durumu olarak sınırlamak doğru olmayacaktır. Bundan dolayı örgütsel kayıtsızlığın mikro açıdan örgüt içerisinde başlayıp makro düzeyde toplum geneline yayılabilen ve sessiz bir çöküş oluşturacak bir gücü olduğu düşünülmektedir (Courpasson ve Dany, 2003: 1244).

Örgütsel kayıtsızlık kavramı Örgütsel Sessizlik Teorisi’ne göre açıklanmaktadır. Örgütsel Sessizlik Teorisi, belirli bir grubun fikirlerinin güncelliğini kaybetmesi ve diğer gruplardan dışlanma korkusu sonucunda çalışanların sessizleşmesini diğer bir ifade ile sessizlik sarmalı durumunu belirtmektedir (Noelle-Neumann, 1974). Aynı zamanda bu durumun kayıtsız çalışanlar ortaya çıkarabileceği varsayımı da öne sürülmektedir (Beheshtifar vd., 2012: 280).

Çalışanların kişilik özelliklerinin ve duygu değişimlerinin değerlendirilmesi söz konusu olduğu için kayıtsızlık kavramının duygusal zekâ ile olan ilişkisinin incelendiği araştırmalar ortaya çıkmıştır (Ahmadi ve Rafiee, 2015; Mollaabbasi vd., 2013). Bu bağlamda çalışma sonuçlarına göre; duygusal zekâ göstergeleri ile örgütsel kayıtsızlık arasında anlamlı ve negatif bir ilişki mevcuttur. Dolayısıyla duygusal zekâ göstergelerini geliştirmenin örgütsel kayıtsızlığı azaltacağı düşünülmektedir (Ahmadi ve Rafiee, 2015: 176). Duygusal zekâ değişkeninin kullanılması, çevreye karşı öngörü ve duyarlılık eksikliği olarak tanımlanan kayıtsızlık kavramı ile de örtüşmektedir (Kaplan ve Sadock, 1991). Ailevi ya da kişisel problemlerin, örgütsel kayıtsızlık nedenleri arasında yer aldığı da ileri sürülmektedir. Ayrıca bu problemlere karşı örgütlerin duyarsız kalması veya önemsememesi de kayıtsızlığın artmasını tetiklemektedir (Seyed ve Keshavarz, 2011).

Örgütlerdeki kayıtsızlığı ölçebilmek ve boyutlarını belirleyebilmek amacıyla Fard ve arkadaşları 2011 yılında “Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği”ni geliştirmişlerdir. Bu ölçeği farklı meslek alanlarında 32 çalışan ile derinlemesine görüşerek nitel bir çalışma şeklinde ortaya koymuşlardır. Bu nitel çalışmanın sonucunda örgütsel kayıtsızlık olgusunun 5 boyutta incelenmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu boyutlar yöneticiye karşı kayıtsızlık, örgüte karşı kayıtsızlık, müşterilere karşı kayıtsızlık, meslektaşlarına karşı kayıtsızlık ve işe karşı kayıtsızlık şeklinde ifade edilmektedir. Bu amaçla aynı çalışmada 33 ifadeli ölçeği, kamu ve özel sektör çalışanlarından oluşan 196 kişilik bir örneklem grubunda test etmişler ve örgütsel kayıtsızlığın, örgütsel bağlılık, örgütsel kimlik ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisini araştırmışlardır.

Örgütsel kayıtsızlık, yöneticiye kayıtsızlık, örgüte kayıtsızlık, müşterilere kayıtsızlık, iş arkadaşlarına kayıtsızlık ve işe kayıtsızlık bileşenlerinden oluşmaktadır (Fard vd., 2011: 12381). Bu bileşenlerin şu şekilde tanımlanması mümkündür:

Yöneticiye kayıtsızlık: Çalışanların yöneticilerinin isteklerini bilerek yerine getirmemesi, yöneticilerinin çalışanlarının yeterliliklerini öğrenmemesi için bilinçli olarak sorumluluk almaktan kaçması ve görüşlerini bildirme konusunda sessiz kalmayı tercih etmesi, emir ve talimatları yerine getirmemek için yöneticisine yalan söylemesi, yöneticisine mesafeli durmayı tercih etmesi, toplantı gibi yönetsel faaliyetlere katılmamasıdır.

Örgüte kayıtsızlık: Çalışanların, kurumun kaynaklarının kullanılmasında gerekli özeni göstermemesi, ailevi durumlar ve hastalık gibi çeşitli bahaneler öne sürerek işe devamsızlık yapması veya sürekli izin alması, bireysel gelişimine ilişkin katıldığı kurs, seminer gibi etkinliklerle sağladığı kazanımlarını ve yetkinliklerini bilerek ve isteyerek örgütten gizlemesidir.

Müşteriye kayıtsızlık: Çalışanların bilerek ve kasıtlı olarak müşterilerle ilgilenmemesi, basitçe çözülebilecek müşteri sorunlarıyla uğraşmaması ve daha karmaşık hale getirmesi, müşterilerin işlerini ertelemesi veya geciktirmesi, müşterilere karşı davranışlarında isteksiz ve kaba olmasıdır.

İş arkadaşlarına kayıtsızlık: Çalışanların, iş arkadaşlarıyla yapmaları gereken işlere ve grup/takım çalışmalarına katılmada isteksiz olması, diğer çalışanların işlerini küçümsemesi ve onların yerine getirdikleri görevleri yalnızca işlerini kaybetmemek için gösterdikleri esasen örgüte gerçek bağlılık anlamına gelmeyen davranışlar olarak algılamasıdır.

İşe kayıtsızlık: Çalışanların, örgütte yaptığı işi değersiz görmesi, kendisine verilen işleri ciddiye almaması, işi bitirmesi gereken süreden daha uzun sürede bitirmesi, yaptığı işe önem verilmediğini düşünmesi, çeşitli sebeplerle işinde ilerleme isteğinin olmaması, işi veya örgütle ilgili yarar sağlayacak fikirleri beyan etmekten kaçınmasıdır.

Bu araştırma ile örgütsel davranış alanında güncel bir kavram olan örgütsel kayıtsızlığı ölçmek için Fard ve arkadaşları (2011) tarafından geliştirilen “Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği”nin Türkçeye uyarlanması ve Türkçe formun geçerlik ve güvenilirlik analizinin yapılması amaçlanmıştır.

Yöntem ve Uygulama

Çalışma Grubu

Araştırmanın verileri Isparta ilinde faaliyet gösteren Türkiye geneline yayılmış perakende zincir mağaza çalışanlarından elde edilmiştir. İşe alım, eğitim, performans değerlendirme, ücretlendirme gibi insan kaynakları politikalarının, yönetim tarzının, mağaza tasarımlarının standartlaşmış olması, çalışma grubunun zincir mağazalarda çalışanlar olarak belirlenmesinin temel sebebini oluşturmaktadır. Ayrıca, işgücü devir hızının en yüksek olduğu sektörün inşaattan sonra %52,9 oranla perakende sektörü (PERYÖN, 2018) olması bir diğer sebep olarak ifade edilebilir. Ayrıca, verilerin toplanması Covid-19 küresel salgını sırasında, seyahat kısıtlaması gibi bazı tedbirlerin uygulanması sebebiyle Isparta iliyle sınırlı kalmıştır. Veriler bizzat araştırmacılar tarafından gerekli açıklamalar yapılarak yüz yüze toplanmıştır. Araştırmada, toplanan verilerden 25’i gelişigüzel doldurulmasından, 8’i çok sayıda maddenin cevapsız bırakılmasından dolayı değerlendirme dışı bırakılmış ve 248 geçerli form çalışmada kullanılmıştır. Verilerin pandemi sürecinde toplanması katılımı sınırlandırmıştır. Örneklem büyüklüğünün yeterliliğinde, madde sayısının 5-10 katı arasında veri toplanması gerektiği kriteri (Tavşancıl, 2002) temel alınmıştır. Bununla birlikte, Comrey ve Lee (2013) , örneklem sayısının 100’ün üzerinde olmasını yetersiz, 200’ün üzerinde olmasını orta, 300’ün üzerinde olmasını iyi, 500’ün üzerinde olmasını çok iyi, 1000’in üzerinde olmasını ise mükemmel olarak değerlendirmiştir. Bu iki ölçüt kapsamında, örneklem sayısının yeterli olduğu değerlendirilmektedir. Katılımcıların demografik nitelikteki bilgileri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %61,3’ü kadın, %38,7’si erkek; %55,6’sı bekâr, %34,3’ü ön lisans mezunudur. Ayrıca yaş ortalaması 33,6 yıl olup, %56’sı 20-30 yaş arasındadır. Kıdem ortalaması 11,6 yıl ve %51,6’sı 10 yıl ve daha altı kıdeme sahiptir.

Tablo 1. Katılımcı Özellikleri

Özellikler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	152	61,3
Erkek	96	38,7
Medeni Durum		
Evli	110	44,4
Evli değil	138	55,6
Yaş		
20-25	71	28,6
26-30	68	27,4
31-35	37	14,9
36-40	41	16,6
41 ve üzeri	31	12,5
Eğitim Durumu		
İlk öğretim	60	24,2
Lise	72	29,0
Önlisans	85	34,3
Lisans	31	12,5
Kıdem		
1-5	59	23,8
6-10	69	27,8
11-15	65	26,2
16-20	32	12,9
21 ve üzeri	23	9,3

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, veri toplamak amacıyla 3 ölçek kullanılmıştır. Ayrıca, demografik özelliklerini belirlemek amacıyla 5 soru yönlendirilmiştir.

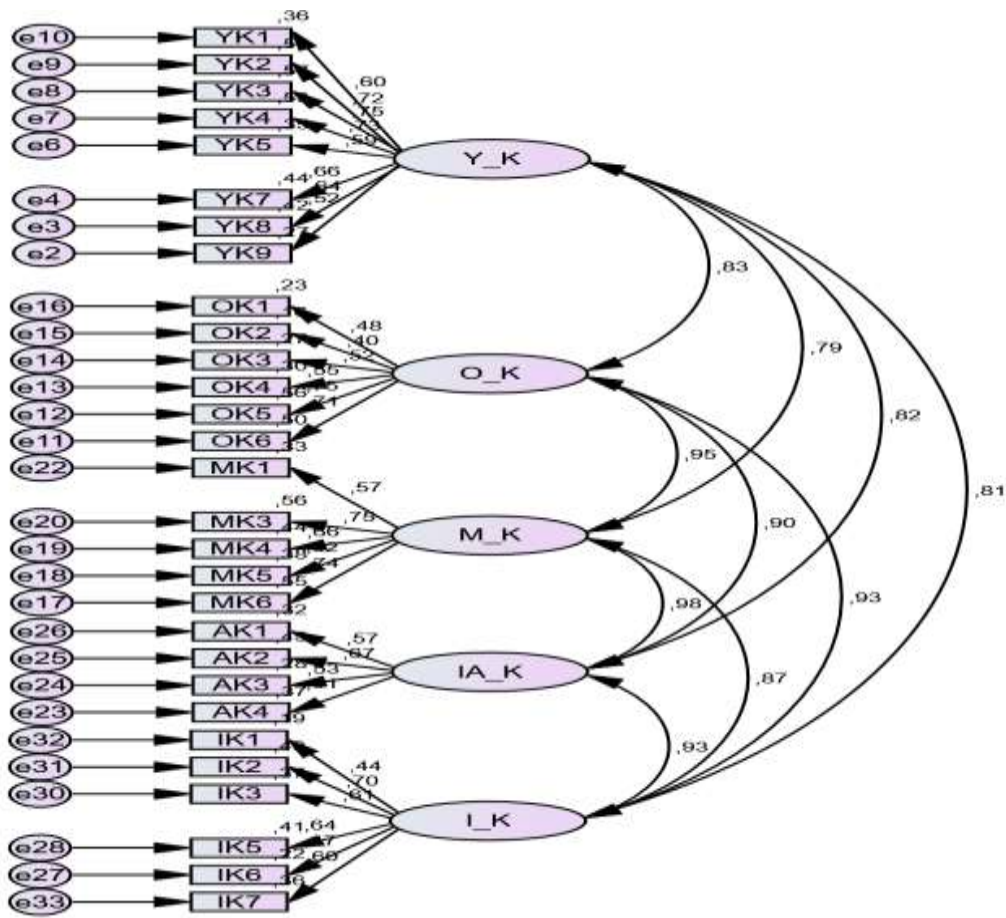
Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği: Örgütsel kayıtsızlığı ölçmek amacıyla, Fard ve arkadaşları (2011) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 33 madde ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Ters madde bulunmamaktadır. Ölçek, 5’li Likert tipinde derecelendirilmiştir (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Ölçekten alınan puan yükseldikçe örgütsel kayıtsızlık düzeyinin yükseldiği anlaşılmaktadır. Orijinal çalışmada, ölçeğin bütününe iç tutarlık katsayısı .94 olarak belirtilmiştir.

Duygusal Bağlılık Ölçeği: Duygusal bağlılığı ölçmek için Meyer ve arkadaşları (1993) tarafından geliştirilen “Örgütsel Bağlılık Ölçeği”nin 6 madde oluşan duygusal bağlılığa ilişkin boyutu alınmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Tak ve Çiftçioğlu (2008) tarafından yapılmıştır. Ölçekte 2, 4 ve 5. maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçek, 5’li Likert tipinde derecelendirilmiştir (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Ölçeğin duygusal bağlılık boyutunun iç tutarlık katsayısı orijinal çalışmada .82, uyarlama çalışmasında .75 olarak hesaplanmıştır.

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği: İşten ayrılma niyeti için Wayne ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilen ve Küçükusta (2007) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan 3 maddeden oluşan “İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, 5’li Likert tipinde derecelendirilmiştir (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). İç tutarlık katsayısı orijinal çalışmada .89, uyarlama çalışmasında .69 olarak hesaplanmıştır.

İşlem ve Verilerin Analizi

Örgütsel kayıtsızlık, örgütsel davranış ve insan kaynakları alanında güncel kavramlardan/değişkenlerden birisi olarak belirtilmiş olsa da (Koçel, 2017), halen ulusal literatürde yeterli düzeyde çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu değişkenin ölçülebilmesi amacıyla geliştirilen veya Türk kültürüne uyarlanan ölçeğin varlığı, araştırmacılara bir kolaylık sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu sebeple, Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'nin uyarlanması için Hasan Danaee Fard ile iletişime geçilerek gerekli izinler alınmıştır. İzin alınmasının ardından Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kuruluna müracaat edilmiş, kurulun 28.12.2020 tarihinde 2020/9 sayılı kararı ile araştırmanın yapılması uygun bulunmuştur.

Şekil 1: DFA Diyagramı

Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği, Brislin ve arkadaşları (1973) tarafından önerilen ve 5 aşamadan oluşan metod kullanılarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu metodun birinci aşaması ilk çeviridir. Ölçeğin orijinal dili Farsça olmakla beraber, ölçeği geliştiren araştırmacılardan gerekli izinlerin alınması aşamasında, ölçeğin İngilizce versiyonu araştırmacılar tarafından gönderilmiştir. Dolayısıyla, Türkçe'ye çeviri işlemi İngilizce versiyon üzerinden yapılmıştır. Ölçek, iyi derecede İngilizce bilen 3 öğretim elemanı tarafından ayrı ayrı Türkçeye çevrilmiştir. Bu değerlendirmenin ardından, ölçeğin Türkçe hali, örgütsel davranış alanında çalışan ve Türkçe'ye çeviri yapanlardan farklı 3 öğretim elemanı tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiştir. Bunun ardından, çeviri ölçek ve orijinal ölçek, psikometri alanında kuramsal ve teknik bilgiye sahip olan 11 öğretim elemanı tarafından anlaşılabilirlik, kültürel uygunluk ölçütleri baz alınarak değerlendirilmiştir. Kapsam geçerliliğinin sınanması için Lawshe (1975) tekniği kullanılmıştır. 11 öğretim elemanının yaptığı derecelendirme ile hesaplanan Kapsam Geçerlilik

Oranın, her bir madde için .82 ile .97 arasında değiştiği görülmüştür. Bu oranın .80'in üzerinde olması gerektiğinden (Ayre ve Scally, 2014) uyarlaması yapılan ölçeğin kapsam geçerliliğine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu aşamaların tamamlanmasının ardından, Süleyman Demirel Üniversitesi idari personelinden 20 kişiye ulaşılarak ölçeğin yönergesinin ve maddelerinin anlaşılabilirliği üzerine görüşülmüş ve öneriler kapsamında gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Tüm bu işlemlerden sonra, Ek 1'de yer alan şekliyle ölçeğin kullanılması kararlaştırılmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler katılma düzeyleri, orijinal ölçeğe uygun olarak 5'li Likert tipinde (1-Hiç katılmıyorum, 5-Tamamen katılıyorum) belirlenmiştir.

Verilerin analizi SPSS 21 ve AMOS 26 paket programları ile yapılmıştır. Uyarlama çalışması kapsamında, doğrulayıcı faktör analizi (DFA), iç tutarlılık (Croanbach's alpha), madde analizi, ölçüt bağıntılı geçerlik yöntemleri uygulanarak veriler analiz edilmiştir. Bununla birlikte verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirleyebilmek için Skewness ve Kurtosis değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan değerlerin -.788 ile .444 arasında değiştiği görülmektedir (Tablo 4). Ayrıca, verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle kovaryans matrisi temel alınarak en çok olabilirlik (maximum likelihood) kestirim yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular

Ölçeğin Yapı Geçerliği

Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'nin Türk çalışanlardan oluşan örneklem için doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek üzere DFA yapılmıştır. Doğrulama kriteri olarak, Ki-kare istatistiğinin serbestlik derecelerine **orani** (χ^2/df), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Turker-Lewis İndeksi (TLI), Uyum İyiliği İndeksi (GFI), Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (AGFI), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA) ve Standartlaştırılmış Hata Karelerinin Ortalamasının Karekökü (SRMR) değerleri kullanılmıştır. Bu indekslere ait referans değerler Tablo 2'de verilmiştir. Bu değerler doğrultusunda, ölçeğin birinci düzey 5 faktörlü ve ikinci düzey yapısının Türk örneklem için de doğrulandığı söylenebilir. Ayrıca Tablo 2'de DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri yer almaktadır. Bu sonuçlar, kabul edilebilir uyum iyiliği değerler olup, ölçeğin gerek 5 boyutlu birinci düzey yapısını, gerekse ikinci düzey yapısını doğrulamaktadır.

Tablo 2. Uyum İyiliği Değerleri

	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	DFA Ölçüm Sonuçları		Kaynak
			Örgütsel Kayıtsızlık 1.Düzyey	Örgütsel Kayıtsızlık 2.Düzyey	
χ^2/df	≤ 3	≤ 5	1,692	1,620	Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2010
CFI	$>.95$	$>.90$.91	.92	Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2010
TLI	$>.97$	$>.90$.90	.91	Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2010
GFI	$>.90$	$>.85$.85	.86	Cole, 1987; Doll vd., 1984
AGFI	$>.90$	$>.80$.82	.83	Cole, 1987; Doll vd., 1984
RMSEA	$>.05$	$<.08$.053	.050	Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2010
SRMR	$<.05$	$<.08$.051	.051	Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2010

DFA yapıldığında, YK boyutunun 6. ve 10. maddesi, MK boyutunun 2. maddesi, İK boyutunun 4. maddesi düşük faktör yüklerine ($<.32$) sahip olması sebebiyle analiz dışına çıkarılmıştır (Çokluk vd., 2012). Şekil 1'de Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'nin 5 faktörlü yapısı görülmektedir. Ayrıca, DFA sonrası güvenilirlik katsayıları da sırasıyla .81, .73, .68, .85 ve .80 olarak hesaplanmıştır (Tablo 2). Ölçeğin tamamının güvenilirlik katsayısı ise .91'dir.

Güvenirlilik Analizi

Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı, ölçeğin güvenilirliğini ortaya koymak için yapılan ilk analizdir. Analiz sonucunda iç tutarlılık katsayısı, ölçeğin tamamı için .82, yöneticiye kayıtsızlık için

.85, örgüte kayıtsızlık için .73, müşteriye kayıtsızlık için .81, iş arkadaşlarına kayıtsızlık için .68, işe kayıtsızlık için .80 olarak hesaplanmıştır (Tablo 3). Özdamar'a (2004) göre, iç tutarlılık katsayısının .60 ile .80 arasında olması ölçeğin "oldukça güvenilir", .81 ve üstü değere sahip olması "mükemmel" düzeyde güvenilir olduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu anlaşılmıştır.

Madde Analizi

Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'nin maddelerinin toplam puanı yordama gücünü ve ayırt ediciliğini belirlemek üzere madde analizi ve %27' lik alt-üst grup karşılaştırmaları yapılmıştır. Madde toplam korelasyon analizi yapılmasındaki amaç ölçekten alınan puan ile testin toplam puanı arasındaki ilişkinin belirlenmesidir (Büyüköztürk, 2004). Korelasyon katsayılarının .30 değerinin üzerinde ve pozitif olması gerekmektedir. Bu analiz ile birlikte, maddelerin ayırt edici geçerliğinin belirlenmesi amacıyla %27'lik Alt-Üst grup karşılaştırması yapılmıştır.

Bu karşılaştırma sonucunda "t" değerlerinin pozitif olması ve madde ortalama puanları arasındaki farkın anlamlı olması beklenmektedir. Ayrıca, gruplar arası farkların büyüklüğü (magnitüde) Cohen d etki büyüklüğü değerinin hesaplanmasıyla belirlenmiştir. Cohen d etki büyüklüğü değerine bakıldığında (Cohen d= 1,28-2,37) maddelerin tamamı için alt ve üst grup arasındaki farkın "geniş" etki büyüklüğünde olduğu anlaşılmıştır. Bu analizler neticesinde maddelerin ayırt ediciliklerinin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür (Tablo 3).

Tablo 3. Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği İçin Madde Analizi Sonuçları

Ölçek Maddesi	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu (N=248)	%27'lik Alt Grup (n=67)		%27'lik Üst Grup (n=67)		t	Cohen's d
		Ort.	S.S.	Ort.	S.S.		
		YK1	.538	1,31	0,63		
YK2	.599	1,28	0,62	2,77	1,01	10,268***	1,77
YK3	.613	1,12	0,33	2,62	0,95	12,276***	2,12
YK4	.579	1,09	0,29	2,97	1,22	12,263***	2,19
YK5	.584	1,50	0,79	3,36	1,26	10,219***	1,76
YK7	.626	1,09	0,29	2,91	1,11	12,972***	2,24
YK8	.648	1,18	0,58	2,99	1,03	12,504***	2,16
YK9	.515	1,36	0,80	3,12	1,29	9,489***	1,64
ÖK1	.349	1,54	0,98	2,91	1,16	7,384***	1,27
ÖK2	.361	1,39	0,76	2,87	1,13	8,918***	1,54
ÖK3	.483	1,55	0,93	3,38	1,14	10,208***	1,76
ÖK4	.441	1,15	0,44	2,37	1,09	8,506***	1,47
ÖK5	.560	1,01	0,12	2,55	1,01	12,335***	2,13
ÖK6	.548	1,01	0,12	1,97	0,76	10,222***	1,77
MK1	.533	1,12	0,44	3,06	1,07	13,710***	2,37
MK3	.676	1,01	0,12	2,39	0,87	12,890***	2,23
MK4	.559	1,06	0,24	1,92	0,68	9,763***	1,69
MK5	.518	1,05	0,21	1,82	0,65	9,132***	1,58
MK6	.580	1,07	0,26	2,94	1,27	11,747***	2,03
İAK1	.428	1,30	0,63	3,03	1,04	11,664***	2,01
İAK2	.521	1,21	0,44	2,58	0,95	10,658***	1,84
İAK3	.462	1,28	0,77	2,96	1,17	9,732***	1,68
İAK4	.450	1,06	0,24	2,50	1,01	11,337***	1,96
İK1	.332	1,76	1,09	3,46	1,12	8,879***	1,53
İK2	.583	1,22	0,62	3,01	1,17	11,001***	1,90
İK3	.571	1,22	0,45	2,60	0,96	10,666***	1,84
İK5	.578	1,12	0,37	3,06	1,14	13,266***	2,29
İK6	.406	1,10	0,28	2,06	1,03	7,405***	1,28
İK7	.572	1,12	0,44	3,08	1,17	12,796***	2,21

***p<.001, sd=132

Ölçüt Bağlantılı Geçerlik

Ölçüt bağlantılı geçerliği belirlemek için Meyer ve arkadaşlarının (1993) Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin Duygusal Bağlılık boyutu ve işten ayrılma niyeti ölçekleri kullanılmıştır. Bu ölçeklerin kullanılmasının temel nedenini, Duygusal Olaylar Teorisi'ne göre açıklamak mümkündür. Teori, işyerinde duygusal olayların ve durumların örgütsel etkilerin kilit araçları olduğunu öne sürmektedir. Çalışanların işlerinden tatmin duymamaları karşılığında yapıcı olarak bağlılık ve yıkıcı olarak kayıtsızlık şeklinde iki farklı pasif tepki vereceği belirtilmiştir. Ayrıca, tatminsizlik, bağlı olarak hissetmeme, kayıtsız kalma gibi durumlar işten ayrılma niyetini artırabilecektir (Özkalp vd., 2013). Tablo 4'te de görüleceği üzere örgütsel kayıtsızlığın tüm boyutlarının duygusal bağlılıkla negatif ilişkisi, işten ayrılma niyeti ile pozitif ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuçlar, örgütsel kayıtsızlık ölçeğinin ölçüt geçerliğine sahip olduğunu göstermektedir (Erkuş, 2003).

Tablo 4. Ölçüt Geçerliğine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	\bar{x}	SS	S	K	1	2	3	4	5	6	7
1. Yöneticiye Kayıtsızlık	2.09	.81	.696	-.258	(.85)						
2. Örgüte Kayıtsızlık	1.92	.95	.356	-.708	.634**	(.73)					
3. Müşteriye Kayıtsızlık	1.71	.63	.692	-.562	.599**	.738**	(.81)				
4. İş Arkadaşlarına Kayıtsızlık	1.92	.74	.447	-.661	.604**	.664**	.744**	(.68)			
5. İşe Kayıtsızlık	2.07	.76	.355	-.514	.625**	.719**	.728**	.722**	(.80)		
6. Duygusal Bağlılık	3.28	.77	-.364	.340	-.135*	-.147*	-.199**	-.154*	-.133*	(.91)	
7. İşten Ayrılma Niyeti	2.28	.92	.444	-.788	.249**	.270**	.318**	.331**	.290**	-.438**	(.79)

*p< .05, **p< .01, parantez içindeki değerler her bir boyut ve değişken için hesaplanan iç tutarlık (Croanbach's alpha) katsayılarını göstermektedir.

Puanların Yorumlanması

Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği, orijinal ölçekte olduğu gibi 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır. Orijinal çalışmada, 33 madde bulunmakta iken, yapılan yapı geçerliliği analizi (DFA) çıkarılan maddelerden sonra 5 boyuttan oluşan 29 maddeli bir ölçek oluşmuştur. Ölçekten alınacak en düşük puan, yöneticiye kayıtsızlık (8 madde) için 8, örgüte kayıtsızlık (6 madde) için 6, müşteriye kayıtsızlık (5 madde) için 5, iş arkadaşlarına kayıtsızlık (4 madde) için 4, işe kayıtsızlık (6 madde) için 6'tir. Ölçekten alınacak en yüksek puan ise sırasıyla 40, 30, 25, 20 ve 30'tir. Ölçekten alınan puanların yükselmesi örgütsel kayıtsızlık algısının yükselmesi, azalması ise düşük düzeyde algının olduğu anlamına gelmektedir.

Sonuç

Fard ve arkadaşları tarafından 2011 yılında geliştirilen Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla yürütülen bu çalışmanın örneklemini perakende sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Ölçeğin öncelikle dilsel geçerliğinin sağlanmasına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için yapılan DFA neticesinde, 4 madde çıkarılarak yapı geçerliğine ilişkin ölçütleri sağlamıştır. Ayrıca, madde analizleri sonuçlarına göre ölçek maddelerinin ayırt edici nitelikte olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, ölçüt bağlantılı geçerliğin araştırılması için duygusal bağlılık ve işten ayrılma niyeti ölçekleri kullanılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'nin alt boyutlarının, duygusal bağlılıkla negatif, işten ayrılma niyeti ile pozitif yönlü ilişkileri bulunmuştur. Çalışanların örgütün kendisine ve farklı boyutlarına karşı duyarsızlaşması şeklinde ifade edilen kayıtsızlık hem bireyler/çalışanlar hem de örgütler için olumsuz iş çıktılarında neden olmaktadır (Nikmaram vd., 2012). Henning (2015); ilk olarak bireysel problemlere yol açtığını ifade ettiği kayıtsızlık kavramının dış dünya ile tamamen ilişkinin kesilme durumunu ve bunun yerini yabancılaşmanın aldığını belirtmektedir. Bireyler toplumsal yaşantılarında diğer bireyler ile sosyalleşme süreçlerinde bağlanma ve güven hissine ihtiyaç duymaktadır (Heyns vd., 1958). Bu hisler sonucu bireyler diğer bireyler ile bağ kurabilmekte ve ilişkilerini devam ettirebilmektedir (Halbesleben ve Wheeler, 2015). Sosyal yaşantılarda bir nevi bireylerin yaşam devamlılığını sağlayan bu durum iş ortamında çalışanlar için de benzer sonuçlar ortaya koymaktadır. Çalışanlar örgütün farklı boyutlarına ilişkin bağlılık geliştirebilmekte iken zaman içerisinde bu bağlılık duygusunu yitirebilmekte

çeşitli negatif bireysel sonuçlar ile karşı karşıya kalabilmekte (Maslach ve Schaufeli, 2001) ve bu olumsuz duygulanımlar sonucu örgütten ayrılma niyetine kapılabilmektedir (Lee, 2019). Örgütten ayrılma niyeti beraberinde çalışanın örgüte karşı duygusal bir bağ kurmasına da engel oluşturmaktadır (Fazio vd., 2017). Örgüte karşı olumsuz duygu durumu sonucu çalışanlar örgüte kayıtsızlaşmakta, bağlılıkları azalmakta ve sonucunda örgütten ayrılmayı düşünebilmektedir (Yeun ve Han, 2016). Dolayısıyla, örgütsel kayıtsızlık duygusunun artması çalışanların örgütlerine olan bağlılığını azaltmakta, işten ayrılma niyetini ise arttırmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları Hilton (2015) tarafından olumsuz duygu durumlarının sonucunda oluşan örgüte bağlılığın azalması ve işten ayrılma davranışının ortaya çıkması sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Yapılan uyarılama çalışmasının bazı kısıtları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, ölçeğin orijinal versiyonunun yayınlandığı makalede AFA ve DFA sonuçları verilmemişinden, bu araştırmanın sonuçlarıyla karşılaştırmak mümkün olamamıştır. Bununla birlikte, araştırmanın COVID-19 küresel salgını zamanında yapılmış olması da bir diğer kısıttır. Katılımcıların, çalışma koşullarının ve ruh halinin böylesi bir süreçten etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle normal yaşam koşullarında araştırmanın tekrarlanması önerilmektedir. Ayrıca, perakende sektörü dışında diğer sektörlerden ve özellikle kamu sektöründen örnekleme çalışılması gerekmektedir. Kamu sektöründe iş güvencesi ve sosyal hakların yasalarla güvence altına alınmış olmasının örgütsel kayıtsızlık düzeyini etkileyeceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, son yıllarda örgütsel davranış ve insan kaynakları alanında güncel kavramlardan birisi olarak ifade edilen (Koçel, 2017) örgütsel kayıtsızlığın, bir ölçme aracıyla ölçülebilmesi alan yazın açısından önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Bu çalışma ile Türkçeye uyarılama çalışması yapılan Örgütsel Kayıtsızlık Ölçeği'nin çalışanların örgütsel kayıtsızlık düzeyini ölçmek için geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu değerlendirilmektedir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %40, İkinci yazar/Second author %30, Üçüncü yazar/Third author %30

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Ahmadi, S., & Rafiee, A. (2015). A study on emotional intelligence strategies to reduce organizational indifference. *International Journal of Management Research and Business Strategy*, 4(3), 168-178.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2), 155-173.
- Aydoğdu, C., & Çakıcı, A. (2018), Örgütlerde kayıtsızlık davranışı üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2(2), 96- 117.
- Ayre, C., & Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79-86.
- Beheshtifar, M., Borhani, H., & Moghadam, M. N. (2012). Destructive role of employee silence in organizational success. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(11), 275- 282.
- Brislin R.W., Lonner W.J., & Thorndike R.M. (1973). Cross-cultural research method. New York: Wiley.

- Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Coff, R. W. (1997). Human assets and management dilemmas: Coping with hazards on the road to resource-based theory. *Academy of Management Review*, 22(2), 374-402.
- Cohen, A. (2017). Organizational commitment and turnover: A meta-analysis. *The Academy of Management Journal*, 36(5), 1140-1157.
- Cole, D. A. (1987). Utility of confirmatory factor analysis in test validation research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(4), 1019-1031.
- Comrey, A. L., & Lee, H. B. (2013). *A first course in factor analysis*. 2nd Edition, New York: Psychology Press.
- Courpasson, D., & Dany, F. (2003). Indifference or obedience? Business firms as democratic hybrids. *Organization Studies*, 24(8), 1231-1260.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doll, W. J., Xia, W., & Torkzadeh, G. (1994). A confirmatory factor analysis of the end-user computing satisfaction instrument. *MIS Quarterly*, 18(4), 453-461.
- Erkus, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Fard, H. D., & Eslami, A. (2010). Discovering theory of organizational indifference: A grounded theory strategy. *European Journal of Scientific Research*, 40(3), 450-460.
- Fard, H. D., Salarieh, N., & Noruzi, M. R. (2011). Exploring organizational indifference: Creating and validating a measure. *African Journal of Business Management*, 5(31), 12381-12391.
- Fazio, J., Gong, B., Sims, R., & Yurova, Y. (2017). The role of affective commitment in the relationship between social support and turnover intention. *Management Decision*, 55(3), 512-525.
- Hair, J. F., Black, W.C., Babin, B.J., & Anderson, R.E. (2010). *Multivariate data analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Halbesleben, J. R., & Wheeler, A. R. (2015). To invest or not? The role of coworker support and trust in daily reciprocal gain spirals of helping behavior. *Journal of Management*, 41(6), 1628-1650.
- Henning, C. (2018). *Theorien der Entfremdung, Zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- Heyns, R. W., Veroff, J., & Atkinson, J. W. (1958). *A scoring manual for the affiliation motive* içinde J. W. Atkinson (Ed.), *Motives in fantasy, action, and society* (ss. 205–218). New York: Van Nostrand.
- Hilton, T. L. (2015). Effect of burnout and organizational commitment on the turnover intention of clinical laboratory employees in Florida. (Unpublished Doctoral dissertation). Minneapolis: Walden University.
- Hu, L., & Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling. A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Jöreskog, K., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the simplis command language*. Chicago, IL: Scientific Software International Inc.
- Kaplan, H. I., & Sadock, B. J. (1991). *Synopsis of psychiatry*. Baltimore, Md.: Williams and Walkins.
- Keefe, L. (2003). How to overcome organizational Indifference. *Women in Business*, 55(22), 27-29
- Keefe, L. (2006). *Overcome organizational indifference*. *Nonprofit World*, 24(2), 14.

- Klein, H. J., Molloy, J. C., & Cooper, J. T. (2009). *Conceptual foundations and theoretical representations of workplace commitments*. In H. J. Klein, T. E. Becker, and J. P. Meyer (Eds.), *Commitment in organizations: Accumulated wisdom and new directions* (pp.3-36). New York: Routledge.
- Klenosky, D. B., Perry-Hill, R., Mullendore, N. D., & Prokopy, L. S. (2015). Distinguishing ambivalence from indifference: A study of attitudes toward land trusts among members and nonmembers. *Land Use Policy*, 48, 250-260.
- Kline, R. B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Koçel, T. (2017). Yönetim ve organizasyonda metodoloji ve güncel kavramlar. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Special Issue), 3.
- Küçükusta, D. (2007). Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesinin çalışma yaşamı kalitesi üzerindeki etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lee, Y. H. (2019). Emotional labor, teacher burnout, and turnover intention in high-school physical education teaching. *European Physical Education Review*, 25(1), 236-253.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C.A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538-551.
- Mollaabbasi, H., Rezaeemanesh, B., & Sadaghiani, J. (2013). A study on relationship between emotional intelligence and organizational indifference through the organizational commitment: A case study of an Iranian firm. *Management Science Letters*, 3(5), 1327-1332.
- Nikmaram, S., Yamchi, H. G., Shojaii, S., Zahrani, M. A., & Alvani, S. M. (2012). Study on relationship between organizational silence and commitment in Iran. *World Applied Sciences Journal*, 17(10), 1271-1277.
- Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence a theory of public opinion. *Journal of Communication*, 24(2), 43-51.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi-II, (Çok değişkenli yöntemler)*, 5. Baskı. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özkalp, E. (2013). *Duygular, tutumlar ve iş tatmini*. Kirel, A. Ç., & Ağlargoöz, O. (Ed.), *Örgütsel Davranış içinde* (ss. 56-87) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Paulin, M., Ferguson, R. J., & Bergeron, J. (2006). Service climate and organizational commitment: The importance of customer linkages. *Journal of Business Research*, 59(8), 906-915.
- Peccei, R. (2004). *Human resource management and the search for the happy workplace*. Rotterdam: Erasmus Research Institute of Management.
- PERYÖN. (2018). 2017-2018 çalışan devir oranı araştırması sonuç raporu. (Erişim: 10.11.2020), https://www.peryon.org.tr/uploads/2019/4/9/PERYO%CC%88N_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fan_Devir_Oran%C4%B1_Sonu%C3%A7_Raporu_2017-2018.pdf
- Rafaelli, A., & Sutton, R. I. (1987). Expression of emotion as part of the work role. *Academy of Management Review*, 12(1), 23-37.
- Rioux, S. M., & Penner, L. A. (2001). The causes of organizational citizenship behavior: a motivational analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86(6), 1306- 1314.

- Seyed, T. M., & Keshavarz, H. M. (2011). Employees' organizational indifference management. *The Seasonal Journal of Human Resources of NAJA*, (26), 1-156.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, USA: Pearson.
- Tak, B., & Aydemir Çiftçioğlu, B. A. (2009). Üç boyutlu mesleki bağlılık ölçeğinin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerliliğinin incelenmesine yönelik bir alan araştırması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1), 35-54.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Vandenberg, R.J., & C.E. Lance. (1992). Examining the causal order of job satisfaction and organizational commitment. *Journal of Management*, 18(1), 153-167.
- Wayne, S. J., Shore, L. M., & Liden, R. C. (1997). Perceived organizational support and leader-member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management Journal*, 40(1), 82-111.
- Yeun, Y. R., & Han, J. W. (2016). Effect of nurses' organizational culture, workplace bullying and work burnout on turnover intention. *International Journal of Bio-Science and Bio-Technology*, 8(1), 372-380.
- Yoo, S. J. (2010). Two types of neutrality: ambivalence versus indifference and political participation. *The Journal of Politics*, 72(1), 163-177.

Extended Abstract

Introduction

The most valuable asset of the organizations “human” has many psychologically based variables that are incomprehensible and complex. While examining these variables, it can be guiding to consider that each individual has different personality traits, goals, and sources of motivation. In this context, organizations will undoubtedly be able to achieve successful progress and gain sustainability if they recognize **their** employees accurately, determine their expectations and needs, in other words, the organizations will have the chance of not being indifferent to their employees. On the other hand, being indifferent to the employees has been a current phenomenon that should not be ignored, and this should be examined by the organizations not only in periods of maximum profit but also in times when the organizations experience decline in order to find solutions to problems that employees have. It is important to reduce the possibility of ignoring the concept of “indifference”, which is claimed to play an important role in achieving the goals of the organizations and strengthening the motivation of employees, and to identify the extent to which it occurs. In addition, the rapidly transmitted disease analogy (Keefe, 2006: 14) is used to emphasize the danger of indifference within the organization and the negative consequences of this concept (Ahmadi and Rafiee, 2015). Studies on determining organizational indifference and how both employees and organizations can overcome the existing indifference will contribute significantly to business management literature. Thus, the aim of this study is to bring a multidimensional measurement tool to the national literature in terms of detecting organizational indifference. In this study, the Turkish adaptation, validity and reliability study of the Organizational Indifference Scale (OI) developed by Fard et al. (2011) was conducted

Conceptual Framework

Organizational indifference, which does not become a subject of scrutiny by organizations in detail, is not a situation that can be easily solved or determined; however, it is stated that it leads to lower motivation of the employees, and even causes them to change jobs frequently (Keefe, 2003). As a result of factors such as decreased motivation, avoidance of effort and decreased productivity, employees slowing down, procrastination or even postponing their work cause negative work outcomes for the organization. It is claimed that by eliminating indifference, the problems mentioned will automatically be solved (Fard and Eslami, 2010). The concept of organizational indifference is based on the Theory of Organizational Silence. Organizational Silence Theory states that employees become silent as a result of the fear of being out of date and excluded from other groups, in other words, the spiral of silence (Noelle-Neumann, 1974). It is also assumed that this situation may lead to indifferent employees (Beheshtifar et. al., 2012: 280). Organizational indifference consists of components such as indifference to manager, indifference to organization, indifference to clients, indifference to coworkers, and indifference to work (Fard et. al., 2011: 12381). These components are described as follows:

Indifference to manager: Being indifferent to the manager is defined as follows; employees’ failure to fulfill their managers’ requests deliberately, avoidance taking responsibility consciously so that the managers cannot be aware of the employees’ potential, and employees’ preference to remain silent about stating their opinions, lying to the managers in order not to follow orders and instructions, employees’ preference to stay distant to their managers, not participating in administrative activities such as meetings.

Indifference to organization: Being indifferent to the organization is defined as follows; Employees' failure to show the necessary care in the use of the resources of the organization, absenteeism from work by giving various excuses such as family situations and illness, or taking continuous leave of absence, knowingly and willingly concealing their gains and competencies from the organization through the activities such as courses and seminars related to their individual development.

Indifference to client: Being indifferent to the client is defined as follows; Employees not caring about the clients deliberately or simply not dealing with their problems on purpose, making the clients’ problems more complex instead of solving them, delaying clients’ work, treating the clients in a rude manner or paying no attention towards the clients.

Indifference to coworkers: Being indifferent to the coworkers is defined as follows; Employees' unwillingness to participate in the work they have to do with their coworkers and group / teamwork, underestimate the work of other employees and perceive their work performance as flattery or fawning.

Indifference to work: Being indifferent to the work is defined as follows; Employees think that their work performance is worthless in the organization, have the tendency not taking the work assigned to them seriously, finish the job longer time than they should, think that others do not care about their work, for several reasons employees do not want to show progress in their work, and refrain from expressing ideas that will benefit the job or the organization.

There are emerging studies that examine the relationship between the concept of indifference and emotional intelligence, since it has been questioning to evaluate the personality traits and emotional changes of employees (Ahmadi and Rafiee, 2015; Mollaabbasi et. al., 2013). In this context, according to the results of the study, there is a significant and negative relationship between emotional intelligence indicators and organizational indifference.

Method

The data of the study was obtained from retail chain store employees operating in Isparta. Data was collected by the researchers face to face. In the study, as 25 of the collected data were filled out randomly, 8 of the data were excluded as there were many unanswered items, and 248 valid forms were used in the study. The collection of the data during the pandemic caused limited participation. 3 scales were used in the study to collect the data. In addition, to determine the demographic properties, 5 questions were asked.

Organizational Indifference Scale: To measure the organizational indifference the scale developed by Fard et al. (2011) was used. The scale consists of 5 dimensions and with 33 items. There is no reverse coded items. Items are rated on a 5-point Likert scale (1=strongly disagree to 5= strongly agree). It has been found out that higher points taken from the scale resulted in higher level of organizational indifference. The scale had a Cronbach's Alpha of $\alpha = .94$ in the original study.

Affective Commitment Scale: The Organizational Commitment Scale's affective commitment dimension consisted of 6 items developed by Meyer et. al. (1993) was used. The scale was adapted into Turkish by Tak and Çiftçioğlu (2008). Items 2, 4, and 5 are reverse coded in the scale. Items are rated on a 5-point Likert scale (1=strongly disagree to 5= strongly agree). The scale had a Cronbach's Alpha of $\alpha = .94$ in the original study, $\alpha = .75$ in the adaptation study.

Turnover Intention Scale: To measure the turnover intention, Turnover Intention Scale with 3 items developed by Wayne et al. (1997) and adapted into Turkish by Küçükusta (2007) was used in the study. Items are rated on a 5-point Likert scale (1=strongly disagree to 5= strongly agree). The scale had a Cronbach's Alpha of $\alpha = .89$ in the original study, $\alpha = .69$ in the adaptation study. The analysis of the data was done by using SPSS 21 and AMOS 26 package programs. Confirmatory factor analysis, (CFA), internal consistency, item analysis, criterion- related validity methods were used to analyze the data within the scope of the adaptation study. When DFA was done, item 6 and 10 of indifference to manager dimension, item 2 of the indifference to client dimension, and item 4 of the indifference to coworkers dimension were excluded from the analysis as the items had low factor loadings. Besides, reliability coefficients after completing the CFA were calculated .81, .73, .68, .85, and .80 respectively. The Cronbach Alpha internal consistency coefficient is the first analysis conducted to reveal the reliability of the scale. As a result of the analysis, the internal consistency coefficient was .82 for the whole scale, .85 for the indifference to manager, .73 for the indifference to organization, .81 for the indifference to client, .68 for the indifference to coworkers, and .80 for the indifference to work were calculated. Item analysis and 27% lower-upper group comparisons were done to determine the predictive power and distinctiveness of the total points of the items of the Organizational Indifference Scale. As a result of these analyses, it was found out that the item distinctiveness had the sufficient level. To determine the criterion-related validity, Affective Commitment dimension of the Organizational Commitment Scale developed by Meyer et. al. (1993), Turnover Intention Scale were used. All dimensions of the organizational indifference were found to be negatively associated with the affective commitment, positively associated with the turnover intention. While there were 33 items in the original study, after conducting the structural validity analysis (CFA) and exclusion of the items, a scale with 29 items with 5 dimensions was generated.

Conclusion

This study was conducted in order to adapt the Organizational Indifference Scale developed by Fard et. al. (2011) into Turkish, and to determine its psychometric properties. Sample of the study consisted of employees who were working in retail sector. Primarily, studies were carried out to ensure the linguistic validity of the scale. As a result of CFA for the construct validity of the scale, excluding the 4 items, the criteria for construct validity were provided. Also, according to the item analysis results, it was determined that the items of the scale had distinctiveness. However, to search about the criterion-related validity, affective commitment and turnover intention scales were used. As a result of the correlation analysis, it was found out that the sub-dimensions of the Organizational Indifference Scale had a negative relationship with affective commitment, and a positive relationship with turnover intention. This adaptation study has some limitations. One of the most important of all, the study was conducted during the COVID- 19 pandemic. It seems highly possible that the working conditions and mood of the participants were affected by such a period of time. Therefore, it is recommended to repeat the research under normal living conditions. In addition, it is necessary to work with samples from other sectors other than the retail sector, especially the public sector. It is assumed that the fact that job security and guaranteed social rights by law in the public sector might have an impact on the organizational indifference level. Finally, to measure the organizational indifference, which has been expressed as one of the current concepts in the field of organizational behavior and human resources in recent years (Koçel, 2017), with a measurement tool will provide and important convenience for the literature. The findings of this study show that the Turkish adaptation of the Organizational Indifference Scale is a valid and reliable scale to measure the level of organizational indifference of employees.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tüketici Yenilikçiliği, Algılanan Risk ve Ürün İlgileniminin Online Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi

The Effect of Consumer Innovation, Perceived Risk and Product Involvement on Online Purchase Behavior

T. Şükrü Yapraklı*, Başak Gül**

Öz: Online alışveriş üreticiler için büyük bir pazar fırsatı sunarken, tüketicilere de bilgi sağlamakla kalmayıp aynı zamanda istediği yer ve zamanda alışveriş yapma imkânı sunmaktadır. Online satın alma, çeşitli ödeme yöntemleri ile internet üzerinden yapılabilen her türlü alışveriştir. Online satın almaya etki eden birçok faktör vardır. Tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgilenimi de bu faktörlerdendir. Bu çalışmada, tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgileniminin online satın alma davranışı üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma verileri 2019 yılı Eylül-Ekim zaman aralığında toplanmıştır. Veri toplama metodu olarak yüz yüze anket yöntemi seçilmiş ve Erzurum ilinde yaşayan bireylerin katılımı ile araştırma kapsamında 400 anket ile değerlendirilme yapılmıştır. Bu çalışma için, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 22.01.2020 tarih ve 2020/01-04 nolu kararı ile çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna dair gerekli izin alınmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilerek katılımcıların frekans dağılımları incelenmiş, faktör analizi ile test edilmiş, güvenilirlik testleri ve regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda, tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgilenimi faktörlerinin online satın alma davranışı üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Yenilikçiliği, Algılanan Risk, Ürün İlgilenimi, Online Satın Alma

Abstract: While online shopping offers a huge market opportunity for manufacturers, it not only provides information but also offers consumers the opportunity to shop wherever and whenever they want. Online purchasing is any kind of shopping that can be made over the internet with various payment methods. It is possible to find many factors that influence online purchasing. Consumer innovativeness, perceived risk, and product involvement are among these factors. This study seeks to determine the impact of consumer innovativeness, perceived risk, and product involvement on online purchasing behavior. Study data were collected in September-October 2019. Face-to-face survey method was chosen as the data collection method and it was evaluated with 400 questionnaires within the scope of the research with the participation of individuals living in the province of Erzurum. For this study, the necessary permission was obtained with the decision of the Social and Human Sciences Scientific Research Publication Ethics Committee of Erzurum Atatürk University, dated 22.01.2020 and numbered 2020/01-04. The obtained data were analyzed in the SPSS program and the frequency distributions of the participants were examined, reliability tests and regression analyses were performed. As a result of the research, it was found that consumer innovativeness, perceived risk, and product involvement have an impact on online purchasing behavior.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0002-1756-1491 sukruyaprakli@atauni.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0002-4166-0027 gulbasak096@gmail.com (Sorumlu yazar)

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2020

Düzeltilme/Revised form: 20 April/Nisan 2021

Accepted/Kabul: 04 May/Mayıs 2021

Published/Yayın: 25 October/Ekim 2021

Keywords: Consumer İnnovation, Perceived Risk, Product İnterest, Online Purchase

1. Giriş

Gelişen teknoloji ve yaşadığımız dünyanın sürekli değişim içinde olması, insanların yaşantılarında da çeşitli değişimler meydana getirmiştir. Bu değişimler iletişimin artmasını, istenilen ürün ve hizmetlere daha kolay ulaşılmasını ve yeniliklerden herkesin haberdar olmasını sağlamıştır. Bu durum bireylerin kendilerini yenilikler hakkında bilgi edinmek, yeni ürün ve hizmetlere ulaşmak ve yeniliklere uyum sağlamak için zorunlu hissetmelerine neden olmuştur. Bu da bireylerin stres yaşamalarına sebep olarak, düşünce ve davranış biçimlerinin değişmesinde etkili olmuştur (Özoğlu, 2016:1).

İnsanların sürekli tüketen bir varlık olması ile istek ve ihtiyaçları da hızla artırmaktadır. Tüketim, bireylerin ihtiyaç ve beklentilerini gidermek için gösterdikleri davranışlardır (Karaarslan, 2012:1). Günümüz yaşam koşullarının iyileşmesi, bireylerin tüketim isteğini de pozitif yönde etkilemiştir. Tüketicilerdeki farklılaşma ve gelişim beraberinde yenilikleri de getirmiştir (Yaka, 2018:6). Yenilik, yaşamın doğasında var olan değişim kavramıyla alakalıdır ve yeni bir ürünün ilk defa ortaya çıkarılması ve keşfedilmesi süreci olarak tanımlanabilir (Karaarslan, 2012:5). Bu kavramların birleşiminden oluşan tüketici yenilikçiliği ise, daha önce tercih edilen ürün veya hizmetlerin yerine farklı bir ürün, hizmet ve markaların satın alınması şeklinde tanımlanabilir (Turan, 2017:3). Tüketicilerin yenilikçi davranış göstermelerinde ürünlere olan ilgi düzeyi önemli bir belirleyici olmuştur. Ürün ilgilenimi, tüketicilerin belirli bir ürün sınıfında değer verdiği ürünlere yönelik duyulan ilgi, haz ve mutluluk olarak ifade edilebilir (Dölarıslan, 2015:25). Tüketiciler yenilikleri tercih ederken endişe yaşayabilmektedir. Çünkü yeni ürünlerdeki belirsizlik, üründen istenilen faydanın sağlanıp sağlanamayacağı gibi konular tüketicilerin yeni ürünleri satın alırken risk algılamalarına sebep olur. Tüketicilerin bir ürün veya hizmeti satın alması sonucu belirsizlik yaşamaması veya satın aldıktan sonra tatmin olmaması algılanan risk olarak açıklanabilir (Özoğlu, 2016:70). Yenilikler, ürünlere olan ilgi ve ürünlerin tercih edilme veya kullanım aşamasındaki algılanan risk faktörleri tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemektedir. Satın alma kararlarından biri de günümüzde artık yaygın bir şekilde kullanılan online satın almadır. İnternetin yayılması ile online alışverişte hızla artmıştır. Bireylere yalnızca bilgilere erişimi değil, aynı zamanda istediği yer ve zamanda alışveriş yapma kolaylığı da sunmuştur. Birçok fayda sağlayan online alışveriş en çok tercih edilen internet uygulamaları haline gelmiştir (Altuğ ve Özhan, 2012:2; Tetik, 2018:25).

Bu kapsamda çalışmanın amacı; tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgileniminin online satın alma davranışına etkisini incelemektir. Literatürde bu kavramlara yönelik birçok çalışma vardır fakat üç kavramın birlikte olduğu ve bu kavramların online satın alma yönünden incelendiği çalışmalar yönünden bir boşluk olduğu görülmüştür. Bu üç değişken birlikte ele alınıp online satın alma yönünden incelenerek diğer çalışmalardan nispeten farklılık göstererek genişletilmiştir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, çalışmaya yönelik genel bilgilerin yer aldığı, çalışmanın amacı ve özgün yönünün açıklandığı giriş bölümü; ikinci bölüm de tüketici yenilikçiliği, algılanan risk, ürün ilgilenimi ve online satın alma davranışı kavramlarının açıklandığı literatür kısmıdır. Üçüncü bölüm çalışmanın amacı, yöntemi, sınırları, kullanılan ölçekler, model ve hipotezlere ilişkin bilgilerin verildiği uygulama kısmı ve son bölüm ise, çalışmada elde edilen bulgulara yönelik değerlendirmelerin yapıldığı sonuç ve önerilerdir.

2. Tüketici Yenilikçiliği Kavramı ve Boyutları

İşletmelerin güçlü rekabet koşullarında varlıklarını sürdürebilmek, karlılıklarını artırabilmek, mevcut pazarlarda büyüyebilmek ve yeni pazarlarda kendilerini kabul ettirebilmek için kullanabilecekleri unsurlardan birisi de yeniliktir (Köse, 2012:4).

Yenilik, bütün bireylerin deneyimleri sonucu ortaya çıkmıştır. Çünkü her birey yaşamı boyunca yeni nesnelere ve fikirler benimser (Citrin vd., 2000:295). Yenilik, hayatın tabiatında olan değişimle ilişkilidir. Toplumun yapısında var olan değişiklikler ve kişilerin değişime olan arzuları onları

yeniliklere yönelir (Akdoğan ve Karaarslan, 2013:1). Rogers (1962) yeniliği, yaratıcılığın yeni bir tasarımı, düzeni, nesnesi olan ve yarar sağlayan ürünler olarak tanımlamıştır. Lapiere (1965) göre yenilik, icat ve keşif demektir. Bunların sıra dışı bireyler tarafından tesadüfi olarak keşfedildiğini savunmuştur (Aktaran; Alan ve Yeloğlu, 2013:18).

Yeniliklerin keşfedilip yayılmasında bireyler önemli bir araç görevi görmektedir. Yeniliklerin kabulü, kişilerin yeni ürünler hakkında karar vermesi ile ilgilidir. Yenilikle buluşan tüketici, beş adım olarak belirlenen bir oluşum içerisinde yeniliği kabul edip etmeme kararını vermektedir. Birinci adımda, kişi yeni ürünle ilgili genel bilgi edinir. İkinci adımda, yeni ürüne yönelik oluşturulan ilgi ile kişiler yeni ve ayrıntılı bilgiler edinmeye çalışır. Üçüncü adımda, ürünün sağlayacağı yararlar değerlendirilir. Dördüncü adımda, mümkünse ürün denenir. Beşinci adımda ise, eğer denenen üründen memnun kalmıyorsa yeni ürün tüketici tarafından kabul edilir. Tüketici verdiği karardan mutlu olmuş ise, tekrar satın alım yaparak bağlılığını pekiştirir. Fakat aldığı üründen memnun kalmıyorsa ürünün yerini alabilecek yeni ürün arayışına girer (Odabaşı ve Barış, 2002:284-285).

Tüketicilerin yeni ürün ve hizmetlere gösterdikleri tutum ve davranışlar farklı olabilmektedir. Yenilikler bazı tüketicilere zevk ve mutluluk verirken bazılarında ise, belirsizlik ve risk anlamında mutsuzluğa sebep olabilir. Tüketiciler yenilikleri benimseme ve kullanma aşamasında da değişiklik gösterebilirler. Bazı tüketiciler ürünleri hızla benimseyip kullanırken bazıları da yenilikçi kişileri takip edip onlar kullandıktan sonra yenilikleri kullanmayı istememektedirler. Bu doğrultuda, diğer tüketicilere oranla yenilikleri daha hızlı kabul edip benimseyen tüketiciler ‘yenilikçi tüketici’ olarak ifade edilebilir (Kambar, 2016:153).

Yetmişli yılların başından beri çeşitli araştırmacılar tarafından tüketici yenilikçiliğinin bir kişilik özelliği olarak ölçülmesi amaçlanmış ve farklı ölçekler kullanılarak tüketicilerin yenilikçi satın alma davranışları (yani yeniliklerin veya yeni ürünlerin satın alınması) tahmin edilmeye çalışılmıştır (Vandecasteele ve Geuens, 2010:308).

Tüketici yenilikçiliği, diğer insanlardan daha sık ve daha hızlı yeni ürün satın alma eğilimidir (Roehrich, 2004:671). Cestre ve Darmon (1998) tüketici yenilikçiliğini, yalnızca bir eğilim değil yeni bir ürün veya hizmeti diğer tüketicilerden önce satın alma davranışı olarak tanımlamışlardır (Özer vd., 2009:118).

Başka bir tanıma göre tüketici yenilikçiliği, daha önce yapılan tercihler ve standart hale gelmiş tüketim ile aynı kalmayıp, yeni ürün ve markalar satın alma eğilimi olarak açıklanabilir (Turan, 2017:13). Farklı bir tanımda ise tüketici yenilikçiliği, medya kaynaklarına maruz kalma ve sosyolojik unsurların araştırılmasının yanında merak ve hırs gibi psikolojik faktörleri içeren bir kişilik özelliğini temsil ettiği düşünülerek doğuştan gelen bir özellik olarak ifade edilmiştir (Hong vd., 2017:265).

Tüketici yenilikçiliği ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, tüketici yenilikçiliğinin üç boyutta ele alındığı görülmektedir. Bu boyutlar; genel kişilik özelliği olan doğal veya kişisel yenilikçilik, ilgi alanına özgü yenilikçilik ve gerçekleştirilen davranış ya da yenilikçi davranış olarak adlandırılmıştır (Başar, 2012:51-52). Bu boyutlar aşağıda kısaca açıklanmıştır.

- i. Kişisel Yenilikçilik: Bireylerin kendiliğinden yeni ürün ve hizmetleri denemeye hazır olması veya başkalarının daha önceki satın alma kararlarından bağımsız olarak yeniliklere yatkınlık düzeyi şeklinde tanımlanabilir (Midgley ve Dowling, 1993: 612). Kişisel yenilikçilik, ‘doğuştan gelen yenilikçilik’ ya da ‘yenilikçi yatkınlık’ olarak da adlandırılabilir. Bu yönüyle kişisel yenilikçilik, belli ürünler için ayrıştırılmış olan ürün temelli yenilikçilikten farklılaşmıştır. Yani yenilikçiliğin bütün ürünleri kapsayan bir anlayış olduğunu söyleyebiliriz (Deniz, 2012:63).
- ii. İlgi Alanına Özgü/Ürün Temelli Yenilikçilik: İlgi alanına özgü yenilikçiliği Goldsmith ve Hofacker (1991), tüketicilerin bir ürün kategorisine ait davranışları ve bu ürün kategorisine ilişkin bilgi edinme isteği olarak tanımlamışlardır. Bu yenilikçiliğe göre kişiler, belli bir ürün sınıfına daha fazla veya daha az ilgili olabilmektedir (Aktaran; Adam, 2018:52).

- iii. Yenilikçi Davranış: Yeniliklerle alakalı bilgi elde etmeyi, yenilikleri benimsemeyi, satın almayı ve yenilikleri kullanmayı ifade etmektedir. Yenilikçi davranış gösteren tüketiciler, yeni ürün ve hizmetleri araştırmayı ve akılda tutmayı önemserler (Karaarslan, 2012:44). Yenilikçi davranış yapılan çalışmalarda; yeni ürünleri satın almak, gerçekleşmiş yenilik arayışı ve kullanım yenilikçiliği olarak da açıklanmıştır (Akdoğan ve Karaarslan, 2013:6).

Tüketici yenilikçiliği için farklı birçok ölçek oluşturulmuştur. Bu ölçeklerin yeterli olmadığını savunan (Vandecasteele ve Geuens, 2010) eksikliklerin giderilmesi için güdülenmiş tüketici yenilikçiliği ölçeğini geliştirmişlerdir. Çalışmada da kullanılan bu ölçek boyutları aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

2.1. Güdülenmiş Tüketici Yenilikçiliği

Literatürde tüketici yenilikçiliği ölçeğinin kullanıldığı birçok farklı çalışma mevcuttur fakat kullanılan bu ölçeklerin, yenilikçiliğin ölçülmesinde eksikliklerin olduğu (Vandecasteele ve Geuens, 2010) tarafından belirtilmiştir.

Araştırmacılar tartışılan bu eksiklikleri ortadan kaldırmak için bu çalışmada da kullanılan Güdülenmiş Tüketici Yenilikçiliği ölçeğini oluşturmuşlardır. Bu araştırmacılar, tüketici yenilikçiliğinin temelinde fonksiyonel, hedonik, sosyal ve bilişsel olarak dört farklı boyutun bulunduğunun savunmuşlardır (Özoğlu ve Bülbül, 2013:132).

Güdülenmiş tüketici yenilikçiliği boyutları şunlardır (Vandecasteele ve Geuens, 2010:310):

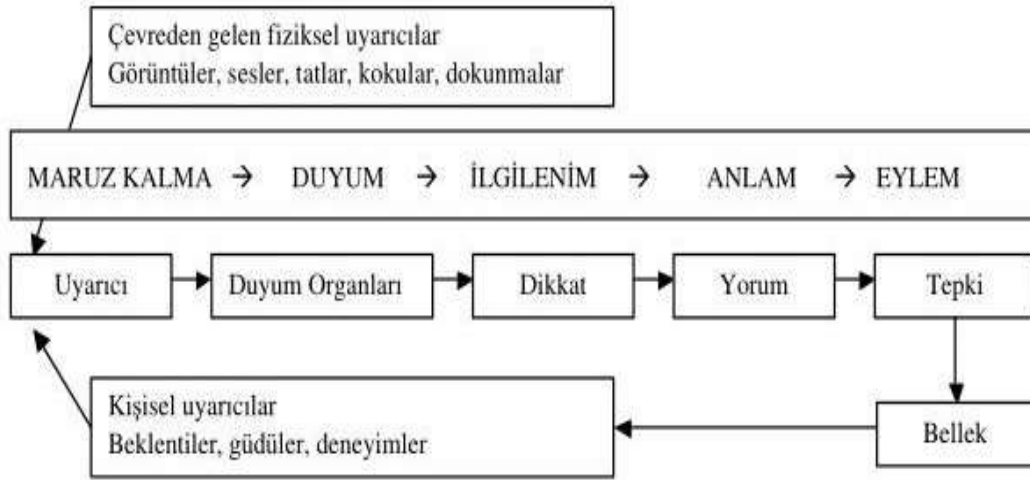
- i. Fonksiyonel/İşlevsel Yenilikçilik: Yeniliklerin fonksiyonel performansı ile motive edilen ve kendini yöneten tüketici yenilikçiliği, görev yönetimi ve başarının iyileştirilmesine odaklanır. Kullanışlılık, uyumluluk, verimlilik, rahatlık, kolaylık, kalite ve güvenilirlik gibi özellikleri içermektedir.
- ii. Hedonik Yenilikçilik: Tüketicilerin yeni ürün veya hizmetlere karşı duyuşsal uyarılması ve motivasyonunun kendiliğinden tatmin edilmesidir. Zevk, eğlence, heyecan, gerginlik ve arzu gibi özellikleri içermektedir.
- iii. Sosyal Yenilikçilik: sosyal yönden motive edilen tüketicinin, farklılaşmaya olan ihtiyacını gidermek için yeni ürünleri tercih etme eğilimidir. Farklı ve benzersiz olmak, statü, itibar, aidiyet duygusu, imaj ve sosyal ödüller gibi özellikleri içerir.
- iv. Bilişsel Yenilikçilik: zihnin uyarılması sonucu motive olan tüketicinin harekete geçmesidir. Bilgi, zekâ, öğrenmeye istekli, mantıklı düşünme ve zihinsel uyarım gibi özellikleri içerir.

Tüketici yenilikçiliği literatürdeki çalışmalarda kişilik özelliği olarak belirlenmiştir. Kişilerin risk algıları da kişisel özelliklere göre değişkenlik gösterdiğinden dolayı yenilikçilik ve algılanan risk arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Yine literatürdeki çalışmalar incelendiğinde de ürün ilgileniminin tüketicilerin yenilikçi davranış göstermelerinde önemli bir unsur olduğu görülmüştür. Ürün kategorisi tüketicinin ilgi duyduğu bir ürüne yönelik yenilikse tüketici bu durumda daha yenilikçi olur (Odabaşı ve Barış, 2002: 122). Algılanan risk ve ürün ilgilenimi aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

3. Algılanan Risk

Bireylerin ürün ve hizmetleri satın alma kararlarıyla algılama arasında önemli bir bağ vardır. Bireyler algıları ile ürün veya hizmetlere yönelirler. Algılama, bireylerin duyu organları aracılığı ile gözleme sonucu harekete geçmesidir (Yaka, 2018:26). Aynı zamanda algılama, duyumları yorumlama ve anlamlandırma süreci olarak da ifade edilebilir.

Algılamada geçmiş yaşantı ve deneyimlerin önemli bir etkisi vardır. Kişiler beklenti ve deneyimleri eş değer olan uyaranları algı sürecine katarken, kendisine erişen birçok uyaranı da süreç dışına çıkarabilir. Algılama süreci şekil 1'de gösterilmiştir (Odabaşı ve Barış, 2002: 128).

Şekil 1: Algılama Süreci

Kaynak: Odabaşı ve Barış, (2002)

Pazarlamacıların da algılama sürecini çok iyi takip etmeleri gerekmektedir. Stratejilerini hayata geçirirken pazarlamacıların anlatmak istediği şey ile tüketicinin algıladığı çok farklı olabilir. Algılama kavramını doğru anlayan pazarlamacılar, ürün veya hizmetlerin hedef kitleye uygun üretilmesini sağlayarak tüketicilerin ürün ve hizmetlerle alakalı olumlu tutum ve davranışlarını kazanabilirler (Deniz ve Erciş, 2008:306).

Tüketici davranışları açısından algılamaya ilişkin diğer önemli bir kavram ise algılanan risktir (Deniz ve Erciş, 2008:306). Tüketiciler yeni ürünlerle alakalı karar alırken, istenen ve istenmeyen sonuçlar arasında ikilemde kalması, risk faktörünü ortaya çıkarmaktadır (Hirunyawipada ve Paswan, 2006:187). Risk, kaybetmenin nesnel beklentisi olarak tanımlanabilir (Odabaşı ve Barış, 2002:153). Pazarlama literatüründe risk denildiğinde ise, geleceğe dair hiçbir bilginin olmadığı kabul edilir ve tüketiciler çıktından emin olmadıkları için risk algırlar. Pazarlama alanında riskin iki bileşeninin olduğu kabul edilmektedir; geleceğe yönelik belirsizlik ve arzulanmayan sonuçlar olarak belirtilmiştir. Satın alma karar sürecinin nasıl sonuçlanacağı önceden bilinmediği için, tüketici bu süreçte belirsizlik yaşamaktadır. Bu durumda tüketicilerin gelecekte algıladıkları olumsuzluklar riski oluşturur (Demir, 2011:268).

Algılanan risk kavramı ise, ilk kez 1960'ta Bauer ile literatüre girmiştir. Tüketici eylemlerinin belirsizlik içeren kavramlar üreteceği ve bunların bir kısmının memnuniyetsizlikle sonuçlanacağı ifade edilmiştir. Algılanan risk teorisi, tüketicilerin karar verme aşamasındaki sorularını yanıtlayarak onların davranışlarını anlamaya çalışmakla ilgilidir (Özürünç, 2017:3). Bauer (1960), 'bireylerin sadece öznel olarak algıladığı gibi risklere cevap verebileceği ve bunlarla başa çıkabileceğini' ve yalnızca 'algılanan riskin' tüketicilerin kararlarını etkileyebileceğini ifade etmiştir (Gökçek, 2019:71). Algılanan risk, Tüketicilerin bir ürünün satın alınmasından ve kullanılmasından kaynaklanan ve bu üründen beklenen zararın türüne ve derecesine ilişkin satın alma öncesi belirsizlik deneyimini olarak tanımlanabilir (Afzal, 2013:219). Tüketicilerin alışveriş yaptıklarında istenmeyen sonuçlarla karşılaşma ihtimalleri algılanan riskin derecesini belirler. Bireyler yapacakları seçimlerde algılanan riski en aza indirecek ürünleri tercih ederler. Su gibi ucuz mallarda algılanan riskin önemli bir etkisi yoktur. Fakat ev veya araba gibi karar verilmesi daha zor ve pahalı mallarda, alternatifler arasından seçim yapılırken belirsizlik ve sonuçları hemen hemen aynı olduğu için algılanan risk önemli bir unsur olarak kabul edilir (Özoğlu, 2016:71).

Algılanan risk kavramı tüketicilerin beklentilerinin yetersiz kalmasından kaynaklanan belirsizlikle ilgilidir (Abzakh vd., 2013:43). Literatür araştırmalarında algılanan risk çok boyutlu olarak ele alınmıştır. Sosyal, zaman, finansal, fiziksel, performans ve psikolojik risk olarak boyutlandırılmıştır (Shui ve Chen, 2013:1608). Bu boyutlar aşağıda sırasıyla açıklanmıştır:

1. Sosyal Risk: Tüketicilerin satın aldıkları ürünlerle alakalı yakın çevresinden olumsuz eleştiriler almasıdır. Seçtikleri ürünlerin beğenilmemesi bireylerde hayal kırıklığına neden olabilir (Yılmaz, 2018:20). Bu durum tüketicilerin yeni ürünleri kabul etmesini de zorlaştırabilir. Çünkü bireyler çevrelerinden gelecek olumsuz tepiklerden endişe duyarlar (Abzakh vd., 2013:44).
2. Zaman Riski: Tüketicilerin, satın aldıkları ürün ve hizmetlerin istedikleri zaman beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır (Yıldız, 2017:34). Zaman riski kapsamında; bilgi edinmek için harcanan süre, ürünlerin teslimat süresindeki belirsizlikler, uygun bütçeli web sitesi bulmak için geçen süre, uzun ve anlaşılması zor iade koşulları sayılabilir (Yılmaz, 2018:21).
3. Finansal Risk: Finansal risk ekonomik risk olarak da adlandırılabilir. Ürünlerin satın alınmasında ürünün verilen paraya değmemesidir (Abzakh vd., 2013:43). Bireylerin internet üzerinden alışveriş yapmaktan vazgeçme sebeplerinden biri de para kaybı yaşayacakları endişeleridir (Yılmaz, 2018:20).
4. Fiziksel risk: Ürün veya hizmetlerin bireylere zarar verme veya zarar verme potansiyelinin olması olarak tanımlanır (Abzakh vd., 2013:43).
5. Performans Riski: Bu risk türü ürünlerin fonksiyonel olması ile ilgilidir. Performans riski, Satın alınan üründen istenilen verimin sağlanamaması veya ürünlerin kullanım sürelerinin beklenenden kısa olması olarak adlandırılır (Cöddü, 2015:19). Yeni ürünlerin satın alınmasında, ürün hakkında yeterli bilgi yoksa ya da kullanımı karmaşıksa performans riski artar (Demir, 2011:268).
6. Psikolojik Risk: Ürün veya hizmetlerin seçimi ve performansını olumsuz yönde etkilediğinde psikolojik risk meydana gelmektedir (Abzakh vd., 2013:43). Psikolojik risk, Satın alınan üründen memnun kalınmaması sonucu stres yaşaması ve hayal kırıklığına uğraması olarak adlandırılabilir (Cöddü, 2015:20).

4. Ürün İlgilenimi

Literatüre sosyal psikolojiden girmiş olan ilgilenim kavramı, tüketicilerin satın alma kararlarının anlaşılması açısından önemli bir ögedir. İlgilenim ve ilgilenim düzeyinin ölçülmesi ile alakalı literatürde farklı yaklaşımlar mevcuttur. İlgilenim, bireylerin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda ürünlere karşı duyulan ilgi olarak tanımlanabilir (Özoğlu, 2016:65). Mitchell (1979) ilgilenimi “belirli bir durum ya da uyarıcı ile harekete geçmesi sağlanan ilgi, uyarılma ve motivasyon miktarını açıklayan içsel durum değişkeni, bir kişiye özgü değişken” olarak tanımlamaktadır (Akatara; Çakır, 2007:164). Aynı zamanda, tüketicilerin ürün veya marka ile kurduğu ilişki olarak da tanımlanabilir. Tüketicilerin bir ürüne verdiği kişisel değer ilgilenimi ortaya koymaktadır (Odabaşı ve Barış, 2002:342).

Tüketicilerin ilgisi ürüne, satın alma kararlarına, ürüne yönelik reklamlara ve ürünün kullanım ya da tüketimine ilişkin olabilir (Kambar, 2016:52). Zaichkowsky üç tür ilgilenimden bahsetmektedir: Ürün, satın alma ve reklam ilgilenimidir (Zaichkowsky, 1986:6).

Rothschild ve Houston’un (1979), ürün ilgilenimini “sürekli ilgilenim” olarak kategorize ettiği “bireyin bir ürüne karşı gösterdiği tepkiye ilişik kalmayan, uzun zamanlı ilgi ve düşkünlük” olarak tanımlamıştır. Tüketici ürünü satın alıp kullanmasa bile o ürün veya marka sürekli öneme sahiptir. Sürekli ilgilenim veya ürün ilgilenimi, ürüne yönelik önceki deneyimler ve güçlü inançlar bütünüdür. Satın alma ilgilenimi, yüksek yarar sağlayacak bir ürün veya hizmete karşı satın alma gerçekleşene kadar gösterilen geçici ilgi düzeyidir. Reklam ilgilenimi kavramı ise, reklamın kendisine ya da ürünle alakalı verilen mesajı karşı kişisinin duyduğu ilgi, uyarılma ve motivasyon durumudur (Kambar, 2016:52).

Ürün ilgilenimi literatürdeki tanımlardan yola çıkılarak, “tüketicinin belirli bir durum ve zamana bağlı kalmadan bir ürüne yönelik duyduğu ilgi, uyarılma ve motivasyon hali” şeklinde ifade edilebilir.

Bu düzeyi, bireyin kendi yaşam tarzı ve ürün ile olan ilişkisi ortaya koyar. Birey, bağ kurduğu ürünlerin her zaman kıymetli ve faydalı olduğunu düşünür (Çakır, 2007:164).

Ürün ilgilenimi ile alakalı yapılan çalışmalarda, bireylerin ürün ilgilenim düzeylerinin birbirlerinden farklı olduğu ve bu farklılığın tüketici davranışlarında belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda, tüketiciler için ürün ilgileniminin göreceli olması ve ürüne göre farklılaşması sebebiyle, ürün ilgilenimi yüksek ve düşük ilgilenim olarak iki grupta ele alınmaktadır (Dölarslan, 2015:25). Tüketiciler ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda bir ürünün fayda sağlayacağını düşünüyor ise, o ürüne olan ilgilenimi yüksektir. Yüksek ilgilenimli tüketici alışveriş yaparken daha dikkatli olur ve ilgilendiği ürünle alakalı daha fazla bilgi sahibi olmaya çalışır (Baş ve Altunışık, 2017:251). Fiyatı çok yüksek, riskli ve her zaman tercih edilmeyen bir ürün ise ilgilenim yüksek olur (Akın vd., 2017:266). Düşük ilgilenimde ise, tüketiciler ürünle alakalı bilgi toplamak için çaba göstermezler ve bu sebeple tekrarlanan mesajlar ile ürünün denenmesi için ikna edilmelidirler. Ürünün denenmesi neticesinde tutum ortaya çıkar ve üründen tatmin olunmuşsa bağlanma meydana gelir (Odabaşı ve Barış, 2002:345). Genelde düşük fiyatlı, sürekli satın alınan bir ürün ise, ürüne olan ilgilenim düşük olur ve marka tercihi yapılmaz (Akın vd., 2017:266).

Ürün ilgileniminin farklı şekillerde tanımlanması çeşitli ölçeklerin oluşturulmasına neden olmuştur. Literatürde bu kavramı tanımlamaya ve ölçmeye ilişkin yapılan çalışmalar ürün ilgileniminin çok boyutlu olduğunu göstermektedir (Özbek ve Külahlı, 2016:138). İlgilenimin boyutlandırılması ve ölçümüne ilişkin birçok önemli çalışma yapılmıştır. Çalışmalardan bir kısmı, bu çalışmada da kullanılan Kapferer ve Laurent tarafından geliştirilmiş Profili-TİP (Consumer Involvement Profile-CIP) ölçeğidir. Kapferer ve Laurent (1985) ilk yaptığı çalışmada ilgilenim öncüllerini dört boyutta incelemiştir. Bunlar; risk önemi, yanlış satın alım yapma olasılığı, ürün grubunun hedonik değer ve ürün grubunun gösterge değeridir. İkinci çalışmasında ise, 'ürünün algılanan önemi' olan ismi 'ürüne duyulan ilgi' olarak değiştirerek beş boyutlu bir ölçek oluşturmuşlardır: Ürüne ilgi, haz değeri, gösterge değeri, risk önemi ve hata olasılığıdır (Kambar, 2016:56).

Kapferer ve Laurent tarafından geliştirilmiş olan Tüketici İlgilenim Ölçeği beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Tüketici İlgilenim Alt Boyutları

İlgilenimin Alt Boyutları	Açıklama
Algılanan İlgi/Önem	Bir kişinin bir ürün sınıfına duyduğu kişiye özgü ilgi, ürüne özgü anlam ve önem.
Haz Değeri	Ürüne ait hedonik değer, zevk ve mutluluk oluşturma kabiliyeti.
Gösterge/Sembolik Değer	Ürünün gösterge değeri, kişinin kendini açıklama derecesi.
Risk Önemi	Yanlış ürünün tercih edilmesi sonucu, algılanan önem.
Hata Olasılığı	Yanlış bir ürün seçmenin algılanan hata olasılığı.

Kaynak: Kapferer ve Laurent (1985), Kapferer ve Laurent (1993).

5. Online Satın Alma

1990'lardan itibaren internetin yaygınlaşmasıyla internet alışverişi ve internet pazarlama gibi konular araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Yenilik olarak ortaya çıkan internetin gelişmesi ile pazarlama ve ticarete de önemli değişimler meydana gelmiş ve günümüzde de yenilikleri beraberinde getirmiştir. İnternetin küresel çapta olması hem tüketiciler hem de pazarlama dünyası için kültürel ve ulusal yenilikleri, gelişmeleri takip edebilme ve uygulama imkânı sağlamıştır (Tetik, 2018:25).

İnternetin coğrafi sınırları yok etmesi ile tüketici ile satıcı arasındaki mesafe kalkarak pazarlama anlayışı farklı bir boyut kazanmıştır. Üretici ve satıcılar için tüm dünya tüketicilerine ürün ve hizmetlerini sunmak kolaylaşmıştır. Bu durum aynı zamanda tüketiciler içinde kalite, kolaylık, memnuniyet ve güveni de beraberinde getirmiştir. Ayrıca iletişim ve bilgi teknolojilerinin gelişip

yaygınlaşması, ürün alıp satılmasında, sipariş süreleri gibi kolaylıklarla işletmelere yüksek kalitede üretim ve rekabet avantajı sağlama imkânı sunmaktadır (Yayar ve Sadaklıoğlu, 2012:146).

İnternet, bireylere yalnızca bilgi erişimi değil, aynı zamanda evden online alışveriş yapma kolaylığı da sunmuştur. Online alışveriş en çok tercih edilen internet uygulamaları haline gelmiştir (Altuğ ve Özhan, 2012:2). Dünya teknolojisinin geliştiği birçok alanda büyük önem kazanan internet teknolojisi yalnızca eğlence amaçlı değil, alışveriş ile de günümüzün vazgeçilmezi haline gelmiştir. Online alışveriş ortamı tüketicilerin kendilerine özgü olması, fiziksel çaba harcanmaması, zaman tasarrufu sağlaması ve az zamanda birçok siteyi gezme imkânı sunması yönünden büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Turan, 2017:35).

Online satın almanın sağladığı faydalar nedeni ile tercih edilmesi yanında tüketiciler tarafından risk görülüp kaçınılması da söz konusudur. Online alışverişin en büyük engellerinden biri algılanan risk olarak görülmektedir. Risk algısının tüketicilerin online ürün veya hizmet satın alma olasılığını önemli ölçüde azalttığı belirlenmiştir (Hsu ve Bayarsaikhan, 2012:168). Tüketiciler, online satın almada en büyük sorun olarak gizlilik ve güvenliği görmektedirler. Kredi kartları ile yapılan alışverişlerde kart bilgilerinin gizliliğinden ve güvenliğinden emin olamadıkları için online alışverişten kaçınabilirler. Aynı zamanda ürünleri deneme imkânının olmaması, satın alma faaliyetinin satıcı ile birebir değil de internette ortamında yapılması, kişisel bilgilerin paylaşılması gibi birçok faktörün tüketicilerde büyük ölçüde risk algısı yarattığı görülmüştür. Bu doğrultuda işletmeler de online satın alma risk algısını azaltmak için çeşitli faaliyetlerde bulunarak tüketicilerin güvenlerini kazanmaya çalışmaktadırlar (Altuğ ve Özhan, 2012:3; Gökcek, 2019:81).

6. Metodoloji

6.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmada amaç; tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgileniminin online satın alma davranışına olan etkisini incelemektir. Literatür incelendiğinde, tüketici yenilikçiliği ve algılanan riske yönelik çokça çalışma mevcuttur. Fakat ürün ilgilenimi ve bunların online satın almaya etkisine yönelik daha az çalışma bulunduğu için diğer çalışmalara nispeten farklılık gösteren ürün ilgilenimi ve bu üç faktörün online satın almaya etkisi incelenerek çalışmamız genişletilmiştir.

Araştırma kapsamını, Erzurum ilinde yaşayan 18 yaş ve üzeri tüketiciler oluşturmaktadır. Çalışma verileri 2019 yılı Eylül-Ekim zaman aralığında toplanmıştır. Çalışmada kullanılan verileri toplamak amacıyla yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Toplamda 415 anket uygulanmıştır. Eksik veya hatalı doldurulan 15 anket çıkarılarak 400 cevaplayıcının verileri analize dâhil edilmiştir. Bu çalışma için, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 22.01.2020 tarih ve 2020/01-04 nolu kararı ile çalışmanın etik kurallara uygunluğuna yönelik gerekli izin alınmıştır. Uygun bir örneklemin oluşturulmasında temsil yeteneğine sahip bir örneklemin bulunması ve aynı zamanda zaman, maliyet ve analiz gibi şartlar dikkate alınarak Sekeran (1992) de örneklem hacminin oluşturulmasında araştırma evrenindeki kişilerin sayısının bir milyon ve üzeri olduğunda 0.95 güvenilirlikle 384 örneklem büyüklüğünün yeterli olacağını belirtmiştir. Yapılan açıklamadan yola çıkılarak çalışmada yeterli sayı sağlanmıştır (Arıkan, 2004:152).

6.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

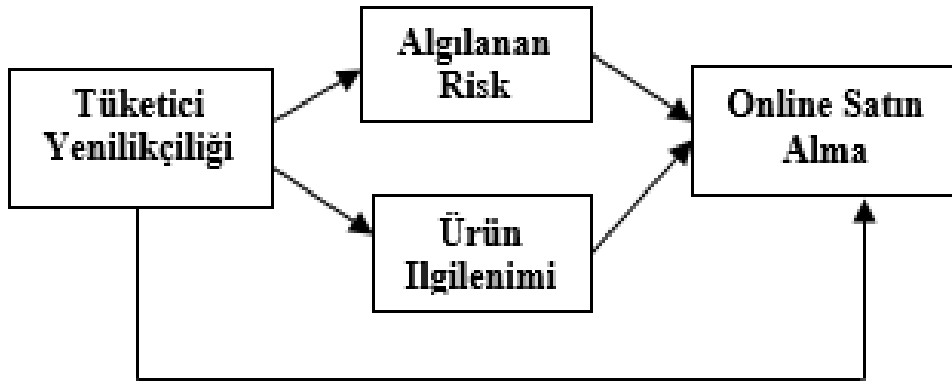
Araştırma kapsamında oluşturulan anket formunda yer alan sorular beş bölümden oluşmaktadır.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçek İsmi	Kaynakça
Tüketici yenilikçiliği ölçeği(20 soru)	Vandecasteele ve Geuens, (2010)
Algılanan risk ölçeği(18 soru)	Stone ve Mason, (1995)
Ürün ilgilenimi ölçeği(16 soru)	Kapferer ve Laurent (1993)
Online satın alma davranışı ölçeği(8 soru)	Tetik, (2018); Özoğlu ve Bülbül (2014)

Araştırmanın son bölümünde ise, araştırma modeli haricinde yöneltilen demografik özelliklere ait ifadeler mevcuttur. Araştırma değişkenlerine yönelik ifadeler 5’li Likert ölçeği (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) kullanılarak ölçülmüştür.

6.3. Araştırma Modeli

Şekil 2: Araştırma Modeli

6.4. Araştırma Hipotezleri

- H1: Tüketici yenilikçiliğinin algılanan risk üzerinde negatif etkisi vardır.
H2: Tüketici yenilikçiliğinin ürün ilgilenimi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.
H3: Tüketici yenilikçiliğinin online satın alma davranışı üzerinde pozitif bir etkisi vardır.
H4: Algılanan riskin online satın alma davranışı üzerinde negatif bir etkisi vardır.
H5: Ürün ilgileniminin online satın alma davranışı üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

7. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Araştırma verileri, SPSS 20 paket programı kullanılarak 400 katılımcıdan elde edilen cevaplar ile analiz edilmiştir. Çalışmada yararlanılan analiz metotları ise; aritmetik ortalama, standart sapma, güvenilirlik testi ve regresyon analizidir. Yapılan test ve analizler sırasıyla aşağıda verilmiştir.

7.1. Demografik Özellikler

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Demografik Özellikler

	Frekans(f)	Yüzde(%)
CİNSİYET		
Kadın	208	52,0
Erkek	192	48,0
MEDENİ DURUM		
Evli	187	46,7
Bekar	213	53,3
YAŞ		
18-32	185	46,3
33-47	110	27,5
48-62	71	17,8

63 yaş ve üzeri	34	8,4
GELİR		
2000 TL ve altı	93	23,3
2001-3000 TL	81	20,3
3001-4000 TL	97	24,3
4001-5000 TL	71	17,7
5001 TL ve üzeri	58	14,4
EĞİTİM		
İlkokul	18	4,5
Ortaokul	28	7,0
Lise	88	22,0
Ön Lisans	74	18,5
Lisans	153	38,3
Lisans Üstü	39	9,7
MESLEK		
Memur	101	25,3
Serbest Meslek	51	12,8
Emekli	17	4,3
Ev Hanımı	48	12,0
Öğrenci	51	12,8
Özel Sektör Çalışanı	60	15,0
İşçi	43	10,7
Diğer	29	7,1

Bu sonuçlar doğrultusunda katılımcıların çoğunluğunun 18-32 yaş aralığında lisans düzeyinde eğitim almış veya almakta olan, çoğunlukla memur, çeşitli gelir düzeyine sahip kadın ve erkeklerden oluştuğu görülmektedir.

7.2. Katılımcıların Tüketici Yenilikçiliği Boyutlarının Değerlendirilmesi

Katılımcıların Sosyal, fonksiyonel, hedonik ve bilişsel boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları alınarak Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Tüketici Yenilikçiliği Boyutlarına Yönelik Algıları

	Ort. Değer	Std. Sapma
Sosyal Yenilikçilik		
Çevremdeki kişileri etkileyen yenilikleri kullanmayı seviyorum.	3,92	1,014
Beni diğer kişilerden ayıran yeni bir ürünüm olsun isterim.	3,86	1,078
Kendimi komşu ve arkadaşlarıma gösterebileceğim yeni ürünleri denemek isterim.	3,72	1,016
Arkadaşlarımla alamadığı yeni ürünleri alarak onlardan önde olmayı isterim.	3,71	1,138
Başkaları tarafından fark edilebilen ve itibarımı artıracak yenilikleri daha çok satın almak isterim...	2,70	1,440
Genel Ortalama	3,58	0,834
Fonksiyonel Yenilikçilik		
Kullanmaya daha elverişli yeni bir ürün keşfedersem onu satın almakta tereddüt etmem.	3,52	0,980
İşlevselliği daha fazla olan yeni bir ürünü satın almakta tereddüt etmem	3,45	0,997
Yeni bir ürün şuan kullandığım ürününden daha fazla rahatlık sağlarsa, tereddüt etmeden satın alırım.	3,38	1,017
İşlerimde daha çok kolaylık sağlayacak yeni bir ürün satın almak benim için zorunluluktur.	3,03	1,087
Zaman kazandıracak yeni bir ürün piyasaya sürüldüğünde hemen satın alırım.	3,01	1,069

Genel Ortalama	3,28	0,837
	Ort. Değer	Std. Sapma
Hedonik Yenilikçilik		
Yenilikleri keşfetmek beni eğlenceli ve neşeli kılar.	4,01	0,850
Yeni ürünler satın alınca kendimi iyi hissederim.	4,00	0,871
Yeniliklere sahip olmak beni daha çok mutlu eder.	4,00	0,896
Yenilikler hayatıma heyecan ve canlılık katar	3,95	0,877
Yenilikleri kullanmak bana zevk verir.	3,89	0,917
Genel Ortalama	3,97	0,775
	Ort. Değer	Std. Sapma
Bilişsel Yenilikçilik		
Zihinsel fonksiyonlarımı çalıştıran yeni ürünler satın alırım.(örn; bilgisayar vb.)	3,98	0,874
Çoğunlukla sorunlarımı çözmeye yardımcı olan yenilikleri satın alırım.	3,96	0,958
Yeteneklerimin zayıf yönlerini geliştirecek yeni ürünleri sıklıkla satın alırım.	3,89	0,932
Mantıklı düşünmemi sağlayan yeni ürünleri sıklıkla satın alırım.(örn; elektrik tasarrufu sağlayacak elektronik ürünler)	3,81	0,930
Bilgi birikimimi artıracak yenilikleri keşfeder ve hemen satın alırım.	3,75	0,969
Genel Ortalama	3,88	0,759

Katılımcıların tüketici yenilikçiliği boyutlarına yönelik ifadelerle katılma derecelerinin ortalama değerleri incelendiğinde; sosyal yenilikçilik boyutunda tüketicilerin yenilikler ve yeni ürünler konusunda sosyal çevrelerinden etkilendikleri görülmüştür. Fonksiyonel yenilikçilik boyutunda tüketicilerin kullanılmaya elverişli daha fonksiyonel yenilikleri satın alma konusunda olumlu oldukları görülmüştür. Hedonik yenilikçilik boyutunda tüketicilerin yenilikleri keşfedince, kullanınca veya satın alınca mutluluk ve heyecan duydukları sonucuna varılmıştır. Bilişsel yenilikçilik boyutunda tüketicilerin zihinsel yönden katkı sağlayacak, becerilerini artıracak, sorunları çözmeye yönelik yeni ürünleri satın alma konusunda olumlu oldukları görülmüştür.

Sosyal yenilikçilik boyutuna ait ‘Çevremdeki kişileri etkileyen yenilikleri kullanmayı seviyorum’ ifadesi 3,92 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. ‘Arkadaşlarımla alamadığı yeni ürünleri alarak onlardan önde olmayı isterim’ ifadesi ise, 2,70 ile en düşük ortalamaya sahiptir. Fonksiyonel yenilikçilik boyutunun ‘Kullanmaya daha elverişli yeni bir ürün keşfedersem onu satın almakta tereddüt etmem’ ifadesi 3,52 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. ‘Zaman kazandıracak yeni bir ürün pazara sürüldüğünde hemen satın alırım’ ifadesi ise, 3,01 ile en düşük ortalamaya sahiptir. Hedonik yenilikçilik boyutunun ‘Yenilikleri keşfetmek beni eğlenceli ve neşeli kılar’ ifadesi 4,01 ortalama en yüksek değere sahiptir. 3,89 ile ‘Yenilikleri kullanmak bana zevk verir’ ifadesi ise en düşük ortalamaya sahiptir. Bilişsel yenilikçilik boyutuna ait ‘Zihinsel fonksiyonlarımı çalıştıran yeni ürünler satın alırım’ ifadesi 3,98 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. 3,75 ortalama ile ‘Bilgi birikimimi artıracak yenilikleri keşfeder ve hemen satın alırım’ ifadesi ise en düşük değere sahiptir.

7.3. Katılımcıların Algılanan Risk Boyutlarının Değerlendirilmesi

Katılımcıların Sosyal, zaman, finansal, fiziksel, performans ve psikolojik risk boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları alınarak Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Algılanan Risk Boyutlarına Yönelik Algıları

Sosyal Risk	Ort. Değer	Std. Sapma
Yeni bir ürün satın aldığımda arkadaşlarımın gösteriş yaptığını düşünmesi beni endişelendirir.	3,37	1,381
Yeni bir ürün almamı yakın çevremın akılsızca bir davranış olarak görmesi beni endişelendirir.	3,32	1,408
Yeni bir ürün satın aldığımda çevrem tarafından itibar görmemek beni endişelendirir.	2,74	1,364
Genel Ortalama	3,14	1,215
	Ort. Değer	Std. Sapma
Zaman Riski		
Aldığım yeni ürünle alakalı oyalayıcı işlevlerin zaman harcamama neden olmasından endişe duyarım.	3,18	1,167
Aldığım yeni bir ürünün kullanmasını öğrenme aşamasının uzun zaman alması beni endişelendirir.	3,17	1,183
Yeni bir ürün satın alırken zaman harcamaktan endişe duyarım.	3,13	1,136
Genel Ortalama	3,16	1,059
	Ort. Değer	Std. Sapma
Finansal Risk		
Yeni bir ürün satın aldığımda verdiğim paraya değmemesinden endişe duyarım.	4,06	1,063
Yeni bir ürün satın alırken yapacağım finansal yatırımın akıllıca olmaması beni endişelendirir.	3,96	1,107
Yeni bir ürün satın alırken boş yere para harcamaktan endişe ederim	3,94	1,144
Genel Ortalama	3,98	1,030
	Ort. Değer	Std. Sapma
Fiziksel Risk		
Yeni bir ürün satın alırken ürünün güvenilir olmamasından endişe duyarım.	4,42	0,825
Yeni bir ürün kullanırken kendim ve ailemin sağlığının zarar görmesinden endişe duyarım.	4,37	0,836
Yeni bir ürün satın aldığımda ürünün rahatsız edici fiziksel yan etkilere yol açmasından endişe duyarım.	4,35	0,886
Genel Ortalama	4,38	0,790
	Ort. Değer	Std. Sapma
Performans Riski		
Yeni bir ürün aldığımda ürünün gereken performansı gösterememesinden endişe duyarım.	4,21	0,839
Yeni bir ürün satın alırken ürünün güvenilir ve sağlam olup olmayacağından endişe duyarım.	4,16	0,886
Yeni bir ürün satın alırken beklediğim yararı sağlamayacağından endişe duyarım.	4,08	0,928
Genel Ortalama	4,15	0,796
	Ort. Değer	Std. Sapma
Psikolojik Risk		
Yeni bir ürün satın alma fikri gerginlik yaşamama sebep olur.	2,64	1,196
Yeni bir ürün satın alma fikri beni endişelendirir.	2,61	1,157
Yeni bir ürün satın alma fikri beni psikolojik açıdan rahatsız eder.	2,61	1,177
Genel Ortalama	2,62	1,116

Katılımcıların algılanan risk alt boyutlarına yönelik ifadelerle katılma derecelerinin ortalama değerleri incelendiğinde; sosyal risk boyutuna ilişkin ifadelerin yeni ürün tercihlerinde sosyal çevrenin etkisi olduğu görülmüştür. Zaman riski boyutunda yeni ürünlerin alımı ve kullanımı konusunda tüketicilere zaman kaybettirmesinden endişe duydukları görülmüştür. Finansal risk boyutunda alınacak yeni ürünlere ödenen paranın değmesi gerektiği ve gereksiz ödeme yapılmaması konusunda olumlu katılım gösterdikleri görülmüştür. Fiziksel risk boyutunda tüketicilerin yeni bir ürün tercih ettiklerinde o üründen yana fiziksel bir zarar gelmesi konusunda endişe duydukları sonucuna varılmıştır. Performans riski boyutuna ait ifade ortalamalarından yola çıkarak tüketicilerin yeni bir ürünün beklenen performansı vermemesi konusunda endişe duydukları görülmüştür. Psikolojik risk boyutunda tüketicilerin yeni bir ürün alacakları zaman psikolojik olarak etki edeceği konusunda kararsız oldukları veya katılmadıklarını söyleyebiliriz.

Sosyal risk boyutunun ‘Yeni bir ürün satın aldığım da arkadaşlarımla gösteriş yaptığımı düşünmesi beni endişelendirir’ ifadesi 3,37 ortalama ile en yüksek değere sahiptir, 2,74 ortalama ile ‘Yeni bir ürün satın aldığım da çevrem tarafından itibar görmemek beni endişelendirir’ ifadesi ise en düşük değere sahiptir. Zaman riski boyutuna ait ‘Aldığım yeni ürünle alakalı oyalayıcı işlevlerin zaman harcamama neden olmasından endişe duyarım’ ifadesi 3,18 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 3,13 ortalama ile ‘Yeni bir ürün satın alırken zaman harcamaktan endişe duyarım’ ifadesi en düşük değere sahiptir. Finansal risk boyutuna ait ‘Yeni bir ürün satın aldığım da verdiğim paraya değmemesinden endişe duyarım’ ifadesi 4,06 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 3,94 ortalama ile ‘Yeni bir ürün satın alırken boş yere para harcamaktan endişe ederim’ ifadesi en düşük değere sahiptir. Fiziksel risk boyutunun ‘Yeni bir ürün satın alırken ürünün güvenilir olmamasından endişe duyarım’ ifadesi 4,42 ortalama ile en yüksek değere sahip olmuştur. 4,35 ortalama ile ‘Yeni bir ürün satın aldığım da ürünün rahatsız edici fiziksel yan etkilere yol açmasından endişe duyarım’ ifadesi ise en düşük değere sahiptir. Performans riski boyutunun ‘Yeni bir ürün aldığım da ürünün gereken performansı göstermemesinden endişe duyarım’ ifadesi 4,21 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 4,08 ortalama ile ‘Yeni bir ürün satın alırken beklediğim yararı sağlamayacağından endişe duyarım’ ifadesi en düşük ortalama sahiptir. Psikolojik risk boyutuna ait ‘Yeni bir ürün satın alma fikri gerginlik yaşamama sebep olur’ ifadesi 2,64 ile en yüksek ortalama sahiptir. ‘Yeni bir ürün satın alma fikri beni endişelendirir’ ifadesi ise 2,61 ile en düşük ortalama sahiptir.

7.4. Katılımcıların Ürün İlgilenimi Boyutlarının Değerlendirilmesi

Katılımcıların ilgi, haz, sembolik değer, risk önemi ve hata olasılığı boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları alınarak Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Ürün İlgilenimi Boyutlarına Yönelik Algıları

	Ort. Değer	Std. Sapma
İlgi/Önem		
Yeni bir ürüne gerçek anlamda çok ilgi duyarım.	3,51	0,970
Yeni bir ürün satın almak benim için çok önemlidir	3,38	1,140
Yeni bir ürün satın alırken umursamaz olurum.	2,20	1,204
Genel Ortalama	2,96	0,805
Haz		
Yeni bir ürüne sahip olmak beni çok mutlu eder.	4,01	0,843
Yeni bir ürün satın almak kendime hediye vermek gibidir.	3,94	0,857
Yeni bir ürün satın almaktan zevk duyarım.	3,83	0,854
Genel Ortalama	3,93	0,771
Sembolik Değer		
Satın aldığım yeni bir ürün beni yansıtır.	3,21	1,181

Birinin satın aldığı yeni bir ürün onun kim olduğu hakkında ipuçları verir.	3,15	1,147
Birinin satın aldığı yeni bir ürün onun kim olduğu hakkında ipuçları verir.	3,04	1,144
Genel Ortalama	3,13	1,084
	Ort. Değer	Std. Sapma
Risk Önemi		
Yeni bir ürün satın aldıktan sonra yanlış bir tercih yaptığımı anladığımda kendime çok kızarım	3,80	1,168
İhtiyacım olmayan yeni bir ürünü satın almak beni rahatsız eder.	3,78	1,145
Yeni bir ürün satın alırken yanlış karar vermem çok önemli değildir.	2,09	1,245
Genel Ortalama	3,22	0,723
	Ort. Değer	Std. Sapma
Hata Olasılığı		
Yeni bir ürün seçmekte çok zorlanırım.	3,47	1,105
Yeni bir ürün sitesinde gezinirken hangisini seçmem gerektiği konusunda hep kararsız kalırım..	3,43	1,126
Yeni bir ürün satın aldığımda onu gerçekten almam gerektiğinden hiçbir zaman emin olamam.	3,42	1,132
Yeni bir ürünü satın alırken doğru bir tercih yaptığımdan hiçbir zaman tam emin olamam.	3,38	1,140
Genel Ortalama	3,43	1,017

Tablo 6’da katılımcıların ürün ilgilenimi ölçeğine ait ifadelerle katılma derecelerinin ortalamaları incelendiğinde; ilgi/önem boyutunda tüketicilerin yeni bir ürüne ilgilerinin olduğu fakat bu yeni ürünleri tercih ederken umursamaz davranıldığı konusunda olumlu olmadıkları görülmüştür. Haz boyutunda tüketicilerin yeni ürünlerin heyecan ve mutluluk verdiği yönünde ifadelerle katıldıkları görülmüştür. Sembolik değer boyutundaki ortalamalarda yeni ürünlerin kişileri sembolize edilebileceğine yönelik ifadelerle katıldıkları görülmüştür. Risk önemi boyutunda, gerek duyulmayan veya yanlış tercih edilen ürünlere sonucunda yaşanan pişmanlığa yönelik ifadelerle katıldıkları fakat yanlış ürün alınması sonucu önemli değildir şeklinde bulunan ifadeye katılmadıkları görülmüştür. Hata olasılığı boyutuna ait ortalamalar da ise ifadelerle genel olarak olumlu anlamda katıldıklarını söyleyebiliriz.

İlgi boyutuna ait ‘Yeni bir ürüne gerçek anlamda çok ilgi duyarım’ ifadesi 3,51 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. ‘Yeni bir ürün satın alırken umursamaz olurum’ ifadesi 2,20 ile en düşük ortalamaya sahiptir. Haz boyutunun ‘Yeni bir ürüne sahip olduğumda çok mutlu olurum’ ifadesi 4,01 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. 3,83 ortalama ile ‘Yeni bir ürün satın almaktan zevk duyarım’ ifadesi en düşük değere sahiptir. Sembolik değer boyutuna ait ‘Satın aldığım yeni bir ürün beni yansıtır’ ifadesi 3,21 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. 3,04 ortalama ile ‘Birinin satın aldığı yeni bir ürüne bakarak o kişi hakkında çok şey söyleyebilirim’ ifadesi en düşük değere sahiptir. Risk önemi boyutuna ait ‘Yeni bir ürün aldıktan sonra yanlış tercih yaptığımı anladığımda kendime çok kızarım’ ifadesi 3,80 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 2,09 ortalama ile ‘Yeni bir ürün satın alırken yanlış karar vermem çok önemli değildir’ ifadesi en düşük değere sahiptir. Hata olasılığı boyutuna ait ‘Yeni bir ürün seçmekte çok zorlanırım’ ifadesi 3,47 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. 3,38 ortalama ile ‘Yeni bir ürünü satın alırken doğru bir tercih yaptığımdan hiçbir zaman tam emin olamam’ ifadesinin en düşük değere sahip olduğu görülmüştür.

7.5. Katılımcıların Online Satın Alma Davranışının Değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında yer alan online satın alma ifadesi değişkenlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Online Satın Almaya Yönelik Algıları

Online Satın Alma Davranışı	Ort. Değer	Std. Sapma
-----------------------------	------------	------------

Yeni ürünleri internetten satın almak etkin bir yoldur.	3,77	1,026
Yeni ürünleri internetten satın almak akıllıca bir yoldur.	3,60	1,082
Yeni ürünleri internetten satın almayı yakınlarıma ve arkadaşlarıma tavsiye ederim.	3,47	0,983
Yeni ürünleri internetten satın almak çok kullanışlı olur.	3,45	1,072
Gelecekte de yeni ürünleri internetten satın almayı düşünürüm.	3,43	1,019
Yeni ürünleri internetten satın aldığımda mutlu olurum	3,38	1,004
Yeni ürünleri internetten satın almak bana çok heyecan verir.	3,33	1,099
Genel Ortalama	3,48	0,920

Online satın alma ölçeğine ait ifadelere katılma derecelerinin ortalamalarına bakıldığında; bu değerlerden yola çıkarak tüketicilerin genel olarak online satın almaya yönelik olumlu oldukları görülmektedir.

‘Yeni ürünleri internetten satın almak etkin bir yoldur’ ifadesi 3,77 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 3,33 ortalama ile ‘Yeni ürünleri internetten satın almak bana çok heyecan verir’ ifadesi ise en düşük ortalamaya sahiptir.

7.6. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirliklerinin Belirlenmesi

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerinin belirlenmesi için Cronbach’s Alpha değerlerine bakılmıştır ve sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Değişkenler	Cronbach’s Alpha
Tüketici Yenilikçiliği	0,745
Algılanan Risk	0,854
Ürün ilgilenimi	0,730
Online Satın Alma Davranışı	0,961

Yapılan ölçek çalışmalarında “Cronbach Alpha“ değerinin en az 0,70 ve üzerinde bir değere sahip olması gerektiği genel kabul görmüştür. Güvenilirlik testi neticesinde oranların kabul gören oranın üzerinde olması, çalışma ölçeğinin güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır (İslamoğlu ve Alınacı, 2014: 283).

7.7. Korelasyon Analizi

7.7.1. Tüketici Yenilikçiliği ile Algılanan Risk Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Tablo 9. Tüketici Yenilikçiliği ile Algılanan Risk Korelasyon Analizi

		Tüketici Yenilikçiliği	Algılanan Risk
Tüketici_yenilikçiliği	PearsonCorreln	1	,337
	Sig. (1-tailed)		,000
	N	400	400
Algılanan_risk	PearsonCorrelation	,337	1
	Sig. (1-tailed)	,000	
	N	400	400

Tüketici yenilikçiliği ile algılanan risk arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür ve 0.05 önem düzeyinde anlamlıdır.

7.7.2. Tüketici Yenilikçiliği ile Ürün İlgilenimi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Tablo 10. Tüketici Yenilikçiliği ile Ürün İlgilenimi Korelasyon Analizi

		Tüketici Yenilikçiliği	Ürün ilgilenimi
Tüketici_yenilikçiliği	PearsonCorreln	1	,424
	Sig. (1-tailed)		,000
	N	400	400
Ürün_ilgilenimi	PearsonCorrelation	,424	1
	Sig. (1-tailed)	,000	
	N	400	400

Tüketici yenilikçiliği ile ürün ilgilenimi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. 0.05 önem düzeyinde anlamlıdır.

7.7.3. Tüketici Yenilikçiliği ile Online Satın Alma Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Tablo 11. Tüketici Yenilikçiliği ile Online Satın alma Korelasyon Analizi

		Tüketici Yenilikçiliği	Online Satınalma
Tüketici_yenilikçiliği	PearsonCorreln	1	,393
	Sig. (1-tailed)		,000
	N	400	400
Online_satınalma	PearsonCorrelation	,393	1
	Sig. (1-tailed)	,000	
	N	400	400

Tüketici yenilikçiliği ile online satın alma arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. 0.05 önem düzeyinde anlamlıdır.

7.7.4. Algılanan Risk ile Online Satın Alma Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Tablo 12. Algılanan Risk ile Online Satın alma Korelasyon Analizi

		Algılanan Risk	Online Satınalma
Algılanan_risk	PearsonCorreln	1	,270
	Sig. (1-tailed)		,000
	N	400	400

		,270	1
Online_satınalma	PearsonCorrelation		
	Sig. (1-tailed)	,000	
	N	400	400

Algılanan risk ile online satın alma arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. 0.05 önem düzeyinde anlamlıdır.

7.7.5. Ürün İlgilenimi ile Online Satın Alma Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Tablo 13. Ürün İlgilenimi ile Online Satın Alma Korelasyon Analizi

		Ürün İlgilenimi	Online Satınalma
Ürün İlgilenimi	PearsonCorreln	1	,174
	Sig. (1-tailed)		,000
	N	400	400
Online_satınalma	PearsonCorrelation	,174	1
	Sig. (1-tailed)	,000	
	N	400	400

Ürün ilgilenimi ile online satın alma arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. 0.05 önem düzeyinde anlamlıdır.

7.8. Tüketici Yenilikçiliğine İlişkin Keşifsel Faktör Analizi Sonuçları

Tüketici yenilikçiliğine ait dört boyutun keşifsel faktör analizleri yapılarak aşağıda tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 14. Güdülenmiş Tüketici Yenilikçiliği Boyutlarına İlişkin Faktör Analizi

Tüketici Yenilikçiliği				
Faktörler	Faktör	Yükleri		
		1	2	3
Hedonik Yenilikçilik				
HY1	0,756			
HY2	0,690			
HY3	0,832			
HY4	0,836			
HY5	0,805			
Fonksiyonel Yenilikçilik				
FY1		0,717		
FY2		0,841		
FY3		0,862		
FY4		0,792		
FY5		0,700		

Bilişsel Yenilikçilik	
BY1	0,642
BY2	0,745
BY3	0,815
BY4	0,804
BY5	0,747
Sosyal Yenilikçilik	
SY1	0,731
SY2	0,792
SY3	0,824
SY4	0,650
SY5	0,816
N=400; KMO=0,896	
Bartlett's Sph. $\chi^2=5419,674$; p=0.000	

Tablo 14'te görüldüğü gibi tüketici yenilikçiliği literatürde olduğu gibi dört boyut olarak hedonik, fonksiyonel, bilişsel ve sosyal yenilikçilik olarak elde edilmiştir. Sosyal yenilikçilikteki bir faktör yükünün başka bir boyutta yer alması kabul edilebilir bir durum olduğu için analizden çıkarılmamıştır. Örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu belirleyen KMO değeri ve verilerin faktör analizine uygunluğunu ortaya koyan Bartlett's değeri olması gereken değerler düzeyindedir. Faktör analizi sonuçlarına göre faktör yükleri tabloda görüldüğü gibidir.

7.9. Algılanan Riskle İlişkin Keşifsel Faktör Analizi Sonuçları

Algılanan riske ait altı boyutun keşifsel faktör analizleri yapılarak aşağıda tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 15. Algılanan Risk Boyutlarına İlişkin Faktör Analizi

Algılanan Risk						
Faktörler	Faktör	Yükleri				
		1	2	3	4	5
Fiziksel Risk						
FZR1	0,908					
FZR2	0,872					
FZR3	0,854					
Finansal Risk						
FR1		0,885				
FR2		0,902				
FR3		0,856				
Psikolojik Risk						
PSR1			0,914			
PSR2			0,952			
PSR3			0,952			

Algılanan Risk						
Faktörler	Faktör	Yükleri				
	1	2	3	4	5	6
Zaman Riski						
ZR1				0,846		
ZR2				0,892		
ZR3				0,915		
Sosyal Risk						
SR1					0,776	
SR2					0,887	
SR3					0,909	
Performans Risk						
PER1						0,588
PER2						0,909
PER3						0,849
N=400; KMO=0,785						
Bartlett's Sph. $\chi^2=6535,653$; p=0.000						

Tablo 15'te görüldüğü gibi algılanan risk literatürde olduğu gibi altı boyut olarak fiziksel, finansal, psikolojik, zaman, sosyal ve performans riski olarak tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu belirleyen KMO değeri ve verilerin faktör analizine uygunluğunu belirleyen Bartlett's değeri olması gereken değerler düzeyindedir. Faktör analizi sonuçlarına göre faktör yükleri tabloda görüldüğü gibidir.

7.10. Ürün İlgilenimine İlişkin Keşifsel Faktör Analizi Sonuçları

Ürün ilgilenimi boyutlarına keşifsel faktör analizi uygulanarak aşağıda tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 16. Ürün İlgilenimi Boyutlarına İlişkin Faktör Analizi

Ürün İlgilenimi				
Faktörler	Faktör	Yükleri		
	1	2	3	4
Hata Olasılığı				
HO1	0,910			
HO2	0,917			
HO3	0,891			
HO4	0,866			
Sembolik Değer				
SD1		0,911		
SD2		0,945		
SD3		0,899		
Haz				
H1			0,879	
H2			0,891	
H33			0,900	
Risk Önemi				
RÖ1				0,464

RÖ2	0,875
RÖ3	0,863
N=400; KMO=0,783	
Bartlett's Sph. $\chi^2=3376,239$; p=0.000	

Tablo 16 incelendiğinde literatürde beş boyutta oluşan ürün ilgilenimi boyutları çalışmamızda dört boyut olarak ele alınmıştır. İlgili/önem boyutuna ait üç ifade birden fazla faktöre yükleme yaptığı için analizden çıkartılmıştır. Örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu belirleyen KMO değeri ve verilerin faktör analizine uygunluğunu ortaya koyan Bartlett's değeri olması gereken değerler düzeyindedir. Faktör analizi sonuçlarına göre faktör yükleri tabloda görüldüğü gibidir.

7.11. Online Satın Almaya İlişkin Keşifsel Faktör Analizi Sonuçları

Online satın almaya keşifsel faktör analizi uygulanarak aşağıda tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 17. Online Satın almaya İlişkin Faktör Analizi

Online Satın Alma	
Faktörler	Faktör yükü
	1
Online Satın Alma	
OSA1	0,891
OSA2	0,895
OSA3	0,899
OSA4	0,902
OSA5	0,890
OSA6	0,863
OSA7	0,892
OSA8	0,854
Bartlett's Sph. $\chi^2=3434,635$; p =0,00	
N=400; KMO=0,933	

Tablo 17 incelendiğinde online satın almayı test etmek amaçlı faktör analizi uygulanmıştır. Tek boyutlu olan online satın alma ifadelerinin faktör yükleri tek boyutta toplanmıştır. Örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu belirleyen KMO değeri ve verilerin faktör analizine uygunluğunu belirleyen Bartlett's değeri olması gereken değerler düzeyindedir. Faktör analizi sonuçlarına göre faktör yükleri tabloda görüldüğü gibidir.

7.12. Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgileniminin online satın alma davranışına etkisini belirlemek için basit regresyon analizi yapılmıştır. Tablolar halinde belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tüketici yenilikçiliğinin algılanan riske etkisini belirlemek için yapılan basit regresyon analizi Tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18. Tüketici Yenilikçiliğinin Algılanan Risk Üzerindeki Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahmini std. hatası
	0,337	0,114	0,112	0,56
Model	Std.mamış B	Katsayılar Std. Hata	Std. Katsayılar Beta	T F P
Sabit	2,355	0,173		51,08
	0,332	0,046	0,337	13,595 7,147 0,000 0,000

Bağımlı Değişken: Algılanan Risk

Anlamlılık Düzeyi: 0,05

Suki suki (2007)'de Malezya tüketicileri üzerine yaptıkları bir çalışmada tüketici yenilikçiliği ve online satın alma kararlarına etki eden en önemli faktörlerden birinin algılanan risk olduğunu ortaya koymuşlardır. Lee ve Huddleston (2006)'da üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada tüketici yenilikçiliğinin algılanan riski olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bir başka çalışmada Hirunyawipada ve Paswan (2006)'da yeni ürünlerdeki belirsizlik sebebiyle yeni bir ürün satın alındığında risk algısının olabileceği fakat satın almayı etkilemeyeceğini belirtmiştir.

Tablo 18'de görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0,114 olarak hesaplanmıştır. Buna göre tüketici yenilikçiliği, modeldeki bağımlı değişken olan algılanan riski %11,4 oranında açıklayabilmektedir. Tüketici yenilikçiliğinin algılanan risk üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir (B=0,332:P<0,05). Ancak, çalışmada tüketici yenilikçiliğinin algılanan risk üzerinde negatif yönde etkilediği şeklinde öngörüldüğü için Bu sonuçlar doğrultusunda H1 red edilmiştir.

Tüketici yenilikçiliğinin ürün ilgilenimine etkisini belirlemek için yapılan basit regresyon analizi Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19. Tüketici Yenilikçiliğinin Ürün İlgilenimi Üzerindeki Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahmini std. hatası	
	0,431	0,186	0,184	1,83	
Model	Std.mamış B	Katsayılar Std. Hata	Std. Katsayılar Beta	T F	P
				91,04	
Sabit	9,012	0,566		15,925	0,000
	1,448	0,152	0,431	9,542	0,000

Bağımlı Değişken: Ürün ilgilenimi
Anlamlılık Düzeyi: 0,05

Literatürde tüketici yenilikçiliği ile ürün ilgilenimi arasındaki ilişki az sayıda çalışma ile ortaya koyulmuştur. Yeni olan ürün tüketicinin daha fazla ilgi duyduğu ürün ya da ürün kategorisinde ise tüketicinin bu durumda daha fazla yenilikçi olabileceği belirtilmiştir. Literatürde tüketici yenilikçiliğinin ürün ilgilenimini pozitif yönde etkilediği görülmüştür (Goldsmith ve Hofacker, 1991; Vandecasteele ve Geuens, 2010: 15; Özoğlu, 2016:81).

Tablo 10'da görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0,186 olarak hesaplanmıştır. Buna göre tüketici yenilikçiliği, modeldeki bağımlı değişken olan ürün ilgilenimini %18,6 oranında açıklayabilmektedir. Tüketici yenilikçiliğinin ürün ilgilenimini pozitif yönde etkilediği görülmektedir(B=1,448 P<0,05). Bu sonuçlar bağlamında H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tüketici yenilikçiliğinin online satın alma davranışına etkisini belirlemek için yapılan basit regresyon analizi Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20. Tüketici Yenilikçiliğinin Online Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahmini std. hatası	
	0,393	0,154	0,152	0,84	
Model	Std.mamış B	Katsayılar Std. Hata	Std. Katsayılar Beta	T F	P
				72,53	
Sabit	1,286	0,262		4,907	0,000
	0,598	0,070	0,393	8,517	0,000

Bağımlı Değişken: Online Satın Alma
Anlamlılık Düzeyi: 0,05

Citrin vd. (2000)'de yaptıkları çalışmada yenilikçiliği yüksek olan tüketicilerin online alışveriş yapma eğilimlerinin daha yüksek olacağını ifade etmişlerdir. Limayem vd. (2000)' de yaptıkları çalışmada yenilikçiliğin online alışverişlerde tüketicilerin tutum ve davranışlarını dolaylı ve doğrudan etkilediklerini savunmuştur.

Tablo 20'de görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0,154 olarak hesaplanmıştır. Buna göre tüketici yenilikçiliği, modeldeki bağımlı değişken olan online satın alma davranışını %15,4 oranında açıklayabilmektedir. Tüketici yenilikçiliğinin online satın alma davranışını pozitif yönde etkilediği görülmektedir(B=0,598: P<0,05). Bu sonuçlar bağlamında H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Algılanan riskin online satın alma davranışına etkisini belirlemek için yapılan basit regresyon analizi Tablo 21'de gösterilmiştir.

Tablo 21. Algılanan Riskin Online Satın Alma Üzerindeki Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²		Tahmini std. hatası
	0,270	0,073	0,070		0,88
Model	Std.mamış B	Katsayılar Std. Hata	Std. Katsayılar Beta	T F	P
				31,18	
Sabit	1,995	0,271		7,362	0,000
	0,418	0,075	0,270	5,585	0,000

Bağımlı Değişken: Online Satın Alma
Anlamlılık Düzeyi: 0,05

Hsu ve Bayarsaikhan (2012)'de yaptıkları çalışmada Moğol tüketicilerin online alışverişteki tutumlarını etkileyen faktörleri incelemiştir ve algılanan riskin online alışverişini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Bhatnagar ve Ghose, (2004); Lu vd., (2005), yapılan çalışmalarda internette yapılan alışverişlerde yeterli bilgi sahibi olamadıkları, ürün riski, finansal risk gibi etkenler sebebiyle algılanan riskin online satın almayı negatif yönde etkilediğini belirtmiştir. Buna karşın bizim çalışmamız da ise pozitif yönlü bir etki görülmüştür.

Tablo 21'de görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0,073 olarak hesaplanmıştır. Buna göre algılanan risk, modeldeki bağımlı değişken olan online satın alma davranışını %7,3 oranında açıklayabilmektedir. Algılanan riskin online satın alma davranışını pozitif yönde etkilediği görülmektedir(B=0,418: P<0,05). Ancak, çalışmada algılanan riskin online satın alma davranışını negatif yönde etkilediği şeklinde öngörüldüğü için H4 hipotezi red edilmiştir.

Ürün ilgileniminin online satın alma davranışına etkisini belirlemek için yapılan basit regresyon analizi Tablo 22'de gösterilmiştir.

Tablo 22. Ürün İlgileniminin Online Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²		Tahmini std. hatası
	0,392	0,154	0,151		0,84
Model	Std.mamış B	Katsayılar Std. Hata	Std. Katsayılar Beta	T F	P
				72,23	
Sabit	0,935	0,303		3,083	0,002
	0,178	0,021	0,392	8,499	0,000

Bağımlı Değişken: Online Satın Alma
Anlamlılık Düzeyi: 0,05

Tablo 22'de görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0,154 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ürün ilgilenimi, modeldeki bağımlı değişken olan online satın alma davranışını %15,4 oranında açıklayabilmektedir. Ürün ilgileniminin

online satın alma davranışını pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($B=0,178$; $P<0,05$). Bu sonuçlar bağlamında H5 hipotezi kabul edilmiştir.

8. Sonuç ve Öneriler

Teknolojik gelişmelerin artması, küreselleşme ile dünyadaki coğrafi sınırların kalkması, insanların sürekli değişen ve tüketen bir yapıya sahip olması nedeni ile tüketicilerin istek ve ihtiyaçları da sürekli farklılık göstermektedir. Bu durum tüketicilerin satın alma kararlarına da yansımıştır. Tüketiciler için artık ürün ve hizmetlerden sadece fayda sağlamak yeterli olmamaya başlamıştır. Sağlanan faydanın yanında ürün ve hizmetlere kolay ulaşılabirlik, zamandan tasarruf, farklı ödeme imkânları gibi birçok unsur da önemli olmaktadır. Güçlü rekabet şartlarında avantaj sağlamak isteyen işletmeler ise tüketicilere geleneksel alışveriş yapmanın yanında online alışveriş yapma imkanı da sunarak bu beklentilerini karşılamaya çalışmışlardır. Özellikle yenilikçi ve belli ürün kategorilerine daha çok ilgi duyan tüketiciler için online satın alma önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu durumdan memnun olan tüketiciler aynı zamanda internet üzerinden alışveriş yapma aşaması ve sonrası için de çeşitli riskler algılamaktadır.

Bu çalışmada, tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgileniminin online satın alma davranışına ne ölçüde etki ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Literatür taraması sonucunda online satın almaya birçok faktörün etki ettiği ve bu etkilerin incelendiği görülmüştür. Fakat tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgilenimi faktörlerinin etkisinin birlikte incelendiği çalışma yeterli sayıda görülmeyerek, ürün ilgilenimi faktörü ile diğer çalışmalardan nispeten farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenlere etkisini ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, tüketici yenilikçiliğinin algılanan riske etkisi incelenmiştir. Çalışmada literatür destekli tüketici yenilikçiliğinin algılanan riske negatif etkisi ön görülmüştür fakat analiz neticesinde tüketici yenilikçiliğinin algılanan risk üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda H1 hipotezi red edilmiştir. İkinci olarak, tüketici yenilikçiliğinin ürün ilgilenimi üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda tüketici yenilikçiliğinin ürün ilgilenimi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir ve H2 hipotezi kabul edilmiştir. Tüketicilerin yeniliklere ilgisi arttıkça tüketicilerin ürünlere olan ilgilerinin de artacağı anlaşılmıştır. Üçüncü olarak tüketici yenilikçiliğinin online satın alma davranışına etkisi analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, tüketici yenilikçiliğinin online satın alma davranışı üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir ve H3 hipotezi kabul edilmiştir. Tüketici yenilikçiliği arttıkça online satın almanın da artacağı sonucuna varılmıştır. Dördüncü olarak, algılanan riskin online satın alma üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma hipotezimizde algılanan riskin online satın alma davranışı üzerinde negatif etkisi öngörülmüştür. Fakat yapılan analiz sonucunda ters yönde etki belirlendiği için H4 hipotezi red edilmiştir. Son olarak ise, ürün ilgileniminin online satın alma davranışına etkisi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ürün ilgileniminin online satın alma davranışı üzerinde etkili olduğu görülmüştür ve H5 hipotezi kabul edilmiştir. Tüketicilerin ürünlere verdikleri değer ve önem arttıkça online satın alma davranışının da artacağı anlaşılmıştır.

Bu sonuçlar doğrultusunda aşağıda yer alan öneriler geliştirilmiştir.

- i. Tüketici yenilikçiliğinin ürün ilgilenimine etkisi pozitif olduğundan, işletmeler yenilikçi tüketicilerin ürün ilgilenimleri yüksek olan ürünleri tespit edip bu yönde faaliyetlerde bulunarak online satın alma davranışını artırılabilir. Tüketicilerin yeniliklere eğilimleri; yaş, cinsiyet, gelir, eğitim durumu gibi özelliklere göre değişiklikler gösterebilir. Bu değişiklikler gözetilerek işletmeler yeni ürünleri bu özelliklere göre piyasaya sunabilir. Aynı zamanda işletmeler, yeniliklerin kabulü ve yayılmasını hızlandırmak için ürünlerin dağıtımını, tutundurma ve fiyatlandırması yönünde çabalar gösterebilirler. Yine yeniliklerin kabulünde risk faktörünün önemli bir unsur olduğu görülmüştür. İşletmeler piyasa sürülen yeni ürünlerle alakalı daha fazla bilgi sağlayarak, belirsizlikleri ortadan kaldırarak risk düşürücü faaliyetlerde bulunmalıdırlar.
- ii. Tüketicilerin internet üzerinden satın alma oranları belirlenerek oranın düşük olduğu tüketicilere yönelik çeşitli kampanya ve çalışmalar yapılabilir ve tüketicilerin yeni ürünlere yönelik ilgisi

- artırılarak online satın almaya yönlendirilmesi sağlanabilir. Aynı zamanda kullanımı kolay ve keyifli olacak şekilde alışveriş web siteleri tasarlanarak da hizmet verilebilir.
- iii. Demografik farklılıklar; cinsiyet, yaş, eğitim durumu vb. özellikler açısından da farklılık olup olmadığı araştırılabilir. Aynı zamanda tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve ürün ilgileniminin alt boyutları da ayrı olarak ele alınıp etkileri araştırılabilir.
 - iv. Son olarak gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı şehirler tercih edilerek, çeşitli örneklem grupları üzerinde değerlendirmeler yapılması yarar sağlayacaktır. Ayrıca çalışmada yer alan model geliştirilip yeni ölçek ifadeleri eklenerek literatüre katkı sağlanabilir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50, İkinci yazar/Second author % 50.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Abzakh, A., Ling, K. & Alkilani, K. (2013). The Impact of Perceived Risks on the Consumer Resistance towards Generic Drugs in the Malaysia Pharmaceutical Industry, *International Journal of Business and Management*, 8(3), 42-50, Doi:10.5539/ijbm.v8n3p42.
- Adam, A. (2018). Ürün Geliştirme ve Tüketici Yenilikçiliğinin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Konya İlinde Ampirik Bir Çalışma (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Afzal, S. (2013). Factors Influencing Successful Brand Extension into Related and Unrelated Product Categories, *Asian Economic and Financial Review*, 3(2),216-226.
- Akdoğan, M. & Karaarslan, M. (2013). Tüketici Yenilikçiliği, *Atatürk üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2),1-20.
- Akın, M.S., Baloğlu, S., Okumuş, A. & Öztürk, S. (2017). Tüketici Etnosentrizmi, Kozmopolitlik, Satın Alma Tarzı, İlgilenim ve Algılanan Riskin Yerli Giyim Ürünü Satın Alma Niyetine Etkisi, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 257-296.
- Alan, H. & Yeloğlu, O. (2013). Markalaşma ve Yenilikçilik, *İktisadi Yenilik Dergisi*, 1(1),13-26.
- Altuğ, N. ve Özhan, Ş. (2012). Trakya Bölgesi'ndeki Üniversitelerde Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Online Alışverişten Algıladıkları Risk ve Fayda Üzerine Bir Araştırma, *Öneri Dergisi*, 10(38), 1-10.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*, Ankara: Asil Yayın.
- Bhatnagar, A., & Ghose, S. (2004). Online Information Search Termination Patterns Across Product Categories and Consumer Demographics, *Journal of Retailing*, 80(3), doi:10.1016/j.jretai.2003.10.001.
- Baş, Y. & Altunışık, R. (2017). The Investigation of the Decisive Role of Percieved Product Risk Dimensions on Different Levels of Consumers' Product Familiarity and Product Interest, *Journal of Current Researches on Social*, 7(3), 245-261.
- Başar, E. (2012). Tüketici Yenilikçiliği ve Marka Değeri Algısının Marka Yayma Üzerindeki Etkileri, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bülbül, H. & Özoglu, B. (2014). Tüketici Yenilikçiliği ve Algılanan Riskin Satın Alma Davranışına Etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 43-58.
- Citrin, A. vd., (2000). Adoption of Internet Shopping: The Role of Consumer Innovativeness, *Industrial Management & Data Systems* 100(7), 294-300.

- Cöddü, M.B. (2015). İnternette Alışverişte Tüketiciler Tarafından Algılanan Risk (Türlerinin) Etkileri ve Cinsiyet Farklılıkları Açısından İncelenmesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Demir, M. (2011). Risk Algısının Marka Sadakatine Etkisi: Cep Telefonları Kategorisinde Bir Uygulama, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 267 – 276.
- Deniz, A. (2012). Tüketici Yenilikçiliğinin Boyutları ve Yenilikçiliği Etkileyen Faktörler Arasındaki İlişkiler, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Deniz, A. & Erciş, A. (2008). Kişisel Özellikleri ile Algılanan Risk Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 301-330.
- Dölarıslan, E.Ş. (2015). Tüketicilerin Ürün İlgilenim ve Bilgi Düzeyinin Marka Sadakatine Etkisinin Fikir Liderliği Kapsamında Değerlendirilmesi, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15, 23-48.
- Goldsmith, R., & Hofacker, C. (1991). Measuring Consumer Innovativeness, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19(3), 209-221.
- Gökcek, H. (2019). Tüketici Karar Verme Stilleri ile Online Bilişsel Çelişki, Algılanan Risk ve Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişkiler ve Bir Uygulama, (Yayınlanmış Doktora Tezi). Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hirunyawipada, T. & Paswan, A. (2006). Consumer Innovativeness and Perceived Risk: Implications for High Technology Product Adoption, *Journal of Consumer Marketing*, 23(4),182-198, Doi: 10.1108/07363760610674310.
- Hong, J. C., Lin, P. H., & Hsieh, P. C. (2017). The Effect of Consumer Innovativeness on Perceived Value and Continuance Intention To Use Smartwacht, *Computers in Human Behavior*, 67, 264-272, <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.11.001>.
- Hsu, S. & Bayarsaikhan, B. (2012). Factors Influencing on Online Shopping Attitude and Intention of Mongolian Consumers, *The Journal of International Management Studies*, 7(2), 167-176.
- İslamoğlu, A., & Alınacıık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta.
- Kambar, R. (2016). Moda Ürünlerinde GÜdülenmiş Tüketici Yenilikçiliğinin Satın Alma İlgilenimi Üzerindeki Etkisi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 149-166.
- Kambar, R. (2016). Tüketici Yenilikçiliği ve Ürün İlgileniminin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi, (Yayınlanmış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kapferer, J. N. & Laurent, G. (1993). Further Evidence on the Consumer Involvement Profile: Five Antecedents of Involvement, *Psychology and Marketing*, 10(4), 347-355.
- Kapferer, J.N. & Laurent, G. (1985). Measuring Consumer Involvement, *Profiles Journal of Advertising Research*, 22(1),41-53.
- Karaarslan, M. (2012). Tüketici Yenilikçiliği, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Köse, B. (2012). Tüketici Yenilikçiliği ve Yeniliklerin Benimsenmesi: Bir Yenilik Olarak Mobil İnternet, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Lee, H.-J., & Huddleston, P. (2006). Effects of E-Tailer and Product Type on Risk Handling in Online Shopping, *Journal of Marketing Channels*, 13(3), s. 5-28, Doi: 10.1300/J049v13n03_02.
- Limayem, M., Khalifa, M., Frini, A. (2000). What Makes Consumers Buy From the Internet? A Longitudinal Study of Online Shopping, *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, Part A: Systems and Humans*, 30(4), 421- 32.
- Lu, H., Hsu, C., & Hsu, H. (2005). An Empirical Study of the Effect of Perceived Risk upon Intention to Use Online Applications, *Information Management ve Computer Security*, 13(2). 106-120, Doi: 10.1108/09685220510589299.

- Midgley, D. F., & Dowling, G. R. (1993). A Longitudinal Study of Product Form Innovation: The Interaction Between Predispositions and Social Messages. *Journal of Consumer Research*, 19(4), 611-625.
- Odabaşı, Y. & Gülfidan, B. (2002), *Tüketici Davranışları*, Mediacat Kitapları, İstanbul.
- Özbek, V. & Külahlı, A. (2016). Tüketici İlgileniminin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi, *Global Business Research Congress*, 2, 136-148.
- Özer, G. vd., (2009). Muhasebecilerin Marka Algıları ve Tüketici Özelliklerinin (Yenilikçilik ve Fikir Liderliği) Uzun Dönemde Müşteri-Marka İlişkisini Belirleyen Faktörler Üzerine Etkisi, "*İş, Güç*" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 11(3), 113-130, Doi: 10.4026/1303-2860.2009.0113.x.
- Özoğlu, B. (2016). İçgüdüsel Satın Almaya Tüketici Yenilikçiliği, Ürün İlgilenimi ve Algılanan Riskin Etkisi, *Yayınlanmış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Özoğlu, B. & Bülbül, H. (2013). Gütülenmiş Tüketici Yenilikçiliği ve Algılanan Risk Ölçeklerinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 5(3), 131-139.
- Özürünç, R. (2017). The Effect of Perceived Risk on Online Shopping in Turkey, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Roehrich, G. (2004). Consumer Innovativeness Concepts and Measurements, *Journal of Business Research* 57, 671– 677, [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(02\)00311-9](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(02)00311-9).
- Shui, L. & Chen, L. (2010). The Impact of Perceived Risk, İntangibility and Consumer Characteristics on Online Game Playing, *Computers in Human Behavior*, 26, 1607–1613, <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.06.008>.
- Suki, N., & Suki, N. (2007). Online Buying Innovativeness: Effects of Perceived Value, Perceived Risk and Perceived Enjoyment, *International Journal of Business and Society*, 8(2), 81-93.
- Stone, N. & Mason, J. (1995). Attitude and Risk: Exploring the Relationship, *Psychology and Marketing*, 12:2.
- Tetik, C. (2018). Tüketici Yenilikçiliğinin Tüketicilerin İnternet Alışverişine Karşı Tutumuna Etkisi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turan, H. (2017). Tüketici Yenilikçiliği ve İnternette Alışveriş: Kayseri’de Bir Uygulama, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri.
- Vandecasteele, B., & Geuens, M. (2010). Motivated Consumer Innovativeness: Cocept, Measurement and Validation. *International Journal of Research in Marketing*, 27(4), 308-318, <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2010.08.004>.
- Yaka, D. (2018). Tüketici Yenilikçiliği ve Algılanan Riskin Alışverişte Self Servis Teknolojilerini Kullanma Niyeti Üzerindeki Etkileri, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yayar, R. & Sadaklıoğlu, H. (2012). Kamu Çalışanlarının İnternette Ürün Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Araştırma, *Business and Economics Research Journal*, 3(3),145-157.
- Yıldız, Y.S., (2017). İnternet Üzerinden Alışveriş Yapan Bireylerde Risk Algısı ile Memnuniyet ve Memnuniyetsizlik Etkileşimi, *Pazarlama İlgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 1(1/2), 32-40.
- Yılmaz, F. (2018). İnternet Alışverişlerinde Algılanan Risk ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörler: Ankara İlinde Bir Uygulama, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Zaichkowsky, J. L. (1986). Conceptualizing Involvement, *Journal of Advertising*, 15(2), 4–14.

Extended Abstract

As a consequence of the renewed and changing world and the people's tendency to consume, there is a constant increase in the demands and needs of individuals. At the same time, the desire to consume increases more due to the rise in living standards and the fact that human beings are constantly changing (Karaarslan, 2012: 1). Developing technology has enabled easy access to products and services and made everyone to be aware of innovations (Yaka, 2018: 6). Innovation emerges as a result of the experiences of individuals, because each individual internalizes new ideas and objects throughout their life (Citrin et. al., 2000: 295). Internalization of innovations is directly related with individuals' decision making about new products (Odabaşı and Barış, 2002: 284-285). Differences may also be observed in terms of consumers' use and internalization of new products and services. While some consumers quickly accept and use the new products and services, others may prefer to follow the innovative-minded individuals after they use those products and services. Based on this explanation, consumers who accept innovations faster than other consumers can be named as "innovative consumers" (Kambar, 2016: 153). Consumer innovativeness can be defined as the tendency to purchase new products and services more frequently and in shorter times (Roehrich, 2004: 671).

It has been determined that consumer innovativeness is a personality trait in line with the studies in the literature. It can be argued that there is a significant link between innovativeness and perceived risk, since the risk perceptions of individuals also vary according to personal characteristics. There is an important relationship between consumers' purchasing decisions and their perceptions regarding products and services. Perception can be expressed as a process of interpretation of and giving meaning to sensations. While including stimuli that are equivalent to expectations and experiences into the perception process, it can also exclude many stimuli that reach itself (Odabaşı and Barış, 2002: 122-128). Marketers should also follow this perception process very well and formulate their strategies accordingly, because what the marketer wants to tell and what the consumers perceive can be very different (Deniz and Erciş, 2008: 306). While the consumer is making a decision about new products, the risk factor emerges between the desired and the undesirable (Hirunyawipada and Paswan, 2006: 187). Risk can be explained as the objective expectation of losing (Odabaşı and Barış, 2002: 153). The concept of perceived risk is related to the uncertainty that occurs when consumers' expectations for products and services are insufficient (Abzakh et al., 2013: 43).

The concept of product involvement, which is included in the study based on the literature and has an important connection with consumer innovativeness, has entered the literature from social psychology. It is an important factor in terms of consumers' purchasing decisions. Involvement can be defined as an interest in products that meet the wishes and expectations of individuals (Özoğlu, 2016: 65). The concept of product involvement, on the other hand, can be explained as the state of interest and arousal of consumers for a product regardless of a certain situation and time. Consumers always perceive the products and services they feel relatedness to as beneficial and important. Consumers' product involvement may differ and these differences are significant determinants in consumer behavior (Çakır, 2007: 164).

The widespread use of the Internet has brought important developments in marketing and commerce, and pioneered innovations in those areas. In addition to produce information for individuals, the internet also eased online shopping. The disappearance of geographical borders has annihilated the distance between the consumer and the seller, brought a different dimension to marketing and directed consumers to online shopping. This situation also has brought convenience, time-saving, satisfaction, and trust for consumers. The online shopping environment offers many opportunities such as being unique to specific consumers, easing the visit of many sites in a short time, and not necessitating physical effort (Turan, 2017: 35). Online purchasing possesses a significant impact for consumers who are particularly innovative and more interested in certain product categories. In addition to consumer satisfaction, this situation has brought various risks for the online shopping phase and afterwards.

This study examines the effect of consumer innovativeness, perceived risk and product involvement on online purchasing behavior. It is possible to find significant studies regarding these concepts in the literature. However, a gap can be detected in the literature when studies in which three concepts were used together and these concepts were examined in terms of online purchasing are searched. These three variables were considered together, examined in terms of online purchasing, and expanded by showing their differences compared to other studies. The scope of the research was composed of the consumers aged 18 and over who live in the province of Erzurum. A face-to-face survey technique was used in order to collect the data used in the study. Within this framework, a total of 415 surveys were applied. The data of 400 responders were included in the analysis after excluding 15 questionnaires since those had been completed incompletely or incorrectly. The data in the research were analyzed by using the SPSS 20 package program. As a result of the conducted analyses in the study,

percentage and frequency values of demographic characteristics were obtained and shown in the table. Arithmetic averages and standard deviations were taken in order to determine the participants' assessments of scale expressions. Reliability analyses were performed in order to test the reliability of scales. Correlation analyses were performed to determine the relationships between concepts and exploratory factor analysis was performed to test the validity of the scales. Regression analyses were conducted to measure the effect of independent variables on dependent variables. Finally, the findings of the study were discussed in line with the limitations of the study. In this context, the impact of consumer innovation on perceived risk was first examined. In the study, the negative effect of literature-supported consumer innovation on perceived risk was foreseen, but as a result of the analysis, it was determined that consumer innovation had a positive effect on perceived risk. Accordingly, the H1 hypothesis was rejected. Second, the impact of consumer innovation on product interest is discussed. As a result of the analysis, it was determined that consumer innovation had an impact on product interest and the H2 hypothesis was accepted. It is understood that as consumers' interest in innovations increases, so will consumers' interest in products. Third, the impact of consumer innovation on online purchasing behavior was analyzed. As a result of the analysis, it was determined that consumer innovation had an effect on online purchasing behavior and the H3 hypothesis was accepted. It has been concluded that online purchasing will increase as consumer innovation increases. Fourth, the impact of perceived risk on online purchasing has been examined. In our study hypothesis, the perceived risk was predicted to have a negative effect on online purchasing behavior. However, the H4 hypothesis was rejected because the opposite effect was determined as a result of the analysis. Finally, the effect of product interest on online purchasing behavior is examined. As a result of the analysis, it was seen that product interest had an effect on online purchasing behavior and the H5 hypothesis was accepted. It is understood that online purchasing behavior will increase as the value and importance of consumers to products increases.

Recommendations were made for the current study and for future studies. Because the impact of consumer innovation on product interest is positive, businesses can increase online purchasing behavior by identifying and engaging in products with high product interest of innovative consumers. Various campaigns and studies can be carried out for consumers with low online purchase rates and consumers' interest in new products can be increased and directed to buy online. Demographic differences; whether there is a difference in gender, age, educational status, etc. can also be investigated. Finally, in future studies, different cities will be preferred and evaluations on various sample groups will benefit.

Yazım Kuralları

anemon, 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Derginin asıl amacı sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaların yayımlanmasına katkı yapmaktır.

Dergide yayımlanan makaleler yazı işlerinin izni olmaksızın başka hiçbir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Kısmen veya tamamen yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden hiçbir yerde kullanılamaz. Dergiye gönderilen makalelerin içerikleri özgün, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaledeki yazarlar isim sırası konusunda fikir birliğine sahip olmalıdır.

Makalenin hazırlanması sırasında yardımcı olması amacıyla, internet sitemizde yazarlar için linkinin altında yer alan **anemon** Dergisi yazım kurallarına göre hazırlanmış "örnek_makale" dosyasını bilgisayarınıza indirmeniz ve makalenizi bu makaleyi örnek olarak hazırlamanız, düzenlemelerde kolaylık ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Bu makaleyi bilgisayarınıza Word programında şablon (template) olarak kaydederek de makalenizi hazırlayabilirsiniz.

- Makaleler MS Word 2007 veya üstü bir sürümde hazırlanarak gönderilmelidir.
- Sayfa yapısı A4 kâğıdı (210 x 297 mm) boyutunda, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 2 cm olmak üzere diğer kenarlar için 1.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazar(lar)ın ad(lar) ve soyad(lar), kurumsal unvanları; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), e-posta adres(ler) bilgileri ve ORCID nuraları verilmelidir. Ayrıca makalelerde sorumlu yazar belirtilmelidir.
- Makale başlığı, içerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Başlık, kalın ve 13 punto büyüklüğünde olmalı ve ilk harfler büyük olacak şekilde sola hizalanarak yazılmalıdır. Makaleler aynı özellikte İngilizce bir başlık/title içermelidir.
- Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 120 kelimeden oluşan Türkçe "Öz" bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Aynı şekilde makaleler İngilizce bir başlık/title, anahtar sözcükler/keywords ve özet/abstract içermelidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Diğer dillerde yazılan makalelerde yazım dili dışında ayrıca Türkçe ve İngilizce başlık, anahtar sözcükler ve öz bulunmalıdır.
- Herhangi bir sempozyum veya kongrede sunulmuş olan çalışmalar kongrenin adı, yeri ve tarihi belirtilerek yayımlanabilir. Bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda (BAP, TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb.) desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası ilk sayfanın altında verilmelidir.
- Makaleler giriş, gelişme ve sonuç yer alacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Formüller ve denklemler Math Type ya da Word Denklem Düzenleyici kullanılarak yazılmalıdır.
- Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- Bir makalede sırasıyla özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. Makalenin bir "Giriş" ve bir "Sonuç" bölümü bulunmalıdır. "Giriş" çalışmanın amacı, önemi, dönemi, kapsamı, veri metodolojisi ve planını mutlaka kapsamalıdır. Konu gerektiyorsa literatür tartışması da bu kısımda verilebilir. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "Sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- Tablo/Şekillerin numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo/Şekil numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo/şekil adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Kaynakça verilmesi gereken bir durum varsa tablonun altında metin içi kaynak gösterme formatında verilmelidir.

- Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makale başlığı dışındaki diğer tüm başlıklar yalnız ilk harfleri büyük, 11 punto (üst 12 nk; alt 6 nk) ve sola hizalı olarak yazılmalıdır. Birinci derece başlıklar koyu karakterde; ikinci derece başlıklar, koyu olmayan; üçüncü derece başlıklar ise koyu olmayan ve italik harflerle yazılmalıdır.

1. Birinci Derece Başlık

1.1. İkinci Derece Başlık

1.1.1. Üçüncü Derece Başlık

- Kaynak göstermede kullanılan format, APA (American Psychological Association) Style 6th Edition'dır. Gerek alıntılmalarda gerekse de kaynakça kısmında yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

(i) Türkçe kitap:

Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

(ii) Çeviri kitap:

Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Editörlü kitap:

Çetin, İ. (Ed.) (2010). *Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Nobel.

(iv) Editörlü kitapta bölüm:

Okçu, M., Aktel, M., & Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaşma". İçinde: A. Yılmaz & Y. Bozkurt (Ed.), *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi* (s.43-67). Ankara: Gazi Kitabevi.

(v) Makale:

Esen, Ö. (2012). Türkiye'de Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 87-97.

(vi) Çift yazarlı makale:

Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

Çok yazarlı makale:

Esen, Ö., Aydın, C., & Aydın, R. (2016). Inflation Threshold Effect on Economic Growth in Turkey. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 7(22), 1983-1993.

(vii) Tezler:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

(viii) İnternet tabanlı kaynaklar:

Eğilmez, M. (2017). *İşsizlik Niçin Düşmüyor?*. (Erişim: 01.02.2018), <http://www.mahfiegilmez.com/2017/12/issizlik-nicin-dusmuyor.html>

- Metin içi atıflar ilgili bölümde parantez içinde gösterilmelidir.

(i) Tek Yazar İçin: (Soyad, Basım Yılı: Sayfa Numarası)

(ii) Birden Çok Yazar İçin: (Soyad vd., Basım Yılı: Sayfa Numarası)

- Bir yazarın makalesine ulaşılamıyorsa ikincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur.

(i) "(Aktarılan kaynağın yazarının [veya yazarlarının] Soyadı, Yılı)'dan aktaran" ifadesi getirilerek atıf yapılır. Buna bağlı olarak da kaynakçada sadece ikincil kaynağa yer verilir. (Smith, 1890'dan aktaran: Esen, 2006: 1) gibi

(ii) Smith (1890) her bireyin kendi kârını arttırmaya çalışırken amacı hiç de bu olmadığı halde bütün toplumun zenginliğinin artmasına hizmet ettiğini ve bunu yaptırmanın ise piyasanın gizli eli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran: Esen, 2006: 1).

- **anemon**'a yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Dergide intihal denetimi iThenticate programı ile yapılmaktadır ve intihal denetiminde kabul edilebilir benzerlik oranı en fazla %20 olmalıdır.

- Yayın aşamasının ilk adımı için makaleler Online Başvuru Sistemi aracılığıyla yollanmalıdır. Başvurunun hemen ardından elektronik posta adresinize otomatik olarak bir onay mesajı gönderilecektir. Daha fazla bilgi için <http://dergipark.gov.tr/anemon> elektronik adresi aracılığıyla editörümüzle bağlantıya geçilebilir.

Instructions for Authors

anemon is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University. The purpose of the journal is to make contributions to publishing qualified academic studies in social sciences and humanities.

The articles that are published in the journal cannot be published or presented anywhere else unless permission is granted from the editorial board. The articles that are published either partially or completely cannot be used anywhere else unless reference is given. The articles that are sent to the journal has to be authentic, not previously published or sent to be published. The authors of the articles have to have a consensus regarding the order of the authors' names in the article.

If you download the "sample article" that was prepared according to spelling rules and format of the Journal of **anemon** from our website through the link for authors to help you prepare the article, this will save your time and facilitate the preparation process. You can also prepare your article by saving this sample as a template on the Microsoft Word program.

- The articles should be in MS Word 2007 or higher version.
- The layout has to be custom-designed A4 paper (210 x 297 mm). The file format has to be MS Word. The font has to be Times New Roman or a similar one with a size of 10. The file has to have single-line spacing. Page margins have to be 2 cm on the top and 1.5 cm for all the other sides. The pages have to be numbered.
- The articles should include the name(s), surname(s), institutional title(s), institution name(s), e-mail address(es), and ORCID of the author(s). In addition, the corresponding author has to be indicated in the articles.
- The title of the article has to be consistent with the content and must reflect the content in the best way possible. The title has to be boldface with a font size of 13. The first letter of all the words has to be uppercase. The title has to be left-aligned. The articles should have an English title with the same properties.
- The article needs to include an "Abstract" at the beginning not less than 75 words nor longer than 120 words summarizing the content in the most precise and concise way. The abstract must not include references, figures, and table numbers. Leaving a space under the abstract, the author has to add keywords including at least 3 and utmost 5 words. The keywords have to be consistent with the content and should be comprehensive. Similarly, the articles have to include an English title, keywords, and abstract.
- **anemon** is published in Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal. The articles written in other languages have to have Turkish and English titles, keywords, and abstracts in addition to those written in its original language.
- The works that are presented in any symposium or congress can be published after specifying the name, place and the date of the congress. The works (BAP, TUBITAK, Word Bank ect.) that are supported by a research organization or fund have to indicate the name of the supportive organization and the number of the project.
- The articles should be organized as introduction, body, and conclusion. Subtitles and lower-level titles must have a font size of 11 (12 nk before and 6 nk after) and be left-aligned.
- Formulas and equations should be written via Math Type or Word Equation Editor.
- The study has to comply with grammatical rules. The latest Turkish Language Association Spell Check has to be employed regarding the use of punctuation, spelling of the words, and abbreviations. The text is expected to be clear and simple. No expressions out of purpose and scope must be included in the work. The valid scientific methods have to be employed to prepare the article. The content, purpose, scope, justification, etc. of the study have to be provided as much as needed in a certain order.
- An article is expected to include abstract, sections of the main text, references, and appendices (if there is any) respectively. An article has to have an "Introduction" and "Conclusion" sections. The "Introduction" is definitely expected to include the purpose, importance, period, scope, data methodology, and outline of the study. If it is necessary for the subject to be dealt with, literature review can be given in this section as well. The "conclusion" needs to be in compliance with the study's purpose and scope. It needs to be given generally and concisely. The points that are not mentioned within the text must not be included in "conclusion". Headings, titles, and subtitles can be used to organize the text.
- Tables/Figures should be numbered and given with their titles. No vertical lines must be used to draw the tables. Horizontal lines can only be used to separate the subtitles within the table from each other. Table/Figure number has to be at the top left-aligned and non-Italic. The name of tables/figures has to be written with each word having its first letter uppercase. In addition,

tables/figures have to comply with black and white print. If there is anything in the table that requires reference, the references must be given at the bottom of the table with in-text reference format.

- Headings, titles, and subtitles can be used to ensure an ordered information transfer. All the other titles except for the title of the article have to have a font size of 11. First-level titles should be uppercase but boldface; the first letters of all the words in the second-level titles should be uppercase and not boldface; and only the first letters of the words in the third-level titles should be uppercase, and these titles have to be italic. In addition, the titles have to be organized with 6 nk before and after the title.

1. First-Level Title

1.1. Second-Level Title

1.1.1. Third-level Title

- The citation format is APA (American Psychological Association) Style 6th Edition. The authors have to follow the spelling principles and format specified by American Psychological Association in American Psychological Association Publication Manual regarding both quotations and bibliography. For detailed information: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

- (i) Reference to a book:
Stopford, M. (1997). *Maritime Economics*. New York: Routledge.
 - (ii) Translated book:
Davison, A. (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
 - (iii) Reference to a chapter in an edited book:
Esen, Ö., & Aydın, C. (2018). Tunisia. In: S. Özdemir, S. Erdoğan, & A. Gedikli (Eds.), *Handbook of Research on Sociopolitical Factors Impacting Economic Growth in Islamic Nations* (pp. 68-94). USA: IGI Global.
 - (iv) Reference to a journal publication:
Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: Prospects, challenges and opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
 - (v) Two authors:
Aydın, C., & Esen, Ö. (2018). Does the level of energy intensity matter in the effect of energy consumption on the growth of transition economies? Evidence from dynamic panel threshold analysis. *Energy Economics*, 69, 185-195.
 - (vi) Theses and dissertations:
Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doctoral Dissertation. Erzurum: Atatürk University.
 - (vii) Internet Based Sources
IATA (2016). *Annual Reports Review*. (15.10.2017), Retrieved from <https://www.iata.org/about/Documents/iata-annual-review-2016.pdf>
- In-text references have to be indicated in brackets where relevant.
 - (i) For single author: (Surname, Date of Publication: Page Number)
 - (ii) For multiple authors: (Surname et al., Date of Publication: Page Number)
 - The manuscripts that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. The journal uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. If the similarity level is above 5%, the manuscript is not accepted for publication.
 - The articles are sent through Online Application System for the first step of the publication. An automatically-sent confirmation message is sent to your e-mail address upon the completion of the application. For further information, please contact the editor via <http://dergipark.gov.tr/anemon>.

Değerlendirme Süreci

- **anemon**'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- **anemon**'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde intihal denetimi, iThenticate paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. İlgili çalışmada herhangi bir intihale rastlanmadığı takdirde değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. **anemon** Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- **anemon**'un hakem değerlendirme süreci, normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- **anemon**'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- **anemon**'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, Muş Alparslan Üniversitesine devredilmiş sayılır.

Peer Review Process

- The papers that are sent to **anemon** are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.
- The articles that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. The journal allows an overall similarity of 20% for a manuscript to be considered for publication. After determining an acceptable similarity rate, the article is sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. **anemon** employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.
- The authors submitting papers to **anemon** take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.
- Assessment process of **anemon** may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.
- The author/authors submitting papers to **anemon** is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.
- The copyrights of the works that are decided to be published (accepted) in **anemon** are transferred to Muş Alparslan University.

Yayın İlkeleri

- **anemon**, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- **anemon**'da, dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- **anemon**'a gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- **anemon**'a gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
- **anemon**'a gönderilmeden önce akademik çalışmalar, söz konusu dili iyi düzeyde konuşan editörler tarafından düzenlenmeli ve kontrol edilmelidir. Ayrıca bu durum belgelendirilmelidir (Türkçe hazırlanan çalışmalar hariç).
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- **anemon**, Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- **anemon**'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayımlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.
- **anemon**'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- **anemon**'da yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.gov.tr/anemon> da yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.

Editorial Principles

- **anemon** is an international peer-reviewed journal that publishes authentic and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. It is published to contribute to raising the quality of the social sciences studies, development of methods and practices, to strengthen the communication between theoretical and practical studies, and to enrich the literature.
- **anemon** supports all the authentic and qualified scientific studies in the social sciences field including business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology etc. It publishes new and authentic works to offer the knowledge produced by scientific circles for the benefit of academics and public.
- The works that are sent to **anemon** must be either an authentic work to eliminate a lack in the literature or a review assessing the previously-published works and suggesting relevant, new, and noteworthy opinions.
- The texts that are sent to **anemon** include articles, translations, and book promotions. For the translated texts, publication permission of the owner of the article and the source text are required.
- Publication languages of **anemon** are Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal.
- Before academic studies submitted to **anemon**, they should be proofread and edited by native the language-speaking editors related to language used in the paper. This should also be documented (excluding study prepared in Turkish language).
- The works that are sent to **anemon** must not be published previously anywhere. They have to be ready for publication. The papers that have previously been presented in a scientific meeting can be sent to the journal if it is clearly indicated.
- **anemon** is regularly published bimonthly in February, April, June, August, October and December by Muş Alparslan University.
- No copyright payment is made for the papers that are sent to **anemon**. The copyrights of the works that are published in the Journal are transferred to Muş Alparslan University Journal of Social Sciences (**anemon**).
- Scientific and legal liabilities of the articles published in **anemon** belong to the authors.
- All the opinions and ideas indicated in the articles that are published in **anemon** are authors' personal opinions and do not reflect the opinions of the Journal or the affiliated institutions by any means.
- The works that are sent to **anemon** are sent to TUBITAK ULAKBİM's DergiPark System (UDS) in electronic environment. This system can be accessed via <http://dergipark.gov.tr/anemon> under the link "User Page/New Submission". After registering in the system and submitting the paper, the developments regarding the reviewing process and reviewer reports can be followed by the authors.

Yazışma Adresi / Address

Anemon Dergi Editörlüğü

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

49250 – MUŞ/TÜRKİYE

Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 249 10 22

Web: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

e-mail: anemon@alparslan.edu.tr